హరిః ఓం.

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామాయం గ్రంథః.

బ్రహ్మసూత్రగురువృత్త్యపరాభిధానః.

విద్వదగ్రగణ్యధర్మాభట్టవిరచితః వేదాంతమీమాంసా శాస్త్రార్థ బుభుత్సూనాం భాష్య తద్వ్యాఖ్యానాది బహుగ్రంథదర్శనక్లేశమసహమానానాం కోమలమనసాం విదుషాం వేదాంతార్థామృతవర్షణేన ప్రియమోదప్రమోదానంద సంధాయకః

కృష్ణానదీనీవృత్సహస్ర గ్రామాధికారిసభాయాం

శిరస్తోపాధి ధారిణాం

గోళ్లమూడిలక్ష్మీకాంతరాయాణాం సుహృద్భిః

కృష్ణాతటోపాంతవిలసత్కల్లేపల్లినగరనివాసిభిః

తెంజర్లలక్ష్మీనారాయణశాస్త్రిభిః ప్రోత్సాహముపనీతేన

అన్నవరం వేంకటరాఘవశర్మణా

యథామూలం యథామతిచ పరిశోధితః

సింహపురీస్థిత రంగనాయకాభిఖ్య

భగవన్మూర్త్యలంకృత శాఖానగర

వాస్తవ్య శ్రీమత్సరస్వతీనిలయాభిధాన ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితస్సన్ విజయతేతరాం.

1900 సం ॥ వికారినామవర్షీయమాఘశుక్ల పంచమ్యాం

సమాప్తింనీతః.

అస్యగ్రంథస్య మూల్యం రు. ౩—౦—౦

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

హరిః ఓం.

బ్రహ్మామృతవర్షిణ్యామ్.

బ్రహ్మసూత్రగురువృత్తౌ

జిజ్ఞాసాధికరణమ్.

హరిః ఓం॥ భజేమహి నిపీయైకం ముహురన్యం పయోధరం మాగతం బాలమాలోక్య హసంతౌ వాదిదంపతీ॥ శ్రీరామచరణద్వంద్వ మద్వైతానందసాధనం। నమామి యద్రజోయోగాత్పాషాణోపి సుఖంగతః॥

ఓం నిత్యాధ్యయనవిధినా అధీతస్వాధ్యాయ మాపాతప్రతిపన్న పురుషార్థకామ మైహికాముష్మికఫలేషు విరక్తముపలభమానః పరమకారుణికో మునిస్సూత్రయామాస॥

సూ॥ ౧॥ అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేతి॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ అత్రాథశబ్దేన సాధనచతుష్టయ సంపత్త్యానంతర్య ముచ్యతే। తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయత ఇతి కర్మఫలానా మనిత్యత్వం పరీక్ష్య లోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేనేతి వైరాగ్యం కర్మఫలేషు సూచితం శాంతో దాంత ఉపరత ఇత్యాదినా శమాద్యాదిః న స పునరావర్తత ఇత్యాదినా మోక్షస్య నిత్యత్వేన తత్రేచ్ఛా ఏతదానంతర్యమేవ సాధనచతుష్టయ సంపత్త్యానంతర్య ముచ్యతే అథానో మోక్షకామోఽధికారీ సూచ్యతే అతశ్శబ్దేన సాధనచతుష్టయస్య సంభావనా బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యనేన అజ్ఞాతత్వేన విషయత్వం జ్ఞాతత్వేన ప్రయోజనత్వంచ బ్రహ్మణ ఉక్తం భవతి ఏవంచ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్త్యంగభూతాధికార్యాది సమర్పకత్వేన సమన్వయాద్యఖిల విచారోపోద్ఘాతత్వాదాదావస్య సూత్రస్య సంగతిః శ్రవణవిధివిషయ వేదాంతవాక్యైక్య స్యార్థనిర్ణయాయ అస్యాపేక్షితత్వాచ్ఛ్రుతిసంగతిః ఏవం సర్వేషాం సూత్రాణాం శ్రుతిసంగతిః విశేషతః బ్రహ్మపరవాక్య తాత్పర్య నిర్ణాయక న్యాయ సూచకత్వాద్బ్రహ్మవిచారాత్మక శాస్త్రసంగతిః [illegible] ఏవమగ్రేపి శాస్త్రసంగతిః అథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యాది సూత్రైః సర్వే వేదాంతా బ్రహ్మపరా ఇతి స

ఛావాదిత్యాక్షేపాత్ ఏవం పూర్వాధికరణ సిద్ధాంతయుక్తి ముత్తరాధికరణ పూర్వ
పక్ష యుక్తిం చాపేక్ష్య యథాసంభవ మాక్షేపసంగతి స్తత్ర తతో౽హ్య-దృష్టాంత
ప్రత్యుదాహరణ సంగతీచ సర్వత్ర సంభవతః ప్రకృతేతు యథాసందిగ్ధత్వేన హే
తునా బ్రహ్మవిచార్యం ఏవం జన్మాదీనా మన్యనిష్ఠత్వేన హేతునా బ్రహ్మణో నలక్ష
ణమ స్తీతి దృష్టాంతసంగతిః యథావిచార్యత్వేహేతుః నతథాలక్షణసద్భావే హేతు
ర స్తీతి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః పూర్వసూత్రస్థ బ్రహ్మలక్షణ పరీక్షణాత్తదేవా
త్రఫలం అస్యేదం విషయవాక్యం-యతోవా ఇమాని భూతాని జాయంతే-యేనజాతా
ని జీవంతి- యత్ప్రయంత్యభిసంవిశంతి- తద్విజిజ్ఞాసస్వ- తద్బ్రహ్మేతి- ప్రయంతి మ్రి
యమాణానీత్యర్థః- తథాచ॥ మ్రియమాణాని సంతి అభిసంవిశంతీతి వాక్యార్థః అ
త్ర శ్రూయమాణం జన్మాదికం బ్రహ్మలక్షణం నవేతి సందేహః॥ జన్మాదేః ప్రపంచ
నిష్ఠత్వేన బ్రహ్మనిష్ఠత్వాభావా న్నలక్షణత్వంనచ సత్యంజ్ఞానమిత్యాది వాక్యస్థ స
త్యాదికం లక్షణం స్యాదితి వాచ్యం లోకసిద్ధభిన్నార్థానా మేకబ్రహ్మలక్షణార్థ
త్వా ప్రసిద్ధే రిత్యేవంప్రాప్తే౽భిధీయతే-జగజ్జన్మాదికారణత్వం బ్రహ్మణ స్తటస్థలక్షణం
సత్యాదికం స్వరూపలక్షణం నచలోకసిద్ధభిన్నార్థత్వా త్సత్యాదీనా మేకబ్రహ్మల
క్షణత్వ మప్రసిద్ధమితివాచ్యం సత్యాదిపదానా మఖండార్థత్వే నైకబ్రహ్మ పర్యవసా
యిత్వేనలక్షణసంభవాదితి సూత్రార్థస్తు జన్మ ఆదిర్యస్యేతి తద్గుణ సంవిజ్ఞానో
బహువ్రీహిః జన్మస్థితిభంగంసమాసార్థః పూర్వసూత్రస్థబ్రహ్మపదానుషంగః త
చ్ఛబ్దాధ్యాహారః తేనాస్య ప్రత్యక్షోపస్థితస్య ప్రపంచస్య జన్మస్థితిభంగం యతోభ
వతి తద్బ్రహ్మేత్యర్థః యద్యప్యవ్యభిచారా జ్జన్మాదికారణత్వం ప్రత్యేకం లక్షణం
సంభవతి- తథాపి ఉత్పాదకత్వమాత్రం నిమిత్తేపీత్యుపాదానసిద్ధ్యర్థం త్రయగ్రహ
ణం నచ లయగ్రహణే నైవతత్సిద్ధా శేషవైయర్థ్యమితివాచ్యం నహ్యుపాదానత్వం
కులధర్మతయోచ్యతే కింతు ప్రకృతివికారన్యాయేన అద్వితీయబ్రహ్మసిద్ధ్యర్థం ఏ
వంచ భవతు-బ్రహ్మోపాదానం కులాలాదివ దథస్థాతాఽన్యఏవాస్తు రాజ్యస్థితౌ
రాజవచ్చాన్యఏవ స్థితౌ కర్తాస్త్విత్యాశంకా మాభూదితి త్రయగ్రహణం॥

అవ॥ ఏవం జగత్కారణత్వే బ్రహ్మణ స్సర్వజ్ఞత్వ మర్థాదుక్తం తదార్థ
కసర్వజ్ఞత్వం హేత్వ తరేణాహ॥

సూ॥ ౩॥ శాస్త్రయోనిత్వాదితి॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ శాస్త్రం వేదః తద్యోనిత్వంతత్కర్తృత్వం సర్వజ్ఞకల్పవేదకర్తృత్వాదపి బ్ర
హ్మ సర్వజ్ఞమిత్యర్థః అత్రసర్వజ్ఞత్వానిర్ధారణం పూర్వపక్షఫలం అథవా వేదస్య ని
త్యత్వాద్బ్రహ్మణో నవేదయోనితేతి శంకా మాభూదితి శాస్త్రయోనిత్వముచ్యతే

అస్మిన్ పక్షే శ్రౌతప్రతిజ్ఞైవ సంగతిః పూర్వసూత్రోక్త జగత్కారణత్వస్యైవ సమర్థనాత్- అస్య మహతో భూతస్య శ్వసితమేతైతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద స్సామవేదోథర్వాంగిరస ఇతిహాసః పురాణం విద్యా ఉపనిషద స్సూత్రాణీతి వాక్యమస్య సూత్రస్య విషయః తదేతస్య బ్రహ్మణో నిత్యసిద్ధస్య నిశ్వాసఇవానాయాసేనైవాసీన్నైవ స్వతస్సిద్ధ ఇత్యర్థః అత్ర బ్రహ్మవేదం కరోతి నవేతి సందేహః నచకరోతి వాచావిరూపనిత్యయేతి నిత్యత్వ శ్రవణాదస్మిన్ మంత్రే విరూపేతి దేవతాం సంబోధ్య నిత్యావాచాస్తుతిః ప్రేరయేతి ప్రార్థ్యతే ॥ అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా ఆదౌ వేదమయీ విద్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయ ఇతి స్మృతిః ॥ అతో నవేదకర్తృత్వం బ్రహ్మణ ఇతి నజగద్యోనిత్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః నిశ్వసితస్యాయేన వేదోత్పత్తి శ్రవణాత్। తస్మాద్యజ్ఞా త్సర్వహుతః-ఋచస్సామానిజజ్ఞిర ఇతి సర్వైర్యజ్ఞై హూయమానా ద్యజ్ఞశబ్దవాచ్యా ద్బ్రహ్మణో వేదజన్యత్వ ప్రతీతేర్విశ్వయోనిత్వం ఏతదనురోధేనవాచేతి శ్రుతేస్స్మృతే శ్చార్థవాదత్వం చ నచవేదస్యసకర్తృకత్వే పౌరుషేయత్వం ఉపలభ్య విరచితత్వానంగీకారాత్ అస్య సూత్రస్య ద్వితీయం వర్ణకం పూర్వసూత్రే జన్మాదికారణత్వ కథనేన అంకురాదికం సకర్తృకం కార్యత్వా ద్ఘటవది త్యనుమానమపి బ్రహ్మణి ప్రమాణమిత్యాశంకాస్యా త్రనస్మాభూదితీద ముచ్యతే । బ్రహ్మ నమానాంతరవేద్యం । కుత శ్శాస్త్రయోనిత్వాత్ శాస్త్రం వేదః, యోనిః ప్రమాణం యస్య తత్త్వా దిత్యర్థః తంత్వౌపనిషదం పురుషంపృచ్ఛామీత్యుపనిషద్వేద్యత్వ ప్రతీతేః నావేదవి న్మనుతేతం బృహంతమితి శ్రుత్యా స్పష్టం మానాంతరనిషేధాచ్చ అనుమానం తర్కతయోపయుజ్యతే నస్వాతంత్ర్యేణేత్యభిప్రాయః ॥ నను యతో వాచో నివర్తంత ఇతి శ్రుతే ర్వేదవేద్యత్వం కథమితిచే న్న వృత్తివిషయత్వేన శాస్త్రయోనిత్వం చైతన్యావిషయత్వేన అప్రమేయత్వ మిత్యవిరోధాత్ ॥

అవ॥ పూర్వసూత్రే ద్వితీయవర్ణకే బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రప్రమాణకత్వము క్తం తదాక్షిప్యసమాధీయతే తథాచాక్షేపికీ సంగతిః ఫలంతు పూర్వపక్షే ఉపనిషత్సు ముముక్షుప్రవృత్త్యనుపపత్తిః సిద్ధాంతేతు ప్రవృత్తిసిద్ధిరితి వేదాంతాః కర్మశేషభూత కర్త్రాదిపరాః ఉత నిత్య శుద్ధ బుద్ధ ముక్త బ్రహ్మపరా వేతి సంశయే న బ్రహ్మపరాః- అహేయానుపాదేయసిద్ధబ్రహ్మపరత్వే నిష్ప్రయోజనత్వ సాపేక్షత్వయోః ప్రసంగాత్ తదుభయ నివారణాయ కర్తృదేవతాదేః ప్రతిపాదనద్వారా కర్మపరత్వమితి ప్రాప్తే రాద్ధాంతః॥

సూ॥ ౪॥ తత్తుసమన్వయాదితి॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ తుశబ్దః పూర్వపక్షవ్యావృత్త్యర్థః తత్ బ్రహ్మవేదాంతేషు తాత్పర్యేణ ప్రతి

పాద్యతే కుతః సమన్వయాత్ సమ్యగన్వయ స్సమన్వయ స్తస్మాత్ అన్వయస్య సమ్యక్త్వం తాత్పర్యవత్త్వం వేదాంతానకర్తాఇతి ప్రతిపాదకాః భిన్నప్రకరణస్థత్వాత్ నచ ప్రకరణాభేదా దుపాసనావిధిపరా ఇతి వాచ్యం తత్త్వమస్యాదీనాం విధిరహితానాం బహుళ ముపలబ్ధేః స్వరూపజ్ఞానాదపి నాయంసర్ప ఇతివ దనర్థనివృత్తేః ప్రయోజనస్య సంభవేన కథంచిదపి విధిశేషత్వ కల్పనాయోగాత్ నచ సాపేక్షత్వం రూపాదిహీనస్య బ్రహ్మణః ప్రమాణాంతరాగమ్యత్వేన తత్ప్రతిపాదక వేదాంతానాం సాపేక్షత్వస్యాభావాత్ తస్మా దుపక్రమాదింలిఙ్గై ర్వేదాంతానాం బ్రహ్మపరత్వమెవేతి ఉపక్రమాదికంచ దృశ్యతే సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీత్ ఏకమేవాద్వితీయం ఆత్మావా ఇదమెకఏవాగ్రఆసీత్ తదేతద్బ్రహ్మాపూర్వ మనపర మనంతర మబాహ్య మయమాత్మా బ్రహ్మసర్వానుభూః బ్రహ్మైవేదమమృతం పురస్తాదిత్యాది శ్రుతీనా మయమర్థః సదిత్యస్తితామాత్రం బోధ్యతే ఏవెత్యవధారణే కింతదవధీయతే తదాహ ఇదమితి యదిదం వ్యాకృతం జగత్ తత్ అగ్రే ఉత్పత్తేః ప్రాక్సదేవాసీత్ అవ్యాకృతం సత్కారణాత్మకం సదేవాసీదిత్యర్థః - హేసోమ్య ప్రియదర్శనేతి పిత్రా పుత్ర స్సంబోధ్యతే- బుద్ధిగ్రాహ్యం స్థూలం పృథివ్యాది ప్రాగుత్పత్తే ర్మాభూత్- అన్యత్తు మహదాది సూక్ష్మమాసీదేవేతి నేత్యాహ.ఏకమితి సతోఽన్యత్కారణం నాసీదిత్యర్థః తథాపి మృదో ఘటాకార పరిణమయిత్రు కులాలవ జ్జగన్నిమిత్తం సతోఽన్యదాసీదిత్యాశంక్యాహ అద్వితీయమితి సతోపి చిత్త్వం వినా ప్రధానవన్న హేతుతేత్యాశంక్య శ్రుత్యంతర ముదాహృతం ఆత్మావేతి ఆప్నోతీత్యాత్మా మూలకారణం వాశబ్దేన ప్రాగవస్థాస్మర్యతే అవశిష్టముక్తార్థం తస్య నిర్విశేషార్థం శ్రుత్యంతరం తదేతదితి తచ్ఛబ్దేన ఇంద్రో మాయాభిరితి ప్రకృతాత్మోక్తః విధేయం బ్రహ్మోఽపేక్ష్య నపుంసకం ఏతత్ బ్రహ్మేత్యర్థః తత్కిం లక్షణకం తత్రాహ అపూర్వమితి పూర్వం కారణం యస్యనాస్తితదపూర్వం అకార్యమిత్యర్థః పరం అన్యత్ కార్యం వా స్తనంనాస్తీత్యనపరం అకారణమిత్యర్థః అంతరం జాత్యంతరం అంతరాళే నాస్తీత్యనంతర మెకరస మిత్యర్థః తథావిధ మన్యదపి తటస్థ మస్తి కింనేత్యాహ అబాహ్యమితి బాహ్య మనాత్మభూతమెవం విధ మస్యనాస్తీత్యబాహ్య మద్వితీయ మిత్యర్థః తస్యాపరోక్షతామాహ అయమితి తత్సర్వసిద్ధ్యర్థం చిత్స్వరూపత్వమాహ సర్వేతి బ్రహ్మాత్మనా సర్వమనుభవతీత్యనుభూః అనుభావ్యస్య పృథక్త్వా న్నాద్వైతమిత్యాశంక్య శ్రుత్యంతరం బ్రహ్మేతి యత్ పురస్తాత్ పూర్వస్యాందిశి అబ్రహ్మైవావిదుషాం భాతి తత్సర్వమిదమమృతం బ్రహ్మైవ వస్తుత ఇత్యర్థః।ఏవంలౌకికవాక్యానాం సిద్ధార్థే ప్రామాణ్య మనభ్యుపగచ్ఛతాం వేదాంతేషు విధిపరత్వం వినా అనపేక్షత్వం ఫలవత్త్వంచ నలభ్యతఇతి వదతాం వేదాంతే

స్య వస్తుతో నాస్తీతి తన్నిషేధాత్తత్ప్రధానాని జ్ఞానేంద్రియాణి సాధనాని ని
షిద్ధాని అత ఏవ శుభ్రో శుద్ధ ఇత్యర్థః సయత్తత్ర కించిత్పశ్యత్యనన్వాగతస్తేన భవతీ
తి స్వప్నాది కృత కర్మస్వకర్తా ఆత్మేత్యుక్తేర్థే హేతురుచ్యతే- అసంగ ఇతి మూ
ర్తం మూర్తాంతరేణ సంయుజ్యమానం స్పందతే ఆత్మాతు పూర్ణత్వాన్నస్పంద
తే. తేన మూర్తాంతరేణ స్థూలశరీరాదినా కేనచిన్నయుజ్యతే తేనాకర్తేత్యర్థః
ఏవం స్వాభావికాశరీరత్వా పరపర్యాయ మోక్షాఖ్య బ్రహ్మణః సుఖాది సంస్ప
ర్శాఽభావే శ్రుత్యంతరం - అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతా
కృతాత్ అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి ॥ ధర్మాత్తత్ఫలా
చ్చ సుఖాత్ అధర్మాత్ తత్ఫలాచ్చ దుఃఖాత్ కృతాత్కార్యా దకృతాత్కారణాత్
భూతాదతీతాత్ భవ్యాద్భావినః చశబ్దేన వర్తమానాత్ అన్యత్రాన్యదిత్యర్థః ఏతత్స
ర్వాసంస్పర్శీతి యావత్- ఏవంభూతం యత్పశ్యసి తద్వదేతి మృత్యుం ప్రతినచికేతసో
వచనం అపిచ మోక్షస్య కర్మఫలత్వే స్వర్గాదివన్ముముక్షూపాదేయత్వం నస్యా
త్- బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి - క్షీయంతేచాస్య కర్మాణి- తస్మిన్ దృష్టే పరావరే ఆ
నందం బ్రహ్మణో విద్వాన్నబిభేతికుతశ్చనేతి ॥ అభయంవైజనకప్రాప్తోసి తదాత్మా
న మేవావేత్ అహం బ్రహ్మాస్మీతి తస్మాత్తత్సర్వమభవత్ తత్రకో మోహః కశ్శోక ఏ
కత్వ మనుపశ్యతః తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదే అహం మనురభవం
సూర్యశ్చేతీత్యేవమాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాకాల ఏవ మోక్షం దర్శయంతీనాం బాధశ్చ
స్యాత్- కర్మఫలానాం కాలాంతరభావిత్వ నియమాత్ శ్రుతేనామర్థస్తు యోబ్రహ్మ
ప్రత్యక్త్వేనవేద సాక్షాత్కరోతి సః తదైవ వేద్యం బ్రహ్మభవతి తస్మిన్ పరమాత్మ
ని పరంకారణం అపరం కార్యం తద్రూపే తదధిష్ఠానే దృష్టే ప్రత్యక్త్వేన సాక్షా
త్కృతేసతి అస్య విదుషః అభుక్తఫలాని కర్మాణి క్షీణాని భవంతి బ్రహ్మణోరూప
మానందం విద్వాన్ భయహేత్వభావాన్నభయోభవతి ఇతిశబ్దః శ్లోకపూరణా
ర్థః హేజనక త్వ మభయం బ్రహ్మప్రాప్తోసి తత్సాక్షాత్కారవత్త్వాత్ యదస్మిన్
దేహే జలే సూర్యవత్ప్రవిష్టం బ్రహ్మజీవాఖ్యం తదాచార్యేణ బోధిత మాత్మాన మే
వ సర్వకల్పనాతీత మవేత్ విదితవత్ కథం అహం బ్రహ్మాద్వితీయమస్మీతి తస్మాజ్జ్ఞా
నా దజ్ఞానకృతా సర్వజ్ఞత్వాది నివృత్త్యా తద్బ్రహ్మ పూర్ణాత్మనా స్థితమభవదాసీత్-
యస్మిన్ సర్వాణి భూతాన్యాత్మైవాభూద్విజానత ఇతి యస్సర్వాత్మభావో విద్యా
వ్యంగ్యత్వేనోక్తః తత్రాత్మని తస్మిన్నధికాలేవా తదాత్మైక్యముపదేశేన పశ్యతః
శోకాద్యుపలక్షిత సంసారో నేతి తత్పదలక్ష్యం తదాత్మత్వే నావస్థితం అహమస్మీతి
పశ్యన్ అస్మాదేవ దర్శనాత్ ఋషిర్వామదేవాఖ్యః పరంబ్రహ్మ విద్యాధ్వంసద్వా
రా ప్రతిపేదే సః ప్రతిపన్నవాన్ హేతి హశబ్దో వ్యవధానేన సంబధ్యతే సచాస్మిన్ ప

ద్యత ఇత్యవిషయత్వముక్త్వా తదేవేతి ప్రమాతాద్రి కల్పనామపోహ్యాత్మభూతం బ్ర
హ్మ మహత్తమమితి త్వం విద్ధి- యదుపాధివిశిష్టం దేవతాదిక మిత్యుపాసతే జనాః నే
దం బ్రహ్మత్వం విద్ధీత్యర్థః ఇతశ్చ బ్రహ్మణోఽకర్మత్వంగమ్యతె యస్యామతం తస్య
మతం మతంయస్య నవేదసః అవిజ్ఞాతం విజానతాం విజ్ఞాత మవిజానతాం నదృష్టేర్ద్ర
ష్టారం పశ్యే నవిజ్ఞాతె ర్విజ్ఞాతారం విజానీయాఇత్యాది శ్రుతయః అవిషయత్వం
బోధయంతి యస్య బ్రహ్మఽమతం అవిషయ ఇతి నిశ్చయః తస్య తన్మతంసమ్యక్జ్ఞా
తం యస్యతు మతం విషయతయా జ్ఞాతుం శక్యం బ్రహ్మేతిధీః నాసౌ తద్వేద భేద
ధీమత్త్వాత్ ఏవమేవేతి నియమార్థముక్తార్థమనువదత్యవిజ్ఞాతమితి శ్రుతిః విషయత
యా అజ్ఞాతమేవ బ్రహ్మ సమ్యక్జ్ఞాతం విశేషజ్ఞానవతాం జ్ఞాతమేవ విషయతయా
యథావదవిజానతాం అవిజ్ఞాతం బుద్ధిమాన్విషయతయా నజానాతి మూఢస్తు విషయ
తయా జానాతీతి తాత్పర్యార్థః దృష్టే శ్చక్షుర్జన్యాయాః కర్మభూతాయాః ద్ర
ష్టారం స్వభావభూత నిత్యదృష్ట్యా వ్యాప్తారం దృశ్యమానయా దృష్ట్యా నపశ్యేః వి
జ్ఞాతేః బుద్ధిధర్మస్య నిశ్చయస్య విజ్ఞాతారం సాక్షిణం తస్యైవ వేద్యయా విజ్ఞాన్యా
నవిజానీయాఇతి మైత్రేయీంప్రతి యాజ్ఞవల్క్యవచనం నన్వవిషయత్వే కథం శా
స్త్రప్రమాణకత్వమితి చేన్న తజ్జన్యావిద్యాభ్రాంతిధ్వంస రూపాతిశయసత్త్వేన త
ద్విషయత్వ సంభవాదితి- కించ నతావద్విధేయ క్రియయోత్పాద్యత్వం మోక్షస్య స్వ
రూపత్వేనానాదిత్వాత్ నవికార్యః అవికార్యోఽయ ముచ్యతఇతి శ్రుతేః నాప్యాప్యః
నిత్యాప్తత్వాత్ నాపి సంస్కార్యః నిర్గుణత్వేన గుణాధానలక్షణ సంస్కారాభా
వాత్ నాపి దోషాపనయ స్సంస్కారస్సంభవతి బ్రహ్మణిక్రియాయాఏవాభావేన
స్వనిష్ఠక్రియయా దోషాపగమాయోగాత్ అన్యనిష్ఠక్రియయాఅన్యత్ర సంస్కారా
యోగాత్ నచదేహస్థక్రియయా ఆత్మని సంస్కారోదృష్టఇతి వాచ్యం దేహాది సం
హతినిష్ఠక్రియయా తత్సంసృష్టస్యైవ సంస్కార్యత్వం తత్ఫల భోక్తృత్వంచేత్యభ్యు
పగమాత్- తథాచ శ్రుతిః -ఆత్మేంద్రియమనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణఇతి- అ
త్మీయంశరీర మాత్మేత్యుచ్యతే తథాచ శరీరాది సంయుక్తమాత్మానం భోక్తేతి మనీ
షిణఃఆహురిత్యర్థః యద్వా ఆత్మా భోక్తేత్యాహురితి సంబంధః ఇంద్రియేత్యాది క్రి
యావిశేషణం -ఆత్మనిదోషాభావాచ్చ నదోషనివృత్తి స్సంస్కార స్సంభవతి నిర్గు
ణత్వే నిర్దోషత్వే చ శ్రుతిరేవమానం-తథాహ - ఏకోదేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ
స్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాంతరాత్మా- కర్మాధ్యక్ష స్సర్వభూతాధివాస స్సాక్షీచేతాకే
వలో నిర్గుణశ్చ సపర్యగా చ్ఛుక్రమకాయ మవ్రణ మస్నావిరం శుద్ధ మపాపవిద్ధ
మితిఅనయో ర్మంత్రయో రయమర్థః-మూర్తిత్రయాణాం బ్రహ్మ రుద్ర విష్ణ్వాత్మ
నాం భేదం ప్రత్యాహ ఏక ఇతి-జాడ్యం ప్రత్యాహ దేవ ఇతి-జ్ఞానఘన ఇత్యర్థః అది

త్యాది వైషమ్య మాహ సర్వేతి-తర్హి కిమితి న ప్రమీయతే తత్రాహ గూఢ ఇతి- అ
నాదిమాయయా ఛన్న ఇత్యర్థః- తత్తద్భూతావచ్ఛిన్నత్వేన పరిచ్ఛిన్నత్వం నేత్యా
హ సర్వవ్యాపీతి-నభోవ త్తాటస్థ్యం వ్యావర్తయతి సర్వభూతాంతరాత్మేతి సర్వే
షు భూతేష్వంతఃస్థితస్య తత్తత్క్రియాకర్తృకత్వం నాస్తీత్యాహ కర్మాధ్యక్ష ఇతి-
సర్వకర్మసాక్షీ త్యర్థః-సర్వభూతేష్విత్యాదినా భూతానాం పృథగుక్తే ద్వితీయత్వ
మాశంక్యాహ సర్వేతి- సర్వభూతానామధివాసోఽధిష్ఠానం నచ కల్పితమధిష్ఠానా
దర్థాంతరమిత్యర్థః న కేవలం కర్మణామేవాధ్యక్షః అపితు తత్కర్తౄణామపీ
త్యాహ సాక్షీతి- సాక్షిత్వే హేతుమాహ చేతేతి- చిత్స్వభావ ఇత్యర్థః - కేవలో
దృశ్యవర్జితోఽద్వితీయః నిర్గుణోజ్ఞానాది గుణరహితః చకారో దోషాభావ సము
చ్చయార్థః గుణదోషాభావే మంత్రాంతరం సపర్యగాదితి సః యస్తు సర్వాణిభూ
తానీతి ప్రకృత ఆత్మా పరితస్సమంతాత్ అగాత్ సర్వతోగత ఇత్యర్థః శుక్రమిత్యా
ది శబ్దాః పుల్లింగత్వేన నేయాః స ఇత్యుపక్రమాత్ శుక్రః దీప్తిమాన్ అకాయో లిం
గశరీరహీనః అవ్రణః అక్షతః అస్నావిరః అనాడిః ఆభ్యాం స్థూలదేహాభావ ఉక్తః శు
ద్ధః రాగాదిగుణ రహితః అపాపవిద్ధః ధర్మాధర్మ రహితః తస్మాన్న సంస్కార్యో
మోక్షః తస్మాన్న కర్తవ్యవిధిశేషతయా బ్రహ్మోపదేశ సంభవః యత్తు సిద్ధే ప్ర
వృత్త్యాది లింగాభావాన్న శక్తిగ్రహ ఇతి తన్న ప్రవృత్తి నివృత్తీ ఏవ లింగమితి నని
ర్బంధః పుత్రస్తే జాత ఇత్యాదిషు హర్షాదిలింగే నాపి శక్తిగ్రహ సంభవాత్-యత్తు
ప్రవృత్త్యాది పరస్యైవ శాస్త్రత్వమితి తదపి న-హితశాసనాద్వేదాంతానాం శాస్త్ర
త్వోపపత్తేః నాపి ఫలాభావః బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య మోక్షఫలకత్వాత్ తాదృశ సా
క్షాత్కారార్థం మననాదిసార్థక్యం చేన్న నకథంచిదపి విధిప్రవేశః - బ్రహ్మావగతేః ప్ర
వృత్త్యాది నిరపేక్షాయా మోక్షహేతుత్వం శ్రుతిరపి దర్శయతి- ఆత్మానం చేద్విజా
నీయా దయమస్మీతి పూరుషః- కిమిచ్ఛన్ కస్యకామాయ శరీర మనుసంజ్వరేత్॥ అ
యం పరమాత్మా అహమస్మీ త్యపరోక్షతయా యదికశ్చిత్పురుషో జానీయాత్ ఆత్మ
సాక్షాత్కార దౌర్లభ్య ద్యోతీ చేచ్ఛబ్దః సః స్వాతిరిక్త మాత్మనః కిం ఫలమిచ్ఛన్
కస్యవా పుత్రాదేః కామాయ తదలాభేన శరీరం తప్యమానం అనుతపె త్తదుపాధి
స్సన్ సంజ్వరేత్-నస్వాశరీరత్వాఖ్య మోక్షస్య స్వాభావికత్వం సిద్ధవత్కృత్య నధర్మ
జన్యత్వ మిత్యుక్తం తదయుక్తం-సశరీరదశాయామశరీర త్వస్యాభావాత్ ధర్మజన్య
త్వ సంభవాదితి చేన్న- సశరీరత్వస్య మిథ్యాత్వే నాశరీరత్వస్యైవ స్వాభావికత్వాత్
తథాచ బ్రహ్మవిద్విషయా శ్రుతిః - తద్యథాహి నిర్లయినీ వల్మీకే మృతా ప్రత్యస్తా
శయీతైవమేవేదగ్ం శరీరగ్ం శేతేఽథాయ మశరీరోమృతః ప్రాణో బ్రహ్మైవ తే జఏ
వేతి స చక్షు రచక్షురివ సకర్ణో కర్ణ ఇవ సవాగవాగివ సమనాఅమనా ఇవ స

ప్రాణోప్రాణఇవేతిచ- అనయా శ్రుత్యా అహంబ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానే సత్యపి ముక్తిర్న దృశ్యతె - కింతు యథాపూర్వం సంసారిత్వమేవేతి శంకాపి పరిహృతా భవతి శ్రుత్యోరర్థః అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతఇతి పూర్వవాక్యే జీవన్ముక్తి రుక్తా సజీవన్ముక్తో దేహజ్ఞోపి పూర్వవన్నసంసరతీత్యత్ర దృష్టాంతమాహ-తద్యథేతి-తత్ తత్రజీవన్ముక్తిదేహదృష్టాంతో యథేతి యథాలోకే అహి నిర్లయినీ సర్పవిముక్తత్వక్ వల్మీకే ప్రత్యస్తా ప్రక్షిప్తా మృతా పూర్వమివ సర్పేణాత్మత్వే నాగృహీతా వర్తతె ఏవమేవేదం విదుషః శరీరం ప్రాగివాత్మత్వే నాగృహీతం తిష్ఠతీత్యర్థః త్వచాసామ్యంశరీరస్యోక్త్వా సర్పసామ్యం విదుషోదర్శయతి అథేతి తథార్థకోథశబ్దః యథా ప్రత్యస్తాం త్వచం అహి రహమితి నాభిమన్యతె తథాయం జీవన్ముక్తోదెహజ్ఞోప నతత్రాహం ధియం ఆదధాతీత్యశరీరః అశరీరత్వాదేవామృతః దేహాద్యభిమానఏవేహామృతిః నిరుపాధికస్సన్ ప్రాణితిజీవతీతిప్రాణః సాక్షీసచ బ్రహ్మైవతచ్చ తెజోవిజ్ఞానజ్యోతిరితి అనయా స్థూలదేహస్య మిథ్యాత్వం దర్శయిత్వా సచక్షురచక్షురితి శ్రుత్యా లింగశరీరస్య మిథ్యాత్వం దర్శయతి వస్తుతోఽచక్షురపి బాధిత చక్షురాద్యనువృత్యా సచక్షురివేత్యాది యోజనా తస్మాద్వేదాంతాస్సాక్షాదేవ బ్రహ్మణి సమనుగతాః నవిధిద్వారేతి సిద్ధం బ్రహ్మ స్వతంత్రమేవ శాస్త్రప్రమాణకమితి॥

అవ॥ ఏవం చతుర్భిస్సూత్రైస్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి జగత్కారణం వేదాంతప్రతిపాద్యం బ్రహ్మేత్యుపపాదితం వస్తుత స్తచ్చేతన మచేతనం వేతి సంశయః తత్ర సాంఖ్యాఃకూటస్థ బ్రహ్మణో జ్ఞానక్రియా శక్త్యభావా న్నజగత్కారణత్వం ప్రధానస్య తు తత్సత్త్వా జ్జగత్కారణత్వం సత్వగుణ మాదాయ జ్ఞానశక్తిమత్త్వం త్రిగుణత్వా త్క్రియాశక్తిమత్త్వం బ్రహ్మణ ఏకత్వా న్నక్రియాశక్తిః తస్మాత్సర్వజ్ఞం సర్వశక్తిప్రధానమేవ తదనువాదకా ఏవ వేదాంతాఇతి వదంతి తన్మత నిరాసార్థమిదం సూత్రముచ్యతె॥

సూ॥ ౫॥ ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ సాంఖ్యపరికల్పితం ప్రధానం జగత్కారణం నభవతి తత్రహేతురశబ్దమితి హేతుగర్భ విశేషణ మేతత్ అశబ్దత్వాత్ అవేదప్రమాణకత్వాదిత్యర్థః॥ వేదాప్రమాణకత్వే హేతుః ఈక్షతేరితి ధాతువాచకే క్షతిశబ్దో లక్షణయా ధాత్వర్థే క్షణపరః ఈక్షితృత్వ శ్రవణాదిత్యర్థః॥ అస్యచాక్షేపసంగతిః ఫలంచ ప్రధానైక్య సంపదుప్రాప్తిః పూర్వపక్షే సిద్ధాంతేతు బ్రహ్మైక్య ప్రమితిరితి వివేకః శ్రూయ తెహి సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయ మిత్యుపక్రమ్య తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్ర ప్రధానస్యైవోపక్రమే ఈక్షితృత్వ శ్రవణం విరుధ్యేత ఈక్షణ

న ప్రాణధృతిహేతునా జీవేనాత్మనా మద్రూపేణ ఉక్తదేవతాసర్గానంతరం నామ రూపంచేతి విస్పష్ట మాసమంతా త్కరవాణీతి పరాదేవ తేక్షితవతీత్యర్థః యః స దాఖ్యః సఏషోఽణిమా అణురిత్యర్థః దుర్విజ్ఞేయఇతియావత్ ఐతదాత్మ్యం ఏతదాత్మకం భావభవితోఽరభేదాత్ పరమసూక్ష్మం సదాత్మకం తదేవసత్యం పారమార్థికం తత్త్వం సఏవ సర్వస్యాత్మా నిరుపచరితస్వరూపం హేశ్వేతకేతో త్వంచ సంసారీ నాసి కింతుతదేవ బ్రహ్మేత్యక్షరయోజనా॥

అవ ॥ నన్వాత్మశబ్దోపి ప్రధానే గౌణోస్తు నానార్థకతయా ముఖ్యోవేత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౭॥ తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్॥

వృ॥ నప్రధాన మాత్మశబ్దవాచ్యం తత్సత్యం సఆత్మేతి ప్రకృతం సదణిమానమాదాయ తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతిశ్వేతకేతో శ్చేతనస్య మోక్షయితవ్యస్య తన్నిష్ఠతాముపదిశ్య ఆచార్యవాన్ పురుషోవేద తస్యతావదేవ చిరంయావన్నవిమోక్ష్యేథసంపత్స్యఇతి మోక్షోపదేశాత్ యదిహ్యచేతనం ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం ముముక్షుం శ్వేతకేతుం చేతనం తత్త్వమసీతి శాస్త్రం గ్రాహయేత్ శ్వేతకేతోశ్చేతన అచేతనోసీతి తథాచ శాస్త్రప్రామాణ్యా దచేతనోస్మీతి ధ్యాయమానో మోక్షాద్వ్యహస్యేత అనర్థంచేయాత్ తథాచ శాస్త్ర మున్మత్తప్రలాపోభవేత్ తచ్చానిష్టం తస్మాదాత్మ శబ్దః చేతనపరఇతి ఐక్యాపరోక్షప్రతిబంధక నివృత్తిమాహ॥ శ్రుతిః॥ ఆచార్యవానితి ఉక్తప్రమిత్యా సర్వబంధనివృత్త్యా దేహాదిదృష్టైరపినివృత్తిప్రాప్తౌ ప్రారబ్ధకర్మణా తద్దృష్ట్యనువృత్తిమాహ తస్యేతి కథంతర్హి ప్రారబ్ధకర్మ నివృత్తి రిత్యాశంక్య భోగాదిత్యాహ యావదితి ప్రారబ్ధధ్వంసేపి కథం దేహాదిధ్వంస ఇత్యాశంక్యాప్రతిబంధాదిత్యాహ అథేతి ఉత్తమపురుషస్తూభయత్ర ప్రథమపురుషేఛాందసః॥

అవ॥ నను స్థూలారుంధతీ న్యాయేన ప్రధానోపదేశద్వారాఽయమాత్మోపదేశోస్తు ఇత్యత్రాహ॥

సూ॥ ౮॥ హేయత్వావచనాచ్చ॥

వృ॥ యద్యనాత్మైవ ప్రధానం సచ్ఛబ్దవాచ్యం సఆత్మా తత్త్వమసీతిహోపదిష్టః స్యాత్ సః తదుపదేశశ్రవణా దనాత్మజ్ఞతయా తన్నిష్ఠో మాభూదితి ముఖ్యమాత్మానముపదిదిక్షు శాస్త్రం తస్యహేయత్వం బ్రూయాత్ యథా అరుంధతీం దిదర్శయిషు స్తత్సమీపతారాయా హేయత్వం బ్రూతే తద్వదిత్యర్థః ఏకవిజ్ఞానాత్సర్వవిజ్ఞానోపక్రమ విరోధ సముచ్చయార్థశ్చకారః తథాహి ఉత తమాదేశ మప్రా

కించ॥

సూ॥ ౧౧॥ గతిసామాన్యాత్ ॥

వృ॥ గతేస్సర్వేషు వేదాంతేషు చేతనకారణత్వావగతేః సమానత్వాదిత్యర్థః నహి క్వచిదపి విరుద్ధముపలభ్యతే కుత్రచిద్వాక్యే చేతనం కారణం కుత్రచి దచేతనమితి కింతు సర్వత్ర చేతనమేవ కారణముపలభ్యతే యథాగ్నే ర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విస్ఫులింగాః విప్రతిష్ఠేరన్ ఏవమేవైతస్మాదాత్మనః సర్వేప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యోదేవా దేవేభ్యో లోకాఇతి తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ స్సంభూతఇతి ఆత్మన ఏవేదగ్ం సర్వమితి ఆత్మనఏష ప్రాణో జాయత ఇత్యాద్యా శ్రుతయః ఆత్మనఏవ కారణత్వం దర్శయంతీత్యాత్మశబ్ద శ్చేతనపరఇతి॥ యథాగ్నేరిత్యాదే రయమర్థః విస్ఫులింగప్రసంగార్థం జ్వలతఇతి విప్రతిష్ఠేరన్ నానాగతిత్వేన దిశో విప్రసృతాస్స్యుః ప్రాణా శ్చక్షురాదయః యథాయతనం యథాగోళకంవిప్రతిష్ఠంతే - వివిధముద్గచ్ఛంతీతి యావత్ ప్రాణేభ్యో నంతర మాదిత్యాదయో దేవా స్తదనుగ్రాహకాస్తేభ్యో నంతరం లోక్యంతఇతి లోకా విషయా భవంతీత్యర్థః ప్రాణోహిరణ్యగర్భః॥

॥కించ॥

సూ॥ ౧౨॥ శ్రుతత్వాచ్చ॥

వృ॥ స్వశబ్దేనైవ సర్వజ్ఞేశ్వరో జగతః కారణమితి శ్రూయతే శ్వేతాశ్వతరాణాం మంత్రోపనిషది జ్ఞః కాలకాలో గుణీ సర్వవిద్యఇతి సర్వజ్ఞ మీశ్వరం ప్రకృత్య సకారణం కరణాధిపాధిపో నచాస్య కశ్చిజ్జనితా నచాధిపఇతి జ్ఞ స్సర్వజ్ఞ స్సర్వకారణమితి కారణత్వోక్తేః సర్వజ్ఞతా విశేషతస్సర్వవిత్ యస్ససర్వజ్ఞః కారణం తస్య సర్వేశ్వరత్వ మాహ కరణేతి కరణానీంద్రియాణి తేషా మధిపాః స్వామినః దేవాః తేషామధిపః పరమేశ్వరః తస్య సర్వహేతుత్వమాహ నచేతి సర్వదేవాన్ప్రతీశ్వరత్వం హిరణ్యగర్భస్యాప్యస్తీతి తతోవిశేషమాహ నచాధిపఇతి తస్య నియంతా స్వయం స్వస్య నియంతా నాస్తీత్యర్థః తస్మాత్సర్వజ్ఞం బ్రహ్మ జగత్కారణంనాచేతనం ప్రధానమన్యద్వేతి సిద్ధం॥

అవ॥ నన్వేవమథాతో బ్రహ్మజిజ్ఞాసేత్యారభ్య శ్రుతత్వాచ్చేత్యేతదంతైః సూత్రైః సర్వేషాం వేదాంతానాం సర్వజ్ఞ సర్వశక్తిబ్రహ్మపరత్వం సమర్థితం కిమపర మవశిష్యతే యదర్థ ముత్తరసూత్ర సందర్భఇతి ఉచ్యతే నిర్విశేషబ్రహ్మణః స్వరూపేణోపదేశాయోగాత్ కించిదుపాధ్యుపహితత్వేన ఉపదేశఇతి తత్ర

కస్మిన్వాక్యే ఉపాధిర్వివక్షితః కస్మిన్వాక్యే ఉపాధిర్నవివక్షితఇత్యాకాంక్షాయాం తద్వివేచనార్థముత్తర సూత్ర సందర్భః అథవానితి తథాహి కానిచిద్వచనాని సవిశేషపరాణి యత్ర హి ద్వైతమివ భవతి తదితరఇతరం పశ్యతీతి అస్యార్థః యత్ర యస్యాంఖల్వవిద్యావస్థాయాం తుచ్ఛమపి ద్వైతం సదివవిభాతి తత్రేతరః సంసారీ సన్నితరం పశ్యతి దృష్ట్యాది గోచరం ఉపాధిమద్వస్తువదిత్యర్థః - అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణో త్యన్యద్విజానాతి తదల్పం యస్మిన్నాత్మని ద్రష్టవ్యాది చక్షురాదినాఽనుసంధత్తే తదల్పం పరిచ్ఛిన్నం ఉపహితమితి యావత్ భూమ్నః స్వల్పస్యచ విశే. షాంతరమాహ యో వై భూమేతి యో వై భూమా తదమృతం యదల్పం తన్మర్త్యంఅథేతి ద్యోతితోవిశేషోనేన ప్రకటితః సర్వాణి రూపాణి విచిత్యధీరో నామానికృత్వా భివదన్యదా స్తే ఇత్యాదీనిసవిశేషవాక్యాని సర్వజ్ఞ ఈశ్వరోనామరూపాది విశ్వం నిర్మాయ తత్ర ప్రవిశ్యాభివదనాది కుర్వన్ యోవతిష్ఠతేంతర్యామీ తం విద్వానిహైవామృతోభవతీత్యర్థః అథ కానిచిద్వాక్యాని నిర్విశేషవాక్యాని యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా యత్ర యస్యాం విద్యావస్థాయాం మవస్థితో విద్వాన్ అన్యచ్చక్షుషా ద్రష్టవ్యం నపశ్యతి శ్రోతవ్యం శ్రోత్రేణ నశృణోతి నచాన్యన్మంతవ్యంజ్ఞాతవ్యం వా మనసా బుద్ధ్యావా మనుతే జానాతి సభూమా దృష్ట్యాద్యగోచరః నిరతిశయమహత్వ సంపన్నః పరమాత్మేత్యర్థః॥ నిష్కళం నిష్క్రియంశాంతం నిరవద్యం నిరంజనం।అమృతస్యపరం సేతుం దగ్ధేంధన మివానలం॥ నిష్కళం నిరంశం అతఏవ నిష్క్రియం నిష్క్రియత్వాదేవ శాంతం రాగాదిపరిణామరహితం అతఏవ నిరవద్యం- జన్మాది రహితం నిష్కళత్వాన్నిరంజనం జడసంబంధ శూన్యమిత్యర్థః యథామృద్దారుమయః సేతుః కుల్యాది పరకూలప్రాప్త్యుపాయః తథా సంసారసాగరస్య పరంబ్రహ్మ తద్భావస్యామృతస్య వాక్యోత్థ బుద్ధ్యభివ్యక్తంసత్ సాధనం సేతువదవస్థితం వాక్యోత్థజ్ఞానస్య కథం నాశస్తత్రాహ దగ్ధేంధనమి వేతి యథాదగ్ధేంధనోగ్నిః శామ్యతి తథా జ్ఞానమపీత్యర్థః సఏష నేతి నేత్యాత్మా ఇతీతీదమర్థః ఇదం నఇదం నేతినిషేధావధిభూత ఆత్మేత్యర్థః అస్థూల మనణ్వహ్రస్వమితి స్పష్టార్థం ఇత్యాది నిర్విశేషపరం వాక్యాంతర మపి న్యూనమన్యత్ స్థానం సంపూర్ణమన్యదితి అస్యార్థః నిష్ప్రపంచా దన్యదుపాస్యం గుణానాం స్థానం న్యూనం పరిచ్ఛిన్నం తతోన్య న్నిష్ప్రపంచం ముక్తోపసృప్యం త్రివిధపరిచ్ఛేదశూన్యం సచ్చిదానందాత్మక మితి ఇత్యాదీని వాక్యాని ద్విరూపతాం దర్శయంతి తత్ర కానిచిత్క్రమముక్త్యర్థాన్యుపాసనాని కానిచి దభ్యుదయార్థానితి బోధ్యం॥ ఏవంచ యత్ర సగుణవాక్యే గుణవివక్షా తత్రోపాసనా భవతి యత్ర శ్రూయమాణోపి గుణో నవివక్షితః తద్వాక్యం జ్ఞేయబ్రహ్మపర మేవేతి

నిర్ణయార్థమనుత్తరసూత్రసందర్భ ఇతి ఫలితం॥

సూ॥ ౧౩॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం తావత్సర్వేషాం వేదాంతానాం నిర్గుణబ్రహ్మపరత్వముత్సర్గతః సిద్ధం తత్సగుణవాక్యప్రదర్శనేన అపోద్య సగుణవాక్యవిచారః ప్రాప్తః తమపవాదమపోద్య ఇదం నిర్గుణవాక్యవిచారాత్మకమధికరణమారభ్యతే యద్యప్యపవాదాపవాదకత్వాదస్య సగుణవిచారానంతర్యం యుక్తం తథాపి పూర్వాధికరణే సంశయాభావాత్ ప్రియపాఠో న నిశ్చాయక ఇత్యుక్తే అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ ఇత్యత్ర మయటో వికారే ప్రాచుర్యే చ ముఖ్యత్వాత్సంశయే వికారప్రాయపాఠో నిశ్చాయకోఽస్త్వితి పూర్వాధికరణసిద్ధాంతయుక్త్యాభాసేన ప్రవృత్తత్వాత్ ప్రత్యుదాహరణలక్షణసంగతిరస్తీతి సగుణవిచారాత్ప్రాగిదమారభ్యతే పూర్వపక్షే జీవస్యానందమయత్వోపాస్తిః ఫలం నిర్గుణబ్రహ్మప్రమితిః పరమసిద్ధాంతే ఏకదేశిమతే ఆనందమయాత్ బ్రహ్మోపాస్తిః ఫలమితి వివేకః తైత్తిరీయకోపనిషది అన్నమయ ప్రాణమయ మనోమయ విజ్ఞానమయ కోశచతుష్టయానంతరం తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాత్ అన్యోఽన్తర ఆత్మానందమయ ఇతి శ్రూయతే తత్ర సంశయః కిమానందమయః సత్యం జ్ఞానమనంతమితి ప్రకృతం పరం బ్రహ్మోచ్యతే ఉతాన్నమయాదివత్ప్రత్యగ్బ్రహ్మణోఽర్థాంతరం జీవ ఇతి తత్రాన్నమయాదివికారప్రాయపాఠాత్ తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్ష ఇత్యాదినా ప్రియాద్యవయవయోగాత్ తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేతి శారీరత్వశ్రవణాచ్చ జీవ ఇతి ప్రాప్తం తస్య పూర్వోక్తస్య విజ్ఞానమయస్య ఏష ఆనందమయః శారీర ఆత్మేతి శ్రుత్యర్థః ఏవం ప్రాప్త ఉచ్యతే ఆనందమయోఽభ్యాసాత్ ఆనందమయః పరమాత్మా భవితుమర్హతి కుతః అభ్యాసాత్ ఆనందమయశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ బహుకృత్వోఽభ్యాసాదిత్యర్థః తథాహి ఆనందమయం ప్రస్తుత్య రసో వై స ఇతి తస్య రసత్వముక్త్వా రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానందయాతి సైషానందస్య మీమాంసా భవతి ఏతమానందమయమాత్మానముపసంక్రామతి ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్ న బిభేతి కుతశ్చనేతి ఆనందో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతి బహుకృత్వోఽభ్యాసః శ్రూయతే అస్యార్థః రసః సారః ఆనంద ఇత్యర్థః అయం జీవః పూర్ణానందస్వరూపసాక్షీ సర్వప్రేరకో న స్యాచ్చేత్ తర్హి కః ప్రాణాదిరచేతనస్య చేష్టానయుక్తేత్యాహ కో హీతి అన్యాత్ జీవేత్ యత్ యది ఆనంద ఇత్యనంతరం ప్రేరక ఇతి శేషః ఆనందయిత్రుత్వాదపి పరమానంద ఇత్యాహ ఏష హీతి ఆనందయాతి ఆనందయతీత్యర్థః స్వయం ధనీ పరం ధనినం కరోతి లోకే అధనస్త్వన్యమా

నందఆత్మా పరమానందయతీత్యర్థః నచానందపదస్యైవాభ్యాసో నానందమయపదస్యేతి వాచ్యం వసంతే వసంతే జ్యోతిషా యజేతేత్యత్ర జ్యోతిః పదస్య జ్యోతిష్టోమపరత్వవత్ ఆనందపదస్యానందమయపరత్వాత్ యత్తు ప్రాయపాఠా దానందమయస్య వికారత్వమితి తన్న స్థూలారుంధతీన్యాయేన అన్నమయాదివికారా ముఖ్యాత్మప్రదర్శనస్యాత్మజ్ఞానార్థత్వేనానందమయస్య సర్వాంతరత్వాత్ సఏవాత్మేత్యవధారణాత్ అనంతర మన్యస్యాత్మనోనుపదేశాత్ సర్వాంతరత్వ మవగమ్యతే విజ్ఞానకోశవశా దౌపాధిక ప్రియాద్యవయవ యోగో నవిరుధ్యతే బ్రహ్మణో న్నమయాదికోశపరంపరయా శారీరత్వ మప్యుపపన్నమేవ శారీరజీవ ప్రతిబింబితత్వా దీశ్వరస్య తస్మాదానందమయః పరమాత్మా॥

సూ॥ ౧౪॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్నప్రాచుర్యాత్॥

వృ॥ ననునానందమయం బ్రహ్మ కుతః వికారార్థక మయట్ప్రయోగాత్ బ్రహ్మణశ్చానందవికారత్వానుపపత్తేరితిచే న్న కుతః ప్రాచుర్యాత్ మయటః ప్రకృతే ఆనందప్రాచుర్య వాచకత్వాదిత్యర్థః॥

అవ॥ మయటఆనంద ప్రాచుర్యార్థకత్వే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ పరానందం ప్రతి బ్రహ్మణో హేతుత్వవ్యపదేశాదిత్యర్థః ఏషహ్యేవానందయాతీతి బ్రహ్మణ ఆనందహేతుత్వం వ్యపదిశ్యతే యోఽన్యానానందయతి సప్రచురానంద ఇతి ప్రసిద్ధం॥

అవ॥ ఇతశ్చానందమయః పరమాత్మేత్యాహ॥

సూ॥ ౧౬॥ మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే॥

వృ॥ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పర మిత్యుపక్రమ్య సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మ యోవేదనిహితంగుహాయామిత్యస్మిన్మంత్రే యత్సర్వాంతరం జ్ఞేయత్వేనోక్తం తన్మాంత్రవర్ణికం బ్రహ్మ అన్యోఽంతరఆత్మానందమయఇతి గీయతేమంత్రబ్రాహ్మణయోరైకార్థ్యాత్ యద్యప్యత్ర మంత్రబ్రాహ్మణభావోనాస్తి వ్యాఖ్యాన వ్యాఖ్యేయ భావాభావాత్ తథాపి బ్రాహ్మణస్య వ్యాఖ్యానరూపత్వేన వ్యాఖ్యేయమంత్రం ప్రత్యుపాయత్వాత్ ప్రకృతే ప్యుపాయోపేయభావోస్తీతి మాంత్రవర్ణికమిత్యుక్తం॥

అవ॥ ఇతశ్చానందమయః పరమాత్మా నజీవఇత్యాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ నేతరోఽనుపపత్తేః ॥

వృ॥ ఈశ్వరాదితరో జీవో నానందమయః కుతః అనుపపత్తేః సోఽకామయతేతి సృష్టేః పూర్వమీక్షణం బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సృష్ట్యాత్మకత్వం సతపోఽతప్యత స తపస్తప్త్వా ఇదగ్ం సర్వమసృజతేతి సృష్టిహేతుత్వంచ శ్రూయతే తస్య సర్వస్యానుపప త్తేరితి సూత్రార్థః జీవజ్ఞానస్య శరీరసాధ్యత్వా దీక్షణానుపపత్తిర్బోధ్యా- బ్రహ్మణి తపశ్శబ్ద ఈక్షణపరః॥

కించ॥

సూ॥ ౧౮॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥

వృ॥ నానందమయో జీవః కుతః జీవానందమయయో ర్భేదేన వ్యపదేశాత్ త థాశ్రూయతే రసోవై సః- రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీభవతీ త్యానందమయస్య ల బ్ధవ్యత్వేన జీవస్య లబ్ధృత్వేన భేదవ్యపదేశః నహి లబ్ధైవ లబ్ధవ్యో భవతి॥

అవ॥ నన్వానందమయశబ్దేన ప్రధానముచ్యతాం తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా॥

వృ॥ అనుమీయత ఇత్యనుమాన మనుమానైకగమ్యం ప్రధానమిత్యర్థః ఆనంద మయత్వేన కారణత్వేన వా ప్రధానస్య నాపేక్షా నస్వీకారః కుతః కామాత్ ఆనం దమయాధికారే సోఽకామయతేతి కామయితృత్వశ్రవణా దిత్యర్థః నహ్యచేతనే కా మః సంభవతి ఈక్షతేర్నాశబ్ద మిత్యత్ర నిరాకృతమపి ప్రధానం గతిసామాన్య ప్ర పంచనాయ పునర్నిరాకృతమితి బోధ్యం॥

సూ॥ ౨౦॥ తస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి॥

వృ॥ ఇతశ్చ నజీవః ప్రధానంవా ఆనందమయశబ్దః యస్మా త్తస్మిన్నానందమయే ప్ర కృత ఆత్మని ప్రబుద్ధస్యజీవస్య తద్యోగం తదాత్మనాయోగ స్తద్యోగః తద్భావాప త్తి ర్ముక్తిరిత్యర్థః తంశాస్తి శాస్త్రం తస్మాదిత్యర్థః - యదాహ్యేవైష ఏతస్మిన్న దృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాంవిందతే అథసోఽభయంగతో భ వతియదాహ్యేవైషఏతస్మిన్నుదరమంతరంకురుతే అథతస్య భయం భవతీతి శాస్త్రం అస్యార్థః-యస్యామైక్యజ్ఞానావస్థాయా మేషవిద్వానస్మిన్ బ్రహ్మణి పంచీకృత భూ తపంచకేన తత్కార్యేణ సమష్టిస్థూలదేహేన విరాజాదృశ్యేన తాదాత్మ్యశూన్యే అ దృశ్యే దృశ్యభిన్నే స్వసంబంధితయా వ్యస్తేంద్రియజాతేనాపంచీకృత భూతకార్యే ణాత్మ్యేన తాదాత్మ్యహీనే అనాత్మ్యే నిష్కృష్యో త్పద్యంత ఇతి నిరుక్తాని భూత

రాత్మని త్రైశ్చాభేదవర్జితే అనిరుక్తే అనిలయనే నిశ్శేషలయస్థానం నిలయనం సక
కార్య సంస్కారాధారా అవిద్యా తదభేదశూన్యే ప్రకర్షేణ స్థితిం పునరావృత్తిర
హితతాం లభతే అభయం యథాస్యాదితి ఉక్తం వ్యనక్తి అథేతి జ్ఞానఫలముక్త్వా
జ్ఞానాభావేదోషమాహ శ్రుతిః యదాహ్యేతి యదా ఏతస్మిన్నానందమయే బ్రహ్మణి అ
ల్పమప్యంతరం అతాదాత్మ్యస్వరూపం పశ్యతి తదా సంసారభయా న్నివర్తత
ఇత్యర్థః- ఇదంశాస్త్రం ప్రధానపరిగ్రహో జీవపరిగ్రహో వా నఘటతఇతి తస్మాదా
నందమయః పరమాత్మేతి సిద్ధం అత్ర గుణసూత్రాణి సప్త- ఇదంత్వేకదేశి మతంభ
వత్వాదాస్తు అభ్యస్యమానానందపదస్యానందమయే లక్షణాఅన్యోంతర ఆత్మానం
దమయఇత్యత్ర ఆనందమయపదస్య ప్రాచుర్యార్థకత్వేన బ్రహ్మణి దుఃఖలవ ప్ర
సంగస్స్యాదితిప్రచురానందే లక్షణా బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర బ్రహ్మపదస్యావయ
వవిశేషలక్షణేతి ముఖ్యత్రితయ లంఘనం- వికారప్రాయ పాఠపరిత్యాగశ్చే త్యేకదేశి
మతేస్యాత్ స్వపక్షేతు బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర పుచ్ఛశబ్దస్యావయవప్రాయ పా
ఠపరిత్యాగమాత్రమితి మన్వానా ఆనందమయఇతి మయడ్వికారార్థకఏవేతి వదంతః
సూత్రాణ్యన్యథా వ్యాచఖ్యుః అధికరణరచనాతు బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర కిమానం
దమయావయవత్వేన బ్రహ్మోచ్యతే ఉతస్వప్రధానత్వేనేతి బ్రహ్మపుచ్ఛశబ్దాభ్యాం
సంశయః ఈక్షతేస్సంశయాభావా త్ప్రాయపాఠస్య ననిశ్చాయకత్వ మిహ బ్రహ్మ
పుచ్ఛపదస్యావయవాధారత్వయో ర్లక్షణాసామ్యా త్సంశయే అవయవప్రాయపా
ఠస్యనిశ్చాయకత్వమితి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః- ప్రయోజనంచ పూర్వముక్తం తత్ర
పుచ్ఛశబ్దాదవయవపరత్వే ప్రాప్తఉచ్యతే॥

సూ॥ ఆనందమయోఽభ్యాసాత్॥

వృ॥ ఆనందమయశబ్దే నానందమయవాక్యస్థ బ్రహ్మపుచ్ఛంప్రతిష్ఠేత్యత్ర విద్యమాన
బ్రహ్మపద ముపలక్ష్యతే తద్బ్రహ్మపదం ప్రధానబ్రహ్మపరం- కుతః- అభ్యాసాత్-
అసన్నేవ సభవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్ ఇత్యాదౌ బ్రహ్మపదస్యాభ్యాసాదితి॥

అవ॥ యత్తు పుచ్ఛబ్రహ్మపదస్యావయవపరత్వమితి తత్రాహ॥

సూ॥ వికారశబ్దాన్నేతిచేన్న ప్రాచుర్యాత్॥

వృ॥ వికారశబ్దాదవయవపర పుచ్ఛశబ్దాన్నతత్సమానాధికరణ బ్రహ్మపదం స్వ
ప్రధానబ్రహ్మపరమితిచేన్నకుతః ప్రాచుర్యాదవయవశబ్దోపపత్తేః ప్రాచుర్యంచా
త్రావయవప్రాయ ప్రయోగః ఏవం చాన్నమయాదీనాం పుచ్ఛాంతానవయవా ను
క్త్వా ఆనందమయస్యాపి ఇతరావయవోక్త్యా పుచ్ఛస్య బుద్ధౌ సన్నిధానాదపుచ్ఛమపి

బ్రహ్మపుచ్ఛమిత్యుక్తం శ్రుత్యా- నహి బ్రహ్మణో ముఖ్యపుచ్ఛత్వం ఆనందమయస్య పరమాత్మత్వపక్షేపి యుక్తం- స్వంప్రతి స్వస్య పుచ్ఛత్వానుపపత్తేః తస్మాద్బ్రహ్మపుచ్ఛవత్పుచ్ఛంసర్వాధిష్ఠానం ప్రతిష్ఠాపరాయణం- లౌకికస్యానందజాతస్యాధారభూతమితి యావత్ మత్పక్షే ప్రతిష్ఠాపద సమభివ్యాహారాదాధారలక్షణాయుక్తేతి॥

అవ॥ ఇతశ్చ పుచ్ఛశబ్దేనాధారోలక్ష్యత ఇత్యాహ॥

సూ॥ తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ తస్య బ్రహ్మణో వికారజాతం ప్రతి హేతుత్వేన సఇదగ్ం సర్వమసృజతేతి వాక్యేవ్యపదేశాదిత్యర్థః- నహి స్వకార్యమానందమయం ప్రతి బ్రహ్మణోవయవత్వం సంభవతి ముఖ్యత ఇతి- స్వప్రధానం బ్రహ్మపుచ్ఛం జ్ఞేయత్వేన వివక్ష్యత ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ మాంత్రవర్ణికమేవచగీయతే ॥

వృ॥ యత్ సత్యంజ్ఞానమనంతంబ్రహ్మేత్యాది మంత్రవర్ణప్రతిపాద్యం బ్రహ్మైవ బ్రహ్మపుచ్ఛమితి బ్రాహ్మణవాక్యే స్వప్రాధాన్యేన గీయతే మంత్రబ్రాహ్మణయోరైకార్థ్యాదిత్యర్థః॥

అవ॥ ఇతశ్చానందమయోత్ర నప్రతిపాద్యః తస్య వైషయికప్రియాద్యవయవయోగేన ప్రస్తుత్యాద్యనుపపత్తేరిత్యాహ॥

సూ॥ నేతరోనుపపత్తేః ॥

వృ॥ బ్రహ్మపుచ్ఛమిత్యత్ర బ్రహ్మ నావయవః-కుతః అనుపపత్తేః-బ్రహ్మణో అనవయవత్వే అవయవ్యానందమయోత్ర ప్రతిపాద్యత ఇతి వక్తవ్యం నహి తత్సంభవతి సావయవస్యాగ్రిమవాక్యోక్త ప్రస్తుత్యాద్యనుపపత్తేరిత్యర్థః అతో బ్రహ్మస్వప్రధానం॥

అవ॥ ఇతశ్చాత్ర పుచ్ఛవాక్యే బ్రహ్మ స్వప్రధానమిత్యాహ॥

సూ॥ భేదవ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ రసగ్ం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీభవతి అయమానందమయో జీవో రసశబ్దితం బ్రహ్మానందం ప్రతిబింబితం లబ్ధ్వా ఆనందీభవతీతి లబ్ధృలబ్ధవ్యస్వరూపేణ భేదవ్యపదేశాదిత్యర్థః॥

అవ॥ ఇతశ్చానందమయో బ్రహ్మపుచ్ఛత్వేన ప్రతిపాద్య ఇత్యాహ॥

సూ॥ కామాచ్చనానుమానాపేక్షా॥

వృ॥ కామ్యత ఇతి కామ ఆనందః తస్య బ్రహ్మత్వప్రాప్తౌ నానుమానేనానందమయ

స్యాపిబ్రహ్మత్వ మపేక్షితవ్యం పికాగాథవత్ మయడ్వికారార్థాదిత్యర్థః - అనుమాన ప్రకారస్తు ఆనందమయశబ్దో బ్రహ్మపరః- ఆనందశబ్దత్వాత్ ఆనందో బ్రహ్మేత్యత్ర త్యానందశబ్దవత్ ఇతి॥

అవ॥ ఇతోఽపి బ్రహ్మపుచ్ఛవాక్యే ప్రధానమిత్యాహ॥

సూ॥ అస్మిన్నస్యచతద్యోగంశాస్తి॥

వృ॥ అస్మిన్ పుచ్ఛవాక్యోక్తే బ్రహ్మణి ప్రబుద్ధస్యానందమయస్య జీవస్య యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నిత్యాది తద్యోగం ముక్తిం శాస్తీత్యర్థః- తస్మాదానందమయ స్యాత్రాప్రతిపాద్యత్వాత్ పుచ్ఛబ్రహ్మైవ స్వప్రధానం నిర్విశేషం జ్ఞేయమితిసిద్ధం ॥

సూ॥ ౨౧॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాత్॥ అ॥౭॥

వృ॥ పూర్వత్ర బ్రహ్మపద మానందమయపదం ఆనందపదాభ్యాసశ్చేతి ముఖ్యత్రి తయాత్మకే బహుప్రమాణవశాన్నిర్గుణే బ్రహ్మణి నిర్ణయో యథా తద్వదత్రాపి బహుప్రమాణాత్సంసారీ హిరణ్మయః పురుషోఽస్త్వితి పూర్వసిద్ధాంతయుక్త్యా పూర్వపక్షోత్థానాద్దృష్టాంతరూపావాంతరసంగత్యా పూర్వసిద్ధనిర్గుణ బ్రహ్మసమన్వయాపవాదమిదమారభ్యతే ఫలం పూర్వోత్తరపక్షయో రుపాస్తిరేవ పాదస మాప్తిపర్యంతం ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- అథయఏషోఽంతరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషోదృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుః హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవ మక్షిణీ తస్యోదితి నామ సఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఉదేతిహవై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో యఏవంవేదేత్యధిదైవత మథాధ్యాత్మ మథయ ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యతేఇతి ఉపాస్తిప్రస్తావాద్యోఽథశబ్దః యఏషశాస్త్రప్రసిద్ధః ఆదిత్యమండలమధ్యవర్తి స్థానాద్యవయవకథనం పరమాత్మన ఉపాస్త్యర్థం ద్రష్టవ్యం- హిరణ్మయః హిరణ్మయః తత్రాపిహిత ధియా మనుభవం ప్రమాణయతి- దృశ్యతఇతి హిరణ్యపదం జ్యోతిః పరం- సువర్ణపదమపి ప్రణఖాగ్రం- చక్షుషోర్విశేషమాహ తస్యేతి కపిరక్కోటస్యాసః- పృష్ఠభాగో త్యంతతేజస్వీ తత్తుల్యం పుండరీకం- యథాత్యంత తేజస్వి తథాస్య దేవస్యాక్షిణీ నేత్రే - ధ్యానార్థమేవనామ కరోతి- తస్యేతి- నామనిరుక్తి మాహ- ఉదితః- ఉద్గతః- స్వకార్య సర్వపాపాస్పృష్టత్వాదితి- ధ్యానఫలమాహ- ఉదేతీతి- అధిదైవతం దేవతామధికృత్య ఉపాస్తిరా ఖ్యమిత్యర్థః- అధిదైవతధ్యానోక్త్యనంతరం ఆత్మానం దేహమధికృత్యాపి తదుక్తిరిత్యాహ- అథేతి ఏతాదృశం స్థానద్వయస్థం పురుషమధికృత్య రూపవత్త్వశ్రుత్యా సర్వపాపాస్పర్శశ్రుత్యాచ సంశయః- కిమయం పురుషః విద్యాకర్మాతిశయవశాత్ ప్రాప్తోత్కర్షః- కశ్చిత్సంసారీ ఉత నిత్యసిద్ధః పరమేశ్వరఇతి-కింతావత్ప్రాప్తం సం

సారీతి-కుతః-హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాది రూపవత్త్వ శ్రవణాత్-అక్షిపురుషస్యాపి తస్యైవ తస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపమితి రూపవత్త్వశ్రవణాత్-యేచాముష్మాత్పరాంచో లోకా స్తేషాం చేష్టే దేవకామానాం చేత్యాదిత్యపురుషస్య మర్యాదా శ్రవణాత్ అముష్మాదాదిత్యా దూర్ధ్వగానాం లోకానా మీశితా దేవకామానాం భోగానాం చేత్యర్థః- నహి పరమాత్మనో మర్యాదావదైశ్వర్యం యుక్తం సఏష సర్వేశ్వరఇతి శ్రుతేః-తస్మాన్నాక్ష్యాదిత్యయోః పురుషః పరమేశ్వరఇతి ప్రాప్తే ఉచ్యతే॥ అంతస్తద్ధర్మోపదేశాదితి యఏషోంతరాదిత్యే యఏషోక్షిణీతిచ పురుషః శ్రూయమాణః పరమేశ్వరఏవ నసంసారీ కుతః తద్ధర్మోపదేశాత్ - తస్యమహేశ్వరస్య యేధర్మా స్తేషామస్మిన్వాక్యే ఉపదేశాదిత్యర్థః- తద్యథాతస్యోదితి నామేత్యాదినా సర్వపాపవిరహేణాదిత్యపురుషస్య నామోక్త్వా తదేవ నామాక్షిపురుషస్యాపి నిర్దిశతి-యన్నామతన్నామేతి తచ్చ సకలపాప్మరాహిత్యం బ్రహ్మధర్మః ఏవం సైవ ఋక్ తత్సామతదుక్థం తద్యజుః తత్ బ్రహ్మేతి ఋగాద్యాత్మకత్వం నిర్ధారయతి శ్రుతిః - తచ్చ సర్వాత్మక బ్రహ్మణఏవోపపద్యతే సైవ ఋగిత్యస్యాయమర్థః-తచ్ఛబ్దేన పురుషపరామర్శః-విధేయాపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః- ఉక్థం శస్త్రవిశేషః- తత్సాహచర్యాత్సామస్తోత్రం ఉక్థాదన్యచ్ఛస్త్రం ఋగ్బ్రహ్మ త్రయోపివేదాఇతి- ఏవం సర్వగానగీయమానత్వం శ్రుతౌ నిర్దిష్టం- తద్య ఇమేవీణాయాం గాయంతే తంతేగాయంతీత్యాదౌ హిరణ్యశ్మశ్రుకేశాదికం మాయికం పరమేశ్వరస్య లోకానుగ్రహార్థముపపద్యతఇతి నతేన విరోధః- తస్మాదక్ష్యాదిత్యయో రంతరః పరమాత్మా॥

కించ॥

సూ॥ ౨౨॥ భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥

వృ॥ ఆదిత్యాక్ష్ణోరంతః శ్రూయమాణః పురుషః ఆదిత్యశరీరాభిమానినో జీవాదన్యః కుతః భేదవ్యపదేశాత్ ఆదిత్య శరీరాభిమానినో జీవాదప్యస్య పరమాత్మనోంతర్యామితయా అంతర్యామిబ్రాహ్మణే భేదేన వ్యపదేశాదిత్యర్థః- య ఆదిత్యేతిష్ఠన్నాదిత్యాదంతరోయమాదిత్యో నవేద యస్యాదిత్య శ్శరీరం య ఆదిత్యమంతరోయమయత్యేషత ఆత్మాంతర్యామ్యమృతఇత్యాది శ్రుత్యంతరే తయో ర్భేదవ్యపదేశాదత్రాపి అంతరశబ్దశ్రుత్యా ప్రత్యభిజ్ఞానా త్పరమేశ్వరఏవాక్ష్యాది త్యయో రుపాస్య ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౩॥ ఆకాశస్తల్లింగాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ పూర్వ మవ్యభిచారిబ్రహ్మలింగేనాపహతపాప్మత్వాదినా రూపవత్త్వాదిక

ఽన్యథానీతం ఇహతు లింగాదాకాశశ్రుతి రన్యథానేతుం నశక్యతే లింగాపేక్షయా శ్రుతేః ప్రాబల్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా ఇదమారభ్యతే - ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- అస్య లోకస్య కాగతి రిత్యాకాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతా న్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంత్యాకాశోహ్యేవైభ్యో జ్యాయా నాకాశః పరాయణమితి- తతోభయత్రాకాశశబ్దప్రయోగదర్శనా త్సంశయః కింభూతాకాశో త్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉత పరంబ్రహ్మేతి- యదేష ఆకాశ ఆనందోనస్యాదితి వేదే బ్రహ్మణ్యాకాశశబ్దప్రయోగః భూతాకాశే రూఢిశ్చ- విషయవాక్యస్యార్థస్తు- శాలావత్యనామకః కశ్చన ఋషిర్జైవలిం రాజానం పృచ్ఛతి॥ అస్యేతి॥ సర్వస్య ప్రపంచస్య కిమధిష్ఠానమితి ప్రశ్నార్థః జైవలి రుత్తరమాహ-ఆకాశఇతి- కథం భూతాకాశః సర్వజగత్ప్రతిష్ఠా తత్రాహ- సర్వాణీతి భూతాకాశవ్యావృత్తయే హేత్వంతరమాహ- ఆకాశోహ్యేవేతి- తత్రైవ హేత్వంతరమాహ- ఆకాశ ఇతి అయం సిద్ధాంతితార్థః-తత్ర రూఢ్యా భూతాకాశ ఇతి యుక్తం నచ వాక్యశేషానుపపత్తిః ఆకాశాద్వాయు రిత్యాదౌ తస్యాపి వాయ్వాదికారణత్వ శ్రవణా త్తస్మాద్భూతాకాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ ఆకాశ స్తల్లింగాత్॥ ఆకాశశబ్దేన బ్రహ్మణోగ్రహణం యుక్తం కుతః తల్లింగాత్ తస్య బ్రహ్మణో యల్లింగం మహాభూతస్రష్టృత్వాదికం తస్యాస్మిన్వాక్యే దృష్టత్వాదిత్యర్థః - నన్విదం భూతాకాశస్యాపి వాయ్వాది కారణత్వం దర్శితమితిచేన్న మూలకారణ బ్రహ్మణో అపరిగ్రహే ఆకాశాదేవేత్యవధారణం సర్వాణీతిచ భూతవిశేషణం ఆకాశం ప్రత్యస్తం యంతీతి కారణేలయప్రదర్శనం చాననుకూలంస్యాత్ జ్యాయస్త్వపరాయణత్వ ప్రదర్శనంచ బ్రహ్మణ్యేవ సమంజసం శ్రుత్యంతరంచ స్పష్టం బ్రహ్మణఏవ పరాయణత్వం దర్శయతి విజ్ఞానమానందం బ్రహ్మరాతేర్దాతుః పరాయణమితి- రాతేర్ధనస్య దాతుర్యజమానస్య గతిరితి పాఠే రాతిర్బంధురిత్యర్థః. కించ స ఏషపరోవరీయా నుద్గీథ స్సఏషోనంత ఇతి ఉద్గీథే ఆకాశరూప దేవతాధర్మా న్పరత్వాదీ నుపసంహరతి జైవలిః- తద్భూతాకాశే అనుపపన్నమేవ నహి తస్యానంత్యం సంభవతి- శ్రుతౌ పరత్వం గుణత ఉత్కృష్టత్వం వరీయస్త్వం కాలతో వస్తుతశ్చాపరిచ్ఛిన్నత్వం అనంతత్వం దేశతో పరిచ్ఛిన్నత్వం ద్రష్టవ్యం- యత్తు లింగాచ్ఛ్రుతిర్బలీయసీతితన్న-త్యజేదేకం కులస్యార్థ ఇతి న్యాయాత్ - భూయసీనాం బ్రహ్మలింగశ్రుతీనా మనుగ్రహాయ ఏకస్యా ఆకాశశ్రుతే ర్బాధస్యయుక్తత్వాత్- తస్మా దాకాశశబ్దం బ్రహ్మైవాత్ర దేవతాసైవ ఉద్గీథ ఉపాస్యేతిసిద్ధం॥

సూ॥ ౨౩॥ అతఏవప్రాణః॥ అ॥౯॥

వృ॥ అత్రాతిదేశత్వా త్పృథక్సంగత్యనపేక్షా యద్వా పూర్వమాకాశశ్రుతే ర

వ్యభిచారి బ్రహ్మలింగోపబృంహితత్వా ద్బాధోయుక్తః-ఇహతు శ్రూయమాణాకాశసంవే శనాది లింగస్య ప్రాణేపి సంభవేన అవ్యభిచారి బ్రహ్మలింగసహచారాభావా త్ప్రా ణశ్రుతిబాధోనయుక్తఇతి ప్రత్యుదాహరణసంగతిః . ఆకాశవాక్యానంతరం ఛాందో గ్యేశ్రూయతే - ఉద్గీథే ప్రస్తోతర్యాదేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాంచే దవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధాతే వ్యపతిష్యతీతి సభీతః పప్రచ్ఛ - కతమాసా దేవతేతి ప్రాణ ఇతిహోవాచ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశంతి ప్రాణమ భ్యుజ్జిహతే సైషాదేవతా ప్రస్తావ మన్వాయత్తేత్యాది- అస్యార్థః ఉద్గీథాధికారా త్ప్రా సంగికం ప్రస్తావధ్యానమితి వక్తు ముద్గీథఇత్యుక్తం కశ్చిదృషి శ్చాక్రాయణనామా భ నాయ రాజ్ఞో యజ్ఞాంగత్వా జ్ఞానవైభవం స్వస్య ప్రకటయ్య ప్రస్తోతారమువాచ హేప్రస్తోతః యా దేవతా ప్రస్తావం సామభక్తివిశేషం అన్వాయత్తా అనుగతా తాంచేదవిద్వా న్విదుషో మమసన్నిధౌ ప్రస్తోష్యసిమూర్ధాతే వ్యపతిష్యతీతి స ప్రస్తోతా భీతస్సన్ చాక్రాయణం పప్రచ్ఛ తస్య ప్రతివచనం ప్రాణఇతి ము ఖ్య ప్రాణవాయుం వ్యావర్తయతి సర్వాణీతి సంవిశంతి లీనానిభవంతి లయ కాలే అభ్యుజ్జిహతే జన్మకాలే ప్రాణమభివీక్ష్యోద్గచ్ఛంతి తత్ర ప్రాణబంధనం హి సోమ్య మనఃప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాదౌ బ్రహ్మణి ప్రాణశబ్ద ప్రయోగా త్ ప్రాణవాయౌచ ప్రసిద్ధతరత్వా త్సంశయః కిమత్ర ప్రాణశబ్దేన బ్రహ్మాభిధీయ తే ఉత వాయువికారఇతి మనశ్శబ్దలక్షితం తత్సాక్షిచైతన్యం ప్రాణే పరస్మిన్నవ స్థితమిత్యర్థః- ప్రాణస్య పంచస్థలవృత్తే ర్వాయువికారస్య ప్రాణంసత్తా స్ఫూర్తిమాత్రా నం యేవిదు స్తే బ్రహ్మ జానంతీత్యర్థః- అత్ర ప్రసిద్ధిబలాద్వాయువికారఇతి ప్రా ప్తే ఆకాశన్యాయమతిదిశతి భగవాం త్సూత్రకారః- అతఏవప్రాణఇతి- అతఏవ పూ ర్వసూత్రోక్త తల్లింగాది హేతోరేవ ప్రాణశబ్దం బ్రహ్మేత్యర్థః- సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవ అభిసంవిశంతీత్యాదినా మహాభూత సంవేశనాదికం బ్రహ్మలింగం ప్రాణవాక్యే శ్రూయతే నచ యదావై పురుషస్స్వపితి ప్రాణం త ర్హి వాగప్యేతి ప్రాణంచక్షుః ప్రాణంమనః ప్రాణంశ్రోత్రం సయదా ప్రబుధ్యతే ప్రాణాదేవ అధిపునర్జాయతఇతి శ్రుత్యా వాయువికారేపి సంవేశనాది శ్రూయ తఇతివాచ్యం నహి తత్రమహాభూత సంవేశనాది శ్రూయతే కిం త్వింద్రియసంవేశనా దికమేవ- శ్రుత్యర్థస్తు తర్హి తస్యాం సుషుప్త్యవస్థాయా మిత్యర్థః వాక్పదమను క్త కర్మేంద్రియ లక్షకం చక్షుః శ్రోత్రేతీంద్రియాణా ముపలక్షకే తస్మాదనన్యథాసిద్ధ బ్ర హ్మలింగా త్ప్రాణశబ్దవాచ్యం బ్రహ్మైవోద్గీథోపాస్య ప్రస్తావ దేవతేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥ అ॥ ౧౦॥

వృః పూర్వం ప్రాణవాక్యే బ్రహ్మలింగసత్త్వాద్భవతు బ్రహ్మపరతా ఇహతు స్వ

వాక్యే తదభావాన్న బ్రహ్మపరతేతి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా ఇదమారభ్యతే- ఛాం
దోగ్యే శ్రూయతే- అథయదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వ
తః పృష్ఠేష్వనుత్తమే ష్వుత్తమేషు లోకేషు ఇదంవావ తద్యదిద మస్మిన్నంతః పు
రుషే జ్యోతిరితి- అస్యార్థః-గాయత్ర్యుపాధిక బ్రహ్మోపాస్త్యనంతరం ఉపాస
నాంతరోక్త్యర్థోఽథశబ్దః- అతో దివో ద్యులోకాత్ పరః పరస్తాత్ యజ్జ్యో
తి దీప్యతే తదిద మిత్యాదర జ్యోతిష్యధ్యవస్యతే కుత్ర తద్దీప్యతే తత్రాహ విశ్వ
తఇతి - విశ్వస్మాత్ ప్రాణివర్గా దుపరీత్యర్థః- విశ్వశబ్దస్య కతిపయార్థత్వం
వ్యావర్తయతి- సర్వతఇతి సర్వస్మా ద్భూరాది లోకా త్సర్వసంసారమండలా దు
పరీత్యర్థః-ఉత్తమా నవద్యాంతే యేభ్యస్తేఽనుత్తమాః తేషు ఇదంశబ్దార్థం స్ఫుటయ
తి- యదితి- లోకవేదయో ర్భౌతిక తేజసి బ్రహ్మణిచ ప్రయోగాత్సంశయః కిమిహ
జ్యోతిశ్శబ్దేనాదిత్యాదికం తేజః అభిధీయతే ఉత బ్రహ్మేతి కింతావ దత్ర యుక్తం-
భౌతికమితి- కుతః ప్రసిద్ధత్వాత్ అతో దివ ఇత్యాదినా మర్యాదాది శ్రవణాచ్చ న
హి సర్వవ్యాపినో బ్రహ్మణః మర్యాదాదికం యుక్తం తస్మాద్భౌతికం తేజఇతి ప్రా
ప్తే బ్రూమః- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాదితి-అత్రజ్యోతిశ్శబ్ద గ్రాహ్యం బ్రహ్మైవ కుతః
చరణాభిధానాత్ పాదాభిధానాదిత్యర్థః-తథాహి జ్యోతిర్వాక్యా త్పూర్వవాక్యే
చతుష్పాద్బ్రహ్మ నిర్దిశ్యతే-ఏతావానస్యమహిమాఽతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పూరుషః
పాదోఽస్య సర్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీతి- అర్థస్తు గాయత్రీవా ఇదగ్ం స
ర్వమిత్యాదినా భూత పృథివీశరీర హృదయ వాక్ప్రాణైః షడ్విధా చతుష్పదా గా
యత్రీతి యదుక్తం తద్గాయత్ర్యుపాధిక బ్రహ్మణో మహిమా విభూతిః యావానయం
ప్రపంచః సపురుషః అతోయం జ్యాయాన్ తదేవాహ పాదఇతి- సర్వాణి భూతా
న్యస్య బ్రహ్మణః ఏకః పాదః-తస్యైవ త్రిపాదమృతందివి ద్యోతనవతి స్వాత్మని
స్థితమితిఏవంచ యదతఃపరఇత్యత్రయచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వేనప్రసిద్ధార్థవాచకత్వేన
పూర్వవాక్యస్యసంబంధిత్వేనప్రసిద్ధంత్రిపాద్బ్రహ్మఅత్రాపి ద్యుసంబంధాద్యచ్ఛబ్దేన
ప్రత్యభిజ్ఞాయతే నత్వప్రకృతంభౌతికంతేజఃబ్రహ్మణో మర్యాదాదికంఉపాసనార్థ
మిత్యుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దోబ్రహ్మణ్యపిప్రసిద్ధఃవేదాంతేషుతస్మాదిహజ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మ॥

సూ॥ ఛందోభిధానాన్నేతిచేన్నతథాచేతోర్పణనిగదాత్తథాహిదర్శనం॥

వ్యా॥ యదుక్తం పూర్వవాక్యే బ్రహ్మణ ఉక్తత్వా త్తదత్ర ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి- త
న్న- గాయత్రీవా ఇదగ్ం సర్వం భూతం యదిదం కించేతి గాయత్ర్యాఖ్య ఛందసః
ప్రకృతత్వా త్తస్యైవ పాదోఽస్య సర్వాభూతానీతి భూతపాద వ్యపదేశో న బ్రహ్మణ ఇ
తి పూర్వవాక్యే [illegible] న బ్రహ్మణీతి చే న్న గాయత్ర్యాఖ్య ఛందోద్వా

శేణ తదనుగత బ్రహ్మణి సర్వాత్మకత్వం ప్రతిపాద్యతే-గాయత్రీవా ఇదగ్ం సర్వ మి
త్యాదినా నహ్యక్షర సన్నివేశమాత్రయా గాయత్ర్యాస్సర్వాత్మకత్వం సముంజ
సం తస్మాద్గాయత్ర్యం వికారే యదనుగతం బ్రహ్మతదేవ-గాయత్రీవా ఇదగ్ం స
ర్వమిత్యాదినా ప్రతిపాద్యతఇతి- సూత్రార్థస్తు ఛందోభిధానాత్ గాయత్ర్యాఖ్య
ఛందసఏవ పూర్వవాక్యే ప్రకృతత్వా న్నబ్రహ్మణః ప్రకృతత్వమితిచేన్న-కుతః తథా
ఛందోద్వారేణ తద్గత బ్రహ్మణి చేతోఽర్పణస్య చిత్తసమాధానస్య నిగదాదభిధా
నాత్- తత్ర దృష్టాంతః తథాహి దర్శనం అన్యత్రాపి కార్యద్వారా బ్రహ్మణ ఉ
పాసనం దృశ్యతఇతి దర్శనం దృష్టమిత్యర్థః ఏతంహ్యేవ బహ్వృచా మహత్యుక్థే
మీమాంసంతే ఏతమగ్నావధ్వర్యవః ఏతంమహావ్రతే ఛందోగాఇతిఏతదర్థస్తు ఏతమే
వాత్మానం ఋగ్వేదినో మహత్యుక్థే ప్రధానే శస్త్రే తదనుగత ముపాసతే యజుర్వే
దినోఽగ్నౌ క్రతౌ సామవేదినో మహావ్రతాఖ్యక్రతౌ తదనుగతం బ్రహ్మానుసందధత
ఇతి ఐతరేయే దృష్టమిత్యర్థః ఏవంచ - గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మలక్షక ఇతి పూర్వవాక్యే
బ్రహ్మనిర్దిష్టం యద్వా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణిగౌణః తథాచ సూత్రే సిద్ధాంతభా
గస్యాయమర్థః యథా గాయత్రీ షడక్షరైః పాదై శ్చతుష్పాదా ఏవం బ్రహ్మాపి
చతుష్పాదితి గాయత్రీ శబ్దేనాభిధీయతే- చతుష్పాత్త్వగుణ యోగాత్ తథా గాయ
త్రీ సాదృశ్యేన చేతోర్పణస్య ధ్యానస్య నిగదా ద్వ్యభిధానాదితి- తథాహి దర్శనమి
తి ఛందోభిధాయిశబ్దస్య సాదృశ్యా దన్యత్ర ప్రయోగే దృష్టాంతః తథా తేవా ఏతే
పంచాన్యే పంచాన్యే దశసంతః కృతమిత్యుపక్రమ్యాహ- సైషా విరాడితి- అస్యార్థః
సంవర్గవిద్యాయా మధిదైవతం అగ్నిసూర్య చంద్రాం భాంసి వాయునా ఏయంతే
అధ్యాత్మం ప్రాణే వాక్చక్షుః శ్రోత్ర మనాంసీత్యుక్తం తే వాయునాసహ పంచాధి
దైవికాః ఆధ్యాత్మికేభ్యః ప్రాణాదిభ్యోఽన్యే తథాప్రాణాదయః పంచ ఆధిదైవికే
భ్యోఽన్యే ఏవంతే సర్వే దశ సంతః కృతమిత్యుచ్యంతే కృతాపరపర్యాయ చతురా
యనామక ద్యూత గత చతురంకవ చ్చత్వారః పదార్థాః ప్రస్తృతే సంతి త్ర్యంకా
యవ త్రియః ద్వ్యంకాయవ ద్వౌ ఏకాంకాయ వ దేకశ్చ తత్ర చతురాయ కా
పర పర్యాయ చతురంకాయ నామక ద్యూతస్య కృతమితి సంజ్ఞా సచతురం కా
యో దశాత్మకః చతుష్వంకేషు త్రయాణాం త్రిషు ద్వయో ద్వయో రేకస్య
చాంతర్భావాత్ వాయ్వాదయోపి దశ తథాచ దశత్వసంఖ్యా సాదృశ్యా ద్వా
య్వాదయః కృతమిత్యుచ్యంతే-ఏవం దశాక్షరా విరాడితి శ్రుత్యా విరాణ్ణామక ఛం
దసో దశాత్మకత్వా ద్వాయ్వాదౌ విరాట్ఛబ్దప్రయోగఇతి యథాతథా తచ్ఛబ్దత్వా
చతుష్పాత్త్వ సామ్యాద్గాయత్రీతి శబ్దప్రయోగఇతి దృష్టాంతార్థః- తస్మాత్పూర్వ
వాక్యే బ్రహ్మైవనిర్దిష్టం న ఛందఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౬॥ భూతాది పాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవం॥

వృ॥ ఇతశ్చ గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్య మిత్యభ్యుపగంతవ్య మిత్యేవం శబ్దార్థః- కుతః భూతాది పాదవ్యపదేశోపపత్తేః- భూత పృథివీశరీర హృదయైః చతుష్పదా గాయత్రీతి వ్యపదేశస్య బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తే రిత్యర్థః - నహ్యక్షరసన్నివేశ రూప గాయత్ర్యాంభూతాది పాదవ్యపదేశస్సంభవతి కించ తేవా ఏతేపంచ బ్రహ్మ పురుషాఇతి శ్రుతిః పూర్వం బ్రహ్మణః ప్రకృతత్వే సంగచ్ఛతే తథాహి గాయత్ర్యాఖ్య బ్రహ్మణో హార్దస్యో పాస్త్యంగత్వేన ద్వారపాలాది గుణవిధ్యర్థం తస్యవా ఏతస్య హృదయస్య పంచదేవ సుషయఇత్యాది వాక్యం తత్ర తేవా ఏతేపంచ బ్రహ్మ పురుషాఇతి శ్రుతం తథా చోపాస్త్యంగానాం ద్వారపాలానాం హృదయ ఛిద్రేషు స్థితానాం ప్రాణాది వాయూనాం బ్రహ్మపురుషత్వోక్తేః హృదయచ్ఛిద్రేష్వపి బ్రహ్మసంబంధోవగమ్యత ఇత్యతోస్తి పూర్వవాక్యే బ్రహ్మప్రకృతం నహి గాయత్రీమాత్రస్యోపాస్యత్వే తదంగానాం బ్రహ్మపురుషత్వం యుక్తం అతో హృదయ ఛిద్రేషు బ్రహ్మసంబంధా త్తత్రస్థ వాయూనాం బ్రహ్మపురుషత్వమితి బ్రహ్మపురుష శ్రుత్యుపపత్తిరితి-శ్రుత్యర్థస్తు హృదయస్య పంచదేవ ఛిద్రాణి ఆదిత్యాది నామకైః ప్రాణాదివాయుభి ర్దేవైః పరిపాల్యత్వా ద్దేవసుషిరత్వం ఛిద్రాణా ముపపద్యతే తాని హృదయచ్ఛిద్రాణి హృదయస్య ప్రాఙ్ముఖ ప్రత్యఙ్ముఖోదఙ్ముఖ దక్షిణాముఖోర్ధ్వముఖ రూపాణి తత్థాః ప్రాణ వ్యానా పాన సమానో దానాత్మకాః ప్రాణవాయవః క్రమేణాదిత్యచంద్రాగ్ని పర్జన్యా కాశ నామకాః పంచ బ్రహ్మపురుషాఇతి తస్మాద్గాయత్రీవాక్యే బ్రహ్మైవ ప్రతిపాద్యమితి జ్యోతిర్వాక్యే ద్యుసంబంధా త్తదేవ ప్రత్యభిజ్ఞాయతఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౭॥ ఉపదేశభేదాన్నేతిచే న్నోభయస్మిన్నప్య విరోధాత్ ॥

వృ॥ నను పూర్వస్మిన్వాక్యే త్రిపాదస్యామృతందివీతి సప్తమ్యా ద్యౌరాధారత్వేన నిర్దిశ్యతే అథయదతః పరోదివో జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యత్ర పంచమ్యా అవధిత్వేన ద్యౌర్నిర్దిశ్యతే తథాచ విభక్తిభేదే నోపదేశభేదా జ్జ్యోతిర్వాక్యే ప్రత్యభిజ్ఞానం నసంభవతీతిచే న్న కుతః ఉభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ విభక్తిభేదే నోపదేశద్వయేపి ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్ ప్రధాన ప్రాతిపదికార్థేన ప్రత్యభిజ్ఞాయాం గుణభూత విభక్త్యర్థో న ప్రతిబంధకఇతి భావః-తస్మాత్పరంబ్రహ్మైవ కౌక్షేయ తాగ్న్యుపాస్యం జ్యోతిశ్శబ్దా సర్వాధారకం తేజఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౮॥ ప్రాణస్తథానుగమాత్॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్నధికరణే యదతః పర ఇత్యత్ర యచ్ఛబ్దస్య ప్రసిద్ధార్థవాచకస్య బలవత్త్వా త్తత్సహకృతం బ్రహ్మలింగం తేజోలింగాపేక్షయా బలవదిత్యుక్తం నతథేహ క్వచి ద్బలవత్త్వ సంపాదక మస్తీతి ప్రత్యుదాహరణసంగతి రస్యాధికరణస్య-యద్వా పూర్వం దివి దివ ఇత్యత్ర ప్రధాన ప్రకృత్యర్థాఽనురోధా ద్గుణభూత ప్రత్యయార్థో ఽన్యథానీతో యథా తద్వదిహాపి స్వతంత్ర పదార్థస్యైవ ప్రతీతా తత్సాపేక్ష బ్రహ్మరూపవాక్యార్థప్రతీతే గుణభూతాయా అపలాపో యుక్త ఇతి దృష్టాంతసంగతిః పదార్థప్రతీతే ర్జనకత్వేన స్వాతంత్ర్యం వాక్యార్థప్రతీతే స్తజ్జన్యత్వేన గుణత్వం బోధ్యం అస్తి కౌషీతకి బ్రహ్మణోపనిషది ఇంద్రప్రతర్దనాఖ్యాయికా ప్రతర్దనో హవై దైవోదాసి రింద్రస్య ప్రియంధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణచే త్యారభ్యామ్నాతా తస్యాం శ్రూయతే సహోవాచ ప్రాణోస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయు రమృత ముపాస్వేతి తథోత్తరత్రాపి అథఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదగ్ శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి తదను నవాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాదిత్యాది అంతేచ సఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఆనందో ఽజరోఽమృత ఇత్యాది- అస్యార్థః-దివోదాసస్యాపత్యం పుమాన్ దైవోదాసిః ప్రియం ప్రేమాస్పదం ధామ గృహం జగామ- గతౌ హేతుమాహ యుద్ధేనేతి - తత్ప్రయోజకేన పురుషకార దర్శనేనచ ప్రతర్దనో రాజా ఇంద్రస్య గృహం జగామేత్యన్వయః- తం దృష్ట్వా ఇంద్ర ఉవాచ ప్రతర్దన వరం తేద దానీతి సహోవాచ ప్రతర్దనః సహే ఇంద్ర త మేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి తత ఇంద్ర ఉవాచ- ప్రాణోస్మీత్యాది ముఖ్యప్రాణం వ్యావర్తయతి ప్రజ్ఞాత్మేతి నిర్విశేష చిన్మాత్రం వ్యావర్తయతి తం మామితి ఇదంచ ప్రాణస్య ఇంద్రస్వరూప జీవపరత్వే లింగం ప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణరూపత్వే లింగం అథఖల్విత్యాది దేహధారణం నవాగాదికృత మిత్యుక్త్యానంతర్య మథశబ్దార్థః ప్రాణవాయో ర్దేహధారణం తదుత్థాపనంచ కార్యమితి ప్రసిద్ధమితి ఖల్విత్యుక్తం ప్రాణస్య జీవత్వే లింగం నవాచమితి ప్రాణస్య పరమాత్మత్వే లింగం స ఏష ఇత్యాది ఏవంచ ప్రాణశబ్దస్య ఇంద్ర వాయు జీవ పరమాత్మపరత్వే లింగానాం విద్యమానత్వా త్సంశయః కింపరః ప్రాణశబ్ద ఇతి తత్ర ప్రసిద్ధత్వా త్ప్రాణవాయు పర ఇతి ప్రాప్త ఉచ్యతే- ప్రాణ స్తథానుగమాత్- అత్ర ప్రాణో బ్రహ్మైవ కుతః తథానుగమాత్ తథా బ్రహ్మపరత్వే నానుగమాత్ అవగమాదిత్యర్థః తథాహి- ప్రతర్దనః ఖలు హితతమం పురుషార్థం వృష్టవాన్- తస్య పరమపురుషార్థకామస్య ప్రాణ ఉపాస్యత్వేనోపదిశ్యతే ప్రాణోస్మీత్యాదినా ఏవం పరమపురుషార్థత్వే నోపదిశ్యమానః ప్రాణః కథం ప్రాణవాయుః

నోఽజరోఽమృత ఇతివాక్యం విషయేంద్రియ వ్యవహార నాభిభూతం ప్రత్యగాత్మాన మేవోప సంహరతి - శ్రుత్యర్థస్తు తత్ర భూతమాత్రాదీనాం నానాత్వం నేత్యర్థే దృష్టాంతః యథా లోకే ప్రసిద్ధస్య రథస్యాంగేషు మధ్యవర్తి శలాకాసు చక్రోపాంత నేమిరర్పితా నాభౌ చక్రపిండికాయాం అరా అర్పితాః తద్వద్భూతాని పృథివ్యాదీని మాత్రా శ్శబ్దాదయో విషయాః మీయంత ఇతి మాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాసు స్వస్వబోధకేషు ఇంద్రియేషు బుద్ధిద్వారా అర్పితాః కర్మేంద్రియేష్వపి తద్విషయా అర్పితాః తదధీనత్వాత్తద్వ్యవహారస్య తాశ్చ ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే పరస్మిన్నర్పితాః ప్రాణస్య బ్రహ్మత్వే లింగం సఏష ఇతి తస్మాదధ్యాత్మసంబంధ బాహుళ్యాత్ప్రాణాత్మక బ్రహ్మోపదేశ ఏవాయం న దేవతాత్మోపదేశ ఇతిసిద్ధం॥

అవ॥ కథం తర్హి వక్తురాత్మోపదేశ ఇత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౩౦॥ శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥

వృ॥ ఇంద్రస్య వక్తుర్మామేవ విజానీహీత్యుపదేశః శాస్త్రదృష్ట్యా జ్ఞాతవ్యః అహమేవ పరంబ్రహ్మేతి శాస్త్రదృష్ట్యా పశ్యన్నేవ ముక్తవానిత్యర్థః అత్ర దృష్టాంతః వామదేవవదితి యథా వామదేవః శాస్త్రదృష్ట్యాహంమనురభవం సూర్యశ్చేత్యాహ తద్వదిత్యర్థః యదుక్తమింద్రో ప్రియతీనిత్యాది దేవతాపరత్వే లింగమిత్యాది తన్న యద్వేదాంతవాక్యోత్థ జ్ఞానప్రభావా దహమేవంభూతోస్మి తాదృశ వేదాంత వాక్యాన్యధ్యేయాని నోచేదరణ్యాశ్వేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యేతదర్థకత్వే నావిరోధాత్ తస్మాత్ప్రాణాత్మక బ్రహ్మపరమేవైతద్వాక్యమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౩౧॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్॥

వృ॥ నను యదుక్తమధ్యాత్మసంబంధ బాహుళ్యాన్నదేవతాత్మా ప్రాణఇతి తత్సత్యం తథాపి నబ్రహ్మపరమేవేదం వాక్యం కింతు జీవముఖ్యప్రాణ వాయుపరమపి- కుతః జీవలింగాన్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ నవాచం విజిజ్ఞాసీత వక్తారంవిద్యాదితి జీవలింగం తేన వాగాది కరణైర్వ్యాపృతస్య వక్తుర్జీవస్య విజ్ఞేయత్వముపలభ్యతే ఏవం ప్రాణఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రాణలింగం దేహధారణస్య ప్రాణలింగత్వాత్- తథాహి-ప్రాణసంవాదే శ్రూయతే వాగాదయస్సర్వే ప్రాణాః ప్రత్యేకం శ్రేష్ఠతామాత్మనో మన్యమానాః వివదమానాః తన్నిర్ధారయిషయా ప్రజాపతి ముపజగ్ముః సచ తానువాచ యస్మిన్నుత్క్రాంతే శరీరం పాపిష్ఠతర మివ భవతి సయుష్మాకం మధ్యేశ్రేష్ఠ ఇతి తస్మిన్ప్రజాపతా వేవముక్తవతి వా

గాదిషూత్క్రాంతేష్వపి మూకాదిభావేన శరీరం స్వస్థమస్థాత్ ముఖ్యప్రాణస్యోచ్చిక్రమిషాయాం తు వాగాదీనాం వ్యాకులత్వాపత్తా తాన్ప్రతి ప్రాణఉవాచ మోహం మాపద్యథయ తోహమేవైత త్కరోమి కింతత్పంచధా ప్రాణాపానాదిభేదేనఆత్మానం విభజ్య ఏతద్బాణం శరీరం వణతీతి గచ్ఛతీతిబానం వానమేవ బాణం అస్థిరం శరీరమితి యావత్ తదవష్టభ్యవిధారయామీతి శ్రవణాత్ దేహధారణం ప్రాణలింగమేవఅర్థాలోనుక్రాంతా శ్రుతిస్తు మామోహ మాపద్యథాహమేవైతత్పంచధాత్మానం విభజ్యైత ద్బాణమవష్టభ్య విధారయామీతి ప్రాణవాయోః ప్రజ్ఞాత్మత్వం కథమితి చేత్ జ్ఞానేంద్రియాశ్రయత్వాదితి బ్రూమః- తస్మా దుపక్రమాది పర్యాలోచనయా బ్రహ్మరూపైక వాక్యార్థ ప్రతీతావపి తస్యాః జీవముఖ్యప్రాణరూపపదార్థ ప్రతీతి జన్యత్వేన గుణత్వాత్పదార్థప్రతీతేశ్చ తజ్జనకతయా ప్రధానత్వా దేకవాక్యార్థ ప్రతీతిమపోద్య వాక్యభేదఏవ న్యాయ్యఇతి జీవముఖ్యప్రాణ బ్రహ్మణాం త్రయాణా ముపాస్యానాం ప్రత్యేకం స్వాతంత్ర్యేణ వాక్యార్థత్వమితి త్రీణివాక్యాని నైకం బ్రహ్మవాక్యమితిచేన్న ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ త్రీణ్యుపాసనాని ప్రసజ్యేరన్నిత్యర్థః ఉపక్రమోపసంహారాభ్యాం బ్రహ్మపరత్వే నైకవాక్యత్వే సంభవతి వాక్యభేదోనయుక్తః నచ పదార్థప్రతీతేఃముఖ్యత్వం తస్యాః వాక్యార్థ ప్రతీతి శేషత్వేన అప్రధానత్వాత్ నహి జనకత్వ మాత్రేణ ప్రాధాన్యం యుక్తం సన్నిపత్యోపకారకాణామపి ప్రధానత్వాపత్తేః అన్యత్ర బ్రహ్మలింగవశా త్ప్రాణశబ్దస్య బ్రహ్మణి వృత్తే రాశ్రితత్వాచ్చ ఇహాపి హితతమోపన్యాసాది బ్రహ్మలింగయోగా ద్బ్రహ్మణఏవాయ ముపదేశ ఇతి - యత్తు జీవాదిలింగమస్తీతి తత్పరమితి తన్న ప్రాణవ్యాపారస్యాపి పరమేశ్వరాయత్తత్వేన దేహధారణస్యాపి బ్రహ్మణ్యుపచరితుం శక్యత్వేనానన్యథాసిద్ధ ప్రాణవాయు లింగాభావాత్ -తథాచ శ్రుతిః- నప్రాణేన నాపానేన మర్త్యోజీవతి కశ్చన-ఇతరేణతు జీవంతి యస్మిన్నేతా వుపాశ్రితావితి- ప్రాణాది వ్యాపారస్యేశ్వరాయత్తత్వమాహ - నాపి నవాచం విజిజ్ఞాసీతేత్యాది జీవలింగ విరోధః జీవస్య బ్రహ్మానన్యత్వేన సర్వోపాధి పరిత్యాగేన జీవస్య స్వరూపం బ్రహ్మ దర్శయితుం నవాచం విజిజ్ఞాసీతే త్యాదిః- ప్రత్యగాత్మాభిముఖీకరణార్థ ఉపదేశో నవిరుధ్యతే-యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే తదేవ బ్రహ్మ త్వంవిద్ధీతి శ్రుత్యంతరం-వాగాది వ్యావృత్తస్య వక్తు బ్రహ్మత్వం దర్శయతి తస్మా ద్బ్రహ్మపరమేవేదం- వాక్యం నప్రాణాదిత్రయపరం ఏకదేశినస్తు- నోపాసా త్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాదిత్యస్య అర్థాంతరమాచక్షతే-తథాహి నబ్రహ్మవాక్యే జీవముఖ్య ప్రాణలింగయో ర్విరోధః కుతః- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్-జీవధర్మేణ ప్రాణధర్మేణ బ్రహ్మధర్మేణచ సహితస్య త్రివిధస్యో

పాసనస్యైకస్య వివక్షితత్వాదిత్యర్థః - అతో నవాక్యభేద ఇతి అతోఽయ మమృత ముపాస్వాయుః ప్రాణ ఇతీదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతి తస్మాదేతదేవోక్థ ముపాసీతేతి ప్రాణధర్మః - అథ యథాస్యై ప్రజ్ఞాయై సర్వాణి భూతాన్యేకం భవంతి తద్వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్య వాగేవాస్యా ఏక మంగ ముదూఢం తస్యై నామ పరస్తాత్ ప్రతివిహితా భూతమాత్రా ప్రజ్ఞయా వాచం సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతీత్యాది జీవధర్మః తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రాః అధిభూతం యద్ధి భూతమాత్రా న స్యు ర్న ప్రజ్ఞామాత్రాః స్యు ర్యద్వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యు ర్న భూతమాత్రా న స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిద్ధ్యేన్నో ఏతన్నానా తద్యథా రథస్యారేషు నేమి రర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేత్యాది బ్రహ్మధర్మః ఏతదర్థస్తు - ప్రాణో హి భూతానా మాయురితి శ్రుత్యంతరేణ ప్రాణస్యాయుష్ట్వం సిద్ధం జీవనస్యాపి తదధీనత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణస్యైవ దేహోత్థాపకత్వాత్ దేహాదిక ముత్థాపయతీత్యుక్తం ప్రాణః - ఏవ మాయుష్ట్వామృతత్వోక్థత్వం ప్రాణధర్మః సహ స్థితి స్సహోత్క్రాంతిశ్చేత్యుక్త్యానంతర్య మథశబ్దస్యార్థః అస్యా జీవాఖ్య ప్రజ్ఞాయా స్సంబంధీని భూత్వా సర్వాణి భూతాని తద్దృశ్యత్వేన కల్పితాని వస్తుతో యథైకం భవంతి తథా తద్వస్తు వ్యాఖ్యాస్యామ ఇత్యుపక్రమ్యోక్తం వాగేవేతి- బుద్ధేస్స్వాభాసాయా స్స్వరూపతో జాతత్వేపి విషయత్వరూప పూర్ణార్థ శరీర మింద్రియసాధ్యం- తత్ర నామ ప్రపంచవిషయత్వ మర్థశరీరం బుద్ధే రహంకార లక్షణాయాః తథా రూపప్రపంచవిషయత్వ మర్థశరీరం - తథాచ కర్మేంద్రియేషు మధ్యే వాగేవాస్యాః ప్రజ్ఞాయాః దేహార్థ మేక మంగ ముదూఢమాత్ ఉద్రేచితవతీ పూరయామాసేత్యర్థః - నామాత్మక ప్రపంచే వాగ్ద్వారా ప్రవిష్టా బుద్ధి ర్నామ ప్రపంచవిషయత్వ లక్షణమర్థం శరీర మాప్నోతీతి యావత్ తస్యాః ప్రజ్ఞాయాః పున ర్నామ శీల పరస్తాదపరభాగే రూపప్రపంచ విషయత్వలక్షణేర్థే శరీరే చక్షురాదినా ప్రతివిహితా స్సముత్థాపితాః భూతమాత్రాః నామశబ్దలక్షిత రూపాది కారణం భవంతీత్యర్థః- చక్షురాదినా ప్రకాశితార్థప్రపంచో బుద్ధే రితర భాగం రూపప్రపంచవిషయత్వ లక్షణం పూరయామాసేతి యావత్- ఏవం వాగింద్రియే ణార్థప్రపంచేన చ జీవాఖ్య ప్రజ్ఞాపూర్ణం విషయిత్వలక్షణ శరీరం ప్రాప్య ద్రష్ట్రీ భవతీతి సిద్ధం - తదుపహిత చైతన్య ద్వారా స్వరూపే ద్రష్టృత్వాధ్యాస మాహ ప్రజ్ఞయేతి-తయా ద్వారా వాచం కరణం ప్రవిశ్య చిదాత్మా అహంకర్తేత్యధ్యాస మనుభూయ వాచా కరణేన సర్వాణి నామాని వక్తవ్యత్వేన ఆప్నోతి చక్షుషా కరణేన సర్వాణి రూపాణిప

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః.

అవ॥ ఏవం ప్రథమపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగాని వాక్యాని సర్వజ్ఞ సర్వశక్తిజగదుత్పత్తిస్థితిలయకారణ బ్రహ్మపరతయా నీతాని కానిచి ద్వావ్యాన్యస్పష్ట బ్రహ్మలింగాని సందిహ్యమానాని ద్వితీయ తృతీయ పాదాభ్యాం బ్రహ్మపరతయా నీయంతే- తత్ర ద్వితీయపాదే ప్రాయశ ఉపాస్యపరాణి విచార్యంతే తృతీయే జ్ఞేయపరాణీతి విభాగః॥

సూ॥ ౧॥ ఓం- సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్॥ అ॥౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్పాదే సర్వజ్ఞత్వాది గుణస్య బ్రహ్మణ స్సిద్ధత్వాత్తదుపజీవ్యోత్తరస్యోత్థానా ద్ధేతుహేతుమద్భావ సంగతిః పూర్వోత్తరయోః - పూర్వాధికరణేనాస్యాధికరణస్యావాంతర సంగతిస్తు యథాపూర్వం జీవాది లింగబాధయా బ్రహ్మపరత్వముక్తం- బ్రహ్మలింగవశాత్ - నతథేహ బ్రహ్మలింగమస్తి కింతు బ్రహ్మణః ప్రకరణిత్వమేవ తథాచ ప్రకరణాపేక్షయా లింగస్య బలవత్త్వాత్ జీవస్య మనోమయత్వాది లింగమస్తీతి తత్పరత్వమేవాస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః - యద్వా పాదాంతరత్వా న్నావాంతరసంగత్యపేక్షేతి సర్వత్రాధికరణే సవిశేషవాక్యవిచారరూపే పూర్వోత్తర పక్షయో రుపాస్తిరేవ ఫలం- యత్రతు నిర్విశేషవాక్యవిచార స్తత్ర పూర్వపక్షే ఉపాస్తిః సిద్ధాంతే ప్రమితిరితి భేదః - ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతాథఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషోభవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి సక్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాది- అస్యార్థః-సర్వం జగద్బ్రహ్మత్యత్ర హేతుమాహ తజ్జేతి-తస్మాజ్జాయతఇతి తజ్జం తస్మింల్లీయతఇతి తల్లం తేన అనితి చేష్టతఇతి తదనం- తజ్జంచ తల్లంచ తదనంచ తజ్జలాన్ అవయవలోపశ్ఛాందసఃఇతి శబ్దోహే

తౌయస్మాదేవం తస్మాత్సర్వం జగద్బ్రహ్మైవేత్యర్థః సక్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర విహిత ముపాసనమనూద్య శాంతిరూపగుణం విదధాతి శాంతఇతి యతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కించిన్నాస్తి అతో ద్వేష్యాదీనా మభావా చ్ఛాంతస్సన్నుపాసీతేత్యర్థః - గుణం విధాయ గుణివిధిత్సయా పుంప్రయత్న సాధ్యోపాసనాయాః ఫలమాహ అథేతి పురుషోధికృత ఉపాసకః క్రతుమయ స్సంకల్పమయః తత్ర హేతుః యథేతి జ్ఞానం కర్మవాయథా యస్మిన్ దేహేస్థితః సంకల్పయతి తథా తదనుసారేణ ఫలం పరత్ర లభేత్- తేనసోధికృతః క్రతుం ధ్యానం కుర్వీత కింధ్యాయే దిత్యాకాంక్షాయా మాహ- మనోమయ ఇతి- విభక్తి వ్యత్యయేన మనోమయం ప్రాణశరీరం పరమాత్మానం ధ్యాయే దిత్యర్థః అత్రమనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మసాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాభ్యాం సంశయః కిమయమత్ర మనోమయత్వాది గుణకః శారీర ఉపాస్యత్వేన గృహ్యాతే కింవా పరమాత్మేతి కిమత్ర యుక్తం శారీరఇతి కుతః-అప్రాణోహ్యమనా శ్శుభ్ర ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో మనఆది సంబంధ నిరాసాత్ జీవస్య మనఆది సంబంధస్య సర్వసిద్ధత్వాత్ తస్మాన్మనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మ నిరపేక్షత్వాత్తద్గుణకః శారీరఏవోపాస్యఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్॥ అత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యత్వేన పరిగృహ్యతే కుతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశా త్సర్వేషు వేదాంతేషు యత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ జగత్కారణం తస్యైవాత్ర సర్వం ఖల్విత్యాదినా ఉపదేశాదిత్యర్థః- యదుక్తం మనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మ సంబంధఇతి తన్న మనోమయత్వాదే విశేష్యాకాంక్షాయాం యత్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం తదేవాన్వేతి నాప్రకృతో జీవః అన్యథా ప్రకృత హానప్రసంగాత్ నచ తదసంభవః సర్వాత్మకత్వేన సర్వస్యాప్యుపపత్తేరితి॥

కించ॥

సూ॥ ౨॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ వివక్షితాఃఉపాసనాయా ముపాదేయత్వే నోపదిష్టా యే గుణాః సత్యసంకల్పాదయః తేషాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేరిత్యర్థః మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదినా ఉపదిష్టాః యద్యపి మనోమయత్వాది జీవస్యాసాధారణం లింగంతథాపి సత్యసంకల్పాద్యనురోధేన సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి మనోమయత్వాద్యుపపత్తేః జీవధర్మాన్ బ్రహ్మణి దర్శయతి చ శ్రుతిః- త్వం స్త్రీత్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీత్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతో ముఖఇతి. జీర్ణః స్థవిరోభూత్వా యోదండేన వంచసి గచ్ఛసి సోపి త్వమేవేత్యర్థః- అప్రాణఇత్యాది శ్రుతిస్తు నిర్గుణబ్రహ్మవిషయే త్యవిరోధః॥

అవ॥ ఏవంసత్యసంకల్పాదీనాంబ్రహ్మణ్యుపపత్తిముక్త్వాజీవేతేషామనుపపత్తిమాహ॥

సూ॥ ౩॥ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః॥

వృ॥ తుశబ్దో వధారణార్థః అత్ర మనోమయత్వాది గుణం బ్రహ్మైవోపాస్యం నశారీరః కుతః అనుపపత్తేః సత్యసంకల్పాదీనాం జీవే ఆంజస్యేనానుపపత్తేరిత్యర్థః॥

అవ॥ శారీరస్య మనోమయత్వాది గుణకత్వాభావే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౪॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ నశారీర ఇత్యనుషంగః - నశారీరో మనోమయత్వాది గుణక ఇహోపాస్యః కుతః-కర్మకర్తృవ్యపదేశాత్ ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి ఏతమితి ప్రకృతం మనోమయత్వాది గుణక ముపాస్యం కర్మత్వేన వ్యపదిశతి- అభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్తాస్మీతి శారీర ముపాసకం కర్తృత్వేన వ్యపదిశతి నచ సత్యాంగతౌ ఏకస్మిన్ శారీరే కర్మకర్తృభావ ఆంజస్యేనోపపద్యతే తస్మాన్నశారీర ఉపాస్యః॥

కించ॥

సూ॥ ౫॥ శబ్దవిశేషాత్॥

వృ॥ మనోమయత్వాది గుణకః పరమాత్మైవ- నశారీరః కుతః శబ్దవిశేషాత్ మనోమయత్వాది విశిష్ట పరమాత్మాభిధాయకస్య ప్రథమాంతశబ్దస్య సత్త్వాదిత్యర్థః తథా హి సమాన ప్రకరణే వ్రీహిర్వా యవోవా శ్యామాకోవా శ్యామాక తండులోవా ఏవ మయమంతరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయ ఇత్యాదౌ పురుషో హిరణ్మయ ఇత్యత్ర ప్రథమాంతశబ్దేన పరమాత్మాభిధానం అంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతేన శారీరాభిధానం దృష్టమితి- ఇహాపి ప్రథమాంతత్వేన శ్రుతో మనోమయఇత్యాది శబ్దః పరమాత్మ పర ఏవేతి॥

అవ॥ నను కర్మకర్తృవ్యపదేశో నసంభవతి జీవబ్రహ్మణోరభేదాదిత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౬॥ స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ స్మృతివశా జీవపరమాత్మనోః భేదఇత్యర్థః ఈశ్వరః సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జునతిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా। ఇత్యాది స్మృతిః కల్పితం భేదం దర్శయతి అతః కర్మకర్తృ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చ నేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥

వృ॥ నను నాత్ర పరమాత్మోపాస్యః కుతః అర్భకౌకస్త్వాత్ అర్భకం అల్పం ఓకః స్థానం యస్యాసౌ అర్భకౌకాః తస్య భావస్తత్త్వం తస్మాత్ [illegible]

ఆత్మాంతర్హృదయఇతి హృదయరూప పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వా దిత్యర్థః -కించ తద్వ్యపదేశాచ్చ - తస్యస్వశబ్దేనైవ అణీయాన్ వ్రీహే ర్వాయవాద్వా త్యణీయస్త్వస్య వ్యపదేశాత్-ఆరాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపాస్యః న సర్వగతః పరమాత్మేతిచేత్- న- నిచాయ్యత్వాదేవం ఏవం అర్భకౌకస్త్వాది విశిష్టత్వేన రూపేణ పరమాత్మన ఇహాపి నిచాయ్యత్వాత్ ఉపాస్యత్వాదిత్యర్థః- సర్వగతస్య స్యాల్పదేశగతత్వం కయాచిద్వ్యపేక్షయా సంగచ్ఛతే- యథా సకలలోకాధిపః పరమాత్మా శ్రీరామచంద్రః అయోధ్యాధీశ ఇతి వ్యపదిశ్యతే ఏవం సాలగ్రామేపి విష్ణుబుద్ధివత్ - హృదయపుండరీకే పరమాత్మా అర్భకౌకస్త్వాది గుణక ఉపాసనాపేక్షయా - నైతావతా సర్వగతత్వ హానిః తత్రదృష్టాంతః వ్యోమవదితి యథా సర్వగతమపి వ్యోమ సూచీపాశాద్యవచ్ఛేదే అర్భకౌకో ఽణీయోపి వ్యపదిశ్యతే తద్వద్బ్రహ్మాపీత్యర్థః॥

సూ॥ ౮॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్॥

వృ॥ నన్వీశ్వరస్య వ్యోమవ త్సర్వగతత్వే చేతనత్వాఽవిశేషాజ్జీవవ త్సుఖ దుఃఖానుభవ రూప సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ జీవపరమాత్మనో రత్యంతవిశేషాదిత్యర్థః జీవః కర్తా భోక్తా ధర్మాదిమాంశ్చేతి తస్య సుఖదుఃఖ సంబంధో యుక్తః పరమాత్మాతు తద్విలక్షణఇతి నతస్య సంభోగప్రాప్తిరితి విశేష ఏవ - వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ - విశేషాతిశయ ద్యోతనార్థో వా నచ జీవపరమాత్మనో రభేదాద్భోక్తృత్వాది వైలక్షణ్యమపి నస్యాదితి వాచ్యం బింబప్రతిబింబయోః పరస్పర ధర్మాసాంకర్యస్యాబాలం సిద్ధత్వాదితి తస్మా న్మనోమయత్వాది గుణకః పరమాత్మైవోపాస్యః నశారీరఇతిసిద్ధం॥

సూ॥ ౯॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వంబ్రహ్మణోభోక్తృత్వాభావే ఉక్తే తర్హి తద్వత్తదత్తృత్వమపి జీవస్యైవ నబ్రహ్మణఇతి దృష్టాంతసంగత్యా ఇద మారభ్యతే - అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మ ప్రమితిరితి విశేషః కఠవల్లీషు శ్రూయతే-యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రం చోభే భవత ఓదనః - మృత్యుర్యస్యోపసేచనం కఇత్థా వేదయత్ర స ఇతి - అస్యార్థః యస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మచ క్షత్రం చోభేజాత్యా ప్రసిద్ధే అన్నవదోదనః యస్యచ మృత్యు స్సర్వమారకః ఉపసేచనం ఓదన మిశ్ర ఘృతం భవతి- తస్సర్వస్యాత్తా సపరమాత్మా కారణాత్మనా వర్తతే- తం నిర్విశేషమాత్మానం నావిరతో దుశ్చరితాదితి మంత్రోక్తోపాయవాన్ యథావేద ఇత్థం అన్యః ఉపాయరహితః నవేదఇతి శాబ్దార్థః - అత్రత్యోపసేచన సూచితః కశ్చిదత్తా ప్రతీయతే- కిమగ్నిరత్తా ఉతజీవః అహోస్విత్ పరమాత్మేతి సంశయః త్రయాణామప్యస్మి

స్గ్రంథే ప్రశ్నోపన్యాసః సంశయబీజం కింతావత్ప్రాప్తం అగ్నిరితి కుతః అగ్నిరన్నాద ఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధిభ్యాం జీవోవా స్యాత్- తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి శ్రుతేః నపరమాత్మేతి అత్రబ్రూమః - అత్తా చరాచర గ్రహణాత్- అత్తా ఈశ్వరో భవితుమర్హతి కుతః చరాచర గ్రహణాత్ చరాచరయోః స్థావరజంగమయో రద్యత్వేన గ్రహణాత్ శ్రవణాదిత్యర్థః మృత్యో రుపసేచనత్వేన సర్వస్య ప్రాణిమాత్రస్యాద్యత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ బ్రహ్మక్షత్రగ్రహణ ముపలక్షణార్థం నహి సర్వసంహర్తుః పరమాత్మనోన్యస్య జీవాదేః చరాచరాత్తృత్వం తస్మాదీశ్వర ఏవాత్తా॥

అవ॥ ఇతశ్చేశ్వర ఏవ ఆత్తా కుతః॥

సూ॥ ౧౦॥ ప్రకరణాత్॥

వృ॥ పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః నజాయతే మ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదినా పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్ కఇత్థా వేద యత్ర సఇతి చ దుర్విజ్ఞేయత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం లింగం ద్రష్టవ్యం॥

సూ॥ ౧౧॥ గుహాంప్రవిష్టా వాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్॥అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వం బ్రహ్మక్షత్రశబ్దస్య మృత్యూపసేచన సాన్నిధ్యా దనిత్యవస్తు పరత్వవదిహ పిబచ్ఛబ్దస్య సన్నిహిత గుహాప్రవేశాదినా బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞ పరత్వ మస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యా అస్యారంభః - పూర్వపక్షే బుద్ధిభిన్నజీవజ్ఞానం ఫలం- సిద్ధాంతే తు నిర్గుణ బ్రహ్మజ్ఞానమితివిభాగః- అత్తృవాక్యానంతరం కఠవల్లీషు శ్రూయతే- ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌ పరమేపరార్థ్యే- ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యేచ త్రినాచికేతాఇతి- అస్యార్థః ఋతం ఆవశ్యకం కర్మఫలం పిబంతౌ భుంజానౌ జీవపరమాత్మానౌ- ఛత్రిణోగచ్ఛంతీతివత్- ఏకస్య జీవస్య భోక్తృత్వేన బ్రహ్మణోపి భోక్తృత్వ వ్యపదేశః సుకృతస్య ధర్మస్య కార్యే దేహరూప లోకే వర్తమానౌ. పరార్థ్యే పరస్య బ్రహ్మణః అర్ధం స్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యం హృదయం తస్మి న్పరమే శ్రేష్ఠే యాగుహా నభోలక్షణా తాం ప్రవిశ్యస్థితౌ- ఛాయాతపవన్మిథో విరుద్ధౌ కర్తృత్వాది తద్వైలక్షణ్యాభ్యాం- తౌ బ్రహ్మవిదః పంచాగ్నయః కర్మిణశ్చ వదంతి త్రిణాచికేతోగ్నిశ్చితో యైస్త్రిణాచికేతాస్తేపి వదంతీత్యర్థః- తత్ర సంశయః కిమిహ వాక్యే బుద్ధిజీవౌ నిర్దిష్టౌ ఉత జీవపరమాత్మానావితి తత్ర బుద్ధిజీవావితి ప్రాప్తం కుతః జీవస్య బుద్ధిభిన్నత్వేన జ్ఞానార్థం ప్రశ్నదర్శనాత్ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే- ఏతద్విద్యా మనుశిష్ట స్త్వయాహం వరాణామేషవర స్తృతీయ ఇతి- మనుష్యే ప్రేతే మృతేసతి యేయం విచికిత్సా సంశయః పరలోకగామీ భోక్తా

జీవో౽స్తీత్యేకే-నాస్తీతి చాన్యే - అత స్త్వయోపదిష్టో౽హం ఏతన్నిర్విచికిత్సం త
త్త్వం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీతి మృత్యుంప్రతి నచికేతసో వచనమితి వరాణాం నచికేతాః
మృత్యుం వరత్రయం పృష్టవాన్ -స్వపితుస్సౌమనస్యం అగ్నివిద్యా ఆత్మవిద్యాచేతి-
తేషాం వరాణాం మధ్యే ఏష తృతీయోవర ఇత్యర్థః- ఏవంచ బుద్ధిజీవయోః పృష్ట
త్వా త్తావేవాత్ర నిర్దిశ్యేతే - కించ గుహాప్రవేశస్య బ్రహ్మణో౽సంభవాత్ - ఋ
తపానాసంభవాచ్చ- బుద్ధిజీవావితి ప్రాప్తే బ్రూమః- గుహాంప్రవిష్టా వాత్మానౌ హి
తద్దర్శనాత్- గుహాంప్రవిష్టా విహ జీవపరమాత్మానావేవ కుతః ఆత్మానౌ హియ
స్మాదాత్మానౌ తస్మాదిత్యర్థః-ఋతం పిబంతావితి కర్మఫలభోగశ్రవణేన ఏకస్తా
వదాత్మేతి ద్వితీయోప్యాత్మైవన్యాయ్యః-అత్ర హేతుమాహ- తద్దర్శనాదితి-సంఖ్యా
శ్రవణే సంఖ్యావతో రేకరూపత్వస్య లోకేదర్శనాదిత్యర్థః - తద్యథా అస్య
గో ర్ద్వితీయో౽న్వేష్టవ్య ఇత్యత్ర గౌరేవ ద్వితీయః అన్వేష్టవ్యః నాశ్వో నవా మను
ష్యః- ఏవ మిహాపి చేతనత్వసామాన్యా జ్జీవపరమాత్మానావేవ- బుద్ధివిలక్షణ జీవప్ర
శ్నస్యాస్యైవ ఉత్తరం నైతద్వాక్యం- నాపి గుహాప్రవేశానుపపత్తి బ్రహ్మణః-
యోవేద నిహితంగుహాయా మిత్యాదౌ బహులం గుహాప్రవేశ శ్రవణాత్ నచ ఋ
తపానానుపపత్తిః ఛత్రిన్యాయస్య దర్శితత్వాదితి- తస్మా జ్జీవపరమాత్మానావేవ
గుహాం ప్రవిష్టౌ॥

కించ॥

సూ॥ ౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

వృ॥ జీవపరమాత్మనోరేవాస్మిన్ ప్రకరణే గంతృగంతవ్యభావేన మంతృమం
తవ్యభావేనచ విశేషితత్వాదిత్యర్థః - ఆత్మానం రథినంవిద్ధి శరీరం రథమేవచ -
ఇత్యాదినాపరేణ గ్రంథేన రథాదికల్పనయా విజ్ఞానాత్మానం రథినం సం
సారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి సో౽ధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పర
మం పదమితి పరమాత్మానం గంతవ్యం కల్పయతి- తథా తం దుర్దర్శం గూఢమ
నుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం
మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి పూర్వస్మిన్ గ్రంథే మంతృమంతవ్యత్వేన తావే
వ విశేషితౌ స జీవః అధ్వనః సంసారమార్గస్య పారం పారమేవ విశినష్టి తదితి
వ్యాపనశీలస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం పరమం కార్యకారణాతీతం పద్యతఇతి పదం త
దేవ [illegible] జ్ఞానం నాస్యదిత్యర్థః- దుర్దర్శం సూక్ష్మత్వా ద్దుర్విజ్ఞానం అతఏవ గూ
ఢమనుప్రవిష్టం అధ్యాత్మయా [illegible]విద్యమానం మత్రేత్యత ఆహ- గుహాహితమితి- గుహాయాం
బుద్ధావాహితం నిహితం గహ్వరే బహువిధానర్థసంకటే దేహేస్థితం పురాణం చి

రంతనం తమీశ్వరం అధ్యాత్మయోగః ప్రత్యగాత్మన్యేవ చిత్తసమాధానం తత్సహకృతా ద్వాక్యా దధిగమః సాక్షాత్కారః తేన సోహమేవేతి నిశ్చిత్య ధీరో విద్వాన్ హర్షాద్యుపలక్షితం సంసారం జహాతీత్యర్థః తథా సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నః- అనీశయా శోచతి ముహ్యమానః- జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ మస్యమహిమానమితి వీతశోకఇతి మంత్రాంతరేపి జీవపరమాత్మానావేవ విశినష్టి మంత్రమంత్రవ్యాఖ్యానేన ఆత్మేశ్వరయో స్సమాన స్తుల్యో వృక్షః దేహః తస్మిన్ పురుషోజీవః నిమగ్నః మనుష్యోహమిత్యభినివేశవాన్ అనీశయా అవిద్యయా ముహ్యమానః తత్త్వమజానన్ అనిశం శోచతి సంసారమనుభవతి జుష్టం ధ్యానాదినా సేవితం యదా తత్ప్రకర్ష దశాయాం అన్యం బింబభూత మీశ్వరం ప్రత్యక్త్వేన పశ్యతి తదా అస్యైవ ఆత్మత్వేన దృష్టస్య మహిమానం స్వరూపం ప్రాప్నోతి తతశ్చ విగతశోకో భవతి- అత్ర హేతుః ఇతిశబ్దేనోక్తః- బంధహేతో రవిద్యాయా దగ్ధత్వాదిత్యర్థః నహ్యవిద్యాధ్వంసానంతరం బంధకల్పనం యుక్తం- నహవా ఏవం విది కించ నరజ ఆధ్వంసతఇతి శ్రుతేః- రజః అవిద్యావిదుషి కించన ఈషదపి స్వకల్పితం నాధ్వంసతే నసంపాదయతి స్వస్యాఏవాభావాదిత్యర్థః తస్మాత్పూర్వస్మిన్ పరస్మింశ్చ గ్రంథే జీవపరయోరేవ విశేషితత్వాత్తావేవ గుహాం ప్రవిష్టావితి జీవత్వాది ధర్మనిర్ముక్తః పరమాత్మాజ్ఞేయ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౩॥ అంతరఉపపత్తేః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వం పిబంతావితి ప్రాథమిక ద్విత్వశ్రుత్యా చేతనత్వేన తుల్యజీవపర దృష్ట్యనుసారా చ్చరమశ్రుతాః గుహాప్రవేశాదయో నీతాః తర్హి తద్వదేవ దృశ్యతఇతి ప్రాథమిక ప్రత్యక్షతోవ్యక్త్యా అక్షిప్రతిబింబాత్మావగత్యనురోధా చ్చరమశ్రుతామృతత్వాదయ స్తుత్యర్థత్వేన కథంచి న్నేయాఇతి దృష్టాంతసంగత్యా అస్యారంభః- పూర్వపక్షే అక్షిప్రతిబింబోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి- ఉపకోసలవిద్యాయాం ఛాందోగ్యే శ్రూయతే-య ఏషోక్షిణి పురుషో దృశ్యతఏష ఆత్మేతి హోవాచైతదమృతమేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేతి-తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం వా సించతి వర్త్మనీవ్యేవ గచ్ఛతీత్యాది-అస్యార్థః- యఃపురుషః పరమాత్మాదృశ్యతే శాస్త్రతః ఏష ఆత్మేతి ఉపకోసలంప్రతి ఆచార్యః ఉవాచ- ప్రతిబింబాత్మక ఛాయావ్యావృత్త్యర్థమాహ - ఏతదితి - ఇత్యువాచేత్యన్వయః అక్షిరూపస్థానస్య బ్రహ్మసారూప్యమాహ-తదితి-వర్త్మనీ పక్ష్మస్థానే ఇతి ద్వితీయాద్వివచనం బ్రహ్మణో నిర్లేపత్వా చ్చక్షుషో నిర్లేపత్వా త్సారూప్యమిత్యర్థః తత్రాక్షిణి అంతరుపదిశ్యమానః పరమాత్మా ఉత ప్రతిబింబాదిరితి సంశయే దృశ్యతఇతి వచనా త్సర్వగత

స్యాదక్షిస్థానత్వానుపపత్తేశ్చ నపరమాత్మా కింతు ప్రతిబింబాదిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అంతరః అక్షిమధ్యగతః పరమాత్మైవ-కుతః ఉపపత్తేః ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వాదీనా మిహోక్తానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేరిత్యర్థః- నచ దృశ్యతఇత్యనేన విరోధః దర్శనస్య శాస్త్రీయత్వేనావిరోధాత్ కించ ఏతంహి సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతంహి సర్వాణి వామాన్యభిసంయంతి ఏష ఉఏవ వామనిరేషహి సర్వాణివామాని నయతి ఏష ఉఏవ భామనీరేషహి సర్వేషు లోకేషు భాతీత్యత్ర సంయద్వామత్వాది గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తే రంతరః పరమాత్మైవ- తదర్థస్తు- సంయద్వామశబ్దార్థమాహ- ఏతంహీతి వామాని కర్మఫలాని ఏతమక్షిపురుషం హేతుమాత్రిత్యాభిసంయంతి ఉత్పద్యంతే- సంయంతి వామాన్యస్మాదితి - సంయద్వామః సర్వఫలోదయ హేతురిత్యర్థః వామనీరప్యయమేవేత్యాహ ఏషఇతి-వామనీశబ్దార్థమాహ ఏషహీతి వామాని శోభనాని శుభాని జనం ప్రాపయతి జనస్య సర్వశుభప్రాపకోప్యయమేవేత్యర్థః భామనీపదార్థమాహ ఏషఇతి భామాని భానాని నయతీతి భామనీః అయమేవ సర్వప్రకాశక ఇత్యర్థః-నహి ప్రతిబింబస్యాన్యస్యవా ఏతాదృశ గుణా స్సంభవంతి తస్మా దక్ష్యంతరః పురుషః పరమాత్మా॥

అవ॥ కథం పున స్సర్వగతస్యాల్పమక్షిస్థానం వ్యపదిశ్యతఇత్యతోత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ ఈశ్వరస్యాల్పస్థానాది వ్యపదేశోనానుపపన్నః - కుతః స్థానాదివ్యపదేశాత్ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదా వీశ్వరస్య చక్షుః స్థాన వ్యపదేశస్య దృష్టత్వాదిత్యర్థః-ఆదిపదేన రూపవత్త్వ పరిగ్రహో దృష్టాంతత్వే నోక్తః- హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదౌ రూపవత్త్వస్యోపాసనార్థత్వే నోపాదానా దిహాప్యుపాసనార్థమల్పస్థానాదివ్యపదేశో నవిరుధ్యతఇతి భావః॥

అపిచ॥

సూ॥ ౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥

వృ॥ అక్షిపురుషః పరమాత్మైవోపదిశ్యతే కుతః సుఖవిశిష్టాభిధానాత్ ఏవకారేణ నాత్రసంశయః కార్యఇతి సూచ్యతే- సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మవాక్యోపక్రమే శ్రూయతే తస్యైవేహాభిధానాదిత్యర్థః తథాహి గురుగృహే ఆచార్యాజ్ఞయా చిరకాలం వర్తమాన ముపకోసలం గార్హపత్యాద్యగ్నయ ఊచుః- ప్రాణోబ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మేతి- తత్ర కంశబ్దోవైషయిక సుఖేరూఢః ఖంశబ్దశ్చాకాశే రూఢఇతి పరస్పరభేదే ప్రాప్తే శ్రుతిరాహ- యద్వావకం తదేవ ఖం యదేవఖం తదేవకమి

తి- ఏవం పరస్పరవైశిష్ట్య ప్రతిపాదనా త్సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మవాక్యోపక్రమే ప్రకృతమి
తస్యైవాత్ర గ్రహణం యుక్తం- నాప్రకృతచ్ఛాయాదేరిత్యక్ష్యంతరః పరమాత్మా॥

అవ॥ ఇతశ్చాక్ష్యంతరః పరమాత్మాకుతః॥

సూ॥ ౧౬॥ శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ॥

వృ॥ శ్రుతోపనిషత్కస్య గత్యభిధానాత్- శ్రుతా అభ్యస్తా ఉపనిషత్ బ్రహ్మవి
ద్యా యేనసః శ్రుతోపనిషత్కః తస్య యాగతి రర్చిరాదిరూపా తస్యాః ప్రకృతే
అభిధానాదిత్యర్థః- అథో త్తరేణ తపసా బ్రహ్మచర్యేణ శ్రద్ధయా విద్యయా ఆ
త్మాన మన్విష్యాదిత్య మభిజాయంతే ఏతద్వై ప్రాణానా మాయతన మేత దమృత
మేత దభయ మేతత్పరాయణ మేతస్మాన్న పునరావర్తంతఇతి- స్మృతావపి- అగ్ని
ర్జ్యోతి రహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణం తత్ర ప్రయాతాగచ్ఛంతి బ్రహ్మ బ్రహ్మ
విదోజనాఇతి- తదర్థస్తు- అథదేహపాతానంతరం బ్రహ్మచర్యాది తపసాహేతునా
ఆత్మాన మనుసంధాయ తద్విద్యయా ధ్యానాఖ్యయా ఉత్తరమార్గం అర్చిరా
ద్యుపలక్షితం ప్రాప్య తేనాదిత్యాది ద్వారాకార్యం బ్రహ్మ ప్రాప్నువంతీత్యర్థః
కార్యం బ్రహ్మ విశినష్టి ఏతదితి- వ్యష్టిసమస్తేంద్రియాణాం సమష్ట్యభిమానీ హిర
ణ్యగర్భః స్థానమిత్యర్థః తస్యవాస్తవం స్వరూపమాహ ఏతదమృతమితి- ఏతద్విశే
షణసిద్ధ్యర్థం హేతుమాహ-ఏతస్మాదితి- స్మృతావగ్న్యాదిశబ్దై రాతివాహిక్య స్త
దభిమానిన్యో దేవతా గృహ్యంతే- యాగతి బ్రహ్మవిదోదర్శితా సైవ అక్షిపురు
షవిదః శ్రూయతే- అథ యదుచైవాస్మింఛవ్యం కుర్వంతి యదుచన అర్చిష మేవాభి
సంభవంతీత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యాచ్చంద్రమసం చంద్రమసోవిద్యుతం తత్పురుషోఽమాన
వః సఏనాన్ బ్రహ్మగమయత్యేష దేవపథో బ్రహ్మపథః- ఏతేన ప్రతిపద్యమానా
ఇమం మానవ మావర్తం నావర్తంత ఇతి- అథేత్యుక్తార్థం-అస్మిన్నుపాసకే మృ
తే యది పుత్రాదయః శవ్యం శవసంబంధి సంస్కారాది కర్మకుర్వంతి యదివాన
కుర్వంతి ఉభయథాపి అప్రతిహతోపాస్తిఫలాస్తే ఉపాసకా అర్చిరాద్యభిమాని
నీం దేవతాం ప్రాప్నువంతి- అర్చిషోఽహర్దేవతాం తత శ్శుక్లపక్షదేవతాం తత ష్ష
ణ్మాసోపలక్షితో త్తరాయణదేవతాం తత స్సంవత్సరదేవతాం తత ఆదిత్యం తత
శ్చంద్రం తతో విద్యుతం ఆప్నువంతి - తత్ తత్రస్థితాన్ ఉపాసకాన్ బ్రహ్మలోకా
దాగత్యామానవః మనుస్సృష్టా వనుత్పన్నః బ్రహ్మలోకభవఇతి యావత్ సపురుషో
గంతవ్యం కార్యం బ్రహ్మగమయతి ప్రాపయతీతి అర్చిరాదిదేవై రేతైర్భి రుపల
క్షితత్వా ద్దేవపథః గంతవ్యేన బ్రహ్మణా ఉపలక్షితత్వా ద్బ్రహ్మపథశ్చ ఏతేన ప
థాకార్యం బ్రహ్మ ప్రతిపద్యమానాః పునః ఇమం మానవం మనోస్సర్గం జన్మమరణ

నాద్యావృత్తియుక్తత్వా దావర్తణరూపం నావర్తణంతే నప్రవిశంతీతి తస్మా దక్షి పురుషః పరమాత్మా॥

అవ॥ ఇతశ్చాక్షిపురుషః పరమాత్మా నప్రతిబింబాత్మేత్యాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చనేతరః॥

వృ॥ ఇతరః ఛాయాపురుషాది రక్షిగతఇతి నయుక్తం కుతః అనవస్థితేః ఉపాసక స్య సర్వతాక్షిణి ఛాయా సంపాదకీభూత పురుషాంతరస్య అనవస్థానాదిత్య ర్థః-అసంభవాచ్చ- అమృతత్వాది గుణానాం ఛాయాపురుషే అసంభవాదిత్య ర్థః- తస్మాత్పరమాత్మైవాక్షిస్థానఉపాస్యఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౮॥ అంతర్యామ్యధిదైవాదిషు తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ పూర్వం స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యత్ర యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యా ద్యంతర్యా మి బ్రాహ్మణస్థం యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది వాక్యం అంతర్యామిణోబ్రహ్మత్వం సి ద్ధవత్కృత్యోదాహృతం- తదాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా ఇదమారభ్య తే- పూర్వపక్షే యత్పరతయా వాక్యం నీయతే తదుపాస్తిః ఫలం సర్వత్ర సవిశేషవి చారే ద్రష్టవ్యం-సిద్ధాంతేతు బ్రహ్మోపాస్తిరేవేతి-ఇహాపి తథా ఫలం ద్రష్టవ్యం అం తర్యామి బ్రాహ్మణే శ్రూయతే-యఇమం చ లోకం పరంచ లోకగ్ సర్వాణిచ భూ తాని యోంతరో యమయతీత్యుపక్రమ్య యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీన వేద-యస్య పృథివీశరీరం-యః పృథివీమంతరోయమయత్యేష తఆత్మాం తర్యామ్యమృత ఇత్యాది- అత్ర పృథివ్యాం తిష్ఠన్నంతర్యామీత్యుక్తే స్థానభేదాదిరితి శం కాం వ్యావర్తయతి పృథివ్యాఇతి- తదభిమానినీం దేవతాం ప్రత్యాహ- యమితి- అ శరీరస్య కథం నియంతృత్వ మిత్యతఆహ- యస్యేతి- నియమ్యకార్యకారణ సంఘా తేనైవ నియంతృత్వమితి ఫలితమాహ- యఇతి- తస్య భిన్నత్వభ్రమం వారయతి - ఏ షఇతి - తే మమ చేత్యర్థః-ఏవం యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాద్యధిదైవతా నంతరం యస్సర్వేషులోకేషు తిష్ఠల్లోకం యస్సర్వేషు వేదేష్వధివేదం యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్వ ధియజ్ఞం యస్సర్వేషు భూతేష్వధిభూతం యఃప్రాణేష్విత్యాది య ఆత్మనీత్యంత మ ధ్యాత్మంచ కశ్చిదంతరోయ మవస్థితో యమయితా అంతర్యామీతి శ్రూయతే-సకి మ ధిదైవాద్యభిమానినీ దేవతా కిం ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్య యుక్తః కశ్చిద్యోగీ కింపర మాత్మేతి సంశయః కింతావత్ప్రాప్తం దేవతాత్మేతి- కుతః పృథివ్యేవ యస్యాయ తనం అగ్నిర్లోకో మనోజ్యోతిరిత్యాదినా కార్యకరణ సంఘాతస్య దేవతాయాం ప్రసిద్ధత్వాత్ ... యస్య దేవస్య పృథివీ ఆయతనంశరీరం అగ్నిః

లోకః లోక్యతే అనేన రూపాదిరితి లోకశ్చక్షుః జ్యోతిరేవ మన ఇత్యర్థః నహి శరీరస్యేశ్వరస్య నియంతృత్వం యుక్తం తస్మాద్దేవతాత్మా యోగివేతి ప్రాప్తే-బ్రూమః అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోంతర్యామీ పరమాత్మైవ న కుతః- తద్ధర్మవ్యపదేశాత్- తస్య పరమాత్మనో ధర్మాణామిహ వ్యపదేశాదిత్యర్థః - సర్వాంతర్యామిత్వమాత్మత్వ మమృతత్వ మదృష్టత్వం చేహ పరమాత్మనోఽసాధారణధర్మాః ఉదాహృతవాక్యే ద్రష్టవ్యాః నచాశరీరస్య కథం నియంతృతేతి వాచ్యం నియమ్యశరీరేణైవ తస్య నియంతృత్వోపపత్తేరితి॥

అవ॥ నను ప్రధాన మంతర్యామ్యస్త్విత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్॥

వృ॥ స్మార్తం సాంఖ్య స్మృతికల్పితం ప్రధానం నాంతర్యామిశబ్దవాచ్యం కుతః అతద్ధర్మాభిలాపాత్- తచ్ఛబ్దేన ప్రధానముచ్యతే న తత్ అతత్ ప్రధానభిన్నః పరమాత్మేత్యర్థః తస్యైవచేతనస్య యేధర్మాః ద్రష్టృత్వాదయః తేషామిహాభిలాపాత్ అభిధానాదిత్యర్థః అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి వాక్యశేషే ద్రష్టృత్వాదయః చేతనధర్మాః శ్రూయంతఇతి నాచేతనం ప్రధానమంతర్యామీత్యర్థః॥

అవ॥ తర్హి చేతనో జీవో యోగీభవ త్వంతర్యామీత్యతఆహ॥

సూ॥ ౨౦॥ శారీరశ్చోభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే॥

వృ॥ శారీరోనాంతర్యామీతి నకారస్య పూర్వసూత్రాదనుషంగః కస్మాత్ ఉభయేపి హి కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చ అంతర్యామిణో భేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యాదివ దధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే- యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వాః విజ్ఞానపదం జీవపరం- య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినాః తస్మాత్పృథివ్యాదివ న్నియమ్యత్వ మేవ జీవస్య న నియంతృత్వం భేదేనైవ మధీయతఇతి పాఠే ఏవం యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రకారేణేత్యర్థో బోధ్యః తస్మాదధిదైవాదిషు అంతర్యామి పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౧॥ అదృశ్యత్వాది గుణకోధర్మోక్తేః॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం ప్రధానవిరోధి ద్రష్టృత్వాది ధర్మవశాన్న ప్రధాన మంతర్యామీత్యుక్తం తర్హి తద్విరోధి ధర్మాణాం అత్రాశ్రవణాత్ప్రధానమేవాదృశ్యత్వాది గుణకోభూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాఽస్యారంభః - అథ

ర్వణం వాక్య మామ్నాయతే - అథపరాయయా తదక్షర మధిగమ్యతేయత్తద
ద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణి పాదం - ని
త్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరా
ఇత్యాది అస్యార్థః పూర్వ మపరావిద్యా ఋగ్వేదాది లక్షణా ఉక్తా - తదానంత
ర్య మథశబ్దార్థః యయా తదక్షరమధిగమ్యతే సాపరా ఉత్కృష్టఫలకావిద్యేత్య
ర్థః అక్షరస్య వర్ణత్వం వారయతి యదితి అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేం
ద్రియాగమ్యం అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియావిషయం అగోత్రం వంశశూన్యం అవర్ణం
జాతిహీనం - న కేవలం ఇంద్రియావిషయః కింతు తద్రహితం చేత్యాహ - అచక్షురితి-
రవిద్యతేచక్షుః శ్రోత్రేచ యస్య తత్తథా ఇదంచక్షు శ్శ్రోత్రగ్రహణం జ్ఞానేంద్రి
యోపలక్షణం కర్మేంద్రియాభావమాహ తదితి-పాణిః పాదశ్చ పాణిపాదం తద్యస్య
నాస్తి తత్తథా ఉపలక్షణ మేతత్కర్మేంద్రియాణాం నిత్య మనాశోపలక్షితం విభుం
ప్రభుం సర్వగతం సర్వకల్పనాదిస్థానం సుసూక్ష్మం దుర్విజ్ఞానత్వాత్ తదవ్యయం నా
శాభావాత్ యత్ యథోక్తం అక్షరం భూతయోనిం యయా పరిపశ్యంతిధీరాః-సా
పరా విద్యేత్యన్వయః- తత్ర సంశయః కిమదృశ్యత్వాది గుణకో భూతయోనిః ప్ర
ధానం వా శారీరోవా పరమాత్మావేతి- అదృశ్యత్వాదీనాం ప్రధానే సంభవాత్ప్ర
ధానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అదృశ్యత్వాది గుణకో భూతయోనిః పరమాత్మైవ కు
తః ధర్మోక్తేః యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మా దేతద్బ్రహ్మనా
మ రూపమన్నంచ జాయతఇతీశ్వర ధర్మస్య సర్వజ్ఞత్వాదేః ప్రకృతభూతయోనౌ
నిర్దేశాదిత్యర్థః-సామాన్యత స్సర్వజ్ఞత్వం విశేషత స్సర్వవిత్త్వం యస్యజ్ఞానమే
వ తపః తస్మాదీశ్వరాదేవ తత్కార్యరూపం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భః సూక్ష్మభూతా
త్మకం నామ స్థూలభూతాత్మకం రూపం చ వ్రీహియవాదిసర్వం భౌతిక మన్నంచజా
యత ఇత్యర్థః నన్వక్షరాత్పరతః పరఇతి అక్షరా ద్భూతయోనేః పరస్యేశ్వరస్య
సర్వజ్ఞత్వం శ్రూయతే నభూతయోనేరితి చేత్ న యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం
ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి - యేన జ్ఞానేన అక్షరం ప్రకృతం భూత
యోనిం సర్వజ్ఞంపురుషం సత్యం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం ఉపసన్నాయ శాంతాయ
ప్రోవాచ ఆచార్యః - ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్య అక్షరాత్పరతః పరఇత్యుచ్యమానః
పరో నభూతయోనే రతిరిచ్యతే కింత్వక్షరాది త్యవిద్యానిర్దేశః తతః పరఇతి నవి
రోధః కించ విషయవాక్యే అక్షరాత్మక భూతయోని పరమాత్మవిద్యాయాః పరత్వం
శ్రూయమాణం భూతయోనేః బ్రహ్మత్వం గమయతి నహి బ్రహ్మవిద్యాతోఽన్యా వి
ద్యా పరా భవితుం యుక్తా మోక్షఫలత్వాత్మక పరత్వస్య బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ సం
భవాత్ బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే శ్రూయమాణామపరవిద్యాం ఋగ్వేదాదిలక్షణాం అని

త్వ ఫలకత్వేన నిందత చ నిత్యఫలక బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై- తస్మాత్పరవిద్యావిషయభూత మక్షరం భూతయోనిః బ్రహ్మైవ నిందా హి శ్రూయతే ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్త మవరం యేషుకర్మ- ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినందంతి మూఢా జరామృత్యుంతే పునరేవాపి యంతి అయమర్థః ప్లవంతి గచ్ఛంతీతి ప్లవాః వినాశినః అతఏవాదృఢాః కేతే యజ్ఞరూపాః యజ్ఞోరూప ముపాధిర్యేషాంతే తథా ఋత్విగాదయోష్టాదశ ఋత్విషు యాజయంతీతి- ఋత్విజః షోడశ యజ్ఞోపాధికాః తద్వత్పత్నీయజమానశ్చ యజ్ఞోపాధికా ఏవ మష్టాదశ యజ్ఞరూపాః క్షయఫలకత్వా దపరం జఘన్యం యేషు కర్మశ్రుత్యా విహితం ఏతదేవ కర్మశ్రేయో హేతుః నబ్రహ్మధీరితి యే మూఢాః హృష్యంతి తే పునః జరాపూర్వం మరణమేవాప్నువంతీత్యర్థః- నిందిత్వా చ కర్మవిద్యాం తతో విరక్తస్య బ్రహ్మవిద్యాధికారం దర్శయతి పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయా న్నాస్త్యకృతః కృతేన- తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛే త్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమితి అయమర్థః కర్మజన్యాన్ లోకాన్ ప్రత్యక్షాదినా అనిత్యతయా పరీక్ష్య జ్ఞాత్వా నిర్వేదం వైరాగ్యం ఆయాత్ గచ్ఛేత్- కథం అకృతో మోక్షః కృతేన కర్మణా నాస్తి అహంతు నిత్యఫలార్థీ తస్మాత్ కిం కర్మణేతి విరక్తస్సన్ తస్య బ్రహ్మణో విజ్ఞానార్థం గురుపాదోపసర్పణం కుర్యాత్ తత్కృత్వా ముక్తిసాధన జ్ఞానార్థం శ్రవణం కుర్యాదిత్యర్థః- రిక్తహస్తస్తునోపేయా ద్రాజానం దైవతం గురుమిత్యాది న్యాయేన రిక్తహస్తగమనస్య నిషిద్ధత్వాత్సమిత్పాణి రిత్యుక్తం శ్రోత్రియమిత్యాదినా అధ్యయనహీనస్య కర్మిణోవా గురుత్వం వార్యతే- కర్మనిందయా తతో విరక్తస్య అధికారోక్తే రక్షరవిద్యా బ్రహ్మవిద్యేతి ఫలితం- తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా॥

అపిచ॥

సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥

వృ॥ అదృశ్యత్వాది గుణకః పరమాత్మైవ నేతరౌ ప్రధానజీవౌ కుతః విశేషణాత్ దివ్యోహ్యమూర్తః పురుష స్సబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః- అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర ఇత్యాదినా దివ్యత్వాది విశేషణ శ్రవణాదిత్యర్థః దివ్యః స్వయంజ్యోతిః అమూర్తః పురుషః పూర్ణః బాహ్యం కార్యం అభ్యంతరం కారణం తాభ్యాం కల్పితాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి స బాహ్యాభ్యంతరః సర్వకల్పనాధిష్ఠానమితి యావత్- అజః కూటస్థః న హ్యేతాదృశాని విశేషణాని అవ్యక్తే జీవే వా సంభవంతి- ప్రధాననిరాసే హేత్వంతరమాహ- భేదవ్యపదేశాదితి- అక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రపంచోపాదానస్య అవ్యాకృతస్య ఈశ్వరశక్తిభూతస్య శ్రుత్యవిరుద్ధస్య ప్రధానస్య పరమాత్మనశ్చ

దేన వ్యపదిష్టత్వాదిత్యర్థః- స్వకార్యవ్యాపిత్వేన పరత్వం తస్య అక్షరత్వం స్వవికారాపేక్షయేతి ద్రష్టవ్యం- తస్మాత్పరమాత్మైవ భూతయోనిః॥

సూ॥ ౨౩॥ రూపోపన్యాసాచ్చ॥

వృ॥ కించ భూతయోనిః పరమాత్మైవ నేతరావిత్యనుషంగః కుతఃరూపోపన్యాసాత్- రూపం సర్వవికారాత్మకం శరీరం తస్యోపన్యాసాదిత్యర్థః అక్షరాత్పరతఃపర ఇత్యస్యానంతరం ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణఇత్యాదినా ప్రాణాదిపృథివ్యంతానాం సృష్టిముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేః సర్వకార్యాత్మకంరూపముపన్యస్యతే శ్రుత్యా- అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చవేదాః - వాయుః ప్రాణోహృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేషసర్వభూతాంతరాత్మే- అగ్నిః ద్యులోకః అసౌవావలోకో గౌతమాగ్నిరితి శ్రుతేః వివృతాః వేదాః వాగిత్యన్వయః పద్భ్యమితి ప్రథమార్థే పాదౌ పృథివీ యస్యైతాదృశం శరీరం సఏషసర్వభూతానామంతరశ్చాత్మాచేత్యర్థః నహ్యేతా దృశ రూపోపన్యాసః జీవావ్యక్తయోః పరిగ్రహేఘటతే పరమాత్మనస్తు సర్వాత్మకత్వాత్సఉపన్యాసః యుజ్యతే - అస్య సూత్రస్య వృత్తికారమతరీత్యాఽయమర్థః ప్రదర్శితః - శంకరభగవత్పాదాస్తు అగ్నిమూర్ధేతి వాక్యస్య జాయమానవిషయ వాక్య మధ్యపాతాత్ జాయమానహిరణ్యగర్భరూప సూత్రాత్మపరత్వం - న పరమాత్మపరత్వమితి వదంతి తథాహిఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీవిశ్వస్యధారిణీతి పూర్వం ప్రాణాదీనాం సృష్టిరుక్తా తథోత్తరత్రాపి తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్యఇతి- యస్య ద్యులోకాగ్నేః యః సూర్యః సమిధోఽగ్నేరివ భాసకః సోపి తస్మాదేవ జాయత ఇత్యర్థః ఏవం పూర్వ ముత్తరత్రచ జాయమానానాం నిర్దిష్టత్వా దగ్నిమూర్ధేతి వాక్యం జాయమాన హిరణ్యగర్భ పరమేవ- హిరణ్యగర్భస్యాత్మనః ఉత్పత్తిః శ్రుత్యంతరే శ్రూయతే-హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీత్- సదాధారపృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషావిధేమేతి- సమవర్తత అజాయత- జాతస్సన్ ఈశ్వరాజ్ఞయా పతిర్బభూవ భూతగ్రామస్య కస్మై హిరణ్యగర్భాయ విధేమ పరిచరేమ- సూత్రార్థస్తు భూతయోనిః పరమాత్మైవ కుతః పురుష ఏవేదంవిశ్వం కర్మేత్యాదినా సార్వాత్మ్యాత్మక రూపో పన్యాసాదితి - సర్వకర్మసాధ్యం తపోజ్ఞానంచ పురుషఏవేత్యర్థః తస్మాదదృశ్యత్వాది గుణకః భూతయోనిః పరమాత్మా నిర్విశేషో జ్ఞేయఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానర స్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ అత్ర రూపోపన్యాసప్రసంగాత్ త్రైలోక్య దేహో వైశ్వానరః స్మర్యతే

విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిః యద్వా పూర్వం వాక్యోపక్రమస్థాదృశ్యత్వాది సాధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థ సర్వజ్ఞత్వాద్యుక్త్యా బ్రహ్మవిషయత్వ ముక్తం తథే తత్రాపీహాపి ఉపక్రమస్థ సాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ మహిమాధారత్వోక్త్యా సిద్ధ్యనుగృహీతయా జాఠరాద్యర్థకత్వ మస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః - కో న ఆత్ కిం బ్రహ్మేత్యాత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషి తమేవ నో బ్రూహీ త్యు క్రమ్యామ్నాయతే- యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వా నర ముపాస్తే స సర్వేషు లోకేషు సర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్న మత్తి తస్య వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా శ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రా పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తి రేవ రయిః పృథివ్యేవ పాదౌ ఉర ఏవ ది లోమాని బర్హి ర్హృదయం గార్హపత్యో మనో న్వాహార్య పచన ఆ మాహవనీయ ఇత్యాది - అస్యార్థః- ఆత్మనో అసంసారిత్వార్థం బ్రహ్మపద బ్రహ్మణో పరోక్షత్వార్థ మాత్మపదం ప్రాచీనశాల సత్యయజ్ఞేంద్రద్యుమ్న బుడిలా స్సమేత్య మీమాంసాం చక్రు రుద్దాలకేన సహ- వైశ్వానరోఽయమితి ని యార్థం కేకయరాజ మశ్వపతి మాగత్యోచిరే కో న ఆత్మే త్యాది సంప్రత్యధ్యే సర్వదా ధ్యాయసి - స చ కేకయరాజః ద్యులోకసూర్యవాయ్వాకాశవారి పృథివీ మధ్యే ద్యులోకాది రేకైక ఏవ వైశ్వానర ఇతి మీమాంసా కాలే వివదమానాః ప్రా చీనశాలాదయః షడృషయః మత్సమీపమాగతా ఇతి జ్ఞాత్వా తాదృశ విపరీతబుద్ధి దానేన సమ్యగ్వైశ్వానరబుద్ధి జిగ్రాహయిషయా తానేవ పప్రచ్ఛ - కం మాత్మానం ఉపాస్య ఇతి ఏవం పృష్టేషు తత్రైకఋషిః ద్యులోక ఏవ వైశ్వా ర ఇత్యువాచ - అన్యస్తు - సూర్యో వైశ్వానర ఇత్యేవం క్రమేణ పృథివీపర్యంత త్రైకస్య వైశ్వానరత్వం శ్రుత్వా తేషాం ద్యుసూర్యాదీనాం క్రమేణ సుతేజస్త్వ విశ్వరూపత్వ పృథగ్వర్త్మత్వ బహులత్వ రయిత్వ పాదత్వ గుణయోగం ధాయ ప్రత్యేకం వైశ్వానరపక్షం మూర్ధపాతాంధత్వ ప్రాణోత్క్రమణ దే శీర్ణతావస్తిభేద పాదశోష దైదోషై ర్నిందిత్వా తేషామేవ ద్యుసూర్యాదీనా వైశ్వానరపురుషం ప్రతి మూర్ధాదిభావముక్త్వా కృత్స్నం వైశ్వానరోపాసన మ దిశతి యస్త్వేతమిత్యాదినా- ఆభిముఖ్యేన విశ్వం మిమీతే జానాతీత్యభివిమానం వైశ్వానరం ప్రాదేశపరిమాణ ముపాస్తే యః తస్య సర్వలోకాశ్రయం ఫలమి ర్థః-లోకాః భోగభూమయః భూతాని తదుపాధయః భోక్తారః స్వాయ మాత న ఇతి శేషః తత్తత్సంబంధిఫల మన్నశబ్దార్థః ధ్యానఫలముక్త్వా ధ్యేయమాహ స్యేతి- సుతేజస్త్వగుణా ద్యౌ ర్వైశ్వానరస్య మూర్ధా- విశ్వరూపత్వగుణకః ర్య శ్చక్షుః ఏష శుక్లః ఏష నీల ఇతి శ్రుతే ర్విశ్వరూపత్వం బోధ్యం- పృథగ్వర్త్మాత్మ

శమన మాత్మా స్వభావో యస్యవాయో స్సతథా నానాగతిత్వ గుణోవాయుః ప్రా
ణః బహులత్వగుణ ఆకాశస్సందేహః దేహమధ్యమిత్యర్థః రైః ధనం తద్గుణాః
ఆపోఅస్య వస్తిర్మూత్రస్థానం వైశ్వానరస్య పృథివ్యామాధారత్వ సంపాదనార్థం ఊ
పఏవేత్యాదిః ఏవం సతి వైశ్వానరశబ్దస్య అయమగ్ని ర్వైశ్వానరోయోయ మంతః
పురుష ఇత్యాదౌ జాఠరే- విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయదేవా వైశ్వానరం కేతు మ
హ్నా మకృణ్వన్నిత్యాదౌ అగ్నిసామాన్యే వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజాహి కం
భువనానా మభిశ్రీరిత్యాదౌ అగ్నిశరీరాయాం దేవతాయాంచ ప్రయోగదర్శనాత్
కోనఆత్మేత్యుపక్రమ్యాచ్చ సంశయః శ్రుత్యర్థస్తు పురుషే పురుషాకారే దేహే
విశ్వమస్మై భువనాయ వైశ్వానర మగ్నిమహ్నాంకేతుం చిహ్నం సూర్య మకృ
ణ్వన్ కృతవంతః దేవాః తదుదయే దినవ్యవహారాదిత్యర్థః వైశ్వానరస్యాగ్న్య
భిమానస్య దేవస్య సుమతౌ శోభనబుద్ధౌ వయం స్యామభవేమ- తస్యాస్మద్విషయా
సుమతిః భవత్విత్యర్థః తత్రహేతుః రాజాహీతి - యస్మా ద్భువనానామయం రా
జా - కం సుఖహేతుః అభిముఖా శ్రీరస్యేత్యభిశ్రీః ఈశ్వరః తస్మాత్తస్య సు
మతౌ స్యామేతిస్తుతివాక్యార్థః కిమత్ర వైశ్వానరోజాఠరః ఉతాగ్నిశరీరా దేవ
తా ఆహోస్విత్ శారీరః అథవా పరమాత్మేతి- తత్రజాఠరాదౌ వైశ్వానరశబ్ద
స్య ప్రసిద్ధత్వా జ్జాఠరాదిరేవ వైశ్వానరఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః- వైశ్వానరః పరమా
త్మైవ కుతః సాధారణశబ్దవిశేషాత్- సాధారణశబ్దయోరపి విశేషః సాధారణశబ్ద
విశేషః తస్మాదిత్యర్థః జాఠరాగ్ని సామాన్య తద్దేవతాసు సాధారణోవైశ్వానర
శబ్దః జీవపరయో స్సాధారణ ఆత్మశబ్దః తయోర్వైశ్వానరాత్మశబ్దయో జాఠర
రాదౌ జీవాదౌ చ సాధారణయోరపి సతోః పరమాత్మపరత్వ ఏవ విశేషో వగ
మ్యతే తస్య హవా ఏతస్య వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదౌ ఉక్తస్య
మూర్ధత్వాదేః సర్వాత్మక పరిగ్రహఏవ ఉపపన్నతరత్వాత్ తస్మా ద్వైశ్వానరః
పరమాత్మా॥

సూ॥ ౨౫॥ స్మర్యమాణ మనుమానం స్యాదితి॥

వృ॥ కించ వైశ్వానరపదస్య పరమాత్మపరత్వే స్మర్యమాణం స్మృత్యుక్తం రూ
పం అనుమానం స్యాత్ అనుమాపకం లింగం స్యాదిత్యర్థః యస్యాగ్నిరాస్యం
ద్యౌ ర్మూర్ధా ఖంనాభి శ్చరణౌ క్షితిః- సూర్య శ్చక్షు ర్దిశశ్శ్రోత్రం తస్మై
లోకాత్మనే నమఇతి అస్యాః స్మృతేః శరీరాత్మరూప ప్రతిపాదనపరాయా ఉదా
హృత శ్రుతిరేవ మూలం మూలాంతరకల్పనే మానాభావాత్ తథాచ స్మృతౌ పరమే
శ్వరస్యైవోక్తత్వాత్ తన్మూలశ్రుతౌ విద్యమాన వైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మపరఏవే

తి తాత్పర్యం- సూత్రే ఇతి శబ్దో హేతౌ యస్మాదేవం లింగమస్తి తస్మాద్వైశ్వానర పరమాత్మైవేతి॥

సూ॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోఽన్తఃప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతి చేన్న తథా దృష్ట్యుపదేశా దసంభవా త్పురుషమపి చైన మధీయతే॥

వృ॥ నను వైశ్వానరో న పరమాత్మా కుతః శబ్దాదిభ్యోఽన్తః ప్రతిష్ఠానాచ్చ శబ్దస్తావద్వైశ్వానరశబ్దో న స పరమాత్మపరః జాఠరాదౌ రూఢత్వాత్ ఆదిశబ్దాత్ హృదయం గార్హపత్య ఇత్యాద్యగ్నిత్రేతా కల్పనం - తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛేత్తద్ధోమీయమిత్యాదినా ప్రాణాహుత్యాధారతా సంకీర్తనంచ సంగృహ్యతే ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠర ఏవ వైశ్వానరః కించ అన్తఃప్రతిష్ఠానాత్ పురుషే అన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి వైశ్వానరస్యాన్తఃప్రతిష్ఠాన శ్రవణాత్ ఇదంచ జాఠరే సంభవతి నచ ద్యుమూర్ధత్వాద్యనుపపత్తిః అగ్నిసామాన్యాత్మక భూతాగ్ని పరిగ్రహే తస్యోపపత్తేః ద్యులోకాది సంబంధస్యాస్మిన్నగ్నౌ మంత్రేణావగతత్వాత్ యోఽభానునా పృథివీం ద్యాముతేమామాతతాన రోదసీ అన్తరిక్షమితి మంత్రః ఇమాం పృథివీం ఉత ద్యామపి ద్యావాపృథివ్యావేవ రోదసీ యో భానునా రూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ అన్తరిక్షం తయోర్మధ్యం చాతతాన స ఏవాగ్నిః ద్యులోకాద్యవయవో ధ్యేయ ఇతి మంత్రార్థః తస్మాన్న వైశ్వానరః పరమాత్మేతి చేన్నాయం దోషః తథా దృష్ట్యుపదేశాత్ తథా జాఠర రూపేణ పరమేశ్వరస్య దృష్టేరుపాసనాయా ఉపదేశాదిత్యర్థః మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూప ఇతి వత్ యద్వా తథాతస్మిన్ జాఠరే పరమేశ్వరదృష్టేరుపదేశాత్ మనో బ్రహ్మేత్యుపాసీతేతి వదిత్యర్థః నను జాఠర ఏవ ముఖ్యో వైశ్వానరోఽస్తు తత్రాహ అసంభవాదితి- మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదేర్జాఠరే అసంభవాదిత్యర్థః నచ భూతాగ్నౌ తత్సంభవ ఇత్యుత్తర సూత్రే వక్ష్యతే అపిచ పురుషమపి చైనం వైశ్వానరం వాజసనేయినః అధీయతే స ఏషోఽగ్నిర్వైశ్వానరో యత్పురుషః స యో హైత మేవ మగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకత్వాత్పురుషవిధత్వం పురుషేఽన్తః ప్రతిష్ఠితత్వంచ సర్వమప్యుపపద్యతే పురుషవిధమపి చైన మధీయత ఇతి సూత్రపాఠే ప్యయమేవార్థః- నహి జాఠరస్య పురుషవిధత్వం సంభవతి- పరమాత్మనస్తూపాధ్యర్థం సర్వాత్మకత్వా దవిరుద్ధం యథా చైత త్తథా స్పష్టయిష్యామః సంపత్తేరితి సూత్రే॥

అవ॥ నను ద్యుమూర్ధత్వాదికం ప్రదర్శిత మంత్రవర్ణాత్ భూతాగ్నౌ సంభవతి తచ్ఛరీరాయా దేవతాయా వా ఐశ్వర్యయోగాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౭॥ అతఏవ న దేవతా భూతంచ ॥

వృ॥ దేవతాచ భూతంచ దేవతాభూతం ఏకవద్భావః ఉభయం ఏషపి న వైశ్వానరః కుతః అతఏవ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః నహి వికారస్యాగ్నే ర్విజ్ఞానాన్తరస్య ద్యులోకాద్యాత్మకత్వం సంభవతి- అగ్నిశరీరాయా దేవతాయా అపి న సంభవతి ఈశ్వరాయత్తైశ్వర్యత్వాత్ తస్మాత్సర్వాత్మకః పరమాత్మైవ వైశ్వానరః॥

సూ॥ ౨౮॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥

వృ॥ పూర్వం జాఠరాగ్న్యాదికత్వం అగ్న్యాదిశబ్దస్యాభ్యుపేత్య జాఠరోపాధికం వా జాఠరప్రతీకంవా బ్రహ్మ ఉపాస్యమిత్యుక్తం ఇదానీం విశ్వోపాధ్యాదికల్పనాం సాక్షాదేవ పరమేశ్వరోపాసన పరిగ్రహే విరోధాభావం జైమినిరాచార్యో మన్యతే- పూర్వాపర పర్యాలోచనయా వైశ్వానరశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ నిర్ణీతే వైశ్వానరశబ్దోఽగ్నిశబ్దశ్చ కేనచి ద్యోగేన బ్రహ్మపరతయా నేతవ్యఇతి తాత్పర్యం విశ్వశ్చాసౌ నరశ్చేతి విశ్వనరః- సర్వాత్మకత్వాత్ విశ్వేషాం నరః కర్తేతి వా సర్వకారణత్వాత్ విశ్వే నరా నియమ్యా అస్యేతివా సర్వేశ్వరత్వాత్ విశ్వనరఏవ వైశ్వానరః రాక్షస వాయసాది వత్స్వార్థే తద్ధితః ఏవ మగ్నిః పరమాత్మా అగ్నిధాతోః గత్యర్థకస్య నిప్రత్యయాంతస్య అగ్నిరితి రూపం- తత్ర అగయతి గమయతి జగతా మగ్రే జన్మ ప్రాపయతీత్యగ్ని రగ్రణీరుక్తః ఏవంచ పరమాత్మనో అగ్రణీత్వా దగ్నిత్వమితి తస్మా ద్వైశ్వానరః పరమాత్మా ఉపాస్యఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ నను పరమాత్మపరిగ్రహే కథం ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతిరిత్యాశంక్య తాం వ్యాఖ్యాతు మారభతే॥

సూ॥ ౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥

వృ॥ అనవచ్ఛిన్నస్యాపి పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వ ముపపద్యతే- కథం అభివ్యక్తేః ఉపాసకానా మనుగ్రహాయ పరమేశ్వరో హృదయాద్యుపాసనాస్థానేషు ప్రాదేశపరిమాణోఽభివ్యజ్యతే ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యోమన్యతే॥

సూ॥ ౩౦॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥

వృ॥ ప్రాదేశమాత్ర హృత్పుండరీకస్థేన మనసా అనుస్మృతేః ధ్యానాత్ ప్రాదేశమాత్ర ఇత్యుచ్యతఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే-యథా-ప్రస్థపరిమితాస్సక్తవః ప్రస్థాఇత్యుచ్యంతే తద్వత్॥

సూ॥ ౩౧॥ సంపత్తేరితి జైమినిస్తథాహి దర్శయతి॥

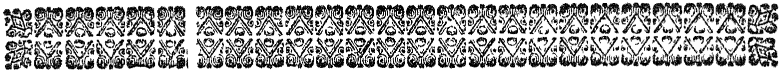
వృ॥ మూర్ధప్రభృతి చుబుకాంతే ప్రాదేశమాత్రే వైశ్వానరస్య ఉపాస్యత్వ ప్రతిపాదనాత్పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపన్నం తతః ప్రాదేశమాత్రత్వ సంపత్తేః ప్రాదేశమాత్రత్వ శ్రుతిరుపపద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే- అస్మిన్నర్థే శ్రుత్యంతర సంవాదమాహ- సూత్రకారః తథాహి దర్శయతీతి- వైశ్వానరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపత్తిద్వారా శ్రుత్యంతరమపి దర్శయతీత్యర్థః తథాహి సమానప్రకరణం వాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్ పృథివీపర్యంతాన్ త్రైలోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్య అవయవాన్ అధ్యాత్మం మూర్ధాదిషు చుబుకపర్యంతేషు ప్రసిద్ధపురుషావయవేషు సంపాదయత్ - పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వ సంపత్తిం దర్శయతి- ఏవంచ పురుషావయవేషు వైశ్వానరస్య సంపాదనాత్పురుషవిధత్వం పురుషావయవేషు సంపాదితస్య వైశ్వానరస్య స్థితేః పురుషే అంతః ప్రతిష్ఠితత్వంచ- యద్యపి కార్యకరణ సంఘాతరూపస్య పురుషస్య యావదవయవరూపత్వాన్మూర్ధాది చుబుకాంతేషు కతిపయావయవేషు స్థితస్య వైశ్వానరస్య కథం పురుషసముదాయాంతస్థత్వం తథాపి యావదవయవ సముదాయాత్మకే పురుషే సముదాయినో మూర్ధాది చుబుకాంతస్యావయవస్య శాఖాయా ఇవ వృక్షే విద్యమానత్వాత్తన్నిష్ఠస్య వైశ్వానరస్య పురుషస్థత్వం వ్యపదిశ్యతే- శాఖాస్థపక్షిణో వృక్షనిష్ఠత్వ వ్యపదేశవదితి రహస్యం- బ్రాహ్మణం పఠ్యతే- ప్రాదేశమాత్రమివ వై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నాస్తథా తువ ఏనాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి- సహోవాచ- మూర్ధానముపదిశన్నువాచ- ఏష వా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి - చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ- ఏష వై సుతేజా వైశ్వానర ఇతి- నాసికే ఉపదిశన్నువాచ- ఏష వై పృథగ్వర్త్మా వైశ్వానర ఇతి - ముఖ్యమాకాశముపదిశన్నువాచైష వై బహులో వైశ్వానర ఇతి- ముఖ్యా అప ఉపదిశన్నువాచైష వై రయిర్వైశ్వానర ఇతి-చుబుకముపదిశన్నువాచైష వై ప్రతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి- అస్యార్థః- పరమేశ్వరమప్రాదేశమాత్రమపి సంపాదనేన ప్రాదేశమాత్రమివ సమ్యగ్విదితవంతః దేవాస్తమేవేశ్వరం పూర్వమభిసంపన్నాః వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీనవయవాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశ పరమాణం వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామీతి ప్రాచీన శాలాదీన్ప్రతి అశ్వపతిః కైకేయో రాజా ఉవాచ కింకుర్వన్నిత్యుక్తే స్వస్య మూర్ధానముపదిశన్ కరాగ్రేణ దర్శయన్ ఏష వై భూలోకాదీనతీత్య తిష్ఠతీత్యతిష్ఠా ద్యౌర్వైశ్వానరస్యావయవ ఇతి ప్రసిద్ధమనుష్యమూర్ధని అధిదైవం యో మూర్ధా ద్యులోకస్తద్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యువాచ - ఏవమేవ దర్శయన్ సుతేజాస్సూర్యః వైశ్వానరస్య చక్షురితి ప్రసిద్ధచక్షుషోర్వైశ్వానరస్యాధిదై

౦ యదాదిత్యాఖ్యం చక్షుః స్తద్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యువాచ ఏవమగ్రేపి స్వావయవే
౦ వైశ్వానరావయవదృష్టిరితి ద్రష్టవ్యం - పృథగ్వర్త్మాన్ వాయు౦ వైశ్వానరస్య
ప్రాణః ముఖ్యం స్వముఖావచ్ఛిన్నం యన్నభ స్తస్మి న్మధ్యాత్మం ౦భసి యోధిదైవం
హులఆకాశో వైశ్వానరస్య దేహమధ్యాత్మావయవః తద్దృష్టి రిత్యువాచేత్యర్థః
ఖ్యాః స్వముఖసంభవాః తాస్వప్సు వైశ్వానరస్య వస్తిభూతా ౦రె పదవాచ్యా
మూ అప స్తద్దృష్టి రిత్యువాచేత్యర్థః ఏవం స్వచుబుకే అధఃస్వముఖఫలకే ప్రతి
రాపదవాచ్యా వైశ్వానరస్య పాదభూతా పృథివీద్రష్టవ్యేతి॥

సూ॥ ౩౨॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్॥

వృ॥ అస్మిన్ ప్రాదేశపరిమాణే చుబుకమూర్ధాంతరాళే ఏనం పరమేశ్వరం
జాబాలా ఆమనంతి అతోపి ప్రాదేశమాత్రశ్రుతి రుపపన్నేత్యర్థః ఏవమామనంతి-
యఏషోనంతోవ్యక్త ఆత్మా సోవిముక్తే ప్రతిష్ఠితఇతి- సోవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠితఇ
౦ వరణాయాం నాస్యాంమధ్యే ప్రతిష్ఠితఇతి- కావై వరణా కావై నాసీతి- సర్వాణీంద్రి
యకృతాని పాపాని వారయతి నాశయతి వరణానాసీతి- కతమ చ్చాస్య స్థానం భవ
ఇతి భ్రువో ర్ఘ్రాణస్య యస్సంధి స్సఏష ద్యులోకస్య పరస్య సంధిర్భవతీతి-
అస్యార్థః- య ఏషః ప్రసిద్ధః పరమాత్మా౽నంతః అవ్యక్తః స్వరూపేణానభివ్య
క్తః దుర్విజ్ఞేయఇతి యావత్ తం కథం విజానీయాదిత్యత్ర ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్య
స్యోత్తరం సఇతి- సహి పరమాత్మా జీవాత్మని అవిముక్తే వ్యవహారతః సంసారిణి
ప్రతిష్ఠితః పరస్యైవ ప్రత్యక్త్వాదిత్యర్థః- పునరత్రి రపృచ్ఛత్- సఇతి- యాజ్ఞవ
ల్క్యబ్రూతే వరణాయామితి- వరణాపదార్థం వద౯ ౦దేనిర్వక్తి సర్వాణీతి -
సర్వానింద్రియవృత్తి కృతాన్ దోషాన్ వారయతీతివరణాభ్రువావిత్యర్థః స
ర్వానింద్రియకృతాన్ దోషా న్నాశయతీతి నాసీతి - తథాచ నియమ్యజీవద్వారా ని
యంతు రీశ్వరస్యాధిష్ఠానత్వా న్నాసాభ్రువోః పాప్మనాశకత్వమితి సిద్ధం- తత్రా
పి స్థానవిశేష జిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి - కతమచ్చేతి-పూర్వోక్త మధ్యశబ్దార్థం స్పష్ట
యతి భ్రువోరితి- తదేవ స్థానమిత్యర్థః- సంధి ద్యులోకస్య స్వర్గస్య పరస్య
చ బ్రహ్మలోకస్య సంధిత్వే నధ్యేయఇత్యాహ- సఇతి- తస్మా త్పరమాత్మోపాస్తిప
రం వైశ్వానరవాక్యమితి సిద్ధం॥

ఇతిశ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయఃపాదః.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

సూ॥ ౧॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్॥ అ॥౧॥

వృ॥ పూర్వం త్రైలోక్యాత్మా వైశ్వానరః పరమాత్మేత్యుక్తం తర్హి త్రైలోక్యాయతన మన్యదిత్యాశంక్య సమాధానా దాక్షేపసంగతిః - యద్వా ఉపక్రమస్థ సాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ లింగేన ద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వ వత్ ఇహాప్యుపక్రమస్థ సాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థ సేతుశ్రుత్యా పరిచ్ఛిన్నే ప్రధానాదౌ సేతుశబ్దాత్ తర్హి వ్యవస్థాఽస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః- ప్రాయశోనిర్విశేషే బ్రహ్మణ్యస్మిన్పాదే వాక్యానాం సమన్వయప్రతిపాదనాత్ శ్రుత్యధ్యాయ పాద సంగతయో బోధ్యాః అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే బ్రహ్మ ప్రమితిరితి వివేకః ఆథర్వణికే ముండకే శ్రూయతే- యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్షమోతం మనస్సహ ప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథాత్మానమన్యావాచో విముంచథ అమృతస్యైష సేతురితి- అస్యార్థః- లోకత్రయాధిష్ఠానత్వోక్త్యా పంచీకృత భూతాధిష్ఠానత్వ మాహ- యస్మిన్నితి- కార్యబ్రహ్మాఖ్య సమష్ట్యంతః కరణస్యాత్మన్యేవ కల్పితత్వమాహ- మన ఇతి- ఇంద్రియ సమష్టి దేవతానాం తత్రైవ కల్పితత్వం సూచయతి సహేతి- ప్రాణైరింద్రియాధిష్ఠాన దేవైః చకారేణ భూతసూక్ష్మ విద్యాజీవాంతర్యామిణా మధ్యస్తత్వంధ్వనితం- సవిలాసాం ప్రకృతిం మాయాఖ్యాం శ్రుత్యుక్త తర్కాగ్నినా విలాప్య తమేవాధిష్ఠానభూత మద్వయాత్మానం విజానథేతి ముముక్షూన్ ప్రత్యాహ మాతా శ్రుతిః తమేవేతి వాచ్య వాచక కల్పనాసా మైక్యసాక్షాత్కారా ద్బాధమాహ అన్యాఇతి- ఏష సాక్షాత్కారః సవిలాసా విద్యానివృత్తి లబ్ధణామృతత్వస్య సేతుః వ్యవస్థాపక ఇత్యాహ అమృతస్యేతి- విజానథేత్యనేనోక్తః సాక్షాత్కార ఏష ఇత్యుచ్యతే అమృతస్యామృతత్వస్య - అత్ర ద్యుభ్వాదినా మోతత్వ

ప్రసిద్ధాని ద్యుభ్వాదీని తదాయతనం ప్రతీయతే. తత్కిం ప్రధానముత జీవః ఆహోస్విద్బ్ర
హ్మేతి సంశయః తత్ర ప్రధానాదిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః-ద్యుభ్వాద్యాయతనం- ద్యౌశ్చ
భూశ్చ స్వశ్చ స్వర్భువౌ స్వర్భువా వాదిరూపస్య ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షమిత్యేవ మాత్మకస్య
తస్య ద్యుభ్వాది తదాయతనం బ్రహ్మైవ కుతః స్వశబ్దాత్ స్వస్య బ్రహ్మణో వాచకోయ
మాత్మశబ్దః తస్మాదిత్యర్థః తమేవైకం జానథాత్మానమిత్యాత్మశబ్దశ్రవణాదితి॥

సూ॥ ౨॥ ముక్తోపసృప్యవ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ ఇతశ్చ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైవ కుతః ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృ
ప్యం తస్య బ్రహ్మణో నిర్దేశః ముక్తోపసృప్యస్య వ్యపదేశాదిత్యర్థః - యద్వా
ముక్తైరుపసృప్యం ప్రాప్యం తస్య బ్రహ్మత్వనిర్దేశాదిత్యర్థః - ముక్తోపసృప్యత్వ వ్యప
దేశాదితి ప్రాప్తే నర్హిత్వప్రియాసః భిద్యతే హృదయగ్రంథి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశ
యాః - క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావరే - తథా విద్వాన్నామరూ
పాద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి- ఇదంచ ముక్తోపసృప్యత్వం బ్ర
హ్మణ ఏవ ప్రత్యంతరే ప్రసిద్ధం- యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామా యేస్య హృది శ్రి
తాః- అథ మర్త్యోమృతో భవత్యత్ర బ్రహ్మ సమశ్నుత ఇతి - అపిచ తమేవైకం
జానథాత్మానమన్యా వాచో విముంచథేత నాగ్విమోక పూర్వకం విజ్ఞేయత్వం బ్రహ్మ
లింగం శ్రూయతే తథా స్పష్టత్వాత్ తమేవ ధీరో విజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాం కుర్వీత బ్రాహ్మ
ణః- నానుధ్యాయాద్బహూంచ్ఛబ్దాన్వాచో విగ్లాపనం హి తదితి - హృదయగ్రం
థి మిథ్యాజ్ఞాన రాగద్వేషాదిః తద్రహితో భూత్వా ఛిన్నసంశయస్సన్ క్షీణకల్మ
షో యః తస్య హృదయే పరమాత్మా ప్రకాశత ఇత్యర్థః-దృష్ట ఇతి నిమిత్త సప్తమీ
తద్దర్శనార్థమిత్యర్థః యథా నద్యః స్వనామ రూపాభ్యాం నిర్ముక్తాః సముద్రం
ప్రాప్య తదాత్మనా తిష్ఠంతి తథా విద్వానపి సాక్షాత్కృత బ్రహ్మా నామరూపక
ర్మాది విముక్తో పునః స్థూల దివ్యాకృతాభ్యాం దర్శనాత్ పరమస్పృష్టార్థ
పురుషం ప్రాప్నోతి దివ్యమిత్యర్థః సిద్ధాంతమాత్మత్వేనాభిజ్ఞేతి ముక్తోపసృప్యత్వ వ
చనార్థః యదా జ్ఞానవిషయా మస్యవిషయే హృదిస్థితాః కామాదయః తదా
... నిశ్శేషాః ప్రముచ్యంతే ... కర్మ ... వక్తుమర్థం ధీరో
విజ్ఞాయ- విదేహజ్ఞానమత్ర ... ప్రజ్ఞానం ... ధ్యానార్థత్వేన- కర్మకాండ
... ముముక్షుణా ... నానుధ్యాయాదితి- అనాత్మార్థ శబ్ద
... వాచో విగ్లాపనం ... తస్మాత్ ద్యుభ్వాదా
యతనం బ్రహ్మ॥

సా॥ ౩॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్॥

వృ॥ అనుమీయత ఇత్యనుమానం ప్రధానం సాంఖ్యపరికల్పితం నద్యుభ్వాద్యాయతనం కస్మాత్ అతచ్ఛబ్దాత్ తస్య ప్రధానస్యానుమానస్య శబ్దః తచ్ఛబ్దః న తచ్ఛబ్దః అతచ్ఛబ్దః తస్మాత్ప్రధానప్రతిపాదకశబ్దస్యాత్రావచనాదిత్యర్థః ప్రత్యుత తద్విపరీతశబ్దా ఏవ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిదిత్యాదయో వర్తంత ఇతి భావః॥

సూ॥ ౪॥ ప్రాణభృచ్చ॥

వృ॥ ప్రాణభృజ్జీవోఽపి నద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః అతచ్ఛబ్దాదేవ- యద్యప్యాత్మశబ్దస్సాధారణః తథాపి జీవస్య సర్వజ్ఞత్వం ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వం చ అంజసా నసంభవతీత్యాత్మశబ్దస్యా తచ్ఛబ్దత్వమేవ॥

అవ॥ జీవనిరాసే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౫॥ భేదవ్యపదేశాత్॥

వృ॥ నప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః భేదవ్యపదేశాత్ తమేవైకం జానథేతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన భేదేన వ్యపదేశాదిత్యర్థః జీవస్య ముముక్షుత్వేన జ్ఞాతృత్వాత్పరిశేషాత్ జ్ఞేయం ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేతి॥

అవ॥ తత్రైవ హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౬॥ ప్రకరణాత్॥

వృ॥ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీత్యుపక్రమాత్పరమాత్మన ఏవేదం ప్రకరణం నహి జీవజ్ఞానాత్సర్వజ్ఞానం భవతి తస్మాత్ప్రకరణాదపి నప్రాణభృదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౭॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥

వృ॥ అపిచ-నప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః స్థిత్యదనాభ్యామితి ద్వంద్వే ద్వివచనం ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య ద్వాసుపర్ణేతి మంత్రే జీవస్యాదనం - పరమాత్మనః స్థితిరితి ద్వే నిర్దిశ్యేతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీత్యదనం అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యౌదాసీన్యేన స్థితిర్నిర్దిశ్యతే ఇదం చ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య బ్రహ్మత్వే ఘటతే నాన్యథేతి - తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యధిష్ఠానం పరబ్రహ్మజ్ఞేయమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౮॥ భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వ మాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం
తరతిశోక మాత్మవిదిత్యత్ర బ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్ద ప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగ త్యా
స్యారంభః- పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే బ్రహ్మప్రమితి రితి- ఏవమే
వ నిర్విశేషవాక్య విచారే పూర్వపక్షే యస్యకస్యచి దుపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే బ్ర
హ్మజ్ఞానమేవేతి బోధ్యం -ఛాందోగ్యే శ్రూయతే శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య
స్తరతి శోక మాత్మవిదితి సోహం భగవశ్శోచామి తంమా భగవాం చ్ఛోకస్య పా
రం తారయత్వితి నారదేనపృష్ట స్సనత్కుమారో నామ బ్రహ్మేత్యుపదిదేశ పునర్నా
రదః అస్తిభగవో నామ్నో భూయఇతి పప్రచ్ఛ తస్యోత్తరం వాగ్వావ నామ్నో భూ
యసీ తథా అస్తి భగవో వాచోభూయఇతి ప్రశ్నే మనోవావ వాచోభూయ ఇత్యు
త్తరం-ఏవం ప్రాణపర్యంతం భూయః ప్రశ్నోత్తరే దృశ్యేతే ప్రాణోపదేశానంతరం
ప్రశ్నంవినైవేదం శ్రూయతే భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యఇతి భూమానం భగవో విజి
జ్ఞాసఇతి యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా అథ
యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణో త్యన్యద్విజానాతి తదల్పమిత్యాది- అస్యార్థః నా
ల్పే సుఖ మస్తి- భూమైవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయం సుఖమిచ్ఛతా భూమైవ విజిజ్ఞాసి
తవ్యః విశేషేణజ్ఞాతుమేష్టవ్యఇతి సనత్కుమారేణోక్తే ముముక్షుర్నారదః తదుపశ్రు
త్య భగవన్ భూమానమేవ విశేషేణ జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యాహ భూమానం భగవఇతి
భూమ్నో లక్షణమాహ యత్రేతి- వ్యవహారాత్రితంపూర్ణంవస్త్వేవ భూమేత్యర్థః
లక్షణం వ్యతిరేకముఖేన స్పష్టయితుం పరిచ్ఛిన్నలక్షణమాహ అథేతి ఏవంస్థితే సంశ
యః-కింప్రాణో భూమా ఉత పరమాత్మేతి ప్రాణోవా ఆశాయా భూయానితి పూ
ర్వం ప్రాణస్య సన్నిధానాత్ప్రాణోభూమేతి యుక్తం నచ తరతి శోక మాత్మవి
దితి ప్రశ్నవాక్యే ఆత్మోపక్రమేణాత్మప్రకరణా త్సన్నిధేః బలత్వమితి వాచ్యం
నామబ్రహ్మే త్యుపాస్వేతి సమాధానవాక్యే నామాదే రబ్రహ్మణఏవోపదేశేన ప్ర
శ్నస్థాత్మశబ్దస్యాపి నామాదిపరత్వేన ఆత్మపరత్వాభావా దాత్మప్రకరణాసిద్ధేః ప్ర
శ్నోత్తరయో రేకార్థత్వనియమాత్ తస్మా త్ప్రాణోభూమేతి ప్రాప్తే బ్రూమః-
భూమా పరమాత్మైవ కుతః స ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్ జీ
వస్స్వాపాదమితి సంప్రసాదః సుషుప్త్యవస్థా తస్యాంజాగ్రదవస్థాయాం ప్రాణోజాగ
ర్తి సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణఉచ్యతే- ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదేశాదిత్య
ర్థః-ప్రాణోపదేశానంతరం ఏషతుపా అతివదతి యస్సత్యే నాతివదతీతి తుశబ్దేన
ప్రాణవిదః స్సకాశాదత్యుచ్ఛ్రాస్త్వా సత్యశబ్దవాచ్య పరమాత్మవాద స్యాతివాదత్వం
బుద్ధిస్థం [illegible] ముపదిశతి అతో భూమ్నః ప్రాణాదూర్ధ్వముపదేశ ఇతి గిస్య

తే కించ తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మప్రకరణాత్ భూమ్నః పరమాత్మత్వ సిద్ధిః ప్ర
కరణాసిద్ధిః ఆత్మోపదేశార్థంనామాద్యుపదేశాత్ - అన్యథా నామబ్రహ్మేత్యుపాస
స్వేత్యాదేః తరతిశోక మాత్మవిదితి ప్రశ్నోత్తరత్వాసిద్ధేః అతో భూమానుపాసీతేత్యా
నామాదిప్రాణాంత మతీత్య సత్యశబ్దవాచ్య ఆత్మా ఉత్కృష్టతయోపదిష్ట ఏష
అతివదతీతి శ్రుత్యర్థః॥

సూ॥ ౯॥ ధర్మోపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదినా ఉక్తానాం సర్వవ్యవహారాభావాది ధర్మాణాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః పరమాత్మైవ భూమా యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యేదిత్యాది శ్రుత్యంతరే సర్వవ్యవహారాభావస్య పరమాత్మధర్మత్వేనావగతత్వాత్ యో వై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖమితి దుఃఖసహిత సుఖనిరాకరణేన భూమ్నస్సుఖత్వం దర్శితం బ్రహ్మణస్సర్వతః-ఏవం యో వై భూమా తదమృతమితి శ్రూయమాణమమృతత్వం బ్రహ్మణస్సర్వః అతోన్యదార్తమితి శ్రుతేః ఆర్తమాత్మనమ ద్వినాశిత్వయావత్ ఏవం స్వే మహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వం చైతే ధర్మాః బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యంతే తస్మాత్ప్రాణోపాస్యః కింతు భూమా పరమాత్మా జ్ఞేయ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౦। అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వం సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ భూమా బ్రహ్మేత్యుక్తం ఇదానీంత్వక్షరశబ్దస్య వర్ణేషు రూఢత్వాద్వర్ణా ఏవాక్షరమిత్యుపాస్త్యా సంగతిః- ఓంకారరూపాక్షరోపాస్తిః బ్రహ్మజ్ఞానమిత్యభియత్ర ఫలం- బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేతి స హోవాచైతద్వై తదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్యస్థూల మనణ్వహ్రస్వ మదీర్ఘమిత్యాది-అస్యార్థః-యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్య దివో యదర్వాక్పృథివ్యాః యదంతరా ద్యావాపృథివ్యా యదంతరిక్షం యద్భూతం యచ్చ భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోతం ప్రోతం చేతి గార్గ్యా ప్రశ్నే కృతే యాజ్ఞవల్క్యేనాకాశే తత్సర్వమోతం ప్రోతం చేతి నిర్దిష్టే గార్గి పునః పప్రచ్ఛత్ ఆకాశోఽవ్యాకృతాఖ్యః కస్మిన్నోతప్రోతత్వేన తిష్ఠతీతి యాజ్ఞవల్క్యస్స్వాహ- హే గార్గి త్వయా యత్పృష్ట మాకాశస్యాధికరణం తదేత దక్షర మస్థూలాది విశేషణకం బ్రహ్మవిదోవదంతీతి అత్ర సంశయః కిమక్షరశబ్దేన వర్ణా ఉచ్యంతే ఉత బ్రహ్మేతి అక్షరసమామ్నాయ ఇత్యాదౌ అక్షరశబ్దస్య వర్ణేషు ప్రసిద్ధత్వాద్వర్ణా ఏవాక్షరశబ్ద వాచ్యా ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః అక్షరం బ్రహ్మైవ కుతః అంబరాంతధృతేః

: పృథివ్యాదే రాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాదిత్యర్థః విషయవాక్యా
కథన సమయే అంబరాంతధారణం ప్రతిపాదితం॥
అగ॥ నన్వంబరాంతధారణం ప్రధానేపి సంభవతీత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౧॥ సాచప్రశాసనాత్॥

వృ॥ సాచధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ నాన్యస్యాచేతనస్య కుతః ప్రశాసనాత్ తస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదినా ప్రశాసనశ్రవణాదిత్యర్థః ప్రశాసనంనామ ఆజ్ఞా సాచ చేతనస్యైవ ంచేతనస్య ప్రధానస్యేతి తస్మాదక్షరం బ్రహ్మ॥

సూ॥ ౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥

వృ॥ ఇతశ్చ పరమాత్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యః తస్యైవేశ్వరస్య ప్రశాసనం కర్మ కుతః అన్యభావవ్యావృత్తేః అన్యస్య ప్రధానాదే ర్భావో ధర్మః అన్యభావః తద్వ్యావృత్తేః తద్విపరీతధర్మ శ్రవణాదిత్యర్థః తద్వా ఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్రశ్రుతం శ్రోత్రమతం మంత్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్రితి- ద్రష్టృత్వాదయో నాచేతనే సంభవంతి తస్మాద్ద్రష్టృత్వాది సమానాధికరణ ప్రశాసనవాక్యా త్పరమాత్మైవాక్షరం నాన్యదతోఽస్తి ద్రష్టృనాన్యదతోఽస్తి శ్రోతృనాన్యదతోఽస్తి మంతృనాన్యదతోఽస్తి విజ్ఞాత్రితి ద్రష్ట్రాద్యంతరనిషేధాచ్చనజీవోఽప్యక్షరమితితస్మాదక్షరంబ్రహ్మైవజ్ఞేయమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౧౩॥ ఈక్షతి కర్మవ్యపదేశాత్సః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వ మోంకారస్య పూర్వపక్షత్వేన బుద్ధౌ సాన్నిధ్యా త్తస్మిన్నోంకారే ధ్యాతవ్యమిహ నిరూప్యతఇతి బుద్ధిసాన్నిధ్యా త్సంగతిః యద్వా పూర్వ మక్షరశబ్దస్య వర్ణే రూఢస్యాపి జగద్ధృతి లక్షణలింగేన బ్రహ్మణి నక్షరతీతి వ్యుత్పత్త్యా అచలత్వ దనాశిత్వ ద్వ్యాపకత్వ ద్వా యోగవృత్తి రాశ్రితా తద్వదిహాపి దేశపరిచ్ఛిన్న ఫలశ్రుతలింగేన పరశబ్దస్యాపేక్షిక పరత్వ విశిష్టే హిరణ్యగర్భే వృత్తిరస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః- కార్యబ్రహ్మణ ఉపాస్తిః పూర్వపక్షఫలం- సిద్ధాంతే పరబ్రహ్మణ ఉపాస్తిరితి భేదః అథర్వణికే శ్రూయతే-ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరంచ బ్రహ్మ యదోంకార స్తస్మా ద్విద్వా నేతేనైవాయతనే నైకతర మన్వేతీతి ప్రకృత్య యః పునరేతం త్రిమాత్రే ణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుష మభిధ్యాయీతేత్యాదినా పిప్పలాదో నామాచార్యః సత్యకామేన పృష్టో వ్యాచష్టే- హే సత్యకామ ... లపరం కార్యబ్రహ్మ యత్ తదేతదేవ యోయ మోంకా

రః సహి ప్రతిమేవ విష్ణోః తస్య ప్రతీకః తస్మాత్ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్యాసేత్ నోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన పరాపరయో రేకతరమన్వేతి యథా ఏకమాత్రేవా ద్విమాత్రేవా హిరణ్యగర్భప్రాప్తిః కుర్యాదితి వర్ణయిత్వా బ్రవీతి యః పునరోమిత్యక్షరం త్రిమాత్రమితి తృతీయా ద్వితీయార్థేన నేయా బ్రహ్మాంకారాభేదోపక్రమాత్ తథావిధ మక్షరం సూర్యాంతస్థం పరం ధ్యాయీతేతి స ఉపాసకః సూర్యం ప్రాప్తః సామభిః బ్రహ్మలోకం ప్రతినీయత ఇతి బ్రవీతి అత్ర సంశయః కిమపరం ధ్యాతవ్య ముపదిశ్యతే కింవా పరంబ్రహ్మేతి అపరమితి ప్రాప్తే బ్రూమః స ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవ కుతః- ఈక్షతికర్మ వ్యపదేశాత్- వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యస్యేక్షతికర్మత్వ వ్యపదేశాదిత్యర్థః సఏతస్మాజ్జీవఘనాత్పరాత్పరం పురిశయం పురుషమీక్షత ఇతి సఖ్యాతా జీవఘనశబ్దేన బ్రహ్మలోక ఉచ్యతే సకల జీవాభిమాని హిరణ్యగర్భాధారత్వాత్ తథాచ బ్రహ్మలోకాత్ లోకాంతరాపేక్షయా పరాత్ పరం పురుషం పరమాత్మానమీక్షతే సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః ఈక్షతిపదార్థస్య దర్శనస్య లోకే యథార్థ విషయకత్వాత్ యథార్థస్వరూప పరమాత్మైవ ఈక్షతికర్మేతి తత్సమానవిషయక ధ్యానస్యాపి పరమాత్మైవ విషయః ధ్యానేక్షణయో రేకవిషయత్వ నియమాత్ యథా పాదోదరస్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవగ్ం హవై స పాప్మనా వినిర్ముక్త ఇతి పాపనిర్మోక ఫలవచనం పరమాత్మానం ధ్యేయం సూచయతి పాదోదరస్సర్పః తస్మాత్ప్రకృతముక్తార్థ మోంకారే ధ్యాతవ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౪॥ దహర ఉత్తరేభ్యః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ పూర్వం పురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వా ద్బ్రహ్మోపాస్యమిత్యుక్తం తద్వదిహాప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వా త్తస్యైవోపాస్యత్వమస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః- పూర్వపక్షే ఆకాశాద్యుపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే పరోపాస్తిద్వారా క్రమముక్తిరితి- ఛాందోగ్యే భూమవిద్యానంతరం శ్రూయతే- అథయదిదమస్మిన్ బ్రహ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోస్మిన్నంతరాకాశ స్తస్మిన్ యదంత స్తదన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాది- అస్యార్థః - విద్యాంతరారంభార్థో ఽథశబ్దార్థః యదిదమితి ప్రసిద్ధ్యా హృదయం పరామృష్టం అస్మిన్నితి ప్రత్యక్షోక్తేః బ్రహ్మపురం శరీరం అస్మిన్ దహరం సూక్ష్మ హృత్పుండరీకం తదాకారత్వా ద్ధృదయస్య వేశ్మత్వం సంపాదయతి దహర ఇతి- దహరస్సూక్ష్మః అస్మిన్ హృదయే అంతరాకాశః పరమాత్మా సదా తిష్ఠతీత్యర్థః తస్మిన్ హృదయే వ్యవహితత్వేపి యోగ్యత్వా త్తచ్ఛబ్దేన హృదయపరామర్శః తదాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ అన్వేష్టవ్యం విచార్యం విజిజ్ఞాసితవ్యం జ్ఞేయమితి తత్ర దహరపుండరీకే యో దహరాకాశః శ్రుతః సకిం భూ

రాకాశః ఆహోస్విత్పరమాత్మేతి సంశయే ప్రసిద్ధిబలాద్భూతాకాశ ఇతి ప్రాప్తం
ఉతాహో బ్రహ్మపురశబ్దేన శరీర మభిదధతా తత్స్వామి జీవోపస్థితేర్జీవో దహరఇ
తి ప్రాప్తే బ్రూమః దహరాకాశః పరమాత్మైవ కస్మాదుత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతే
భ్యో హేతుభ్యః తథాహి జిజ్ఞాస్యత్వేనాభి మతస్య దహరస్యాకాశస్యతంచేద్బ్రూ
యు రిత్యుపక్రమ్య కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వావవిజిజ్ఞాసితవ్య మి
త్యాక్షేప పూర్వకం సమాధానవాక్యం సబ్రూయాదిత్యాదినా అయమాకాశ స్తా
వానేషోంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహిత
ఇత్యాదిక మాకాశోపమానత్వ ద్యావాపృథివ్యధిష్ఠానత్వే దర్శయతి శ్రుత్యర్థ
స్తు- తమాచార్యం శిష్యా బ్రూయుః కింతదితి హృత్పుండరీకమేవ తావదల్పం తస్మిన్
ద్యమానాకాశోప్యల్పతర ఇత్యేత త్పుండరీకేకిమస్తి యత్ శ్రుతియుక్తిభ్యా మన్వే
ష్టవ్యం- యద్వా నసాక్షాత్కర్తవ్య మిత్యల్పతాదోషేణ దహరస్యాజ్ఞేయత్వ మాక్షి
ప్తం శిష్యైః తత్ర సమాధానం సబ్రూయాదితి సఆచార్యఃబ్రూయాత్-కిమితి యా
వానితి అస్మిన్నితి దహరాకాశో క్తిః అల్పత్వ దోషశ్చాకాశోపమానేన నిరాకృతః
తథావ ద్యావాపృథివ్యా ద్యధిష్ఠాన మాకాశోపమితం దహరాకాశాఖ్యం బ్రహ్మై
ష-ఏవమేష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యు ర్విశోకో విజిఘత్సో పిపాస స్స
త్యకామస్సత్యసంకల్పఇతిచ ఆత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా భూతాకాశే
జీవేవా ననలభవంతి జీవే ఆత్మత్వ సంభవేపి ఉత్తరగుణానా మసంభవోబోధ్యః వి
మృత్యు ర్మరణరహితః విజిఘత్సః విగతా జిఘత్సా అత్తుమిచ్ఛా యస్య సవిజిఘత్సః-
తథా తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీ
యత ఇతి- కర్మణా మంతవత్ఫలముక్త్వా అథయ ఇహాత్మాన మనువిద్యవ్రజంత్యేతాంశ్చ
సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి ప్రకృత దహ
రాకాశ విజ్ఞానస్యానంతఫలవత్త్వం వదన్ పరమాత్మత్వ మస్య సూచయతి-కామాం
శ్చేతిచకారేణ- తేషామప్యపాస్యత్వ ముక్తం-అథాంచ సత్యకామాది గుణక మాత్మా
న మనువిద్యానుభూయ యే పరలోకంవ్రజంతి తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచా
రః స్వేచ్ఛయా సంచరణం అప్రతిహత మనంత మైశ్వర్యం భవతీత్యర్థః - తస్మా
దేతేభ్య ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమాత్మా॥

సూ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగంచ ॥

వ్యా॥ ఉత్తరేభ్య ఇత్యస్య ప్రపంచోయం - కించ ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః అహరహ
ర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిందంతీతి దహరవాక్యే ప్రకృతం పరమేశ్వరం బ్ర
హ్మలోకశబ్దేనాభిధాయి ప్రజాశబ్ద వాచ్యానాం జీవానాం ప్రత్యహం తద్విషయా

గతిరుచ్యమానా గంతవ్యదహరాకాశస్య బ్రహ్మతాం గమయతి- గతిం బ్రహ్మలోకశబ్దం చాభిప్రేత్య గతిశబ్దాభ్యా మిత్యుక్తం సూత్రకారైః- ప్రత్యహం సుషుప్త్యవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మగమనం తథాహి దృష్టం శ్రుత్యంతరే సతాసోమ్య తదా సంపన్నోభవతీత్యాదౌ తథాచ దహరాకాశే గమనం బ్రహ్మగమనమేవేతి స్పష్టీకృతం - తథాహి దృష్టమిత్యనేన ప్రత్యహం హిరణ్యగర్భ బ్రహ్మలోకగమనాసంభవా ద్బ్రహ్మైవ లోకఇతి కర్మధారయ సమాసఏవ గ్రాహ్య ఇత్యస్మిన్నర్థే అహరహర్గమనమేవ లింగమితి లింగమిత్యనేనోక్తం చశబ్దేన నిషాద స్థపత్యధికరణ న్యాయోఽపి కర్మధారయగ్రహణేసూచితః॥

సూ॥ ౧౬॥ ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥

వృ॥ ధృతేరపి హేతోః పరమేశ్వరఏవ దహరాకాశః అనతిక్రాంత ప్రకరణం దహరాకాశం నిర్దిశతి అథయ ఆత్మా ససేతుర్విధృతిరేషాం లోకానా మసంభేదా యేతి విధృతిరితి క్తిజంతత్వా ద్విధారక ఉచ్యతే సేతుశబ్దేన వర్ణాశ్రమాద్యసంకర హేతుత్వ ముచ్యతే నహి సర్వలోక విధారకత్వం బ్రహ్మణోఽన్యస్య సంభవతి అస్య చ విధారణ లక్షణ మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యన్యత్రాపి శ్రుత్యంతరే ఉపలబ్ధేః పరమాత్మ లింగత్వమేవ- ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గిసూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి తథాఏషసర్వేశ్వర ఏషభూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏషసేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయేతి॥

సూ॥ ౧౭॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥

వృ॥ దహరాకాశశబ్దోఽపి పరమాత్మన్యేవ ప్రసిద్ధో నజీవే ఆకాశోహవై నామ నామరూపయో ర్నిర్వహితా- సర్వాణిహవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇత్యాది దర్శనాత్ యద్యప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశేఽపి ప్రసిద్ధిరస్తి తథాపి యావాన్వా అయ మాకాశ స్తావానేషోంతర్హృదయ ఆకాశఇతి తస్యోపమానత్వేన గ్రహణాత్ నోపమేయ దహరాకాశత్వం సంభవతీతి దహరాకాశః పరమేశ్వరఏవేతి॥

సూ॥ ౧౮॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్॥

వృ॥ నను యఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యత ఏషఆత్మేతి హోవాచేతి సంప్రసాదశబ్దేనేతరస్య జీవస్యాప్యస్మిన్ ప్రకరణే పరామర్శాత్ సజీవో దహరాకాశోఽస్త్వితి చేన్న అసంభ

[illegible] ఆకాశోపమేయత్వాపహతపాప్మత్వాదీనామసంభవాదిత్యర్థః॥ శ్రుత్య[illegible]స్తు యఏష ఇతి సర్వనామాభ్యాం విద్యావిముక్తః తమేవ సుప్తం సర్వకాలుష్యనిర్ముక్తం [illegible] సంప్రసాదఇతి - సంప్రసాదశబ్దేన సుషుప్త్యవస్థావాచకేన అవస్థావాను[illegible] అస్మా[illegible]భిమానద్వయ విషయాచ్ఛరీరాత్ స్థూల సూక్ష్మ శరీరద్వయాత్ స[illegible]ముత్థాయ వివిక్త మాత్మానం జ్ఞాత్వా వివేకజ్ఞానం చాత్ర శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనాని [illegible] అభినిష్పద్యతఇతి అభినిష్పత్తి స్సాక్షాత్కారః అస్యఫలమాహ [illegible] ఉపసంపద్య నిష్పద్యత ఇత్యేతత్ ముఖ్యాద్వ్యాదాయ స్వపితీతివ ద్రష్టవ్యం [illegible]స్య [illegible]వ్యాదిపరత్వభ్రమం వారయతి ఏషఇతి ఏవమింద్రం ప్రతి ప్రజాపతివాక్యార్థః॥

సూ॥ ౧౯॥ ఉత్తరాచ్చేదావిర్భూతస్వరూపస్తు॥

[illegible] అస్యాపహతపాప్మత్వాదీనామసంభవాన్న జీవో దహరాకాశఇత్యసంగతం ప్రజాపతివాక్యే జీవస్యాప్యపహతపాప్మత్వాదిసంభవాత్ తథాహి దహరవిద్యాయా ఉత్తర ప్రజాపతివిద్యాయాం య ఏషోఽక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి [illegible]స్థానస్థం ద్రష్టారం జీవముపక్రమ్య ఏతంత్వేవ తే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యా[illegible] యఏష స్వప్నే మహీయమానశ్చరత్యేష ఆత్మేతి - తదవ[illegible] సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం నవిజానాత్యేష ఆత్మేత్యవస్థాత్రయ విశిష్టం [illegible] ప్రజాపతిరస్య [illegible] జీవస్యాపహత పాప్మత్వాది దర్శయతి - ఏత[illegible] నాహఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్య[illegible]భూతానీతి- సుషుప్త్యవస్థాయామింద్రేణోక్తం దోష[illegible] ప్రజాపతిః ఏతంత్వేవతే భూయోఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నోఽఏవాన్యత్రేతి [illegible] శరీరనిందాపూర్వకో మేష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ [illegible] ఉపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుషఇతి జీవమే[illegible] ఉత్తమం పురుషం దర్శయతి తస్మాదపహతపాప్మత్వాదీనాం [illegible] జీవే సంభవాత్ జీవో దహరాకాశఇతి ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రావయవా[illegible] ఉత్తరాత్ యఏషోఽక్షిణీతి వాక్యాత్ శ్రుత్యర్థస్తు ఇంద్రవిరోచనౌ ఖలు సురాసుర రాజానౌ ఆత్మానం వివిదిషంతౌ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిం జగ్మతు రాగత్య [illegible] బ్రహ్మచర్యమూషతుః తౌ హైతౌ ప్రజాపతిరువాచ కిం కామావిహ[illegible] య ఆత్మా అపహతపాప్మా తమావాం వివిదిషావ ఇతి [illegible] ప్రజాపతి [illegible] యఏషోఽక్షిణీతి జాగ్రదవస్థాయాం మతిస్థానస్స[illegible] స్వాత్మా [illegible] అపహతపాప్మత్వాది గుణకః ఏత[illegible] తావకీనకల్మషయా అక్షిస్థ

ఛాయా పురుషమాత్మత్వేన గృహీత్వా పునః ప్రజాపతిం పప్రచ్ఛతుః- అథ యో యం భగవో ప్స్వపరిఖ్యాయతే యశ్చాయ మాదర్శే ఖడ్గాదౌ చ దృశ్యతే కతమ ఏతేష్వసౌ- అథవా సర్వే ష్వేక ఏవేతి తమేతం ప్రశ్నం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరేతౌ భ్రాన్తావితి జ్ఞాత్వా యది వయం యువాం భ్రాన్తౌ స్థ ఇతి బ్రూమః తదా దౌర్మనస్యేన తత్త్వం న గృహ్ణీయాతా మిత్యనయోరాశయ మనురుధ్య ప్రత్యువాచ ఉదశరావ ఆత్మాన మీక్షేథాం తత్ర యద్దృశ్యతే తన్మాం ప్రతిబ్రూతమితి తౌ తద్దృష్ట్వా సంతుష్టహృదయౌ నాబ్రూతాం అథ ప్రజాపతిరేతౌ విపరీతగ్రాహిణౌ మాభూతామిత్యాశయవాన్ పప్రచ్ఛ కిమత్ర పశ్యథేతి తావూచతు ర్నఖలోమాదిమంతం ప్రతిబింబపురుష ముదశరావే పశ్యావేతి ఉత్పత్తినాశవత్త్వా ద్యథా శరీరమాత్మా న భవతి ఏవం ఛాయా పురుషోపి నాత్మేత్యేతౌ విజానీయాతామిత్యాశయవా న్ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలం కృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వా పునరుదశరావే పశ్యత మాత్మానమితి తౌ సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ ఛిన్ననఖలోమానౌ భూత్వా తథైవ చక్రతుః పునః ప్రజాపతినా పృష్టౌ తామేవ ఛాయా మూచతుః తదుపశ్రుత్య ప్రజాపతిః బతాహో అద్యాపి భ్రమో నశాంతోఽనయోరితి మత్వాఽత్మతత్త్వం కథయామి తౌ యావత్కాలేన కల్మషక్షయేన్మద్వాక్యసందర్భ పర్యాలోచనయాఽత్మతత్త్వం ప్రతిపత్స్యేతే స్వయమిత్యువాచ య ఆత్మా పహతపాప్మా ఏతదమృత మేత దభయ మేతద్బ్రహ్మేతి తయోర్మధ్యే విరోచనో దేహానుసారిత్వాత్ ఛాయాయా దేహ ఏవాత్మతత్త్వమితి మత్వా స్వగృహమాగత్య తథైవాసురా నుపదిదేశ - ఇంద్రస్తు స్వగృహమాగచ్ఛన్ మార్గ ఏవ ఛాయాత్మనోఽనిత్యత్వాదిదోషం చింతయిత్వా పునస్సమిత్పాణిస్సన్ ప్రజాపతి సమీప మాగత్య తేన పృష్టస్సన్ మార్గే చింతా మువాచ ప్రజాపతిస్తు హేఇంద్ర త్వం కల్మషక్షయాయ పున ర్ద్వాత్రింశద్వర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చర అథ ప్రక్షీణకల్మషాయ తే అహమేతమాత్మానం భూయో నువ్యాఖ్యాస్యామీ త్యవోచత్ సచ తథా చరిత బ్రహ్మచర్యః ప్రజాపతి ముపససాద-ఉపసన్నా యేంద్రాయ ప్రజాపతి ర్వ్యాచష్టే- యోఽక్షిణి పురుషో దర్శితః ప్రథమే పర్యాయే సోయ మేష స్వప్నే వాసనామయై ర్వనితాదిభి ర్విషయై ర్మహీయ మానః సేవ్యమానః అనేకవిధాన్ భోగాన్ భుంజానో విహరతీతి యావత్- ఇదం శ్రుత్వేంద్రః శోకభయాది ద్వివిధబాధానుభవాత్ న స్వప్నే కించిద స్తీత్యువాచ- ఏవముక్తవతి మఘవతి ప్రజాపతిః పున ర్ద్వాత్రింశద్వర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చర అద్యాప్య ప్రక్షీణకల్మషో సీత్యువాచ - చరిత్వాఽగతా యేంద్రాయ ప్రజాపతి ర్యో య మాద్యద్వితీయ పర్యాయయోః అక్షిణి స్వప్నే చాత్మా దర్శితః స ఏవ సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రకాశత ఇత్యాహ తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి తదేతదితి సంబంధః- యత్ర య

స్యాం సుషుప్త్యవస్థాయాం ఏతత్స్వప్నం యథా న స్యాత్ తథా సుప్త స్తస్యామవ స్థాయాముపసంహృత కరణగ్రామః సమస్తకరణవ్యాపారకృత కాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నమజ్ఞానమాత్రతయా విలాపయన్ ముక్తాద్వ్యావృత్తః స్వప్న ప్రయుక్తం తైజసత్వం విహాయ ప్రాజ్ఞో భూత్వా జ్ఞానక్రియాం వినా స్వరూపచైత న్యేనాజ్ఞానసాక్షీ సాక్ష్యస్య దేహాదేః సత్తాస్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః ఇదం శ్రుత్వా పునరింద్రో నకించిత్తత్ర జ్ఞాయత ఇత్యాహ ఆహోతి ఆహేతి- నిపాతః ఖేదా ర్థః పద్యమానో హింద్ర ఉవాచ- అయం సుప్తః పురుషః అయమస్మ్యహమిత్యేవం నాత్మానమస్యామవస్థాయాం జానాతి ఇమాని భూతాని నో ఏవ జానాతి వినాశ మివ ప్రాప్తో భవతి నాహమత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యేవం దోషం దృష్ట్వా పునః ప్ర జాపతిముపససాద ఉపసన్నం పునరువాచ - ఏతావ్యాపి తేకల్మషక్షయో నాభూత్ తదర్థం పునః పంచవర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చరేతి తదేవమేకోత్తరశతం వ ర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చరతే సహస్రాక్షాయ బ్రహ్మచర్యసంపన్నోదిత కషాయా య ప్రజాపతి ర్వ్యాచష్టే య ఆద్య ద్వితీయ తృతీయ పర్యాయేషు అక్షి స్వ ప్న సుషుప్తిష్వపుష్యతోఽపహతపాప్మత్వాది గుణకో దర్శితః తమేవ భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నైతస్మాదన్యమిత్యుపక్రమ్య మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీరమి త్యాదినా శరీరం నిందిత్వా తస్మాదుత్థితం జీవమేవోత్తమం పురుషం దర్శయతి ప్ర జాపతిః యస్య సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదినా- తస్మాదపహతపాప్మత్వాదీనాం జీ వే సంభవాత్ జీవ ఏవ దహరాకాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు- తు శబ్దేన పూర్వపక్షవ్యావృత్తిః ఉత్తరాత్ ప్రజాపతివాక్యాదపి న జీవాశంకా యు క్తేత్యర్థః యతో ఆవిర్భూతస్వరూపోఽత్ర జీవో వివక్షితో న తు జీవత్వేన రూపేణ- పరం జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపసంహారదర్శనాత్ య దపహతపాప్మత్వాదిభిః ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మత ఏవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూ పం న తు జీవత్వం- తథాచావిర్భూతస్వరూపస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వేనాపహతపాప్మ త్వాదిక ముపపద్యతే న తు జీవత్వేన రూపేణేతి నాసంభవాదితి పూర్వసూత్రోక్తహే తు ర్నాసిద్ధ ఇత్యర్థః॥

అవ॥ నను దహరవాక్యాంతే స్వస్వరూపత్వే ఆశ్రయస్య సంప్రసాద ఇత్యాదినా జీవపరా మర్శస్య కింఫలః స్యాదిత్యత ఉత్తరమాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥

వ్యా॥ అన్యార్థో జీవపరామర్శో న జీవప్రతిపాదనాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య [illegible]

మశేషః జీవోపసంపత్త్యత్వేన హి పరమాత్మోపదిశ్యతే సచోపదేశో జీవపరామర్శనం వినా నసంభవతీతి తదర్థం జీవపరామర్శో న జీవప్రతిపాదనార్థ మితి॥

సూ॥ ౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితిచేత్తదుక్తమ్॥

వృ॥ నను దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇత్యాకాశస్య అల్పత్వశ్రవణాత్ న పరమాత్మత్వం కింత్వారాగ్రమాత్ర జీవత్వం యుక్తమితి చేత్ తత్ర సమాధానముక్తం అర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర ఉపాసనార్థ మౌపాధిక మల్పత్వం పరమేశ్వరేప్యవిరుద్ధమితి తస్మా ద్దహరాకాశః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం పరంజ్యోతి రుపసంపద్యేతి వాక్యార్థవిచార ప్రసంగాత్ తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి పూర్వ వాక్యోక్త పరం జ్యోతి ష్ప్రసాధకం నతత్రేతి వాక్యం విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగతి రస్యాధికరణస్య - యద్వా పూర్వత్ర ఆత్మశ్రుత్యనురోధా దాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగే నేశ్వరే వృత్తిరుక్తా లదేహాపి తత్రేతి సతిసప్తమ్యా తత్ర శబ్దవాచ్యస్య తేజోంతరాభిధానకత్వ ప్రతీత్యనురోధా న్నభాతీత్యస్య వర్తమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి సూర్యాదికం నభాతి స్మ స తేజో ధాతురుపాస్యత్వేనోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాత్ దృష్టాంతసంగతిః- పూర్వపక్షే అలౌకిక తేజస ఉపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే నిర్విశేష బ్రహ్మప్రమితిరితి వివేకః - ముండకోపనిషది శ్రూయతే- నతత్ర సూర్యోభాతి న చంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి కుతోయ మగ్నిః తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం, తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతీతి - సిద్ధాంతే తత్రేతి విషయసప్తమీ తథాచ తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదయో భాసకత్వేన నభాసంతే-యథా ఘటాదౌ విషయే ఆలోకాదికం భాసకత్వేన భాసతే తద్వత్ అల్పతేజసో వహ్నేః పల్గుత్వ మభిప్రేత్య కైముత్యన్యాయ మాహ- కుత ఇతి- ఇతశ్చ సూర్యాదే ర్నబ్రహ్మణి భాసకత్వమిత్యాహ - తమేవేతి- యథా సూర్యాది ప్రకాశ్యో ఘటాదిః నసూర్యాది ప్రకాశకః ఏవం బ్రహ్మప్రకాశ్యః సూర్యాదిః న బ్రహ్మప్రకాశక ఇత్యర్థః నను గురౌ గచ్ఛతి శిష్యస్యానుగమనం స్వనిష్ఠ గమనకర్తృకం ఏవం సూర్యాదేః స్వనిష్ఠ భానకృత మనుభానం కిం నేత్యాహ తస్యేతి -యథా అయః పిండస్య దాహకక్రియా వహ్నినిష్ఠైవ తథా సూర్యాదే ర్భానం బ్రహ్మనిష్ఠమేవ న పృథగ్భానమిత్యర్థః అత్ర సంశయః సూర్యాది జగద్భాసకతయా ప్రతీయమానం తేజోవిశేషో వా బ్రహ్మవేతి- తేజస ఏవ ప్రకాశకత్వ ప్రసిద్ధేః ప్రబలేన తేజసా దుర్బలస్యాభిభవ దర్శనాచ్చ తేజోవిశేష ఏవేతి ప్రాప్తే బ్రూమః అత్ర నభాసా ప్రతీయమానం బ్రహ్మైవ కుతః అనుకృతేః అనుకృతి రనుకరణం యత్తమేవ

భాంత మనుభాతి సర్వమిత్యనుభానం తదనుకృతిశబ్దేనోచ్యతే నహి తేజస్తేజోంతరే భాసమానే భాసతే తస్మాత్ స్వప్రకాశతయా భాసమానం చైతన్య మనుసర్వం సూర్యాదికం భాసతఇతి యుక్తం సూత్రే తస్య చేత్యనేన ఉదాహృత వాక్యే చతుర్థ చరణోభిప్రేతః తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతీతి సర్వభాసకత్వం తేజోంతరస్యాప్రసిద్ధం విరుద్ధంచ భాసమానస్యాపి తేజసః తేజోంతరాభిభావకత్వేన భాసకత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తూపపన్నం తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యాదౌ ప్రసిద్ధంచ న తత్రేతి తచ్ఛబ్దేన చ హిరణ్మయే పరేకోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కళం తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతి స్తద్యదాత్మవిదో విదురితి ప్రకృత బ్రహ్మగ్రహణమేవ యుక్తమితి- శ్రుత్యర్థస్తు హిరణ్మయే జ్యోతిర్మయే ఆనందమయఇత్యర్థః తస్మిన్ నన్నమయాద్యపేక్షయా పరేకోశే బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి యత్ప్రతిష్ఠాభూతం బ్రహ్మ తత్ప్రతిష్ఠితం తచ్చ విరజ మాగంతుక మలశూన్యం నిష్కళం నిరవయవం శుభ్రం నైసర్గిక దోషశూన్యంజ్యోతిషాంసూర్యాదీనాంజ్యోతిరవభాసకంతచ్చవిదుషామనుభవసిద్ధమితి॥

సూ॥ ౨౩॥ అపిచస్మర్యతే॥

వృ॥ అపిచ బ్రహ్మణ స్సూర్యాద్యప్రకాశ్యత్వం తత్ప్రకాశకత్వంచ భగవద్గీతాసు స్మర్యతే-నతద్భాసయతే సూర్యో నశశాంకో నపావకః-యద్గత్వా ననివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమేతి- యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతె ఖిలం యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమామకమితి- తస్మా దనన్యప్రకాశ్యః సర్వజగద్భాసకః పరమాత్మాజ్ఞేయఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ శబ్దాదేవప్రమితః॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వత్రానుభానాదినా లింగేన తత్రేతి విషయసప్తమీంకృత్వా నభాతీత్యాదౌ శబ్దాధ్యాహారేణ నభాసయతీత్యర్థో వర్ణితః భాసకత్వేన నభాంతి సూర్యాదయ ఇత్యర్థకథనాత్- అథేహాపీత్యంగుష్ఠమాత్రఇతి పరిమాణలింగా జ్జీవమాదాయ ఈశానోయమితిధ్యాయేదితి విధ్యధ్యాహారేణ ఉపాస్తిపర మంగుష్ఠవాక్య మస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః- అత్ర పూర్వపక్షే అంగుష్ఠమాత్రజీవోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే అభేద ప్రమితిః ఫలం- కఠవల్లీషు పఠ్యతే అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతి అథా అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరి వా ధూమకః ఈశానో భూత భవ్యస్య నవినాస్త్యస ఉత్పేఃపత ద్వైతదితి- అస్యార్థః - స్వాభావికం పరిచ్ఛేదం వారయతి పురుషఇతి పూర్ణత్వేన సర్వతోభిలక్ష్యమాన ఇత్యర్థః తర్హి కథ మంగుష్ఠమాత్రత్వ మిత్యత ఆహ మధ్యస్థానాద్వారా తదాహ మధ్యఇతి- ఆత్మని దేహే మధ్యే

హృదయ సద్మనీత్యర్థః జీవభావ మాపన్నస్య బ్రహ్మణ ఇవ మంగుష్ఠమాత్రత్వ స
మర్థనమితి బోధ్యం ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యాదినా త్వంపదవాచ్యాంగుష్ఠమా
త్ర జీవానువాదే నాభేదబోధనాదితి తస్యైవ పరమాత్మత్వోపాది వాక్యాంతరముదా
హృతం- తథేతి- అధూమకమితి లింగస్య వ్యత్యయః జ్యోతిః పదత్వాత్ యథా అ
ధూమం జ్యోతి రకలుషిత మేకరూపం ప్రకాశమాత్రం దృష్టం తథాయమపి వస్తుతః
కూటస్థ ప్రకాశధాతురిత్యర్థః శోధిత త్వమర్థస్య తదర్థ తామాహ ఈశాన
ఇతి- భూత భవ్య గ్రహణం భవతోపి దర్శనార్థం అద్వితీయత్వమాహ సఏవేతి-
అద్యే వర్తమానకాలే సఏవాస్తి శ్వో భవిష్యత్కాలేసఏవభవితా అతీతకాలే స
ఏవాసీత్- యన్నచికేతసా పృష్ట మన్యత్ర ధర్మాదిత్యాదినా తదేతదేవాద్వితీయం
వస్త్వితి అత్రసంశయః కిమిద మంగుష్ఠవాక్యం జీవపర ముత బ్రహ్మపరమితి తత్రాం
గుష్ఠపరిమాణస్య బ్రహ్మణ్యసంభవా జ్జీవపరమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తేబ్రూమః - ప్ర
త్యగభిన్నః పరమాత్మా వాక్యప్రతిపాద్యః ప్రమితః కస్మాత్ శబ్దాదేవ ఈశానం
భూత భవ్యస్యేత్యత్రేశానశబ్దాత్ నహి జీవే ఈశానశబ్ద అంజసః నచాంగుష్ఠప
మాణలింగాత్ జీవః ప్రతిపాద్యఇతి యుక్తం లింగశ్రుత్యోర్విరోధే శ్రుతేర్బలవత్త్వా
త్ ఏతత్సూచనార్థ మేవకారః నను వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వే కథ మంగుష్ఠ
మాత్రస్యోపపత్తిరితి చేత్ కాత్రకథంతా - త్వంపదవాచ్యాంగుష్ఠమాత్రజీవానువా
దేన బ్రహ్మాభేదపరే వాక్యే అనుపపత్త్యభావాదితి॥

అవ॥ ననుపరమాత్మనోవానస్తుత స్సర్వగతస్యకథమంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౫॥ హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్ ॥

వృ॥ తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః- వస్తుత స్సర్వగతస్యాపి జీవభావమాపన్నస్య
పరమాత్మనోంగుష్ఠ పరిమాణ హృదయావచ్ఛిన్నత యాంగుష్ఠమాత్రత్వ ముపపద్య
త ఇత్యర్థః నను గజప్రత్తికాది శరీరేషు హృత్పుండరీకస్యానియత పరిమాణత్వా
త్కథం జీవస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వ నియమ స్తత్రాహ మనుష్యాధికారత్వాచ్ఛాస్త్రస్యే
తి శేషః పక్షేషఫలార్థే కర్మణి తిర్యగాదేరపి స్వర్గకామస్యాధికారః స్వర్గ-
కామశ్రుతే రవిశేషాదిత్యాశంక్య అంగశ్రుత్యర్థ వత్త్వాయ సమర్థవిషయమితియివా
తిర్యగాదే స్సామర్థ్యాభావేన స్వర్గకామపదం సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థి
తేచాతుర్వర్ణ్య మధికరోతి శాస్త్రమితి ప్రాప్తయ్య వసంతే బ్రాహ్మణోగ్నీనాద
ధీత గ్రీష్మే రాజన్య శ్శరది వైశ్యఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధ శ్రవణాత్ అను
మేవాధికారఇతి రాద్ధాంతితంతథాచ మనుష్యాణాం హృదయస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వా
త్తదపేక్షయాంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యవిరోధఇతి తాత్పర్యం ఏవమంగుష్ఠమాత్ర జీవాను

వాదేన విరుద్ధాంశం పరిత్యజ్యాభేదోఽభిధీయతే నేవ వాక్యేన ఇమమర్థ ముత్తరగ్రంథసందర్భేణ స్పష్టీకరిష్యతి అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోఽన్తరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః- తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహే న్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్ర మమృతమితి- అస్యార్థః యోఽన్తరాత్మా పురుషత్వాత్ పూర్ణోఽపి జనానాం హృదయే సదా సన్నివిష్టః అతోంగుష్ఠమాత్ర ఇతి త్వంపదవాచ్యానువాదః తస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తదనుసారి శ్రుత్యా చ శోధ్యత్వమాహ తంస్వాదితి శరీరం స్థూలం సూక్ష్మం చ తస్మాత్ స్వాభిమానవిషయాత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ సమాధనేతి యావత్ తం వివిక్తమాత్మానం విశుద్ధ మమృతం బ్రహ్మైవ విజానీయాదిత్యాహ- తమితి- తదేవం తారకవాక్యం ప్రత్యగ్బ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్యే సమన్వితమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౨౬॥ తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సంభవాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ పూర్వం మనుష్యాధికారం శాస్త్రమిత్యుక్తే తర్హి క్రమముక్త్యర్థాభి రుపాసనాభిః మనుష్యాణాం దేవత్వం ప్రాప్తానా మనధికారః స్యాదిత్యాక్షిప్య స మాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా స్యారంభః ప్రసంగసంగత్యా వా అత్ర చాధికార నిరూపణద్వారా మంత్రార్థవాదాదీనాం మానాంతర ప్రాప్తి విరోధయో రసతో దేవతావిగ్రహాదౌ సమన్వయోక్తేః అధ్యాయసంగతిః ఏవం మంత్రాదీనాం స్వార్థే ప్రామాణ్యే న్యాయసామ్యా దుపాసనాధికార్యాది సమర్పకాణాం స్వార్థే ప్రామాణ్యాత్ తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైక్యే పర్యవసానమితి శ్రుతిశాస్త్రపాదసంగతయః పూర్వపక్షే మంత్రాద్యప్రామాణ్యా దుపగమనాది వాక్యానా మపి స్వార్థే తదయోగాత్ తత్త్వమస్యాదేరపి నైక్యనిష్ఠతేతి ఫలతి- సిద్ధాంతే తత్సర్వసంభవా దైక్యనిష్ఠతేతి ఫలం- యద్వా దేవాదీనా మనధికారాత్ క్రమముక్తి సాధనేషూపాసనేషు దేవాది భావద్వారా మోక్షకామ మనుష్యప్రవృత్తిర్నాస్తీతి- పూర్వపక్షఫలం- సిద్ధాంతే తాదృశ ప్రవృత్తిరస్తీతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- తద్యోయో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత స ఏవ తదభవత్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి దేవానాం మధ్యే యోయో బ్రహ్మప్రత్యక్త్వేన సాక్షాదకరోత్స ఏవ బ్రహ్మాత్మనా అతిష్ఠదిత్యర్థః- అత్ర దేవాదీనాం కిం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తి ఉత నాస్తీతి విషయే శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వా న్నాస్తీతి ప్రాప్తే అభిధీయతే- తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సంభవాదితి- తేషాం మనుష్యాణా ముపరి ఉపరిష్టాత్ యే దేవాదయః తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోఽస్తీతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతేస్మ కస్మాత్ సంభవాత్ అర్థిత్వ సామర్థ్యా ద్యధికారకారణస్య సంభవాదిత్యర్థః దేవాదీనాం సదా భోగశాలిత్వేపి భోగ్యవస్తుష్వనిత్యత్వాది దోషదర్శనా ద్వైరాగ్యాదికం నిరతిశయానంద మోక్షార్థిత్వాదికం చ సంభవతీతి భావః॥

సూ॥ ౨౭॥ విరోధః కర్మణీతిచేన్నానేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్॥

వృ॥ నను దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వం వినా బ్రహ్మవిద్యాయా మనధికారా త్త దంగీకరణీయం తథాసతి కర్మణ్యపి శరీరితయా ఋత్విగాదివ త్సన్నిధానేనైవ ఉపకారకత్వం స్యాత్ తచ్చ నసంభవతి- ఏకస్య శరీరస్య యుగపదనేకత్ర సన్నిధానా సంభవాత్ తస్మా ద్విగ్రహవత్త్వాంగీకారే కర్మణి దేవతాయా ఉపకారకత్వ విరోధః ప్రసజ్యేతేతి చేన్నైషదోషః కస్మాత్ అనేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్ ఏకస్య దేవస్య యుగపదనేకేషాం శరీరాణాం ప్రాప్తేః శ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః తథాహి బృహదారణ్యకే శాకల్యబ్రాహ్మణం- అథైనం విదగ్ధశ్శాకల్యః పప్రచ్ఛ కతిదేవా యాజ్ఞవల్క్యేత్యుపక్రమ్య త్రయశ్చ త్రీచ శతాత్రయశ్చ త్రీచ సహస్రేత్యుక్త్వా కత మేతఇతి పృచ్ఛాయాం మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశ త్త్వేవ దేవాఇతి త్రిసహస్ర షడధిక త్రిశత దేవానాం త్రయస్త్రింశద్దేవేష్వంతర్భావముక్త్వా త్రయస్త్రింశతోపి షట్సు షణ్ణాంత్రిషు త్రయాణాం ద్వయోర్ద్వయో రేకస్మి న్ప్రాణాత్మకే దేవే అంతర్భావం బ్రువత్ ఏకస్య వాయో రనేకరూపతాం దర్శయతి- అస్యార్థః- ఏనం యాజ్ఞవల్క్యం విదగ్ధశ్శాకల్యో వైశ్వదేవ నామకస్య శస్త్రస్య నివిదిశస్యమానా దేవాః కతీతి పప్రచ్ఛ తత్ర యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం త్రయశ్చేత్యాది శస్యమాన దేవనిష్ఠ సంఖ్యావాచకం మంత్రపదం నివిదిత్యుచ్యతే. ఏవం షడధిక త్రిశతాధిక త్రిసహస్ర సంఖ్యానిర్ణయానంతరం కతమేతఇతి సంఖ్యేయస్వరూప ప్రశ్నే అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యాః ప్రజాపతి రింద్ర శ్చేతి త్రయస్త్రింశ ద్దేవేషు పూర్వేషా మంతర్భావో దర్శితః- మహిమాన ఏవైషామేతే ఇత్యాదినా- ఏతేషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం మహిమానో విస్తారా ఏవ వస్తుత స్త్రయస్త్రింశ దేవేత్యర్థః తేపి త్రయస్త్రింశద్దేవాః షణ్ణాం అగ్ని పృథివీ వాయ్వంతరిక్షాదిత్య దివాం మహిమాన స్తేపి షడ్దేవా స్త్రయాణాం లోకానాం మహిమానః తే చ త్రయోదేవాః ద్వయో రన్నప్రాణయోః తౌ చైకస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య వాయో ర్మహిమానావితి- యద్వా అనేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్ అనేకత్ర కర్మణ్యేకస్య ప్రతిపత్తి రంగభావః తస్య లోకేదర్శనాదిత్యర్థః యథా బహుభి ర్నమస్కుర్వాణై ర్యుగపదేకో బ్రాహ్మణో నమస్క్రియమాణో దృశ్యతే ఏవమేకాం విగ్రహవతీం దేవతా ముద్దిశ్య యుగపత్సర్వేహవింషి త్యజ్యంతఇతి నకశ్చిత్కర్మణి దేవతాయా ఉపకారకత్వేవిరోధః॥

సూ॥ ౨౮॥ శబ్దఇతిచేన్నాతఃప్రభవా త్ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥

వృ॥ నను మాస్తు కర్మణి విరోధః తథాపి శబ్దేవేదవాక్యే విరోధః స్యాద్దేవ అని

త్యనుగ్రహవ ద్దేవతాయాః నిత్యవేదార్థత్వాంగీకారే శబ్దస్యార్థేన నిత్యసంబంధాభావేన నిత్యానిత్య సంయోగ విరోధాదితి చేత్ నాయమప్యస్తి విరోధః కుతః అతః ప్రభవాత్ దేవాదినిష్ఠ నిత్యాకృతి వాచకాత్ వేదరాశే రేవ దేవాదిప్రపంచస్య ప్రభవాత్ ఉత్పన్నత్వ శ్రవణాదిత్యర్థః తథాహి స్మృతిః-అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా- ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః- నామరూపంచ భూతానాం కర్మణాంచ ప్రవర్తనం- వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ నిర్మమే సమహేశ్వరఇతి- శ్రుతిరపి- ఏతఇతి వై ప్రజాపతి ర్దేవా నసృజతా సృగ్రమితి మనుష్యానిందవఇతి పితౄంస్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవఇతిస్తోత్రం విశ్వానీతి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజాఇతి- తథా సమనసా వాచం మిథునం సమభవదితి. అస్యార్థః- ఏతేఅసృగ్రమిందవః తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగేతి ఏతన్మంత్రస్థ పదైర్దేవాదీన్ స్మృత్వా ససర్జ బ్రహ్మ - తత్ర ఏతచ్ఛబ్ద ఇంద్రియాధిష్ఠాన దేవస్మారకః అసృగ్ర శబ్దఃఅసృక్ఛబ్దవాచ్య రుధిరప్రధాన దేహరమణ మనుష్యస్మారకః ఇందుమండలమధ్యవర్తి పితృస్మారక ఇందుశబ్దః పవిత్రం సోమం స్వమధ్యే తిరస్కుర్వతాం ధారయతాం గ్రహాణాం తిరః పవిత్ర శబ్దః స్మారకః ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గానరూపాణా మాశవశబ్దః స్మారకః విశ్వే దేవశంసక శస్త్రస్మారకో విశ్వానీతి శబ్దః అభిసౌభగేతి శబ్దో నిరతిశయ సౌభాగ్యవాచకః ప్రజానాం స్మారకఇతి సప్రజాపతి ర్మనసా సహ వాచం మిథునభావం సమభవత్ సమభావయత్ త్రయీ ప్రకాశితాం సృష్టిం మనసా ఆలోచితవానితి యావత్ సూత్రస్థ ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దేన సృష్టే ర్వేదప్రభవత్వ ప్రతిపాదక శ్రుతిస్మృతీ గృహ్యేతే తథాచ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం వేదశబ్ద ప్రభవత్వం సృష్టేరిత్యర్థః తస్మాద్యధాగవాదిశబ్దానాం నిత్యాకృతివాచకత్వ మేవం వైదికశబ్దానాం నిత్యాకృతివాచకత్వమితి నశబ్దేపి విరోధఇతి।

అవ॥ అస్మృతకర్తృకత్వాదినా సిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం అనిత్యార్థ సంయోగేనానుపపన్నమిత్యాశంక్య వేదా దేవా కృతివిశేషావచ్ఛిన్న దేవాది సృష్టిప్రతిపాదనా న్నిత్యాకృతేరేవ శబ్దార్థత్వా న్నానుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి।

సూ॥ ౨౯॥ అతఏవచనిత్యత్వం॥

వృ॥ అతఏవ నిత్యాకృతేః శబ్దార్థత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వం నానుపపన్నమిత్యర్థః ఏతత్సూత్రసూచిత ప్రయోగస్తు వేదః అవాంతరప్రళయానవస్థాయీ జగద్ధేతుత్వాదీశ్వరవత్ ఇతి అవాంతరప్రళయావస్థాయిత్వమేవ హి నిత్యత్వంనామ- అనుమానసిద్ధేర్థే శ్రుతిరపి- యజ్ఞేనవాచః పదవీయమాయన్ తామన్వవిందన్ ఋషిషు ప్రవిష్టామితి- యజ్ఞేన పుణ్యకర్మణా వాచోవేదస్య పదవీయం గ్రహణయోగ్య

తాం ఆయన్ ప్రాప్తవంతః అతస్తామృషిషు విద్యమానాం వాచం యాజ్ఞికా అన్వవిందన్ ఉపలబ్ధవంతో బభూవురిత్యర్థః. పూర్వంస్థితామేవ వాచం సర్వే జ్ఞాతవంతఇతి తాత్పర్యం॥

అవ॥ నన్వాకృతేః పదార్థత్వేపి ప్రళయే సర్వాకృతి వ్యక్తినాశే పునస్తదాకృతి వ్యక్త్యుత్పత్తౌ మానాభావాన్నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధస్తదవస్థఇతిచేదుచ్యతే॥

సూ॥౩౦॥సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ సృష్టిప్రళయావృత్తావపి నశబ్దేవిరోధః కస్మాత్సమాననామరూపత్వాత్ న హి ప్రళయే జగతో నిరన్వయనాశోస్తి యేనోత్పద్యమానం జగత్ తద్విలక్షణం స్యాత్ కింతు సంస్కారాత్మనా అవిద్యాయాం తిష్ఠత్యేవ జగత్ అనుభవజన్య భావనాఖ్య సంస్కారాత్మనా నచార్థసంస్కారే మానాభావః మృది మండూకసంస్కార దర్శనాత్ నిత్యప్రళయాఖ్య సుషుప్తౌ సవిషయేంద్రియాద్యర్థసంస్కార సద్భావాచ్చ ప్రబోధే పూర్వసజాతీయవ్యవహారాత్- నచ ప్రతిదినం సృష్టిప్రళయయోస్సద్భావే మానాభావః యదా సుప్తస్స్వప్నం నకంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ ప్రాణఏవైకధా భవతి తదైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి- చక్షుస్సర్వైరూపైస్సహాప్యేతి- శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి- మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి- సయదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇత్యాది శ్రుతేర్మానత్వాత్- అస్యార్థః- అథశబ్దస్తదార్థః యదేత్యుపక్రమాత్ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరః అస్మిన్ప్రాణే జీవఏకధా భవతి తదాత్మనా తిష్ఠతీత్యర్థః తదా ఏకీభావావస్థాయాంఏనం ప్రకృతం ప్రాణం పరమాత్మానమంతర్బహిరింద్రియాణి సర్వాణి సవిషయాణ్యపి యంతి పరమాత్మని లీనానిభవంతీత్యర్థః ప్రబోధే తస్మాదేవ పరమాత్మనో జగతో జన్మావభాసఇతి అవిలంబేనోత్పత్తౌ దృష్టాంతః యథేతి ఏవంశబ్దాత్ పూర్వం తథేత్యధ్యాహారః ప్రాణాః వాగాదయః తేభ్యోనంతరం తదనుగ్రాహకదేవాః అగ్న్యాదయస్తేభ్యోలోకాఃశబ్దాది విషయా ఇతి తథాచ యథాసంస్కారబలాత్పూర్వమండూకాది సమాననామరూపత్వముత్తరకార్యస్య ఏవం పూర్వకల్పప్రపంచ సమాననామరూపత్వాదుత్తరప్రపంచస్యేతి పూర్వాకృతి వ్యక్త్యుత్పత్తేః నశబ్దే కశ్చిద్విరోధః సమాననామరూపత్వం చాత్ర దర్శనాత్ శ్రుతేః స్మృతేశ్చాభ్యుపగంతవ్యం - సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా

యథాపూర్వ మకల్పయత్ - దివంచ పృథివీం చాంతరిక్ష మథోసువరితి - తథా నక్షత్రేష్టౌ -అగ్నిర్వాఅకామయత అన్నాదోదేవానాగ్ం స్యామితి -సఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశ మష్టాకపాలం నిరవపదితి - ధానీం వృత్తిమాశ్రిత్య యజమానోగ్నిరిత్యుచ్యతే ఏవం కామయిత్వా కింకృతవాన్ తదాహాస ఇతి కృత్తికాభ్యః కృత్తికాఖ్యనక్షత్రదేవతాయై బహువచనం నక్షత్రబాహుళ్యాత్ బోద్ధవ్యం అష్టాకపాల మష్టసుకపాలేషు పచనీయం నిరవపత్ ఉక్తపురోడాశహవిషా- మిష్టిం కృతవానిత్యర్థః తథాచ యోగ్ని ర్యస్మై అగ్నయే నిరవపత్ తయో స్సమాన నామరూపత్వం దర్శయతీతి సిద్ధం- స్మృతిరపి యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే- దృశ్యంతే తానితాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్విత్యాదికా ద్రష్టవ్యా॥

అవ॥ ఉక్తం దేవానా మధికారమాక్షిపతి॥

సూ॥ ౩౧॥మధ్వాదిష్వసంభవా దనధికారం జైమినిః॥

వృ॥ దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాయా మనధికారం జైమిని రాచార్యో మన్యతే- కస్మా న్మధ్వాదిష్వసంభవాత్ ఏవంహి మధువిద్యా శ్రూయతే అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధుదేవానాం మోదనా న్మధ్వివ మధు తస్యమధునో ద్యులోకఏవ తిరశ్చీనవంశః అంతరిక్షే ఆదిత్యాఖ్య మధునోవస్థానాత్ తదేవ మధ్వాధారాపూపః- లోహితం శుక్లం కృష్ణం పరః కృష్ణంచ గోప్యంచేతి పంచ రోహితాదీన్యమృతాని ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంత పంచ దిగవస్థితాభి రాదిత్యరశ్మినాడీభి ర్మధుచ్ఛిద్రభూతాభిః రోహితాద్యాఖ్యాభిః తత్తద్వేదోక్త కర్మకుసుమేభ్య స్తత్తద్వైదికమంత్రమధుకరై రాదిత్యమండల మానీతాని పంచమామృతం గోప్యాఖ్యం ప్రణవకుసుమా దుపాసనాభ్రమరై రూర్ధ్వదిగ్గత సూర్యరశ్మిరూప గోప్యాఖ్య మధుచ్ఛిద్రద్వారాగోప్యాఖ్య మాదిత్యమండల మానీతం రోహితాఖ్య మమృతం మకరందస్థానభూతం వహ్నౌ హుతసోమాజ్య పయః పురోడాశాది రూపం ద్రష్టవ్యం- తానిచ రోహితాదీన్యమృతాని యశస్తేజోవీర్య సకలేంద్రియాన్నరూపేణ నిష్పన్నా న్యాదిత్యమధుసంబంధాని ప్రాగాది దిక్షుక్రమేణ విద్యమానానాం వసురుద్రాదిత్య మరుత్సాధ్యరూపాణాం దేవానా ముపజీవ్యానీత్యేవం చింతయతాం ఫలం వస్వాద్యాప్తిరుచ్యతే వస్వాదీనాం సమానానాం మధ్యే ఏకోభూత్వా యశ అద్యమృతం ప్రత్యక్షానుమానాదిభిః కరణై రుపలభ్య తృప్యతీతి- నహ్యేవం భూత మధువిద్యాయాం సూర్యవస్వాదీనాం పఠితానా మధికారః సంభవతి- ఏకస్యోపాస్యోపాసకభావ ప్రాప్యప్రాపకభావయో ర్విరోధాత్ సూత్రస్థాదిశబ్దేన యాసు విద్యాస్వాదిత్యో బ్రహ్మేత్యేవమాది రూపాసు దేవానా ముపాస్యత్వం తా విద్యా గృహ్యంతే-తథా ఇమామేవ గౌతమభరద్వా

జా వయమేవ గౌతమోఽయం భరద్వాజ ఇమావేవ విశ్వామిత్ర జమదగ్నీ అయమేవవి శ్వామిత్రోఽయం జమదగ్ని రిమావేవ వసిష్ఠకశ్యపౌ వయమేవ వసిష్ఠోఽయం కశ్యపో వాగేవా త్రిరిత్యాద్యాసు విద్యాసు ఋష్యుపాస్యకాసు నతేషామేవ ఋషీణా మధికా ర స్సంభవతి శ్రుత్యర్థస్తు ఇమౌ దక్షిణ వామకర్ణౌ క్రమేణ గౌతమ భరద్వాజా వేవేత్యుపాస్యౌ ద్వితీయే నేమావిత్యనేన దక్షిణవామాక్షిద్వయో క్తిః తృతీయే నేమావి త్యనేన దక్షిణవామ నాసికా ద్వయో క్తిః ఏవం సప్తసు శీర్షణ్యేషు ఇంద్రియేషు స ప్తర్షుష్యుపా స్తిరిత్యర్థః నచ మధ్వాదివిద్యాసు దేవాదీనా మనధికారేపి బ్రహ్మవి ద్యాయా మధికారః కింనస్యాదితి వాచ్యం విద్యాత్వావిశేషేణ బ్రహ్మవిద్యాయా మ ప్యనధికారాత్ తథాచాయం ప్రయోగః బ్రహ్మవిద్యా నదేవాదీ నధికరోతి విద్యా త్వాన్మధ్వాదివత్॥

అపిచ॥

సూ॥ ౩౨॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ॥

వృ॥ భ్రిమణవత్తయా పరిదృశ్యమాన జ్యోతిర్మండల ఏవ సూర్యచంద్రాది దేవ తాశబ్దానాం లోకే ప్రయోగసద్భావాత్ మండలస్య మృత్పిండాదివ దచేతనత్వేన విగ్రహాభావాత్ అగ్నివాయ్వాదీనామపి తత్తుల్యత్వేన సామర్థ్యాదే శ్చేతనధర్మ స్యాభావా న్నదేవానా మధికారః నచ మంత్రార్థవాదేభ్యో దేవానాం విగ్రహ వత్త్వసిద్ధేః సర్వం సుస్థమితి వాచ్యం తేషా మన్యపరత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యా భావాత్ తస్మా ద్దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారాభావం జైమిని ర్మన్యత ఇతి శంకాసూత్రయో రభిప్రాయః॥

అవ॥ సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౩౩॥ భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి॥

వృ॥ తుశబ్ద శ్శంకానిరాసార్థః బాదరాయణ ఆచార్యో బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మధికారస్య భావం మన్యతే- యద్యపి దేవతా మిశ్రోపాసనాస్వనధికా రః తథాపి నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మప్యధికారోఽస్తి పూర్వోక్తస్య విద్యాత్వాదిత్యనుమానస్య జ్యోతిష్టోమాది నబ్రాహ్మణకర్తృవ్యం కర్మత్వా ద్రాజ సూయాదివది త్యాభాససామ్యం ద్రష్టవ్యం యద్వా జ్యోతిషి భావాచ్చే త్యస్యోత్తరం అస్తిహీతి- యద్యపి దేవతాశబ్దాః జ్యోతిరాదౌ ప్రయుజ్యంతే తథాపి తదభిమాని చేతనాపరా ఏవ సంభవంతి అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగా జ్జ్యోతిరాది రూపేణాఽవస్థా తుం విగ్రహం గృహీత్వా వ్యవహర్తుంచ సామర్థ్యం- తథాహి శ్రూయతే మేధా

తిథేర్మేషేతి- మేధాతిథిం కాణ్వాయనం -మేషోభూత్వా ఇంద్రోజహారేత్యర్థః-తథా స్మర్యతేచ.ఆదిత్యః పురుషోభూత్వా కుంతీముపజగామహేతి- నన్వర్థవాదాదీనాం స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాత్ కథం తేభ్యో విగ్రహవత్త్వ సిద్ధిరితిచేత్ తత్రాప్యస్త్యేవోత్తరం.మానాంతర విరోధానువాదయో రభావే తేభ్యఏవ విగ్రహసిద్ధిరస్తీతి- తథాహి అర్థవాదాదిభిః స్తుత్యాదికం లక్షయతా వాచ్యార్థోంగీకృత ఏవ నహి వాచ్యార్థాభావే లక్షణా యుక్తా- కించ ప్రాత్యో ప్రాత్యస్తోమేన యజేతేత్యత్ర ప్రాత్యస్వరూపాకాంక్షాయాం యోస్య పితా పితామహోవా సోమం నపిబేత్స ప్రాత్యఇతి ప్రాత్యస్వరూపం విధ్యపేక్షితం సత్ విధిప్రమాణకం తథా నిస్స్వరూపదేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాత్ విధ్యపేక్షితం దేవతాది స్వరూప విగ్రహవత్త్వం విధిప్రమాణకమేవ ఏవం మంత్రార్థవాద ప్రత్యక్షమూలేతిహాసపురాణాదిభిరపి విగ్రహవత్త్వసిద్ధిః- నచ ప్రత్యక్షమూలత్వం పురాణాదీనా మసిద్ధమితి వాచ్యం తత్కర్తౄణాం యోగమాహాత్మ్యాత్ దేవాదిభిస్సహ ప్రత్యక్షవ్యవహారసంభవాత్ తథాచ శ్రుతి యోగమాహాత్మ్యమాహ- పృథ్వ్యప్యతేజోనిలఖే సముత్థితే పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే- నతస్య రోగో నజరా నమృత్యుః ప్రాప్తస్య యోగాగ్నిమయం శరీరమితి- పాదతలమారభ్యాజానో ర్జానోరారభ్యానాభే ర్నాభేరాగ్రీవం గ్రీవాయాశ్చాకేశప్రరోహం కేశప్రరోహాచ్చాబ్రహ్మరంధ్రం క్రమేణ పృథివ్యాది ధారణయా పృథివ్యాదిపంచాత్మకే భూతసముదాయే సముత్థితే ప్రతిపత్తిద్వారావశీకృతే యోగగుణే చాణిమాదౌ ప్రవృత్తే యోగాభివ్యక్తం తేజోమయందేహం ప్రాప్తస్య యోగినః నరోగాది ప్రాప్తిరిత్యర్థః తస్మాత్సమూలేతిహాసపురాణాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వసిద్ధా వర్థిత్వాది సంభవా ద్దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తిక్రమముక్త్యర్థముపాసనాసుముముక్షుప్రవృత్తిరవికలేతి సిద్ధం॥

సూ॥౩౪॥శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి॥అ॥౧౦॥

వృ॥ పూర్వం యథాతద్యోయో దేవానామితి దేవశబ్దశ్రుత్యా మనుష్యాధికారనియమాపవాదేన దేవానా మధికారఉక్తః తథాముముక్షౌ జానశ్రుతౌ శూద్రశబ్దశ్రుత్యా లింగేన ద్విజాత్యధికారనియమ మపోద్య శూద్రస్యాప్యధికారోస్త్వితి దృష్టాంతసంగత్యేద మారభ్యతే- శూద్రశబ్దస్య సిద్ధాంతే క్షత్రియేసమన్వయోక్తేః అధ్యాయాంతర్భావోస్య యుక్తః శూద్రశబ్దస్యైవ క్షత్రియే వేదాంతానాం స్వార్థే సమన్వయసిద్ధేః శ్రుతిసంగతిః పూర్వపక్షే జాతిశూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాయాం త్రైవర్ణికాదవిశేషః ఫలం- సిద్ధాంతే తతోవిశేషఇతి వివేకః ఏవం కిలాత్ర ఛాందోగ్యచతుర్థాధ్యాయే ఉపాఖ్యాయతే- జానశ్రుతిః పౌత్రాయణః శ్రద్ధాదేయో బహుదాయీ

న్న దాతా బహుసద్గుణోబభూవ- తస్యరాజ్ఞో గుణ గణ గరిమ సంతోషితా స్సంతో దేవర్షయో హంసరూపమాస్థాయ నిదాఘసమయే ప్రాసాదోపరిశయానస్య రాజ్ఞ ఉపరి మాలా మాబధ్యాజగ్ముః తేషామగ్రేసరం హంసం సంబోధ్య పృష్ఠత ఆగచ్ఛన్నేకో హంస స్సాసూయమభ్యువాచ- భోభో భల్లాక్ష భల్లాక్ష అస్యరాజ్ఞో జానశ్రుతేః ద్యులోకం వ్యాప్య విద్యమానం తేజో నపశ్యసికిం- తత్తేజస్త్వాం ధక్ష్యతి అతస్తదతిలంఘ్య నగచ్ఛేతి - భల్లాక్షేత్యుపహాసః భద్రాక్షేత్యర్థః ఇద ముపశ్రుత్యాగ్రగామీహంసః ప్రత్యువాచ-కమునర ఏనమేత త్సంతం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి- అయమర్థః వరేతిసోపహాస సంబోధనం అవరేత్యర్థః యద్వా వరో వరాకో జానశ్రుతిః కముపద మాక్షేపార్థకం కథమిత్యర్థః రైక్వోనామ కశ్చన బ్రహ్మిష్ఠః యోజయతి దేశాంతరం గమయతి స్వాయూధమితి- యుగ్వా గంత్రీశకటీ తయా సహ వర్తత ఇతి సయుగ్వా తమివేత్యర్థః తథాచ ఏనం వరాకం జానశ్రుతింప్రాణిమాత్రం సంతం మూఢంఅరేసయుగ్వానం భగవంత మసహ్యతేజసం రైక్వమివ కథమేతద్వచనం బ్రవీషీతి- ఇదం శ్రుత్వా యంరాజా బ్రహ్మవిద్యార్థం రైక్వసమీపం గత్వా కృతార్థో భవిష్యతీతి దయాళూనాం హంసానా మభిప్రాయః- అథైష రాజా హంసప్రయుక్త మనాదరవాక్యం శ్రుత్వా స్వస్యాత్యంత నికర్ష ముత్కర్షకాష్ఠాంచ రైక్వస్య జ్ఞాత్వా అతిదుఃఖిత మనాః కథమపి నిశా మతివాహయాంబభూవ-తతో నిశావసానసూచకం వందిబృంద సమారబ్ధ స్తుతిసహస్ర సంవళిత మంగళతూర్యఘోష మాకర్ణ్య తల్పతలస్థ ఏవ రాజా ఝడితి యంతారమాహూయాదిదేశ- వివిక్తదేశేషు పర్వత గుహాదిషు రైక్వాహ్వయం సయుగ్వాన మన్విష్య యత్నతో స్మభ్య మాచక్ష్వేతి నయంతా తత్రైవ క్వచి దతివివిక్తదేశే శకటస్యాధస్తాత్సంతం పామానం కండూయమానం దృష్ట్వా యమేవ రైక్వ ఇతి నిశ్చిత్యాతికుశలం రైక్వస్య తైస్తై రింగితై గార్హస్థ్యేచ్ఛాం ధనేచ్ఛాం చోన్నీయ రాజ్ఞే నివేదయామాస- రాజా తన్నిశమ్య గవాం షట్ఛతాని హారం రథం చాశ్వయుక్త మాదాయ సత్వరం రైక్వముపససాద - ఉపసద్యచోవాచ- హేరైక్వేదంసర్వం గవాది గృహీత్వాఽనుశాధిమాం భగవన్నితి అథైవ ముక్తవంతం ససంభ్రమం సస్పృహం చోవాచ రైక్వః అహహారేత్వా శూద్ర తవైవ సహగోభి రస్త్వితిఅహేతి నిపాతః సోటోపాహ్వానమాహ-హారేణ యుక్తో రథోహారేత్వాగోభి స్సహిత స్తవైవాస్తు కిమేతావన్మాత్రేణ మమ వివాహాద్యుపయోగేనేతి భావః- ఏవం స్థితేఽపి- కిం శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తి నవేతి-అస్తీతి తావత్ప్రాప్తం కస్మాత్ అర్థిత్వాది సంభవాత్ వేదాధ్యయన సాధ్యాహవనీయాద్యభావేన అగ్నిసాధ్య కర్మస్వనధికారేపి దేవాదివ ద్విద్యాయా మధికారసంభవాత్ సంవర్గవిద్యాయాం ముముక్షో

జానశ్రుతౌ శిష్యే రైక్వేణ గురుణా శూద్రశబ్ద ప్రయోగాచ్చేతి- అత్రబ్రూమః- న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః ఉపనయనాద్యభావేనాధ్యయనాభావాత్ న హి వేదవాక్యవిచార సాధ్య బ్రహ్మవిద్యాయా మనధీత వేదస్యాధికారస్సంభవతి - శాస్త్రీయసామర్థ్యాభావాత్ - సచ్చైవంసతి దేవానామప్యనధికారఇతి సాంప్రతం తేషాం స్వయం ప్రభాతవేదత్వాత్ నచ శూద్రస్యాపి లిఖిత పాఠాదినా వేద ప్రాప్తిరితి సాంప్రతం గురూపసదన పూర్వకాధ్యయన సంస్కృత వేదస్యైవ బ్రహ్మ విద్యాద్యుపకారకత్వాత్ నచ శూద్రశబ్దశ్రవణ లింగేన తస్యాధికారః న్యాయాభావేన లింగస్యాసాధకత్వాత్ తర్హి వైదిక శూద్రశబ్దోఽనర్థకః స్యాదిత్యాశంక్య తంవ్యాఖ్యాతు మిదం సూత్రం-శుగితి అస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తస్య హంసస్యానాదర శ్రవణా ద్యా శుగుత్పన్నా సా శూద్రశబ్దేన సూచ్యతేహి- రైక్వేణ-స్వస్య సర్వజ్ఞత్వజ్ఞాపనార్థం రైక్వశ్శూద్రశబ్దం ప్రయుక్తవానితి భావః శూద్రశబ్దం యోగేన క్షత్రియే వర్తయతి తదాద్రవణాదితి తస్యాః శుచో జానశ్రుతిం ప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః యద్వా తస్యజానశ్రుతేః శుచం ప్రాప్తత్వాదితి- అథవా తం రైక్వం ప్రతి జానశ్రుతిః శుచా దుద్రావేతి శూద్రో జానశ్రుతి రుచ్యతే అతో నశూద్రస్యాధికారః॥

అవ॥ నను ముఖ్యఏవ శూద్రో జానశ్రుతిరస్తు కిం జఘన్యేన యోగేనేత్యతఆహ॥

సూ॥ ౩౫॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేనలింగాత్॥

వృ॥ జానశ్రుతి ర్నముఖ్యశూద్రః కుతః క్షత్రియత్వగతేః క్షత్రియత్వావధృతేరిత్యర్థః సాపి కుతః ఉత్తరత్ర సంవర్గవిద్యా వాక్యశేషే చైత్రరథేన ప్రసిద్ధక్షత్రియేణాభిప్రతారి నామకేన సహ సమభివ్యవహారాత్మక లింగాదిత్యర్థః సజాతీయానామేవ ప్రాయేణ సహచారోభవతీతి భావః ఏవం హ్యభిప్రతారి సంకీర్తనే - అథహశౌనకం చ కాపేయ మభిప్రతారిణంచ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షఇతి- సంవర్గవిద్యా విధ్యనంతరం అర్థవాదారంభార్థోఽథశబ్దః- శునకస్యాపత్యంశౌనకం కపి గోత్రం కాపేయం పురోహిత మభిప్రతారిణంచ నామ్నా రాజానం- కక్షసేనస్యాపత్యం కాక్షసేనిం తౌ భోక్తు ముపవిష్టౌ సూదేన పాచకేన పరివిష్యమాణౌ సేవ్యమానౌ భిక్షితవానిత్యర్థః అస్యచాభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వం కాపేయేన చిత్రరథపురోహితేన యోగాదవగంతవ్యం చిత్రరథపురోహితత్వంచ కాపేయానాం శ్రుతౌ ప్రసిద్ధం ఏతేన వై చిత్రరథంకాపేయా అయాజయన్నితి ఏతేన ద్విరాత్రేణ- సమానాన్వయానాంహి ప్రాయేణ సమానాన్వయా ఏవ యాజకా భవంతి- నను చిత్రరథపురోహిత కాపేయయోగా దభిప్రతారిణో

శ్చైత్రరథత్వం భవతు తథాపి న క్షత్రియత్వమితి చేన్నత స్యైవ చైత్రరథినా...మై కః క్షత్రపతి రజాయతేతి శ్రుతేః తస్మాచ్చిత్రరథాదిత్యర్థః ఏవ మభిప్రకారిణః క్షత్రియత్వే సిద్ధే తత్సమభివ్యాహారా జ్జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వంసిద్ధం॥

సూ॥ ౩౬॥ సంస్కారపరామర్శా త్తదభావాభిలాపాచ్చ॥

వృ॥ అవ్యసూత్రే వేదాంగోపనయనాభావా న్న జాతిశూద్రస్యాధికార ఇత్యుక్తం ఇదానీం బ్రహ్మవిద్యాంగోపనయనాభావా న్నతస్యాధికార ఇత్యుచ్యతఇతి భేదః ఇత శ్చ నజాతిశూద్రస్యాధికారః కస్మాత్ విద్యాప్రదేశేషూపనయనాది సంస్కారపరా మర్శాత్ తం హోపనిన్యే- అధీహి భగవఇతిహోపససాద - బ్రహ్మపరా బ్ర హ్మనిష్ఠాః పరంబ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏషహవై తత్సర్వం వక్ష్యతి తేహ సమిత్పాణ యో భగవంతం పిప్పలాద ముపసన్నాఇతి అయమర్థః తం విద్యార్థినాన మాచా ర్యః కిలోపనిన్యే ఉపనీతవాన్ అనుపనీతాయ విద్యాదానాయోగాదితి తాత్పర్యం- సనత్కుమారం ప్రతి నారదః అధీహి భగవఇతి మంత్రముచ్చారయన్ గురూపసద నం కృతవానిత్యాహ అధీహీతి- భారద్వాజాదయ షడృషయః పరం బ్రహ్మపరత్వే నావగత వంతఇతి బ్రహ్మపరాః తద్ధ్యాననిష్ఠాశ్చ బ్రహ్మనిష్ఠాః పరంపరమార్థరూ పం బ్రహ్మ విచారయంతో నిర్ణయార్థమేష పిప్పలాద స్తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వ క్ష్యతీతి నిశ్చిత్య రిక్తహస్తానాం గురూపసదనాయోగాత్ సమిత్పాణయ స్సంతః త ముపసన్నాః కిలేత్యాహ బ్రహ్మపరాఇతి- నను తాగ్‌హా నుపనియ్యైవే త్యనుపనీతా నామపి వైశ్వానరవిద్యాయా మధికారశ్రుతే రనియత ముపనయనమితి చేన్ననిషే ధస్య ప్రాప్తిపూర్వకత్వాత్ ప్రాప్తోపనయనాదీనాం ప్రాచీనశాలాదీనాం ద్విజానా మేవాధికారాత్ నిషేధస్తుస్వవిద్యోపదేష్టు రశ్వపతేః రాజ్ఞో న్యూనవర్ణత్వా ద్దృ ష్టవ్యః తాన్ప్రాచీనశాలాదీన్ ఋషీ ననుపనియ్యైవ అశ్వపతిః రాజోవాచేతి శ్రు త్యర్థః నను తర్హి శూద్రస్యాప్యుపనయనం కల్ప్యతా మిత్యతఆహ తదభావాభి లాపాచ్చేతి- నశూద్రే పాతకం కించిన్నచ సంస్కారమర్హతి- శూద్ర శ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతి రిత్యాదినా ఉపనయనాది సంస్కారాభావాభిలాపాదిత్యర్థః పా తకం భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగాభావకృతం-ఏకజాతి రుపనయనాదిరహిత ఇతి స్మృత్యర్థః॥

కించ॥

సూ॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥

వృ॥ జాబాలోహిమృతపితృకో గురూపసదనం కర్తుకామో గోత్రమజానానో మాతరంపప్రచ్ఛ-కింగోత్రోహ మస్మీతి- సాప్యహం నజానామీత్యువాచ. తత స్సహ

బాలో గౌతమముపససాద ఉపసద్య చోవాచ- హే భగవన్- బ్రహ్మచర్యం త్వయి చరితుమిచ్ఛామి మామనుగృహ్ణాతు భవానితి- తతో గౌతమేన కింగోత్రోఽసీతి పృష్ట స్సత్యకామో జాబాల ఆహ-నాహం గోత్రంవేద నాపిమన్మాతాపీతి-తత స్సగౌతమ స్తదీయేన సత్యవచనేన జాబాలస్య శూద్రత్వాభావం నిశ్చిత్య ప్రవవృతే నైతద బ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతీతి - సమిధంసోమ్యాహరోపత్వా నేష్యేనసత్యాదగా ఇతి అత స్సత్యవచనం వివిచ్య నిస్సందిగ్ధం వక్తు మబ్రాహ్మణో నార్హతీతి- అత స్త్వం నసత్యాదగాః సత్యవచనాన్నాతీతోఽసి అత స్త్వా ముపనేష్యే తదర్థం సమిధమాహరేత్యర్థః - తతశ్చ సూత్రస్యాయమర్థః - తస్య శూద్రత్వాభావ నిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశే ప్రవృత్తిదర్శనాదితి తస్మా న్నశూద్రస్యాధికారః॥

అవ॥ ఇతశ్చ నజాతిశూద్రస్యాధికారః కుతః॥

సూ॥ ౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ స్మృతిభిరపి వేదశ్రవణస్య తదధ్యయనస్య తత్ప్రయోజనయో రర్థజ్ఞానానుష్ఠానరూపయో రర్థయోః ప్రతిషేధాదిత్యర్థః - ఏవంస్మరంతి- అథాస్య వేద ముపశృణ్వత స్త్రపు జతుభ్యాం శ్రోత్రప్రపూరణమితి- శ్రవణస్యనిషేధః త్రపు జతుభ్యాం సంతప్తాభ్యాం సీసలాక్షాభ్యాం అస్య శూద్రస్య ద్రుతాభ్యాం శ్రోత్రద్వయ ప్రపూరణం వేదశ్రవణ ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః- పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్ర స్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమి త్యధ్యయననిషేధః- నహ్యశ్రుతస్యాధ్యయనం సంభవతి- పద్యుపాదయుక్తం సంచారసమర్థమితి యావత్-తాదృశం శ్మశానం యచ్ఛూద్ర ఇత్యన్వయః - నశూద్రాయ మతిందద్యాదితి తదర్థజ్ఞాన నిషేధః- ద్విజాతీనామధ్యయన మిజ్యాదానమితి తదర్థానుష్ఠాన నిషేధః- దానశబ్దేనాత్ర నిత్యం దానముచ్యతే నైమిత్తికదానే శూద్రస్యాప్యధికారాదితి ద్రష్టవ్యం- విదుర ధర్మవ్యాధప్రభృతీనాంతు పూర్వజన్మకృతశ్రవణాదినా గర్భస్థవామదేవవత్ జ్ఞానోత్పత్తిర్మంతవ్యా- తస్మా న్నకథమపి బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్య వేదపూర్వకోఽధికార ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౯॥ కంపనాత్॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ సమాప్తః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః ఇదానీం ప్రకృతం వాక్యార్థవిచారం ప్రవర్తయిష్యామః- శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యత్ర బ్రహ్మవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మైక్యజ్ఞానాయేత్యుక్తం- నతథేహ యదిదమితి వాక్యే ప్రాణానువాదో యుక్తః స్వరూపేణాపి కల్పితస్య ప్రాణస్య బ్రహ్మైక్యాయోగాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాస్యారంభః- ప్రాసంగికత్వా న్నావ్యవహితేన సంగత్యపేక్షా- పూర్వపక్షే ప్రాణో

ప్రాప్తిః ఫలం సిద్ధాంతే నిర్విశేష బ్రహ్మజ్ఞాన మితి భేదః కారకవాక్యం పఠ్యతే- య
దిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణఏజతి నిస్సృతం- మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏత
ద్విదురమృతాస్తేభవంతీతి అస్యార్థః - యత్కించేద మవశిష్టంజగత్సర్వం ప్రాణే ని
మిత్తే సత్యే జతిచేష్టతే ఏజృ కంపనఇతిధాతోః కంపనార్థకత్వాత్కంపనం చేష్టై
వేతి చేష్టత ఇత్యుక్తం- తచ్చ జగత్తస్మాదేవ నిస్సృతం ఉత్పన్నం తచ్చ ప్రాణాఖ్యం
జగత్కారణం మహత్ అనవచ్ఛిన్నం బిభేత్యస్మాత్సర్వం వాయ్వాదీతి భయం- భీ
షాస్మాద్వాతః పవతఇతి- శ్రుత్యంతరాత్ తదేవ భయహేతుత్వం నిరూపయతి- వజ్ర
మితి- ఉద్యతం వజ్రమివేత్యర్థః - ప్రాణాఖ్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ-
యఇతి- అత్ర సంశయః- కిం ప్రాణశబ్దేన ముఖ్యప్రాణవాయుం గృహీత్వా వజ్రశ
బ్దేన చాశనిహేతుం వాయుం లక్షయిత్వా ఉభయవిషయక మేకముపాసనంవిధేయం-
ఉత నిర్విశేష బ్రహ్మైవానేనవాక్యేన ప్రతిపాద్యమితి - తత్ర తావదుపాస్తిపరమితి యు
క్తం ప్రాణశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధేః వాయౌ పర్జన్యభావేన వివర్తమానే విద్యున్మే
ఘ వృష్ట్యశనయో జాయంత ఇత్యశనిహేతు వాయులక్షకత్వం వజ్రశబ్దస్యాపి యు
క్తం- నచ మోక్షఫలశ్రవణవిరోధః-తస్మాద్వాయురేవ వ్యష్టి ర్వాయురేవ సమష్టి
రపపునర్మృత్యుంజయతి యఏవం వేదేతి- వాయువేదనస్యాపి మోక్షహేతుత్వ శ్రవ
ణాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః- శబ్దాదేవప్రమితఇతి- మండూకప్లుత్యానువర్తతే- అ
స్మిన్వాక్యే ప్రాణాదిశబ్దాత్ పరమాత్మైవ ప్రమితః కుతః కంపనాత్ సర్వశబ్దవా
చ్యస్య సవాయుకస్య జగతః కంపనాత్ జీవనాదిచేష్టా హేతుత్వాదిత్యర్థః-బ్రహ్మ
ణ్యపి ప్రాణశబ్దప్రయోగో బహుళం వేదేదృష్టః- ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాదౌ వజ్రశ
బ్దోపి భయహేతుత్వసామ్యా దుపపద్యత ఇత్యుక్తం- వాక్యార్థకథన సమయే కంప
నహేతుత్వం బ్రహ్మణ శ్శ్రుత్యంతరేప్రసిద్ధం- నప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి
కశ్చనఇతరేణతుజీవంతి యస్మిన్నేతా వుపాశ్రితావితి ఇతరేణ ఆత్మనా ఏతౌ ప్రాణా
పానౌ-కించకంపనవాక్యాత్పూర్వం ఉత్తరత్రచ బ్రహ్మోక్తేరిహాపి బ్రహ్మగ్రహణం
న్యాయ్యం- తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే-యస్మిన్ లోకాః శ్రితా
స్తస్మై తదునాత్యేతి కశ్చనేతి- పూర్వవాక్యే బ్రహ్మోక్తం శుక్రం జ్యోతిష్మత్ అమృ
తం కూటస్థం- ఉక్తం సర్వాధిష్ఠానత్వం వ్యతిరేకముఖేనాహ - తదునాత్యేతీతి-కించ
న తద్బ్రహ్మనాత్యేతి అతిక్రమేణ నవర్తతఇత్యర్థః - తథోత్తరత్రాపి-భయాద
స్యాగ్నిస్తపతిభయాత్తపతి సూర్యః భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి
పంచమఇతి - అస్యేశ్వరస్య భయాదగ్న్యాదయః స్వవ్యాపారే నియమేనానువ
ర్తంతే- రాజాజ్ఞయా భృత్యాదివదితి- ఉక్తాగ్న్యాద్యపేక్షయా మృత్యోః పంచ
మత్వం - యదుక్తంవాయువేదనస్య మోక్షహేతుత్వం శ్రుతమితి తన్న విశేషసామా

ర్యాత్మకస్య వ్యష్టి సమష్టి వాయో ఇక్షాణానా దపమృత్యునివృత్తిమాత్ర శ్రవణా త్తస్మా
నేనవాక్యేన నిర్విశేషం బ్రహ్మజ్ఞేయమితి సిద్ధః॥

సూ॥ ౪౦॥ జ్యోతిదర్శనాత్॥ అ॥ ౧౨॥

వృ॥ పూర్వం సర్వశబ్ద శ్రుతిసంకోచానుపపత్యా ప్రకరణాచ్చ ప్రాణశబ్దః బ్రహ్మ
పర ఇత్యుక్తం- నతథేహ-సంప్రసాదవాక్యే ప్రకరణాదికం కించిదస్తి-యేన ప్రకరణా
జ్జ్యోతిశ్శబ్దం బ్రహ్మస్యాదితి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా స్యారంభః- పూర్వపక్షే ఆది
త్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిః-సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాత్సద్యోముక్తిరితి ఫలభేదః- ఛాందోగ్యే ప్ర
జాపతివిద్యాయాం శ్రూయతే- యఏష సంప్రసాదోస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ ప
రంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమః పురుషఇతి-ఏత దథో
దహరాధికరణేఽనుసంధేయః- తత్ర సంశయః కిం జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రసిద్ధ సూర్యాది తే
జోభిధీయతే ఉత బ్రహ్మేతి- తత్ర సూర్యాదిరితి యుక్తం ప్రసిద్ధత్వాత్- అథయాఏ
తా హృదయస్య నాడ్య ఇత్యాది నాడీఖండే అథయత్రై తదస్మా చ్ఛరీరా దుత్క్రా
మత్యథైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ ఆక్రమత ఇతి- ముముక్షో రాదిత్య ప్రాప్త్యభిధానా
నత్రాపి జ్యోతి రుపసంపద్యేతి శ్రవణాచ్చ- అయమర్థః- విశేషజ్ఞానో పరమానంత
ర్యమథశబ్దార్థః- యత్ర ప్రారబ్ధక ర్మావసానకాలే ఏత దుత్క్రమణం యథాతథేతి
క్రియావిశేషణం-అస్మాదభిమానవిషయా ద్దేహాదుత్క్రమణం యదా కరోతి అథ త
దా ఏతై రాదిత్యస్య రశ్మిభి రాలంబనై రారూఢ స్స న్నాక్రమతే ఉపరిగచ్ఛతి- తత
ఆదిత్యం గచ్ఛతీతి-ఏవం ప్రాప్తే భిధీయతే-జ్యోతిరత్ర బ్రహ్మైవ-కుతః దర్శనాత్-
యఆత్మా పహతపాప్మేత్యుపక్రమాలోచనయా బ్రహ్మణఏవ ప్రతిపాద్యత్వావగమా అ
నువృత్తేర్దర్శనాదిత్యర్థః- యదుక్తం ముముక్షో రాదిత్యప్రాప్తి రభిహితేతి త
న్న- అస్య నిర్గుణబ్రహ్మ ప్రకరణత్వాత్ నహి నిర్గుణ బ్రహ్మ విదుషో గత్యుత్క్రాం
తీ స్తః- అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత ఇతి శ్రుతేః- తస్మా త్పరంజ్యోతిర్బ్రహ్మోపసంపత్తవ్య
త్వేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౧॥ ఆకాశో ర్థాంతరత్వాది వ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ పూర్వ ముపక్రమవశా దర్థాంతరే ప్రసిద్ధోపి జ్యోతిశ్శబ్దః స్వార్థా
త్ప్రచ్యావితః- తద్వదిహా కాశోపక్రమవశా ద్బ్రహ్మాది శబ్దోపి స్వార్థా త్ప్రచ్యా
వ్యతామితి దృష్టాంత సంగత్యా ఇదమారభ్యతే- పూర్వపక్షే భూతాకాశభిన్న సర్వా
ధిష్ఠానస్య భూతాకాశాత్మక బ్రహ్మణ ఉపాస్త్యా క్రమముక్తి స్సిద్ధాంతే సర్వాధి
ష్ఠాన బ్రహ్మధియా సాక్షాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః- ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- ఆకాశోహ

వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి- తే నామరూపే యస్మాద్బ్రహ్మణోభిన్నే తదిత్యర్థః యద్వా తే నామరూపే యస్య బ్రహ్మణోఽన్తరామధ్యే వర్తేతే తదిత్యర్థః- తత్ర కిమాకాశశబ్దేన భూతాకాశ ఉచ్యతే ఉత పరమాత్మేతి విశయే గూఢ్యా భూతాకాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- పరమాత్మైవాకాశశబ్దవాచ్యః కస్మాత్ అర్థాన్తరత్వాది వ్యపదేశాత్- తే యదన్తరే త్యాకాశస్య నామరూపాభ్యా మర్థాన్తరత్వేన వ్యపదేశాత్ నహి నామాద్యన్తః పాతిన ఆకాశస్య స్వస్మా దర్థాన్తరత్వం యుక్తం ఆదిశబ్దేన తద్బ్రహ్మేత్యాదినా బ్రహ్మత్వాదివ్యపదేశో ద్రష్టవ్యః తస్మాదాకాశః పరమాత్మా జ్ఞేయ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౨॥ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యోర్భేదేన॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే- పూర్వం నామరూపాభ్యాం భేదేన వ్యపదేశా దాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం- ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇత్యాది భిన్నే జీవే భేదోపచారాదిత్యాక్షిప్య ప్రాజ్ఞపదస్య బ్రహ్మపరతయా సభేద ఔపచారిక ఇతి సమాధానాత్సంగతిః - పూర్వపక్షే- జీవానువాదేన కర్మశేష కర్తృస్తుతిః ఫలం- సిద్ధాన్తే జీవానువాదేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యధీరితి వివేకః - బృహదారణ్యకే షష్ఠప్రపాఠకే కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతిః పురుష ఇత్యుపక్రమ్య సుషుప్త్యాద్యవస్థా మధ్యే ఉపన్యస్య స వా ఏష మహానజ ఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽన్తర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్ శేతే సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి రిత్యుపసంహారో దృశ్యతే- తస్యాయమర్థః దేహాదీనా మన్యతమో వా తదతిరిక్తో వా ఆత్మేతి జనకస్య ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం- యోఽయమితి విజ్ఞానం బుద్ధి స్తన్మయః తత్ప్రాయః ప్రాణేషు హృదీతి వ్యతిరేకార్థే సప్తమ్యౌ ప్రాణబుద్ధివ్యతిరిక్త ఇత్యర్థః- బుద్ధివృత్తేర్వినక్తి- అన్తరితి- అజ్ఞానాద్భినత్తి జ్యోతిరితి పురుషః పూర్ణః యోఽయమేవం భూత స్స ఆత్మేత్యర్థః- స్వాధీనం సర్వం నియన్తుం శక్తిరస్తీతి వక్తుం సర్వస్యేశాన ఇత్యుక్తం- స్వాధీనం స్వనియమ్యంచ సర్వమధిష్ఠాయ పాలయతీతి వక్తుం సర్వస్యాధిపతిరిత్యుక్తమితి- అత్ర సంశయః కిమయం వాక్యసందర్భో జీవోపపాదకః ఉత తదనువాదేన అసంసారిస్వరూప ప్రతిపాదనపర ఇతి అత్రావస్థాద్యుపన్యాసా త్పరమాత్మవాచక శబ్దాభావాచ్చ జీవోపపాదక ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- విజ్ఞానమయ సుషుప్త్యాద్యవస్థావ జ్జీవానువాదేన బ్రహ్మాభేద ప్రతిపాదనపరో యం వాక్యసందర్భః నజీవోపపాదకః- కస్మాత్ సుషుప్త్యుత్క్రాన్త్యో రవస్థయోః శారీరాద్భేదే నేశ్వరస్య ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదేశాత్- తథాహి-సుషుప్తౌ తావద్వ్యపదేశో దృశ్యతే తద్యథా-ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కించన వేదనాన్తర మేవ మేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సం

ష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేదనాంతరమితి ఉత్క్రాంతావప్యయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా న్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి శారీరా ద్భేదేన పరమాత్మానం ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదిశతి అన్వారూఢోఽధిష్ఠితః ఉత్సర్జన్ వేదనాతః శబ్దంకుర్వన్నితి యావత్- నను భేదవ్యపదేశమాత్రేణ అభేదప్రతిపాదనపరోఽయం సందర్భ ఇతి కథమవగమ్యత ఇతిచే దుచ్యతే- ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేత్యాది గ్రంథప్రవృత్తి దర్శనాత్ బుద్ధ్యా ధ్యాయంత్యాం స్వయమాత్మా ధ్యాయతీవ చలత్యాం చలతీవ వస్తుతో నధ్యాయతి నచలతీత్యర్థః- ఏవ మత ఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి-పదేపదే ప్రశ్నః అనన్వాగతస్తే నభవత్యసంగో హ్యయం పురుష ఇతి పదేపదే ప్రతివచనంచ వాక్యసందర్భస్యాభేద పరత్వం జ్ఞాపయతి- అస్యార్థః- అతః కామాది వివేకానంతరం మోక్షసాధనీభూత సాక్షాత్కారాయైవ బ్రూహీతి జనక ప్రశ్నార్థః- తేన జాగ్రద్భోగాదినా అనన్వాగతః అస్పృష్టో భవతి అసంగత్వాదితి॥

అవ॥ ఇతశ్చ జీవస్యాసంసారిత్వ ప్రతిపాదన పరమిదం వాక్యజాతం॥

సూ॥ ౪౩॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥

వృ॥ యతోఽస్మిన్వాక్యే పత్యాదయశ్శబ్దా అసంసారిత్వ ప్రతిపాదన పరా స్సంసారిత్వనిషేధ పరాశ్చ దృశ్యంతే- స సర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతి రిత్యసంసారిత్వపరాః సనసాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయా నిత్యాద్యా స్సంసారిత్వ నిషేధకా ఇతి సిద్ధం॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

అవ॥ ఏవం తావత్ప్రథమే పాదే జిజ్ఞాస్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతే బ్రహ్మణి జగజ్జన్మాదికారణే సర్వజ్ఞే సమన్వయం వేదాంతానాం ప్రసాధ్య బ్రహ్మలక్షణస్య ప్రధానే అతివ్యాప్తి మాశంక్యాశబ్దత్వేన నిరాకృత మీక్షతేర్నాశబ్ద మిత్యత్ర-తదనంతరం స్పష్టబ్రహ్మలింగాని వాక్యాని బ్రహ్మణి సమన్వితానీత్యుక్తం- ద్వితీయ తృతీయ పాదయో రస్పష్టబ్రహ్మలింగాని ప్రాయశ ఉపాస్యగాని జ్ఞేయగానిచ సమన్వితానీత్యుక్తం-ఇదానీంతు ప్రధానస్యాశబ్దత్వ ముక్తం క్వచిచ్ఛాఖాసు తత్పరశబ్దానామపి దర్శనాదిత్యాశంక్య తేషా మన్యపరత్వ ప్రతిపాదనార్థ మయం పాద ఆరభ్యతే॥

సూ॥ ౧॥ ఆనుమానిక మప్యేకేషా మితిచేన్న శరీరరూపక విన్యస్త గృహీతే ర్దర్శయతిచ॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిం త్పాత్రసందర్భే బ్రహ్మైవ జగత్కారణం వేదాంత ప్రతిపాద్యం నప్రధానాదీత్యుక్త ముక్తం- బ్రహ్మవ త్ప్రధానస్యాపి జగత్కారణత్వేన వేదాంత బోధ్యత్వాత్ నచ కారణద్వయ వైయర్థ్యం కల్పభేదేన వ్యవస్థానాదితి- బ్రహ్మాంగీకారే ణాక్షేపకత్వాత్ ఆక్షేపసంగతిః- పూర్వగ్రంథే నాస్యాధికరణ స్యాగతార్థతా సూత్రకారై రేవాప్యేకశబ్దా ప్రయుంజానై స్సూచితా- అవ్యవహితాధికరణే నతు ప్రసిద్ధ జీవోక్తిభంగేనా ప్రసిద్ధ బ్రహ్మోక్తివ దప్రసిద్ధ ప్రధానోక్తిపర మేవ కారకవాక్య మస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః- ప్రధానస్యాశబ్దత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయదార్ఢ్యా దస్తి శ్రుత్యధ్యాయసంగతిః-ఆవిరోధ న్యాయ పర్యంతం న్యాయానాం సర్వేషాం పదవిచారా దాపాదం పాదసంగతిః- పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయఇతి నియమాభావః ఫలం- సిద్ధాంతే తాదృశ నియమఇతి వివేకః- కారకవాక్యం పఠ్యతే-ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవతు-

బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహ మేవచ- ఇంద్రియాణి హయానాహు ర్విష యాంస్తేషు గోచరాన్- ఆత్మేంద్రియ మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః - సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి- అనియతేంద్రియాదేః పుంసః సంసారిత్వం నియతేంద్రియస్యాధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమితి శ్రావయిత్వా కింతదధ్వనః పారం విష్ణోః పదమిత్యాకాంక్షాయాం తేభ్యఏవేంద్రియాదిభ్యః పర త్వేన పరమాత్మానం విష్ణోః పదం దర్శయతి- ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా- అర్థే భ్యశ్చ పరం మనః- మనసశ్చ పరా బుద్ధి ర్బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః- మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః- పురుషా న్నపరం కించిత్సాకాష్ఠా సాపరా గతిరి తి- అస్యార్థః - ఆత్మనో భోక్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ రథిత్వం రథస్వామిత్వం స్థూలశరీరస్య భోగాయతనత్వేన గుణతయా రథసామ్యం-వివేకావివేక వృత్తిభ్యాం బుద్ధిరేవ శరీరద్వారా భోక్తారం సుఖే దుఃఖేవా ఉపనయతీతి సారథిః- మనసా అ శ్వరశనాస్థానీయేన వివేకినా విషయేభ్యః ఇంద్రియాణి నిగృహ్యంతే- తేనావివేకినా విషయేషు ప్రవర్త్యంతే- తేన యుక్తం మనసః ప్రగ్రహత్వం ఇంద్రియాణి సంయ తాని ముక్తిద్వారం ప్రాపయంతి - అసంయతాన్యనర్థం సంసారమితి హయత్వం తేషాం- యథాఽశ్వో మార్గమాలక్ష్య చలతి ఏవ మింద్రియహయాః స్వార్థముప లభ్య చలంతీతి శరీరాదిషు మధ్యే శబ్దాదీనాం విషయాణాం మార్గత్వం-నను మా ర్గే రథినో రథాద్యపేక్షా న భోగే చిద్రూపతయా స్వభావేనైవ తద్భోగాదిత్య త ఆహ- ఆత్మేతి- ఆత్మాభోక్తేత్యాహురితి సంబంధః-తస్యాసంగస్యార్థేంద్రియాస న్నికర్షేణ భోగా యోగాదింద్రియ మనోయోగో యథాభవతీతి క్రియావిశేషణే న భోక్తృత్వమాహ- ఇంద్రియేతి-భావే నిష్ఠా యద్వా ఆత్మా దేహ స్తద్యుక్త మాత్మా నం భోక్తేత్యాహురితి యోజనా- యద్యప్యంతరంగత్వా దింద్రియాణా మర్థాపే క్షయా పరత్వం తథా పీంద్రియాణాం గ్రహత్వం అర్థానాం శబ్దాదీనాం అతిగ్రహ త్వం శ్రుతౌ నిర్దిష్టమిత్యర్థానామేవ పరత్వం గృహ్ణంతి వశీకుర్వంతి- పురుషపశు మితి గ్రహా ఇంద్రియాణి తేషాం గ్రాహకత్వం విషయాధీనమితి అతిగ్రహావిషయాః తేనాతిగ్రహతయా అర్థానాం ప్రాధాన్యమిత్యాహ- ఇంద్రియేభ్యఇతి - సర్వేంద్రి యార్థ వ్యవహారస్య మనోమూలత్వా న్మనసోఽర్థేభ్యః పరత్వం నిశ్చయాత్మక బుద్ధిద్వారా విషయాః భోక్తురుపకుర్వంతీతి సంశయాత్మకమనసో బుద్ధేః ప్రాధా న్యం పూర్వంయో రథిత్వేనోక్త ఆత్మాసభోక్తా బుద్ధేః పరః భోగోపకరణత్వాత్ స్వామిత్వాచ్చ మహత్వం యది మహత్వస్యాత్మవిశేషణత్వే ఆత్మనః పర మవ్యక్తమి తి స్యాత్-తస్య విశేష్యత్వాదితి బ్రూతే- తదా మహచ్ఛబ్దేన హిరణ్యగర్భ బుద్ధిరుచ్య తే- తస్యాః వ్యష్టిబుద్ధివ్యాసనా దాత్మత్వంచ- ఏవంభూత హిరణ్యగర్భబుద్ధిం స్వబు

తి రేవ దర్శయతి- మనో మహాన్మతిర్బ్రహ్మా పూర్బుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః- ప్రజ్ఞాసంవిచ్చితిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యత ఇతి- అయమర్థః- సర్వే ప్రథమాంతా హిరణ్యగర్భబుద్ధిపరాః తస్యాః మనస్త్వ సంకల్పాదిరూపత్వం స్యాదిత్యత ఆహ- మతిరితి- మహత్వముపపాదయతి బ్రహ్మేతి- భోగ్యజాతాధారత్వమాహ- పూరితి- నిశ్చయాత్మకత్వమాహ- బుద్ధిరితి- కీర్తిశక్తిమతీ ఖ్యాతిరీశ్వరః నియామకః ప్రజ్ఞా లౌకిక కర్మప్రకృష్టజ్ఞానం సంవిజ్ఞానఫలం- ఉపాసకస్య తత్ప్రాప్తిశ్చితిః చిత్ప్రధానా స్మృతిః జ్ఞాతసర్వార్థానుసంధానశక్తిమతీ- విద్వత్ప్రసిద్ధిముక్తబుద్ధావనుకూలయతి- పరీతి- శ్రుతిరపి- యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదికా హిరణ్యగర్భబుద్ధౌ వేదావిర్భావమీశ్వరానుగ్రహవశాద్దర్శయంతీ- తస్యా ఉక్తరూపత్వమాహ- ఏతాదృశబుద్ధిస్సర్వాసాం పరా ఉత్కృష్టా- అస్మిన్పక్షే పురుషగ్రహణేనైవ తదవచ్ఛిన్నో రథభోక్తా గృహీతో ద్రష్టవ్యః- ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాది వాక్యనిర్దిష్టాస్సర్వే గృహీతాః అవశిష్టం రథత్వేన కల్పితం శరీరమవ్యక్తాఖ్యావిద్యాకార్యం లక్షణయా అవ్యక్తశబ్దేన నిర్దిశతి- మహతః పరమవ్యక్తమితి- ఏవం వస్తుగత్యార్థః ప్రదర్శితః- అత్ర సంశయః కిమవ్యక్తశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత పూర్వప్రకృతం శరీరమితి తత్ర సాంఖ్యస్మృతౌ మహదవ్యక్తపురుషశబ్దానాం తంత్రీయార్థేషు ప్రసిద్ధత్వాదవ్యక్తం ప్రధానమేవేత్యాహ- ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి - అనుమానగమ్యం ప్రధానమప్యేకేషాం శాఖినాం ప్రత్యక్షమవ్యక్తశబ్దేన పఠ్యత ఇత్యాశబ్దత్వమసిద్ధమితి చేదితి సూత్రావయవార్థః పరిహరతి- నేతి- కుతః శరీరరూపకవిన్యస్తగృహీతేః శరీరస్య పూర్వవాక్యే రథరూపేణ విన్యస్తస్య కల్పితస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః గ్రహణాదిత్యర్థః. రూపకాత్మనా రథాత్మనా విన్యస్తం రూపకవిన్యస్తం శరీరంచ తత్ రూపకవిన్యస్తంచ- తథోక్తం- తస్య గృహీతేరితి విగ్రహః కథం శరీరపరో వ్యక్తశబ్దస్తత్రాహ- దర్శయతి చేతి- పూర్వాపరవాక్యసందర్భః పర్యాలోచ్యమానః ఔచిత్యేన ప్రకృతం పరిశిష్టంచ శరీరమేవావ్యక్తశబ్దబోధ్యం దర్శయతీత్యర్థః॥

అవ॥ నను స్థూలశరీరస్య వ్యక్తశబ్దార్హస్య కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౨॥ సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్॥

వృ॥ దర్శయతీత్యనుషంగః- తుశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః- స్థూలశరీరారంభకభూతానాం సూక్ష్మం కారణమవ్యక్తశబ్దేన దర్శయతి- కుతః తదర్హత్వాత్- అవ్యక్తశబ్దార్హత్వాదిత్యర్థః- గోభిశ్శ్రీణీత మత్సరమిత్యాదివత్- ప్రకృతివాచకశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇతి భావః- గోభిర్గోవికారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత మిశ్రితం కుర్యాదితి శ్రుత్యర్థః॥

అవ॥ నను భూతసూక్ష్మావ్యక్తాంగీకారే ఆగతః ప్రధానకారణ వాదః-సాంఖ్యైస్తస్యైవ ప్రధానత్వేనాంగీకారాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩॥ తదధీనత్వాదర్థవత్॥

వృ॥ న ప్రధానకారణవాదో మయాంగీకృతః- కుతః-తదధీనత్వాత్ - ఈశ్వరాధీనత్వాంగీకారాత్- స్వతంత్రం చేతనానధిష్ఠిత మవ్యక్తం జగత్కారణమితి హి సాంఖ్యమతం- సిద్ధాంతే త్వీశ్వరాధిష్ఠితం మాయావిద్యాకాశాది శబ్దవాచ్యం జగత్కారణమితి మహద్వైలక్షణ్యాత్ నన్వీశ్వరాదేవ జగదుత్పత్తా వవ్యక్తస్యైయర్థ్యమిత్యాశంక్యాహ- అర్థవదితి - ప్రయోజనవదిత్యర్థః- దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢాం- మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాదితి- శ్రుతిప్రసిద్ధ మీశ్వరస్య సహకారీభూత మవ్యక్తం అవశ్య మంగీకర్తవ్యం నహి శక్తిరహితేశ్వరః కార్యలేశం వా కర్తుం సమర్థః- అసంగత్వాదితి తాత్పర్యం నన్వేవమపి కథం శరీరస్య మహతః పరత్వం కథంవా అవ్యక్తకార్యత్వస్యేంద్రియాదీనా మవిశేషత్వే శరీరస్యైవావ్యక్త పదార్థత్వమితిచేదుచ్యతే- మహచ్ఛబ్దవాచ్య భోక్త్రపేక్షయా హిరణ్యగర్భ బుద్ధ్యపేక్షయావా అవ్యక్తాఖ్యా విద్యాయా స్తావత్పరత్వం సర్వసిద్ధం - తదధీనత్వా ద్భోక్త్రాదేః తథాచ తన్నిష్ఠపరత్వం తద్వికారేదేహే ఉపచర్యతె ఇంద్రియాదీనాం తత్కార్యత్వావిశేషేపి స్వస్వశబ్దైరేవ ఉపాత్తత్వాత్ పరిశేషాత్ ప్రకృతాకాంక్ష్య వ్యక్తశబ్దేన స్థూలదేహగ్రహణమేవ న్యాయ్యమితి- ఆచార్యదేశీయై స్సూత్రద్వయ మిద మన్యథా వ్యాఖ్యాతం- శరీరం ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మంచ ద్వయమపి పూర్వవాక్యైరథత్వేన గృహీతం ఉత్తరస్మిన్వాక్యే సూక్ష్మమేవావ్యక్తశబ్దేన గృహీతం తదర్హత్వా త్తచ్చార్థవత్- తదధీనత్వా ద్బంధమోక్ష వ్యవహారస్యేతి సర్వథాపి ప్రధానస్య నాత్రావకాశః॥

అపిచ॥

సూ॥ ౪॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥

వృ॥ సాంఖ్యైః ప్రకృతిపురుషవివేకా న్మోక్షఇతి వదద్భిః ప్రకృతిరపి తదర్థం జ్ఞేయేత్యుక్తం- నచ జ్ఞేయత్వేన ప్రకృతే అవ్యక్తముచ్యతే- అవ్యక్తశబ్దమాత్ర శ్రవణాత్ తస్మాదపి నావ్యక్తం ప్రధానం॥

సూ॥ ౫॥ వదతీతిచేన్న ప్రాజ్ఞోహి ప్రకరణాత్॥

వృ॥ అత్రాహు స్సాంఖ్యాః- జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసంగతం అవ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యైవో త్తరత్ర జ్ఞేయత్వవచనాత్ - అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయం తథా

రసం నిత్యమగంధవచ్చ యత్ - అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి- అశబ్దమిత్యాదిషు ప్రత్యేకం నిత్యమితి సంబధ్యతే- నిత్యం సర్వదా నిచాయ్య జ్ఞాత్వా యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం తాదృశమేవేదం వాక్యం జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి పరమాత్మా నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టః న ప్రధానం కస్మాత్ప్రకరణాత్-పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః- ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశత ఇత్యాదినా ఆత్మన ఏవ ప్రకరణాత్॥

సూ॥ ౬॥ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥

వృ॥ కించ న ప్రధాన మవ్యక్తశబ్దవాచ్యం జ్ఞేయం వా యస్మాత్త్రయాణామేవాగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ ఏవముత్తరవాక్య పర్యాలోచనయా వక్తవ్యత్వేనోపన్యాసః-తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నోపి దృశ్యతే కఠవల్లీగ్రంథే- నాన్యస్య- అత్ర సత్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహితం శ్రద్ధధానాయ మహ్యమి త్యగ్నివిషయః ప్రశ్నః- యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే- ఏతద్విద్యామనుశిష్ట స్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి జీవప్రశ్నః- అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్-అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి పరమాత్మవిషయః ప్రశ్నః - లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వేత్యగ్నివిషయ ముత్తరం- హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం- యథాచ మరణం ప్రాప్యాత్మా భవతి గౌతమ- యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః- స్థాణుమన్యేనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతమితి జీవస్యోత్తరం- న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాది పరమాత్మనః ప్రతివచనం- న హ్యేవం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరే దృశ్యేతే - యేనావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా స్యాత్ - శ్రుత్యర్థస్తు - హే మృత్యో నః మదర్థం తత్తద్వరద స్త్వం స్వర్గ్యం స్వర్గహేతు మగ్నిమధ్యేషి సదా స్మరసి తేన తద్విషయాం విద్యాం వదేత్యర్థః- జీవపరమాత్మప్రశ్నౌ పూర్వం వ్యాఖ్యాతౌ- లోకాదిం లోకహేతుం విరాడ్రూపత్వాదుపాస్యత్వాత్తమగ్ని ముక్తవా న్నచికేతసే - యాః స్వరూపతో యాదృశాః యావతీః సంఖ్యాతః - యథా వా అగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వ ముపాచేతి సంబంధః- హంత ఇదానీం గుహ్యం గోప్యం చిరంతనం బ్రహ్మ ప్రవక్ష్యామీత్యుపక్రమ్య జీవమపి బ్రవీతి- యథేతి- ఆత్మా జీవో మరణం ప్రాప్య యథా భవతి తథా వక్ష్యామీతి యోజనా- కథం భవతీత్యత ఆహ- యోనిమితి- మృతానాం పునర్విచిత్రజన్మాపత్తౌ నిమిత్తమాహ యథేతి- యద్యప్యస్మిన్ కఠవల్లీగ్రంథే జీవపరమాత్మనోః పృథక్ప్రశ్నౌ న స్తః వరం వృణీష్వేతి మృత్యునా ప్రేరితేన నచికేతసా పితుస్సౌమనస్యాగ్నివిద్యా

త్మవిద్యాత్మక వరత్రయ మేవ పృష్టమితి వరాణామేష వరస్తృతీయఇతి లింగాన్ని శ్చితత్వాత్ తథాపి జీవపరయోః కల్పిత భేదాపేక్షయా త్రయాణామిత్యుక్తం సూత్రకారైః వస్తుతస్తు- యేయం ప్రేతఇత్యాదినా పృష్టస్యైవాత్మనో న్యత్రధర్మాదిత్యాదినా ధర్మవిశేషపురస్కారేణానుకర్షణా దేకవిషయఏవ ప్రశ్నః భేదస్యచ కల్పితత్వం వాక్యపర్యాలోచనయాఽవగతం తథాహి-యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ పశ్యతీతి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టిమపవదతి- ఇహదేహే యచ్చైతన్యం తదేవాముత్రాదిత్యాదావసంసారి బ్రహ్మ యచ్చాముత్ర తదేవేహ దేహే అనుప్రవిష్ట మిత్యన్యోన్యైక్యమిత్యర్థః - అభేదం ప్రథయితుం భేదం నిందతి- మృత్యోరితి- యః కశ్చిన్మూఢ ఇహ బ్రహ్మాత్మని నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి- వస్తుతోహం భిన్నఇతి- స మరణాన్మరణంపునఃపునః ప్రాప్నోతి నసుఖభాగిత్యర్థః- తథా జీవప్రశ్నానంతరం అన్యంవరం నచికేతోవృణీష్వేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోపి నచికేతా యదా నచచాల తదైనం ముముక్షుం మత్వా విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే- నత్వా కామా బహవో లోలుపంతేతి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్ యదువాచ- తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం- అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరోహర్షశోకౌ జహాతీతి- తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయో రభేదఏవేతి గమ్యతే- యద్యుభయో ర్భేదః తదా జీవప్రశ్నానంతరం ప్రశంసా విఫలైవస్యాత్- శ్రుత్యర్థస్తు- త్వా త్వాం బహవోపి కామా నాలోలుపంత శ్రేయోవిచ్ఛేదం నకృతవంతః- తతో విద్యార్థినం త్వాం మన్యే హమితి- జీవప్రశ్నస్య పరమాత్మవాక్యేనోత్తరమాహ- తం దుర్దర్శమితి- నహ్యత్ర భేదమిథ్యాత్వే వివాదః- యతోజీవప్రశ్నే పరమాత్మానం ప్రతిపాదయతి- ఉభయో ర్భేదే తాత్వికే ఉన్మత్తప్రలాపో భవేదిత్యేవమాదీని వాక్యాని భేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదకాని బోధ్యాని॥

కించ॥

సూ॥ ౭॥ మహద్వచ్చ॥

వృ॥ యథా-బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః-వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమిత్యాదౌ-వేదేశ్రుతో మహచ్ఛబ్దోబుద్ధ్యాఖ్య ద్వితీయ తత్త్వవాచీనాంగీక్రియతే సాంఖ్యైః- తథా వైదికావ్యక్త శబ్దోపి నాప్రకృతప్రధానవాచీ- తస్మాత్ ప్రకృతశరీరపరమేవాఽవ్యక్తపదమిత్యశబ్దత్వం ప్రధానస్యేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౮॥ చమసవదవిశేషాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వ మవ్యక్తశబ్దమాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానేన ప్రధానస్యార్థ(వ)తోఽప్రత్యభిజ్ఞానా దవ్యక్తపదావాచ్యత్వేపి త్రిగుణత్వాదినా అజామన్త్రేఽర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానా దజాపదం ప్రధానపరమస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాస్యారంభః - అధ్యాయపాదసంగతిఫలాని పూర్వవద్బోధ్యాని - శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే- అజామేకాం లోహితశుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః- అజో హ్యేకో జుషమాణోఽనుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగామజోఽన్య ఇతి- అత్ర సంశయః-కిమజాశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత తేజోబన్నాత్మికా ఛాన్దోగ్యసిద్ధావాన్తరప్రకృతిరితి- తత్ర నజాయత ఇత్యజా సాంఖ్యసిద్ధా ప్రకృతిః రజస్సత్త్వతమోగుణాత్మకత్వాల్లోహితశుక్లకృష్ణా చ భవతి-కించ-ఏకో జీవః పురుషో జుషమాణస్సేవమానః కార్యకరణసంఘాతాభిమానీతి యావత్- స తామనుశేతే- తామజాం భ్రమేణాత్మత్వేనావగమ్య తత్కార్యబుద్ధినిష్ఠ సుఖదుఃఖాదిక మనుభవతి- అహం సుఖీ దుఃఖీతి-అన్యస్తు వివేకీ భుక్తభోగాం కృతభోగాం వివేకజ్ఞానా జ్జహాతి ముచ్యత ఇతి- జీవభేద ప్రతిపాదనాదజా ప్రధానమితి నాశబ్దం ప్రధానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః-న ప్రధానస్యాసాధారణ్యేనాత్ర ప్రత్యాయక మస్తి- నజాయత ఇత్యజేత్యన్యత్రాపి యోజయితుం శక్యత్వాత్ లోహితాదిశబ్దాశ్చ రూపవిశేషేషు రూఢాః- న రజ ఆదౌ యథాకథంచి న్నయన మన్యత్రాపి తుల్యం సాధారణస్థలే ఇదమేతత్పదవాచ్యమితి నిర్ధారణాభావే దృష్టాన్తః- చమసవదితి- యథా అర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇత్యస్మిన్మన్త్రే అయం చమస ఇత్యవధారణం న సంభవతి- కథంచి దర్వాగ్బిలత్వాదే రన్యత్రాప్యవిశేషాత్ ఏవమజామన్త్రేప్యజాత్వాదే రవిశేషాత్ న ప్రధాననిర్ణయ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమిత్యర్థః॥

అవ॥ నను ఇదం తచ్ఛిర ఏష హ్యర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వబుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్ఛిరశ్చమస ఇతి నిర్ణయో భవతి ఇహ త్వజామన్త్రే కేయ మజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యాశంక్య సజాతీయ శ్రుత్యన్తరా త్తేజోబన్నలక్షణాఽజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యాహ॥

సూ॥ ౯॥ జ్యోతిరుపక్రమా తు తథా హ్యధీయత ఏకే॥

వృ॥ జ్యోతిస్తేజ ఉపక్రమే యస్యాస్తేజోబన్నలక్షణాయాః సా జ్యోతిరుపక్రమా- తు రవధారణే సైవేహాజా నిర్ధారణీయా న ప్రధానం కస్మాత్- తథా హ్యధీయత ఏకే- హి యస్మాదేకే ఛన్దోగాః తేజోబన్నాత్మికాయాః భౌతికకార్యప్రకృతేః తథా లోహితాదిరూపతా మధీయతే ఆమనన్తి - యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి - తథా లోహితాది శబ్దసామ్యాత్తాన్యేవ తేజోబన్నానీహ ప్రత్యభిజ్ఞాయన్తే-యద్వాఽత్రైవ శ్వేతాశ్వతరో

పనిషది పూర్వాపర పర్యాలోచనాయాం అనిర్వాచ్యమాయాయాం జగత్కారణత్వ ప్రతీతేః తస్యా అజాశబ్దేన గ్రహణం- తథాహి- కిం కారణం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి వాక్యోపక్రమే ఈశ్వరశక్తేర్మాయాఖ్యాయాః జగద్ధేతుత్వం గమ్యతే - వాక్యశేషేపి- మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరమితి- యో యోనిం యోనిమధితిష్ఠత్యేక ఇతిచ తస్యా ఏవావగతిః నస్వతంత్ర ప్రధానస్యేతి-శ్రుత్యర్థస్తు- బ్రహ్మాణశ్శుద్ధత్వాత్ నజగద్ధేతుత్వమితి శ్రుతిః- బ్రహ్మవాదినః ప్రతిశంకతే కింకారణమితి- యజ్జగత్కారణం కిం తద్బ్రహ్మ వా అన్యద్వేత్యర్థః- యద్వా- జగదుత్పత్తౌ కిముపకరణవద్బ్రహ్మేత్యర్థః- తే పృష్టాః బ్రహ్మవాదినోఽనయా రీత్యా విమృశ్య ధ్యానాఖ్యేన యోగేనానుగతాః పరమాత్మాన మనుప్రవిష్టాస్సంతః తస్యైవ దేవస్యాత్మభూతామైక్యే నాధ్యస్తాం మాయాశక్తిం గుణత్రయవతీం త్రిగుణస్య జగతో నిర్మాణే సహకారిణీం అపశ్యన్నితి యోజనా- ప్రధానే మాయాశబ్దం వారయతి - మాయినమితి- అనిర్వాచ్యశక్తిర్యోనిః తస్యా ఏకత్వేపి కార్యభేదేన భేదాత్ వీప్సా అధితిష్ఠతి ప్రేరయతి - నహి పరమతే ఈశ్వరస్య తదధిష్ఠానత్వం సమ్మతమితి రహస్యం॥

అవ॥ నన్వజాశబ్దోనతావత్తేజోబన్నాత్మికాయాం ప్రకృతౌ రూఢః- భాగవదజాత్వజాత్యాధారత్వాభావాన్నాపియౌగికః - జనిమత్త్వాత్తేజోబన్నానామిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౧౦॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥

వృ॥ చః శంకానిరాసార్థః- తేజోబన్నాత్మికాయాం ప్రకృతౌ నాజాశబ్దస్యానుపపత్తిః-కుతః-కల్పనోపదేశాత్- యథా లోకే ప్రసిద్ధామజాం భుక్తభోగామేకోజస్త్యజతి అన్యస్తామనువర్తతే- ఏవం త్యాగభోగయోః కార్యకరణ సంఘాతాద్యుపాదానభూతాయాస్తేజోబన్నాత్మికాయాః ప్రకృతేః సామ్యద్యోతనార్థం కల్పనయాఽజాత్వస్య ఉపదేశాదిత్యర్థః- యథా - మధుభిన్నస్యాదిత్యస్యాసౌ వా ఆదిత్యో దేవమధ్వితి మధుత్వోపదేశః-యథా ధేనుభిన్నాయా వాచో ధేనుత్వోపదేశః ఏవ మజాభిన్నాయాః ప్రకృతే రజాత్వోపదేశే నకశ్చిద్విరోధః-యదుక్తం జీవభేదోఽస్మిన్మంత్రే ప్రతిపాద్యత ఇతి తన్న- లోకసిద్ధభేదానువాదేన బంధమోక్ష వ్యవస్థాపరత్వాదస్య వాక్యస్య ఏకోదేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ ఇత్యాదినా ఆత్మైక్యావగమాత్- తస్మాన్నాత్ర ప్రధానస్యావకాశ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౧॥ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ అ ॥ 3॥

వృ॥ పూర్వమధ్యాత్మికాధికారే ప్రసిద్ధభాగాగ్రహణాయోగాదజా తేజఆది

కేత్యుక్తం- తథా యస్మిన్ పంచపంచజనా ఇతి మంత్రే పంచజనశబ్దేన ప్రసిద్ధ మను
ష్యగ్రహణాయోగాదవయవవ్యుత్పత్త్యా సాంఖ్యాభిమత పంచవింశతితత్త్వానాం గ్ర
హణమస్త్వితి దృష్టాంత సంగత్యాస్యారంభః- ఫలంపూర్వవద్ద్రష్టవ్యం - బృహదార
ణ్యకే షష్ఠాధ్యాయే శ్రూయతే- తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయు ర్హోపాసతే
మృతమిత్యనంతరం- యస్మిన్ పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః- తమేవ మన్య ఆ
త్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మ మృతోమృతం- ప్రాణస్య ప్రాణ ముత చక్షుష శ్చక్షు
రుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో యే మనోవిదు స్తేనిచిక్యు బ్రహ్మ పురాణ మగ్ర్య
మితి -పరమార్థతో స్యార్థః- జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం జ్యోతిర్భాసకం తద్బ్రహ్మ
దేవా ఉపాసతే ఆయుష్ట్వేనామృతత్వేనచ- తేనోపాసనేనాయుష్మంతో జాయం
తే ఇతి పూర్వవాక్యార్థః- సూర్యాది జ్యోతిరేకం పూర్వోక్తం ప్రాణస్య ప్రాణ
మితి వాక్యశేషగతా శ్చత్వారః ప్రాణాదయశ్చేతి మిళిత్వా పంచజనాః పంచ పం
చజన శబ్దోవయవార్థ మనపేక్ష్య పురుషమాత్రంవక్తి లోకే- అతఏవ- స్యుః పుమాం
సః పంచజనా ఇత్యమరో జగాద-ప్రకృతేచ పురుషగ్రహణే వాక్యస్య నిస్తాత్పర్యాప
త్త్యా తత్సంబంధి ప్రాణా దయో గృహ్యంతే-పంచజనశబ్దేన-తేకతీత్యాకాంక్షాయాం
పంచేతి సంఖ్యాపూరణంతథా పంచపంచజనా ఆకాశశ్చావిద్యాఖ్యో యస్మిన్ ప్రతి
ష్ఠితః తదేవ నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మాత్మక మమృత మాత్మానం మన్యఇతి మంత్రదృశా
యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తే జనకః పృచ్ఛతి- బహిరేవ త్వం కిం విద్వాన్ మంతవ్యాదన్యో
మర్త్యఇతి నేత్యాహ- విద్వా నమృతఇతి- అస్మీతి శేషః- అవిద్యయాకల్పితం మర్త్య
త్వమితి భావః- ప్రాణాదీనాం జీవనాది ప్రదం త్వం పద లక్ష్యం యేవిదు స్తస్యస్వరూ
పం పురాణం చిరంతనం అగ్రే కార్యదశాయా మప్యలుప్తత్వే నాగ్రభవ మ
గ్ర్యం బ్రహ్మ నిచిక్యుః నిశ్చయేన జ్ఞాతవంతఇతి తత్ర కిం పంచజనశబ్దేన మూలప్ర
కృత్యాదీని పంచవింశతి తత్త్వాన్యుచ్యంతే ఉత వాక్యశేషగతాః ప్రాణాదయఇతి సం
శయే తత్త్వానీతి ప్రాప్తం- తథాహి-మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృ
తి వికృతయ స్సప్త- షోడశకశ్చ వికారో నప్రకృతి ర్నవికృతిః పురుషఇతి సంగృహీ
తాని పంచవింశతితత్త్వాని వర్ణ్యంతే- పంచపంచజనాఇతి పంచానాం జనానా మా
దిమ పంచపదేన పంచత్వోక్త్యా పంచవింశతిజనా స్సంపద్యంతే కేజనా ఇత్యాకాం
క్షాయాం సాంఖ్యస్మృతిసంగృహీతాని పంచవింశతితత్త్వాని సంబధ్యంతఇతి నాశ
బ్దం ప్రధానమితి - స్మృత్యర్థస్తు - మూలప్రకృతిః ప్రధానం అవికృతిరనాదిత్వాత్
మహానహంకారః పంచభూతాని సూక్ష్మాణి పంచతన్మాత్ర సంజ్ఞానిచసప్త మహ
దాద్యాః ప్రకృతయో వికృతయశ్చ తత్త్వాంతరోపాదనత్వం ప్రకృతిత్వంఅస్తిహి మ
హతో బుద్ధ్యాఖ్యస్యాహంకార తత్త్వం ప్రతి ఉపాదానత్వం ప్రధానాపేక్షయా

వికృతిత్వం- ఏవం పూర్వాపేక్షయా వికృతిత్వ మహంకారాదీనాం ద్రష్టవ్యం ప్రకృతిత్వం చాహంకారస్య పంచతన్మాత్రాణా మేకాదశేంద్రియాణాం చోపాదానత్వాత్- పంచతన్మాత్రాణాం చాకాశాది మహాభూత ప్రకృతిత్వం- షోడశకస్య షోడశసంఖ్యావచ్ఛిన్నస్య ఏకాదశేంద్రియ పంచమహాభూత సముదాయ రూపస్య వికారత్వమేవ నప్రకృతిత్వం- పురుషస్తు కూటస్థ ఇతి అత్రాభిధీయతే అస్మిన్మంత్రే శ్రూయమాణాయాః పంచవింశతి సంఖ్యాయాః స్మృతిసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానా మూపసంగ్రహాత్ ప్రధానస్య శబ్దవత్వమిత్యపి నకుతః నానాభావాత్ అస్మిన్మంత్రే సర్వనామ్నా ఆకాశశబ్దేన చాత్మాకాశయోః పృథక్ శ్రూయమాణత్వాత్తౌ విహాయ గుణాస్త్రయో మహదాదయో ద్వావింశతి రితిసంభూయ పంచవింశతి సంఖ్యేయా వక్తవ్యాః- తథాచ పంచానాం పంచకానా మేకపంచక పర్యాప్తాన్యపంచకస్యావృత్త ధర్మవత్త్వాభావేన నానాభావాత్ పంచపంచజనా ఇత్యనేన పంచానాం పంచకానాం గ్రహణమితి ప్రతిపాదన మశక్యసమర్థనం లోకేహి గోపంచకం బ్రాహ్మణపంచకం చేతి పంచకద్వయమితి వక్తుముచితంఏకపంచక పర్యాప్తాన్యపంచకవ్యావృత్త గోత్వాది ధర్మసత్త్వాదిత్యర్థః- నానాత్వేపి కథంచిత్పంచవింశతి సంఖ్యాంగీకారే బాధకాంతరమాహ - అతిరేకాచ్చేతి - నహ్యస్మిన్మంత్రే పంచవింశతి సంఖ్యైవ శ్రూయతే కింత్వతిరిక్తావాత్మాకాశావపి శ్రూయతే తథాచ తయోః పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తత్వాత్ సప్తవింశతితత్త్వ ప్రాప్త్యా అపసిద్ధాంతాపాతః- నచ గుణత్రిత్వ వివక్షయా పంచవింశతి సంఖ్యాపూరణా న్నతత్త్వాతిరేక ఇతి వాచ్యం- తథా సత్యాత్మాకాశయోః పృథక్కథన వైయర్థ్యాత్కథంచి ద్భోగ్యజాతాపేక్షయా ఆత్మనః పృథక్త్వేన కథనస్య సార్థకత్వేపి ఆకాశస్య పృథక్కథనం నిష్ఫలమేవేతి భావః వస్తుతోఽత్ర పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిరేవ నాస్తీత్యపిశబ్దేన సూచయతి పంచజనశబ్దస్యైకత్వేన యోగమనపేక్ష్య పురుషేషు రూఢత్వాత్ తే కతీత్యాకాంక్షాయాం పంచత్వ సంఖ్యాన్వయాత్ అన్యథా పంచజనా ఇత్యత్ర పదభేదాంగీకారే ప్రధానజనాన్ ప్రతి గుణత్వేనాన్వితపంచత్వస్యాద్య పంచత్వేనాన్వయాయోగో బాధకః- గుణయోః పరస్పరాన్వయా దర్శనాత్ ఉభయోః పంచత్వయోః ప్రధానజనాన్వయ సంభవేపి జనేషు దశత్వసంఖ్యా ప్రతీతిరేవ న పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిరితి న శబ్దవత్ప్రధానం॥

అవ॥ నను తే పంచత్వసంఖ్యాకాః పంచజనాః క ఇతి స్వరూపప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ ప్రాణాదయో వాక్యశేషాత్॥

వృ॥ మాధ్యందిన శాఖాయాం పంచజనమంత్రానంతర మంత్రే ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్న మనాంసి శ్రూయమాణాని పంచజనశబ్దేనోచ్యంతే కస్మా ద్వాక్యశే

పాత్ ప్రాణస్య ప్రాణ ముతచక్షుష శ్చక్షు రుతశ్రోత్రస్య శ్రోత్ర ముతాన్నస్యాన్నం మనసోయే మనో విదురితి వాక్యశేషస్థత్వాదిత్యర్థః॥

అవ॥ నను మాధ్యందినానాం ప్రాణాదష్వన్నస్యామ్నానా ద్భవతు పంచసంఖ్యా కాణ్వానాంత్వనామ్నానా త్కథం పంచసంఖ్యే త్యతఆహ॥

సూ॥ ౧౩॥ జ్యోతిషైకేషా మసత్యన్నే॥

వృ॥ ఏకేషాం కాణ్వానా మసత్యన్నే తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయు ర్హోపాసతే మృతమితి పూర్వవాక్యస్థ జ్యోతిషా పంచత్వం పూరణీ యమిత్యర్థః- తస్మాదశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౪॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తేః॥ అ॥ ౪।

వృ॥ పూర్వాధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశబ్దత్వ ప్రతిపాదనేన జగత్కారణత్వలక్షణం బ్రహ్మణ్యేవేతి నాతివ్యాప్తమిత్యుక్త్వా కారణవిషయాణాం వేదాంతానాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఉక్తః సనసంభవతి తేషాం వేదాంతానాం పరస్పరవిరుద్ధార్థప్రతిపాదకత్వేన స్వతో నిశ్చాయకత్వాభావాత్ అనుమానసిద్ధ ప్రధానలక్షకత్వే ఉక్త సమన్వయాసిద్ధేరిత్యాశంకానిరాసార్థ మిదమారభ్యతే- నచావిరోధార్థ మధికరణం నేహ సంగతమితి వాచ్యం సమన్వయతో వాక్యార్థజ్ఞానే స్మృత్యాదమానాంతర విరోధాశంకా నిరాసస్యావిరోధాధ్యాయార్థత్వాత్- ఇహతు కారణవిషయ వాక్యానామేవ మిథోవిరోధా న్నసమన్వయో బ్రహ్మణీత్యాశంక్య తన్నిరాసేనైవ సమన్వయస్య సాధ్యత్వా దధ్యాయసంగతిసిద్ధేః- అసత్పదస్య బాహ్యభ్యుపేతాసత్పరత్వ నిరాకరణేన సమన్వయస్థాపనాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా- పూర్వపంచత్వసంఖ్యాపూరణ మన్నేన జ్యోతిషావేతి వికల్పస్యావిరోధేపి ప్రకృతే సిద్ధే కారణాత్మక వస్తుని వికల్పాయోగాత్ విరోధే సత్యప్రామాణ్యం వాక్యానామితి తన్నిరాసాయ ప్రధానస్య కారణత్వమితి ప్రత్యుదాహరణలక్షణావాంతరసంగతిః పూర్వోత్తరపక్షయో స్సమన్వయాసిద్ధి స్తత్సిద్ధిః ఫలమితి వివేకః- అత్ర జగత్కారణవాదివాక్యాని బ్రహ్మణి మానం నవేతి విశయే మానంనేతి ప్రాప్తం కస్మాత్ పరస్పర విరోధ దర్శనాత్- తథాహి- క్వచిదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశపూర్వికా సృష్టిః శ్రూయతే - క్వచిత్తేజోసృజతేతి తేజఆదికా - క్వచిత్తు సప్రాణ మసృజతేతి ప్రాణాదికా క్వచిదక్రమైవ సృష్టిః శ్రూయతే స ఇమాం ల్లోకా నసృజతాంభో మరీచి మరమాపోదోంభ ఇతి స ఈక్షితా పరమాత్మా- లోకానేవాహ- అంభ ఇతి అమ్మయ శరీర ప్రచుర స్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః రశ్మిప్రధానోంతరిక్షలోకో మరీచిః- మరణప్రధానోయం లోకోమరః- అబ్బహుళః పాతాళలోక ఆపఇతి విశేషః

ఏవం సృష్టౌ విగానే తత్కారణత్వ లక్షిత బ్రహ్మణి విగానం- సాక్షాదపి జగత్కారణే విగానం దృశ్యతే- అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ - తతో వై సదజాయతేత్యసతః కారణత్వం క్వచిదవగమ్యతే - ఏవ మసదేవేదమగ్ర ఆసీ త్తత్సదాసీ త్తత్సమభవదితి- వస్తుతోఽయమర్థః-ఇదం జగదగ్రే ప్రాగవస్థాయాం అసదేవ అవ్యక్తమాసీత్- తతోఽనభివ్యక్త నామరూపాదవ్యక్తా త్కారణా దభివ్యక్త నామరూపం జగజ్జాతం అవ్యక్తమేవ వ్యక్తం భవతీతి యావత్- తత్కారణం యదాత్మనా సమభవ త్తత్సదర్థక్రియోన్ముఖమాసీదితి- క్వచి త్తద్ధైక ఆహు రసదేవేద మగ్ర ఆసీది త్యసద్వాద ముపన్యస్యకథమసతస్సజ్జాయేతేతి తన్నిరస్య సతః కారణత్వమాహ- సదేవ సోమ్యేద మగ్ర ఆసీదతి- క్వచిత్స్వకర్తృకైవ సృష్టిః శ్రూయతే - తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతేతి - తదిదంజగ త్తర్హి తదా ప్రాగవస్థాయామవ్యాకృతం కారణమాసీ త్తత్కల్పిత శబ్దాత్మనా అర్థాత్మనాచ వ్యాక్రియత వ్యక్తమభవదిత్యర్థః- ఏవం పరస్పర విరోధా న్న బ్రహ్మణి సమన్వయో వాక్యానాం కిం త్వనుమానాది సిద్ధ ప్రధానాది లక్షకత్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- కార్యవిషయం విగాన మక్రమాది ప్రయుక్తం నవియదశ్రుతే రిత్యాదినా పరిహరిష్యత్యాచార్యః- అత్ర తు కారణవిగానం పరిహరతి చశబ్దస్తు శబ్దసమానార్థకః శంకానిరాసం వక్తి- బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నాస్తి- కుతః-యథా వ్యపదిష్టోక్తేః- ఆకాశాదిషు యథా భూత ఈశ్వరః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః ఏకస్మిన్వేదాంతే తథాభూతస్యైవాపరవేదాంతే ప్యుక్తే రిత్యర్థః॥

అవ॥ నచ క్వచిత్సతః క్వచిదసతః క్వచిత్స్వభావా దుత్పత్తిశ్రవణా ద్విరోధ ఇతి వాచ్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥

సూ॥ ౧౫॥ సమాకర్షాత్॥

వృ॥ అసన్నేవ సభవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేద చే దిత్యసద్వాద మపోద్య-అస్తి బ్రహ్మేతిచేద్వేదేతి సదాత్మానం నిర్ధార్య సోఽకామయతేతి సతస్సకాశా త్సృష్టిముక్త్వా తత్సత్య మిత్యాచక్షత ఇతి సదాత్మాన ముపసంహృత్య తదప్యేష శ్లోకో భవతీతి- ప్రకృతే సదాత్మని శ్లోకముదాహరతి - అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీదితి - తథాచాసచ్ఛబ్దేన సతఏవ సమాకర్షాత్ నాసతః కారణత్వశంకే త్యర్థః యద్యస్మింఛ్లోకే నిరాత్మక మసదుచ్యేత - తదా అన్యసమాకర్షణేనాన్యస్యోదాహరణా త్ప్రకరణాసంబంధః శ్లోక ఆపద్యేత-ఏవ మసదేవేద మగ్ర ఆసీ దిత్యత్రాపి తత్సదాసీదితి సమాకర్షా దనభివ్యక్త నామరూప మసచ్ఛబ్దం బ్రహ్మైవ ఏవం తద్ధేదం తర్హ్య వ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతే త్యత్రాపి సఏవ ఇహ ప్రవిష్ట ఆన

ఖాగ్రేభ్య ఇతి ప్రకృత పరామర్శినా సఇత్యనేన ఆత్మన స్సమాకర్షణా న్నస్వ
భావాదేవ జగదుత్పత్తిః వ్యాక్రియతేతి కర్మణ ఏవ కర్తృత్వబోధక లకారో లూ
యతే కేదారః స్వయమేవేతి వత్సత్యపి పృథక్కర్తరి నవిరుధ్యతే-యద్వా - కర్మణ్యే
వాయం లకారో గమ్యతేగ్రామఇత్యాదివ ద్ద్రష్టవ్యః - ఏవం బ్రహ్మణః కారణత్వే
నకశ్చిద్విరోధః నాపి సృష్టివిరోధా త్తత్కారణే బ్రహ్మణి విరోధః సృష్టివాక్యా
నాం నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మపరత్వేన సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాత్-శ్రుతిరపి- నిష్ఫలసృష్టేః
ఫలవ ద్బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థత్వం దర్శయతి- అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపోమూలమ
న్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుంగేన తేజోమూలమన్విచ్ఛ తేజసాసోమ్య శుంగేన సన్మూలమ
న్విచ్ఛేతి శుంగం కార్యం తన్మూలం బ్రహ్మ తస్మాన్న కేనాపి విగానమితి జగత్కా
రణవాక్యానాం బ్రహ్మణి సమన్వయ స్సిద్ధః॥

సూ॥ ౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ ఏవం హి గార్గ్యాఖ్య ఋషిణా బాలాకినా అజాత శత్రునామక రాజ్ఞ
స్సంవాదః శ్రూయతేకాషితకీబ్రాహ్మణే బాలాకిః కిలాజాత శత్రుణా బ్రహ్మజ్ఞేన
బ్రహ్మణి సంవదితుం బ్రహ్మ తేబ్రువాణీత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యాది పురుషాన్ జీవాను
క్త్వా తూష్ణీం బభూవ- త మజాతశత్రు ర్మృషావాదితయాఽపోద్య శిష్యభూతాయ
గార్గ్యాయ బ్రహ్మోపదేశార్థ మిదమాహ - యోవై బాలాక ఏతేషాం పురుషా
ణాం కర్తా యస్యవై తత్కర్మ సవై వేదితవ్యఇతి- అస్యార్థః- హే బాలాకే
త్వయా యే పురుషా ఆదిత్యాది గతా బ్రహ్మత్వేనోక్తా స్తేషాం పురుషాణాం క
ర్తా- న కేవలం జగదేకదేశ పురుషకర్తా- అపితు - సర్వస్యైవ జగత ఇత్యాహ-
యస్యేతి- కర్మపదం జగద్వాచి- ఏవం సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగత్కర్తా- తతో
నిష్కృష్టో జ్ఞేయ ఇత్యాహ- సఇతి- ఏవ మస్య సంగతిః పూర్వం సచ్ఛబ్దా త్తదేక
వాక్యస్థాసచ్ఛబ్దో నీతః- ఇహతు- బాలాకి వాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దా దజాతశత్రువాక్యస్థ
కర్మశబ్దో నశక్యతే- తదనుగుణతయా నేతుం - వాక్యభేదాదితి ప్రత్యుదాహరణం-
యద్వావాక్యభేదేపి యథాఉత్తరసచ్ఛబ్దా త్ప్రాచీనాసచ్ఛబ్దోనీతః-తథాఉత్తర కర్మ
శబ్దా త్తదనుగుణతయా బ్రహ్మశబ్దనయనమితి దృష్టాంతసంగతిః- ఉక్తవాక్య సమన్వ
యాసిద్ధి స్తత్సిద్ధిః- పూర్వోత్తర పక్షయోః ఫలంబోధ్యం- ఏవంస్థితే సంశయః- అత్ర
పురుషకర్తా వేదితవ్యః- కిం ప్రాణః ఉత జీవః అహోస్విత్పరమాత్మేతి ప్రాణఇ
తి తావత్ప్రాప్తం కుతః- యస్యవై తత్కర్మేతి చలనాత్మకస్య కర్మణో వాయ్వా
త్మకస్య ప్రాణస్యైవ సంభవాత్- వాక్యశేషే చాథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకథా భవ
తీతి ప్రాణశబ్ద శ్రవణాత్ జీవోవా తల్లింగస్యాపి వాక్యశేషే దర్శనాత్- తద్యథా
శ్రేష్ఠీస్వైర్భుంక్తే యథా వా స్వాశ్శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవ మేవైష ప్రజ్ఞాత్మా తై

రాత్మభి ర్భుఙ్క్తే- ఏవమేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీతి- అయమర్థః- శ్రేష్ఠీ ప్రధానః పురుషః స్వైర్భృత్యై రుపకరణై ర్భుఙ్క్తే- భృత్యా అన్నశనాచ్ఛాదనాదిభిః ప్రధాన ముపజీవంతి- ఏవం జీవోప్యాదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణై ర్భుఙ్క్తే-భృత్యవ దాదిత్యాదయో దేవాః జీవం హవిర్గ్రహణాదినోపజీవంతీతి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యైవ భోగ ఉపపన్నః- తస్మా జ్జీవముఖ్య ప్రాణాన్యతర సమన్వితమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అత్ర వేదితవ్యః పురుషాణాం కర్తా- పరమాత్మైవ- తథాహి బ్రహ్మ తే బ్రవాణి త్యుపక్రమ్య బాలాకినాఽదిత్యాద్యముఖ్యాత్మసూక్తేషు సత్సు త మముఖ్యాత్మవాదితయాఽపోద్యాజాతశత్రుణా వేదితవ్యతయోపదిష్టః పురుషః కర్తా- జీవోవా ముఖ్యప్రాణోవా నహి భవితు మర్హతి తథాత్వే గార్గ్యాపేక్షయాఽజాతశత్రో రవిశేష ప్రసంగాత్ పురుషకర్తృత్వంచ పరమాత్మనోన్యత్ర అంజసా నసంభవత్యేవ- నచ కర్మశబ్దానుపపత్తిః క్రియతఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్- ప్రత్యక్షాద్యుపస్థితం జగదేతదితి సర్వనామ్నా పరామృశతి- నచ జగదంతర్భూతత పురుషకర్తృత్వం పృథ జ్నవక్తవ్యమియుక్తం- గార్గ్యేణ బ్రహ్మత్వేనోక్త పురుషాణా మబ్రహ్మత్వ ద్యోతనాయ గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగుక్తి సంభవాదితి॥

సూ॥ ౧౭॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచే త్తద్వ్యాఖ్యాతం॥

వృ॥ నను జీవలింగా న్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ న బ్రహ్మపరత్వా వధారణమితి త్తద్వ్యాఖ్యాతం ప్రతర్దనాధికరణే- ఉపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగా దిత్యత్రావిరుద్ధతయా జీవముఖ్యప్రాణలింగం బ్రహ్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః- జీవప్రాణపరత్వేఽ ప్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మపరత్వస్యావశ్యకత్వా ద్వాత్రైవిధ్యం స్యాదిత్యేష దోష స్తత్రోక్తః- ప్రకృతేపి సమానఇతి భావః- ప్రతర్దనవిచారే కర్మపదస్యావిచారా దగతార్థతా ద్రష్టవ్యా॥

సూ॥ ౧౮॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమే

వృ॥ జైమిని రాచార్యోస్మిన్ప్రకరణే జీవపరామర్శ మన్యార్థం బ్రహ్మ పత్త్యర్థం యతో మన్యతే అతో బ్రహ్మపర మేవేదం వాక్యం- కుతో మన్యతే- శ్న వ్యాఖ్యానాభ్యాం ఆత్మజిజ్ఞాసుం బాలాకి మాదాయాజాతశత్రుః సుప్తపురుష మీపం గత్వా హే సోమ రాజన్నితి సుప్తపురుష మాహూయాహ్వానశబ్దా శ్రవత్వా ప్రాణాదీనా మభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్య యష్టి ఘాతోత్థాపనేన ప్రాణాదివక్త్రా జీవే ప్రబోధితే పునర్జీవాతిరిక్తాధికరణ భవనాపాదాన విషయా ప్రశ

మన్వయ ప్రతిపాదనా త్తేషా మాధ్యాయం సమన్వయాధ్యాయసంగతిః ప్రథమపా
దే స్పష్టబ్రహ్మలింగానాం విచార్యత్వాచ్చాపాదం పాదసంగతిః ప్రాథమ్యాదస్య
సూత్రస్యాధికరణసంగతి ర్నాపేక్షితా ఏతదానంతర్యం త్వితరేషా మపేక్షితం త
చ్చ తదధికరణ ప్రస్తావే వక్ష్యామః। తత్ర తావ దాత్మావాఽరే ద్రష్టవ్య శ్శ్రోతవ్యో
మంతవ్య ఇత్యాది వాక్యం విషయః । ద్రష్టవ్య ఇత్యాత్మసాక్షాత్కారఫల మనూద్య
తత్సాధనత్వేన శ్రవణంవిదధాతి । శ్రవణంనామ సర్వేషా ముపనిషద్వాక్యానా మ
ద్వైతేబ్రహ్మణి తాత్పర్యావధారణానుకూల న్యాయవిచారః తాదృశ విచారాత్మకం
వేదాంతశాస్త్ర మారభణీయంనవేతి సందేహః సర్వత్రపూర్వోత్తర పక్షయు క్తిద్వ
యం సంశయబీజం ద్రష్టవ్యం తత్రపూర్వః పక్షః శాస్త్రంనారంభణీయం విషయప్ర
యోజన శూన్యత్వాత్ తథాహి సందిగ్ధంవిషయః బ్రహ్మతు జీవాత్మతయా బ్రహ్మత్వే
న వా నసందిగ్ధం అహంప్రత్యయేన సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేతి వాక్యేనచ నిశ్చి
తత్వాత్ నచ తత్త్వమస్యాది వాక్యై రైక్యప్రతిభాసనాత్ అహంప్రత్యయేన చ భే
దావభాసనా త్సంశయః అబాధితాహంప్రత్యయవిరోధే నైక్యశ్రుతే రుపచరితార్థ
త్వాత్ నచాధ్యస్తాత్మవిషయత్వ మహంప్రత్యయస్య స్వయంప్రకాశే ఆత్మని అధ్యా
సాయోగాత్ । నాపి ప్రయోజనం ఉక్తరూపబ్రహ్మజ్ఞానేపి ముక్తే రదర్శనాత్ త
స్మా చ్ఛాస్త్రం నారంభణీయమితి ప్రాప్తే రాద్ధాంతః శాస్త్ర మారంభణీయం విష
యప్రయోజనసత్త్వాత్ శ్రుత్యహంప్రత్యయవిరోధేన జీవాభిన్న బ్రహ్మణః సందిగ్ధత్వ
విషయత్వ సంభవాత్ నచ శ్రుతే రుపచరితార్థత్వం ఉపక్రమాది తాత్పర్య లింగ
సహకృతానేకవాక్యానా ముపచరితార్థత్వాయోగాత్ మనుష్యోహమిత్యాదౌ స
ర్వైరపి భ్రమత్వ స్వీకారాత్ కర్తృత్వా ద్యంశేపి అసంగోహ్యయం పురుష ఇతి శ్రుతి
బలాద్భ్రమత్వమాస్థేయమితి నాధ్యాసానుపపత్తిఃకించ న కేవలం సందిగ్ధత్వేన అపిచ
విపర్యస్తత్వేనాపి విషయత్వం నను స్వయంప్రకాశ ఆత్మని కథం సందేహాదిరితి చేన్న
అనాద్యవిద్యావశా త్తాదృశేప్యాత్మని అధ్యాసస్యానుభవసిద్ధతయా స్వరూపజ్ఞానస్య
తదవిరోధిత్వాత్ నాపిఫలాభావః యథావత్స్వరూప సాక్షాత్కారస్య ఇదానీం సం
భవేపి అసంభావనాది శంకాకళంకితత్వేన నివర్తకత్వాభావేపి శ్రవణ మనన నిది
ధ్యాసనాదిభిః శంకాయాం నిరస్తాయాం బ్రహ్మసాక్షాత్కారేణావిద్యానివృత్తౌ ప్ర
తిబంధకాభావాత్। తథాచశ్రుతిః - తరతిశోకమాత్మవిత్ - యోవేద నిహితం గుహా
యాం సోవిద్యాగ్రంథిం వికిరతీహసోమ్యేతి తస్మాద్విషయఫల సంభవా చ్ఛాస్త్ర
మారంభణీయం అత్ర కృత్స్నశాస్త్రప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ అధ్యాయైస్తు ప్రతిపా
ద్యాని సమన్వయావిరోధ సాధనఫలాని ॥ తదుక్తం - శాస్త్రం బ్రహ్మవిచారాఖ్య
మధ్యాయాస్స్యుశ్చతుర్విధాః । సమన్వయావిరోధౌద్వౌ సాధనంచ ఫలంతథేతి ॥

అత్ర వివరణమతానుసారిణః సూత్రే కర్తవ్యేతి పద మధ్యాహర్తవ్యమితి వదంతి- తథాహి- ద్రష్టవ్యఇతి పరమపురుషార్థసాధనం జ్ఞానమనూద్య శ్రవణాదికర్తవ్యత్వాదినా బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతీత్యాదినాచ భిన్నాభిన్నాత్మవిచారయో స్సాధనత్వేన పక్షప్రాప్తౌ శ్రోతవ్యఇత్యనేన లక్షణయాఅభిన్నాత్మవిచారఏవ సాక్షాత్కారసాధనమితి నిర్ణీయతే వ్రీహీనవహంతీతివత్ ఏవంచ నావేదవిన్మనుతే తం బృహంతం త్వౌపనిషదం పురుషమిత్యాదినా బ్రహ్మణి ప్రమాణాంతరాభావాత్ శ్రవణమాత్రాత్, మననిదిధ్యాసనాది సహకృతం విచారిత వేదాంతవాక్యమేవ సాక్షాత్కారహేతుః సంపద్యతే తథాచ విచారవిధ్యపేక్షితాధికార్యాదినా ప్రాగసిద్ధస్యాపి స్యాపేక్ష నిర్ణయార్థమిదం సూత్రం తస్యానువాదకత్వేఽనర్థక్యం స్యాదితి కర్తవ్యపదాధ్యాహారః శాస్త్రే పురుషప్రవృత్తిసిద్ధయే శ్రుతిసామాప్యాయ వా ఏవంసతి జిజ్ఞాసేత్యత్ర ప్రకృత్యా జ్ఞానమాత్రపరయా సాధ్యజ్ఞాన మజహత్స్వార్థలక్షణయాబోధ్యతే -ప్రత్యయేనేచ్ఛాసాధ్యవిచారోజహల్లక్షణయా బోధ్యతఇతి సవిసమతం ।వివరణటిప్పణ్యాం తు, ప్రకృతే స్సిద్ధజ్ఞాన మాత్రవాచకత్వమంగీకృత్యసాధ్య జ్ఞానేపిజహల్లక్షణైవేత్యుక్తం- తథాచాయంసూత్రస్య శ్రౌతోర్థః సాధనచతుష్టయ సంపన్నస్య బ్రహ్మజ్ఞానాయ విచారః కర్తవ్యఇతి జ్ఞానస్య మోక్షసాధనత్వం వేదాంతానాం చ విచార్యత్వం చార్థాల్లభ్యతే- తథాచోక్తాధికారిణో మోక్షసాధన బ్రహ్మజ్ఞానాయ వేదాంతవిచారః కర్తవ్యఇత్యార్థికోర్థఇతి । మిశ్రమతానుసారిణస్తు శ్రుతిసూత్రయో రైకరూప్య నియమాభావం । విషయప్రయోజనజ్ఞానాదేవ పురుషప్రవృత్తిసిద్ధౌ శ్రవణవిధ్యసంభవంచ మన్వానాః కర్తవ్యేతి పదం నాధ్యాహర్తవ్యమితి వదంతి తేషాంమతే సాధనచతుష్టయ సంపత్త్యనంతరం బ్రహ్మజ్ఞానేచ్ఛాభవతి కర్మఫలస్యానిత్యత్వా ద్బ్రహ్మజ్ఞానా త్పురుషార్థశ్రవణాచ్చేతి శ్రౌతార్థః జ్ఞానస్య విచారసాధ్యత్వాత్ విచారకర్తవ్యతా ఆక్షిప్యతఇతి విచారకర్తవ్యతా ఆర్థిక్యేవేతి అత్ర విచారానారంభవాదే ఉపాయాంతరసాధ్యా ముక్తిరితి ఫలం సిద్ధాంతేతు విచారసంభవాత్ బ్రహ్మజ్ఞానసాధ్యైవ ముక్తిరితి ఫలఫలిభావో ద్రష్టవ్యః॥

అవ॥ ఏవం ప్రథమసూత్రే బ్రహ్మమీమాంసాయాః ప్రతిపాదితత్వా త్తస్యాశ్చలక్షణప్రమాణసమన్వయావిరోధసాధన ఫలవిషయతయాఽనేకవిషయత్వేపి బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యాత్తల్లక్షణార్థ మిదం సూత్రం॥

సూ॥ ౨॥ జన్మాద్యస్యయతఇతి॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ అస్యపూర్వాధికరణేన ఆక్షేపికీసంగతిః సందిగ్ధత్వా ద్బ్రహ్మవిచార్యమిత్యుక్తం తదయుక్తం జన్మాదే రన్యనిష్ఠత్వేన బ్రహ్మణో లక్షణాభావేన స్వరూపసిద్ధ్యభా

భ్యోబ్రహ్మసిద్ధి మనంగీకుర్వతాం మతం బ్రహ్మణో మానాంతరాఽగమ్యత్వా త్సిద్ధవస్తు జ్ఞానా త్ఫలలాభాచ్చ ప్రత్యుక్తం సంప్రతి సిద్ధే వ్యుత్పత్తిమనిచ్ఛతాం ఉపాస్తిద్వారా బ్రహ్మసిద్ధి మిచ్ఛతాం మతనిరాసాయ వర్ణకాంతర మారభ్యతే తత్ర వేదాంతావిధేయోపాసనావిషయత్వేన బ్రహ్మసమర్పయంతి ఉత సాక్షాదితి సిద్ధే వ్యుత్పత్తిభావాభావాభ్యాం సంశయే పూర్వః పక్షః ప్రవృత్త్యాది లింగాభావా న్న సిద్ధేవ్యుత్పత్తి సంభవఇతి న సిద్ధబ్రహ్మపరావేదాంతాః కించ ప్రవృత్తి నివృత్తి పరస్యైవ శాస్త్రత్వేన సిద్ధబ్రహ్మపరత్వే శాస్త్రత్వమేవ నస్యాత్- నాపి ప్రయోజనవత్త్వం అహం బ్రహ్మాస్మీతి జ్ఞానే సత్యపి ప్రయోజనస్యాదర్శనాత్ యద్యేవంభూత జ్ఞానా త్ప్రయోజనసిద్ధిః తర్హి మననాది విధానం నస్యాత్- తస్మాదాత్మేత్యేవోపాసీత బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవభవతి బ్రహ్మభవనకామో బ్రహ్మవేదనం కుర్యాదిత్యేవమాది విధిషు కోసా వాత్మేత్యాకాంక్షాయాం తత్సమర్పకత్వేన సర్వే వేదాంతా ఉపయుజ్యంతే। ఉపాసనాసాధ్యశ్చమోక్షఇతిఅత్రోచ్యతే॥

సూ॥ ౪॥ తత్తుసమన్వయాత్॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ తత్ బ్రహ్మసాక్షా ద్వేదాంతప్రతిపాద్యం కుత స్సమన్వయాత్ నతావదుపాసనాసాధ్యో మోక్షః ఉపాసనాయా స్తారతమ్యేన తత్సాధ్య మోక్షస్యాపి తారతమ్యమనిత్యత్వంచ స్యాత్ విధేయకర్మఫల భోగదశాయాం శరీరస్యావశ్యకత్వేన మోక్షేపి శరీరం స్యాత్ కించాఽశరీరంవా వసంతంన ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి ముక్తస్య ప్రియాప్రియ స్పర్శనిషేధో నస్యాత్ మోక్షస్య ధర్మజన్యత్వేన తస్యైవప్రియస్య విద్యమానత్వేన తదయోగాత్ శ్రుతేరర్థస్తు వస్తుతోఽశరీరం సంతమాత్మానం వైషయికేసుఖదుఃఖే నస్పృశతః వేత్యవధారణే నను ధర్మజన్యాశరీరత్వాఖ్య మోక్షాతిరిక్త సుఖాది నిషేధ పరమిదం వాక్యమితి చేన్న అశరీరం శరీరేష్వనవస్థే ష్వవస్థితం మహాంతం విభు మాత్మానం మత్వాధీరోనశోచతి అప్రాణో హ్యమనా శ్శుభ్రఃఅసంగోహ్యయం పురుష ఇత్యాది శ్రుతిభ్యోఽశరీరత్వస్యస్వాభావికత్వావగమాత్ శ్రుతీనామయమర్థః వస్తుతః అశరీరం। తత్రహేతుః శరీరేష్వితి అనవస్థేష్వనిత్యేషు అవస్థితం నిత్యంతత్రైవ హేత్వంతరం మహాంతమితి। ఆపేక్షిక మహత్త్వం వారయతి విభుమితి మంతృ మంతవ్య భేదం ప్రత్యాహ- ఆత్మానమితి ఈదృశమాత్మానం మత్వా ధీరో భవతి నహి తన్మతిం వినాధీరత్వం భవతి సచ శోకోపలక్షిత సంసారం నానుభవతీత్యర్థః సూక్ష్మశరీరాభావే శ్రుతిరప్రాణఇతి క్రియాశక్తిమాన్ప్రాణోస్య వస్తుతో నాస్తీతి తన్నిషేధా త్తత్ప్రధానాని సార్థాని కర్మేంద్రియాణి నిషిద్ధాని తదభిప్రాయేణ హిశబ్దః జ్ఞానశక్తి మన్మనో

శోకాస్థితః సర్వాత్మభావప్రకాశకాన్ అహం మనురభవ మిత్యాదీన్మంత్రాంశ్చ పదర్శ- ఇతశ్చ బ్రహ్మాధీ నన విధేయా- తత్ఫలంచ నవిధేయమితి గమ్యతే- తథాహి- త్వంహి నఃపితా యోఽస్మాకమవిద్యాయాః పరం పారం తారయసి - శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్యః తరతి శోకమాత్మవిత్ సోఽహం భగవశ్శోచామి తంమా భగవాం చ్ఛోకస్య పారం తారయతు -తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాం త్సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః శ్రుతయో బ్రహ్మవిద్యాయా అవిద్యానివృత్తిద్వారా మోక్షహేతుత్వం దర్శయంతి- అవిద్యా నివర్తకత్వంచ ప్రమాణవస్తు పరతంత్రత్వాత్ జ్ఞానస్యైవేతి నవిధేయా-బ్రహ్మవిద్యా. తత్ఫలంచ నవిధేయమితి శ్రుతీనామయమర్థః - భారద్వాజాదయః షడృషయః పరవిద్యాప్రదం పిప్పలాదాఖ్యం విద్యానిష్క్రియణార్థం అన్యదనురూపమపశ్యంతః పాదయోః ప్రణమ్యోచిరే త్వం హి నః పితేతి త్వం ఖల్వస్మాకం పితా బ్రహ్మదేహస్యాజరామరణస్య విద్యయా జనయితృత్వాత్ పితరౌతు హేయదేహమాత్రమేవ జనయతః జనయితృత్వమపి సిద్ధమస్యైవ అవిద్యానిరాసాదిత్యాహ యస్త్వమస్మాక మస్మానవిద్యామహోదధేః పరం అపునరావృత్తిరూపం పరం పారం తారయసి ప్రాపయసి విద్యాప్లవేనేతి శ్రుతంహీత్యాది తారయత్విత్యంతం ఉపక్రమస్థం శేష ముపసంహారస్థమితి భేదః మే మమ భగవద్దృశేభ్యః భవత్తుల్యేభ్యః శ్రుతమేవం యదాత్మవిచ్ఛోకం మనస్తాపం అకృతార్థబుద్ధిం తరతీతి సోఽహ మనాత్మవి చ్ఛోచామి అతస్తం మాం శోచంతం శోకసాగరస్య పారం అంతం తారయతు ప్రాపయతు భగవానాత్మజ్ఞానోడుపేనేతి నారదేన ప్రేరిత స్సనత్కుమార స్తస్మై నారదాయ మృదితకషాయాయ వైరాగ్యాదినా క్షాళిత రాగాది సమస్తదోషాయ యోగ్యాయ తమసః అవిద్యాయాః పారం ఆత్మతత్త్వం దర్శితవానితి - నను బ్రహ్మైవ విధేయమస్తు ముక్తేః ఫలస్య సత్త్వాత్ నచ బ్రహ్మణో కారకత్వా న్నవిధేయతా బ్రహ్మవేదేత్యాదినా కర్మత్వప్రతీతేరితి చేన్న ఫలాసంభవస్యోక్తత్వాత్ బ్రహ్మణః కృతిసాధ్యత్వాభావేన విధేయత్వానుపపత్తేశ్చ నాపికర్మత్వం కిం విదిక్రియాకర్మత్వ ముతోపాసనాకర్మత్వం నాద్యః అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితాదధి యేనేదం సర్వం విజానాతి తం కేన విజానీయాదిత్యాదినా విదిక్రియా కర్మత్వప్రతిషేధాత్ నద్వితీయః తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి నేదం యదిదముపాసత ఇత్యుపాసనాకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్ ప్రత్యేకం తు తద్బ్రహ్మవిది తాత్పర్యాత్ అన్యదేవ అథో అవిదితాత్ కారణాదప్యన్యదేవ అధి ఉపరిష్టాదప్యన్యదిత్ యేన ప్రమాత్రా ఇదం సర్వం వస్తుతో లోకో విజానాతి తం కేన కరణేన విజానీయాత్ కరణస్య జ్ఞేయవిషయత్వాత్ జ్ఞాతర్యప్రవృత్తేః తస్మాన్నజ్ఞాతా జ్ఞేయః కింతు సాక్షీతి యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యు

స్య చేతన ధర్మత్వాత్ నచ బ్రహ్మణోజ్ఞానక్రియాశక్త్యభావః అశరీరత్వాదితిహ్య సర్వస్యాప్యుపపత్తేః- సత్త్వప్రధాన పరమాణుప్రేరక ఈశ్వర స్సన్నిహితమ ఇతి పాతంజలాదిమత నిరాకరణాయ శ్రుతావేకమితి పదం ఉపాదానస్య చేతనత్వార్థం తదైక్షతేతి ఉపాదానత్వార్థం బహుస్యామితి ఏవమైతరేయశ్రుతిః ఆత్మావా ఇదమేకఏవాగ్రఆసీ న్నాన్యత్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి సఇమా న్లోకానసృజతేతి ఈక్షణపూర్వికా మేవసృష్టి మాచష్టే మిషత్ చలత్ సర్వాకారైశ్చేత మితియావత్॥ ఏవంసర్వత్రేక్షణపూర్వక సృష్టిశ్రవణా ద్బ్రహ్మైవ జగత్కారణమితి।

అవ॥ నన్వీక్షణమాత్రేణ నబ్రహ్మజగత్కారణమితి నిశ్చయః తత్తేజఐక్షత తా ఆప ఐక్షంతేత్యప్తేజసో రీక్షణశ్రవణాత్ తత్సమభివ్యాహారాత్ప్రధానేపి గౌణమీక్షణమితి ప్రాప్తఆహ॥

సూ॥ ౬॥ గౌణశ్చేన్నాత్మశబ్దాత్॥

వృ॥ అప్తేజసోరివ ప్రధానే ఈక్షతిశబ్దో గౌణ ఇతిచేన్న. కుతః. ఆత్మశబ్దాత్-ఆత్మశబ్దశ్రవణాదిత్యర్థః సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీదిత్యుపక్రమ్య తదైక్షత తత్తేజోసృజతేతి తేజోబన్నానాం సృష్టిముక్త్వా తదేవ ప్రకృతం సదీక్షితృ తానిచ తేజోబన్నాని దేవతాశబ్దేనపరామృశ్యాహ సేయందేవతైక్షతహంతాహ మిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి తత్ర యద్యచేతనం ప్రధానమేవేక్షితృ తదా సేయం దేవతేతి తస్యైవ పరామర్శాత్తత్రాత్మత్వేన జీవకీర్తన మనుపపన్నం స్యాత్ ఆత్మాహి స్వరూపం నచచేతనో జీవఅచేతనస్యాత్మా బ్రహ్మణితు జీవవిషయ ఆత్మశబ్ద ఉపపద్యతే సయఏషోణిమై తదాత్మ్యమిదగ్ంసర్వం తత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసీతి శ్వేతకేతోర్జీవస్యాత్మతాదాత్మ్యోపదేశాత్ నహి చేతనస్య చేతనాత్మత్వే శంకా శూకః నచాప్తేజసో ర్గౌణేక్షణశ్రవణాత్తత్ప్రాయపఠితత్వేన తదైక్షతేత్యాదౌ గౌణేక్షణమేవేతి వాచ్యం సంశయస్థలఏవ ప్రాయపాఠస్య నిశ్చాయకత్వాత్ ప్రకృతేతు గౌణముఖ్యయోర్గౌణస్య జఘన్యత్వేన సంశయాభావాత్ అతఏవ భగవాన్జైమినిః విశయేప్రాయదర్శనాదితి సంశయస్థలే ప్రాయపాఠస్య నిశ్చాయకత్వమాహ అప్తేజసోస్తు నైవం ముఖ్యత్వే కారణమస్తీతి గౌణమీక్షణం కూలంపిపతిషతీవత్ శ్రుత్యర్థస్త్వాకాశం వాయుంచ సృష్ట్వా తత్ సదిత్యుపక్రాంతం సచ్ఛబ్దవాచ్యంబ్రహ్మ తేజః సృష్టవదితి ప్రకృతసదాత్మా పరామృశ్యతే - సేయమితి - ప్రకృతసన్నిహితేక్షితృపరామర్శో దేవతేతి - అలౌకికమీక్షణ మభినయతి - హంతేతి - సృష్టివాక్యనోక్తాని తేజోబన్నాని పరామృశతి ఇమాఇతి సూక్ష్మభూతాస్తిస్రోదేవతా మయా సృష్టా ఇత్యర్థః సూక్ష్మత్వేన పరోక్షత్వాత్ దేవతాశబ్ద ప్రయోగః తాసాం వ్యవహారాంగత్వం కథమిత్యతఆహ అనేనేతి అనేన పూర్వసృష్ట్యనుభూతే

శ్రో॥ యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతీతి యథాసోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతంస్యాద్వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమేవం సోమ్య సఆదేశో భవతీతివాక్యే ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞానోపక్రమః శ్రూయతే సవిరుధ్యేత ప్రధానజ్ఞానా త్తద్వికారజ్ఞానేపి భోక్తృవర్గజ్ఞానాసంభవాదితి శ్రుత్యర్థస్తు హేశ్వేతకేతో యేనశ్రుతేన శాస్త్రతః అన్యదశ్రుతమపి శ్రుతం భవతి యేనమతేన తర్కతోన్యదమతమపిమతం యేన విజ్ఞాతే నాన్యదవిజ్ఞాతమపివిజ్ఞాతం భవతి తమాదేశం ఆదిశ్యతఇత్యాదేశశ్శాస్త్రాచార్యోక్తిగమ్యంవస్తువప్రాప్త్యః పృష్టవానసితమాచార్యమితి పితృవాక్యస్యార్థః అన్యజ్ఞానాదన్యం నజ్ఞేయమితి పుత్రోబ్రూతే కథంనుభగవఇతి కార్యస్యకారణా న్నాన్యత్వమిత్యాహ యథేతి జ్ఞాతేపి మృత్పిండే కథంతద్వికారధీరిత్యత ఆహ-వాచారంభణమితి- యోవికార స్సవాగాలంబనమితి ఉచ్యతేపరం న వస్తుతోస్తీత్యర్థః తత్ర హేతుర్నామధేయమితి నామమాత్రమేవ నార్థోస్తీత్యర్థః॥ తర్హి మృద్ఘటయో రభేదే ఘటనాశేమృదోపినాశః స్యాదిత్యత ఆహ-మృత్తికేతి-ఘటో మృద్భిన్నత్వేన నిర్వక్తుం నశక్యత ఇతి సతతోఽభిన్న ఏవ మృత్తు ఘటాద్భిద్యత ఇతి న దోషఇతి॥

అవ॥ సదేవసోమ్యేత్యత్ర సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రధానమితోపి నభవతీత్యాహ॥

సూ॥ ౧౦॥ స్వాప్యయాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం కారణం ప్రస్తుత్య శ్రూయతే యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదాసంపన్నోభవతి స్వమపీతోభవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వంహ్యపీతో భవతీతి ఏషా శ్రుతిః పురుషస్య లోకప్రసిద్ధం స్వపితీతి నామ నిర్వక్తి స్వశబ్దేన సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరామృశ్యతే స్వంప్రత్యపీతోభవతీతి తల్లీనోభవతి అపి పూర్వస్యేతేర్లయార్థత్వాత్ సుషుప్త్యవస్థాయాం ఉపాధికృత విశేషాభావాత్ స్వాత్మని ప్రలీనఏవేతి స్వంహ్యపీతోభవతీత్యుచ్యతే తథాచ సూత్రార్థః స్వస్మిన్ ప్రకృత సచ్ఛబ్దవాచ్యాత్మని అప్యయాత్ లయశ్రవణాదితి తత్ర యదిప్రధానమేవ స్వశబ్దేనోచ్యేత తదా చేతనో చేతనమప్యేతీతి విరుద్ధంస్యాత్ శ్రుత్యంతరం చ తద్యథా ప్రియయా స్త్రియా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించ నవేద నాంతరమేవమేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో నబాహ్యం కించ నవేదనాంతరమితి సుషుప్త్యవస్థాయాం చేతనే అప్యయం దర్శయతి అతో యస్మిన్నప్యయః సర్వేషాం చేతనానాం తచ్చేతనం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం॥

స్యాత్ తథా యో మాం వేద న హ వై తస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న స్తే
యేన న బ్రహ్మహత్యయేత్యాది బ్రహ్మపరిగ్రహే ఘటతే-క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్
దృష్టే పరావర ఇత్యాదినా బ్రహ్మజ్ఞానినః కర్మనాశ శ్రవణాత్ తదర్థస్తు యో
ధికారీ మాం బ్రహ్మరూపం సాక్షాదనుభవతి తస్య విదుషః లోకో మోక్షో న మీ
యతే న హింస్యతే మహతాపి పాపేన- జ్ఞానమాహాత్మ్యేన సర్వస్యాపి పాపస్య దగ్ధ
త్వాదితి భావః ఏవంచ ప్రజ్ఞాత్మత్వంచ బ్రహ్మణ ఏవ యుక్తం ఏవముపసంహారే ఆ
నందోఽజర ఇత్యపి బ్రహ్మపరత్వే ఘటతే తథాహి స న సాధునా కర్మణా భూయా
న్భవతి నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ ఏష హ్యేవ సాధుకర్మ కారయత్యేష ఏవాసా
ధుకర్మ కారయత్యేష లోకాధిపతి రేష లోకపాల ఏష లోకేశ ఇతిచ బ్రహ్మణ్యేవ
సమంజసం తత్ర హి ధర్మాధర్మాసంస్పృష్టత్వం తత్కారయితృత్వం తదీశితృత్వంచ బ్ర
హ్మణోఽసాధారణలింగ మస్తీతి తస్మాత్పూర్వాపర పర్యాలోచనయా బ్రహ్మపర
మేవ ప్రాణపదమితి॥

సూ॥౩౦॥ నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్॥

వృ॥ నను యదుక్తం ప్రాణో బ్రహ్మేతి తదయుక్తమితి నఞోఽర్థః కుతః వక్తురా
త్మోపదేశాత్ వక్తురింద్రస్యాత్మత్వే నోపదేశాదిత్యర్థః తథాహి వక్తా హీంద్రో నా
మ కశ్చిద్విగ్రహవాన్ దేవతావిశేష స్స్వమాత్మానం ప్రతర్దనాయోపదిశతి మా
మేవ విజానీహీ త్యుపక్రమ్య ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మేత్యహంకారవాదేన కించ దేవతా
యాః ప్రాణత్వే లింగాంతరమస్తి అరుర్ముఖాన్యతీం త్సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛ
మితి రుగ్వేదాంతవాక్యం ముఖే యేషాం న విద్యతే తే అరుర్ముఖాః సాలావృకేభ్యః
అరణ్యశ్వభ్యః న హీదం బ్రహ్మణోయుక్తం ఏవమింద్రపరత్వే ఇతరద్యథాసంభవం
యోజనీయమితి ప్రాప్తే ఉచ్యతే అధ్యాత్మసంబంధభూమా హ్యస్మిన్నితి హి యస్మాదస్మిన్న
ధ్యాయే అధ్యాత్మసంబంధస్య పరమాత్మసంబంధస్య భూమా బాహుళ్యముపలభ్య
త ఇత్యర్థః తద్యథా యావదస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావ దాయురితి ప్రాణ
స్యైవ ప్రజ్ఞాత్మనః పరమాత్మభూతస్యాయుః ప్రదానోపసంహారయోః స్వాతం
త్ర్యం దర్శయతి న పరాధీనస్యేంద్రస్య ఏవమస్తిత్వేచ ప్రాణానాం నిశ్శ్రేయస
మితి ప్రతిజ్ఞాన మింద్రియాశ్రయం ప్రాణం దర్శయతి ప్రాణస్యాస్తిత్వే స్థితే
ప్రాణానా మింద్రియాణాం నిశ్శ్రేయసం స్థితిరితి శ్రుత్యర్థః- ఏవమేవ న వాచం విజి
జ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాదితి పరమాత్మానం వక్తార ముపక్రమ్య తద్యథా రథస్యారే
షు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవ మేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామా
త్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణే అర్పితాః స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మాఽనం

శ్యతీత్యేవం ద్రష్టృత్వ మనుభవతీత్యర్థః సర్వభూత విషయకత్వ మాత్మని ద్రష్టృత్వాది సంపాదకత్వంచ బుద్ధిధర్మ ఇతి ఫలితం - సర్వాధారత్వానందత్వాది బ్రహ్మధర్మ ఇత్యాహ తా వా ఇతి-భూతాని పృథివ్యాదీని పంచమాత్రాః శబ్దాదయః పంచ ఏతా దశ భూతమాత్రాః అధిప్రజ్ఞం ప్రజ్ఞా ఇంద్రియాణి తదుత్థజ్ఞానాని వా అధికృత్య ప్రవర్తంతే దశ ప్రజ్ఞామాత్రాః పంచేంద్రియాణి తద్బుద్ధయశ్చ అధిభూతం-భూతాని పృథివ్యాదీని శబ్దాదీని చాధికృత్య ప్రవర్తంతే ఏవం భూతమాత్రాణాం దశానాం గ్రాహ్యత్వేన ప్రజ్ఞామాత్రాత్మ గ్రాహకాపేక్షత్వ ముక్తం ప్రజ్ఞామాత్రాణాం దశానాం గ్రాహకాణాం గ్రాహ్యభూత మాత్రాపేక్షత్వం చోక్తం ఇదమేవ మిథస్సాపేక్షత్వం గ్రాహ్యగ్రాహకయో స్సాధయతి యద్ధీతి - తదేవస్పష్టయతి న హీతి గ్రాహ్యాద్గ్రాహ్యం న సిధ్యతి కింతు గ్రాహకాదేవ - ఏవం గ్రాహ్యం వినా గ్రాహకం ననిర్వహతీ త్యన్యోన్య సాపేక్షత్వమిత్యర్థః ఇదం గ్రాహ్యగ్రాహకద్వయం వస్తుతో నభిన్నమిత్యాహ నో ఇతికింత్వేకస్మిన్నాత్మని ఆరోపిత మితిశేషః తద్యథేత్యాది కృత వ్యాఖ్యానం తస్మాద్బ్రహ్మణ ఏవ ధర్మ త్రయేణోపాసనమేకం వివక్షితం అస్యత్రాపి మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాదా వుపాధిధర్మేణ బ్రహ్మోపాసనస్యాశ్రితత్వా దిహాపి తదుచ్యతే -తస్మాద్బ్రహ్మవాక్యమేత దితీదమేకదేశిమత మయుక్తం-తథాహి కిమత్రోపాసనాత్రయ విశిష్టం బ్రహ్మవిధేయం - ఉత బ్రహ్మణి విశిష్టోపాసనాత్రయం కింవా బ్రహ్మానువాదేన తదాశ్రితోపాసనత్రయం నాద్యః బ్రహ్మణస్సిద్ధత్వేన విధ్యయోగాత్-నాపి ద్వితీయః వాక్యాంతరేణ బ్రహ్మణోఽజ్ఞాతత్వాత్ - నాపి తృతీయః- బ్రహ్మానువాదే నోపాస్త్రివిధా చైకవిశేష్యావశీకారా దుపాస్తీనాం మిథోఽసంబంధా త్ప్రత్యుపాస్తి విధ్యావృత్త్యా వాక్యభేదస్య దురపహ్నవత్వాత్ తస్మాద్యథావ్యాఖ్యాత మేవ రమణీయం॥

ఇతి శ్రీమత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీముకుందాశ్రమశిష్య శిక్షితస్య
శ్రీమంత్రవాది రామచంద్రాచార్య శిష్యస్య శ్రీమత్తిరుమలాచార్యసూనో
ధర్మభట్టస్యకృతౌ బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణ్యాం
ప్రథమస్యాఽధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

అస్మిన్పాదే ఏకాదశాధికరణాని సూత్రాణ్యేకత్రింశత్॥

స్యాక్షిస్థానత్వానుపపత్తేశ్చ నపరమాత్మా కింతు ప్రతిబింబాదిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అంతరః అక్షిమధ్యగతః పరమాత్మైవ-కుతః ఉపపత్తేః ఆత్మత్వామృతత్వాభయత్వాదీనా మిహోక్తానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేరిత్యర్థః- నచ దృశ్యతఇత్యనేన విరోధః దర్శనస్య శాస్త్రీయత్వేనావిరోధాత్ కించ ఏతంహి సంయద్వామ ఇత్యాచక్షతే ఏతంహి సర్వాణి వామాన్యభిసంయంతి ఏష ఉఏవ వామనిరేషహి సర్వాణివామాని నయతి ఏష ఉఏవ భామనీరేషహి సర్వేషు లోకేషు భాతీత్యత్ర సంయద్వామత్వాది గుణానాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తే రంతరః పరమాత్మైవ- తదర్థస్తు- సంయద్వామశబ్దార్థమాహ- ఏతంహీతి వామాని కర్మఫలాని ఏతమక్షిపురుషం హేతుమాత్రిత్యాభిసంయంతి ఉత్పద్యంతే- సంయంతి వామాన్యస్మాదితి - సంయద్వామః సర్వఫలోదయహేతురిత్యర్థః వామనీరప్యయమేవేత్యాహ ఏషఇతి-వామనీశబ్దార్థమాహ ఏషహీతి వామాని శోభనాని శుభాని జనం ప్రాపయతి జనస్య సర్వశుభప్రాపకోప్యయమేవేత్యర్థః భామనీపదార్థమాహ ఏషఇతి భామాని భానాని నయతీతి భామనీః అయమేవ సర్వప్రకాశక ఇత్యర్థః-నహి ప్రతిబింబస్యాన్యస్యవా ఏతాదృశగుణా స్సంభవంతి తస్మా దక్ష్యంతరః పురుషః పరమాత్మా।

అవ॥ కథం పున స్సర్వగతస్యాల్పమక్షిస్థానం వ్యపదిశ్యతఇత్యతోత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౧౪॥ స్థానాదివ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ ఈశ్వరస్యాల్పస్థానాది వ్యపదేశోనానుపపన్నః - కుతః స్థానాదివ్యపదేశాత్ యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాదా వీశ్వరస్య చక్షుః స్థాన వ్యపదేశస్య దృష్టత్వాదిత్యర్థః-ఆదిపదేన రూపవత్త్వ పరిగ్రహః దృష్టాంతత్వే నోక్తః- హిరణ్యశ్మశ్రురిత్యాదౌ రూపవత్త్వస్యోపాసనార్థత్వే నోపాదానా దస్యోప్యుపాసనార్థమల్పస్థానాదివ్యపదేశో నవిరుధ్యతఇతి భావః॥

అపిచ॥

సూ॥ ౧౫॥ సుఖవిశిష్టాభిధానాదేవచ॥

వృ॥ అక్షిపురుషః పరమాత్మైవోపదిశ్యతే కుతః సుఖవిశిష్టాభిధానాత్ ఏవకారేణ నాత్రసంశయః కార్యఇతి సూచ్యతే- సుఖవిశిష్టం బ్రహ్మవాక్యోపక్రమే శ్రూయతే తస్యైవేహాభిధానాదిత్యర్థః తథాహి గురుగృహే ఆచార్యాజ్ఞయా చిరకాలం వర్తమాన ముపకోసలం గార్హపత్యాద్యగ్నయ ఊచుః- ప్రాణోబ్రహ్మ కం బ్రహ్మ ఖంబ్రహ్మేతి- తత్ర కంశబ్దోవైషయిక సుఖేరూఢః ఖంశబ్దశ్చాకాశే రూఢఇతి పరస్పరభేదేప్రాప్తే శ్రుతిరాహ- యద్వావకం తదేవ ఖం యదేవఖం తదేవకమి

లోకః లోక్యతే అనేన రూపాదిరితి లోక శ్చక్షుః జ్యోతిరేవ మనఇత్యర్థః నన్వ శరీరస్యేశ్వరస్య నియంతృత్వం యుక్తం తస్మా ద్దేవతాత్మా యోగివేతి ప్రాప్తే-బ్రూమః అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోంతర్యామీ పరమాత్మైవ కుతః- తద్ధర్మవ్యపదేశా త్- తస్య పరమాత్మనో ధర్మాణామిహ వ్యపదేశాదిత్యర్థః - సర్వాంతర్యామిత్వ మాత్మత్వ మమృతత్వ మదృష్టత్వం చేహ పరమాత్మనోఽ సాధారణధర్మాః ఉదా హృతవాక్యే ద్రష్టవ్యాః నచాశరీరస్య కథం నియంతృతేతి వాచ్యం నియమ్యశరీరేణై వ తస్యనియంతృత్వోపపత్తేరితి॥

అవ॥ నను ప్రధాన మంతర్యామ్యస్త్వితి త్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్॥

వృ॥ స్మార్తం సాంఖ్య స్మృతికల్పితం ప్రధానం నాంతర్యామిశబ్దవాచ్యం కుతః- అతద్ధర్మాభిలాపాత్- తచ్ఛబ్దేన ప్రధానముచ్యతే న తత్ అతత్ ప్రధానభిన్నః పర మాత్మేత్యర్థః తస్యైవ చేతనస్య యేధర్మాః ద్రష్టృత్వాదయః తేషా మిహాభిలాపా త్ అభిధానాదిత్యర్థః అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞా తేతి వాక్యశేషే ద్రష్టృత్వాదయః చేతనధర్మాః శ్రూయంతఇతి నాచేతనం ప్రధా నమంతర్యామీత్యర్థః॥

అవ॥ తర్హి చేతనో జీవో యోగీభవ త్వంతర్యామీత్యతఆహ॥

సూ॥ ౨౦॥ శారీరశ్చోభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే॥

వృ॥ శారీరో నాంతర్యామీతి నకారస్య పూర్వసూత్రాదనుషంగః కస్మాత్ ఉభ యేపి హి కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చ అంతర్యామిణో భేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యా దివ దధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే- యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వాః విజ్ఞా నపదం జీవపరం- య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినాః తస్మా త్పృథివ్యాదివ న్నియ మ్యత్వ మేవ జీవస్య న నియంతృత్వం భేదేనైవ మధీయతఇతి పాఠే ఏవం యో వి జ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రకారేణేత్యర్థో బోధ్యః తస్మా దధిదైవాదిషు అంతర్యా మీ పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౧॥ అదృశ్యత్వాది గుణకోధర్మోక్తేః॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం ప్రధానవిరోధి ద్రష్టృత్వాది ధర్మవశాన్న ప్రధాన మంతర్యా మీత్యుక్తం తర్హి తద్విరోధి ధర్మాణాం అత్రాశ్రవణా త్ప్రధానమేవాదృశ్యత్వా ది గుణకో భూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాఽ స్యారంభః - అ

ణాద్యావృత్తియుక్తత్వా దావరణరూపం నావరణంతే నప్రవిశంతీతి తస్మా దక్షి పురుషః పరమాత్మా॥

అవ॥ ఇతశ్చాక్షిపురుషః పరమాత్మా నప్రతిబింబాత్మేత్యాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ అనవస్థితేరసంభవాచ్చ నేతరః॥

వృ॥ ఇతరః ఛాయాపురుషాది రక్షిగతఇతి నయుక్తం కుతః అనవస్థితేః ఉపాసకస్య సర్వత్రాక్షిణి ఛాయా సంపాదకీభూత పురుషాంతరస్య అనవస్థానాదిత్యర్థః-అసంభవాచ్చ- అమృతత్వాది గుణానాం ఛాయాపురుషే అసంభవాదిత్యర్థః- తస్మాత్పరమాత్మైవాక్షిస్థానఉపాస్యఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౮॥ అంతర్యామ్యధి దైవాదిషు తద్ధర్మ వ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ పూర్వం స్థానాదివ్యపదేశాదిత్యత్ర యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాద్యంతర్యామి బ్రాహ్మణస్థం యశ్చక్షుషి తిష్ఠన్నిత్యాది వాక్యం అంతర్యామిణోబ్రహ్మత్వం సిద్ధవత్కృత్యోదాహృతం- తదాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా ఇదమారభ్యతే- పూర్వపక్షే యత్పరతయా వాక్యం నీయతే తదుపాస్తిః ఫలం సర్వత్ర సవిశేషవిచారే ద్రష్టవ్యం-సిద్ధాంతేతు బ్రహ్మోపాస్తిరేవేతి-ఇహాపి తథా ఫలం ద్రష్టవ్యం అంతర్యామి బ్రాహ్మణే శ్రూయతే-యఇమం చ లోకం పరంచ లోకగ్ం సర్వాణిచ భూతాని యోంతరో యమయతీత్యుపక్రమ్య యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అంతరో యం పృథివీన వేద-యస్య పృథివీశరీరం-యః పృథివీమంతరోయమయత్యేష తఆత్మాంతర్యామ్యమృత ఇత్యాది- అత్ర పృథివ్యాం తిష్ఠన్నంతర్యామీత్యుక్తే స్థావరాదిరితి శంకాం వ్యావర్తయతి పృథివ్యాఇతి- తదభిమానినీం దేవతాం ప్రత్యాహ- యమితి- అశరీరస్య కథం నియంతృత్వ మిత్యతఆహ- యస్యేతి- నియమ్యకార్యకారణ సంఘాతేనైవ నియంతృత్వమితి ఫలితమాహ- యఇతి- తస్య భిన్నత్వభ్రమం వారయతి - ఏష ఇతి - తే తవ చేత్యర్థః-ఏవం యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాద్యధిదైవతానంతరం యస్సర్వేషులోకేష్వధిలోకం యస్సర్వేషు వేదేష్వధివేదం యస్సర్వేషు యజ్ఞేష్వధియజ్ఞం యస్సర్వేషు భూతేష్వధిభూతం యఃప్రాణేష్విత్యాది య ఆత్మనీత్యంత మధ్యాత్మంచ సర్వేష్వంతరోయ మవస్థితో యమయితా అంతర్యామీతి శ్రూయతే-సకిమధిదైవాద్యభిమానినీ దేవతా కిం ప్రాప్తాణిమాద్యైశ్వర్య యుక్తః కశ్చిద్యోగీ కింపరమాత్మేతి సంశయః కింతావత్ప్రాప్తం దేవతాత్మేతి- కుతః పృథివ్యేవ యస్యాయతనం అగ్నిర్లోకో మనోజ్యోతిరిత్యాదినా కార్యకరణ సంఘాతస్య దేవతాయాం ప్రతిపత్తేః [illegible] యస్య దేవస్య పృథివీ ఆయతనంశరీరం అగ్నిః

లోకః లోక్యతే అనేన రూపాదిరితి లోక శ్చక్షుః జ్యోతిరేవ మనఇత్యర్థః నహ్య శరీరస్యేశ్వరస్య నియంతృత్వం యుక్తం తస్మా ద్దేవతాత్మా యోగివేతి ప్రాప్తే-బ్రూమః అధిదైవాదిషు శ్రూయమాణోంతర్యామీ పరమాత్మైన కుతః- తద్ధర్మవ్యపదేశాత్- తస్య పరమాత్మనో ధర్మాణామిహ వ్యపదేశాదిత్యర్థః - సర్వాంతర్యామిత్వ మాత్మత్వ మమృతత్వ మదృష్టత్వం చేహ పరమాత్మనోఽ సాధారణధర్మాః ఉదాహృతవాక్యే ద్రష్టవ్యాః నచాశరీరస్య కథం నియంతృతేతి వాచ్యం నియమ్యశరీరేణైవ తస్యనియంతృత్వోపపత్తేరితి॥

అవ॥ నను ప్రధాన మంతర్యామ్యస్త్వి త్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ నచ స్మార్తమతద్ధర్మాభిలాపాత్॥

వృ॥ స్మార్తం సాంఖ్య స్మృతికల్పితం ప్రధానం నాంతర్యామిశబ్దవాచ్యం కుతః- అతద్ధర్మాభిలాపాత్- తచ్ఛబ్దేన ప్రధానముచ్యతే న తత్ అతత్ ప్రధానభిన్నః పరమాత్మేత్యర్థః తస్యైవచేతనస్య యేధర్మాః ద్రష్టృత్వాదయః తేషా మిహాభిలాపాత్ అభిధానాదిత్యర్థః అదృష్టో ద్రష్టాఽశ్రుతః శ్రోతాఽమతో మంతాఽవిజ్ఞాతో విజ్ఞాతేతి వాక్యశేషే ద్రష్టృత్వాదయః చేతనధర్మాః శ్రూయంతఇతి నాచేతనం ప్రధానమంతర్యామీత్యర్థః॥

అవ॥ తర్హి చేతనో జీవో యోగిభవ త్వంతర్యామీత్యతఆహ॥

సూ॥ ౨౦॥ శారీరశ్చోభయేపి హి భేదేనైనమధీయతే॥

వృ॥ శారీరో నాంతర్యామీతి నకారస్య పూర్వసూత్రాదనుషంగః కస్మాత్ ఉభయేపి హి కాణ్వా మాధ్యందినాశ్చ అంతర్యామిణో భేదేన ఏనం శారీరం పృథివ్యాదివ దధిష్ఠానత్వేన నియమ్యత్వేన చాధీయతే- యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వాః విజ్ఞానపదం జీవపరం- య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినాః తస్మాత్ పృథివ్యాదివ న్నియమ్యత్వ మేవ జీవస్య న నియంతృత్వం భేదేనైవ మధీయతఇతి పాఠే ఏవం యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యాదినా ప్రకారేణేత్యర్థో బోధ్యః తస్మా దధిదైవాదిషు అంతర్యామి పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౧॥ అదృశ్యత్వాది గుణకోధర్మోక్తేః॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం ప్రధానవిరోధి ద్రష్టృత్వాది ధర్మవశాన్న ప్రధాన మంతర్యామీత్యుక్తం తర్హి తద్విరోధి ధర్మాణాం అత్రాశ్రవణా త్ప్రధానమేవాదృశ్యత్వాది గుణకో భూతయోనిః స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాఽ స్యారంభః . అ

ర్ణాం వాక్య మామ్నాయతే - అథపరాయయా తదక్షర మధిగమ్యతేయ త్తద
ద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షుః శ్రోత్రం తదపాణి పాదం - ని
త్యం విభుం సర్వగతం సుసూక్ష్మం తదవ్యయం యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరా
ఇత్యాది అస్యార్థః పూర్వ మపరావిద్యా ఋగ్వేదాది లక్షణా ఉక్తా - తదానంత
ర్య మథశబ్దార్థః యయా తదక్షరమధిగమ్యతే సాపరా ఉత్కృష్టఫలకావిద్యేత్య
ర్థః అక్షరస్య వర్ణత్వం వారయతి యదితి అద్రేశ్యం అదృశ్యం జ్ఞానేం
ద్రియాగమ్యం అగ్రాహ్యం కర్మేంద్రియావిషయం అగోత్రం వంశశూన్యం అవర్ణం
జాతిహీనం- నకేవలం ఇంద్రియావిషయః కింతు తద్రహితం చేత్యాహ - అచక్షురితి-
నవిద్యేతేచక్షుః శ్రోత్రే యస్య తత్తథా ఇదంచక్షు శ్శ్రోత్రగ్రహణం జ్ఞానేంద్రి
యోపలక్షణం కర్మేంద్రియాభావమాహ తదితి-పాణిః పాదశ్చ పాణిపాదం తద్యస్య
నాస్తి తత్తథా ఉపలక్షణ మేతత్కర్మేంద్రియాణాం నిత్య మనాశోపలక్షితం విభుం
ప్రభుం సర్వగతం సర్వకల్పనాధిష్ఠానం సుసూక్ష్మం దుర్విజ్ఞానత్వాత్ తదవ్యయం నా
శాభావాత్ యత్ యథోక్తం అక్షరం భూతయోనిం యయా పరిపశ్యంతిధీరాః-సా
పరా విద్యేత్యన్వయః- తత్ర సంశయః కిమదృశ్యత్వాది గుణకో భూతయోనిః ప్ర
ధానం వా శారీరోవా పరమాత్మావేతి- అదృశ్యత్వాదీనాం ప్రధానే సంభవాత్ప్ర
ధానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అదృశ్యత్వాది గుణకో భూతయోనిః పరమాత్మైవ కు
తః ధర్మోక్తేః యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః తస్మాదేతద్బ్రహ్మనా
మ రూపమన్నంచ జాయతఇతీశ్వర ధర్మస్య సర్వజ్ఞత్వాదేః ప్రకృతభూతయోనే
ర్నిర్దేశాదిత్యర్థః-సామాన్యత స్సర్వజ్ఞత్వం విశేషత స్సర్వవిత్త్వం యస్యజ్ఞానమే
వ తపః తస్మాదీశ్వరాదేవ తత్కార్యరూపం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భః సూక్ష్మభూతా
త్మకం నామ స్థూలభూతాత్మకం రూపం చ వ్రీహియవాదిసర్వం భౌతిక మన్నంచజా
యత ఇత్యర్థః నన్వక్షరాత్పరతః పరఇతి అక్షరా ద్భూతయోనేః పరస్యేశ్వరస్య
సర్వజ్ఞత్వం శ్రూయతే నభూతయోనేరితి చేత్ న యేనాక్షరం పురుషం వేద సత్యం
ప్రోవాచ తాం తత్త్వతో బ్రహ్మవిద్యామితి - యేన జ్ఞానేన అక్షరం ప్రకృతం భూత
యోనిం సర్వజ్ఞంపురుషం సత్యం వేద తాం బ్రహ్మవిద్యాం ఉపపన్నాయ శాంతాయ
ప్రోవాచ ఆచార్యః - ప్రబ్రూయాదిత్యుపక్రమ్య అక్షరాత్పరతః పరఇత్యుచ్యమానః
పరో నభూతయోనే రతిరిచ్యతే కింత్వక్షరాది త్యవిద్యానిర్దేశః తతః పరఇతి నవి
రోధః కించ విషయవాక్యే అక్షరాత్మక భూతయోని పరమాత్మవిద్యాయాఃపరత్వం
శ్రూయమాణం భూతయోనేః బ్రహ్మత్వం గమయతి నహి బ్రహ్మవిద్యాతోఽన్యా వి
ద్యా పరాభవితుం యుక్తా మోక్షఫలత్వాత్మక పరత్వస్య బ్రహ్మవిద్యాయా ఏవ సం
భవాత్ బ్రహ్మవిద్యోపక్రమే శ్రూయమాణామపరవిద్యాం ఋగ్వేదాదిలక్షణాం అని

త్య ఫలకత్వేన నిందతి చ నిత్యఫలక బ్రహ్మవిద్యాప్రశంసాయై- తస్మాత్ప్రకృతవిద్యావి షయభూత మక్షరం భూతయోనిః బ్రహ్మైవ నిందా హి శ్రూయతే ప్లవాహ్యేతే అదృఢా యజ్ఞరూపా అష్టాదశోక్త మవరం యేషుకర్మ- ఏతచ్ఛ్రేయో యేభినందంతి మూఢా జరామృత్యుంతే పునరేవాపి యంతి అయమర్థః ప్లవంతి గచ్ఛంతీతి ప్లవాః వినాశినః అతఏవాదృఢాః కేతే యజ్ఞరూపాః యజ్ఞోరూప ముపాధిర్యేషాంతే తథా ఋత్విగాదయో ష్టాదశ ఋత్విక్షు యాజయంతీతి- ఋత్విజః షోడశ యజ్ఞోపాధికాః తద్వత్పత్నీయజమానశ్చ యజ్ఞోపాధికా ఏవ మష్టాదశయజ్ఞరూపాః ఉయ ఫలకత్వా దవరం జఘన్యం యేషు కర్మశ్రుత్యా విహితం ఏతదేవ కర్మశ్రేయో హేతుః నబ్రహ్మధీరితి యే మూఢాః హృష్యంతి తే పునః జరాపూర్వం మరణమేవాప్నువంతీత్యర్థః- నిందిత్వాచ కర్మవిద్యాం తతో విరక్తస్య బ్రహ్మవిద్యాధికారం దర్శయతి పరీక్ష్యలోకాన్ కర్మచితాన్ బ్రాహ్మణో నిర్వేదమాయాన్నాస్త్యకృతః కృతేన- తద్విజ్ఞానార్థం సగురుమేవాభిగచ్ఛేత్సమిత్పాణిః శ్రోత్రియం బ్రహ్మనిష్ఠమితి అయమర్థః కర్మజన్యాన్ లోకాన్ ప్రత్యక్షాదినా అనిత్యతయా పరీక్ష్య జ్ఞాత్వా నిర్వేదం వైరాగ్యం ఆయాత్ గచ్ఛేత్- కథం అకృతో మోక్షః కృతేన కర్మణా నాస్తి అహంతు నిత్యఫలార్థీ తస్మాత్ కిం కర్మణేతి విరక్తస్సన్ తస్య బ్రహ్మణో విజ్ఞానార్థం గురుపాదోపసర్పణం కుర్యాత్ తత్కృత్వా ముక్తిసాధన జ్ఞానార్థం శ్రవణం కుర్యాదిత్యర్థః- రిక్తహస్తస్తునోపేయాద్రాజానం దైవతం గురుమిత్యాది న్యాయేన రిక్తహస్తగమనస్య నిషిద్ధత్వాత్సమిత్పాణిరిత్యుక్తం శ్రోత్రియమిత్యాదినా అధ్యయనహీనస్య కర్మిణోవా గురుత్వం వార్యతే- కర్మనిందయా తతోవిరక్తస్య అధికారోక్తేః అక్షరవిద్యా బ్రహ్మవిద్యేతి ఫలితం- తస్మాదదృశ్యత్వాదిగుణకః పరమాత్మా॥

అపిచ॥

సూ॥ ౨౨॥ విశేషణభేదవ్యపదేశాభ్యాంచ నేతరౌ॥

వృ॥ అదృశ్యత్వాది గుణకః పరమాత్మైవ నేతరౌ ప్రధానజీవౌ కుతః విశేషణాత్ దివ్యోహ్యమూర్తః పురుష స్సబాహ్యాభ్యంతరోహ్యజః- అప్రాణో హ్యమనాశ్శుభ్ర ఇత్యాదినా దివ్యత్వాది విశేషణ శ్రవణాదిత్యర్థః దివ్యః స్వయంజ్యోతిః అమూర్తః పురుషః పూర్ణః బాహ్యం కార్యం అభ్యంతరం కారణం తాభ్యాం కల్పితాభ్యాం సహాధిష్ఠానత్వేన తిష్ఠతీతి స బాహ్యాభ్యంతరః సర్వకల్పనాధిష్ఠానమితి యావత్- అజః కూటస్థః నహ్యేతాదృశాని విశేషణాని అవ్యక్తే జీవే వా సంభవంతి- ప్రధాననిరాసే హేత్వంతరమాహ- భేదవ్యపదేశాదితి- అక్షరాత్పరతః పర ఇతి ప్రపంచోపాదానస్య అవ్యాకృతస్య ఈశ్వరశక్తిభూతస్య శ్రుత్యవిరుద్ధస్య ప్రధానస్య పరమాత్మనశ్చ

భేదేన వ్యపదిష్టత్వాదిత్యర్థః- స్వకార్యవ్యాపిత్వేన పరత్వం తస్య అక్షరత్వం స్వవికారాపేక్షయేతి ద్రష్టవ్యం- తస్మాత్పరమాత్మైవ భూతయోనిః॥

సూ॥ ౨౩॥ రూపోపన్యాసాచ్చ॥

వృ॥ కించ భూతయోనిః పరమాత్మైవ నేతరావిత్యనుషంగః కుతః రూపోపన్యాసాత్- రూపం సర్వవికారాత్మకం శరీరం తస్యోపన్యాసాదిత్యర్థః అక్షరాత్పరతః పర ఇత్యస్యానంతరం ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాదినా ప్రాణాదిపృథివ్యంతానాం సృష్టిముక్త్వా తస్యైవ భూతయోనేః సర్వకార్యాత్మకంరూపముపన్యస్యతే శ్రుత్యా- అగ్నిర్మూర్ధా చక్షుషీ చంద్రసూర్యౌ దిశః శ్రోత్రే వాగ్వివృతాశ్చవేదాః - వాయుః ప్రాణోహృదయం విశ్వమస్య పద్భ్యాం పృథివీ హ్యేష సర్వభూతాంతరాత్మేతి- అగ్నిః ద్యులోకః అసౌ వావలోకో గౌతమాగ్నిరితి శ్రుతేః వివృతాః వేదాః వాగిత్యన్వయః పద్భ్యమితి ప్రథమార్థే పాదౌ పృథివీ యస్యైతాదృశం శరీరం సఏష సర్వభూతానా మంతరశ్చాత్మా చేత్యర్థః నహ్యేతా దృశ రూపోపన్యాసః జీవావ్యక్తయోః పరిగ్రహేఘటతే పరమాత్మనస్తు సర్వాత్మకత్వా త్సఉపన్యాసః యుజ్యతే - అస్య సూత్రస్య వృత్తికారమతరీత్యాఽయమర్థః ప్రదర్శితః - శంకరభగవత్పాదాస్తు అగ్నిమూర్ధేతి వాక్యస్య జాయమానవిషయ వాక్య మధ్యపాతాత్ జాయమాన హిరణ్యగర్భరూప సూత్రాత్మపరత్వం - న పరమాత్మపరత్వమితి వదంతి తథాహి- ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణోమనస్సర్వేంద్రియాణిచ ఖంవాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్యధారిణీతి పూర్వం ప్రాణాదీనాం సృష్టిరుక్తా తథోత్తరత్రాపి తస్మాదగ్నిస్సమిధో యస్య సూర్య ఇతి- యస్య ద్యులోకాగ్నేః యః సూర్యః సమిధోఽగ్నేరివ భాసకః సోపి తస్మాదేవ జాయత ఇత్యర్థః ఏవం పూర్వ ముత్తరత్రచ జాయమానానాం నిర్దిష్టత్వా దగ్నిమూర్ధేతి వాక్యం జాయమాన హిరణ్యగర్భపరమేవ- హిరణ్యగర్భస్యాత్మనః ఉత్పత్తిః శ్రుత్యంతరే శ్రూయతే-హిరణ్యగర్భస్సమవర్తతాగ్రే భూతస్యజాతః పతిరేక ఆసీత్- సదాధారపృథివీం ద్యాముతేమాం కస్మై దేవాయ హవిషావిధేమేతి- సమవర్తత అజాయత- జాతస్సన్ ఈశ్వరాజ్ఞయా పతిర్బభూవ భూతగ్రామస్య కస్మై హిరణ్యగర్భాయ విధేమ పరిచరేమ- సూత్రార్థస్తు భూతయోనిః పరమాత్మైవ కుతః పురుష ఏవేదంవిశ్వం కర్మేత్యాదినా సార్వాత్మ్యాత్మక రూపోపన్యాసాదితి - సర్వకర్మసాధ్యం తపోజ్ఞానంచ పురుషఏవేత్యర్థః తస్మాదదృశ్యత్వాది గుణకః భూతయోనిః పరమాత్మా నిర్విశేషో జ్ఞేయఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ వైశ్వానరస్సాధారణశబ్దవిశేషాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ అత్ర రూపోపన్యాసప్రసంగాత్ త్రైలోక్య దేహో వైశ్వానరః స్మృతో

విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగతిః యద్వా పూర్వం వాక్యోపక్రమస్థాదృశ్యత్వాది సా
ధారణధర్మస్య వాక్యశేషస్థ సర్వజ్ఞత్వాద్యుక్త్యా బ్రహ్మవిషయత్వ ముక్తం తథా–
తద్వదిహాపి ఉపక్రమస్థ సాధారణశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ హోమాధారత్వోక్త్యా ప్ర
సిద్ధ్యనుగృహీతయా జాఠరాగ్నిపరత్వ మస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః - కోన ఆత్మా
కింబ్రహ్మేతీత్యాత్మానమేవేమం వైశ్వానరం సంప్రత్యధ్యేషితమేవ నోబ్రూహీతి ఉప
క్రమ్యామ్నాయతే- యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్ర మభివిమాన మాత్మానం వైశ్వా
నరముపాస్తే ససర్వేషు లోకేషుసర్వేషు భూతేషు సర్వేష్వాత్మస్వన్నమత్తి తస్యహ
వా ఏతస్యాత్మనో వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా శ్చక్షుర్విశ్వరూపః ప్రాణః
పృథగ్వర్త్మాత్మా సందేహో బహులో వస్తిరేవరయిః పృథివ్యేవ పాదౌ ఉర ఏవ వే
దిర్లోమాని బర్హిః హృదయం గార్హపత్యో మనో న్వాహార్య పచన ఆస్య
మాహవనీయ ఇత్యాది - అస్యార్థః- ఆత్మనో అసంసారిత్వార్థం బ్రహ్మపదం-
బ్రహ్మణో పరోక్షత్వార్థ మాత్మపదం ప్రాచీనశాల సత్యయజ్ఞేంద్రద్యుమ్న జన
బుడిలా స్సమేత్య మీమాంసాం చక్రు రుద్దాలకేన సహ- వైశ్వానరోఽయమితి నిశ్చ
యార్థం కేకయరాజ మశ్వపతి మాగత్యోచిరే కోన ఆత్మే త్యాది సంప్రత్యధ్యేషి
సర్వదాధ్యాయసి - సచ కేకయరాజః ద్యులోకసూర్యవాయ్వాకాశవారి పృథివీనాం
మధ్యేద్యులోకాదిరేకైక ఏవ వైశ్వానరఇతి మీమాంసాకాలే వివదమానాః ప్రా
చీనశాలాదయః షడృషయః మత్సమీపమాగతా ఇతి జ్ఞాత్వా తాదృశ విపరీతబుద్ధి ని
రాసేన సమ్యగ్వైశ్వానరబుద్ధి జిగ్రాహయిషయా తానేవ పప్రచ్ఛ - కం త్వ
మాత్మానం ఉపాస్య ఇతి ఏవం పృష్టేషు తత్రైకఋషిః ద్యులోక ఏవ వైశ్వాన
ర ఇత్యువాచ - అన్యస్తు - సూర్యో వైశ్వానర ఇత్యేవం క్రమేణ పృథివీపర్యంతమే
కైకస్య వైశ్వానరత్వం శ్రుత్వా తేషాం ద్యుసూర్యాదీనాం క్రమేణ సుతేజస్త్వ వి
శ్వరూపత్వ పృథగ్వర్త్మాత్మత్వ బహులత్వ రయిత్వ పాదత్వ గుణయోగం వి
ధాయ ప్రత్యేకం వైశ్వానరపక్షం మూర్ధపాతాంధత్వ ప్రాణోత్క్రమణ దేహ
శీర్ణతావస్తిభేద పాదశోష దోషై ర్నిందిత్వా తేషామేవ ద్యుసూర్యాదీనాం
వైశ్వానరపురుషం ప్రతి మూర్ధాదిభావముక్త్వా కృత్స్నం వైశ్వానరోపాసన ముప
దిశతి యస్త్వేతమిత్యాదినా- అభిముఖ్యేన విశ్వం మిమీతే జానాతీత్యభివిమానం తం
వైశ్వానరం ప్రాదేశపరిమాణ ముపాస్తే యః తస్య సర్వలోకాశ్రయం ఫలమిత్య
ర్థః-లోకాః భోగభూమయః భూతాని తదుపాధయః భోక్తారః స్వయ మాత్మా
నఇతి భేదః తత్తత్సంబంధిఫల మన్నశబ్దార్థః ధ్యానఫలముక్త్వా ధ్యేయమాహ త
స్యేతి- సుతేజస్త్వగుణాద్యౌ రైవశ్వానరస్య మూర్ధా- విశ్వరూపత్వగుణకః సూ
ర్య శ్చక్షుః ఏష శుక్లః ఏష నీల ఇతి శ్రుతే ర్విశ్వరూపత్వం బోధ్యం- పృథగ్నానావర్త్మ

గమన మాత్మా స్వభావో యస్యవాయో స్సతథా నానాగతిత్వ గుణోవాయుః ప్రాణః బహులత్వగుణ ఆకాశస్సందేహః దేహమధ్యమిత్యర్థః రైః ధనం తద్గుణాః ఆపోఽస్యవ స్తిర్మూత్రస్థానం వైశ్వానరస్య హిమాధారత్వ సంపాదనార్థం ఉరఏవేత్యాదిః ఏవం సతి వైశ్వానరశబ్దస్య అయమగ్ని ర్వైశ్వానరోయోయ మంతః పురుష ఇత్యాదౌ జాఠరే- విశ్వస్మా అగ్నిం భువనాయదేవా వైశ్వానరం కేతు మహ్నా మకృణ్వన్నిత్యాదౌ అగ్నిసామాన్యే వైశ్వానరస్య సుమతౌ స్యామ రాజాహి కం భువనానా మభిశ్రీరిత్యాదౌ అగ్నిశరీరాయాం దేవతాయాంచ ప్రయోగదర్శనాత్ కోనఆత్మేత్యుపక్రమ్యాచ్చ సంశయః శ్రుత్యర్థస్తు పురుషే పురుషాకారే దేహే విశ్వమస్మై భువనాయ వైశ్వానర మగ్నిమహ్నాంకేతుం చిహ్నం సూర్య మకృణ్వన్ కృతవంతః దేవాః తదుదయే దినవ్యవహారాదిత్యర్థః వైశ్వానరస్యాగ్న్యధిష్ఠానస్య దేవస్య సుమతౌ శోభనబుద్ధౌ వయం స్యామభవేమ- తస్యాస్మద్విషయా సుమతిః భవత్విత్యర్థః తత్రహేతుః రాజాహీతి - యస్మా ద్భువనానామయం రాజా - కం సుఖహేతుః అభిముఖా శ్రీరస్యేత్యభిశ్రీః ఈశ్వరః తస్మాత్తస్య సుమతౌ స్యామేతిస్తుతివాక్యార్థః కిమత్ర వైశ్వానరోజాఠరః ఉతాగ్నిశరీరా దేవతా ఆహోస్విత్ శారీరః అథవా పరమాత్మేతి- తత్రజాఠరాదౌ వైశ్వానరశబ్దస్య ప్రసిద్ధత్వా జ్జాఠరాదిరేవ వైశ్వానరఇతి ప్రాప్తేబ్రూమః- వైశ్వానరః పరమాత్మైవ కుతః సాధారణశబ్దవిశేషాత్- సాధారణశబ్దయోరపి విశేషః సాధారణశబ్దవిశేషః తస్మాదిత్యర్థః జాఠరాగ్ని సామాన్య తద్దేవతాసు సాధారణోవైశ్వానరశబ్దః జీవపరయో స్సాధారణ ఆత్మశబ్దః తయోర్వైశ్వానరాత్మశబ్దయో జాఠరాదౌ జీవాదౌ చ సాధారణయోరపి సతోః పరమాత్మపరత్వ ఏవ విశేషో వగమ్యతే తస్య హవా ఏతస్య వైశ్వానరస్య మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదౌ ఉక్తస్య మూర్ధత్వాదేః సర్వాత్మక పరిగ్రహఏవ ఉపపన్నతరత్వాత్ తస్మా ద్వైశ్వానరః పరమాత్మా॥

సూ॥ ౨౫॥ స్మర్యమాణ మనుమానం స్యాదితి॥

వృ॥ కించ వైశ్వానరపదస్య పరమాత్మపరత్వే స్మర్యమాణం స్మృత్యుక్తం రూపం అనుమానం స్యాత్ అనుమాపకం లింగం స్యాదిత్యర్థః యస్యాగ్నిరాస్యం ద్యౌ ర్మూర్ధా ఖంనాభి శ్చరణౌ క్షితిః- సూర్య శ్చక్షు ర్దిశశ్శ్రోత్రం తస్మై లోకాత్మనే నమఇతి అస్యాః స్మృతేః శరీరాత్మరూప ప్రతిపాదనపరాయా ఉదాహృత శ్రుతిరేవ మూలం మూలాంతరకల్పనే మానాభావాత్ తథాచ స్మృతౌ పరమేశ్వరస్యైవోక్తత్వాత్ తన్మూలశ్రుతౌ విద్యమాన వైశ్వానరశబ్దః పరమాత్మపరఏవే

తి తాత్పర్యం- సూత్రేఇతి శబ్దో హేతౌ యస్మాదేవం లింగమస్తి తస్మాద్వైశ్వానరః పరమాత్మైవేతి॥

సూ॥ ౨౬॥ శబ్దాదిభ్యోంఽతః ప్రతిష్ఠానాచ్చ నేతిచేన్నతథా దృష్ట్యుపదేశా దసంభవా త్పురుషమపిచైన మధీయతే॥

వృ॥ నను వైశ్వానరో నపరమాత్మా కుతః శబ్దాదిభ్యోంతః ప్రతిష్ఠానాచ్చ శబ్దస్తావ ద్వైశ్వానరశబ్దో నసపరమాత్మపరః జాఠరాదౌ రూఢత్వాత్ అదిశబ్దాత్ హృదయం గార్హపత్యఇత్యాద్యగ్నిత్రేతా కల్పనం - తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛే త్తద్ధోమీయమిత్యాదినా ప్రాణాహుత్యా ధారతా సంకీర్తనంచ సంగృహ్యతే ఏతేభ్యో హేతుభ్యో జాఠర ఏవ వైశ్వానరః కించ అంతః ప్రతిష్ఠానాత్ పురుషే అంతః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి వైశ్వానరస్యాంతః ప్రతిష్ఠాన శ్రవణాత్ ఇదంచ జాఠరే సంభవతి నచ ద్యుమూర్ధత్వా ద్యనుపపత్తిః అగ్నిసామాన్యాత్మక భూతాగ్ని పరిగ్రహే తస్యోపపత్తేః ద్యులోకాది సంబంధస్యాస్మి న్నగ్నౌ మంత్రేణావగతత్వాత్ యోభానునా పృథివీం ద్యాముతే మామాతతాన రోదసీ అంతరిక్షమితి మంత్రః ఇమాం పృథివీం ఉత ద్యామపి ద్యావాపృథివ్యావేవ రోదసీ యోభానునా రూపేణాతతాన వ్యాప్తవాన్ అంతరిక్షం తయోర్మధ్యం చాతతాన సఏవాగ్నిః ద్యులోకాద్యవయవోఽస్యేయఇతి మంత్రార్థః తస్మా న్నవైశ్వానరః పరమాత్మేతిచే న్నాయం దోషః తథా దృష్ట్యుపదేశాత్ తథా జాఠర రూపేణ పరమేశ్వరస్య దృష్టే రుపాసనాయాఉపదేశాదిత్యర్థః మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపఇతి వత్ యద్వాతథాతస్మిన్ జాఠరే పరమేశ్వరదృష్టే రుపదేశాత్ మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేతివ దిత్యర్థః నను జాఠర ఏవ ముఖ్యో వైశ్వానరోఽస్తు తత్రాహ అసంభవాదితి- మూర్ధైవ సుతేజా ఇత్యాదే జాఠరే అసంభవాదిత్యర్థః నచ భూతాగ్నౌ తత్సంభవ ఇత్యుత్తరసూత్రే వక్ష్యతే అపిచ పురుషమపి చైనం వైశ్వానరం వాజసనేయినః అధీయతే సఏషోఽగ్ని ర్వైశ్వానరో యత్పురుషః సయోహైత మేవ మగ్నిం వైశ్వానరం పురుషవిధం పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితం వేదేతి పరమేశ్వరస్య సర్వాత్మకత్వా త్పురుషవిధత్వం పురుషేంతః ప్రతిష్ఠితత్వంచ సర్వమప్యుపపద్యతే పురుషవిధమపి చైన మధీయత ఇతిసూత్రపాఠే ప్యయమేవార్థః- నహి జాఠరస్య పురుషవిధత్వం సంభవతి- పరమాత్మనస్తూపాధ్యర్థం సర్వాత్మకత్వా దవిరుద్ధం యథాచైత త్తథా స్పష్టయిష్యామః సంపత్తేరితి సూత్రే॥

అవ॥ నను ద్యుమూర్ధత్వాదికం ప్రదర్శిత మంత్రవర్ణాత్ భూతాగ్నౌ సంభవతి తచ్ఛరీరాయా దేవతాయావా ఐశ్వర్యయోగాదిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౨౭॥ అతఏవ నదేవతా భూతంచ ॥

వృ॥ దేవతాచ భూతంచ దేవతాభూతం ఏకవద్భావః జఠరం ఏఉపి న వైశ్వానరః కుతః అతఏవ ఉక్తేభ్యో హేతుభ్యః నహి వికారస్యాగ్నే ర్జీణ్ణా రాంతర త్య్రలోకా ద్యాత్మకత్వం సంభవతి- అగ్నిశరీరాయా దేవతాయా అపి న సంభవతి ఈశ్వరా యత్తైశ్వర్యత్వాత్ తస్మాత్సర్వాత్మకః పరమాత్మైవ వైశ్వానరః॥

సూ॥ ౨౮॥ సాక్షాదప్యవిరోధం జైమినిః॥

వృ॥ పూర్వం జాఠరాగ్న్యర్థకత్వం అగ్న్యాదిశబ్దస్యాభ్యుపేత్య జాఠరోపాధికం వా జాఠర ప్రతీకంవా బ్రహ్మ ఉపాస్యమిత్యుక్తం ఇదానీం విశ్వోపాధ్యాదికల్పనాం సాక్షాదేవ పరమేశ్వరోపాసన పరిగ్రహే విరోధాభావం జైమినిరాచార్యో మన్య తే - పూర్వాపర పర్యాలోచనయా వైశ్వానరశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యేవ నిర్ణీతే వైశ్వాన రశబ్దోఽగ్నిశబ్దశ్చ కేనచి ద్యోగేన బ్రహ్మపరతయా నేతవ్యఇతి తాత్పర్యం విశ్వశ్చా సౌ నరశ్చేతి విశ్వనరః- సర్వాత్మకత్వాత్ విశ్వేషాం నరః కర్తేతి వా సర్వకారణ త్వాత్ విశ్వే నరా నియమ్యా అస్యేతివా సర్వేశ్వరత్వాత్ విశ్వనరఏవ వైశ్వానరః రాక్షస వాయసాది వత్స్వార్థే తద్ధితః ఏవ మగ్నిః పరమాత్మా అగ్నిధాతోః గ త్యర్థకస్య నిప్రత్యయాంతస్య అగ్నిరితి రూపం- తత్ర అగయతి గమయతి జగతా మగ్రే జన్మ ప్రాపయతీత్యగ్ని రగ్రణీరుక్తః ఏవంచ పరమాత్మనో అగ్రణీత్వా దగ్ని త్వమితి తస్మా ద్వైశ్వానరః పరమాత్మా ఉపాస్యఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ నను పరమాత్మపరిగ్రహే కథం ప్రాదేశమాత్ర శ్రుతిరిత్యాశంక్య తాం వ్యాఖ్యాతు మారభతే॥

సూ॥ ౨౯॥ అభివ్యక్తేరిత్యాశ్మరథ్యః॥

వృ॥ అనవచ్ఛిన్నస్యాపి పరమాత్మనః ప్రాదేశమాత్రత్వ ముపపద్యతే- కథం అ భివ్యక్తేః ఉపాసకానా మనుగ్రహాయ పరమేశ్వరో హృదయాద్యుపాసనాస్థానేషు ప్రాదేశపరిమాణోఽభివ్యజ్యత ఇత్యాశ్మరథ్య ఆచార్యోమన్యతే॥

సూ॥ ౩౦॥ అనుస్మృతేర్బాదరిః॥

వృ॥ ప్రాదేశమాత్ర హృత్పుండరీకస్థేన మనసా అనుస్మృతేః ధ్యానాత్ప్రాదే శమాత్ర ఇత్యుచ్యతఇతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే-యథా-ప్రస్థపరిమితా స్తిలాః ప్రస్థాఇత్యుచ్యంతే తద్వత్॥

సూ॥ ౩౧॥ సంపత్తేరితిజైమిని స్తథాహిదర్శయతి॥

మూర్ధాదిప్రభృతి చుబుకాంతే ప్రాదేశమాత్రే వైశ్వానరస్య ఉపాస్యత్వ సంపాదనాత్పరమేశ్వరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపన్నం తతః ప్రాదేశమాత్ర త్వ సంపత్తేః ప్రాదేశమాత్రత్వ శ్రుతిరుపపద్యత ఇతి జైమినిరాచార్యోమన్యతే- అస్మి న్నర్థే- శ్రుత్యంతర సంవాదమాహ- సూత్రకారః తథాహి దర్శయతీతి- వైశ్వాన రస్య ప్రాదేశమాత్రత్వం సంపత్తిద్వారా శ్రుత్యంతరమపి దర్శయతీత్యర్థః తథాహి సమానప్రకరణం వాజసనేయిబ్రాహ్మణం ద్యుప్రభృతీన్ పృథివీపర్యంతాన్ త్రై లోక్యాత్మనో వైశ్వానరస్య అవయవాన్ అధ్యాత్మం మూర్ధాదిషు చుబుకపర్యం తేషు ప్రసిద్ధపురుషావయవేషు సంపాదయత్- పరమాత్మనో వైశ్వానరస్య ప్రాదేశ మాత్రత్వ సంపత్తిం దర్శయతి- ఏవంచ పురుషావయవేషు వైశ్వానరస్య సంపాద నాత్పురుషవిధత్వం పురుషావయవేషు సంపాదితస్య వైశ్వానరస్య స్థితేః పురుషే అంతః ప్రతిష్ఠితత్వంచ- యద్యపి కార్యకరణ సంఘాతరూపస్య పురుషస్య యావద వయవరూపత్వాన్మూర్ధాది చుబుకాంతేషు కతిపయావయవేషు స్థితస్య వైశ్వా నరస్య కథం పురుషసముదాయాంతస్థత్వం తథాపి యావదవయవ సముదాయా త్మకే పురుషే సముదాయినో మూర్ధాది చుబుకాంతస్యావయవస్య శాఖాయా ఇవ వృక్షే విద్యమానత్వాత్తన్నిష్ఠస్య వైశ్వానరస్య పురుషస్థత్వం వ్యపదిశ్యతే- శాఖా స్థేపి విహగో వృక్షనిష్ఠత్వ వ్యపదేశవదితి రహస్యం- బ్రాహ్మణంపఠ్యతే- ప్రాదేశమా త్రమివ వై దేవాః సువిదితా అభిసంపన్నా స్తథా తువఏనాన్వక్ష్యామి యథా ప్రా దేశమాత్రమేవాభిసంపాదయిష్యామీతి- సహోవాచ- మూర్ధాన ముపదిశన్నువా చ- ఏషవా అతిష్ఠా వైశ్వానర ఇతి - చక్షుషీ ఉపదిశన్నువాచ- ఏషవై సుతేజా వై శ్వానర ఇతి- నాసికే ఉపదిశన్నువాచ- ఏషవై పృథగ్వర్త్మా వైశ్వానర ఇతి - ముఖ్య మాకాశముపదిశన్నువాచైషవై బహులో వైశ్వానర ఇతి- ముఖ్యా అప ఉపదిశన్ను వాచైష వైరయి ర్వైశ్వానర ఇతి-చుబుక ముపదిశన్నువాచైషవై ప్రతిష్ఠావైశ్వానర ఇతి- అస్యార్థః- పరమేశ్వర మప్రాదేశమాత్రమపి సంపాదనేన ప్రాదేశమాత్రమివ సమ్యగ్విదితవంతః దేవా స్తమేవేశ్వరం పూర్వ మభిసంపన్నాః వో యుష్మభ్యం తథా ద్యుప్రభృతీ నవయవాన్వక్ష్యామి యథా ప్రాదేశ పరిమాణం వైశ్వానరం సంపాదయిష్యామితి ప్రాచీన శాలాదీన్ప్రతి అశ్వపతిః కైకేయో రాజా ఉవా చ కిం కుర్వన్నిత్యుక్తే స్వస్య మూర్ధాన ముపదిశన్ కరాగ్రేణ దర్శయన్ ఏషవై భూలోకాదీనతీత్య తిష్ఠతీత్యతిష్ఠా ద్యౌర్వైశ్వానరస్యావయవ ఇతి ప్రసిద్ధమనుష్య మూర్ధని అధిదైవం యో మూర్ధాద్యులోక స్తద్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యువాచ - ఏవమేవదర్శ యన్ సుతేజా స్సూర్యః వైశ్వానరస్య చక్షురితి ప్రసిద్ధచక్షుషో ర్వైశ్వానరస్యాధిదై

త్యనుగ్రహావ ద్దేవతాయాః నిత్యవేదార్థత్వాంగీకారే శబ్దస్యార్థేన నిత్యసంబంధాభావేన నిత్యానిత్య సంయోగ విరోధాదితిచేత్ నాయమప్యస్తి విరోధః కుతః అతః ప్రభవాత్ దేవాదినిష్ఠ నిత్యాకృతి వాచకాత్ వేదరాశే రేవ దేవాదిప్రపంచస్య ప్రభవాత్ ఉత్పన్నత్వ శ్రవణాదిత్యర్థః తథాహి స్మృతిః-అనాదినిధనా నిత్యా వాగుత్సృష్టా స్వయంభువా- ఆదౌ వేదమయీ దివ్యా యతస్సర్వాః ప్రవృత్తయః- నామరూపంచ భూతానాం కర్మణాం చ ప్రవర్తనం- వేదశబ్దేభ్యఏవాదౌ నిర్మమే సమహేశ్వరఇతి- శ్రుతిరపి- ఏతఇతి వై ప్రజాపతి ర్దేవా నసృజతా సృగ్రమితి మనుష్యానిందవఇతి పితౄం స్తిరః పవిత్రమితి గ్రహానాశవఇతిస్తోత్రం విశ్వానితి శస్త్రమభిసౌభగేత్యన్యాః ప్రజాఇతి- తథా సమనసా వాచం మిథునం సమభవదితి. అస్యార్థః- ఏతేఅసృగ్ర మిందవః తిరః పవిత్రమాశవః విశ్వాన్యభిసౌభగేతి ఏతన్మంత్రస్థ పదైర్దేవాదీన్ స్మృత్వా ససర్జ బ్రహ్మ - తత్ర ఏతచ్ఛబ్ద ఇంద్రియాధిష్ఠాన దేవస్మారకః అసృగ్ర శబ్దఃఅసృక్ఛబ్దవాచ్య రుధిరప్రధాన దేహారమణ మనుష్యస్మారకః ఇందుమండలమధ్యవర్తి పితృస్మారక ఇందుశబ్దః పవిత్రం సోమం స్వమధ్యే తిరస్కుర్వతాం ధారయతాం గ్రహాణాం తిరః పవిత్ర శబ్దః స్మారకః ఋచోఽశ్నువతాం స్తోత్రాణాం గానరూపాణా మాశవశబ్దః స్మారకః విశ్వేదేవశంసక శస్త్రస్మారకోవిశ్వానీతి శబ్దః అభిసౌభగేతి శబ్దో నిరతిశయ సౌభాగ్యవాచకః ప్రజానాం స్మారకఇతి సప్రజాపతి ర్మనసా సహ వాచం మిథునభావం సమభవత్ సమభావయత్ త్రయీ ప్రకాశితాం సృష్టిం మనసా ఆలోచితవానితి యావత్ సూత్రస్థ ప్రత్యక్షానుమాన శబ్దేన సృష్టే ర్వేదప్రభవత్వ ప్రతిపాదక శ్రుతిస్మృతీ గృహ్యేతే తథాచ శ్రుతిస్మృతిభ్యాం వేదశబ్ద ప్రభవత్వం సృష్టేరిత్యర్థః తస్మాద్యథాగవాదిశబ్దానాం నిత్యాకృతివాచకత్వ మేవం వైదికశబ్దానాం నిత్యాకృతివాచకత్వమితి నశబ్దేపి విరోధఇతి॥

అవ॥ అస్మృతకర్తృకత్వాదినా సిద్ధమేవ వేదస్య నిత్యత్వం అనిత్యార్థ సంయోగేనానుపపన్నమిత్యాశంక్య వేదా దేవా కృతివిశేషావచ్ఛిన్న దేవాది సృష్టిప్రతిపాదనా న్నిత్యాకృతేరేవ శబ్దార్థత్వా న్నానుపపన్నమిత్యభిప్రాయేణ పరిహరతి॥

సూ॥ ౨౯॥ అతఏవచనిత్యత్వం॥

వ్యా॥ అతఏవ నిత్యాకృతేః శబ్దార్థత్వాదేవ వేదస్య నిత్యత్వం నానుపపన్నమిత్యర్థః ఏతత్సూత్రసూచిత ప్రయోగస్తు వేదః అవాంతరప్రళయానవస్థాయీ జగత్కర్తృత్వాదీశ్వరవత్ ఇతి అవాంతరప్రళయావస్థాయిత్వమేవ హి నిత్యత్వంనామ- అనుమానసిద్ధేర్థే శ్రుతిరపి- యజ్ఞేనవాచః పదవీయమాయన్ తామన్వవిందన్ ఋషిషు ప్రవిష్టామితి. యజ్ఞేన పుణ్యకర్మణా వాచోవేదస్య పదవీయం గ్రహణయోగ్య

తాం ఆయర్ణ ప్రాప్తవంతః అతస్తామృషిషు విద్యమానాం వాచం యాజ్ఞికా అన్వవిందర్ ఉపలబ్ధవంతో బభూవురిత్యర్థః. పూర్వంస్థితామేవ వాచం సర్వే జ్ఞాతవంత ఇతి తాత్పర్యం॥

అవ॥ నన్వాకృతేః పదార్థత్వేపి ప్రళయే సర్వాకృతి వ్యక్తినాశే పునస్తదాకృతి వ్యక్త్యుత్పత్తౌ మానాభావాన్నిత్యానిత్యసంయోగవిరోధస్తదవస్థ ఇతి చేదుచ్యతే॥

సూ॥ ౩౦॥ సమాననామరూపత్వాచ్చావృత్తావప్యవిరోధో దర్శనాత్స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ సృష్టిప్రళయావృత్తావపి నశబ్దే విరోధః కస్మాత్సమాననామరూపత్వాత్ న హి ప్రళయే జగతో నిరన్వయనాశోస్తి యేనోత్పద్యమానం జగత్ తద్విలక్షణం స్యాత్ కింతు సంస్కారాత్మనా అవిద్యాయాం తిష్ఠత్యేవ జగత్ అనుభవజన భావనాఖ్య సంస్కారాత్మనా నచార్థసంస్కారే మానాభావః మృది మండూకసంస్కార దర్శనాత్ నిత్యప్రళయాఖ్య సుషుప్తౌ సవిషయేంద్రియాద్యర్థసంస్కార సద్భావాచ్చ ప్రబోధే పూర్వసజాతీయవ్యవహారాత్- నచ ప్రతిదినం సృష్టిప్రళయయోస్సద్భావే మానాభావః యదా సుప్తస్స్వప్నం నకంచన పశ్యత్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి తథైనం వాక్సర్వైర్నామభిస్సహాప్యేతి- చక్షుస్సర్వైరూపైస్సహాప్యేతి- శ్రోత్రం సర్వైశ్శబ్దైస్సహాప్యేతి- మనస్సర్వైర్ధ్యానైస్సహాప్యేతి- సయదా ప్రతిబుధ్యతే యథాగ్నేర్జ్వలతస్సర్వాదిశో విస్ఫులింగా విప్రతిష్ఠేరన్నేవమేవైతస్మాదాత్మనస్సర్వే ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠంతే ప్రాణేభ్యో దేవా దేవేభ్యో లోకా ఇత్యాది శ్రుతేర్మానత్వాత్- అస్యార్థః- అథశబ్దస్తదార్థః యదేత్యుపక్రమాత్ ప్రాణశబ్దః పరమాత్మపరః అస్మిన్ప్రాణే జీవ ఏకధా భవతి తదాత్మనా తిష్ఠతీత్యర్థః తదా ఏకీభావావస్థాయామేనం ప్రకృతం ప్రాణం పరమాత్మానమంతర్బహిరింద్రియాణి సర్వాణి సవిషయాణ్యపి యంతి పరమాత్మని లీనాని భవంతీత్యర్థః ప్రబోధే తస్మాదేవ పరమాత్మనో జగతో జన్మావభాస ఇతి అవిలంబేనోత్పత్తౌ దృష్టాంతః యథేతి ఏవంశబ్దాత్ పూర్వం తథేత్యధ్యాహారః ప్రాణాః వాగాదయః తేభ్యోనంతరం తదనుగ్రాహక దేవాః అగ్న్యాదయస్తేభ్యో లోకాః శబ్దాది విషయా ఇతి తథాచ యథాసంస్కారబలాత్పూర్వమండూకాది సమాన నామరూపత్వముత్తర కార్యస్య ఏవం పూర్వకల్పప్రపంచ సమాన నామరూపత్వాదుత్తరప్రపంచస్యేతి పూర్వాకృతి వ్యక్త్యుత్పత్తేః నశబ్దే కశ్చిద్విరోధః సమాననామరూపత్వం చాత్ర దర్శనాత్ శ్రుతేః స్మృతేశ్చాభ్యుపగంతవ్యం - సూర్యాచంద్రమసౌ ధాతా

యథాపూర్వ మకల్పయత్ - దివంచ పృథివీం చాంతరిక్షు మథోసువరితి - తథా నక్ష త్రేష్టా -అగ్నిర్వా అకామయత అన్నాదోదేవానాగ్ం స్యామితి -సఏతమగ్నయే కృత్తికాభ్యః పురోడాశ మష్టాకపాలం నిరవపదితి - భావినీం వృత్తిమాశ్రిత్య యజమానోగ్నిరిత్యుచ్యతే ఏవం కామయిత్వా కింకృతవాన్ తదాహాస ఇతి కృత్తికాభ్యః కృత్తికాఖ్యనక్షత్రదేవతాయై బహువచనం నక్షత్రబాహుళ్యాత్ బోద్ధవ్యం అష్టాకపాల మష్టసుకపాలేషు పచనీయం నిరవపత్ ఉక్తపురోడాశహవిష్కా మిష్టిం కృతవానిత్యర్థః తథాచ యోగ్ని యన్మైన అగ్నయే నిరవపత్ తయో స్సమాన నామరూపత్వం దర్శయతీతి సిద్ధం- స్మృతిరపి యథర్తుష్వృతులింగాని నానారూపాణి పర్యయే- దృశ్యంతే తానితాన్యేవ తథాభావా యుగాదిష్వి త్యాదికా ద్రష్టవ్యా॥

అవ॥ ఉక్తం దేవానా మధికారమాక్షిపతి॥

సూ॥ ౩౧॥మధ్వాదిష్వసంభవా దనధికారం జైమినిః॥

వృ॥ దేవానాం బ్రహ్మవిద్యాయా మనధికారం జైమిని రాచార్యో మన్యతే- కస్మా న్మధ్వాదిష్వసంభవాత్ ఏవంహి మధువిద్యా శ్రూయతే అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధుదేవానాం మోదనా న్మధ్వివ మధు తస్యమధునో ద్యులోకఏవ తిరశ్చీనవంశః అంతరిక్షే ఆదిత్యాఖ్య మధునోవస్థానాత్ తదేవ మధ్వాధారాపూపః- లోహితం శుక్లం కృష్ణం పరః కృష్ణంచ గోప్యంచేతి పంచ రోహితాదీన్యమృతాని ప్రాగాద్యూర్ధ్వాంత పంచ దిగవస్థితాభి రాదిత్యరశ్మినాడీభి ర్మధుచ్ఛిద్రభూతాభిః రోహితాద్యాఖ్యాభిః తత్తద్వేదోక్త కర్మకుసుమేభ్య స్తత్తద్వేదికమంత్రమధుకరై రాదిత్యమండల మానీతాని పంచామృతం గోప్యాఖ్యం ప్రణవకుసుమా దుపాసనాభ్రమరై రూర్ధ్వదిగ్గత సూర్యరశ్మిరూప గోప్యాఖ్య మధుచ్ఛిద్రద్వారాగోప్యాఖ్య మాదిత్యమండల మానీతం రోహితాఖ్య మమృతం మకరందస్థానభూతం వహ్నౌహుతసోమాజ్య పయః పురోడాశాది రూపం ద్రష్టవ్యం- తానిచ రోహితాదీన్యమృతాని యశస్తేజోవీర్య సకలేంద్రియాన్నరూపేణ నిష్పన్నా న్యాదిత్యమధుసంబంధాని ప్రాగాది దిక్షుక్రమేణ విద్యమానానాం వసురుద్రాదిత్య మరుత్సాధ్యరూపాణాం దేవానా ముపజీవ్యానీత్యేవం చింతయతాం ఫలం వస్వాద్యా ప్తిరుచ్యతే వస్వాదీనాం సమానానాం మధ్యే ఏకోభూత్వా యశ ఆద్యమృతం ప్రత్యక్షానుమానాదిభిః కరణైరుపలభ్య తృప్యతీతి- నహ్యేవం భూత మధువిద్యాయాం సూర్యవస్వాదీనాం పతితానా మధికారః సంభవతి- ఏకస్యోపాస్యోపాసకభావ ప్రాప్యప్రాపకభావయో ర్విరోధాత్ సూత్రస్థాదిశబ్దేన యాసు విద్యాస్వాదిత్యో బ్రహ్మేత్యేవమాది రూపాసు దేవానా ముపాస్యత్వం తా విద్యా గృహ్యంతే-తథా ఇమామేవ గౌతమభరద్వా

జా వయమేవ గౌతమోఽయం భరద్వాజ ఇమావేవ విశ్వామిత్ర జమదగ్నీ అయమేవ విశ్వామిత్రోఽయం జమదగ్ని రిమావేవ వసిష్ఠకశ్యపా వయమేవ వసిష్ఠోఽయం కశ్యపో వాగేవా త్రిరిత్యాద్యాసు విద్యాసు ఋష్యుపాస్యాకాసు నతేషామేవ ఋషీణా మధికార స్సంభవతి శ్రుత్యర్థ స్తు ఇమౌ దక్షిణ వామకర్ణౌ క్రమేణ గౌతమ భరద్వాజావేవేత్యుపాస్యౌ ద్వితీయే నేమావిత్యనేన దక్షిణవామాక్షిద్వయోక్తిః తృతీయే నేమావిత్యనేన దక్షిణవామ నాసికా ద్వయోక్తిః ఏవం సప్తసు శీర్షణ్యేషు ఇంద్రియేషు సప్తర్ష్యుపాస్తిరిత్యర్థః నచ మధ్వాదివిద్యాసు దేవాదీనా మనధికారేఽపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః కిం నస్యాదితి వాచ్యం విద్యాత్వావిశేషేణ బ్రహ్మవిద్యాయా మప్యనధికారాత్ తథాచాయం ప్రయోగః బ్రహ్మవిద్యా నదేవాదీ నధికరోతి విద్యాత్వాన్మధ్వావిద్వత్॥

అపిచ॥

సూ॥ ౩౨॥ జ్యోతిషి భావాచ్చ॥

వృ॥ భ్రమణవత్తయా పరిదృశ్యమాన జ్యోతిర్మండల ఏవ సూర్యచంద్రాది దేవతాశబ్దానాం లోకే ప్రయోగసద్భావాత్ మండలస్య మృత్పిండాదివ దచేతనత్వేన విగ్రహాభావాత్ అగ్నివాయ్వాదీనామపి తత్తుల్యత్వేన సామర్థ్యాదే శ్చేతనధర్మస్యాభావా న్న దేవానా మధికారః నచ మంత్రార్థవాదేభ్యో దేవానాం విగ్రహాద్యవగత్తేః సర్వం సుస్థమితి వాచ్యం తేషా మన్యపరత్వేన స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాత్ తస్మా ద్దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారాభావం జైమిని ర్మన్యత ఇతి శంకాసూత్రయో రభిప్రాయః॥

అత్ర సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౩౩॥ భావంతు బాదరాయణోఽస్తిహి॥

వృ॥ తుశబ్ద శ్శంకానిరాసార్థః బాదరాయణ ఆచార్యో బ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మధికారస్య భావం మన్యతే- యద్యపి దేవతా మిశ్రోపాసనాస్వనధికారః తథాపి నిర్గుణబ్రహ్మవిద్యాయాం దేవాదీనా మప్యధికారోఽస్తి పూర్వోక్తస్య విద్యాత్వాదిత్యనుమానస్య జ్యోతిష్టోమాది నబ్రాహ్మణకర్తవ్యం కర్మత్వా ద్రాజసూయాదివ దిత్యాభాససామ్యం ద్రష్టవ్యం యద్వా జ్యోతిషి భావాచ్చే త్యస్యోత్తరం అస్తిహీతి- యద్యపి దేవతాశబ్దాః జ్యోతిరాదౌ ప్రయుజ్యంతే తథాపి తదభిమాని దేవతాపరా ఏవ సంభవంతి అస్తి హ్యైశ్వర్యయోగా జ్జ్యోతిరాది రూపేణావస్థా [illegible] గృహీత్వా వ్యవహర్తుంచ సామర్థ్యం- తథాహి శ్రూయతే మేధా

తిథేర్మేషేతి- మేధాతిథిం కాణ్వాయనం -మేషో భూత్వా ఇంద్రో జహారేత్యర్థః-త
థా స్మర్యతేచ-ఆదిత్యః పురుషో భూత్వా కుంతీముపజగామ హేతి- నన్వర్థవాదాదీ
నాం స్వార్థే ప్రామాణ్యాభావాత్ కథం తేభ్యో విగ్రహవత్త్వ సిద్ధిరితిచేత్ త
త్రాప్యస్త్యుత్తరం-మానాంతర విరోధానువాదయో రభావే తేభ్యఏవ విగ్రహసి
ద్ధిరస్తీతి- తథాహి అర్థవాదాదిభిః స్తుత్యాదికం లక్షయతా వాచ్యార్థోంగీకృత ఏవ
నహి వాచ్యార్థాభావే లక్షణా యుక్తా- కించ వ్రాత్యో వ్రాత్యస్తోమేన యజేతేత్య
త్ర వ్రాత్యస్వరూపాకాంక్షాయాం యోస్య పితా పితామహోవా సోమం నపిబేత్స
వ్రాత్యఇతి వ్రాత్యస్వరూపం విధ్యపేక్షితం సత్ విధిప్రమాణకం తథా నిస్స్వరూప
దేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగాయోగాత్ విధ్యపేక్షితం దేవతాది స్వరూప విగ్రహవ
త్త్వం విధిప్రమాణకమేవ ఏవం మంత్రార్థవాద ప్రత్యక్షమూలేతిహాసపురాణాదిభి
రపి విగ్రహవత్త్వసిద్ధిః- నచ ప్రత్యక్షమూలత్వం పురాణాదీనా మసిద్ధమితి వాచ్యం
తత్కర్తౄణాం యోగమాహాత్మ్యాత్ దేవాదిభిస్సహ ప్రత్యక్షవ్యవహారసంభవా
త్ తథాచ శ్రుతి ర్యోగమాహాత్మ్యమాహ- పృథ్వ్యప్తేజోనిలఖే సముత్థితే
పంచాత్మకే యోగగుణే ప్రవృత్తే- నతస్య రోగో నజరా నమృత్యుః ప్రాప్తస్య యో
గాగ్నిమయం శరీరమితి- పాదతలమారభ్యాజానో ర్జానోరారభ్యానాభే ర్నాభేరా
గ్రీవం గ్రీవాయాశ్చా కేశప్రరోహం కేశప్రరోహాచ్చాబ్రహ్మరంధ్రం క్రమేణ పృథి
వ్యాది ధారణయా పృథివ్యాదిపంచాత్మకే భూతసముదాయే సముత్థితే ప్రతిపత్తి
ద్వారావశీకృతే యోగగుణే చాణిమాదౌ ప్రవృత్తే యోగాభివ్యక్తం తేజోమయం
దేహం ప్రాప్తస్య యోగినః నరోగాది ప్రాప్తిరిత్యర్థః తస్మా త్సమూలేతిహాసపు
రాణాదిభ్యో విగ్రహవత్త్వసిద్ధా వర్థిత్వాది సంభవా ద్దేవాదీనాం బ్రహ్మవిద్యా
యా మధికారోస్తిక్రమముక్త్యర్థోపాసనాసుముముక్షుప్రవృత్తిరవికలేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౪॥ శుగస్యతదనాదరశ్రవణాత్తదాద్రవణాత్సూచ్యతేహి॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ పూర్వం యథాతద్యోయో దేవానామితి దేవశబ్దశ్రుత్యా మనుష్యాధికార
నియమాప వాదేన దేవానా మధికార ఉక్తః తథాముముక్షౌ జానశ్రుతౌ శూద్రశబ్ద
శ్రుత్యా లింగేన ద్విజాత్యధికారనియమ మపోద్య శూద్రస్యాప్యధికారోస్త్వితి దృ
ష్టాంతసంగత్యేద మారభ్యతే- శూద్రశబ్దస్య సిద్ధాంతే క్షత్రియే సమన్వయోక్తేః అ
ధ్యాయాంతర్భావోస్య యుక్తః శూద్రశబ్దస్యైవ క్షత్రియే వేదాంతానాం స్వార్థే
సమన్వయసిద్ధేః శ్రుతిసంగతిః పూర్వపక్షే జాతిశూద్రస్యాపి బ్రహ్మవిద్యాయాం త్రై
వర్ణికాదవిశేషః ఫలం- సిద్ధాంతే తతోవిశేషఇతి వివేకః ఏవం కిలాత్ర ఛాందోగ్యే
చతుర్థాధ్యాయే ఉపాఖ్యాయతే- జానశ్రుతిః పౌత్రాయణః ప్రియాతిథే బహ్వ

స్నాతా బహుసద్గుణో బభూవ- తస్య రాజ్ఞో గుణ గణ గరిమ సంతోషితా స్సంతో దేవర్షయో హంసరూపమాస్థాయ నిదాఘసమయే ప్రాసాదోపరిశయానస్య రాజ్ఞ ఉపరి మాలా మాబధ్యాజగ్ముః తేషామగ్రేసరం హంసం సంబోధ్య పృష్ఠత ఆగచ్ఛన్ కోహంస స్సావజ్ఞ మభ్యువాచ- భోభో భల్లాక్ష భల్లాక్ష అస్య రాజ్ఞో జానశ్రుతేః ద్యులోకం వ్యాప్య విద్యమానం తేజో న పశ్యసి కిం- తత్తేజస్త్వాం ధక్ష్యతి అత స్తదుల్లంఘ్య నగచ్ఛేతి - భల్లాక్షేత్యుపహాసః భద్రాక్షేత్యర్థః ఇద ముపశ్రుత్యాగ్రగామిహంసః ప్రత్యువాచ- కమువర ఏనమేత త్సంతం సయుగ్వానమివ రైక్వమాత్థేతి- అయమర్థః వరేతి సోపహాస సంబోధనం అవరేత్యర్థః యద్వా వరో వరాకో జానశ్రుతిః కముపద మాక్షేపార్థకం కథమిత్యర్థః రైక్వో నామ కశ్చన బ్రహ్మిష్ఠః యోజయతి దేశాంతరం గమయతి స్వారూఢమితి- యుగ్వా గంత్రీశకటీ తయా సహ వర్తత ఇతి సయుగ్వా తమివేత్యర్థః తథాచ ఏనం వరాకం జానశ్రుతిం ప్రాణిమాత్రం సంతం మహాంతం సయుగ్వానం భగవంత మసహ్యతేజసం రైక్వమివ కథమేతద్వచనం బ్రవీషీతి- ఇదం శ్రుత్వా యం రాజా బ్రహ్మవిద్యార్థం రైక్వసమీపం గత్వా కృతార్థో భవిష్యతీతి దయాళూనాం హంసానా మభిప్రాయః - అత్రైవ రాజా హంసప్రయుక్త మనాదరవాక్యం శ్రుత్వా స్వస్యాత్యంత నికర్ష ముత్కర్షకాష్ఠాంచ రైక్వస్య జ్ఞాత్వా అతిదుఃఖిత మనాః కథమపి నిశా మతివాహయాం బభూవ- తతో నిశావసానసూచకం వందిబృంద సమారబ్ధ స్తుతిసహస్ర సంవళిత మంగళ తూర్యఘోష మాకర్ణ్య తల్పతలస్థ ఏవ రాజా ఝటితి యంతారమాహూయాదిదేశ- వివిక్తదేశేషు పర్వత గుహాదిషు రైక్వాహ్వయం సయుగ్వాన మన్విష్య యత్ర తో స్వసాక్ష్య మాచక్ష్వేతి స యంతా తత్రైవ క్వచి దతివివిక్తదేశే శకటస్యాధస్తా త్సంతం పామానం కండూయమానం దృష్ట్వా యమేవ రైక్వ ఇతి నిశ్చిత్యాతికుశలం రైక్వస్య తైస్తై రింగితై ర్గార్హస్థ్యేచ్ఛాం ధనేచ్ఛాం చోన్నీయ రాజ్ఞే నివేదయామాస- రాజా తన్నిశమ్య గవాం షట్ఛతాని హారం రథం చాశ్వయుక్త మాదాయ సత్వరం రైక్వముపససాద - ఉపసద్య చోవాచ- హే రైక్వేదం సర్వం గవాది గృహీత్వానుశాధిమాం భగవన్నితి అత్రైవ ముక్తవంతం ససంభ్రమం సస్పృహం చోవాచ రైక్వః అహహారేత్వా శూద్ర తవైవ సహగోభి రస్త్వితి అహేతి నిపాతః సాటోపాహ్వానమాహ- హారేణ యుక్తో రథో హారేత్వా గోభి స్సహిత స్తవైవాస్తు కిమేతావన్మాత్రేణ మమ వివాహోపయోగేనేతి భావః- ఏవం స్థితే చింతా- కిం శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తి నవేతి- అస్తీతి తావత్ప్రాప్తం కస్మాత్ అర్థిత్వాది సంభవాత్ వేదాధ్యయన సాధ్యాహవనీయాద్యభావేన అగ్నిసాధ్య కర్మానధికారేపి దేవాదివ ద్విద్యాయా మధికారసంభవాత్ సంవర్గవిద్యాయాం ముముక్షో

జానశ్రుతౌ శిష్యే రైక్వేణ గురుణా శూద్రశబ్ద ప్రయోగాచ్చేతి- అత్రబ్రూమః- న శూద్రస్య బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారః ఉపనయనాద్యభావేనాధ్యయనాభావాత్ న హి వేదవాక్యవిచార సాధ్య బ్రహ్మవిద్యాయా మనధీత వేదస్యాధికారస్సంభవతి - శాస్త్రీయసామర్థ్యాభావాత్ - నచైవంసతి దేవానామప్యనధికారఇతి సాంప్రతం తేషాం స్వయం ప్రభాతవేదత్వాత్ నచ శూద్రస్యాపి లిఖిత పాఠాదినా వేద ప్రాప్తిరితి సాంప్రతం గురూపసదన పూర్వకాధ్యయన సంస్కృత వేదస్యైవ బ్రహ్మవిద్యాద్యుపకారకత్వాత్ నచ శూద్రశబ్దశ్రవణ లింగేన తస్యాధికారః న్యాయాభావేన లింగస్యాసాధకత్వాత్ తర్హి వైదిక శూద్రశబ్దోఽనర్థకః స్యాదిత్యాశంక్య తంవ్యాఖ్యాతు మిదం సూత్రం-శుగితి అస్య జానశ్రుతేః క్షత్రియస్య తదనాదరశ్రవణాత్ తస్య హంసస్యానాదర శ్రవణా ద్యా శుగుత్పన్నా సా శూద్రశబ్దేన సూచ్యతేహి- రైక్వేణ-స్వస్య సర్వజ్ఞత్వజ్ఞాపనార్థం రైక్వశ్శూద్రశబ్దం ప్రయుక్తవానితి భావః శూద్రశబ్దం యోగేన క్షత్రియే వర్తయతి తదాద్రవణాదితి తస్యాః శుచో జానశ్రుతిం ప్రాప్తత్వాదిత్యర్థః యద్వా తస్యజానశ్రుతేః శుచం ప్రాప్తత్వాదితి- అథవా తం రైక్వం ప్రతి జానశ్రుతిః శుచా దుద్రావేతి శూద్రో జానశ్రుతి రుచ్యతే అతో నశూద్రస్యాధికారః॥

అప॥ నను ముఖ్యఏవ శూద్రో జానశ్రుతిరస్తు కిం జఘన్యేన యోగేనేత్యతఆహ॥

సూ॥ ౩౫॥ క్షత్రియత్వగతేశ్చోత్తరత్ర చైత్రరథేనలింగాత్॥

వృ॥ జానశ్రుతి ర్నముఖ్యశూద్రః కుతః క్షత్రియత్వగతేః క్షత్రియత్వావధృతేరిత్యర్థః సాపి కుతః ఉత్తరత్ర సంవర్గవిద్యా వాక్యశేషే చైత్రరథేన ప్రసిద్ధక్షత్రియేణాభిప్రతారి నామకేన సహ సమభివ్యవహారాత్మక లింగాదిత్యర్థః సజాతీయానామేవ ప్రాయేణ సహచారోభవతీతి భావః ఏవం హ్యభిప్రతారీ సంకీర్త్యతే - అథహశౌనకం చ కాపేయ మభిప్రతారిణంచ కాక్షసేనిం సూదేన పరివిష్యమాణౌ బ్రహ్మచారీ బిభిక్షఇతి- సంవర్గవిద్యా విధ్యనంతరం అర్థవాదారంభార్థో థశబ్దః- శునకస్యాపత్యంశౌనకం కపి గోత్రం కాపేయం పురోహిత మభిప్రతారిణంచ నామ్నా రాజానం- కక్షసేనస్యాపత్యం కాక్షసేనిం తౌభోక్తు ముపవిష్టౌ సూదేన పాచకేన పరివిష్యమాణౌ సేవ్యమానౌ భిక్షితవానిత్యర్థః అస్యచాభిప్రతారిణః చైత్రరథత్వం కాపేయేన చిత్రరథపురోహితేన యోగాదవగంతవ్యం చిత్రరథపురోహితత్వంచ కాపేయానాం శ్రుతౌ ప్రసిద్ధం ఏతేన వై చిత్రరథంకాపేయా అయాజయన్నితి ఏతేన ద్విరాత్రేణ- సమానాన్వయానాంహి ప్రాయేణ సమానాన్వయా ఏవ యాజకా భవంతి- నను చిత్రరథపురోహిత కాపేయయోగా దభిప్రతారిణ

శ్చైత్రరథత్వం భవతు తథాపి న క్షత్రియత్వమితి చేన్నతస్మాచ్చైత్రరథినాఽమై కః క్షత్రపతి రజాయతేతి శ్రుతేః తస్మాచ్చిత్రరథాదిత్యర్థః ఏవ మభిప్రతారిణః క్షత్రియత్వే సిద్ధే తత్సమభివ్యాహారా జ్జానశ్రుతేః క్షత్రియత్వంసిద్ధం॥

సూ॥ ౩౬॥ సంస్కారపరామర్శా త్తదభావాభిలాపాచ్చ॥

వృ॥ అవ్యసూత్రే వేదాంగోపనయనాభావా న్న జాతిశూద్రస్యాధికార ఇత్యుక్తం ఇదానీం బ్రహ్మవిద్యాఙ్గోపనయనాభావా న్నతస్యాధికార ఇత్యుచ్యతఇతి భేదః ఇత శ్చ నజాతిశూద్రస్యాధికారః కస్మాత్ విద్యాప్రదేశేషూపనయనాది సంస్కారపరామర్శాత్ తం హోపనిన్యే- అధీహి భగవఇతి హోపససాద - బ్రహ్మపరా బ్రహ్మనిష్ఠాః పరంబ్రహ్మాన్వేషమాణా ఏషహవై తత్సర్వం వక్ష్యతి తేహ సమిత్పాణయో భగవంతం పిప్పలాద ముపసన్నాఇతి అయమర్థః తం విద్యార్థిన మాచార్యః కిలోపనిన్యే ఉపనీతవాన్ అనుపనీతాయ విద్యాదానాయోగాదితి తాత్పర్యం- సనత్కుమారం ప్రతి నారదః అధీహి భగవఇతి మంత్రముచ్చారయన్ గురూపసదనం కృతవానిత్యాహ అధీహీతి- భారద్వాజాదయ షడృషయః పరం బ్రహ్మపరత్వేనావగత వంతఇతి బ్రహ్మపరాః తద్ధ్యాననిష్ఠాశ్చ బ్రహ్మనిష్ఠాః పరంపరమార్థరూపం బ్రహ్మ విచారయంతో నిర్ణయార్థమేష పిప్పలాద స్తజ్జిజ్ఞాసితం సర్వం వక్ష్యతీతి నిశ్చిత్య రిక్తహస్తానాం గురూపసదనాయోగాత్ సమిత్పాణయ స్సంతః త ముపసన్నాః కిలేత్యాహ బ్రహ్మపరాఇతి- నను తాన్ హా నుపనీయైవే త్యనుపనీతానామపి వైశ్వానరవిద్యాయా మధికారశ్రుతే రనియత ముపనయనమితి చేన్ననిషేధస్య ప్రాప్తిపూర్వకత్వాత్ ప్రాప్తోపనయనాదీనాం ప్రాచీనశాలాదీనాం ద్విజానామేవాధికారాత్ నిషేధస్తుస్వవిద్యోపదేష్టు రశ్వపతేః రాజ్ఞో న్యూనవర్ణత్వా ద్ద్రష్టవ్యః తాన్ ప్రాచీనశాలాదీన్ ఋషీ ననుపనీయైవ అశ్వపతిః రాజోవాచేతి శ్రుత్యర్థః నను తర్హి శూద్రస్యాప్యుపనయనం కల్ప్యతా మిత్యతఆహ తదభావాభిలాపాచ్చేతి- నశూద్రే పాతకం కించిన్నచ సంస్కారమర్హతి- శూద్ర శ్చతుర్థో వర్ణ ఏకజాతి రిత్యాదినా ఉపనయనాది సంస్కారాభావాభిలాపాదిత్యర్థః పాతకం భక్ష్యాభక్ష్యవిభాగాభావకృతం-ఏకజాతి రుపనయనాదిరహిత ఇతి స్మృత్యర్థః॥

కించ॥

సూ॥ ౩౭॥ తదభావనిర్ధారణే చ ప్రవృత్తేః॥

వృ॥ జాబాలోహిమృతపితృకో గురూపసదనం కర్తుకామో గోత్రమజానానో మాతరంపప్రచ్ఛ-కింగోత్రోఽహ మస్మీతి- సాఽప్యహం నజానామీత్యువాచ. తత స్సజా

జాబాలో గౌతమముపససాద ఉపసద్య చోవాచ- హేభగవన్- బ్రహ్మచర్యం త్వయి చరితుమిచ్ఛామి మామనుగృహ్ణాతు భవానితి- తతో గౌతమేన కింగోత్రోఽసీతి పృష్ట స్సత్యకామో జాబాల ఆహ-నాహం గోత్రంవేద నాపిమన్మాతా వేదేతి-తత స్స గౌతమ స్తదీయేన సత్యవచనేన జాబాలస్య శూద్రత్వాభావం నిశ్చిత్య ప్రవవృతే నైతదబ్రాహ్మణో వివక్తుమర్హతీతి - సమిధంసోమ్యాహ రోపత్వా నేష్యేసత్యాదగా ఇతి అత సత్యవచనం వివిచ్య నిస్సందిగ్ధం వక్తు మబ్రాహ్మణో నార్హతీతి- అత స్త్వం నసత్యాదగాః సత్యవచనాన్నాతీతోఽసి అత స్త్వా ముపనేష్యే తదర్థం సమిధమాహరేత్యర్థః - తతశ్చ సూత్రస్యాయమర్థః - తస్య శూద్రత్వాభావ నిర్ధారణే సత్యేవ విద్యోపదేశే ప్రవృత్తిదర్శనాదితి తస్మాన్నశూద్రస్యాధికారః॥

అవ॥ ఇతశ్చ నజాతిశూద్రస్యాధికారః కుతః॥

సూ॥ ౩౮॥ శ్రవణాధ్యయనార్థప్రతిషేధాత్స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ స్మృతితోఽపి వేదశ్రవణస్య తదధ్యయనస్య తత్ప్రయోజనయో రర్థజ్ఞానానుష్ఠానరూపయో రర్థయోః ప్రతిషేధాదిత్యర్థః - ఏవంస్మరంతి- అథాస్య వేద ముపశృణ్వత స్త్రపు జతుభ్యాం శ్రోత్రప్రపూరణమితి- శ్రవణస్యనిషేధః త్రపు జతుభ్యాం సంతప్తాభ్యాం సీసలాక్షాభ్యాం అస్య శూద్రస్య ద్రుతాభ్యాం శ్రోత్రద్వయ ప్రపూరణం వేదశ్రవణ ప్రాయశ్చిత్తమిత్యర్థః- పద్యుహవాఏతచ్ఛ్మశానం యచ్ఛూద్ర స్తస్మాచ్ఛూద్రసమీపే నాధ్యేతవ్యమి త్యధ్యయననిషేధః- నహ్యశ్రుతస్యాధ్యయనం సంభవతి- పద్యుపాదయుక్తం సంచారసమర్థమితి యావత్-తాదృశం శ్మశానం యచ్ఛూద్ర ఇత్యన్వయః - నశూద్రాయ మతిందద్యాదితి తదర్థజ్ఞాన నిషేధః- ద్విజాతీనామధ్యయన మిజ్యాదానమితి తదర్థానుష్ఠాన నిషేధః- దానశబ్దేనాత్ర నిత్యం దానముచ్యతే నైమిత్తికదానే శూద్రస్యాప్యధికారాదితి ద్రష్టవ్యం- విదుర ధర్మవ్యాధప్రభృతీనాంతు పూర్వజన్మకృతశ్రవణాదినా గర్భస్థవామదేవవత్ జ్ఞానోత్పత్తిర్మంతవ్యా- తస్మా న్నకథమపి బ్రహ్మవిద్యాయాం శూద్రస్య వేదపూర్వకోఽధికార ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౯॥ కంపనాత్॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ సమాప్తః ప్రాసంగికోఽధికారవిచారః ఇదానీం ప్రకృతం వాక్యార్థవిచారం ప్రవర్తయిష్యామః- శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇత్యత్ర బ్రహ్మవాక్యే జీవానువాదో బ్రహ్మైక్యజ్ఞానాయేత్యుక్తం- నతథేహ యదిదమితి వాక్యే ప్రాణానువాదో యుక్తః స్వరూపేణాపి కల్పితస్య ప్రాణస్య బ్రహ్మైక్యాయోగాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాస్యారంభః- ప్రాసంగికత్వా న్నావ్యవహితేన సంగత్యపేక్షా- పూర్వపక్షే ప్రాణో

ప్రాప్తిః ఫలం సిద్ధాంతే నిర్విశేష బ్రహ్మజ్ఞాన మితి భేదః కారకవాక్యం పఠ్యతే- య దిదం కించ జగత్సర్వం ప్రాణఏజతి నిస్సృతం- మహద్భయం వజ్రముద్యతం య ఏత ద్విదురమృతాస్తే భవంతీతి అస్యార్థః - యత్కించేద మవశిష్టం జగత్సర్వం ప్రాణే నిమిత్తే సత్యే జతిచేష్టతే ఏజృ కంపన ఇతి ధాతోః కంపనార్థకత్వాత్కంపనం చేష్టైవేతి చేష్టత ఇత్యుక్తం- తచ్చ జగత్తస్మాదేవ నిస్సృతం ఉత్పన్నం తచ్చ ప్రాణాఖ్యం జగత్కారణం మహత్ అనవచ్ఛిన్నం బిభేత్యస్మాత్సర్వం వాయ్వాదీతి భయం- భీషాస్మాద్వాతః పవత ఇతి- శ్రుత్యంతరాత్ తదేవ భయహేతుత్వం నిరూపయతి- వజ్రమితి- ఉద్యతం వజ్రమివేత్యర్థః - ప్రాణాఖ్య బ్రహ్మజ్ఞానస్య మోక్షహేతుత్వమాహ- య ఇతి- అత్ర సంశయః- కిం ప్రాణశబ్దేన ముఖ్యప్రాణవాయుం గృహీత్వా వజ్రశబ్దేన చాశనిహేతుం వాయుం లక్షయిత్వా ఉభయవిషయక మేకముపాసనమభిధేయం- ఉత నిర్విశేష బ్రహ్మైకవాక్యేన ప్రతిపాద్యమితి - తత్ర తావదుపాస్తిపరమితి యుక్తం ప్రాణశబ్దస్య తత్ర ప్రసిద్ధేః వాయోః పర్జన్యభావేన వివర్తమానే విద్యున్మేఘ వృష్ట్యశనయో జాయంత ఇత్యశనిహేతు వాయులక్షకత్వం వజ్రశబ్దస్యాపి యుక్తం- నచ మోక్షఫలశ్రవణవిరోధః-తస్మాద్వాయురేవ వ్యష్టి ర్వాయురేవ సమష్టి రపపునర్మృత్యుంజయతి య ఏవం వేదేతి- వాయువేదనస్యాపి మోక్షహేతుత్వ శ్రవణాదిత్యేవం ప్రాప్తే బ్రూమః- శబ్దాదేవ ప్రమిత ఇతి- మండూకప్లుత్యానువర్తతే- అస్మిన్వాక్యే ప్రాణాదిశబ్దాత్ పరమాత్మైవ ప్రమితః కుతః కంపనాత్ సర్వశబ్దవాచ్యస్య సవాయుకస్య జగతః కంపనాత్ జీవనాదిచేష్టా హేతుత్వాదిత్యర్థః-బ్రహ్మణ్యపి ప్రాణశబ్దప్రయోగో బహుళం వేదే దృష్టః- ప్రాణస్య ప్రాణమిత్యాదౌ వజ్రశబ్దోపి భయహేతుత్వసామ్యాదుపపద్యత ఇత్యుక్తం- వాక్యార్థకథన సమయే కంపనహేతుత్వం బ్రహ్మణశ్శ్రుత్యంతరే ప్రసిద్ధం- న ప్రాణేన నాపానేన మర్త్యో జీవతి కశ్చన ఇతరేణతు జీవంతి యస్మిన్నేతా వుపాశ్రితావితి ఇతరేణ ఆత్మనా ఏతౌ ప్రాణాపానౌ-కించ కంపనవాక్యాత్పూర్వం ఉత్తరత్రచ బ్రహ్మోక్తేరిహాపి బ్రహ్మగ్రహణం న్యాయ్యం- తదేవ శుక్రం తద్బ్రహ్మ తదేవామృతముచ్యతే-యస్మింల్లోకాః శ్రితాస్సర్వే తదు నాత్యేతి కశ్చనేతి- పూర్వవాక్యే బ్రహ్మోక్తం శుక్రం జ్యోతిష్మత్ అమృతం కూటస్థం- ఉక్తం సర్వాధిష్ఠానత్వం వ్యతిరేకముఖేనాహ - తదు నాత్యేతీతి-కించన తద్బ్రహ్మ నాత్యేతి అతిక్రమేణ న వర్తత ఇత్యర్థః - తథోత్తరత్రాపి-భయాదస్యాగ్నిస్తపతి భయాత్తపతి సూర్యః భయాదింద్రశ్చ వాయుశ్చ మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి - అస్యేశ్వరస్య భయాదగ్న్యాదయః స్వవ్యాపారే నియమేనానువర్తంతే- రాజాజ్ఞయా భృత్యాదివదితి- ఉక్తాగ్న్యాద్యపేక్షయా మృత్యోః పంచమత్వం - యదుక్తం వాయువేదనస్య మోక్షహేతుత్వం శ్రుతమితి తన్న విశేష సామా

న్యాత్మకస్య వ్యష్టిసమష్టివాయోర్జ్ఞానా దపమృత్యునివృత్తిమాత్రశ్రవణా త్తస్మా
దనేనవాక్యేన నిర్విశేషం బ్రహ్మజ్ఞేయమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౦॥ జ్యోతిర్దర్శనాత్॥ అ॥ ౧౨॥

వృ॥ పూర్వం సర్వశబ్దశ్రుతిలింగోపానుపపత్త్యా ప్రకరణాచ్చ ప్రాణశబ్దః బ్రహ్మ
పర ఇత్యుక్తం- నతథేహ-సంప్రసాదవాక్యే ప్రకరణాదికం కించిదస్తి-యేన ప్రకరణా
జ్జ్యోతిశ్శబ్దో బ్రహ్మ స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా స్యారంభః- పూర్వపక్షే ఆది
త్యోపాస్త్యా క్రమముక్తిః-సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః- ఛాందోగ్యే ప్ర
జాపతివిద్యాయాం శ్రూయతే- యఏష సంప్రసాదోఽస్మా చ్ఛరీరా త్సముత్థాయ ప
రంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభినిష్పద్యతే సఉత్తమః పురుష ఇతి-ఏత దర్థో
దహరాధికరణేఽనుసంధేయః- తత్ర సంశయః కిం జ్యోతిశ్శబ్దేన ప్రసిద్ధ సూర్యాది తే
జోభిధీయతే ఉత బ్రహ్మేతి- తత్ర సూర్యాదిరితి యుక్తం ప్రసిద్ధత్వాత్- అథయాఏ
తా హృదయస్య నాడ్య ఇత్యాది నాడీఖండే అథయత్రైత దస్మా చ్ఛరీరా దుత్క్రా
మత్యథైతై రేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ ఆక్రమత ఇతి- ముముక్షో రాదిత్యప్రాప్త్యభిధానా
దత్రాపి జ్యోతి రుపసంపద్యేతి శ్రవణాచ్చ- అయమర్థః- విశేషజ్ఞానో పరమానంత
ర్యమథశబ్దార్థః- యత్ర ప్రారబ్ధకర్మావసానకాలే ఏత దుత్క్రమణం యథాతథేతి
క్రియావిశేషణం-అస్మాదభిమానవిషయా ద్దేహా దుత్క్రమణం యదా కరోతి అథ త
దా ఏతై రాదిత్యస్య రశ్మిభి రాలంబనై రారూఢ స్సన్నాక్రమతే ఉపరిగచ్ఛతి- తత
ఆదిత్యం గచ్ఛతీతి-ఏవం ప్రాప్తే భిధీయతే-జ్యోతిరత్ర బ్రహ్మైవ-కుతః దర్శనాత్-
య ఆత్మా పహతపాప్మేత్యుపక్రమాలోచనయా బ్రహ్మణఏవ ప్రతిపాద్యతయా అ
నువృత్తేర్దర్శనాదిత్యర్థః- యదుక్తం ముముక్షో రాదిత్యప్రాప్తి రభిహితేతి త
న్న- అస్య నిర్గుణబ్రహ్మప్రకరణత్వాత్ నహి నిర్గుణబ్రహ్మవిదుషో గత్యుత్క్రాం
తీ స్తః- అత్ర బ్రహ్మసమశ్నుత ఇతి శ్రుతేః- తస్మా త్పరంజ్యోతిర్బ్రహ్మోపసంపత్తవ్య
త్వేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౧॥ ఆకాశోఽర్థాంతరత్వాదివ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ పూర్వ ముపక్రమవశా దర్థాంతరే ప్రసిద్ధోపి జ్యోతిశ్శబ్దః స్వార్థా
త్ప్రచ్యావితః- తద్వదిహాకాశోపక్రమవశా ద్బ్రహ్మాదిశబ్దోపి స్వార్థా త్ప్రచ్యా
వ్యతామితి దృష్టాంతసంగత్యా ఇదమారభ్యతే- పూర్వపక్షే భూతాకాశభిన్న సర్వా
ధిష్ఠానస్య భూతాకాశాత్మకబ్రహ్మణ ఉపాస్త్యా క్రమముక్తి స్సిద్ధాంతే సర్వాధి
ష్ఠానబ్రహ్మధియా సాక్షాన్ముక్తిరితి ఫలభేదః- ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- ఆకాశోహ

వై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదంతరా తద్బ్రహ్మ తదమృతం స ఆత్మేతి- తే
నామరూపే యస్మాద్బ్రహ్మణో భిన్నే తదిత్యర్థః యద్వా తే నామరూపే యస్య
బ్రహ్మణోఽంతరా మధ్యే వర్తేతే తదిత్యర్థః- తత్ర కిమాకాశశబ్దేన భూతాకా
శ ఉచ్యతే ఉత పరమాత్మేతి విశయే గూఢత్వా భూతాకాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- ప
రమాత్మైవాకాశశబ్దవాచ్యః కస్మాత్ అర్థాంతరత్వాది వ్యపదేశాత్- తే యదం
తరే త్యాకాశస్య నామరూపాభ్యా మర్థాంతరత్వేన వ్యపదేశాత్ నహి నామ
ద్యంతః పాతిన ఆకాశస్య స్వస్మా దర్థాంతరత్వం యుక్తం ఆదిశబ్దేన తద్బ్రహ్మే
త్యాదినా బ్రహ్మత్వాదివ్యపదేశో ద్రష్టవ్యః తస్మాదాకాశః పరమాత్మాజ్ఞేయ ఇతి సిద్ధం

సూ॥ ౪౨॥ సుషుప్త్యుత్క్రాంత్యోర్భేదేన॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ వ్యపదేశాదిత్యనువర్తతే- పూర్వం నామ రూపాభ్యాం భేదేన వ్యపదేశా
దాకాశో బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం- ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇత్యత్రాభిన్నే
జీవే భేదోపచారాదిత్యాశిష్య ప్రాజ్ఞపదస్య బ్రహ్మపరతయా సభేద ఔపచారి
ఇతి సమాధానాత్సంగతిః - పూర్వపక్షే- జీవానువాదేన కర్మశేష కర్తృస్తుతిః
లం- సిద్ధాంతే జీవానువాదేన ప్రత్యగ్బ్రహ్మైక్యధీరితి వివేకః - బృహదారణ్యకే
ష్ఠప్రపాఠకే కతమ ఆత్మేతి యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః
రుష ఇత్యుపక్రమ్య సుషుప్త్యాద్యవస్థా మధ్యే ఉపన్యస్య సవా ఏష మహానజ ఆత్మా
యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిన్ శేతే
ర్వస్య వశీ సర్వస్యేశాన స్సర్వస్యాధిపతి రిత్యుపసంహారో దృశ్యతే- తస్యాయమ
దేహాదీనా మన్యతమో వా తదతిరిక్తో వా ఆత్మేతి జనకస్య ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యో
రం- యోఽయమితి విజ్ఞానం బుద్ధి స్తన్మయః తత్ప్రాయః ప్రాణేషు హృదీతి వ్యతిరే-
కే సప్తమ్యా ప్రాణబుద్ధివ్యతిరిక్త ఇత్యర్థః- బుద్ధివృత్తే ర్వివిక్తి- అంతరితి- అం
నా ద్భినత్తి జ్యోతిరితి పురుషః పూర్ణః యోఽయమేవం భూత స్స ఆత్మేత్యర్థః
స్వాధీనం సర్వం నియంతుం శక్తిర స్తీతి వక్తుం సర్వస్యేశాన ఇత్యుక్తం- స్వాధీనం
నియమ్యంచ సర్వమధిష్ఠాయ పాలయతీతి వక్తుం సర్వస్యాధిపతిరిత్యుక్తమితి- అత్ర
శయః కిమయం వాక్యసందర్భో జీవోపపాదకః ఉత తదనువాదేన అసంసారిస్వరూ
ప ప్రతిపాదనపర ఇతి అత్రావస్థాద్యుపన్యాసా త్పరమాత్మవాచక శబ్దాభావా-
జ్జీవోపపాదక ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- విజ్ఞానమయ సుషుప్త్యాద్యవస్థావ జ్జీవానువాదే
బ్రహ్మభేద ప్రతిపాదనపరోఽయం వాక్యసందర్భః నజీవోపపాదకః-కస్మాత్ సుషుప్త
త్యుత్క్రాంత్యో రవస్థయోః శారీరాద్భేదే నేశ్వరస్య ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదేశాత్-
థాహి-సుషుప్తౌ తావద్వ్యపదేశో దృశ్యతే తద్యథా-ప్రియయా స్త్రియా సంపరి
క్తో న బాహ్యం కించన వేద నాంతర మేవ మేవాయం పురుషః ప్రాజ్ఞేనాత్మనా స

రిష్వక్తో నబాహ్యం కించన వేదనాంతరమితి ఉత్క్రాంతావప్యయం శారీర ఆత్మా ప్రాజ్ఞేనాత్మనా న్వారూఢ ఉత్సర్జన్యాతీతి శారీరాద్భేదేన పరమాత్మానం ప్రాజ్ఞశబ్దేన వ్యపదిశతి అన్వారూఢోధిష్ఠితః ఉత్సర్జన్ వేదనాతః శబ్దంకుర్వన్నితి యావత్- నను భేదవ్యపదేశమాత్రేణ అభేదప్రతిపాదనపరోయం సందర్భ ఇతి కథమవగమ్యత ఇతిచేదుచ్యతే- ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేత్యాది గ్రంథప్రవృత్తి దర్శనాత్ బుద్ధౌ ధ్యాయంత్యాం స్వయమాత్మా ధ్యాయతీవ చలత్యాం చలతీవ వస్తుతో నధ్యాయతి నచలతీత్యర్థః- ఏవ మతఊర్ధ్వం విమోక్షాయైవ బ్రూహీతి-పదేపదే ప్రశ్నః అనన్వాగతస్తేన భవత్యసంగో హ్యయం పురుష ఇతి పదేపదే ప్రతివచనంచ వాక్యసందర్భస్యాభేద పరత్వం జ్ఞాపయతి- అస్యార్థః- అతః కామాది వివేకానంతరం మోక్షసాధనీభూత సాక్షాత్కారాయైవ బ్రూహీతి జనక ప్రశ్నార్థః- తేన జాగ్రద్భోగాదినా అనన్వాగతః అస్పృష్టో భవతి అసంగత్వాదితి॥

అవ॥ ఇతశ్చ జీవస్యాసంసారిత్వ ప్రతిపాదన పరమిదం వాక్యజాతం॥

సూ॥ ४३॥ పత్యాదిశబ్దేభ్యః॥

వృ॥ యతోస్మిన్వాక్యే పత్యాదయశ్శబ్దా అసంసారిత్వ ప్రతిపాదన పరా స్సంసారిత్వనిషేధ పరాశ్చ దృశ్యంతే- ససర్వస్య వశీ సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతి రిత్యసంసారిత్వపరాః సనసాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయా నిత్యాద్యా స్సంసారిత్వ నిషేధకా ఇతి సిద్ధం॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

అవ॥ ఏవం తావత్ప్రథమే పాదే జిజ్ఞాస్యత్వేన ప్రతిజ్ఞాతే బ్రహ్మణి జగజ్జన్మాది కారణే సర్వజ్ఞే సమన్వయం వేదాంతానాం ప్రసాధ్య బ్రహ్మలక్షణస్య ప్రధానే అతివ్యాప్తి మాశంక్యాశబ్దత్వేన నిరాకృత మీక్షతేర్నాశబ్ద మిత్యత్ర-తదనంతరం స్పష్టబ్రహ్మలింగాని వాక్యాని బ్రహ్మణి సమన్వితానీత్యుక్తం- ద్వితీయ తృతీయ పాదయో రస్పష్టబ్రహ్మలింగాని ప్రాయశ ఉపాస్యగాని జ్ఞేయగానిచ సమన్వితానీత్యుక్తం-ఇదానీంతు ప్రధానస్యాశబ్దత్వ మయుక్తం క్వచిచ్ఛాఖాసు తత్పరశబ్దానామపి దర్శనాదిత్యాశంక్య తేషా మన్యపరత్వ ప్రతిపాదనార్థ మయం పాద ఆరభ్యతే॥

సూ॥ ౧॥ ఆనుమానిక మప్యేకేషా మితిచేన్న శరీరరూపక విన్యస్త గృహీతే ర్దర్శయతిచ॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిం త్పాత్రసందర్భే బ్రహ్మైవ జగత్కారణం వేదాంత ప్రతిపాద్యం నప్రధానాదీత్యుక్త మయుక్తం- బ్రహ్మవత్ప్రధానస్యాపి జగత్కారణత్వేన వేదాంత బోధ్యత్వాత్ నచ కారణద్వయ వైయర్థ్యం కల్పభేదేన వ్యవస్థానాదితి- బ్రహ్మాంగీకారే ణాక్షేపత్వాక్షేపసంగతిః- పూర్వగ్రంథే నాస్యాధికరణ స్యాగతార్థతా సూత్రకారై రేవాప్యేకశబ్దా ప్రయుంజానై స్సూచితా- అవ్యవహితాధికరణే నతు ప్రసిద్ధ జీవోక్తిభంగేనా ప్రసిద్ధ బ్రహ్మోక్తివ దప్రసిద్ధ ప్రధానోక్తిపర మేవ కారకవాక్య మస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః- ప్రధానస్యాశబ్దత్వప్రతిపాదనేన బ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయ దార్ఢ్య దస్తి శ్రుత్యధ్యాయసంగతిః-అవిరోధన్యాయ పర్యంతం న్యాయానాం సర్వేషాం పదవిచారా దాపాదం పాదసంగతిః- పూర్వపక్షే బ్రహ్మణ్యేవ వేదాంతానాం సమన్వయఇతి నియమాభావః ఫలం- సిద్ధాంతే తాదృశ నియమఇతి వివేకః- కారకవాక్యం పఠ్యతే-ఆత్మానం రథినం విద్ధి శరీరం రథమేవతు-

బుద్ధింతు సారథిం విద్ధి మనః ప్రగ్రహమేవచ- ఇంద్రియాణి హయానాహు ర్విష యాంస్తేషుగోచరాన్- ఆత్మేంద్రియ మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహు ర్మనీషిణః - సోఽధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి- అనియతేంద్రియాదేః పుంసః సంసారిత్వం నియతేంద్రియస్యాధ్వనః పారం విష్ణోః పరమం పదమితి ప్రాపయిత్వా కింతదధ్వనః పారం విష్ణోః పదమిత్యాకాంక్షాయాం తేభ్యఏవేంద్రియాదిభ్యః పర త్వేన పరమాత్మానం విష్ణోః పదం దర్శయతి- ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా అర్థే భ్యశ్చ పరం మనః- మనసశ్చ పరా బుద్ధి బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః- మహతః పర మవ్యక్త మవ్యక్తా త్పురుషః పరః- పురుషా న్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిరి తి- అస్యార్థః - ఆత్మనో భోక్తృత్వేన ప్రాధాన్యాత్ రథిత్వం రథస్వామిత్వం స్థూలశరీరస్య భోగాయతనత్వేన గుణతయా రథసామ్యం-వివేకావివేక వృత్తిభ్యాం బుద్ధిరేవ శరీరద్వారా భోక్తారం సుఖే దుఃఖేవా ఉపనయతీతి సారథిః- మనసా అ శ్వరశనాస్థానీయేన వివేకినా విషయేభ్యః ఇంద్రియాణి నిగృహ్యంతే- తేనావివేకినా విషయేషు ప్రవర్త్యంతే- తేన యుక్తం మనసః ప్రగ్రహత్వం ఇంద్రియాణి సంయ తాని ముక్తిద్వారం ప్రాపయంతి - అసంయతాన్యనర్థం సంసారమితి హయత్వం తేషాం- యథాఽశ్వో మార్గమాలక్ష్య చలతి ఏవ మింద్రియహయాః స్వార్థముప లభ్య చలంతీతి శరీరాదిషు మధ్యే శబ్దాదీనాం విషయాణాం మార్గత్వం-నను మా ర్గే రథినో రథాద్యపేక్షా న భోగే చిద్రూపతయా స్వభావేనైవ తద్భోగాదిత్య త ఆహ- ఆత్మేతి- ఆత్మా భోక్తేత్యాహురితి సంబంధః-తస్యాసంగస్యార్థేంద్రియాస న్నికర్షేణ భోగా యోగాదింద్రియ మనోయోగో యథాభవతీతి క్రియావిశేషణే న భోక్తృత్వమాహ- ఇంద్రియేతి-భావే నిష్ఠా యద్వా ఆత్మా దేహ స్తద్యుక్త మాత్మా నం భోక్తేత్యాహురితి యోజనా- యద్యప్యంతరంగత్వా దింద్రియాణా మర్థాపే క్షయా పరత్వం తథా పీంద్రియాణాం గ్రహత్వా దర్థానాం శబ్దాదీనాం అతిగ్రహ త్వం శ్రుతౌ నిర్దిష్టమిత్యర్థానామేవ పరత్వం గృహ్ణంతి వశీకుర్వంతి- పురుష పశు మితి గ్రహా ఇంద్రియాణి తేషాం గ్రాహకత్వం విషయాధీనమితి అతిగ్రహావిషయాః తేనాతిగ్రహతయా అర్థానాం ప్రాధాన్యమిత్యాహ- ఇంద్రియేభ్యఇతి - సర్వేంద్రి యార్థ వ్యవహారస్య మనోమూలత్వా న్మనసోఽర్థేభ్యః పరత్వం నిశ్చయాత్మక బుద్ధిద్వారా విషయాః భోక్తురుపకుర్వంతీతి సంశయాత్మకమనసో బుద్ధేః ప్రాధా న్యం పూర్వంయో రథిత్వేనోక్త ఆత్మా సభోక్తా బుద్ధేః పరః భోగోపకరణత్వాత్ స్వామిత్వాచ్చ మహత్త్వం యది మహత్త్వస్యాత్మవిశేషణత్వే ఆత్మనః పర మవ్యక్తమి తి స్యాత్-తస్య విశేష్యత్వాదితి బ్రూతే- తదా మహచ్ఛబ్దేన హిరణ్యగర్భ బుద్ధిరుచ్య తే- తస్యాః వ్యష్టిబుద్ధ్యాసనా దాత్మత్వంచ- ఏవంభూత హిరణ్యగర్భబుద్ధిం స్వ

తిరేవ దర్శయతి- మనో మహాన్మతిర్బ్రహ్మా పూర్బుద్ధిః ఖ్యాతిరీశ్వరః- ప్రజ్ఞాసం విచ్ఛితిశ్చైవ స్మృతిశ్చ పరిపఠ్యత ఇతి-అయమర్థః- సర్వే ప్రథమాంతా హిరణ్యగర్భ బుద్ధిపరాః తస్యాః మనస్త్వ సంజ్ఞేహరూపత్వం స్యాదిత్యత ఆహ- మతిరితి- మహత్త్వముపపాదయతి బ్రహ్మేతి- భోగ్యజాతాధారత్వమాహ- పూరితి- నిశ్చయాత్మకత్వమాహ- బుద్ధిరితి- కీర్తిశక్తిమతీ ఖ్యాతిరీశ్వరః నియామకః ప్రజ్ఞాలౌకిక కర్మప్రకృష్టజ్ఞానం సంవిజ్ఞానఫలం- ఉపాసకస్య తత్ప్రాప్తిశ్చితిః చిత్ప్రధానాస్మృతిః జ్ఞాతసర్వార్థానుసంధాన శక్తిమతీ- విద్వత్ప్రసిద్ధిముక్త బుద్ధావనుకూలయతి- పఠితి- శ్రుతిరపి- యో బ్రహ్మాణం విదధాతి పూర్వమిత్యాదికా హిరణ్యగర్భబుద్ధౌ వేదావిర్భావమీశ్వరానుగ్రహవశాద్దర్శయంతీ- తస్యా ఉక్తరూపత్వమాహ-ఏతాదృశబుద్ధిస్సర్వాసాం పరా ఉత్కృష్టా- అస్మిన్పక్షే పురుషగ్రహణేనైవ తదవచ్ఛిన్నోరథీ భోక్తా గృహీతో ద్రష్టవ్యః- ఆత్మానం రథినం విద్ధీత్యాది వాక్యనిర్దిష్టాస్సర్వే గృహీతాః అవశిష్టం రథత్వేన కల్పితం శరీరమవ్యక్తాఖ్యా విద్యాకార్యం లక్షణయా అవ్యక్తశబ్దేన నిర్దిశతి- మహతః పరమవ్యక్తమితి- ఏవం వస్తుగత్యార్థః ప్రదర్శితః- అత్ర సంశయః కిమవ్యక్తశబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత పూర్వప్రకృతం శరీరమితి తత్ర సాంఖ్యస్మృతౌ మహదవ్యక్తపురుషశబ్దానాం తంత్రీయార్థేషు ప్రసిద్ధత్వాదవ్యక్తం ప్రధానమేవేత్యాహ- ఆనుమానికమప్యేకేషామితి చేదితి - అనుమానగమ్యం ప్రధానమప్యేకేషాం శాఖినాం ప్రత్యక్షమవ్యక్తశబ్దేన పఠ్యత ఇత్యశబ్దత్వమసిద్ధమితి చేదితి సూత్రావయవార్థః పరిహరతి- నేతి- కుతః శరీరరూపక విన్యస్తగృహీతేః శరీరస్య పూర్వవాక్యే రథరూపేణ విన్యస్తస్య కల్పితస్యావ్యక్తశబ్దేన గృహీతేః గ్రహణాదిత్యర్థః. రూపకాత్మనా రథాత్మనా విన్యస్తం రూపకవిన్యస్తం శరీరంచ తత్ రూపకవిన్యస్తంచ- తథోక్తం- తస్య గృహీతేరితి విగ్రహః కథం శరీరపరోఽవ్యక్తశబ్దస్తత్రాహ- దర్శయతి చేతి- పూర్వాపరవాక్య సందర్భః పర్యాలోచ్యమానః ఔచిత్యేన ప్రకృతం పరిశిష్టంచ శరీరమేవావ్యక్తశబ్దబోధ్యం దర్శయతీత్యర్థః॥

అవ॥ నను స్థూలశరీరస్య వ్యక్తశబ్దార్హస్య కథమవ్యక్తశబ్దార్హత్వమిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౨॥ సూక్ష్మంతు తదర్హత్వాత్॥

వృ॥ దర్శయతీత్యనుషంగః- తుశబ్దశ్శంకానిరాసార్థః- స్థూలశరీరారంభకభూతానాం సూక్ష్మం కారణమవ్యక్తశబ్దేన దర్శయతి-కుతః తదర్హత్వాత్- అవ్యక్తశబ్దార్హత్వాదిత్యర్థః- గోభిశ్శ్రీణీత మత్సరమిత్యాదివత్-ప్రకృతివాచకశబ్దేన వికారో లక్ష్యత ఇతి భావః- గోభిర్గోవికారైః పయోభిః మత్సరం సోమం శ్రీణీత మిశ్రితం కుర్యాదితి శ్రుత్యర్థః॥

అవ॥ నను భూతసూక్ష్మావ్యక్తాంగీకారే ఆగతః ప్రధానకారణ వాదః-సాంఖ్యై స్తస్యైవ ప్రధానత్వేనాంగీకారాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩॥ తదధీనత్వాదర్థవత్॥

వృ॥ న ప్రధానకారణవాదో మయాంగీకృతః- కుతః-తదధీనత్వాత్ - ఈశ్వరాధీనత్వాంగీకారాత్- స్వతంత్రం చేతనానధిష్ఠిత మవ్యక్తం జగత్కారణమితి హి సాంఖ్యమతం- సిద్ధాంతే త్వీశ్వరాధిష్ఠితం మాయావిద్యాకాశాది శబ్దవాచ్యం జగత్కారణమితి మహద్వైలక్షణ్యాత్ నన్వీశ్వరాదేవ జగదుత్పత్తా వవ్యక్తవైయర్థ్యమిత్యాశంక్యాహ- అర్థవదితి - ప్రయోజనవదిత్యర్థః- దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢాం- మాయాంతు ప్రకృతిం వింద్యాదితి- శ్రుతిప్రసిద్ధ మీశ్వరస్య సహకారీభూత మవ్యక్తం అవశ్య మంగీకర్తవ్యం నహి శక్తిరహితేశ్వరః కార్యలేశం వా కర్తుం సమర్థః- అసంగత్వాదితి తాత్పర్యం నన్వేవమపి కథం శరీరస్య మహతః పరత్వం కథంవా అవ్యక్తకార్యత్వస్యేంద్రియాదీనా మవిశేషత్వే శరీరస్యైవావ్యక్త పదార్థత్వమితి చేదుచ్యతే- మహచ్ఛబ్దవాచ్య భోక్త్రపేక్షయా హిరణ్యగర్భ బుద్ధ్యపేక్షయావా అవ్యక్తాఖ్య విద్యాయా స్తావత్పరత్వం సర్వసిద్ధం - తదధీనత్వా ద్భోక్త్రాదేః తథాచ తన్నిష్ఠపరత్వం తద్వికారే దేహే ఉపచర్యతే ఇంద్రియాదీనాం తత్కార్యత్వావిశేషేపి స్వస్వశబ్దైరేవ ఉపాత్తత్వాత్ పరిశేషాత్ ప్రకృతాకాంక్ష్య వ్యక్తశబ్దేన స్థూలదేహగ్రహణమేవ న్యాయ్యమితి- ఆచార్యదేశీయైస్సూత్రద్వయ మిద మన్యథా వ్యాఖ్యాతం- శరీరం ద్వివిధం స్థూలం సూక్ష్మంచ ద్వయమపి పూర్వవాక్యే రథత్వేన గృహీతం ఉత్తరస్మిన్వాక్యే సూక్ష్మమేవావ్యక్తశబ్దేన గృహీతం తదర్హత్వా త్తచ్చార్థవత్- తదధీనత్వా ద్బంధమోక్ష వ్యవహారస్యేతి సర్వథాపి ప్రధానస్య నాత్రావకాశః॥

అపిచ॥

సూ॥ ౪॥ జ్ఞేయత్వావచనాచ్చ॥

వృ॥ సాంఖ్యైః ప్రకృతిపురుషవివేకా న్మోక్ష ఇతి వదద్భిః ప్రకృతిరపి తదర్థం జ్ఞేయత్వముక్తం- నచ జ్ఞేయత్వేన ప్రకృతే అవ్యక్తముచ్యతే- అవ్యక్తశబ్దమాత్ర శ్రవణాత్ తస్మాదపి నావ్యక్తం ప్రధానం॥

సూ॥ ౫॥ వదతీతిచేన్న ప్రాజ్ఞో హి ప్రకరణాత్॥

వృ॥ అత్రాహుః సాంఖ్యాః- జ్ఞేయత్వావచనాదిత్యసంగతం అవ్యక్తశబ్దవాచ్యస్యైవోత్తరత్ర జ్ఞేయత్వవచనాత్ - అశబ్ద మస్పర్శ మరూప మవ్యయం తథా

రసం నిత్యమగంధవచ్చ యత్ - అనాద్యనంతం మహతః పరం ధ్రువం నిచాయ్యతం మృత్యుముఖాత్ప్రముచ్యత ఇతి- అశబ్దమిత్యాదిషు ప్రత్యేకం నిత్యమితి సంబధ్యతే- నిత్యం సర్వదా నిచాయ్య జ్ఞాత్వా యాదృశం శబ్దాదిహీనం ప్రధానం తాదృశమేవేదం వాక్యం జ్ఞేయత్వేన వదతీతి చేన్న ప్రాజ్ఞో హి పరమాత్మా నిచాయ్యత్వేన నిర్దిష్టః న ప్రధానం కస్మాత్ప్రకరణాత్-పురుషాన్న పరం కించిత్సా కాష్ఠా సా పరా గతిః- ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశత ఇత్యాదినా ఆత్మన ఏవ ప్రకరణాత్॥

సూ॥ ౬॥ త్రయాణామేవ చైవముపన్యాసః ప్రశ్నశ్చ॥

వృ॥ కించ న ప్రధాన మవ్యక్తశబ్దవాచ్యం జ్ఞేయం వా యస్మాత్త్రయాణామేవాగ్నిజీవపరమాత్మనామేవ ఏవముత్తరవాక్య పర్యాలోచనయా వక్తవ్యత్వేనోపన్యాసః-తద్విషయ ఏవ ప్రశ్నోపి దృశ్యతే కరవల్లీ గ్రంథే- నాన్యస్య- అత్ర స త్వమగ్నిం స్వర్గ్యమధ్యేషి మృత్యో ప్రబ్రూహి తం శ్రద్ధధానాయ మహ్యమిత్యగ్నివిషయః ప్రశ్నః- యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే- ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేష వరస్తృతీయ ఇతి జీవప్రశ్నః- అన్యత్ర ధర్మాదన్యత్రాధర్మాదన్యత్రాస్మాత్కృతాకృతాత్-అన్యత్ర భూతాచ్చ భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి పరమాత్మవిషయః ప్రశ్నః - లోకాదిమగ్నిం తమువాచ తస్మై యా ఇష్టకా యావతీర్వా యథా వేత్యగ్నివిషయ ముత్తరం- హంత త ఇదం ప్రవక్ష్యామి గుహ్యం బ్రహ్మ సనాతనం- యథా చ మరణం ప్రాప్యాత్మా భవతి గౌతమ- యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వాయ దేహినః- స్థాణుమన్యేనుసంయంతి యథాకర్మ యథాశ్రుతమితి జీవస్యోత్తరం- న జాయతే మ్రియతే వా విపశ్చిదిత్యాది పరమాత్మనః ప్రతివచనం- న హ్యేవం ప్రధానస్య ప్రశ్నోత్తరే దృశ్యేతే - యేనావ్యక్తశబ్దవాచ్యత్వం జ్ఞేయత్వం వా స్యాత్ - శ్రుత్యర్థస్తు - హే మృత్యో నః మదర్థం తత్త్వం వరద స్త్వం స్వర్గ్యం స్వర్గహేతు మగ్నిమధ్యేషి సదా స్మరసి తేన తద్విషయాం విద్యాం వదేత్యర్థః- జీవపరమాత్మప్రశ్నౌ పూర్వం వ్యాఖ్యాతౌ- లోకాదిం లోకహేతుం విరాడ్దృష్ట్యా ఉపాస్యత్వాత్తమగ్ని ముక్తవాన్నచికేతసే - యాః స్వరూపతో యాదృశాః యావతీః సంఖ్యాతః - యథా వా అగ్నిశ్చీయతే తత్సర్వ మువాచేతి సంబంధః- హంత ఇదానీం గుహ్యం గోప్యం చిరంతనం బ్రహ్మ ప్రవక్ష్యామీత్యుపక్రమ్య జీవమపి బ్రవీతి- యథేతి- ఆత్మా జీవో మరణం ప్రాప్య యథా భవతి తథా వక్ష్యామీతి యోజనా- కథం భవతీత్యత ఆహ- యోనిమితి- మృతానాం పునర్విచిత్రజన్మాపత్తౌ నిమిత్తమాహ యథేతి- యద్యప్యస్మిన్ కరవల్లీగ్రంథే జీవపరమాత్మనోః పృథక్ప్రశ్నౌ న స్తః వరం వృణీష్వేతి మృత్యునా ప్రేరితేన నచికేతసా పితుస్సౌమనస్యాగ్నివిద్యా

త్మవిద్యాత్మక వరత్రయ మేవ పృష్టమితి వరాణామేష వరస్తృతీయఇతి లింగా న్ని శ్చితత్వాత్ తథాపి జీవపరయోః కల్పిత భేదాపేక్షయా త్రయాణామిత్యుక్తం సూత్రకారైః వస్తుతస్తు- యేయం ప్రేతఇత్యాదినా పృష్టస్యైవాత్మనో న్యత్రధర్మాదిత్యాదినా ధర్మవిశేషపురస్కారేణానుకర్షణ ఇతి ఏకవిషయఏవ ప్రశ్నః భేదస్యచ కల్పితత్వం వాక్యపర్యాలోచనయాఽవగతం తథాహి-యదేవేహ తదముత్ర యదముత్ర తదన్విహ మృత్యోస్స మృత్యుమాప్నోతి యఇహ నానేవ పశ్యతీతి జీవప్రాజ్ఞభేదదృష్టి మపవదతి- ఇహదేహే యచ్చైతన్యం తదేవాముత్రాదిత్యాదావసంసారి బ్రహ్మ యచ్చాముత్ర తదేవేహ దేహే అనుప్రవిష్ట మిత్యన్యోన్యైక్యమిత్యర్థః - అభేదంప్రదర్శయితుం భేదం నిందతి- మృత్యోరితి- యః కశ్చిన్మూఢ ఇహ బ్రహ్మాత్మని నానేవ మిథ్యాభేదం పశ్యతి- వస్తుతోహం భిన్నఇతి- స మరణాన్మరణంపునఃపునః ప్రాప్నోతి నసుఖభాగిత్యర్థః- తథా జీవప్రశ్నానంతరం అన్యంవరం నచికేతో వృణీష్వేత్యారభ్య మృత్యునా తైస్తైః కామైః ప్రలోభ్యమానోపి నచికేతా యదా నచచాల తదైనం ముముక్షుం మత్వా విద్యాభీప్సినం నచికేతసం మన్యే- నత్వా కామా బహవో లోలుపంతేతి ప్రశస్య ప్రశ్నమపి తదీయం ప్రశంసన్ యదువాచ- తం దుర్దర్శం గూఢ మనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం- అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరోహర్షశోకౌ జహాతీతి- తేనాపి జీవప్రాజ్ఞయో రభేదఏవేతి గమ్యతే- యద్యుభయో ర్భేదః తదా జీవప్రశ్నానంతరం ప్రశంసా విఫలైవస్యాత్- శ్రుత్యర్థస్తు- త్వా త్వాం బహవోపి కామా నాలోలుపంత శ్రేయోవిచ్ఛేదం నకృతవంతః- తతో విద్యార్థినం త్వాం మన్యేహమితి- జీవప్రశ్నస్య పరమాత్మవాక్యేనోత్తరమాహ- తం దుర్దర్శమితి- నహ్యత్ర భేదమిథ్యాత్వే వివాదః- యతో జీవప్రశ్నే పరమాత్మానం ప్రతిపాదయతి- ఉభయో ర్భేదే తాత్వికే ఉన్మత్తప్రలాపో భవేదిత్యేవమాదీని వాక్యాని భేదమిథ్యాత్వప్రతిపాదకాని బోధ్యాని॥

కించ॥

సూ॥ ౭॥ మహద్వచ్చ॥

వృ॥ యథా-బుద్ధేరాత్మా మహాన్పరః-వేదాహమేతం పురుషం మహాంతమిత్యాదౌ-వేదేశ్రుతో మహచ్ఛబ్దో బుద్ధ్యాఖ్య ద్వితీయ తత్త్వవాచీనాంగీక్రియతే సాంఖ్యైః- తథా వైదికావ్యక్త శబ్దోపి నాప్రకృతప్రధానవాచీ- తస్మాత్ ప్రకృతశరీరపరమేవాఽవ్యక్తపదమిత్యశబ్దత్వం ప్రధానస్యేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౮॥ చమసవదవిశేషాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వ మవ్యక్తశబ్దమాత్ర ప్రత్యభిజ్ఞానేన ప్రధానస్యాఽర్థతోఽ ప్రత్యభిజ్ఞానా దవ్యక్తపదా వాచ్యత్వేపి త్రిగుణత్వాదినా అజామంత్రేఽర్థతః ప్రత్యభిజ్ఞానా దజాపదం ప్రధానపరమస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యా స్యారంభః - అధ్యాయపాదసంగతిఫలాని పూర్వవద్బోధ్యాని - శ్వేతాశ్వతరోపనిషది శ్రూయతే- అజామేకాం లోహిత శుక్లకృష్ణాం బహ్వీః ప్రజాః సృజమానాం సరూపాః- అజోహ్యేకో జుషమాణో నుశేతే జహాత్యేనాం భుక్తభోగా మజోన్యఇతి- అత్ర సంశయః-కిమజా శబ్దేన ప్రధానముచ్యతే ఉత తేజోబన్నాత్మికా ఛాందోగ్యసిద్ధా వాంతరప్రకృతిరితి- తత్ర నజాయత ఇత్యజా సాంఖ్యసిద్ధా ప్రకృతిః రజస్సత్వతమోగుణాత్మకత్వా ల్లోహిత శుక్లకృష్ణాచ భవతి-కించ-ఏకో జీవః పురుషో జుషమాణస్సేవమానః కార్యకరణ సంఘాతాభిమానీతి యావత్- సతామనుశేతే- తామజాం భ్రమేణాత్మత్వేనావగమ్య తత్కార్యబుద్ధినిష్ఠ సుఖదుఃఖాదిక మనుభవతి- అహం సుఖీ దుఃఖీతి-అన్యస్తు వివేకీ భుక్తభోగాం కృతభోగాంవివేకజ్ఞానా జ్జహాతి ముచ్యతఇతి- జీవభేద ప్రతిపాదనాదజా ప్రధానమితి నాశబ్దం ప్రధానమితి ప్రాప్తేబ్రూమః-నప్రధానస్యాసాధారణ్యేనాత్ర ప్రత్యాయక మస్తి- నజాయత ఇత్యజేత్యన్యత్రాపి యోజయితుం శక్యత్వాత్ లోహితాదిశబ్దాశ్చ రూపవిశేషేషు రూఢాః- నరజ ఆదౌ యథాకథంచి న్నయన మన్యత్రాపి తుల్యం సాధారణస్థలే ఇదమేత త్పదవాచ్యమితి నిర్ధారణాభావే దృష్టాంతః- చమసవదితి- యథాఅర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వ బుధ్న ఇత్యస్మిన్మంత్రే అయం చమస ఇత్యవధారణం నసంభవతి- కథంచి దర్వాగ్బిలత్వాదే రన్యత్రాప్యవిశేషాత్ ఏవమజామంత్రేప్యజాత్వాదే రవిశేషాత్ నప్రధాననిర్ణయ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమిత్యర్థః॥

అవ॥ నను ఇదం తచ్ఛిరఏష హ్యర్వాగ్బిల శ్చమస ఊర్ధ్వ బుధ్న ఇతి వాక్యశేషాచ్ఛిరశ్చమసఇతి నిర్ణయోభవతి ఇహత్వజామంత్రే కేయ మజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యాశంక్య సజాతీయ శ్రుత్యంతరా త్తేజోబన్నలక్షణాఽజా ప్రతిపత్తవ్యేత్యాహ॥

సూ॥ ౯॥ జ్యోతిరుపక్రమాతు తథాహ్యధీయతఏకే॥

వృ॥ జ్యోతిస్తేజ ఉపక్రమే యస్యా స్తేజోబన్న లక్షణాయాః సా జ్యోతి రుపక్రమా- తు రవధారణే సైవేహాజా నిర్ధారణీయా నప్రధానం కస్మాత్- తథాహ్యధీయతఏకే- హియస్మా దేకే ఛందోగాః తేజోబన్నాత్మికాయాః భౌతికకార్యప్రకృతేః తథా లోహితాదిరూపతా మధీయతే ఆమనంతి - యదగ్నే రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి - తథా లోహితాది శబ్దసామ్యత్తాస్యేవ తేజోబన్నానీహ ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే-యద్వాఽత్రైవ శ్వేతాశ్వతరో

పనిషది పూర్వాపర పర్యాలోచనాయాం అనిర్వాచ్యమాయాయాం జగత్కారణ త్వ ప్రతీతేః తస్యా అజాశబ్దేన గ్రహణం- తథాహి- కిం కారణం బ్రహ్మేత్యుపక్రమ్య తే ధ్యానయోగానుగతా అపశ్యన్ దేవాత్మశక్తిం స్వగుణైర్నిగూఢామితి వాక్యోపక్రమే ఈశ్వరశక్తేర్మాయాఖ్యాయాః జగద్ధేతుత్వం గమ్యతే - వాక్యశేషేపి- మాయాంతు ప్రకృతిం విద్యాన్మాయినంతు మహేశ్వరమితి- యో యోనిం యోని మధితిష్ఠత్యేక ఇతిచ తస్యా ఏవావగతిః నస్వతంత్ర ప్రధానస్యేతి-శ్రుత్యర్థస్తు- బ్రహ్మణి శ్శుద్ధత్వాత్ నజగద్ధేతుత్వమితి శ్రుతిః- బ్రహ్మవాదినః ప్రతిశంకతే కింకారణమితి- యజ్జగత్కారణం కిం తద్బ్రహ్మవా అన్యద్వేత్యర్థః- యద్వా- జగదుత్పత్తౌ కిముపకరణవద్బ్రహ్మేత్యర్థః- తే పృష్టాః బ్రహ్మవాదినోఽనయా రీత్యా విమృశ్య ధ్యానాఖ్యేన యోగేనానుగతాః పరమాత్మాన మనుప్రవిష్టాస్సంతః తస్యైవ దేవస్యాత్మభూతా మైక్యేనాధ్యస్తాం మాయాశక్తిం గుణత్రయవతీం త్రిగుణస్య జగతో నిర్మాణే సహకారిణీం అపశ్యన్నితి యోజనా- ప్రధానే మాయాశబ్దం వారయతి - మాయినమితి- అవిద్యాశక్తిర్యోనిః తస్యా ఏకత్వేపి కార్యభేదేన భేదాత్ వీప్సా అధితిష్ఠతి ప్రేరయతి - నహి పరమతే ఈశ్వరస్య తదధిష్ఠానత్వం సమ్మతమితి రహస్యం॥

అవ॥ నన్వజా శబ్దేన తావత్తేజోబన్నాత్మికాయాం ప్రకృతౌ రూఢః- ఛాగవదజాత్వజాత్యాధారత్వాభావాన్నాపియౌగికః - జనిమత్త్వాత్తేజోబన్నానామిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౧౦॥ కల్పనోపదేశాచ్చ మధ్వాదివదవిరోధః॥

వృ॥ పః శంకానిరాసార్థః- తేజోబన్నాత్మికాయాం ప్రకృతౌ నాజాశబ్దస్యానుపపత్తిః-కుతః-కల్పనోపదేశాత్- యథా లోకే ప్రసిద్ధామజాం భుక్తభోగామేకోజస్త్యజతి అన్యస్తామనువర్తతే- ఏవం త్యాగ భోగయోః కార్యకరణ సంఘాతాద్యుపాదాన భూతాయాస్తేజోబన్నాత్మికాయాః ప్రకృతేః సామ్యద్యోతనార్థం కల్పనయాఽజాత్వస్య ఉపదేశాదిత్యర్థః- యథా - మధుభిన్నస్యాదిత్యస్యాసౌ వా ఆదిత్యో దేవ మధ్వితి మధుత్వోపదేశః-యథా ధేనుభిన్నాయా వాచో ధేనుత్వోపదేశః ఏవ మజాభిన్నాయాః ప్రకృతేరజాత్వోపదేశే నకశ్చిద్విరోధః-యదుక్తం జీవభేదోస్మిన్మంత్రే ప్రతిపాద్యత ఇతి తన్న- లోకసిద్ధభేదానువాదేన బంధమోక్ష వ్యవస్థాపరత్వాదస్య వాక్యస్య ఏకోదేవ స్సర్వభూతేషు గూఢ ఇత్యాదినా ఆత్మైక్యావగమాత్- తస్మాన్నాత్ర ప్రధానస్యావకాశ ఇత్యశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౧॥ నసంఖ్యోపసంగ్రహాదపి నానాభావాదతిరేకాచ్చ॥ అ ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వ మధ్యాత్మికాధికారే ప్రసిద్ధ ఛాగాగ్రహణాయోగా దజా తేజఆది

కేత్యుక్తం- తథా యస్మిన్ పంచపంచజనాఇతి మంత్రే పంచజనశబ్దేన ప్రసిద్ధ మను
ష్యగ్రహణాయోగాదవయవవ్యుత్పత్త్యా సాంఖ్యాభిమత పంచవింశతితత్త్వానాం గ్ర
హణమస్త్వితి దృష్టాంత సంగత్యాస్యారంభః- ఫలంపూర్వవద్ద్రష్టవ్యం - బృహదార
ణ్యకే షష్ఠాధ్యాయే శ్రూయతే- తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయు హోపాసతే
మృతమిత్యనంతరం- యస్మిన్ పంచపంచజనా ఆకాశశ్చ ప్రతిష్ఠితః- తమేవ మన్య ఆ
త్మానం విద్వాన్ బ్రహ్మ మృతోమృతం- ప్రాణస్య ప్రాణ ముత చక్షుష శ్చక్షు
రుత శ్రోత్రస్య శ్రోత్రం మనసో యేమనోవిదు స్తేనిచిక్యు బ్రహ్మ పురాణ మగ్ర్య
మితి -పరమార్థతో స్యార్థః- జ్యోతిషాం సూర్యాదీనాం జ్యోతిర్భాసకం తద్బ్రహ్మ
దేవా ఉపాసతే ఆయుష్ట్వేనామృతత్వేనచ- తేనోపాసనేనాయుష్మంతో జాయం
తే ఇతి పూర్వవాక్యార్థః- సూర్యాది జ్యోతిరేకం పూర్వోక్తం ప్రాణస్య ప్రాణ
మితి వాక్యశేషగతా శ్చత్వారః ప్రాణాదయశ్చేతి మిళిత్వా పంచజనాః పంచ పం
చజన శబ్దోవయవార్థ మనపేక్ష్య పురుషమాత్రంవక్తి లోకే- అతఏవ- స్యుః పుమాం
సః పంచజనా ఇత్యమరో జగాద-ప్రకృతేచ పురుషగ్రహణే వాక్యస్య నిస్తాత్పర్యాప
త్త్యా తత్సంబంధి ప్రాణా దయో గృహ్యంతే-పంచజనశబ్దేన-తేకతీత్యాకాంక్షాయాం
పంచేతి సంఖ్యాపూరణంతథా పంచపంచజనా ఆకాశశ్చావిద్యాఖ్యో యస్మిన్ ప్రతి
ష్ఠితః తదేవ నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మాత్మక మమృత మాత్మానం మన్యఇతి మంత్రదృశా
యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తే జనకః పృచ్ఛతి- బహిరేవ త్వం కిం విద్వాన్ మంతవ్యా దన్యో
మర్త్యఇతి నేత్యాహ- విద్వా నమృతఇతి- అస్మీతి శేషః- అవిద్యయాకల్పితం మర్త్య
త్వమితిభావః- ప్రాణాదీనాం జీవనాది ప్రదం త్వం పద లక్ష్యం యేవిదు స్తస్యస్వరూ
పం పురాణం చిరంతనం అగ్రే కార్యదశాయా మప్యలుప్తత్వే నాప్రభవ మ
గ్ర్యం బ్రహ్మ నిచిక్యుః నిశ్చయేన జ్ఞాతవంతఇతి తత్ర కిం పంచజనశబ్దేన మూలప్ర
కృత్యాదీని పంచవింశతి తత్త్వాన్యుచ్యంతే ఉత వాక్యశేషగతాః ప్రాణాదయఇతి సం
శయే తత్త్వానీతి ప్రాప్తం- తథాహి-మూలప్రకృతి రవికృతి ర్మహదాద్యాః ప్రకృ
తి వికృతయ స్సప్త- షోడశకశ్చ వికారో నప్రకృతి ర్నవికృతిః పురుషఇతి సంగృహీ
తాని పంచవింశతితత్త్వాని వర్ణ్యంతే- పంచపంచజనాఇతి పంచానాం జనానా మా
దిమ పంచపదేన పంచతోక్త్యా పంచవింశతిజనా స్సంపద్యంతే కేజనా ఇత్యాకాం
క్షాయాం సాంఖ్యస్మృతిసంగృహీతాని పంచవింశతితత్త్వాని సంబధ్యంతఇతి నాశ
బ్దం ప్రధానమితి - స్మృత్యర్థస్తు - మూలప్రకృతిః ప్రధానం అవికృతిరనాదిత్వాత్
మహానహంకారః పంచభూతాని సూక్ష్మాణి పంచతన్మాత్ర సంజ్ఞానిచసప్త మహ
దాద్యాః ప్రకృతయో వికృతయశ్చ తత్త్వాంతరోపాదనత్వం ప్రకృతిత్వంఅస్తిహి మ
హతో బుద్ధ్యాఖ్యస్యాహంకార తత్త్వం ప్రతి ఉపాదానత్వం ప్రధానాపేక్షయా

వికృతిత్వం. ఏవం పూర్వాపేక్షయా వికృతిత్వ మహంకారాదీనాం ద్రష్టవ్యం ప్రకృతిత్వం చాహంకారస్య పంచతన్మాత్రాణా మేకాదశేంద్రియాణాం చోపాదానత్వాత్. పంచతన్మాత్రాణాం చాకాశాది మహాభూత ప్రకృతిత్వం. షోడశకస్య షోడశసంఖ్యావచ్ఛిన్నస్య ఏకాదశేంద్రియ పంచమహాభూత సముదాయ రూపస్య వికారత్వమేవ నప్రకృతిత్వం. పురుషస్తు కూటస్థ ఇతి అత్రాభిధేయః అస్మిన్మంత్రే శ్రూయమాణాయాః పంచవింశతి సంఖ్యాయాః స్మృతిసిద్ధానాం పంచవింశతితత్త్వానాముపసంగ్రహాత్ ప్రధానస్య శబ్దవత్త్వమిత్యపి నయుక్తః నానాభావాత్ అస్మిన్మంత్రే సర్వనామ్నా ఆకాశశబ్దేన చాత్మాకాశయోః పృథక్ శ్రూయమాణత్వా త్తౌ విహాయ గుణాన్త్రయో మహదాదయో ద్వావింశతి రితిసంభూయ పంచవింశతి సంఖ్యేయా వక్తవ్యాః. తథాచ పంచానాం పంచకానా మేకపంచక పర్యాప్తాన్యపంచక వ్యావృత్త ధర్మవత్త్వాభావేన నానాభావాత్ పంచపంచజనా ఇత్యనేన పంచానాం పంచకానాం గ్రహణమితి ప్రతిపాదన మశక్యసమర్థనం లోకేహి గోపంచకం బ్రాహ్మణపంచకం చేతి పంచకద్వయమితి వక్తుముచితంఏకపంచక పర్యాప్తాన్యపంచకవ్యావృత్త గోత్వాది ధర్మసత్త్వాదిత్యర్థః. నానాత్వేపి కథంచి త్పంచవింశతి సంఖ్యాంగీకారే బాధకాంతరమాహ - అతిరేకాచ్చేతి - నహ్యస్మిన్మంత్రే పంచవింశతి సంఖ్యైవ శ్రూయతే కింత్వతిరిక్తాత్మాకాశావపి శ్రూయతే తథాచ తయోః పంచవింశతి తత్త్వాతిరిక్తత్వాత్ సప్తవింశతితత్త్వ ప్రాప్త్యా అపసిద్ధాంతాపాతః. నచ గుణత్రిత్వ వివక్షయా పంచవింశతి సంఖ్యాపూరణా న్నతత్త్వాతిరేక ఇతి వాచ్యం. తథా సత్యాత్మాకాశయోః పృథక్కథన వైయర్థ్యాత్కథంచి ద్భోగ్యజాతాపేక్షయా ఆత్మనః పృథక్త్వేన కథనస్య సాఫల్యత్వేపి ఆకాశస్య పృథక్కథనం నిష్ఫలమేవేతి భావః వస్తుతో౽త్ర పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిరేవ నాస్తీత్యపిశబ్దేన సూచయతి పంచజనశబ్దస్యైకత్వేన యోగమనపేక్ష్య పురుషేషు రూఢత్వాత్ తే కతీత్యాకాంక్షాయాం పంచత్వ సంఖ్యాన్వయాత్ అన్యథా పంచజనా ఇత్యత్ర పదభేదాంగీకారే ప్రధానజనాన్ ప్రతి గుణత్వేనాన్వితే పంచత్వస్యాద్య పంచత్వేనాన్వయాయోగో బాధకః. గుణయోః పరస్పరాన్వయా దర్శనాత్ ఉభయోః పంచత్వయోః ప్రధానజనాన్వయ సంభవేపి జనేషు దశత్వసంఖ్యా ప్రతీతిరేవ న పంచవింశతి సంఖ్యాప్రతీతిరితి న శబ్దవత్ప్రధానం॥

అవ॥ నను తేపంచత్వసంఖ్యాకాః పంచజనాః క ఇతిస్వరూపప్రశ్నస్యోత్తరమాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ ప్రాణాదయోవాక్యశేషాత్॥

వృ॥ మాధ్యందిన శాఖాయాం పంచజనమంత్రానంతర మంత్రే ప్రాణచక్షుశ్శ్రోత్రాన్న మనాంసి శ్రూయమాణాని పంచజనశబ్దేనోచ్యంతే కస్మా ద్వాక్యశే

షాత్ ప్రాణస్య ప్రాణ మతచక్షుష శ్చక్షు రుతశ్రోత్రస్య శ్రోత్ర మతాన్నస్య న్నం మనసోయే మనో విదురితి వాక్యశేషస్థత్వాదిత్యర్థః॥

అవ॥ నను మాధ్యందినానాం ప్రాణాదష్వన్నస్యామ్నానా ద్భవతు పంచసంఖ్య కాణ్వానాంత్వనామ్నానా త్కథం పంచసంఖ్యే త్యతఆహ॥

సూ॥ ౧౩॥ జ్యోతిషైకేషా మసత్యన్నే॥

వృ॥ ఏకేషాం కాణ్వానా మసత్యన్నే తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరాయు ర్హోపాసతే మృతమితి పూర్వవాక్యస్థ జ్యోతిషా పంచత్వం పూరణీ యమిత్యర్థః- తస్మా దశబ్దం ప్రధానమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౪॥ కారణత్వేన చాకాశాదిషు యథా వ్యపదిష్టోక్తేః॥ అ॥ ౪

వృ॥ పూర్వాధికరణత్రయేణ ప్రధానస్యాశబ్దత్వే ప్రతిపాదనేన జగత్కారణ లక్షణం బ్రహ్మణ్యేవేతి నాతివ్యాప్తమిత్యుక్త్వా కారణవిషయాణాం వేదాంతానాం బ్రహ్మణి సమన్వయ ఉక్తః సనసంభవతి తేషాం వేదాంతానాం పరస్పరవిరుద్ధార్థ ప్రతిపాదకత్వేన స్వతో నిశ్చాయకత్వాభావాత్ అనుమానసిద్ధ ప్రధానలక్షక త్వే క్త సమన్వయాసిద్ధేరిత్యాశంకానిరాసార్థ మిదమారభ్యతే- నచావిరోధార్థ ధికరణం నేహ సంగతమితి వాచ్యం సమన్వయతోవాక్యార్థజ్ఞానే స్మృత్యా మానాంతర విరోధాశంకా నిరాసస్యావిరోధాధ్యాయార్థత్వాత్- ఇహతు కా రణవిషయ వాక్యానామేవ మిథోవిరోధా న్నసమన్వయో బ్రహ్మణీత్యాశంక్య త గానేనైవ సమన్వయస్య సాధ్యత్వా దధ్యాయసంగతిసిద్ధేః- అసత్ప్రదస్య బాహ్యార్థ షేతాసత్పరత్వ నిరాకరణేన సమన్వయస్థాపనాత్ పాదసంగతిర్బోధ్యా- పూర్వ పంచత్వసంఖ్యాపూరణ మన్నేన జ్యోతిషావేతి వికల్పస్యావిరోధేపి ప్రకృతే సిద్ధే రణాత్మక వస్తుని వికల్పాయోగాత్ విరోధే సత్యప్రామాణ్యంవాక్యానామితి దాసాయ ప్రధానస్య కారణత్వమితి ప్రత్యుదాహరణలక్షణావాంతరసంగతిః పూర్వో త్తరపక్షయో స్సమన్వయాసిద్ధి స్తత్సిద్ధిః ఫలమితి వివేకః- అత్ర జగత్కారణవాదిః క్యాని బ్రహ్మణి మానం నవేతి విశయే మానంనేతి ప్రాప్తం కస్మాత్ పరస్పర రోధ దర్శనాత్- తథాహి- క్వచిదాత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశప్రాథమ్యే సృష్టిః శ్రూయతే - క్వచిత్తేజోసృజతేతి తేజఆదికా - క్వచిత్తు సప్రాణ మసృజత ప్రాణాదికా క్వచిదక్రమైవ సృష్టిః శ్రూయతే స ఇమాం ల్లోకా నసృజతాం భో రీచి మర్మర మాపోదోంభఇతి స ఈక్షితా పరమాత్మా- లోకానేవాహ- అంభ ఇ అమ్మయ శరీర ప్రచుర స్వర్గలోకోంభశ్శబ్దార్థః రశ్మిప్రధానోంతరిక్షలోకో రీచిః- మరణప్రధానోయం లోకోమరః- అబ్బహుళః పాతాళలోక ఆపఇతి వి

ఏవం సృష్టౌ విగానే తత్కారణత్వ లక్షిత బ్రహ్మణి విగానం- సాక్షాదపి జగత్కారణే విగానం దృశ్యతే- అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్ - తతో వై సదజాయతేత్యసతః కారణత్వం క్వచిదవగమ్యతే - ఏవ మసదేవేదమగ్రఆసీ త్తత్స దాసీ త్తత్సమభవదితి- వస్తుతోయమర్థః-ఇదం జగదగ్రే ప్రాగవస్థాయాం అసదేవ అవ్యక్తమాసీత్- తతోనభివ్యక్త నామరూపాదవ్యక్తా త్కారణా దభివ్యక్త నామరూపం జగజ్జాతం అవ్యక్తమేవ వ్యక్తం భవతీతి యావత్- తత్కారణం యదాత్మనా సమభవ త్తత్సదర్థక్రియోన్ముఖమాసీదితి- క్వచి త్తద్ధైకఆహు రసదేవేద మగ్రఆసీది త్యసద్వాద ముపన్యస్యకథమసతస్సజ్జాయేతేతి తన్నిరస్య సతః కారణత్వమాహ- సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీదితి- క్వచిత్స్వకర్తృకైవ సృష్టిః శ్రూయతే - తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతేతి - తదిదంజగ త్తర్హి తదా ప్రాగవస్థాయా మవ్యాకృతం కారణమాసీ త్తత్కల్పిత శబ్దాత్మనా అర్థాత్మనాచ వ్యాక్రియత వ్యక్తమభవదిత్యర్థః- ఏవం పరస్పర విరోధా న్నబ్రహ్మణి సమన్వయో వాక్యానాం కిం త్వనుమానాది సిద్ధ ప్రధానాది లక్షకత్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- కార్యవిషయం విగాన మక్రమాది ప్రయుక్తం నవియదశ్రుతే రిత్యాదినా పరిహరిష్యత్యాచార్యః- అత్ర తు కారణవిగానం పరిహరతి చశబ్దస్తు శబ్దసమానార్థకః శంకానిరాసం వక్తి- బ్రహ్మణః కారణత్వే విరోధో నాస్తి- కుతః-యథా వ్యపదిష్టోక్తేః- ఆకాశాదిషు యథా భూతఈశ్వరః కారణత్వేన వ్యపదిష్టః ఏకస్మిన్వేదాంతే తథాభూతస్యైవాపరవేదాంతే ప్యుక్తే రిత్యర్థః॥

అవ॥ నచ క్వచిత్సతః క్వచిదసతః క్వచిత్స్వభావా దుత్పత్తిశ్రవణా ద్విరోధ ఇతి వాచ్యమిత్యాహ సూత్రకారః॥

సూ॥ ౧౫॥ సమాకర్షాత్॥

వృ॥ అసన్నేవ సభవతి అసద్బ్రహ్మేతి వేదచే దిత్యసద్వాద మపోద్య-అస్తి బ్రహ్మేతిచేద్వేదేతి సదాత్మానం నిర్ధార్య సోకామయతేతి సతస్సకాశా త్సృష్టిముక్త్వా తత్సత్య మిత్యాచక్షతఇతి సదాత్మాన ముపసంహృత్య తదప్యేషశ్లోకోభవతీతి- ప్రకృతే సదాత్మని శ్లోకముదాహరతి - అసద్వా ఇదమగ్రఆసీదితి - తథాచాసచ్ఛబ్దేన సఏవ సమాకర్షాత్ నాసతః కారణత్వశంకే త్యర్థః యద్యస్మింఛ్లోకే నిరాత్మక మసదుచ్యేత - తదా అన్యసమాకర్షణేనాన్యస్యోదాహరణా త్ప్రకరణాసంబంధః శ్లోక ఆపద్యేత-ఏవ మసదేవేద మగ్రఆసీ దిత్యత్రాపి తత్సదాసీదితి సమాకర్షా దనభివ్యక్త నామరూప మసచ్ఛబ్దం బ్రహ్మైవ ఏవం తద్ధేదం తర్హ్యవ్యాకృత మాసీ త్తన్నామరూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతే త్యత్రాపి సఏష ఇహ ప్రవిష్ట ఆన

ఖాగ్రేభ్య ఇతి ప్రకృత పరామర్శినా స ఇత్యనేన ఆత్మన స్సమాకర్షణా న్నస్వభావాదేవ జగదుత్పత్తిః వ్యాక్రియతేతి కర్మణి ఏవ కర్తృత్వబోధక లకారో లూయతే కేదారః స్వయమేవేతి వత్సత్యపి పృథక్కర్తరి నవిరుధ్యతే-యద్వా - కర్మణ్యేవాయం లకారో గమ్యతే గ్రామ ఇత్యాదివ ద్ద్రష్టవ్యః - ఏవం బ్రహ్మణః కారణత్వే నకశ్చిద్విరోధః నాపి సృష్టివిరోధా త్తత్కారణే బ్రహ్మణి విరోధః సృష్టివాక్యానాం నిష్ప్రపంచ బ్రహ్మపరత్వేన సృష్టౌ తాత్పర్యాభావాత్-శ్రుతిరపి- నిష్ఫలసృష్టేః ఫలవ ద్బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థత్వం దర్శయతి- అన్నేన సోమ్య శుంగేనాపో మూలమన్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుంగేన తేజో మూలమన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛేతి శుంగం కార్యం తన్మూలం బ్రహ్మ తస్మా న్నకేనాపి విగానమితి జగత్కారణవాక్యానాం బ్రహ్మణి సమన్వయ స్సిద్ధః॥

సూ॥ ౧౬॥ జగద్వాచిత్వాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ ఏవం హి గార్గ్యాఖ్య ఋషిణా బాలాకినా అజాత శత్రునామక రాజ్ఞ స్సంవాదః శ్రూయతే కౌషితకీబ్రాహ్మణే బాలాకిః కిలాజాత శత్రుణా బ్రహ్మజ్ఞేన బ్రహ్మణి సంవదితుం బ్రహ్మ తే బ్రువాణీత్యుపక్రమ్య ఆదిత్యాది పురుషాన్ జీవానుక్త్వా తూష్ణీం బభూవ- త మజాతశత్రు ర్మృషావాదితయోపోద్య శిష్యభూతాయ గార్గ్యాయ బ్రహ్మోపదేశార్థ మిదమాహ - యోవై బాలాక ఏతేషాం పురుషాణాం కర్తా యస్యవై తత్కర్మ సవై వేదితవ్య ఇతి- అస్యార్థః- హే బాలాకే త్వయా యే పురుషా ఆదిత్యాది గతా బ్రహ్మత్వేనోక్తా స్తేషాం పురుషాణాం కర్తా- న కేవలం జగదేకదేశ పురుషకర్తా- అపితు - సర్వస్యైవ జగత ఇత్యాహ- యస్యేతి- కర్మపదం జగద్వాచి- ఏవం సామాన్యవిశేషాభ్యాం జగత్కర్తా- తతో నిష్కృష్టో జ్ఞేయ ఇత్యాహ- స ఇతి- ఏవ మస్య సంగతిః పూర్వం సచ్ఛబ్దా త్తదేక వాక్యస్థాసచ్ఛబ్దో నీతః- ఇహ తు- బాలాకి వాక్యస్థ బ్రహ్మశబ్దా దజాతశత్రువాక్యస్థ కర్మశబ్దో నశక్యతే- తదనుగుణతయా నేతుం - వాక్యభేదాదితి ప్రత్యుదాహరణం- యద్వా వాక్యభేదేపి యథా ఉత్తరసచ్ఛబ్దా త్ప్రాచీనాసచ్ఛబ్దో నీతః-తథా ఉత్తర కర్మశబ్దా త్తదనుగుణతయా బ్రహ్మశబ్దనయనమితి దృష్టాంత సంగతిః- ఉక్తవాక్య సమన్వయాసిద్ధి స్తత్సిద్ధిః- పూర్వోత్తర పక్షయోః ఫలంబోధ్యం- ఏవంస్థితే సంశయః- అత్ర పురుషః కర్తా వేదితవ్యః- కిం ప్రాణః ఉత జీవః అహోస్వి త్పరమాత్మేతి ప్రాణ ఇతి తావత్ప్రాప్తం కుతః- యస్యవై తత్కర్మేతి చలనాత్మకస్య కర్మణో వాయ్వాత్మకస్య ప్రాణస్యైవ సంభవాత్- వాక్యశేషే చాథాస్మి న్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీతి ప్రాణశబ్ద శ్రవణాత్ జీవో వా తల్లింగస్యాపి వాక్యశేషే దర్శనాత్- తద్యథా శ్రేష్ఠీ స్వైర్భుంక్తే యథా వా స్వాః శ్రేష్ఠినం భుంజంత్యేవ మేవైష ప్రజ్ఞాత్మా తై

రాత్మభి ర్భుఙ్క్తే- ఏవ మేవైత ఆత్మాన ఏతమాత్మానం భుంజంతీతి- అయమర్థః- శ్రేష్ఠీ ప్రధానః పురుషః స్వైర్భృత్యై రుపకరణై ర్భుఙ్క్తే- భృత్యా అప్యశనాచ్ఛాదనాదిభిః ప్రధాన ముపజీవంతి- ఏవం జీవోప్యాదిత్యాదిభిః ప్రకాశాదినా భోగోపకరణై ర్భుఙ్క్తే-భృత్యవ దాదిత్యాదయో దేవాః జీవం హవిర్గ్రహణాదినోపజీవంతీతి ప్రాణభృత్త్వాచ్చ జీవస్యైవ భోగ ఉపపన్నః- తస్మా జ్జీవముఖ్య ప్రాణాన్యతర సమన్వితమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- అత్ర వేదితవ్యః పురుషాణాం కర్తా పరమాత్మైవ- తథాహి బ్రహ్మ తే బ్రవాణీ త్యుపక్రమ్య బాలాకినాఽదిత్యాద్యముఖ్యాత్మసూక్తేషు సత్సు త మముఖ్యాత్మవాదితయాఽపోద్యాజాతశత్రుణా వేదితవ్యతయోపదిష్టః పురుషః కర్తా- జీవో వా ముఖ్యప్రాణో వా నహి భవితు మర్హతి- తథాత్వే గార్గ్యాపేక్షయాఽజాతశత్రో రవిశేష ప్రసంగాత్ పురుషకర్తృత్వం చ పరమాత్మనోన్యత్ర అంజసా నసంభవత్యేవ- నచ కర్మశబ్దానుపపత్తిః క్రియత ఇతి వ్యుత్పత్త్యా కర్మశబ్దస్య జగద్వాచిత్వాత్- ప్రత్యక్షాద్యుపస్థితం జగదేతదితి సర్వనామ్నా పరామృశతి- నచ జగదంతర్భూత పురుషకర్తృత్వం పృథఙ్న వక్తవ్యమితి యుక్తం- గార్గ్యేణ బ్రహ్మత్వేనోక్త పురుషాణా మబ్రహ్మత్వ ద్యోతనాయ గోబలీవర్దన్యాయేన పృథగుక్తి సంభవాదితి॥

సూ॥ ౧౭॥ జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతిచే త్తద్వ్యాఖ్యాతం॥

వృ॥ నను జీవలింగా న్ముఖ్యప్రాణలింగాచ్చ న బ్రహ్మపరత్వా వధారణమితిచేత్తద్వ్యాఖ్యాతం ప్రతర్దనాధికరణే- ఉపాసాత్రైవిధ్యా దాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగా దిత్యత్ర విరుద్ధతయా జీవముఖ్యప్రాణలింగం బ్రహ్మపరత్వేన వ్యాఖ్యాతమిత్యర్థః- జీవప్రాణపరత్వేఽభ్యుపగమ్యమానే బ్రహ్మపరత్వస్యావశ్యకత్వా ద్వాక్యత్రైవిధ్యం స్యాదిత్యేష దోష స్తత్రోక్తః- ప్రకృతేపి సమానఇతి భావః- ప్రతర్దనవిచారేకర్మపదస్యావిచారా దగతార్థతా ద్రష్టవ్యా॥

సూ॥ ౧౮॥ అన్యార్థంతు జైమినిః ప్రశ్నవ్యాఖ్యానాభ్యామపిచైవమేకే॥

వృ॥ జైమిని రాచార్యోఽస్మిన్నధికరణే జీవపరామర్శ మన్యార్థం బ్రహ్మప్రతిపత్త్యర్థం యతో మన్యతే అతో బ్రహ్మపరమేవేదం వాక్యం- కుతో మన్యతే- ప్రశ్న వ్యాఖ్యానాభ్యాం ఆత్మజిజ్ఞాసుం బాలాకి మాదాయాజాతశత్రుః సుప్తపురుష సమీపం గత్వా హే సోమరాజన్నితి సుప్తపురుష మాహూయాహ్వానశబ్దా శ్రవణాత్ప్రాణాదీనా మభోక్తృత్వం ప్రతిపాద్య యష్టి ఘాతోత్థాపనేన ప్రాణాదివ్యతిరిక్తే జీవే ప్రబోధితే పునర్జీవాతిరిక్తాధికరణ భవనాపాదాన విషయాన్ ప్రశ్నా,

స్వయమేవ చకార- క్వైష ఏత ద్బాలాకే పురుషో శయిష్ట క్వవా ఏ తదభూ త్కుత ఏత దాగాదితి- అయమర్థః- భో బాలాకే శయనమేత ద్యథాతథా ఏత త్పురుషః కస్మిన్నధికరణే శయనం కృతవా నిత్యధికరణప్రశ్నార్థః- ఏతద్భవన మేకీభావో యథా స్యా త్తథా క్వాశ్రయే సుప్తో భూదితి భవనాయతన ప్రశ్నార్థః- శయన భవనయో రాధారం పృష్ట్వా ఉత్థానావస్థాయా మాగమనా పాదానం పృచ్ఛతి కుతఇతి- ఏతదాగమనం యథా స్యా త్తథా కస్మా దుద్బోధానస్థాయా మాగాత్- ఉత్థానం కృతవానిత్యర్థః- ఏత త్ప్రశ్నోత్తరవాదే అసమర్థం బాలాకిం మత్వా స్వయమేవోత్తర మాహ- యదా సుప్త స్స్వప్నం నకంచన పశ్య త్యథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతీత్యాది- శయన భవనయో రాధారః ఉత్థానాపాదానంచ ప్రాణశబ్ద వాచ్యః పరమాత్మైవేత్యుత్తరార్థః- తస్మా ద్యస్మిన్ జీవస్య భోక్తు శ్శయన భవనే యస్మా చ్చోత్థాన మేకీభావ భ్రంశరూపం సోత్ర పరమాత్మా వేదితవ్యతయోపదిష్టః పురుషకర్తా- అపిచైకే వాజసనేయినః బాలాక్యజాతశత్రుసంవాదే- ఏవం స్పష్టం విజ్ఞానమయం జీవం తద్వ్యతిరిక్తం పరమాత్మాన మామనంతి- యఏష విజ్ఞానమయః పురుషః క్వైష తదాభూ త్కుత ఏత దాగాదితి ప్రశ్నే- య ఏషోంతర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మించ్ఛేత ఇత్యుత్తరేచ ఆకాశః పరమాత్మేతి దహరాధికరణే నిర్ణీతం తస్మా త్పురుషకర్తరి వేదితవ్యే పరమాత్మని కౌషీతకిబ్రాహ్మణ వాక్యం సమన్వితమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౯॥ వాక్యాన్వయాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం బ్రహ్మోపక్రమ సామర్థ్యా ద్బ్రహ్మపరత్వముక్తం- తర్హి తద్వదేవ మైత్రేయీబ్రాహ్మణ వాక్యస్య జీవోపక్రమ సామర్థ్యా జ్జీవపరత్వ మస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః-ఫలం పూర్వవత్- బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- స హోవాచ నవా అరే పత్యుః కామాయపతిః ప్రియోభవ త్యాత్మనస్తు కామాయపతిః ప్రియోభవతీ త్యుపక్రమ్య పతి జాయా పుత్ర పశు విత్తాది ప్రపంచస్యాత్మార్థత్వేన ప్రియత్వ ముక్త్వాఽ నన్యార్థతయా నిరుపాధిక సత్య నిరతిశయనందాత్మనో జ్ఞాతవ్యతా మాహ- యాజ్ఞవల్క్యః- ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః శ్రోతవ్యో మంతవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యో మైత్రేయ్యాత్మనోవా అరేదర్శనేన శ్రవణేన మత్యా విజ్ఞానేనేదం సర్వం విదితమితి - తత్ర శంశయః - కిం జీవో ద్రష్టవ్యత్వాదిరూపేణోపదిశ్యతే కింవా పరమాత్మేతి - అత్ర జీవఇతి ప్రాప్తం కుతః పతిజాయాదిభోగ్యజాతవతా భోక్త్రోపక్రమాత్ మధ్యేపీదం మహద్భూతమనంత మపారం విజ్ఞాన ఘనఏవైతేభ్యో భూతేభ్య స్సముత్థాయ తాన్యేవాను వినశ్యతి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి ప్రకృత

స్య ద్రష్టవ్యస్య భూతేభ్యః సముత్థానం జీవత్వరూపేణ వదన్ జీవస్య ద్రష్టవ్యత్వం
దర్శయతి- శ్రుత్యర్థస్తు ఇదం ప్రత్యగ్రూపం మహత్ అనవచ్ఛిన్నం భూతం సత్యం
అనంతం నిత్యం అపారం సర్వగతం విజ్ఞానఘనో జ్ఞానైకతానః జాత్యంతరా సమ్మి
శ్రత్వ మేవకారార్థః- సచైతేభ్యః కార్యకరణాకారేణ పరిణతేభ్యః అవిద్యాభూతే
భ్యః సామ్యేనోత్థాయ జీవత్వ మనుభూయ తాన్యేవ భూతాని జ్ఞానాద్వినశ్యంతి సం
తి అను పశ్చాద్వినశ్యతి జీవత్వం త్యజతి నహి తత్త్యాగానంతర మస్య రూపాది విశేష
జ్ఞానమస్తి- తస్మాజ్జీవ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- పరమాత్మైవాత్ర ద్రష్టవ్యతయోపదిష్ట
ఆత్మా- కుతః- వాక్యాన్వయాత్- ఉపక్రమాది పర్యాలోచనయా వాక్యస్య బ్రహ్మణ్యే
వాన్వయాదిత్యర్థః- తథాహి. అమృతత్వస్యతు నాశాస్తి విత్తేనేతి విత్తసాధ్యేన క
ర్మణా మోక్షం ప్రత్యాశా నాస్తీతి యాజ్ఞవల్క్యా దుపశ్రుత్య మైత్రేయీ మోక్ష
మాశాసానా మోక్షసాధనం పృచ్ఛతి- యేనాహం నామృతాస్యాం కిమహం తేనకు
ర్యాం యదేవ భగవాన్వేత్థ తదేవ మే బ్రూహీతి- యదమృతత్వసాధనం తదేవ మే
బ్రూహీత్యర్థః ఏవంపృష్టో యాజ్ఞవల్క్య ఇద మాత్మజ్ఞాన ముపదిశతి- ఆత్మావా
అరే ద్రష్టవ్య ఇత్యాదినా - నహి జీవజ్ఞానా న్మోక్షఇతి కశ్చి దభ్యుపైతి - అతో ద్రష్ట
వ్యః పరమాత్మా- తథా ఆత్మనోవా అరేదర్శనేనేతి యదాత్మజ్ఞానా త్సర్వజ్ఞానం
ప్రతిపాదితం తద్దుందుభ్యాది దృష్టాంతై స్సాధయన్ అస్య పరమాత్మత్వం గమయతి-
సయథా దుందుభే ర్హన్యమానస్య నబాహ్యాం చ్ఛబ్దాం చ్ఛక్నుయా దిత్యాదినా-
దుందుభి శంఖ వీణాశబ్దాః దృష్టాంతత్వే నోక్తాః- తస్యాయమర్థః- దుందుభి శంఖ
వీణాపదై స్తజ్జన్య సామాన్య శబ్దా లక్ష్యంతే- తథాచ- యథా దుందుభ్యాది శబ్దసా
మాన్యా ద్దుందుభ్యాది శబ్దవిశేషాః భేదేనాగృహ్యమాణాః శుక్తిగ్రహ గ్రాహ్య రజత
వత్తత్ర కల్పితా స్తద్గ్రహణేన గృహీతా భవంతి- తథా చిద్రూపస్ఫురణం వినా
స్థితికాలే స్ఫురణశూన్యం జగత్తత్ర కల్పితం తద్గ్రహణే గృహీతం భవతీతి- అతో
నాతిరిచ్యత ఇతి- తథా ఏతావదరే ఖల్వమృతత్వ మిత్యుపసంహార దర్శనాచ్చ - అ
త్ర ద్రష్టవ్య ఆత్మా పరమాత్మైవేతి॥

అవ॥ నను పతి జాయాది భోగ్యజాతేన లింగేన జీవోపక్రమః ప్రతీయతే- స
కథమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౦॥ ప్రతిజ్ఞాసిద్ధే ర్లింగ మాశ్మరథ్యః॥

వృ॥ జీవబ్రహ్మణో ర్హి కార్యకారణయో ర్భేదాభేదౌ వర్తేతే- అత్యంతభేదే ఏ
కవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞావిరోధ ప్రసంగాత్- తథాచ తత్ప్రతిజ్ఞాసిద్ధే రిద మభేదాంశే మా
దాయ జీవోపక్రమణం లింగమి త్యాశ్మరథ్య ఆచార్యో మన్యతే॥

అవ॥ జీవస్య కార్యత్వ మభేద సమాన సత్తాక భేదవత్త్వం చాసహమాన స్స మాధానాంతర మాహ॥

సూ॥ ౨౧॥ ఉత్క్రమిష్యతఏవం భావాది త్యౌడులోమిః॥

వృ॥ సంసారదశాయా మత్యంతం బ్రహ్మణో భిన్నస్య జీవస్య బ్రహ్మాత్మత్వ సాక్షాత్కారా త్కార్యకరణ సంఘాతా దుత్క్రమిష్యత ఏవం భావా త్పరమాత్మనైకీభావా ద్భవిష్యదభేద మాదాయ జీవోపక్రమ ఇత్యౌడులోమి రాచార్యో మన్యతే॥

అవ॥ నన్విదమప్యసంగతం సత్యకార్యకరణ సంఘాతవతః సంసారిణోఽత్యంతం బ్రహ్మభిన్నస్య ముక్తిదశాయామభేదాయోగాదిత్యరుచ్యాపరమంసమాధానమాహ॥

సూ॥ ౨౨॥ అవస్థితేరితి కాశకృత్స్నః॥

వృ॥ బ్రహ్మణఏవా విద్యాకల్పిత భేదేన జీవరూపేణావస్థితే జీవోపక్రమావిరోధం కాశకృత్స్న ఆచార్యః శ్రుతితాత్పర్యజ్ఞో మన్యతే- అతఏవ విజ్ఞానాత్మభావేన బ్రహ్మణో భూతేభ్య స్సముత్థానం జీవలింగత్వేన ప్రాగుపన్యస్తం నవిరుధ్యతే- అభేదాదేవ- తస్మా ద్ద్రష్టవ్యే పరబ్రహ్మణి మైత్రేయీ బ్రాహ్మణవాక్యం సమన్వితమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౩॥ ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతానుపరోధాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ జన్మాద్యస్య యతఇతి సూత్రే బ్రహ్మణో యజ్జగత్కారణత్వ ముక్తం తదత్ర విచార్యతే- యద్యపి జన్మాది నయానంతర్య మేతస్య యుక్తం తథాపి నిర్ణీత తాత్పర్య స్యవేదాంతై ర్నిమిత్తత్వ మాత్ర సాధకానుమితేః విరోధోక్తిః సుకరేతి- సమన్వయావసానే లిఖతమిద మధికరణమితి బోధ్యం- నచ జన్మాద్యధికరణ వైయర్థ్యాం నిర్విషయక సమన్వయ సాధనాసంభవేన జగత్కారణాత్మక విషయమాత్రస్య తత్రోక్తత్వాత్- ఉపాదానత్వంతు ఏతదధికరణ సిద్ధం తత్రోక్తమితి నకశ్చిద్దోషః- జన్మాది నయస్యాధ్యాయాది సంగతత్వా దస్యాపి తద్విచారాత్మకస్యాస్త్యధ్యాయాది సంగతిః- పూర్వపక్షే- ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా గౌణత్వం-సిద్ధాంతే- తన్ముఖ్యత్వమితి ఫలభేదః- తత్ర సంశయః - కిం బ్రహ్మణో నిమిత్తత్వ మాత్రం ఉతోపాదానత్వమపీతి- తత్ర తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదినా సర్వప్రేక్షాపూర్వక కర్తృత్వ శ్రవణా త్కులాలవ న్నిమిత్తత్వ మాత్రమితి ప్రాప్తేబ్రూమః - ప్రకృతిశ్చ బ్రహ్మ. చకారా న్నిమిత్తమపి- కుతః- ప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతా నుపరోధాత్- ప్రతిజ్ఞా దృష్టాంతయో రసామంజస్యాదిత్యర్థః - ప్రతిజ్ఞాహి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భ

్యమతం మత మవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి- అస్యాంచ ప్రతిజ్ఞాయా మాత్మజ్ఞానేన సర్వ
ిన మచ్యమాన మాత్మన ఉపాదానత్వం గమయతి- నిమిత్తత్వే తదసంభవాత్-
• కులాలే జ్ఞాతే ఘటాదికం జ్ఞాతమితి శక్యతే వక్తుం-ఉపాదానస్యతు తయో రు
దానో పాదెయయో రవ్యతిరేకా ద్యుక్తం తజ్జ్ఞానే తజ్జ్ఞానం- దృష్టాంతోపి- య
సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యా ద్వాచారంభణం
ిరో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమి త్యుపాదాన విష ఏవ దృశ్యతే - వి
రోహి వాగాలంబనమాత్రం వస్తుతోఽ సన్నితి యావత్- తదేవ సాధయతి- నా
నేయమితి-శూన్యశేషత్వం నిషేధతి-మృత్తికేతి- నిమిత్తత్వమపి ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతాను
ిధా దవేతి ద్రష్టవ్యం- నిమిత్తస్యోపాదానా ద్భేదే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతయో రసా
జస్యాత్ - తథా బృహదారణ్యకే ప్రతిజ్ఞాదృష్టాంతౌ దృశ్యేతే- ఆత్మని ఖల్వరే
ష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాత ఇదగ్ం సర్వం విదితమితి- ప్రతిజ్ఞా- సయథా దుందుభే ర్హ
మానస్య నబాహ్యాఞ్ఛబ్దాం చ్ఛక్నుయా ద్గ్రహణాయ-దుందుభేస్తు గ్రహణేన దుం
్యాఘాతస్య వాశబ్దో గృహీతఇతి దృష్టాంతః- అస్యార్థః- ఘటాద్యధిష్ఠానత
ా అనుగతోయః ప్రకాశః స ఉపాదానమిత్యత్ర దృష్టాంతో యథాతథో చ్యతే-
హ్యాన్ దుందుభిశబ్దసామాన్య బహిర్భూతాన్ దుందుభేః తచ్ఛబ్దసామాన్యస్యేత్య
-ః- తథాచ-హన్యమాన దుందుభిజన్యస్య శబ్దసామాన్యస్య గ్రహణమంతరేణ కశ్చి
మాన్ దుందుభిశబ్ద సామాన్య బహిర్భూతాన్ శబ్దవిశేషాన్ గ్రహణాయ గ్ర
తుం నశక్నుయాదితి వ్యతిరేకః - అన్వయోపి- దుందుభిశబ్ద సామాన్య గ్రహణేన
దుభ్యాఘాత సంజ్ఞకో విశేషశబ్దో గృహీతో భవతి - దుందుభ్యాఘాతస్య విశే
బ్దస్య గ్రహణేన వా తదవాంతరశబ్ద విశేషో గృహీతో భవతీత్యర్థః॥

అవ॥ ఇతశ్చాత్మనః కర్తృత్వప్రకృతిత్వే కుతః॥

సూ॥ ౨౪॥ అభిధ్యోపదేశాచ్చ॥

వృ॥ అభిధ్యోపదేశాత్- ధ్యానోపదేశాదిత్యర్థః- సోకామయ తేతి ధ్యానోపదే
త్కర్తృత్వం - బహుస్యామితి ధ్యానోపదేశా త్ప్రకృతిత్వమితి॥

అవ॥ ప్రకృతిత్వే హేత్వంతరమిదం॥

సూ॥ ౨౫॥ సాక్షాచ్చోభయామ్నానాత్॥

వృ॥ సర్వాణిహవా ఇమాని భూతా న్యాకాశాదేవసముత్పద్యంతే - ఆకాశం ప్ర
త్యస్తం యంతీ త్యాకాశశబ్దేన సాక్షా ద్బ్రహ్మగృహీత్వా జగదుత్పత్తి ప్రళయయో

రుభయోరామ్నానాత్ బ్రహ్మప్రకృతి రిత్యర్థః- యస్మిన్నుత్పత్తిలయౌ యస్య కార్యస్య తత్కార్యం ప్రతి తదుపాదానం- యథా ఘటస్య మృదివ్యాప్తే రితి భావః॥

సూ॥ ౨౬॥ ఆత్మకృతేః పరిణామాత్ ॥

వృ॥ లోకేహి కృతిమాన్కర్తా- కృతివిషయో మృదాది రుపాదానమితి వ్యవస్థా- ప్రకృతేచ పరమాత్మనఃకృతి మత్వం కృతివిషయత్వంచ శ్రూయతే - తదాత్మానగ్గ్ స్వయమకురుతేతి- ఆత్మానమితి ద్వితీయయా కృతివిషయత్వం స్వయ మిత్యనేన కృతి మత్త్వం-తథాచ బ్రహ్మనిమిత్త ముపాదానంచ-కుతః-ఆత్మకృతేః-ఆత్మసంబంధిన్యాః కృతి రాత్మకృతిః సంబంధో విషయ విషయి భావః ఆధారాధేయాది భావశ్చ - తస్మా ద్ధేతో రిత్యర్థః- నన్వాత్మనః కర్తృత్వేన పూర్వసిద్ధస్య కథం కృతికర్మత్వ మత ఆహ- పరిణామాదితి- పరిణామో వివర్తః- సిద్ధస్యాపి వివర్తాత్మనా సాధ్యత్వా త్తత్కర్మత్వోపపత్తిరిత్యర్థః-యద్వా- పరిణామాదితి-పృథక్సూత్రం - ఇతశ్చ ప్రకృతి ర్బ్రహ్మ-కుతః- పరిణామాత్ - సచ్చత్యచ్చాభవదిత్యాదినా పరిణామ సామానాధి కరణ్యే నాత్మనః శ్రవణాదిత్యర్థః - మృద్ఘటఇతి ప్రకృతివికారయోః సామానాధి కరణ్యం దృష్టమితిభావః॥

సూ॥ ౨౭॥ యోనిశ్చహి గీయతే॥

వృ॥ యద్భూతయోనిం పరిపశ్యంతి ధీరాః- కర్తారమీశం పురుషం బ్రహ్మయోని మితి- ప్రకృతివాచక యోనిశబ్దేనాత్మా యతో గీయతే - అతశ్చ ప్రకృతిర్బ్ర హ్మేత్యర్థః- తస్మాద్బ్రహ్మణః ప్రకృతిత్వం కర్తృత్వంచేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౮॥ ఏతేనసర్వేవ్యాఖ్యాతా వ్యాఖ్యాతాః॥ అ॥ ౪ ॥

వృ॥ ఏతావతా గ్రంథేన ఈక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా అశబ్దత్వాది హేతుభిః ప్ర ధానకారణవాదో నిరాకృతః- నపున రణుస్వభావా సత్కారణవాదాః తేషామపి కారణత్వ బోధక శ్రుతయో దృశ్యంతే- తథాహి-ఛాందోగ్యే శ్వేతకేతుం ప్రత్యుద్దా లకః సూక్ష్మవస్తుని స్థూలస్యాంతర్భావం ప్రతిపిపాదయిషు రాహ-న్యగ్రోధఫల మత ఆహరేతీదం భగవఇతి భింధీతి భిన్నం భగవఇతి కిమత్ర పశ్యసీ త్యణ్వ్య ఇవేమా ధానా భగవఇతి- తాసా మంగైకాం భింధీతి భిన్నాభగవఇతి కిమత్ర పశ్యసీతి న కించన భగవఇతితగ్ంహోవాచయంవైసోమ్యైత మణిమానం ననిభాలయ సఏతస్యైవ వ ఖలు సోమ్యైషోణిమ్న ఏవం మహాన్యగ్రోధ స్తిష్ఠతీతి జగతః ప్రాగవస్థాయాం దృ ష్టాంతః శ్రూయతే- తత్ర నకించనాణుశబ్దయోః శ్రవణా చ్చాన్యస్వభావా ణుకార

ఇవాదాదార్ష్టాంతికత్వేన ప్రతీయంతే - తథా - అసదేవేదమగ్రఆసీత్ - తన్నామ రూపాభ్యామేవ వ్యాక్రియతేత్యాదౌ అసత్స్వభావ వాదౌ ప్రతీయేతే- తాసాం శ్రుతీనాం తేషు వాదేషు తాత్పర్యమస్తి నవేతి సంశయే- అస్తీతి ప్రాప్తేఽభిదధతి- ఏతే నేతి- ఏతేన ప్రధానకారణవాద నిరాకరణేన యేహేతవో శబ్దత్వాచేతనత్వైకవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞానుపపత్త్యాదయః-తేషా మణ్వాదిపక్షేపి సామ్యేన సర్వేఽణ్వాది కారణ వాదాః నిరాకృతత్వేన వ్యాఖ్యాతాః- నచ నకించనాది శబ్దవిరోధః- తస్యానభివ్యక్త నామరూపపరత్వే నావిరోధాత్-సూక్ష్మత్వా చ్చాత్మన్యణుశబ్దో గౌణః- స్వభావవాదస్తు పూర్వం సమాహితః- అభ్యాసోఽధ్యాయపరిసమాప్తిం ద్యోతయతి- తస్మాజ్జగత్కారణే సర్వజ్ఞే జిజ్ఞాస్యే వేదాంతానాం సమన్వయో నాన్యత్రేతి సిద్ధం॥

శ్లో॥ సమన్వయేస్పష్టలింగ మస్పష్టత్వే ప్యుపాస్యగం ।
జ్ఞేయగం పదమాత్రంచ చింత్యంపాదేస్మిన్ క్రమాత్ ॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
ప్రథమస్యాధ్యాయస్య
చతుర్థః పాదః.

ప్రథమాధ్యాయస్య ప్రథమపాదే ఏకాదశాధికరణాని- ఏకత్రింశత్సూత్రాణి- ద్వితీయపాదే సప్తాధికరణాని - ద్వాత్రింశత్సూత్రాణి - తృతీయపాదే దశాధికరణాని - త్రిచత్వారింశత్సూత్రాణి- చతుర్థపాదే అష్టాధికరణాని - అష్టావింశత్సూత్రాణి॥

ఆహత్య॥

శ్లో। చతుస్త్రింశత్పరంసూత్ర శతకంతుసమన్వయే।
అధ్యాయే తద్వదేకోన చత్వారింశన్నయామతాః॥

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః.

స్మృత్యధికరణమ్.

అవ॥ అతిదేశాధికరణే ప్రధానవదశబ్దత్వం పరమాణ్వాదీనా మప్యుక్తం- సంప్రతి ప్రధానస్య వైదికశబ్దవత్త్వాభావేపి స్మృతిరూప శబ్దవత్త్వ మాశంక్య పరిహరతి.

సూ॥ ౧ ॥ స్మృత్యనవకాశదోషప్రసంగ ఇతి చేన్నాన్యస్మృత్యనవకాశ దోషప్రసంగాత్॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ ప్రథమేఽధ్యాయే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ జగజ్జన్మాది కారణే సర్వేషాం వేదాంతానాం సమన్వయః ప్రతిపాదితః- అశబ్దత్వాది హేతుభిః ప్రధానాది కారణవాదాశ్చ నిరాకృతాః- ఇదానీం ద్వితీయేఽధ్యాయే ప్రథమపాదే సాంఖ్యాది స్మృతితర్కాభ్యాం స్వపక్షే విరోధః పరిహ్రియతే- ద్వితీయపాదే సాంఖ్యాదిమతానాం దుష్టత్వం ప్రతిపాద్యతే- తృతీయపాదే ఆద్యభాగేన పంచమహాభూత శ్రుతీనాం పరస్పరవిరోధః పరిహ్రియతే- ద్వితీయభాగేన జీవశ్రుతీనాం విరోధపరిహారః- చతుర్థపాదే లింగశరీరశ్రుతీనాం విరోధపరిహారః ఇత్యేతదర్థ మయ మధ్యాయ ఆరభ్యతే- తదుక్తం- ద్వితీయే స్మృతితర్కాభ్యా మవిరోధోఽన్యదుష్టతా । భూత భోక్తృ శ్రుతేర్లింగ శ్రుతేరప్యవిరుద్ధతేతి ॥ ఉక్త సమన్వయస్య స్మృత్యాది విరోధే తన్నిరసన మనేన క్రియత ఇత్యధ్యాయయో ర్విషయవిషయిభావ స్సంబంధః- నిర్విషయకవిరోధే పరిహారాయోగాత్-విషయభూత సమన్వయస్యాదౌ విచారః కృతః- విషయిభూత విరోధ పరిహార ఇదానీం క్రియత ఇతి యుక్తం- ఏతస్యాధ్యాయస్య పూర్వాధ్యాయానంతర్యం శ్రౌతసమన్వయ విరోధపరిహారపరత్వాదస్య పాదస్య శ్రుత్యధ్యాయసంగతిః-సర్వత్ర పూర్వోత్తర పక్షయో ర్విరోధావిరోధౌ ఫలమితి వివేకః- తత్ర ప్రథమం స్మృతివి

రోధపరిహారః-అత్ర సంశయః-ఉక్తసమన్వయః కిం సాంఖ్యాది స్మృత్యా విరుధ్యతేన
వేతి-విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తం-కుతః-సర్వజ్ఞకపిలాది ప్రణీతత్వేన ప్రామాణ్యాత్- శ్రుతి
రపి మునే రప్రతిహతజ్ఞానం దర్శయతి- ఋషిం ప్రసూతం కపిలం య స్తమగ్రే జ్ఞా
నై ర్బిభర్తి జాయమానంచ పశ్యేదితి- యస్తావదగ్రే సర్గాదౌ జాయమానం
కపిలనామాన మృషిం స్థితికాలేచ ప్రసూతం భూత భవిష్య ద్వర్తమాన విషయక
జ్ఞానై ర్బిభర్తి పుష్ణాతి- తం ఈశ్వరం పశ్యేదితి యోజనా - తస్మా న్నబ్రహ్మణి
కారణే సమన్వయః - మహర్షి ప్రణీత ప్రధాన కారణవాది స్మృతీనా మనవకాశ
రూప దోషప్రసంగాత్ - నచజగత్కారణే సిద్ధే వస్తుని వికల్పో యుజ్యతే- తస్మా
త్ప్రధానానుగుణతయా శ్రుతయో నేయాఇతిచే దిత్యంతసూత్రావయవార్థః - పరి
హరతి- నేతి- కుతః-అన్యస్మృత్యనవకాశ దోషప్రసంగాత్-తథాహి-చేతనం ప్రకృ
త్య-తస్మా దవ్యక్త ముత్పన్నం త్రిగుణం ద్విజసత్తమేతి స్మృతి రవ్యాకృత నామరూప
ప్రపంచస్య బ్రహ్మజన్యత్వ మాహ- తథా భగవద్గీతాస్వపి- అహం సర్వస్య జగతః
ప్రభవః ప్రళయ స్తథేతి- చేతనకారణత్వం స్మర్యతే- తథాచ ప్రధానకారణ వాదే
ఏతత్స్మృతీనా మనవకాశదోషః ప్రసజ్యేత-అతః స్మృతిద్వయ విరోధే శ్రుత్యవిరు
ద్ధా స్మృతిః ప్రమాణమితిఅప్రమాణ సాంఖ్యస్మృత్యా నవిరోధః - శ్రుతిశ్చైత దన్య
కపిలవిషయా కపిలైక్యే ప్రమాణాభావాదితి॥

అవ॥ ఇతశ్చ సాంఖ్యస్మృతే రనవకాశో నదోషఇత్యాహ॥

సూ॥ ౨॥ ఇతరేషాం చానుపలబ్ధేః॥

వృ॥ సాంఖ్యస్మృతి సిద్ధానా మితరేషాం మహదహంకారాదీనాం తత్త్వానాం లో
కే వేదేచ అనుపలబ్ధేశ్చ సాంఖ్యస్మృతే రప్రామాణ్యంనదోషః - తథాచ తదేకదే
శప్రధానస్మృతే రప్యప్రామాణ్యమితి భావః॥

సూ॥ ౩॥ ఏతేనయోగః ప్రత్యుక్తః॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ అతిదేశత్వా న్న పృథక్సంగత్యపేక్షా యోగినస్తావ త్సేశ్వరా ఇత్యేతావా
న్కాపిల మతా ద్విశేషః ప్రధానాది ప్రక్రియా సమైవ- తథాచ కాపిలమత నిరా
సేనైవ పాతంజలమతం నిరస్తం భవతీత్యర్థః- నచాతిదేశ వైయర్థ్యం -జ్ఞాన సా
ధనత్వేన శ్రుతిసిద్ధయోగ ప్రతిపాదకత్వేన ప్రామాణ్యాశంకాయాం అతిదేశ స్సార్థ
క్యాత్- తర్హ్యప్రామాణ్యే కథం తద్యోగప్రమేతిచే దుచ్యతే - తాత్పర్యవిషయీ
భూతార్థే అప్రామాణ్యం శాస్త్రస్యాప్రామాణ్య మావహతి - యథాకాపిలస్మృ
తేః- నహి యోగస్మృతేః ప్రధానాదౌ తాత్పర్యం యేనాప్రామాణ్యం భవేత్ కిం

తు యోగఏవ సచాబాధితః- శ్రుతిసిద్ధత్వాత్- కించిదాలంబ్య యోగః ప్రతిపాదనీయ ఇతి ప్రసిద్ధ ప్రధానాదిక మాలంబనత్వేన గృహీతం-తత్రాపి ప్రామాణ్యాశంకాయా మతిదేశ ఇత్యవిరోధః- ఏవంయదంశే సాంఖ్యయోగస్మృత్యోరవిరోధః-తదంశేతయోః ప్రామాణ్యమేవేతిఅధికరణద్వయస్యతాత్పర్యం-యోగస్యకథంశ్రౌతత్వమితిచే త్తద్వ ఖ్యామః శ్వేతాశ్వతరోపనిషది- త్రిరున్నతం స్థాప్యసమం శరీరమిత్యాదినాయోగప్రపం చఃకృతః - త్రీణి కాయగ్రీవ శిరాంసి ఉన్నతాని యస్మిన్ తచ్ఛరీరం సమం సంస్థాప్య యుంజీతేతి యోజనా - తథా కాఠకేపి- తాం యోగమితి మన్యంతే స్థిరా మింద్రి య ధారణామితి- విద్యా మేతాం యోగవిధించ కృత్స్నమితి- ఇంద్రియాణాం స్థిరా మైకాగ్ర్య లక్షణాం ధారణాం యోగవిదో యోగం మన్యంతే- యథోక్త మైకాగ్ర్య మేవ పరమం తపఇతి వక్తు మితి శబ్దః ఏతాం బ్రహ్మవిద్యాం యోగప్రకారం చ స సర్వం మృత్యోస్సకాశా న్నచికేతా లబ్ధ్వా బ్రహ్మ ప్రాప్తోభూదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౮॥ నవిలక్షణత్వాదస్య తథాత్వంచ శబ్దాత్॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ స్మృతివిరోధః పరిహృతః- ఇదానీం న్యాయవిరోధః పరిహ్రియతే- యద్యపి సాపేక్ష తర్కేణ నిరపేక్ష శ్రుతిసమన్వయస్య నవిరోధః- తథాపి సాక్షాత్కారస్య మోక్షసాధనత్వేన ప్రాధాన్యా త్తర్కస్య దృష్టానుసారేణార్థ సమర్పకత్వేన అ పరోక్షార్థ విషయకత్వా త్ప్రధానసాక్షాత్కారస్య విషయతోంతరంగ స్తర్కః- శబ్దస్తు పరోక్షార్థైక బోధన స్వభావో బహిరంగమితి- బలవత్తర్కేణ విరుధ్యత ఇత్యాక్షేపో యుక్తః-పూర్వం వేదవిరుద్ధస్మృతే ర్మూలాభావా దప్రామాణ్యముక్తం- తర్హి తర్కస్య వ్యాప్తిపక్ష ధర్మతయోర్మూలత్వేన లోకసిద్ధత్వాత్- తేన విరోధ ఇ తి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాఽయమాక్షేపః - ఆకాశాదికం న చేతన ప్రకృతికంద్రవ్య త్వా ద్ఘటవదితి తర్కేణసమన్వయో విరుధ్యతే నవేతి సందేహేవిరుధ్యతఇత్యాహ- నవిలక్షణత్వాదితి-జగచ్చేతన ప్రకృతికమితి యదుక్తం తన్న-కుతః-విలక్షణత్వాత్-అస్య జగత శ్చేతనాద్విలక్షణత్వాత్ చేతనం బ్రహ్మ శుద్ధం జగ దచేతనం- పరిచ్ఛిన్న మశు ద్ధమితి యద్యద్విలక్షణం నతత్తత్ప్రకృతికం - యథాతంతు విలక్షణో ఘటో న తంతు ప్రకృతిక ఇతి-నను బ్రహ్మ జగతో ర్వైలక్షణ్యం కుత ఇత్యతఆహ- తథా త్వంచ శబ్దా దితి- తథాత్వం వైలక్షణ్యం- విజ్ఞానం చావిజ్ఞానంచేత్యాది శ్రుతితో వగతమిత్యర్థః॥

అవ॥ నను బ్రహ్మవ జ్జగదపి చేతనం శ్రూయతే-తేహేమేప్రాణా అహంశ్రేయసే వివదమానాః - మృదబ్రవీత్ - ఆపోబ్రువన్ - తేహవాచమూచు స్త్వం న ఉద్గాయే త్యాది శ్రుతిభి రిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౫॥ అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యామ్॥

వృ॥ ఉక్తశంకానిరాసార్థ స్తుశబ్దః - ఉక్తశ్రుతిభి ర్న జగత శ్చేతనత్వం ప్రత్యేతవ్యం- యతో మృదాద్యభిమానినీనాం దేవతానాంతత్ర వ్యపదేశో భవతి నమృదాది మాత్రస్య ఇదం కుతః- విశేషానుగతిభ్యాం - కౌషితకీబ్రాహ్మణే- బృహదారణ్యకేచ ప్రాణసంవాదే-ఏతాహ వై దేవతా అహం శ్రేయసే వివదమానాఇతి- శ్రుతప్రాణానాం దేవతాశబ్దేన విశేషితత్వా న్నప్రాణా ఇంద్రియాణి - కింతు తదధిష్ఠాన దేవతాఇతి నేంద్రియాదిజగత శ్చేతనత్వం అగ్ని ర్వాగ్భూత్వా ముఖం ప్రావిశదిత్యాది మంత్రార్థవాదాదిషు సర్వత్ర తదభిమాని దేవతానా మనుగతిశ్రవణాచ్చ నచేతనం జగత్ - తేహ వాచమూచురిత్యత్రాపి తేహదేవాః వాచం వాగభిమానినీం దేవతాం ఊచుః - త్వమితి త్వం న ఉద్గాయేతి భోగమస్మభ్యం సంపాదయేత్యర్థో బోధ్యః-తస్మా దచేతనస్య జగతో వైలక్షణ్యా న్న చేతనప్రకృతికత్వమితి ప్రాప్తే॥

రాద్ధాంతః॥

సూ॥ ౬॥ దృశ్యతేతు॥

వృ॥ పూర్వపక్ష నిరాసార్థ స్తుశబ్దః- యదుక్తం చేతనవిలక్షణం జగ న్నతత్ప్రకృతికమితి- తన్న-చేతనా త్పురుషా త్తద్విలక్షణానాం నఖలోమాదీనా మచేతనానాం- అచేతనాచ్చ గోమయా చ్చేతనానాం వృశ్చికాదీనాముత్పత్తి ర్యతో దృశ్యతే అత ఇత్యర్థః - ప్రకృతివికారయో రత్యంత సాదృశ్యే ప్రకృతివికార భావానుపపత్త్యా యత్కించి త్సాదృశ్యం వాచ్యం-తచ్చ ప్రకృతేపి జగతి స్ఫురణా ద్యనువృత్త్యా సమానమితి భావః- కించ- బ్రహ్మణ్యుపనిష ద్వ్యతిరిక్త తర్కాదేః ప్రమాణస్య ప్రవేశాభావా న్నతేన విరోధః సమన్వయస్య- తథాచ శ్రుతిః- నైషా తర్కేణ మతిరాపనేయా ప్రోక్తాన్యేనైవ సుజ్ఞానాయ ప్రేష్ఠేతి- కో అద్ధా వేదక ఇహ ప్రవోచదియం విసృష్టి ర్యత ఆబభూవేతి- బ్రహ్మవిషయా మతిరేషా తర్కేణ నాపనేయా నప్రాపణీయేత్యర్థః- యద్వా- కుతర్కేణాపనేయా నిరస్యా నభవతి కింత్వన్యేనైవాచార్యేణ వేదవిదా ప్రోక్తా సతీ సుజ్ఞానాయ ఫలావసాయి సాక్షాత్కారాయ భవతి హిప్రేష్ఠ ప్రియతమేతి నచికేతసం ప్రతి మృత్యోర్వచనం-క ఇహ బ్రహ్మ-వ్యవహారభూమౌ అద్ధా సాక్షాద్వేద కోవా తత్ప్రవోచత్ ప్రావోచదిత్యర్థః - ఛాందసో దీర్ఘలోపః య ఆత్మన స్సకాశాదియం వివిధాసృష్టి ర్బభూవ స ఏవ స్వం రూపం వేద నాన్యఇతి మంత్ర ప్రతీకయో రర్థః॥

సూ॥ ౭॥ అసదితిచే న్నప్రతిషేధ మాత్రత్వాత్॥

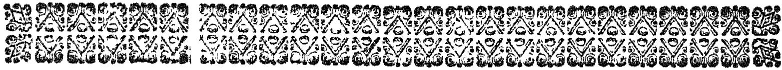
వృ॥ నను చేతనస్య నామాదిహీనస్య అచేతన నామాదిమ జ్జగద్ధేతుత్వే ఉత్పత్తేః

వం యదాదిత్యాఖ్యం చక్షు స్తద్దృష్టిః కర్తవ్యేత్యువాచ ఏవమగ్రేపి స్వావయవేషు వైశ్వానరావయవదృష్టిరితి ద్రష్టవ్యం - పృథగ్వర్త్మాన్ వాయుః వైశ్వానరస్య ప్రాణః ముఖ్యం స్వముఖావచ్ఛిన్నం యన్నభ స్తస్మి న్నధ్యాత్మం నభసి యోధిదైవం బహులఆకాశో వైశ్వానరస్య దేహమధ్యాత్మావయవః తద్దృష్టి రిత్యువాచేత్యర్థః ముఖ్యాః స్వముఖసంభవాః తాస్వప్సు వైశ్వానరస్య వస్తిభూతా రై పదవాచ్యా యా ఆప స్తద్దృష్టి రిత్యువాచేత్యర్థః ఏవం స్వచుబుకే అధరముఖఫలకే ప్రతిష్ఠాపదవాచ్యా వైశ్వానరస్య పాదభూతా పృథివీ ద్రష్టవ్యేతి॥

సూ॥ ౩౨॥ ఆమనంతిచైనమస్మిన్॥

వృ॥ అస్మిన్ ప్రాదేశపరిమాణే చుబుకమూర్ధాంతరాళే ఏనం పరమేశ్వరం జాబాలా ఆమనంతి అతోపి ప్రాదేశమాత్రశ్రుతి రుపపన్నేత్యర్థః ఏవమామనంతి- య ఏషోనంతోవ్యక్త ఆత్మా సోవిముక్తే ప్రతిష్ఠితఇతి- సోవిముక్తః కస్మిన్ ప్రతిష్ఠితఇతి వరణాయాం నాస్యాంచమధ్యే ప్రతిష్ఠితఇతి- కైవ వరణా కైవ నాసీతి- సర్వానింద్రియకృతాని పాపాని వారయతి నాశయతి వరణానాసీతి- కతమచ్చాస్య స్థానం భవతీతి భ్రువో ర్ఘ్రాణస్య యస్సంధి స్సఏష ద్యులోకస్య పరస్య సంధిర్భవతీతి- అస్యార్థః- య ఏషః ప్రసిద్ధః పరమాత్మాఽనంతః అవ్యక్తః స్వరూపేణానభివ్యక్తః దుర్విజ్ఞేయఇతి యావత్ తం కథం విజానీయాదిత్యత్ర ప్రశ్నే యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం సఇతి- సహి పరమాత్మా జీవాత్మని అవిముక్తే వ్యవహారతః సంసారిణి ప్రతిష్ఠితః పరస్యైవ ప్రత్యక్త్వాదిత్యర్థః- పునరత్రి రపృచ్ఛత్- సఇతి- యాజ్ఞవల్క్యబ్రూతే వరణాయామితి- వరణాపదార్థం వదన్ శబ్దేనిర్వక్తి సర్వాణీతి - సర్వానింద్రియవృత్తి కృతాన్ దోషాన్ వారయతీతివరణాభ్రువావిత్యర్థః సర్వానింద్రియకృతాన్ దోషా న్నాశయతీతి నాసీతి - తథాచ నియమ్యజీవద్వారా నియంతు రీశ్వరస్యాధిష్ఠానత్వా న్నాసాభ్రువోః పాప్మనాశకత్వమితి సిద్ధం- తత్రా స్థానవిశేష జిజ్ఞాసయా పృచ్ఛతి - కతమచ్చేతి-పూర్వోక్తమధ్యశబ్దార్థం స్పష్టయతి భ్రువోరితి- తదేవ స్థానమిత్యర్థః- సంధి ద్యులోకస్య స్వర్గస్య పరస్య చ బ్రహ్మలోకస్య సంధిత్వే నధ్యేయఇత్యాహ- సఇతి- తస్మాత్పరమాత్మోపాస్తిపరం వైశ్వానరవాక్యమితి సిద్ధం॥

ఇతిశ్రీబ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ద్వితీయః పాదః.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

సూ॥ ౧॥ ద్యుభ్వాద్యాయతనం స్వశబ్దాత్॥ అ॥౧॥

వృ॥ పూర్వం త్రైలోక్యాత్మా వైశ్వానరః పరమాత్మేత్యుక్తం తర్హి త్రైలో
క్యాయతన మన్యదిత్యాశంక్య సమాధానా దాక్షేపసంగతిః - యద్వా ఉపక్రమస్థ
సాధారణవైశ్వానరశబ్దస్య వాక్యశేషస్థ లింగేన ద్యుమూర్ధత్వాదినా బ్రహ్మపరత్వ
వత్ ఇహాప్యుపక్రమస్థ సాధారణాయతనత్వస్య వాక్యశేషస్థ సేతుశ్రుత్యా పరిచ్ఛిన్నే
ప్రధానాదౌ సేతుశబ్దాద్ధి వ్యవస్థాస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః- ప్రాయశో నిర్విశే
షే బ్రహ్మణ్యస్మిన్పాదే వాక్యానాం సమన్వయప్రతిపాదనాత్ శ్రుత్యధ్యాయ పాద
సంగతయో బోధ్యాః అత్ర పూర్వపక్షే ప్రధానాద్యుపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే బ్రహ్మ
ప్రమితిరితి వివేకః ఆథర్వణికే ముండకే శ్రూయతే- యస్మిన్ ద్యౌః పృథివీ చాంతరిక్ష
మోతం మనస్సహప్రాణైశ్చ సర్వైః తమేవైకం జానథాత్మానమన్యావాచో విముం
చథ అమృతస్యైష సేతురితి- అస్యార్థః- లోకత్రయాధిష్ఠానతోక్త్యా పంచీకృత
భూతాధిష్ఠానత్వమాహ- యస్మిన్నితి- కార్యబ్రహ్మాఖ్య సమష్ట్యంతః కరణస్యాత్మ
న్యేవ కల్పితత్వమాహ- మన ఇతి- ఇంద్రియ సమష్టి దేవతానాం తత్రైవ కల్పితత్వం
సూచయతి సహేతి- ప్రాణైరింద్రియాధిష్ఠానదేవైః చకారేణ భూతసూక్ష్మా విద్యాజీ
వాంతర్యామిణా మధ్యస్తత్వం ధ్వనితం- సవిలాసాం ప్రకృతిం మాయాఖ్యాం శ్రుత్యుక్త
తకారాగ్నినా విలాప్య తమేవాధిష్ఠానభూత మద్వయాత్మానం విజానథేతి ముము
క్షూన్ ప్రత్యాహ మాతా శ్రుతిః తమేవేతి వాచ్య వాచక కల్పనానా మైక్యసాక్షా
త్కారా ద్బాధమాహ అన్యాఇతి- ఏష సాక్షాత్కారః సవిలాసా విద్యానివృత్తి లక్ష
ణామృతత్వస్య సేతుః వ్యవస్థాపక ఇత్యాహ అమృతస్యేతి- విజానథేత్యనేనోక్తః సా
క్షాత్కార ఏష ఇత్యుచ్యతే అమృతస్యామృతత్వస్య - అత్ర ద్యుభ్వాదినా మోతత్వ

శ్రవణాత్కించిదాయతనం ప్రతీయతే. తత్కిం ప్రధాన ముత జీవః ఆహోస్విద్బ్రహ్మేతి సంశయః తత్ర ప్రధానాదిరితి ప్రాప్తేబ్రూమః-ద్యుభ్వాద్యాయతనం- ద్యౌశ్చ భూశ్చ ద్యుభువౌ ద్యుభువా వాదిర్యస్య ద్యౌః పృథివ్యంతరిక్షమిత్యేవ మాత్మకస్య తద్ద్యుభ్వాది తదాయతనం బ్రహ్మైవ కుతః స్వశబ్దాత్ స్వస్య బ్రహ్మణో వాచకోయ మాత్మశబ్దః తస్మాదిత్యర్థః తమేవైకం జానథాత్మాన మిత్యాత్మశబ్ద శ్రవణాదితి॥

సూ॥ ౨॥ ముక్తోపసృప్య వ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ కించ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మైవ కుతః ముక్తైరుపసృప్యం ముక్తోపసృప్యం తస్య ప్రధానోనిర్దేశః ముక్తోపసృప్యత్వ వ్యపదేశాదిత్యర్థః - యద్వా ముక్తైరుపసృప్యం ప్రాప్యం తస్యాత్రనిర్దేశాదిత్యర్థః - ముక్తోపసృప్యత్వ వ్యపదేశాదితి పాఠే నకశ్చిత్ప్రయాసః భిద్యతేహృదయగ్రంథి శ్ఛిద్యంతే సర్వసంశయాః - క్షీయంతేచాస్యకర్మాణి తస్మిన్దృష్టే పరావరే - తథావిద్వాన్నామ రూపా ద్విముక్తః పరాత్పరం పురుషముపైతి దివ్యమితి- ఇదంచ ముక్తోపసృప్యత్వం బ్రహ్మణఏవ శ్రుత్యంతరే ప్రసిద్ధం- యదా సర్వే ప్రముచ్యంతే కామాయేస్య హృదిశ్రితాః- అథ మర్త్యోఽమృతోభవ త్యత్ర బ్రహ్మసమశ్నుతఇతి - అపిచ తమేవైకం జానథాత్మాన మన్యావాచోవిముంచథేతి వాగ్విమోకపూర్వకం విజ్ఞేయత్వం బ్రహ్మలింగం శ్రుత్యంతరే తథా దృష్టత్వాత్ తమేవ ధీరోవిజ్ఞాయ ప్రజ్ఞాంకుర్వీత బ్రాహ్మణః- నానుధ్యాయా ద్బహూంచ్ఛబ్దా న్వాచోవిగ్లాపనం హి తదితి - హృదయగ్రంథి ర్మిథ్యాజ్ఞాన రాగద్వేషాదిః తద్రహితో భూత్వా ఛిన్నసంశయస్సన్ క్షీణకల్మషో యః తస్య హృదయే పరమాత్మా ప్రకాశిత ఇత్యర్థః-దృష్టఇతి నిమిత్త సప్తమీ తద్దర్శనార్థమిత్యర్థః యథా నద్యః స్వనామ రూపాభ్యాం నిర్ముక్తాః సముద్రం ప్రాప్య తదాత్మనా తిష్ఠంతి తథా విద్వానపి సాక్షాత్కృత బ్రహ్మ నామరూపకారణా విద్యాతో విముక్తః పరా దవ్యాకృతాఖ్యా దక్షరా త్పరమస్పృష్టానర్థం పురుషం పూర్ణం దివ్యమఖండ సిద్ధాతుమాత్మత్వేనాప్నోతీతి ముక్తోపసృప్యత్వ వాక్యార్థః యదా జ్ఞానావస్థాయా మస్యవిదుషో హృదిస్థితాః కామాదయః తన్మూలావిద్యాచ నివర్తంతే పునర్జన్మసంపాదక కర్మాభావావస్థాం వక్తుమథేతి ధీరో వివేకజ్ఞానీ- వివేకజ్ఞానమత్ర పదార్థజ్ఞానం వాక్యార్థజ్ఞానార్థత్వేన- కర్మకాండ వైముఖ్యం ముముక్షుణా కార్యమిత్యాహ - నానుధ్యాయాదితి- అనాత్మార్థ శబ్దాధ్యయనఫలమాహ - వాచఇతి - వాచఇత్యేత త్కంఠతాల్వాదీనా ముపలక్షణం వాగాదిశోషణమేవ బహుశబ్దచింతన ఫలమిత్యర్థఃతస్మాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం పరం బ్రహ్మ॥

సూ॥ ౩॥ నానుమానమతచ్ఛబ్దాత్॥

వృ॥ అనుమీయత ఇత్యనుమానం ప్రధానం సాంఖ్యపరికల్పితం నద్యుభ్వాద్యాయతనం కస్మాత్ అతచ్ఛబ్దాత్ తస్య ప్రధానస్యానుమానస్య శబ్దః తచ్ఛబ్దః స నేత్యతచ్ఛబ్దః తస్మాత్ప్రధానప్రతిపాదకశబ్దస్యాశ్రవణాదిత్యర్థః ప్రత్యుత తద్విరోధిశబ్దా ఏవ యస్సర్వజ్ఞ స్సర్వవిదిత్యాదయో వర్తంత ఇతి భావః॥

సూ॥ ౪॥ ప్రాణభృచ్చ॥

వృ॥ ప్రాణభృజ్జీవోఽపి నద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః అతచ్ఛబ్దాదేవ- యద్యప్యాత్మశబ్ద స్సాధారణః తథాపి జీవస్య సర్వజ్ఞత్వం ద్యుభ్వాద్యాయతనత్వంచ అంజసా న సంభవతీత్యాత్మశబ్దస్య తచ్ఛబ్దత్వమేవ॥

అవ॥ జీవనిరాసే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౫॥ భేదవ్యపదేశాత్॥

వృ॥ న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః భేదవ్యపదేశాత్ తమేవైకం జానథేతి జ్ఞాతృజ్ఞేయభావేన భేదేన వ్యపదేశాదిత్యర్థః జీవస్య ముముక్షుత్వేన జ్ఞాతృత్వాత్పరిశేషాత్ జ్ఞేయం ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేతి॥

అవ॥ తత్రైవ హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౬॥ ప్రకరణాత్॥

వృ॥ కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమిదం విజ్ఞాతం భవతీత్యుపక్రమాత్పరమాత్మన ఏవేదం ప్రకరణం నహి జీవజ్ఞానాత్సర్వజ్ఞానం భవతి తస్మాత్ప్రకరణాదపి న ప్రాణభృదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౭॥ స్థిత్యదనాభ్యాంచ॥

వృ॥ అపిచ-న ప్రాణభృద్ద్యుభ్వాద్యాయతనం కుతః స్థిత్యదనాభ్యామితి పంచమీ ద్వివచనం ద్యుభ్వాద్యాయతనం ప్రకృత్య ద్వాసుపర్ణేతి మంత్రే జీవస్యాదనం-పరమాత్మనః స్థితిరితి ద్వౌనిర్దిశ్యేతే తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీత్యదనం- అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యౌదాసీన్యేన స్థితిర్నిర్దిశ్యతే ఇదంచ ద్యుభ్వాద్యాయతనస్య బ్రహ్మత్వేఘటతే నాన్యథేతి - తస్మాద్ద్యుభ్వాద్యధిష్ఠానం పరబ్రహ్మజ్ఞేయమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౮॥ భూమా సంప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ ॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వ మాత్మశబ్దాత్ ద్యుభ్వాద్యాయతనం బ్రహ్మేత్యుక్తం తదయుక్తం తరతిశోక మాత్మవిదిత్యత్ర బ్రహ్మణ్యప్యాత్మశబ్ద ప్రయోగాదిత్యాక్షేపసంగత్యా స్యారంభః- పూర్వపక్షే ప్రాణోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే బ్రహ్మప్రమితి రితి- ఏవమేవ నిర్విశేషవాక్య విచారే పూర్వపక్షే యస్యకస్యచి దుపాస్తిః ఫలం- సిద్ధాంతే బ్రహ్మజ్ఞానమేవేతి బోధ్యం -ఛాందోగ్యే శ్రూయతే శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి సోహం భగవశ్శోచామి తంమా భగవాం చ్ఛోకస్య పారం తారయత్వితి నారదేనపృష్ట స్సనత్కుమారో నామ బ్రహ్మేత్యుపదేశ పున ర్నారదః అస్తిభగవో నామ్నో భూయఇతి పప్రచ్ఛ తస్యోత్తరం వాగ్వావనామ్నో భూయసీ తథా అస్తి భగవో వాచోభూయఇతి ప్రశ్నే మనోవావ వాచోభూయ ఇత్యుత్తరం-ఏవం ప్రాణపర్యంతం భూయః ప్రశ్నోత్తరే దృశ్యేతే ప్రాణోపదేశానంతరం ప్రశ్నంవినైవేదం శ్రూయతే భూమాత్వేవ విజిజ్ఞాసితవ్యఇతి భూమానం భగవో విజిజ్ఞాసఇతి యత్ర నాన్యత్పశ్యతి నాన్యచ్ఛృణోతి నాన్యద్విజానాతి సభూమా అథ యత్రాన్యత్పశ్యత్యన్యచ్ఛృణో త్యన్యద్విజానాతి తదల్పమిత్యాది- అస్యార్థః నాల్పే సుఖ మస్తి- భూమైవ సుఖం తస్మాన్నిరతిశయం సుఖమిచ్ఛతా భూమైవ విజిజ్ఞాసితవ్యః విశేషేణజ్ఞాతుమేష్టవ్యఇతి సనత్కుమారేణోక్తే ముముక్షునారదః తదుపశ్రుత్య భగవన్ భూమానమేవ విశేషేణ జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యాహ భూమానం భగవఇతి భూమ్నో లక్షణమాహ యత్రేతి- వ్యవహారాతీతం పూర్ణవస్త్వేవ భూమేత్యర్థః లక్షణం వ్యతిరేకముఖేన స్పష్టయితుం పరిచ్ఛిన్నలక్షణమాహ అథేతి ఏవంస్థితే సంశయః-కింప్రాణో భూమా ఉత పరమాత్మేతి ప్రాణోవా ఆశాయా భూయానితి పూర్వం ప్రాణస్య సన్నిధానాత్ప్రాణో భూమేతి యుక్తం నచ తరతి శోక మాత్మవిదితి ప్రశ్నవాక్యే ఆత్మోపక్రమేణాత్మప్రకరణా త్సన్నిధేర్బాధ్యత్వమితి వాచ్యం నామబ్రహ్మే త్యుపాస్స్వేతి సమాధానవాక్యే నామాదే ర్బ్రహ్మణఏవోపదేశేన ప్రశ్నస్థాత్మశబ్దస్యాపి నామాదిపరత్వేన ఆత్మపరత్వాభావా దాత్మప్రకరణాసిద్ధేః ప్రశ్నోత్తరయో రేకార్థత్వనియమాత్ తస్మాత్ప్రాణో భూమేతి ప్రాప్తేబ్రూమః- భూమా పరమాత్మైవ కుతః స ప్రసాదాదధ్యుపదేశాత్ సమ్యక్ప్రసీదత్యస్మిన్ జీవస్వరూపమితి సంప్రసాదః సుషుప్త్యవస్థా తస్యాంచావస్థాయాం ప్రాణోజాగర్తీతి సంప్రసాదశబ్దేన ప్రాణఉచ్యతే- ప్రాణాదూర్ధ్వం భూమ్న ఉపదేశాదిత్యర్థః-ప్రాణోపదేశానంతరం ఏషతువా అతివదతి యస్సత్యే నాతివదతీతి తుశబ్దేన ప్రాణవాద స్యాసతివాదత్వముక్త్వా సత్యశబ్దవాచ్య పరమాత్మవాద స్యాతివాదత్వం బ్రువన్ భూమానముపదిదేశ అతో భూమ్నః ప్రాణాదూర్ధ్వముపదేశ ఇతి గమ్య

తే కించ తరతి శోకమాత్మవిదిత్యాత్మప్రకరణాత్ భూమా పరమాత్మా- నచ ప్రకరణాసిద్ధిః ఆత్మోపదేశార్థంనామాద్యుపదేశాత్ - అన్యథా నామబ్రహ్మేత్యుపాస్త్యాదేః తరతిశోక మాత్మవిదితి ప్రశ్నోత్తరత్వాసిద్ధేః అతో భూమాపరమాత్మా నామాదిప్రాణాంత మతీత్య సత్యశబ్దవాచ్య ఆత్మా ఉత్కృష్టఇతి యోవదతి ఏష అతివదతీతి శ్రుత్యర్థః॥

సూ॥ ౯॥ధర్మోపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ యత్ర నాన్యత్పశ్యతీత్యాదినా ఉక్తానాం సర్వవ్యవహారాభావాది ధర్మాణాం పరమాత్మన్యేవోపపత్తేః పరమాత్మైవ భూమా యత్ర త్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కంపశ్యేదిత్యాది శ్రుత్యంతరే సర్వవ్యవహారాభావస్య పరమాత్మధర్మత్వావగతత్వాత్ యోవై భూమా తత్సుఖం నాల్పే సుఖమస్తి భూమైవ సుఖమితి దుఃఖ సహిత సుఖనిరాకరణేన భూమ్నస్సుఖత్వం దర్శితం బ్రహ్మధర్మః-ఏవం యోవై భూమాతదమృతమితి శ్రూయమాణమమృతత్వం బ్రహ్మధర్మః అతోన్యదార్తమితి శ్రుతేః ఆతమాత్మాతిమ ద్వినాశిత్వియూనత్ ఏనం స్వేమహిమ్ని ప్రతిష్ఠితత్వం సర్వగతత్వం సర్వాత్మకత్వం చైతే ధర్మాః బ్రహ్మణ్యేవోపపద్యంతే తస్మాత్ప్రాణోనోపాస్యః కింతు భూమా పరమాత్మాజ్ఞేయఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౦॥ అక్షరమంబరాంతధృతేః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వం సత్యశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వాత్ భూమా బ్రహ్మేత్యుక్తం తద్వదత్రాప్యక్షరశబ్దస్య వర్ణేషు రూఢత్వాద్వర్ణఏవాక్షరమస్త్వితిదృష్టాంత సంగతిః- ఓంకారరూపాక్షరోపాస్తిః బ్రహ్మజ్ఞానమిత్యుభయత్ర ఫలం- బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- కస్మిన్నుఖల్వాకాశ ఓతశ్చప్రోతశ్చేతి సహోవాచైతద్వైతదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదం త్యస్థూల మనణ్వహ్రస్వ మదీర్ఘమిత్యాది-అస్యార్థః-యదూర్ధ్వం యాజ్ఞవల్క్య దివో యదర్వాక్పృథివ్యాః యే చోభే ద్యావాపృథివ్యా యదంతరిక్షం యద్భూతం యద్భవిష్యచ్చ తత్సర్వం కస్మిన్నోతం ప్రోతం చేతి గార్గ్యాప్రశ్నే కృతే యాజ్ఞవల్క్యేనాకాశే తత్సర్వమోతం ప్రోతం చేతి నిరస్తే గార్గీ పునరపృచ్ఛత్ ఆకాశోఽవ్యాకృతాఖ్యః కస్మిన్నోతప్రోతత్వేన తిష్ఠతీతి యాజ్ఞవల్క్యస్త్వాహ- హే గార్గి త్వయా యత్పృష్టమాకాశస్యాధికరణం తదేతదక్షరమస్థూలాది విశేషణకం బ్రహ్మవిదోవదంతీతి అత్ర సంశయః కిమక్షరశబ్దేన వర్ణ ఉచ్యంతే ఉత బ్రహ్మేతి అక్షరసమామ్నాయ ఇత్యాదౌ అక్షరశబ్దస్య వర్ణే ప్రసిద్ధత్వాద్వర్ణ ఏవాక్షరశబ్ద వాచ్యఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః - అక్షరం బ్రహ్మైవ కుతః అంబరాంతధృ

తేః పృథివ్యాదే రాకాశాంతస్య వికారజాతస్య ధారణాదిత్యర్థః విషయవాక్యార్థ కథన సమయే అంబరాంతధారణం ప్రతిపాదితం॥

అవ॥ నన్వంబరాంతధారణం ప్రధానేపి సంభవతీత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౧॥ సాచప్రశాసనాత్॥

వృ॥ సాచధృతిః పరమేశ్వరస్యైవ కర్మ నాన్యస్యాచేతనస్య కుతః ప్రశాసనాత్ ఏతస్య వా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యా చంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇత్యాదినా ప్రశాసనశ్రవణాదిత్యర్థః ప్రశాసనంనామ ఆజ్ఞా సాచ చేతనస్యైవ నాచేతనస్య ప్రధానస్యేతి తస్మాదక్షరం బ్రహ్మ॥

సూ॥ ౧౨॥ అన్యభావవ్యావృత్తేశ్చ॥

వృ॥ ఇతశ్చ పరమాత్మైవాక్షరశబ్దవాచ్యః తస్యైవేశ్వరస్య ప్రశాసనం కర్మ కుతః అన్యభావవ్యావృత్తేః అన్యస్య ప్రధానాదే ర్భావో ధర్మః అన్యభావః తద్వ్యావృత్తేః తద్విపరీతధర్మ శ్రవణాదిత్యర్థః తద్వా ఏతదక్షరంగార్గ్యదృష్టం ద్రష్ట్రశ్రుతం శ్రోత్రమతం మంత్రవిజ్ఞాతం విజ్ఞాత్రితి- ద్రష్టృత్వాదయో నాచేతనే సంభవంతి తస్మాద్ద్రష్టృత్వాది సమానాధికరణ ప్రశాసనవాక్యా త్పరమాత్మైవాక్షరం నాన్యదతోస్తి ద్రష్ట్రనాన్యదతోస్తి శ్రోతృనాన్యదతోస్తి మంతృనాన్యదతోస్తి విజ్ఞాత్రితి ద్రష్ట్రాద్యంతరనిషేధాచ్చనజీవోప్యక్షరమితితస్మాదక్షరంబ్రహ్మజ్ఞేయమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౧౩॥ ఈక్షతి కర్మవ్యపదేశాత్సః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వ మోంకారస్య పూర్వపక్షత్వేన బుద్ధౌ సాన్నిధ్యా త్తస్మిన్నోంకారే ధ్యాతవ్యమిహ నిరూప్యతఇతి బుద్ధిసాన్నిధ్యా త్సంగతిః యద్వా పూర్వ మక్షరశబ్దస్య వర్ణే రూఢస్యాపి జగద్ధృతి లక్షణలింగేన బ్రహ్మణి నక్షరతీతి వ్యుత్పత్త్యా అచలత్వా దనాశిత్వా ద్వ్యాపిత్వా ద్వా యోగవృత్తి రాశ్రితా తద్వదిహాపి దేశపరిచ్ఛిన్న ఫలశ్రుతిలింగేన పరశబ్దస్యాపేక్షిక పరత్వ విశిష్టే హిరణ్యగర్భే వృత్తిరస్త్వితి దృష్టాంత సంగతిః- కార్యబ్రహ్మణ ఉపాస్తిః పూర్వపక్షఫలం- సిద్ధాంతే పరబ్రహ్మోపాస్తిరితి భేదః అథర్వణే శ్రూయతే-ఏతద్వై సత్యకామ పరంచాపరంచ బ్రహ్మ యదోంకార స్తస్మా ద్విద్వా నేతేనైవాయతనే నైకతర మన్వేతీతి ప్రకృత్య యః పునరేతం త్రిమాత్రే ణోమిత్యనేనైవాక్షరేణ పరం పురుష మభిధ్యాయీతేత్యాది- అస్యార్థః- పిప్పలాదో నామాచార్యః సత్యకామేన పృష్టో వ్యాచష్టే-హే సత్యకామ పరం నిర్విశేషం అపరం కార్యబ్రహ్మ యత్ తదేతదేవ ద్వయ మోంకా

రః సహి ప్రతిమేవ విష్ణోః తస్య ప్రతీకః తస్మాత్ప్రణవం బ్రహ్మాత్మనా విద్వానేతే
నోంకారధ్యానేనాయతనేన ప్రాప్తిసాధనేన పరాపరయో రేకతరమన్వేతి యదా
ఏకమాత్రేణ ద్విమాత్రేణ హిరణ్యగర్భోపాస్తిః కుర్యాదితి దర్శయిత్వా బ్రవీతి యః
పునరోమిత్యక్షరం త్రిమాత్రమితి తృతీయా ద్వితీయార్థే నేయా బ్రహ్మోంకా
రాభేదా ప్రక్రమాత్ తథావిధ మక్షరం సూర్యాంతస్థం పరం ధ్యాయీతేతి స ఉపా
సకః సూర్యం ప్రాప్తః సామభిః బ్రహ్మలోకం ప్రతినీయత ఇతి బ్రవీతి అత్ర సంశయః
కిమపరం ధ్యాతవ్య ముపదిశ్యతే కింవా పరంబ్రహ్మేతి అపరమితి ప్రాప్తే బ్రూమః స
ధ్యాతవ్యః పరమాత్మైవ కుతః- ఈక్షతికర్మ వ్యపదేశాత్- వాక్యశేషే ధ్యాతవ్యస్యే
క్షతికర్మత్వ వ్యపదేశాదిత్యర్థః సఏతస్మా జ్జీవఘనా త్పరాత్పరం పురిశయం పురుష
మీక్షత ఇతి సధ్యాతా జీవఘనశబ్దేన బ్రహ్మలోక ఉచ్యతే సకల జీవాభిమాని హిరణ్య
గర్భాధారత్వాత్ తథాచ బ్రహ్మలోకాత్ లోకాంతరాపేక్షయా పరాత్ పరం
పురుషం పరమాత్మాన మీక్షతే సాక్షాత్కరోతీత్యర్థః ఈక్షతిపదార్థస్య దర్శ
నస్య లోకే యథార్థ విషయకత్వాత్ యథార్థస్వరూప పరమాత్మైవ ఈక్షతి
కర్మేతి తత్సమానవిషయక ధ్యానస్యాపి పరమాత్మైవ విషయః ధ్యానేక్షణయో
కవిషయత్వ నియమాత్ యథా పాదోదర స్త్వచా వినిర్ముచ్యత ఏవగ్ం హవై స
ప్మనా వినిర్ముక్త ఇతి పాపనిర్మోక ఫలవచనం పరమాత్మానం ధ్యేయం సూచయ
పాదోదరస్సర్పః తస్మాత్ప్రముక్త్యర్థ మోంకారే ధ్యాతవ్యః పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౪॥ దహర ఉత్తరేభ్యః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ పూర్వం పురుషశబ్దస్య బ్రహ్మణి రూఢత్వా ద్బ్రహ్మోపాస్యమిత్యుక్తం
తద్వదిహాప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశే రూఢత్వా త్తస్యైవోపాస్యత్వమస్త్వితి దృ
ష్టాంతసంగతిః- పూర్వపక్షే ఆకాశాద్యుపాస్తిః ఫలం - సిద్ధాంతే పరోపాస్తిద్వారా
క్రమముక్తిరితి- ఛాందోగ్యే భూమవిద్యానంతరం శ్రూయతే- అథయదిదమస్మిన్ బ్ర
హ్మపురే దహరం పుండరీకం వేశ్మ దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ స్తస్మిన్ యదంత స్త
దన్వేష్టవ్యం తద్వావ విజిజ్ఞాసితవ్యమిత్యాది- అస్యార్థః - విద్యాంతరారంభో థశ
బ్దార్థః యదిదమితి ప్రసిద్ధం హృదయం పరామృష్టం అస్మిన్నితి ప్రత్యక్షతోవ్యక్తేః బ్ర
హ్మపురం శరీరం అస్మిన్ దహరం సూక్ష్మ హృత్పుండరీకం తద్గాకారత్వా ద్ధృదయ
స్య వేశ్మత్వం సంపాదయతి దహర ఇతి- దహరస్సూక్ష్మః అస్మిన్ హృదయే అంతరా
కాశః పరమాత్మా సదా తిష్ఠతీత్యర్థః తస్మిన్ హృదయే వ్యవహితత్వేపి యోగ్య
త్వా త్తచ్ఛబ్దేన హృదయపరామర్శః తదాకాశాఖ్యం బ్రహ్మ అన్వేష్టవ్యం విచార్యం
విజిజ్ఞాసితవ్యం జ్ఞేయమితి తత్ర దహరపుండరీకే యో దహరాకాశః శ్రుతః సకిం భూ

తాకాశః అహోస్విత్పరమాత్మేతి సంశయే ప్రసిద్ధిబలాద్భూతాకాశ ఇతి ప్రాప్తం యద్వా బ్రహ్మపురశబ్దేన శరీర మభిహితం తత్స్వామి జీవోపస్థితేర్జీవో దహరఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః దహరాకాశః పరమాత్మైవ కస్మాత్ ఉత్తరేభ్యో వాక్యశేషగతేభ్యో హేతుభ్యః తథాహి జిజ్ఞాస్యత్వేనాభిమతస్య దహరస్యాకాశస్యతం చేద్బ్రూయు రిత్యుపక్రమ్య కిం తదత్ర విద్యతే యదన్వేష్టవ్యం యద్వా వవిజిజ్ఞాసితవ్య మిత్యాక్షేప పూర్వకం సమాధానవాక్యం సబ్రూయాద్యావాన్వా అయమాకాశ స్తావానేషోంతర్హృదయ ఆకాశ ఉభే అస్మిన్ ద్యావాపృథివీ అంతరేవ సమాహితే ఇత్యాదిక మాకాశోపమానత్వ ద్యావాపృథివ్యధిష్ఠానత్వే దర్శయతి శ్రుత్యర్థస్తు- తమాచార్యం శిష్యా బ్రూయుః కింతదితి హృత్పుండరీకమేవ తావదల్పం తస్మిన్ విద్యమానాకాశోప్యల్పతర ఇత్యేతత్పుండరీకేకమస్తి యత్ శ్రుతియుక్త్యా మన్వేష్టవ్యం- యద్వా వసాక్షాత్కర్తవ్య మిత్యల్పతాదోషేణ దహరస్యాజ్ఞేయత్వ మాక్షిప్తం శిష్యైః తత్ర సమాధానం సబ్రూయాదితి సఆచార్యఃబ్రూయాత్-కిమితి యావానితి అస్మిన్నితి దహరాకాశోక్తిః అల్పత్వ దోషశ్చాకాశోపమానేన నిరాకృతః తథాచ ద్యావాపృథివ్యాద్యధిష్ఠాన మాకాశోపమితం దహరాకాశాఖ్యం బ్రహ్మైస-ఏవమేష ఆత్మాఽపహతపాప్మా విజరోవిమృత్యు ర్విశోకోఽవిజిఘత్సో పిపాసస్సత్యకామస్సత్యసంకల్పఇతిచ ఆత్మత్వాపహతపాప్మత్వాదయో గుణా భూతాకాశే జీవేవా నసంభవంతి జీవే ఆత్మత్వ సంభవేపి ఉత్తరగుణానా మసంభవోబోధ్యః విమృత్యు ర్మరణరహితః విజిఘత్సః విగతా జిఘత్సా అత్తుమిచ్ఛా యస్య సవిజిఘత్సః- తథా తద్యథేహ కర్మచితో లోకః క్షీయత ఏవమేవాముత్ర పుణ్యచితో లోకః క్షీయతఇతి- కర్మణా మంతవత్ఫలముక్త్వా అథయ ఇహాత్మాన మనువిద్య వ్రజంత్యేతాంశ్చ సత్యాన్ కామాన్ తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీతి ప్రకృత దహరాకాశ విజ్ఞానస్యానంతఫలత్వం వదన్ పరమాత్మత్వ మస్య సూచయతి-కామాంశ్చేతిచకారేణ- తేషామప్యుపాస్యత్వ ముక్తం-తథాచ సత్యకామాది గుణక మాత్మాన మనువిద్యానుధ్యాయ యే పరలోకం వ్రజంతి తేషాం సర్వేషు లోకేషు కామచారః స్వేచ్ఛయా సంచరణం అప్రతిహత మనంత మైశ్వర్యం భవతీత్యర్థః - తస్మాదేతేభ్య ఉత్తరేభ్యో హేతుభ్యో దహరాకాశః పరమాత్మా॥

సూ॥ ౧౫॥ గతిశబ్దాభ్యాం తథాహి దృష్టం లింగంచ ॥

వృ॥ ఉత్తరేభ్య ఇత్యస్య ప్రపంచోయం - కించ ఇమాస్సర్వాః ప్రజాః అహరహర్గచ్ఛంత్య ఏతం బ్రహ్మలోకం నవిందంతీతి దహరవాక్యే ప్రకృతం పరమేశ్వరం బ్రహ్మలోకశబ్దేనాభిధాయ ప్రజాశబ్ద వాచ్యానాం జీవానాం ప్రత్యహం తద్గమనయా

గతిరుచ్యమానా గంతవ్య దహరాకాశస్య బ్రహ్మతాం గమయతి- గతిం బ్రహ్మలోకశబ్దం చాభిప్రేత్య గతిశబ్దాభ్యా మిత్యుక్తం సూత్రకారైః- ప్రత్యహం సుషుప్త్యవస్థాయాం జీవస్య బ్రహ్మగమనం తథాహి దృష్టం శ్రుత్యంతరే సతాసోమ్య తదా సంపన్నో భవతీత్యాదౌ తథాచ దహరాకాశే గమనం బ్రహ్మగమనమేవేతి దృష్టత్వం - తథాహి దృష్టమిత్యనేన ప్రత్యహం హిరణ్యగర్భ బ్రహ్మలోకగమనాసంభవా ద్బ్రహ్మైవ లోక ఇతి కర్మధారయ సమాస ఏవ గ్రాహ్య ఇత్యస్మిన్నర్థే అహరహర్గమనమేవ లింగమితి లింగమిత్యనేనోక్తం చశబ్దేన నిషాద స్థపత్యధికరణ న్యాయోఽపి కర్మధారయగ్రహణే సూచితః॥

సూ॥ ౧౬॥ ధృతేశ్చ మహిమ్నోఽస్యాస్మిన్నుపలబ్ధేః॥

వృ॥ ధృతేరపి హేతోః పరమేశ్వర ఏవ దహరాకాశః అనతిక్రాంత ప్రకరణం దహరాకాశం నిర్దిశతి అథయ ఆత్మా స సేతుర్విధృతిరేషాం లోకానా మసంభేదాయేతి విధృతిరితి క్తిజంతత్వా ద్విధారక ఉచ్యతే సేతుశబ్దేన వర్ణాశ్రమాద్యసంకర హేతుత్వ ముచ్యతే నహి సర్వలోక విధారకత్వం బ్రహ్మణోఽన్యస్య సంభవతి అస్య చ విధారణ లక్షణ మహిమ్నోఽస్మిన్ పరమాత్మన్యన్యత్రాపి శ్రుత్యంతరే ఉపలబ్ధేః పరమాత్మ లింగత్వమేవ- ఏతస్యవా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచంద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠత ఇతి తథా ఏష సర్వేశ్వర ఏష భూతాధిపతి రేష భూతపాల ఏష సేతుర్విధరణ ఏషాం లోకానా మసంభేదాయేతి॥

సూ॥ ౧౭॥ ప్రసిద్ధేశ్చ॥

వృ॥ దహరాకాశశబ్దోఽపి పరమాత్మన్యేవ ప్రసిద్ధో నజీవే ఆకాశో హవై నామ నామరూపయో ర్నిర్వహితా- సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యంత ఇత్యాది దర్శనాత్ యద్యప్యాకాశశబ్దస్య భూతాకాశేఽపి ప్రసిద్ధిరస్తి తథాపి యావాన్వా అయ మాకాశ స్తావా నేషోంతర్హృదయ ఆకాశ ఇతి తస్యోపమానత్వేన గ్రహణాత్ నోపమేయ దహరాకాశత్వం సంభవతీతి దహరాకాశః పరమేశ్వర ఏవేతి॥

సూ॥ ౧౮॥ ఇతరపరామర్శాత్స ఇతి చేన్నాసంభవాత్॥

వృ॥ నను య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరా త్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేనరూపేణాభి నిష్పద్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి సంప్రసాదశబ్దేనేతరస్య జీవస్యాప్యస్మిన్ ప్రకరణే పరామర్శాత్ సజీవో దహరాకాశోఽస్త్వితిచేన్న అసంభ

వాత్ జీవే ఆకాశోపమేయత్వాపహతపాప్మత్వాదీనా మసంభవాదిత్యర్థః శ్రుత్య ర్థస్తు య ఏష ఇతి సర్వనామాభ్యాం విద్యావదుక్తః తమేవ సుప్తం సర్వకాలుష్యనిర్ము క్తం వక్తి సంప్రసాద ఇతి- సంప్రసాదశబ్దేన సుషుప్త్యవస్థావాచకేన అవస్థావాను చ్యతే అస్మా దభిమానద్వయ విషయా చ్ఛరీరాత్ స్థూల సూక్ష్మ శరీరద్వయా త్స ముత్థాయ వివిక్త మాత్మానం జ్ఞాత్వా వివేకజ్ఞానం చాత్ర శ్రవణ మనన నిదిధ్యాస నాని తత్ఫలమాహ అభినిష్పద్యత ఇతి- అభినిష్పత్తి స్సాక్షాత్కారః అస్య ఫలమాహ పరమితి- ఉపసంపద్య నిష్పద్యత ఇత్యేతత్ ముఖం వ్యాదాయ స్వపితీతివ ద్ద్రష్టవ్యం జ్యోతిశ్శబ్దస్య సూర్యాదిపరత్వభ్రమం వారయతి ఏష ఇతి ఏతమింద్రం ప్రతి ప్రజాప తిరువాచేత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౯॥ ఉత్తరాచ్చే దావిర్భూతస్వరూపస్తు॥

వృ॥ నన్వపహత పాప్మత్వాదీనా మసంభవా న్నజీవో దహరాకాశ ఇత్యసంగతం శ్రుతిబలేన జీవస్యాప్యపహతపాప్మత్వాది సంభవాత్ తథాహి దహరవిద్యాయా ఉపరి ప్రజాపతివిద్యాయాం య ఏషోక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి హోవాచేతి జాగ్రదవస్థాపన్నం ద్రష్టారం జీవ ముపక్రమ్య ఏతం త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యా మీతి జీవ మేవ పరామృశ్య య ఏష స్వప్నే మహీయమాన శ్చరత్యేష ఆత్మేతి - తద్య త్రైతత్సుప్తస్సమస్తస్సంప్రసన్నస్స్వప్నం న విజానా త్యేష ఆత్మేత్యవస్థాత్రయ వి శిష్టం జీవ మేవ ప్రతిపాద్య తస్యైవ జీవస్యాపహత పాప్మత్వాది దర్శయతి - ఏత దమృతమభయ మేతద్బ్రహ్మేతి- నాహ ఖల్వయమేవం సంప్రత్యాత్మానం జానాత్య యమహమస్మీతి నో ఏవేమాని భూతానీతి- సుషుప్త్యవస్థాయా మింద్రేణోక్తం దోష ముపలభ్య పునః ప్రజాపతిః ఏతం త్వేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామి నో ఏవాన్యత్రై తస్మాదిత్యుపక్రమ్య శరీరనిందాపూర్వక మేష సంప్రసాదోస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే స ఉత్తమః పురుష ఇతి జీవమే వ శరీరాత్సముత్థితం ఉత్తమం పురుషం దర్శయతి తస్మా దపహతపాప్మత్వాదీనాం శ్రుతిబలా జ్జీవే సంభవాత్ జీవో దహరాకాశ ఇతి ఉత్తరాచ్చేదితి సూత్రావయవా ర్థః ఉత్తరాత్ య ఏషోక్షిణీతి వాక్యాత్ శ్రుత్యర్థస్తు ఇంద్రవిరోచనౌ ఖలు సురా సుర రాజానా వాత్మానం వివిదిషంతౌ సమిత్పాణీ ప్రజాపతిం జగ్మతు రాగత్య ద్వాత్రింశద్వర్షాణి బ్రహ్మచర్యమూషతుః అథ తౌ ప్రజాపతిరువాచ కిం కామావిహ స్థాయువామితి- తావూచతుః- య ఆత్మా అపహతపాప్మా తమావాం వివిదిషావ ఇతి- తతః ప్రజాపతి రువాచ ప్రథమం య ఏషోక్షిణీతి జాగ్రదవస్థాయా మక్షిస్థానస్స న్యో దృశ్యతే నాన్యత్రేత స ఆత్మే త్యుక్త్వా స ఏవాపహతపాప్మత్వాది గుణకః ఏత దమృత మేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేతి ఏతచ్ఛ్రుత్వా తావక్షీణకల్మషతయా ఆక్షిప్త

ఛాయాపురుషమాత్మత్వేన గృహీత్వా పునః ప్రజాపతిం పప్రచ్ఛతుః- అథ యో
యం భగవో ప్స్వదర్శే ఖడ్గాదౌచ దృశ్యతే కతమ ఏతేష్వసౌ- అథవా సర్వే
ష్వేక ఏవేతి తమేతం ప్రశ్నం శ్రుత్వా ప్రజాపతిరేతౌ భ్రాన్తావితి జ్ఞాత్వా యది
వయం యువాం భ్రాన్తౌ స్థ ఇతి బ్రూమః తదా దౌర్మనస్యేన తత్త్వం న
గృహ్ణీయాతామిత్యనయోరాశయ మనురుధ్య ప్రత్యువాచ ఉదశరావ ఆత్మాన మీక్షే
థాం తత్ర యద్దృశ్యతే తన్మాం ప్రతిబ్రూతమితి తౌ తద్దృష్ట్వా సంతుష్టహృదయౌ
నాబ్రూతాం అథ ప్రజాపతిరేతౌ విపరీతగ్రాహిణౌ మాభూతామిత్యాశయవాన్ ప
ప్రచ్ఛ కిమత్ర పశ్యథమితి తావూచతు సనఖలోమాదిమంతం ప్రతిబింబపురుష ము
దశరావే పశ్యావేతి ఉత్పత్తినాశవత్త్వాద్యథా శరీరమాత్మా నభవతి ఏవం ఛాయా
పురుషోపి నాత్మేత్యేతౌ విజానీయాతామిత్యాశయవాన్ ప్రజాపతిరువాచ సాధ్వలం
కృతౌ సువసనౌ పరిష్కృతౌ భూత్వా పునరుదశరావే పశ్యత మాత్మానమితి తౌ
సాధ్వలంకృతౌ సువసనౌ ఛిన్ననఖలోమానౌ భూత్వా తథైవ చక్రతుః పునః ప్రజా
పతినా పృష్టౌ తామేవ ఛాయా మూచతుః తదుపశ్రుత్య ప్రజాపతిః బతాహో అ
ద్యాపి భ్రమో నశాంతోఽనయోరితి మత్వాఽఽత్మతత్త్వం కథయామి తౌ యావ
త్కాలేన కల్మషక్షయే స్మద్వాక్యసందర్భ పర్యాలోచనయాఽఽత్మతత్త్వం ప్రతి
పత్స్యేతే స్వయమిత్యువాచ య ఆత్మా పహతపాప్మా ఽ తదమృత మేత దభయ
మేతద్బ్రహ్మేతి తయోర్మధ్యే విరోచనో దేహానుసారిత్వాత్ ఛాయాయాః దేహ
ఏవాత్మతత్త్వమితి మత్వా స్వగృహమాగత్య తథైవాసురా నుపదిదేశ - ఇంద్రస్తు
స్వగృహమాగచ్ఛన్ మార్గ ఏవ ఛాయాత్మనోఽనిత్యత్వాదిదోషం చింతయిత్వా
పునస్సమిత్పాణిస్సన్ ప్రజాపతి సమీప మాగత్య తేన పృష్టస్సన్ మార్గే చింతా
మువాచ ప్రజాపతిస్తు హేఇంద్ర త్వం కల్మషక్షయాయ పున ద్వాత్రింశద్వర్షాణి
బ్రహ్మచర్యం చర అథ ప్రక్షీణకల్మషాయ తే అహమేతమాత్మానం భూయో నువ్యాఖ్యా
స్యామీ త్యవోచత్ సచ తథా చరిత బ్రహ్మచర్యః ప్రజాపతి ముపససాద-ఉపసన్నా
యేంద్రాయ ప్రజాపతి ర్వ్యాచష్టే- యోఽక్షిణి పురుషో దర్శితః ప్రథమే పర్యాయే
సోయ మేష స్వప్నే వాసనామయై ర్వనితాదిభి ర్విషయై ర్మహీయ మానః
సేవ్యమానః అనేకవిధాన్ భోగాన్ భుంజానో విహరతీతి యావత్- ఇదం శ్రుత్వేం
ద్రః శోకభయాద్వివిధబాధానుభవాత్ నస్వప్నే కించిద స్తీత్యువాచ- ఏవముక్తవతి
మఘవతి ప్రజాపతిః పున ద్వాత్రింశద్వర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చర అథాస్య
ప్రక్షీణకల్మషో సీత్యువాచ - చరిత్వాఽఽగతాయేంద్రాయ ప్రజాపతి ర్యోఽ
యమాద్యద్వితీయ పర్యాయయోః అక్షిణి స్వప్నే చాత్మా దర్శితః స ఏవ సుషుప్త్యవ
స్థాయాం ప్రకాశత ఇత్యాహ తద్యత్రైతత్సుప్త ఇతి తదేతదితి సంబంధః- యత్ర య

స్యాం సుషుప్త్యవస్థాయాం ఏతత్స్వప్నం యథా న స్యాత్ తథా సుప్తస్యావ స్థాయా ముపసంహృత కరణగ్రామః సమస్తకరణవ్యాపారకృత కాలుష్యహీనః సంప్రసన్నః స్వప్నమజ్ఞానమాత్రతయా విలాపయన్ ముక్తాద్వ్యావృత్తః స్వప్న ప్రయుక్తం తైజసత్వం విహాయ ప్రాజ్ఞో భూత్వా జ్ఞానక్రియాం వినా స్వరూపచైత న్యేనాజ్ఞానసాక్షీ సాక్ష్యస్య దేహాదేః సత్తా స్ఫూర్తిప్రదత్వాదాత్మేత్యర్థః ఇదం శ్రుత్వా పునరింద్రో న కించిత్తత్ర జ్ఞాయత ఇత్యాహ ఆహేతి ఆహేతి- నిపాతః ఖేదా ర్థః ఖిద్యమానో హీంద్ర ఉవాచ- అయం సుప్తః పురుషః అయ మస్మ్యహమిత్యేవం నాత్మాన మస్యామవస్థాయాం జానాతి ఇమాని భూతాని నో ఏవ జానాతి వినాశ మివ ప్రాప్తో భవతి నాహ మత్ర భోగ్యం పశ్యామీత్యేవం దోషం దృష్ట్వా పునః ప్ర జాపతి ముపససాద ఉపసన్నం పునరువాచ - ఏతావ్యాపి కైకల్మషక్షయో నాభూత్ తదర్థం పునః పంచవర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చరేతి తదేవమేకోత్తరశతం వ ర్షాణి బ్రహ్మచర్యం చరతే సహస్రాంశాయ బ్రహ్మచర్యసంపన్నమృదిత కషాయా య ప్రజాపతి ర్వ్యాచష్టే యోయ మాద్య ద్వితీయ తృతీయ పర్యాయేషు అక్షి స్వ ప్న సుషుప్తిష్వనుస్యూతోఽపహత పాప్మత్వాది గుణకో దర్శితః తమేవ భూయో ఽనువ్యాఖ్యాస్యామి నైతస్మాదన్యమిత్యుపక్రమ్య మఘవన్మర్త్యం వా ఇదం శరీర మి త్యాదినా శరీరం నిందిత్వా తస్మాదుత్థితం జీవమేవోత్తమం పురుషం దర్శయతి ప్ర జాపతిః- య ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాదినా- తస్మాదపహతపాప్మత్వాదీనాం జీ వే సంభవాత్ జీవ ఏవ దహరాకాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆవిర్భూత స్వరూపస్తు- తుశబ్దేన పూర్వపక్షవ్యావృత్తిః ఉత్తరాత్ ప్రజాపతివాక్యాదపి న జీవాశంకా యు క్తేత్యర్థః యత ఆవిర్భూతస్వరూపోఽత్ర జీవో వివక్షితో న తు జీవత్వేన రూపేణ- పరంజ్యోతి రుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపసంహారదర్శనాత్ య దపహతపాప్మత్వాదిభిః ప్రతిపాద్యం బ్రహ్మ తదేవ జీవస్య పారమార్థికం స్వరూ పం న తు జీవత్వం- తథా చావిర్భూతస్వరూపస్య జీవస్య బ్రహ్మత్వేనాపహతపాప్మ త్వాదిక ముపపద్యతే న తు జీవత్వేన రూపేణేతి నాసంభవాదితి పూర్వసూత్రస్థహే తు ర్నాసిద్ధ ఇతి భావః॥

అ॥ నను దహరాకాశస్యేశ్వరత్వే అథ య ఏష సంప్రసాద ఇత్యాదినా జీవపరా మర్శోఽనర్థకః స్యాదిత్యత ఉత్తరం పఠతి॥

సూ॥ ౨౦॥ అన్యార్థశ్చ పరామర్శః॥

వృ॥ అన్యార్థోఽయం జీవపరామర్శః న జీవప్రతిపాదనార్థః పరంజ్యోతి రుపసంప ద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇత్యుపసంహృతస్య పరమాత్మ [illegible]

మరణే జీవోపసంపత్త్యుక్త్యేన హి పరమాత్మోపదిశ్యతే సహోపసన్నో జీవపరామ
ర్శనం వినా నసంభవతీతి తదర్థం జీవపరామర్శో న సజీవప్రతిపాదనార్థ ఇతి॥

సూ॥ ౨౧॥ అల్పశ్రుతేరితి చేత్తదుక్తం॥

వృ॥ నను దహరోఽస్మిన్నంతరాకాశ ఇత్యాకాశస్య అల్పత్వశ్రవణాత్ న పరమా
త్మత్వం కింత్వారాగ్రమాత్ర జీవత్వం యుక్తమితి చేత్ తత్ర సమాధానముక్తం అ
ర్భకౌకస్త్వా త్తద్వ్యపదేశాచ్చేత్యత్ర ఉపాసనార్థ మౌపాధిక మల్పత్వం పర
మేశ్వరేప్యవిరుద్ధమితి తస్మాద్దహరాకాశః పరమాత్మైవోపాస్య ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౨॥ అనుకృతేస్తస్య చ॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం పరంజ్యోతి రుపసంపద్యేతి వాక్యార్థవిచార ప్రసంగాత్ తచ్ఛు
భ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిరితి పూర్వ వాక్యోక్త పరం జ్యోతి ష్ట్వసాధకం నతత్రేతి
వాక్యం విచార్యత ఇతి ప్రసంగసంగతి రస్యాధికరణస్య - యద్వా పూర్వత్ర అత్మ
ప్రత్యయరోధా దాకాశశబ్దస్య రూఢిత్యాగేనశ్వరే వృత్తిరుక్తా తథేహాపి తత్రేతి స
తిసప్తమ్యా తత్ర శబ్దవాచ్యస్య తేజోంతరాభిభావకత్వ ప్రతీత్యవరోధా న్నభాతీ
త్యస్య ఏతదనుమానార్థత్యాగేన యస్మిన్ సతి సూర్యాదికం నభాతి స్మ స తేజోధాతు
రుపాస్యత్వేనోచ్యత ఇతి పూర్వపక్షోత్థానాత్ దృష్టాంతసంగతిః- పూర్వపక్షే అలౌ
కిక తేజస ఉపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే నిర్విశేష బ్రహ్మప్రమితిరితి వివేకః - ముండకో
పనిషది శ్రూయతే- నతత్ర సూర్యోభాతి నచంద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాంతి
కుతోయ మగ్నిః తమేవ భాంత మనుభాతి సర్వం. తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతీతి -
సిద్ధాంతే తత్రేతి విషయసప్తమీ తథాచ తస్మిన్ బ్రహ్మణి విషయే సూర్యాదయో
భాసకత్వేన నభాసంతే-యథా ఘటాదౌ విషయే ఆలోకాదికం భాసకత్వేన భాసతే
తద్వత్ అల్పతేజసో వహ్నేః ఫల్గుత్వ మభిప్రేత్య కైముత్యన్యాయ మాహ- కుత ఇతి-
ఇతశ్చ సూర్యాదే న బ్రహ్మణి భాసకత్వమిత్యాహ - తమేవేతి- యథా సూర్యాది
ప్రకాశ్యో ఘటాదిః నసూర్యాది ప్రకాశకః ఏవం బ్రహ్మప్రకాశ్య సూర్యాదిః న
బ్రహ్మప్రకాశక ఇత్యర్థః నను గురౌ గచ్ఛతి శిష్యస్యానుగమనం స్వనిష్ఠ గమన
కర్తృకం ఏవం సూర్యాదేః స్వనిష్ఠ భానకృత మనుభానం కిం నేత్యాహ తస్యేతి -యథా
అయః పిండస్య దాహకక్రియా వహ్నినిష్ఠైవ తథా సూర్యాదే ర్భానం బ్రహ్మ
నిష్ఠమేవ న పృథగ్భానమిత్యర్థః అత్ర సంశయః సూర్యాది జగద్భాసకతయా ప్ర
తీయమానం తేజోవిశేషో వా బ్రహ్మవేతి- తేజస ఏవ ప్రకాశకత్వ ప్రసిద్ధేః ప్రబలేన
తేజసా దుర్బలస్యాభిభవ దర్శనాచ్చ తేజోవిశేష ఏవేతి ప్రాప్తే బ్రూమః అత్ర
శ్రూయమాణం ప్రకాశమానం బ్రహ్మైవ కుతః అనుకృతేః అనుకృతి రనుకరణం యత్తమేవ

భాంత మనుభాతి సర్వమిత్యనుభానం తదనుకృతిశబ్దేనోచ్యతే నహి తేజస్తేజోంతరే భాసమానే భాసతే తస్మా త్స్వప్రకాశతయా భాసమానం చైతన్య మనుసర్వం సూర్యాదికం భాసత ఇతి యుక్తం సూత్రే తస్య చేత్యనేన ఉదాహృత వాక్యే చ తుర్థచరణోపాత్తేతః తస్యభాసా సర్వమిదం విభాతీతి సర్వభాసకత్వం తేజోంతరస్యాప్రసిద్ధం విరుద్ధంచ భాసమానస్యాపి తేజసః తేజోంతరాభిభావకత్వేన భాసకత్వాభావాత్ బ్రహ్మణస్తూపపన్నం తద్దేవా జ్యోతిషాం జ్యోతిరిత్యాదౌ ప్రసిద్ధంచ న తత్రేతి తచ్ఛబ్దేన చ హిరణ్మయే పరేకోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కళం తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతి స్తద్యదాత్మవిదో విదురితి ప్రకృత బ్రహ్మగ్రహణమేవ యుక్తమితి- శ్రుత్యర్థస్తు హిరణ్మయే జ్యోతిర్మయే ఆనందమయ ఇత్యర్థః తస్మిన్నన్నమయాద్యపేక్షయా పరేకోశే బ్రహ్మపుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి యత్ప్రతిష్ఠాభూతం బ్రహ్మ తత్ప్రతిష్ఠితం తచ్చ విరజ మాగంతుక మలశూన్యం నిష్కళం నిరవయవం శుభ్రం నైసర్గిక దోషశూన్యంజ్యోతిషాంసూర్యాదీనాంజ్యోతిరవభాసకంతచ్చవిదుషామనుభవసిద్ధమితి॥

సూ॥ ౨౩॥ అపిచస్మర్యతే॥

వృ॥ అపిచ బ్రహ్మణ స్సూర్యాద్యప్రకాశ్యత్వం తత్ప్రకాశకత్వంచ భగవద్గీతాసు స్మర్యతే-నతద్భాసయతే సూర్యో నశశాంకో నపావకః-యద్గత్వా ననివర్తంతే తద్ధామ పరమం మమేతి- యదాదిత్యగతం తేజో జగద్భాసయతేఖిలం యచ్చంద్రమసి యచ్చాగ్నౌ తత్తేజో విద్ధిమామకమితి- తస్మా దనన్యప్రకాశ్యః సర్వజగద్భాసకః పరమాత్మాజ్ఞేయ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ శబ్దాదేవప్రమితః॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వత్రానుభానాదినా లింగేన తత్రేతి విషయసప్తమీంకృత్వా నభాతీత్యాదౌ క్రియాధ్యాహారేణ నభాసయతీత్యర్థో వర్ణితః భాసకత్వేన నభాంతి సూర్యాదయ ఇత్యర్థ కథనాత్- తథేహాపీత్యంగుష్ఠమాత్ర ఇతి పరిమాణలింగా జ్జీవమాదాయ ఈశానోయమితిధ్యాయేదితి విధ్యధ్యాహారేణ ఉపాస్తిపర మంగుష్ఠవాక్య మస్త్వితి దృష్టాంతసంగతిః- అత్ర పూర్వపక్షే అంగుష్ఠమాత్రజీవోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే అభేద ప్రమితిః ఫలం- కఠవల్లీషు పఠ్యతే అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో మధ్య ఆత్మని తిష్ఠతీతి తథా అంగుష్ఠమాత్రః పురుషో జ్యోతిరివాధూమకః ఈశానో భూత భవ్యస్య సఏవాద్యస ఉశ్వఃఏతద్వైతదితి- అస్యార్థః - స్వాభావికం పరిచ్ఛేదం వారయతి పురుష ఇతి పూర్ణత్వేన సర్వతోఽపలభ్యమాన ఇత్యర్థః తర్హి కథ మంగుష్ఠమాత్రత్వ మిత్యాశంక్యాభివ్యక్తిస్థానద్వారా తదాహ మధ్యఇతి- ఆత్మని దేహే మధ్యే

హృదయే సద్మనీత్యర్థః జీవభావ మాపన్నస్య బ్రహ్మణ ఇవ మంగుష్ఠమాత్రత్వ స మర్థనమితి బోధ్యం ఈశానో భూతభవ్యస్యేత్యాదినా త్వంపదవాచ్యాంగుష్ఠమా త్ర జీవానువాదే నాభేదబోధనాదితి తస్యైవ పరమాత్మత్వవాది వాక్యాంతరముదా హృతం- తథేతి- అధూమకమితి లింగస్య వ్యత్యయః జ్యోతిః పరత్వాత్ యథా అ ధూమం జ్యోతి రకలుషిత మేకరూపం ప్రకాశమాత్రం దృష్టం తథాయమపి వస్తుతః కూటస్థ ప్రకాశధాతురిత్యర్థః శోధిత త్వమర్థస్య తదర్థతామాహ ఈశాన ఇతి- భూత భవ్య గ్రహణం భవతోఽపి దర్శనార్థం అద్వితీయత్వమాహ సఏవేతి- అద్య వర్తమానకాలే సఏవాస్తి శ్వో భవిష్యత్కాలేసఏవభవితా అతీతకాలే స ఏవాసీత్- యన్నచికేతసా పృష్ట మన్యత్ర ధర్మాదిత్యాదినా తదేతదేవాద్వితీయం వస్త్వితి అత్రసంశయః కిమిద మంగుష్ఠవాక్యం జీవపర ముత బ్రహ్మపరమితి తత్రాం గుష్ఠపరిమాణస్య బ్రహ్మణ్యసంభవా జ్జీవపరమిదం వాక్యమితి ప్రాప్తేబ్రూమః - ప్ర త్యగభిన్నః పరమాత్మా వాక్యప్రతిపాద్యః ప్రమితః కస్మాత్ శబ్దాదేవ ఈశానో భూత భవ్యస్యేత్యత్రేశానశబ్దాత్ నహి జీవే ఈశానశబ్ద ఆంజసః నచాంగుష్ఠపరి మాణలింగాత్ జీవః ప్రతిపాద్యఇతి యుక్తం లింగశ్రుత్యోర్విరోధే శ్రుతేర్బలవత్త్వా త్ ఏతత్సూచనార్థ మేవకారః నను వాక్యస్య పరమాత్మపరత్వే కథ మంగుష్ఠ మాత్రస్యోపపత్తిరితి చేత్ అత్ర కథంతా - త్వంపదవాచ్యాంగుష్ఠమాత్రజీవానువా దేన బ్రహ్మాభేదపరే వాక్యే అనుపపత్త్యభావాదితి॥

అవ॥ ననుపరమాత్మనోవాస్తుత స్సర్వగతస్యకథమంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౫॥ హృద్యపేక్షయాతు మనుష్యాధికారత్వాత్॥

వృ॥ తుశబ్దః శంకానిరాసార్థః- వస్తుత స్సర్వగతస్యాపి జీవభావమాపన్నస్య పరమాత్మనోఽంగుష్ఠ పరిమాణ హృదయావచ్ఛిన్నత యాంగుష్ఠమాత్రత్వ ముపపద్య త ఇత్యర్థః నను గజపుత్తికాది శరీరేషు హృత్పుండరీకస్యానియత పరిమాణత్వా త్కథం జీవస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వ నియమ స్తత్రాహ మనుష్యాధికారిత్వా చ్ఛాస్త్రస్యే తి శేషః పశ్వేఫలార్థే కర్మణి తిర్యగాదేరపి స్వర్గకామస్యాధికారః స్వర్గ కామశ్రుతే రవిశేషాదిత్యాశంక్య అంగశ్రుత్యర్థ వత్త్వాయ సమర్థవిషయతయా తిర్యగాదే స్సామర్థ్యాభావేన స్వర్గకామపదం సంకోచ్య మనుష్యాధికారత్వే స్థి తేచాతుర్వర్ణ్య మధికరోతి శాస్త్రమితి ప్రాప్తయ్య వసంతే బ్రాహ్మణోఽగ్నీనాద ధీత గ్రీష్మే రాజన్య శ్శరది వైశ్యఇతి త్రయాణామేవాగ్నిసంబంధ శ్రవణాత్ తేషా మేవాధికారఇతి రాద్ధాంతితంతథాచ మనుష్యాణాం హృదయస్యాంగుష్ఠమాత్రత్వాత్ తదపేక్షయాంగుష్ఠమాత్రత్వమిత్యవిరోధఇతి తాత్పర్యం ఏవమంగుష్ఠమాత్ర జీవాను

వాదేన విరుద్ధాంశం పరిత్యజ్యాభేదో బోధ్యతే యేన వాక్యేన ఇమమర్థ ముత్తరగ్రంథ సందర్భేణ స్పష్టీకరిష్యతి అంగుష్ఠమాత్రః పురుషోంతరాత్మా సదా జనానాం హృదయే సన్నివిష్టః- తం స్వాచ్ఛరీరాత్ప్రవృహే న్ముంజాదివేషీకాం ధైర్యేణ తం విద్యాచ్ఛుక్ర మమృతమితి- అస్యార్థః యోంతరాత్మా పురుషత్వాత్ పూర్ణోఽపి జనానాం హృదయే సదా సన్నివిష్టః అతోంగుష్ఠమాత్రఇతి స్థానపదవాచ్యానువాదః తస్యాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తదనుసారి శ్రుత్యా చ శోధ్యత్వమాహ తంస్వాదితి శరీరం స్థూలంసూక్ష్మంచ తస్మాత్ స్వాభిమానవిషయాత్ పృథక్కుర్యాత్ ధైర్యేణ సమాధినేతి యావత్ తం వివిక్తమాత్మానం విశుద్ధ మమృతం బ్రహ్మైవ విజానీయాదిత్యాహ- తమితి- తదేవం కారకవాక్యం ప్రత్యక్ప్రబ్రహ్మణి జ్ఞాతవ్యే సమన్వితమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౨౬॥ తదుపర్యపి బాదరాయణ స్సంభవాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ పూర్వం మనుష్యాధికారం శాస్త్రమిత్యుక్తే తర్హి క్రమముక్త్యర్థాభిరుపాసనాభిః మనుష్యాణాం దేవత్వం ప్రాప్తానా మనధికారః స్యాదిత్యాక్షిప్య సమాధీయత ఇత్యాక్షేపసంగత్యా స్యారంభః ప్రసంగసంగత్యావా అత్ర చాధికార నిరూపణద్వారా మంత్రార్థవాదాదీనాం మానాంతర ప్రాప్తి విరోధయో రసతో దేవతావిగ్రహాదౌ సమన్వయోక్తేః అధ్యాయసంగతిః ఏవం మంత్రాదీనాం స్వార్థే ప్రామాణ్యే న్యాయసామ్యా దుపాసనాధికార్యాది సమర్పకాణాం స్వార్థే ప్రామాణ్యాత్ తత్త్వమస్యాదివాక్యానాం బ్రహ్మాత్మైక్యే పర్యవసానమితి శ్రుతిశాస్త్రపాదసంగతయః పూర్వపక్షే మంత్రాద్యప్రామాణ్యా దుపగమనాది వాక్యానామపి స్వార్థే తదయోగాత్ తత్త్వమస్యాదేరపి నైక్యనిష్ఠతేతి ఫలతి- సిద్ధాంతే తత్సర్వసంభవా దైక్యనిష్ఠతేతి ఫలం- యద్వా దేవాదీనా మనధికారాత్ క్రమముక్తిసాధనేషూపాసనేషు దేవాది భావద్వారా మోక్షకామ మనుష్యప్రవృత్తిర్నాస్తీతి- పూర్వపక్షఫలం- సిద్ధాంతే తాదృశ ప్రవృత్తిరస్తీతి బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- తద్యోయో దేవానాం ప్రత్యబుధ్యత సఏవ తదభవ త్తథర్షీణాం తథా మనుష్యాణామితి దేవానాం మధ్యే యోయో బ్రహ్మప్రత్యక్త్వేన సాక్షాదకరోత్సఏవ బ్రహ్మాత్మనా అతిష్ఠదిత్యర్థః- అత్ర దేవాదీనాం కిం బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తి ఉత నాస్తీతి విషయే శాస్త్రస్య మనుష్యాధికారత్వా న్నాస్తీతి ప్రాప్తే ఽభిధీయతే- తదు ...పి బాదరాయణ స్సంభవాదితి- తేషాం మనుష్యాణా ముపరి ఉపరిష్టాత్ యేదే ...దయః తేషామపి బ్రహ్మవిద్యాయా మధికారోస్తీతి బాదరాయణ ఆచార్యోమన్యతే స్మ కస్మాత్ సంభవాత్ అర్థిత్వ సామర్థ్యా ద్యధికారకారణస్య -సంభవాదిత్యర్థః దేవాదీనాం సదా భోగశాలిత్వేపి భోగ్యవస్తుష్వనిత్యత్వాది దోషదర్శనా ద్వైరాగ్యాదికం నిరతిశయానంద మోక్షార్థిత్వాదికం చసంభవతీతి భావః॥

సూ॥ ౨౭॥ విరోధః కర్మణీతి చేన్నానేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్॥

వృ॥ నను దేవాదీనాం విగ్రహవత్త్వం వినా బ్రహ్మవిద్యాయామనధికారాత్ తత్ దంగీకరణీయం తథా సతి కర్మణ్యపి శరీరతయా ఋత్విగాదివత్ సన్నిధానేనైవ ఉపకారకత్వం స్యాత్ తచ్చ న సంభవతి. ఏకస్య శరీరస్య యుగపదనేకత్ర సన్నిధానాసంభవాత్ తస్మాద్విగ్రహవత్త్వాంగీకారే కర్మణి దేవతాయా ఉపకారకత్వ విరోధః ప్రసజ్యేతేతి చేన్నాయం దోషః కస్మాత్ అనేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్ ఏకస్య దేవస్య యుగపదనేకేషాం శరీరాణాం ప్రాప్తేః శ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః తథాహి బృహదారణ్యకే శాకల్యబ్రాహ్మణే- అథ హైనం విదగ్ధశ్శాకల్యః పప్రచ్ఛ కతిదేవా యాజ్ఞవల్క్యేత్యుపక్రమ్య త్రయశ్చ త్రీచ శతా త్రయశ్చ త్రీచ సహస్రేత్యుక్త్వా కతమేత ఇతి పృచ్ఛాయాం మహిమాన ఏవైషామేతే త్రయస్త్రింశత్త్వేవ దేవా ఇతి త్రిసహస్ర షడధిక త్రిశత దేవానాం త్రయస్త్రింశద్దేవేష్వంతర్భావముక్త్వా త్రయస్త్రింశతోపి షట్సు షణ్ణాం త్రిషు త్రయాణాం ద్వయోర్ద్వయో రేకస్మిన్ వాయ్వాత్మకే దేవే అంతర్భావం బ్రువత్ ఏకస్య వాయో రనేకరూపతాం దర్శయతి- అస్యార్థః- ఏనం యాజ్ఞవల్క్యం విదగ్ధశ్శాకల్యో వైశ్వదేవ నామకస్య శస్త్రస్య నివిది శస్యమానా దేవాః కతీతి పప్రచ్ఛ తత్ర యాజ్ఞవల్క్యస్యోత్తరం త్రయశ్చేత్యాది శస్యమాన దేవనిష్ఠ సంఖ్యావాచకం మంత్రపదం నివిదిత్యుచ్యతే. ఏవం షడధిక త్రిశతాధిక త్రిసహస్ర సంఖ్యాకథనానంతరం కతమేత ఇతి సంఖ్యేయస్వరూపప్రశ్నే అష్టౌ వసవ ఏకాదశ రుద్రా ద్వాదశాదిత్యాః ప్రజాపతి రింద్రశ్చేతి త్రయస్త్రింశద్దేవేషు పూర్వోక్తానామంతర్భావో దర్శితః- మహిమాన ఏవైషామేతే ఇత్యాదినా- ఏతేషాం త్రయస్త్రింశద్దేవానాం మహిమానో విస్తారా ఏవ వస్తుత స్త్రయస్త్రింశద్దేవేత్యర్థః తేపి త్రయస్త్రింశద్దేవాః షణ్ణాం అగ్ని పృథివీ వాయ్వంతరిక్షాదిత్య దివాం మహిమాన స్తేప షడ్దేవా స్త్రయాణాం లోకానాం మహిమానః తే చ త్రయో దేవాః ద్వయో రన్నప్రాణయోః తౌ చైకస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య వాయో ర్మహిమానావితి- యస్మాత్ అనేకప్రతిపత్తే ర్దర్శనాత్ అనేకత్ర కర్మణ్యేకస్య ప్రతిపత్తి రంగభావః తస్య లోకేదర్శనాదిత్యర్థః యథా బహుభి ర్నమస్కుర్వాణై ర్యుగపదేకో బ్రాహ్మణో నమస్క్రియమాణో దృశ్యతే ఏవమేకాం వి[illegible] వతీం దేవతా ముద్దిశ్య యుగపత్సర్వే హవింషి త్యజ్యంత ఇతి న కశ్చిత్కర్మణి దేవ[illegible] యా ఉపకారకత్వే విరోధః॥

సూ॥ ౨౮॥ శబ్ద ఇతి చేన్నాతః ప్రభవాత్ ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥

వృ॥ నను మాస్తు కర్మణి విరోధః తథాపి శబ్దే వేదవాక్యే విరోధః స్యాదేవ అని

పూర్వం జగదసదేవ స్యాదితి చేన్న- కుతః- ప్రతిషేధమాత్రత్వాత్- అసత్స్యాదితి యోయం ప్రతిషేధః తత్ప్రతిషేధమాత్రం నతుతస్య ప్రతిషేధ్యమస్తీత్యర్థః-అయం భావః నహి కార్యసత్తా కారణా ద్భిద్యతే కింతు కారణమేవ- స్థితిదశాయా మపి జగత్సత్తా బ్రహ్మైవ-తథాచ బ్రహ్మాత్మకం జగత స్సత్వముత్పత్తేః పూర్వమ ప్యవిశిష్టమితి నాసజ్జగదితి॥

ఆక్షిపతి॥

సూ॥ ౮॥ అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగా దసమంజసం॥

వృ॥ నను శుద్ధ్యాదిగుణకం బ్రహ్మ జగదుపాదాన మిత్యసమంజసం-కుతః- అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగాత్-అపీతౌ ప్రళయసమయే జాడ్య శుద్ధ్యాది గుణకం జగద్బ్రహ్మణి లీయమానం స్వనిష్ఠ జాడ్యాదిభి ర్ధర్మైర్బ్రహ్మ దూషయేత్- యథా-శాకాదౌ లీయమాన హింగ్వాదికం స్వనిష్ఠ గంధాదిభిః శాకాదికం దూషయతి తద్వత్-తథాచ తద్వత్కార్యవత్కారణ స్యాపి బ్రహ్మణో శుద్ధ్యాదిః ప్రసజ్యేతేత్యాక్షేప సూత్రార్థః॥

పరిహరతి॥

సూ॥ ౯॥ నతు దృష్టాంతభావాత్॥

వృ॥ తు రేవకారార్థః- పూర్వోక్త మసమంజసం నాస్త్యేవేత్యర్థః. కుతః-దృష్టాంతభావాత్- కార్యం కారణేలీయమానం స్వధర్మేణ కారణం నదూషయతీత్యస్మిన్నర్థే శతశోదృష్టాంతానాం సత్త్వాదిత్యర్థః- యథా ఘటశరావాదికం కార్యం మృది లీయమానం మృదం స్వఃస్వధర్మైర్నదూషయతి- యథావా స్వప్న ప్రపంచో నస్వప్నధర్మైః కారణ మాత్మానం దూషయతి- తథా మాయిక జగదుత్పత్తి స్థితి లయాఖ్యావస్థాత్రయ సాక్షిణం పరమాత్మానం న జగత్స్వనిష్ఠ జాడ్యాదిభి ర్ధర్మైర్దూషయతి- పరమాత్మనో వస్థాత్రయాసంబంధే వృద్ధసమ్మతిరపి - అనాదిమాయయా సుప్తో యదా జీవః ప్రబుధ్యతే- అజ మనిద్ర మస్వప్న మద్వైతం బుధ్యతే తదేతి- మాయయావృత స్వరూపో జీవో యదా ఆచార్య ప్రతిపాదనావస్థాయాం స్వరూపజ్ఞాన భాగ్భవతి తదా అద్వైతం బుధ్యతఇతి యోజనా-అజమి త్యుత్పత్త్యవస్థాయాః సంబంధాభావ ఉక్తః- అనిద్రమితి లయావస్థాయా అస్వప్నమిత స్థిత్యవస్థాయా ఇతి భేదః - కించ కార్యస్య కారణాత్మత్వేపి నకారణం కార్యాత్మకమితి న కార్యధర్మ దూషణం కారణస్యేతి సమంజసం వేదాంతశాస్త్రమితి॥

సూ॥ ౧౦॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥

వృ॥ ఏషాం దోషాః విలక్షణత్వాత్ప్రకృతి వికారభావానుపపత్తిః- ఉత్పత్తేః ప్రా

ర్జగతో౽ సత్త్వప్రసంగః-అపీతౌ తద్వత్ప్రసంగఇతి-సాంఖ్యేనోద్భావితాస్తే సాంఖ్యపక్షేపి సమానాః శబ్దాదిహీన ప్రధాన సకాశా చ్ఛబ్దాదిమతో విలక్షణస్య జగత ఉత్పత్త్యంగీకారాదిత్యర్థః- వస్తుతః ప్రపంచ సత్యత్వవాదినః సాంఖ్యస్యైవైతే దోషాః న మమానిర్వచనీయవాదినఇతి భావః॥

సూ॥ ౧౧॥ తర్కాప్రతిష్ఠానాదప్యన్యథానుమేయమితిచే దేవమ ప్యనిర్మోక్ష ప్రసంగః॥

వృ॥ కేవలస్య తర్కస్య అప్రతిష్ఠానాదపి అప్రతిష్ఠితత్వాచ్చ న తేన సమన్వయ విరోధాశంకేత్యర్థః-ఏకేన తార్కికేణ యత్నేనానుమితో ప్యర్థో౽న్యేన శ్రేష్ఠత రేణాన్యథా నీయతే-ఏవమన్యేన శ్రేష్ఠతమేన అన్యథా నీయతఇతి తర్కస్యాప్రతిష్ఠా నం బోధ్యం- నను- తర్కమాత్రస్యాప్రతిష్ఠితత్వే ధూమజ్ఞానానంతరం వహ్న్యర్థి ప్రవృత్త్యనుపపత్తేః వాక్యార్థే సందేహే తర్కేణానిర్ణయ ప్రసంగశ్చ-కించ- త ర్కాప్రతిష్ఠానా దిత్యయమపి తర్కో౽ప్రతిష్ఠితఏవేతి న తేన పరమత నిరాకరణం స్యాత్- తస్మాత్కస్యచి త్తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేపి కస్యచిత్ప్రతిష్ఠితత్వ సంభవా త్తేన సమన్వయ విరోధాశంకా యుక్తేత్యాక్షిపతి- అన్యథానుమేయ మితిచే దిత్యంతే న అప్రతిష్ఠిత తర్కాదన్యేన ప్రకారేణ ప్రతిష్ఠిత తర్కేణ సమన్వయ విరోధాదిక మనుమేయమితి శంకార్థః-తర్కస్య-క్వచిత్ప్రతిష్ఠితత్వ మంగీకృత్య సమాధత్తే- ఏవ మపీతి అన్యత్ర తర్కస్య ప్రతిష్ఠితత్వేపి ప్రకృతే లింగాదిహీనే బ్రహ్మణి వేదనిరపే క్షస్య తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వ దోషా దనిర్మోక్ష ప్రసంగఏవేతి సమాధానార్థః- య ద్వా-మహతాం కపిల కణాదాదీనాం పరస్పర విప్రతిపన్నై రాగమనిరపేక్షైస్తర్కై స్తత్త్వనిర్ణయాభావా దనిర్మోక్షప్రసంగ ఇత్యర్థః - తస్మాదాగమవిరోధ త ర్కో౽ప్రమాణమితి న తేన విరోధఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౨॥ ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహా అపివ్యాఖ్యాతాః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ అతిదేశత్వా న్న పృథక్సంగత్యాద్యపేక్షా బ్రహ్మ న జగదుపాదానం విభు త్వాత్ వ్యోమవదిత్యా ద్యన్యేన వైశేషికాద్యనుమానేన బ్రహ్మకారణ బోధకః స మన్వయో విరుధ్యతే నవేతి సందేహే విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తం-కుతః- అనుమానేన బా ధితత్వాత్-తస్మా దణ్వాదయ ఏవోపాదానమితి ప్రాప్తే౽తిదిశతి- ఏతేన మన్వాది భిః శిష్టైః కేనచి త్సత్కార్యవాదాద్యంశేన పరిగృహీత ప్రధాన కారణవాద నిరాక రణ ప్రకారేణ శిష్టాపరిగ్రహాః శిష్టైః కేనచి దప్యంశేనాపరిగృహీతాః అణ్వాది కా

రణవాదాః వ్యాఖ్యాతా నిరస్తా ద్రష్టవ్యా ఇత్యర్థః - తర్కస్య వేదబాధితత్వా దితి భావః॥

సూ॥ ౧౩॥ భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేత్స్యాల్లోకవత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ అద్వితీయాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయః ప్రత్యక్షాదినా విరుధ్యతే నవేతి సందేహే బ్రహ్మణి తర్కస్యాప్రతిష్ఠితత్వేపి జగద్భేదే తస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్ విరుధ్యత ఏవేతి ప్రత్యుదాహరణేనాయ మాక్షేపః- భోక్త్రాపత్తేరవిభాగశ్చేదితి-అద్వితీయ బ్రహ్మణో జగదుపాదానత్వే భోక్తృ భోగ్య ప్రపంచస్య సర్వస్య బ్రహ్మానన్యత్వేన భోగ్యశబ్దాదేః భోక్త్రాత్మకత్వాపత్తేః భోక్తు ర్భోగ్యాత్మకత్వాపత్తేః ప్రత్యక్షసిద్ధః పరస్పరవిభాగో నస్యాదితి ప్రత్యక్షవిరోధ స్సమన్వయస్య- భోక్తృ భోగ్య ప్రపంచో నాద్వితీయోపాదానకః పరస్పరం భిన్నత్వాత్ వ్యతిరేకేణ బ్రహ్మవదిత్యాది తర్కవిరోధశ్చ విపక్షే హేతూచ్ఛిత్తి ర్బాధికేతి శంకార్థః సమాధత్తే స్యాల్లోకవదితి ఏకబ్రహ్మోపాదానకత్వేపి భోక్తృ భోగ్య ప్రపంచస్య పరస్పరం విభాగః స్యాత్ లోకవత్ యదా మృదాత్మనా అభిన్నానాం ఘటశరావాదీనాం పరస్పరం భేదోస్తి యథా ఏకరజ్జూపాదానకానాం దండ సర్పాదీనాం పరస్పరం భేదః తద్వదిత్యర్థః - కల్పిత భేదసత్త్వా న్న ప్రత్యక్షవిరోధః దండాదౌ వ్యభిచారా న్న తర్కః ప్రమాణమితి మంతవ్యం॥

అవ॥ నను బ్రహ్మాభేదం జగతోంగీకృత్య లోకదృష్టాంతేన పరిహృతః- తస్య బ్రహ్మాభేద ఏవ కుతో నస్యాదిత్యాశంక్య జగతోఽనిర్వచనీయత్వా న్న బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ సత్తేత్యాహ॥

సూ॥ ౧౪॥ తదనన్యత్వమారంభణశబ్దాదిభ్యః ॥అ॥ ౬॥

వృ॥ పూర్వం పరిణామవాద మాలంబ్య ఆపాతత స్స్యాల్లోకవదితి సమాధాన ముక్తం- ఇదానీం వివర్త మాశ్రిత్య పరమం సమాధాన ముచ్యత ఇత్యేక ఫలకత్వ సంగతిః- సందేహః పూర్వవత్ తత్తస్మా ద్బ్రహ్మణః ప్రపంచస్యానన్యత్వం పృథక్సత్తారాహిత్యం-కుతః-ఆరంభణశబ్దాదిభ్యః-ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధ్యర్థం దృష్టాంత ఉపన్యస్తః- యథా సోమ్యైకేన మృత్పిండేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్ వాచారంభణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమితి- తత్ర కథం మృత్పిండే జ్ఞాతే ఘటాదిజ్ఞాన మిత్యాశంక్య వికారో ఘటాది ర్వాగాలంబనమాత్రం యతో నామధేయం వికారః నతు నామాతిరేకేణ వికారోస్తీత్యుక్త్వా మృత్తికామాత్రమేవ వికారస్య పారమార్థికం స్వరూపమితి తస్మిన్ జ్ఞాతే వస్తుతో ఘటాది

...ణాతో భవతీత్యుక్త్వా వికారో మిథ్యా కారణం సత్యమి త్యయమర్థో దృష్టాంత
...స్యై సిద్ధః తథా దార్ష్టాంతికేపి బ్రహ్మవ్యతిరేకేణ ప్రపంచసత్తా నాస్తీతి తదన
...త్వ సూత్రస్థాది శబ్దేన బ్రహ్మైవేదం సర్వమిత్యాది తదనన్యత్వ ప్రతిపాదకం
...హ్యతే॥

అవ॥ తదనన్యత్వే హేత్వంతర మాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ భావేచోపలబ్ధేః॥

వృ॥ భావపదం కారణసత్త్వవాచకం తదుపలబ్ధ్యుపలక్షణార్థం-ఏవ ముపలబ్ధిప
...ం కార్యోపలబ్ధివాచకం కార్యస్య సత్త్వోపలక్షణార్థం- తథాచాయం ప్రయోగః
...కారః కారణాదనన్యః కారణసత్త్వోపలంభానువిధాయి సత్త్వోపలంభవత్త్వాత్
...యో యస్మాద్భిన్నః నస తత్సత్త్వోపలంభానువిధాయి సత్త్వోపలంభవాన్- య
...థా ఘటాద్భిన్నః పటఇతి హేతావుపలంభ పదద్వయ త్యాగే వహ్నిసత్త్వానువిధా
...యిధూమేవ్యభిచారస్స్యా త్తద్వారణాయ తద్గ్రహణం సత్త్వపదద్వయత్యాగే య
...థా ప్రకృత సూత్రే చాలోక సత్త్వోపలంభానువిధాయి జ్ఞానవతి రూపే వ్యభిచారః
అత స్తదర్థం తద్గ్రహణమితి- యద్వా- భావాచ్చోపలబ్ధేరితి సూత్రం న కేవలం శ్రు
త్యా కార్యకారణయో రనన్యత్వం- కింతు ప్రత్యక్షోపలబ్ధే ర్భావాచ్చానన్యత్వ మిత్య
ర్థః- సహి తంతువ్యతిరేకేణ పటోనామ కశ్చిదుపలభ్యతే- కింతు సంయోగ విశేషా
వచ్ఛిన్నా స్తంతవ ఏవ పటవ్యవహారవిషయాః ప్రత్యక్ష ముపలభ్యంతే అతోఽనన్య
త్వం కార్యస్య॥

సూ॥ ౧౬॥ సత్త్వాచ్చావరస్య॥

వృ॥ అవరస్య కార్యస్యోత్పత్తేః ప్రాక్కారణానన్యత్వేన సత్త్వాత్- సత్త్వశ్రవ
ణా దుత్పత్త్యనంతర మప్యనన్యత్వం సిద్ధమిత్యర్థః-బ్రహ్మవా ఇదమగ్రఆసీదిత్యాదౌ
ప్రపంచోపస్థాపకేదంపదస్య బ్రహ్మసామానాధికరణ్యా త్తదనన్యత్వం ద్రష్టవ్యం-అ
న్యథా-...స్వాత్మనా పూర్వం ప్రపంచస్యాసత్త్వా త్తత ఉత్పత్త్యనుపపత్తేః-నహి సి
కతాత్మనా అవిద్యమానం తైలం తాభ్యో జాయతఇతి॥

సూ॥ ౧౭॥ అసద్వ్యపదేశాన్నేతిచేన్న ధర్మాంతరేణ వాక్యశేషాత్॥

వృ॥ నన్వసద్వాఇదమగ్రఆసీదిత్యాదినా ప్రాగుత్పత్తే రసత్త్వ వ్యపదేశా న్న
కార్యస్య కారణాత్మనా పూర్వం సత్త్వమితిచే న్నహ్యత్యంతాసత్త్వాభిప్రాయేణా
యమసత్త్వవ్యపదేశః -కింతు - వ్యాకృతత్త్వరూప ధర్మాపేక్షయా అవ్యాకృతత్వం

ధర్మాంతరం తేనధర్మాంతరేణాయ మసత్త్వ వ్యపదేశః - కుతః - వాక్యశేషాత్ తత్సదాసీదితి వాక్యశేషః పూర్వమ ప్యత్యంతాసతో గ్రహణే బాధ్యేతేతి- తస్మాద్వ్యాకృతం సదిత్యుచ్యతే అవ్యాకృతం చాసదితి సిద్ధం కారణానన్యత్వం కార్యస్య॥

సూ॥ ౧౮॥ యుక్తే శ్శబ్దాంతరాచ్చ॥

వృ॥ కారణాదనన్యత్వ ముత్పత్తేః ప్రాక్సత్త్వంచేతి శేషః- యుక్తిరేవం ఘటో జాయతఇతి ప్రతీత్యా ఘటస్య తావదుత్పత్తి కర్తృత్వం భాతి-నహ్యుత్పత్తేః ప్రాగసత్త్వం ఘటస్యాసత్త్వే తత్కర్తృత్వం యుక్తం- తస్మాత్కారణాత్మనా సన్నేవ ఘటఉత్పత్తికర్తా- కించ మృదాత్మనా పూర్వం ఘటస్యాసత్త్వే మృదేవ ఘటార్థినా నోపాదీయేత- అసత్త్వావిశేషా ద్యత్కించిదేవోపాదీయేత ఇత్యేవమాదా యుక్తిరూహ్యా- పూర్వసూత్రే ఉదాహృతాదసచ్ఛబ్దాచ్ఛబ్దాంతరం సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదౌ విద్యమాన సచ్ఛబ్దః-తస్మాదపి కారణాదనన్యత్వం పూర్వముత్పత్తేస్సత్త్వం చేత్యర్థః॥

అవ॥ యుక్తే రిత్యేతత్ప్రపంచయతి॥

సూ॥ ౧౯॥ పటవచ్చ॥

వృ॥ నను మృద్ఘటౌ భిన్నౌ విలక్షణప్రతీతి విషయత్వాత్ ఘటపటవదిత్యుక్తే తస్య హేతో ర్వ్యభిచారమాహ- పటవచ్చేతి-యథా సంవేష్టిత ప్రసారిత పటస్య విలక్షణ ప్రతీతివిషయత్వేపి నభేదః- ఏవం మృద్ఘటయోరిత్యర్థః॥

అవ॥ నవిలక్షణకార్యకారిత్వమపి భేదహేతుర్వ్యభిచారాదిత్యాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ యథాచ ప్రాణాదిః॥

వృ॥ యథాచ ప్రాణాయామాదినా నిరుద్ధ ప్రాణాపానాది జీవనమాత్ర కార్యం నిర్వర్తయతి- అనిరుద్ధస్తు- ఆకుంచన ప్రసారణాదికం కార్యం కరోతి-నైతావతా తస్య ప్రాణస్య భేదోస్తి- తస్మాత్కార్యకారణయో రనన్యత్వం సిద్ధం- తదనన్యత్వాచ్చైకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధిర్భవతి॥

సూ॥ ౨౧॥ ఇతరవ్యపదేశాద్ధితాకరణాదిదోషప్రసక్తిః॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వం కార్యస్య కారణాదనన్యత్వ మేకవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాసిద్ధయే సమర్థితం- తర్హి తేనైవ న్యాయేన జీవబ్రహ్మణో రప్యభేదా జ్జీవధర్మాః హితాకరణాదయో బ్రహ్మణి ప్రసజ్యేరన్నిత్యాక్షేపా త్సంగతిః- జీవాభిన్నం బ్రహ్మ జగదుపాదానమితి బ్రువత్ర సమన్వయో విషయః సకిం యది తాదృగ్బ్రహ్మ జగజ్జనయేత్ -త

హి- స్వానిష్టం నజనయేదితి తర్కేణ విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వపక్షమాహ ఇతరవ్యపదేశాదితి- ఇతరస్య జీవస్య తత్త్వమసీత్యాదినా బ్రహ్మత్వ వ్యపదేశాత్- ఇతరస్య బ్రహ్మణోవా అనేన జీవేనాత్మనాను ప్రవిశ్యేత్యాదినా శారీరత్వ వ్యపదేశాత్ బ్రహ్మణః స్రష్టృత్వం జీవస్యైవ స్రష్టృత్వం స్యాత్- తథాచ హితాకరణాది దోషప్రసక్తి బ్రహ్మణః నఞ్ వ్యత్యాసే నాహిత జరామరణాది బహువిధానర్థ కరణ రూప దోషస్య ప్రసక్తిరిత్యర్థః- ఆదిపదేన జీవస్య జ్వరాదికం మయా సృష్ట మితి జ్ఞానం స్యాత్- తత్సంహర్తృత్వంచ స్యాదిత్యాది దోషా గృహ్యంతే- తస్మాజ్జీవాభిన్న బ్రహ్మణో నానిష్ట ప్రపంచ జనకత్వం అభ్రాంత చేతనత్వాదితి నచేతనోపాదానకం జగదిత్యాక్షేపసూత్రార్థః॥

సమాధత్తే॥

సూ॥ ౨౨॥ అధికంతు భేదనిర్దేశాత్॥

వృ॥ తుః పూర్వపక్షవ్యావృత్యర్థః- యతః శారీరాదధికం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి బ్రహ్మ జగదుపాదానం స్రష్టృచేతి బ్రూమః- అతో న హితాకరణాది దోషప్రసక్తిః- కుతః-భేదనిర్దేశాత్ - ఆత్మావా అరేద్రష్టవ్యః- సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీత్యాదినా కల్పితభేదస్య వ్యపదేశాదిత్యర్థః- నహి బ్రహ్మణో నిత్యముక్తస్య హిత మహితం వా కించిదస్తీతి నహితాకరణాది దోషప్రసక్తిః- కల్పితభేదమాదాయైవ సర్వా సాంకర్యోపపత్తేరితి తాత్పర్యం॥

అవ॥ నన్వేకరూపబ్రహ్మణో జగత్కారణత్వేకార్యవైచిత్ర్యం నస్యాదితి దోషం దృష్టాంతేన పరిహరతి॥

సూ॥ ౨౩॥ అశ్మాదివచ్చ తదనుపపత్తిః॥

వృ॥ యథా ఏకపృథివీజన్యానాం అశ్మనాం వజ్ర వైడూర్యేంద్రనీల పద్మరాగాది భేదేన వైచిత్ర్యం - ఏవ మేకబ్రహ్మకార్యాణాం స్వరూపవైచిత్ర్యం యుజ్యతే- నన్వేకబ్రహ్మాశ్రితకార్యేషు కథం ధర్మవైచిత్ర్యం కథంవా అర్థక్రియావైచిత్ర్య మిత్యాశంకానిరాసార్థ మాదివచ్ఛేత్యుక్తం-తస్యార్థః- యథా ఏకపృథివ్యాశ్రితానాం బీజానాం బహువిధం పత్ర పుష్ప ఫల గంధ రసాది వైచిత్ర్యం-యథాచైకస్యాన్నస్య కేశ నఖాది విచిత్రార్థ క్రియాకారిత్వం- తద్వ త్సర్వ ముపపద్యత ఇతి తదనుపపత్తిః ఉక్తదోషానుపపత్తిరిత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౪॥ ఉపసంహారదర్శనాన్నేతిచేన్నక్షీరవద్ధి॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ అసహాయా ద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువత్ సమన్వయో విషయః సకిం

నబ్రహ్మోపాదానం కర్తృవా అసహాయవత్త్వాత్స్మృతవదిత్యాది న్యాయేన విరుధ్యతేనవేతి సందేహే పూర్వపక్షోపాధిక జీవభేదా ద్ధితాకరణాది దోషో నాస్తీత్యుక్తం- సంప్రత్యుపాధితోపి విభక్త బ్రహ్మణః ప్రేరణాదికం నాస్తి- బ్రహ్మ నానాత్వాభావాదితి-ప్రత్యుదాహరణేనాక్షిప్యసమాధత్తే-ఉపసంహారేతి - లోకే కులాలస్య కర్తుర్దండచక్రాద్యుపసంహార దర్శనాత్ - మృదోవా ఉపాదానస్య స్వభిన్నకులాలాది సహాయ దర్శనా త్తదుభయవిలక్షణస్య బ్రహ్మణో న జగత్కర్తృత్వం ఉపాదానత్వం వా సంభవతీతిచేదితి శంకార్థః- సమాధత్తే-క్షీరవద్ధీతి- హి శబ్దో హేత్వర్థః యథా లోకే క్షీరం బాహ్యసాధనాన్యనపేక్ష్య దధ్యాకారేణ పరిణమతే-తద్వ ద్బ్రహ్మాపీత్యర్థః- నచౌష్ణ్యసాపేక్షత్వం క్షీరస్యాస్తీతి వాచ్యం- ఔష్ణ్యస్య దధిభావే త్వరామాత్ర నిమిత్తత్వాదితి- శ్రుతిరప్యసహాయస్య బ్రహ్మణః కార్యకారిత్వం దర్శయతి- నతస్య కార్యం కరణంచ విద్యతే-న తత్సమశ్చాభ్యధికశ్చ దృశ్యతే- పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే- స్వాభావికీజ్ఞాన బలక్రియా చేతి॥

అవ॥ నను చేతనత్వే సత్యసహాయత్వం హేతుః అతోనక్షీరే వ్యభిచారఇత్యాశంక్య చేతన దృష్టాంతేన తస్య వ్యభిచారమాహ॥

సూ॥ ౨౫॥ దేవాదివదపిలోకే॥

వృ॥ లోక్యతే నేనేతి లోకః శబ్దో మంత్రార్థవాదేతిహాసాదిః తస్మిన్ యథా దేవాః పితరః ఋషయ ఇత్యేవమాదయ శ్చేతనా స్స్వతస్సిద్ధ సామర్థ్యాన్ స్సాధనాంతరం బాహ్య మనపేక్ష్య సంకల్పమాత్రేణైవ నానావిధ కార్యకర్తార ఉపలభ్యంతే తద్వ ద్బ్రహ్మాపీత్యర్థః- అయంభావః - కులాలస్తావ ద్బాహ్యమాంతరంచ సంకల్పాదికమపేక్ష్య కార్యకర్తాభవతి దేవాదయస్తు ఆంతరసంకల్పమాత్ర మపేక్ష్య కార్యేషు సమర్థాః- తథాచ- యథా ఏకస్య కార్యజననే సామర్థ్యం తథాన్యస్యేతినియమాభావా న్నదృష్టాంతేన ప్రత్యవస్థానమితి॥

అవ॥ నిరవయవా ద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయ స్సావయవ స్యైవ నానాకారేణ పరిణామఇతి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి క్షీరాది దృష్టాంతకథనేన బ్రహ్మణః పరిణామిత్వ భ్రమోత్పత్త్యా సందేహే కార్యకారణభావ సంగత్యా పూర్వపక్షయతి - పూర్వాధికరణస్య భ్రమోత్పాదకత్వేన కారణత్వ మేతస్య కార్యత్వమితిబోధ్యం॥

సూ॥ ౨౬॥ కృత్స్నప్రసక్తి ర్నిరవయవత్వశబ్దకోపో వా॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ నను- బ్రహ్మ నిరవయవం పరిణమతే- సావయవం వా ఆద్యే కృత్స్నస్య బ్రహ్మణః కార్యాకారేణ పరిణామప్రసక్తిః తతశ్చ కార్యాతిరిక్తం బ్రహ్మ నస్యాత్- దుర్జ్ఞానత్వ శ్రుతివిరోధశ్చ కార్యస్య ప్రత్యక్షత్వాత్ ద్వితీయే కృత్స్నప్రసక్తిర్నాస్తి- ఏకాంశ పరిణామేపి అపరాంశస్థితి సంభవాత్ తథాసతి నిష్కళమిత్యాది నిరవయవత్వ శబ్దకోపః - ఉభయపక్షే ప్యనిత్యత్వ ప్రసంగఇతి బ్రహ్మణః పరిణామిత్వ భ్రమమూలకః పూర్వపక్షః॥

సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౨౭॥ శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్॥

వృ॥ తు రాక్షేపనిరాసం బ్రూతే నతావ త్కృత్స్నప్రసక్తిరస్తి-కుతః-శ్రుతేః-యథా జగదుపాదానత్వం బ్రహ్మణః శ్రూయతే- ఏవం కార్యవ్యతిరేకేణ బ్రహ్మణ స్సత్త్వంశ్రూయతే ఏతావానస్య మహిమేత్యాదౌ తథాచ వివర్తవాదః శ్రుత్యైవ స్ఫుటీకృతః- నహి పరిణామవాదే కార్యవ్యతిరేకేణ సత్వం సంభవతి తస్మాత్కార్యాతిరేకేణ బ్రహ్మణో వస్థానశ్రుతే నోక్తదోష ఇత్యర్థః- నను-శ్రుతిర్వా కథం కార్యాతిరేకేణ బ్రహ్మణ స్సత్త్వం బోధయేత్-ఉక్త యుక్తి బాధితత్వాదిత్యతఆహ- శబ్దమూలత్వాదితి- బ్రహ్మణ శ్శబ్దైక ప్రమాణకత్వాత్ యథాశబ్దం కార్యోపాదానత్వం తదతిరేకేణ సత్త్వం చావిరుద్ధమిత్యర్థః॥

అవ॥ జగతో బ్రహ్మవివర్తత్వేన స్వప్నప్రపంచవ న్మాయికత్వా త్తదుపాదానత్వేపి బ్రహ్మణో నకృత్స్నప్రసక్త్యాది దోషః స్వప్నసాక్షివదిత్యాహ॥

సూ॥ ౨౮॥ ఆత్మని చైవం విచిత్రాశ్చహి॥

వృ॥ ఏవం బ్రహ్మణీవ హి యస్మాద్ధేతో రేకస్మి న్నాత్మని స్వప్నదృశి నిరవయవే విచిత్రాస్సృష్టయః శ్రూయంతే-నతత్ర రథా నరథయోగా నపంథానో భవంత్యథరథాన్ రథయోగాన్పథస్సృజత ఇత్యాదౌ స్వప్నే రథాదీనామభావే కథం తదుపలబ్ధి రిత్యాశంక్యోక్తం శ్రుతౌ- అథేత్యాది- సూత్రే చశబ్దేన మాయావిదృష్టాంతం సముచ్చినోతి- యథా లోకే మాయావిని స్వరూపానుపమర్దేనైవ హస్త్యశ్వాది విచిత్రాః సృష్టయో దృశ్యంతే- తథా బ్రహ్మణ్యపి వివిధసృష్టిరిత్యర్థః॥

అవ॥ యశ్చోభయో స్సమో దోషఇతి న్యాయేన కృత్స్నప్రసక్త్యాదీనామనుద్భావ్యత్వం దర్శయతి॥

౧౧.౮ బ్రహ్మప్రవృత్తవర్తిన్యాం, సర్వోపేత-నప్రయోజనవత్త్వాధికరణంచ.

సూ॥ ౨౯॥ స్వపక్షదోషాచ్చ॥

వృ॥ సాంఖ్యాదయోపి నిరవయవం ప్రధానం జగత్పరిణామీత్యంగీచక్రుః - తథాచ కృత్స్నప్రసక్త్యాది దోషా స్సమానాః అణువాదినోపి పరమాణుద్వయ సంయోగేన ద్వ్యణుకాది సృష్టి మంగీచక్రుః స సంయోగః కింవ్యాప్యవృత్తి రవ్యాప్యవృత్తి వా-ఆద్యే దృష్టవిరోధః కార్యప్రథిమానుపపత్తిశ్చ- ద్వితీయే సావయవత్వం వినా అవ్యాప్యవృత్తి సంయోగానుపపత్తిర్నిరవయవత్వ వ్యాకోపఇత్యాదయో దోషా స్సమానాః- బ్రహ్మవాదే తే దోషాః నసంతి - తస్మా దత్యంత మాపపన్నః పరమాత్మకారణవాదః॥

అవ॥ ఏకస్యాపి బ్రహ్మణో విచిత్రకార్యశక్తిమత్త్వ ముక్తం తత్సమర్థయతి॥

సూ॥ ౩౦॥ సర్వోపేతాచ తద్దర్శనాత్॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ మాయాశక్తిమతో బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయోఽశరీరస్య నమాయేతి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వోక్త శక్తిమత్త్వవిషయ శంకానిరాసేన సమర్థనాత్మకత్వాత్ విషయ విషయి భావ సంగత్యా విరుధ్యతఇతి పూర్వపక్షే- రాద్ధాంతః- సర్వోపేతా సర్వశక్తియుక్తా పరా దేవతా- కుతః- తద్దర్శనాత్- తస్య సర్వశక్తియోగస్య శ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః-సర్వకర్మా సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస స్సర్వమిద మభ్యాత్త ఇత్యాది శ్రుతి ర్ద్రష్టవ్యా॥

సూ॥ ౩౧॥ వికరణత్వాన్నేతిచేత్తదుక్తం॥

వృ॥ సర్వశక్తి యుక్తానామపి దేవానాం చక్షురాదికరణవతామేవ విచిత్రకార్యకర్తృత్వ మవగమ్యతే-అచక్షుష్క మశ్రోత్ర మిత్యాదినా బ్రహ్మణో వికరణత్వావగమాన్న కర్తృత్వమితిచేత్ యదత్రోత్తరం వక్తవ్యం- తత్పూర్వమేవ నవిలక్షణత్వా ద్దేవాదివదపి లోకఇత్యాదావుక్తం శ్రుత్యైక సమధిగమ్యత్వా న్నతర్కేణ విరోధశంకా - యథా ఏకస్య తథైవాన్యస్యేతి నియమాభావాదిత్యాదిక మిత్యర్థః॥

అవ॥ బ్రహ్మణో జగత్కర్తృత్వం హేత్వంతరేణాక్షిపతి॥

సూ॥ ౩౨॥ నప్రయోజనవత్త్వాత్॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ అవాప్త సకలకామా ద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో బ్రహ్మఫలేన వినానసృజతి - అథాంత చేతనత్వా త్సమ్మతవదితి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వోక్త కర్తృత్వాక్షేప సంగత్యా పూర్వః పక్షః- బ్రహ్మణో

జగత్కర్తృత్వం నసంభవతి నిత్యతృప్తత్వేన ప్రయోజనాభిసంధిరహితత్వాత్ ప్రేక్షావత్ప్రవృత్తేః ప్రయోజనవత్త్వావగమాదితి॥

అత్ర రాద్ధాంతః॥

సూ॥ ౩౩॥ లోకవత్తు లీలాకైవల్యం॥

వృ॥ తు రుక్తశంకానిరాసార్థః - యథా లోకే రాజతదమాత్యాదీనాం ఫలం వినైవ కేవల లీలారూపాః ప్రవృత్తయో దృశ్యంతే-యథా వోచ్ఛ్వాసాదయః స్వభావాదేవోత్పద్యంతే- ఏవం బ్రహ్మణోపి విచిత్రకార్యరచనా- లీలాకైవల్యం- కేవల లీలామాత్రం న ఫలసాపేక్షం- కథంచి ద్రాజాదీనాం లీలాయాం ఫలసంభవేపి నిత్యతృప్తస్య బ్రహ్మణో లీలామాత్ర మేతదిత్యభిప్రాయః॥

అవ॥ విధాంతరేణ బ్రహ్మణః కారణత్వమాక్షిప్య సమాధత్తే॥

సూ॥ ౩౪॥ వైషమ్య నైర్ఘృణ్యేన సాపేక్షత్వా త్తథాహిదర్శయతి॥ అ॥ ౧.౨॥

వృ॥ నిరవద్యా ద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో యో విషమసృష్టికర్తా ససావద్యఇతి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే పూర్వం మాయామయ్యా లీలయా బ్రహ్మణో యత్స్రష్టృత్వముక్తం తస్యాక్షేపా త్సంగతిసిద్ధా పూర్వః పక్షః- బ్రహ్మకిం ప్రాణికర్మసాపేక్షం- జగత్కర్తృ- నిరపేక్షం వానాద్యః అనీశ్వరత్వ ప్రసంగాత్ ద్వితీయే వైషమ్యనైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేయాతాం- కాంశ్చి త్తిర్యగాదీ నత్యంత దుఃఖిన ఉత్పాదయతి - కాంశ్చి న్మనుష్యాదీన్ సుఖదుఃఖసాధారణాన్ కాంశ్చిద్దేవాదీ నత్యంత సుఖిన ఇతి- ఈశ్వరస్య వైషమ్యం సర్వసంహర్తృత్వాచ్చ నైర్ఘృణ్యం తతశ్చ సావద్యత్వం ప్రసజ్యేత తస్మా న్నిరవద్యస్యేశ్వరస్య న జగత్కర్తృత్వమితిశంకాం నిరాకరోతి-వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే బ్రహ్మణో నస్యాతాం-కస్మాత్సాపేక్షత్వాత్- ప్రాణికృత పుణ్యపాపరూప కర్మసాపేక్షత్వాత్ కర్మానపేక్షత్వే హి వైషమ్యాదిదోషః స్యాత్- ససాపేక్షత్వ ఇత్యర్థః- నచ సాపేక్షత్వే అనీశ్వరత్వం భృత్యాది సేవానుసారేణ ఫలదాతూ రాజ్ఞః అరాజత్వాదర్శనాత్ - నన్వీశ్వరస్య కర్మసాపేక్షత్వం కుత ఇత్యత ఆహ- తథాహి దర్శయతి- శ్రుతిః స్మృతిశ్చేత్యర్థః-ఏషహ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతే ఏష ఉఏవా సాధుకర్మకారయతి తం యమధో నినీషతఇతి పుణ్యోవై పుణ్యేన కర్మణా భవతి పాపః పాపేనేత్యాద్యాశ్రుతయః- యం ఉన్నినీషతే ఊర్ధ్వం నేతుమిచ్ఛతి ఈశ్వరః తం సాధుకర్మ కారయతి పూర్వజన్మకృత సుకృతవశాదితి యోజనా - పుణ్య

స్సఖీ పాపోమఃఖీతి- స్మృతిశ్చ- యే యథా మాం ప్రపద్యంతే తాం స్తథైవ భజా మ్యహ మిత్యాద్యాద్రష్టవ్యా॥

సూ॥ ౩౫॥ న కర్మావిభాగాదితిచేన్నానాదిత్వాత్॥

వృ॥ సదేవసోమ్యేద మగ్రఆసీ దేకమేవేత్యాదినా సృష్టేః ప్రాగవిభాగావధారణా న్నతదానీం కర్మాస్తి- తతః కర్మాపేక్షయా విషమా సృష్టిరిత్యసంగతమితిచేన్న- అనాదిత్వా త్సంసారస్య బీజాంకురవ ద్ధేతుహేతుమద్భావోపపత్తే రిత్యర్థః-పూర్వసృష్టౌ సంపాదిత ధర్మాధర్మ ప్రపంచస్యాత్యంతిక నాశాభావా త్తదపేక్షయోత్తర సృష్టౌ నకించి ద్బాధకమితి భావః॥

అవ॥ నను సంసారస్యానాదిత్వం కుతఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩౬॥ ఉపపద్యతే చాప్యుపలభ్యతేచ॥

వృ॥ సంసారస్యానాదిత్వం ఉపపద్యతేచ- అన్యథా అకస్మాదేవ సృష్ట్యంగీకారే ముక్తస్యాపి పునర్జన్మప్రసంగాత్-పూర్వసృష్టి సాదృశ్యానుపపత్తేశ్చ శ్రుతిస్మృత్యో స్సంసారస్యానాదిత్వ ముపలభ్యతేచ - అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపేవ్యాకరవాణీతి ప్రాణధారణ నిమిత్తేన జీవశబ్దేన సృష్ట్యాదౌ శారీర మభిలప్య ప్రాణధారణాది సంసారస్యానాదిత్వం దర్శయతి - ధాతా యథాపూర్వ మకల్పయదిత్యాద్యా శ్రుతిరపి-పూర్వకల్ప సద్భావం దర్శయతి స్మృతిరపి- సంసారస్యానాదిత్వమాహ-నరూప మస్యేహ తథోపలభ్యతే నాంతో నచాది ర్నచ సంప్రతిష్ఠేతి-స్మృత్యర్థస్తు- అస్య సంసార వృక్షస్య అకల్పితస్వరూపం పారమార్థికస్వరూపం బ్రహ్మ- తథా ఘటాదివ దిహ ప్రాకృతై ర్వ్యవహారభూమౌ నోపలభ్యతే నచాంతః అవధిరస్య సంసారస్య వినా బ్రహ్మవిద్యా ముపలభ్యతే నచాదిః అనిర్వచనీయత్వాదేవ నాపిసంప్రతిష్ఠా మధ్యమితి॥

అవ॥ పరపక్ష ప్రతిషేధ ప్రధానం పాద మారబ్ధుకామః స్వపక్షనిర్దుష్టతా ముపసంహరతి॥

సూ॥ ౩౭॥ సర్వధర్మోపపత్తేశ్చ॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ పూర్వాధికరణే కర్మవశా దీశ్వరస్య విషమసృష్టి హేతుత్వముక్తం- తదస్తు విషమసృష్టి ప్రయోజక కర్మణ స్సత్త్వా త్తద్వ దుపాదానత్వ ప్రయోజక గుణవత్త్వస్యాభావా న్నోపాదానత్వమితి ప్రత్యుదాహరణే నాస్యారంభః-నిర్గుణాత్ బ్రహ్మణో జగత్సర్గం వదన్ సమన్వయః యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానం యథా గంధఇ

తి న్యాయేన విరుధ్యతే నవేతి సందేహే విరుధ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేతి-సర్వే జగత్కారణత్వ సర్వజ్ఞత్వాదయః కారణధర్మా యేవిద్యంతే తేషాం పూర్వోక్త ప్రకారేణ బ్రహ్మణ్యుపపత్తే బ్రహ్మైవ జగత్కారణ మిత్యౌపనిషదం శాస్త్రం నిర్దోషమిత్యర్థః-అయంభావః - యన్నిర్గుణం తన్నోపాదానమితి వ్యాప్తౌ కిం పరిణామిత్వాభావో వ్యాపకః ఉత వివర్తోపాదానత్వాభావః నాద్యః ఇష్టత్వాత్ నద్వితీయః -ఆరోపితానిత్యత్వోపాదానే జ్ఞానజాత్యాదౌ వ్యభిచారాత్- తస్మాన్నిర్గుణస్యైవ బ్రహ్మణో వివర్తజగదుపాదానత్వ మవిరుద్ధమితి తస్మాన్నకథమపి సమన్వయస్య విరోధ ఇతిసిద్ధం॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః.

అస్మిన్పాదే త్రయోదశాధికరణాని, సప్తత్రింశత్సూత్రాణిచ॥

ఇయూలో భ్రాంతిమూలావేతి- తత్ర ప్రమాణమూలవేవేతి యుక్తం-తథాహి- బాహ్యా ధ్యాత్మికం జగత్సుఖ దుఃఖ మోహాత్మక సామాన్యోపాదానకం భవితు మర్హతి- త దన్వితత్వాత్ యద్యదన్వితం తత్తదుపాదానకం- యథా మృదన్వితం ఘటాదికం మృ దుపాదానకమితి- తథాచ యదేవ సుఖదుఃఖ మోహాత్మకం కించిత్సిద్ధం తదేవ సత్త్వ రజ స్తమోగుణాత్మకం ప్రధానమితి ప్రామాణిక స్సాంఖ్యసిద్ధాంతఇతి ప్రాప్తే బ్రూ మః- ఉక్తానుమానసిద్ధం ప్రధానం నజగదుపాదానం- కుతః- రచనానుపపత్తేః- అచే తనాత్ స్రష్టృస్య జ్ఞానహీనస్యాత్ ప్రధానాత్ అనేకవిధ విచిత్ర జగద్రచనానుపపత్తే రిత్యర్థః- లోకే విచిత్ర ప్రాసాదాది రచనాయాః బుద్ధికుశల శిల్ప్యాది కార్యత్వ దర్శనాదితి భావః సూత్రే చశబ్దేన హేతోః స్వరూపాసిద్ధిం సముచ్చినోతి- సుఖాదీ నా మాంతరత్వ ప్రతీతే స్తదన్వితత్వం జగతోఽసిద్ధం-తస్మా దప్రామాణిక స్సాంఖ్య సిద్ధాంతఇతి॥

సూ॥ ౨॥ ప్రవృత్తేశ్చ॥

వృ॥ సామ్యావస్థాపన్నా గుణాహి ప్రధానం సామ్యావస్థాయాంచ నకించి త్కా ర్యం జాయతే-కింతు సామ్యావస్థా ప్రచ్యవేన గుణానా మగాంగిభావే జాతే కార్య స్యోదయఇతి ప్రక్రియా సాంఖ్యయుక్తా-లోకే అచేతన రథాదిప్రవృత్తే శ్చేతనాధీనత్వ దర్శనాత్ ప్రధానస్య సామ్యావస్థానాత్ ప్రచ్యుతిరూప ప్రవృత్తే శ్చేతనప్రేరణం వినాఽనుపపత్తేరిత్యర్థః॥

సూ॥ ౩॥ పయోంబువచ్చేత్తత్రాపి॥

వృ॥ నన్వచేతనస్య స్వయంప్రవృత్తి ర్దృశ్యతే- యథా క్షీరంవత్సవివృద్ధయే స్వ యమేవ ప్రవర్తతే- యథావా జలం స్వయమేవ స్యందతే-తథా పయోంబువత్ ప్ర ధానం స్వయమేవ ప్రవర్తతఇతిచేన్న- యత స్తత్రాపి పరమాత్మా ప్రేరకః శ్రూ యతే యోప్సుతిష్ఠన్నిత్యాదినా- తథాచ పక్షత్వా న్నదృష్టాంతత్వం పయోంబునో రితిభావః॥

సూ॥ ౪॥ వ్యతిరేకానవస్థితేశ్చానపేక్షత్వాత్॥

వృ॥ అపిచ నస్వతంత్రం ప్రధానం జగదుపాదానం- కుతః- వ్యతిరేకానవస్థితేః స్వతంత్రస్య తస్య కారణత్వే సర్వదా కార్యప్రసక్తా కదాచిదపి కార్యవ్యతిరేక స్యావస్థిత్యభావ ప్రసంగాదితిభావః- తదపి కుతః- అనపేక్షత్వాత్- స్వతంత్రస్య ప్ర ధానస్య చేతనాది సహకార్యంతరానపేక్షత్వాభ్యుపగమా త్తస్యేత్యర్థః॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః.

రచనానుపపత్త్యధికరణమ్.

అవ॥ ఇయతా ప్రబంధేన ముముక్షూణాం సమ్యగ్జ్ఞానోత్పత్తయే వాక్యానాం సమన్వయః ప్రతిపాదితః- తస్మిన్సమన్వయే పరపరికల్పిత దూషణ నిరాసేన స్వపక్షః స్థాపితః ఇదానీం ముముక్షూణా మద్వైతశాస్త్రే నిర్విచికిత్స ప్రవృత్తినిమిత్త పరమతదూషణ ప్రధానః పాదఆరభ్యతే॥

సూ॥ ౧॥ రచనానుపపత్తేశ్చ నానుమానం॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ సాంఖ్యమతస్య శిష్టపరిగృహీతత్వేన అభ్యర్హితత్వాత్తదేవాదౌ నిరాక్రియతే- పూర్వమీక్షతేర్నాశబ్దమిత్యాదినా ప్రధానపరత్వేన వేదాంతానాం వ్యాఖ్యానం నిరస్తం- ఇహతు ప్రధానసాధక వేదనిరపేక్షయుక్తీనా మాభాసత్వ ముచ్యతఇతి నపౌనరుక్త్యం-అత్ర సాంఖ్యాదిమత నిరాసేన సమన్వయస్య తన్మత విరోధ నిరాసద్వారా దృఢీకరణా దస్య పాదస్య శ్రుత్యధ్యాయ సంగతీ బోధ్యే-సమన్వయవిరోధ నిరాసేన స్వపక్ష స్థాపన పర ప్రథమపాదే నాస్య పాదస్య ఉపజీవ్యోపజీవక భావ స్సంగతిః - స్వపక్షస్థాపనం వినా పరమతనిరాసాయోగాత్ స్వసిద్ధాంతజ్ఞాన హేతుత్వద్వారా పూర్వపాదస్యోపజీవ్యత్వం బోధ్యం- పరమతనిరాస పరత్వాదేవ సర్వేషా మధికరణానాం పాదసంగతిః- సర్వధర్మోపపత్తేశ్చేత్యనేన బ్రహ్మణి కారణ ధర్మాణా ముపపత్తిరిత్యుక్తే తేషాం ప్రధానేప్యుపపత్తిః కిం నస్యాదిత్యాక్షేపస్యాత్ర నిరాసా దనయో రధికరణయో రాక్షేపలక్షణావాంతర సంగతిః ఫలంపాదసమాప్తిపర్యంతం పరమత యుక్తి విరోధావిరోధాభ్యాం సమన్వయాసిద్ధి తత్సిద్ధీ ఇతి వివేకః- తత్ర ప్రధాన మచేతనం జగదుపాదానమితి సాంఖ్యసిద్ధాంతో విషయః సందిహ్యమానస్యైవాధికరణ విషయత్వాత్ సచ సిద్ధాంత స్సందిహ్యతే- కిం ప్రమా

సూ॥ ౫॥ అన్యత్రాభావాచ్చ న తృణాదివత్॥

వృ॥ నను తృణాదికం నిమిత్తాంతర నిరపేక్షమేవ క్షీరాకారేణ పరిణమతే- తద్వత్ప్రధానమపీతి చేత్ న -కుతః- అన్యత్రాభావాత్-ధేన్వాదేరన్యత్ర బలీవర్దాదౌ తృణాదేః క్షీరీభావస్యాభావాదిత్యర్థః-తథాచ ధేన్వాది సాపేక్షమేవ తృణాదికం క్షీరీభవతి- నిరపేక్షత్వే బలీవర్ధాదావపి క్షీరీభావప్రసంగాదితిభావః॥

సూ॥ ౬॥ అభ్యుపగమేప్యర్థాభావాత్॥

వృ॥ ప్రధానస్య స్వతః ప్రవృత్త్యభ్యుపగమే-పురుషార్థస్యాపేక్షాభావప్రసంగాదిత్యర్థః- నచేష్టాపత్తిః ప్రధాన మచేతనం చేతనస్య పురుషార్థం సాధయితుమేవ ప్రవర్తత ఇతి -స్వాభ్యుపగమవిరోధాదితిభావః- యద్వా అర్థాభావాత్ప్రయోజనాభావాదిత్యర్థః- తథాహి- న తావత్ ప్రధానప్రవృత్తిః పురుషస్య భోగాపవర్గార్థా భోగ్యానా మానంత్యాదనిర్మోక్షప్రసంగాత్ - నాప్యపవర్గార్థా భోగాభావ ప్రసంగాత్ ప్రధానస్యాప్రవృత్తిప్రసంగాచ్చ పురుషస్య స్వరూపేణావస్థితిలక్షణస్య మోక్షస్య ప్రధానాప్రవృత్త్యైవ సిద్ధేః తస్మాత్ప్రయోజనాభావాన్న ప్రధానస్య జగద్ధేతుత్వం॥

సూ॥ ౭॥ పురుషాశ్మవదితిచేత్తథాపి॥

వృ॥ నను పురుష ఏవ ప్రధానప్రవర్తకః-నతు స్వయ మప్రవర్తమానః కథం పరం ప్రవర్తయేదితిచేత్- పురుషాశ్మవదితి బ్రూమః- లోకే యథా పంగుః పురుషః స్వయమప్రవర్తమానోప్యంధం ప్రవృత్తి శక్తిమంతం ప్రవర్తయతి- యథావా అయస్కాంతోశ్మాసన్నిధిమాత్రేణాయః ప్రవర్తయతి- ఏవం పురుషః ప్రవర్తక ఇతిచేత్-న- యతస్తథాపి దోషాణా మనిర్మోక్షః తథాహి ప్రధానస్య పురుషప్రేర్యత్వే ప్రధానం స్వతంత్రమితి స్వాభ్యుపగమ విరోధః పురుషస్య ప్రవర్తకత్వే కూటస్థత్వ హానిః స్వస్య వ్యాపారం వినా ప్రవర్తకత్వాయోగాత్ పంగోరపి వాగ్వ్యాపారస్య సత్త్వాత్ అయస్కాంతస్య అనిత్యసన్నిధిరేవ వ్యాపారః- ప్రధానపురుషసన్నిధే నిత్యత్వేన వ్యాపారాయోగః నిత్యస్యాపి వ్యాపారత్వే ప్రధానప్రవృత్త్యుచ్ఛేద ప్రసంగ ఇత్యాదయో దోషాః ద్రష్టవ్యాః- బ్రహ్మణ స్త్వావిద్యకం ప్రవర్తకత్వమితి న కౌటస్థ్యహానిః॥

సూ॥ ౮॥ అంగిత్వానుపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ అపిచ గుణత్రయ సామ్యావస్థా ప్రకృతిః సామ్యావస్థా ప్రచ్యుత్యా గుణానా మంగాంగిభావే మహదాద్యుత్పత్తిరితి వదతా సాంఖ్యేనేదం వక్తవ్యం- ప్రకృతిః

కిం కూటస్థా ఉత వికారిణీ ఆద్యే పరస్పరానపేక్షాణాం గుణానాం సామ్యావస్థాన ప్రచ్యుత్యాం గాంగీభావానుపపత్తేః కార్యానుదయప్రసంగః ప్రచ్యుత్యంగీకారే స్వరూపహాన్యాపత్తిః- ద్వితీయే కిం స్వతః ప్రచ్యుతిః ఉతాన్యతః నాద్యః సదా కార్యప్రసంగాత్ - నద్వితీయః పురుషస్యోదాసీనత్వాభ్యుపగమహానేశ్చ అతః ప్రత్యుచ్యభావేనాంగాంగీభావానుపపత్తేః కార్యాభావప్రసంగ ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౯॥ అన్యథానుమితౌచజ్ఞశక్తివియోగాత్॥

వృ॥ నన్వనపేక్షస్వభావాః కూటస్థాశ్చ గుణాః నానుమేయా అస్మాభిః కింత్వన్యథా ప్రకారాంతరేణైవ యథా కార్యోత్పత్తిసంభవః తథానుమీయంతే- కార్యానుమేయత్వాత్ ప్రధానస్యేత్యంగాంగీభావ సంభవాత్కార్యోత్పాద స్సంభవతీతి చేన్న- జ్ఞశక్తివియోగాత్ - గుణానాం జ్ఞానశక్తిరహితత్వాదిత్యర్థః- అయంభావః అచేతనానాం గుణానాం సామ్యావస్థా ప్రచ్యుత్యాదియోగ్యత్వేపి ప్రచ్యుత్యుత్పత్తేర్నిర్నిమిత్తత్వాసంభవాత్ కించిన్నిమిత్తం వక్తవ్యం-తథాచాన్యస్య నిమిత్తస్యాసంభవేన స్వతో వైషమ్యే సదా వైషమ్యంస్యాత్- స్వతోప్యవైషమ్యే సర్వదా సామ్యప్రసంగ ఇత్యంగాంగిత్వానుపపత్తిస్తదవస్థేతి కార్యానుత్పాదోపి తదవస్థఇతి॥

సూ॥ ౧౦॥ విప్రతిషేధాచ్చాసమంజసం॥

వృ॥ సాంఖ్యాహి క్వచిన్మహతః పంచతన్మాత్రసర్గం వదంతి- క్వచిదహంకారాత్ క్వచిదేకాదశేంద్రియాణి క్వచిద్బాహ్యేంద్రియాణి వాగింద్రియేంతర్భావ్య సప్తేంద్రియాణీతి స్థాపయంతి- తథాచ పరస్పర విప్రతిషేధా దసమంజసం సాంఖ్యమతమిత్యర్థః తస్మాత్సాంఖ్యమతస్య భ్రాంతిమూలత్వాత్తదీయ యుక్తివిరోధ స్సమన్వయేనాస్తీతి సిద్ధం॥

అవ॥ నను ప్రపంచస్య బ్రహ్మోపాదానకత్వే బ్రహ్మవచ్చైతన్యంస్యాత్- కారణంగుణస్యకార్యేఽవశ్యం భావాదిత్యాశంక్య ఏతన్నియమం తదీయప్రక్రియయా వ్యభిచారయతి॥

సూ॥ ౧౧॥ మహద్దీర్ఘవద్వా హ్రస్వపరిమండలాభ్యాం॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ ప్రపంచస్య ప్రధాననిష్ఠ శబ్దత్వాదిగుణానన్వయాత్ ప్రధానానుపాదానకత్వవత్ బ్రహ్మగుణ చేతనత్వానన్వయాత్ బ్రహ్మోపాదానకత్వం నస్యాదితి దృష్టాంతసంగత్యాస్యారంభః- యద్యపి స్వపక్షదోష నిరాసాత్మకస్యాస్యాధికరణస్య నాత్రసంబంధః కింతు స్మృతిపాదఏవ తథాప్యుక్తావాంతరసంగతి లోభాదిహ లిఖిత

మితి మంతవ్యం- అత్ర చేతనాద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువన్ సమన్వయో
యః సకిం కారణగుణాః కార్యే స్వసమానజాతీయగుణారంభకాఇతి న్యాయేన
ధ్యతేన వేతి సందేహే విరుధ్యతఇతి ప్రాప్తే వ్యభిచారా న్నవిరోధఇతి రాద్ధా
సూత్రే వాశబ్దశ్చార్థో నుక్తానుసముచ్చయం బ్రూతే-తథాచ- హ్రస్వపరిమం
భ్యాం-ద్వ్యణుక పరమాణుభ్యాం మహద్దీర్ఘాణువత్ చేతనాద్బ్రహ్మణో చే
జగద్భవతీతి యోజనా-వైశేషికాహి హ్రస్వాణోశ్చ ద్వ్యణుకా న్మహద్దీర్ఘంచ
ణుకం జాయతే ద్వ్యణుకనిష్ఠ హ్రస్వత్వాణుత్వేతు త్ర్యణుకే స్వసమానజా
హ్రస్వత్వాణుత్వే నారభేతే- కింతు ద్వ్యణుకగత త్రిత్వసంఖ్యా త్ర్యణుకే మహ
దిక మారభతఇతి వదంతి-ఏవం పరిమండలా త్పరమాణో రణుద్వ్యణుకం జాం
పరమాణుగత పారిమండల్యం పరిమాణం ద్వ్యణుకేన జనయతి కింతు పరమాణ
ద్విత్వసంఖ్యా ద్వ్యణుకే అణుత్వాదిక మారభతఇతి ప్రక్రియాం దర్శయంతి-
దర్శయతాం వైశేషికాణాం కారణగుణాః కార్యే స్వసమానజాతీయ గుణా
కాఇతి నియమాభావం వదతాం కథం లజ్జానభవేత్ - వ్యభిచారస్య స్ఫుటత
తాత్పర్యం - ఏతేన శిష్టాపరిగ్రహాఅపి వ్యాఖ్యాతా ఇత్యస్యాయం ప్రపంచఇతి
పౌనరుక్త్యం శంకనీయమితి॥

అవ॥ ఇదానీం పరమతనిరాసం ప్రకృతముపక్రమతే॥

సూ॥ ౧౨॥ ఉభయథాపినకర్మాతస్తదభావః॥ అ॥ 3॥

వృ॥ ప్రాసంగికావ్యవహితేనాస్య సంగతి నాపేక్షితేతి వ్యవహితే నోచ్య
ను ప్రధానస్య చేతనానధిష్ఠితత్వాత్ కారణత్వాభావే తర్హి చేతనాధిష్ఠితాః
మాణవః కారణం జగతఇతి ప్రత్యుదాహరణేనాస్యారంభః- అత్ర పరమాణు
యయా జగదుత్పత్తిరితి వైశేషిక రాద్ధాంతో విషయః సకిం మానమూలో భ
మూలో వేతి సందేహే మానమూలఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- వైశేషికాః ఖలు క
సృష్టేః పూర్వం నిశ్చలయోః పరమాణ్వోస్సంయోగేద్వ్యణుకాద్యుత్పత్తిరితి వ
తస్య కర్మణః కించిన్నిమిత్త మభ్యుపగమ్యతేనవా ఆద్యే కర్మనిమిత్తత్వేన ప్రసి
వ ప్రయత్నాభిఘాతాదిక మంగీకర్తవ్యం నహి తత్సంభవతి సృష్ట్యుత్తరకాలీ
త్తస్య ద్వితీయే కర్మానుత్పత్తిః-అతః ఉభయథాపి నకర్మ- అదృష్టస్యాచేతనస్య
తః కర్మాభిముఖ్యం అతః కర్మాభావా త్తదభావః ద్వ్యణుకాది క్రమేణ సృష్టే
దిస్యాభావ ఇత్యర్థః-యద్వా జీవాదృష్టవశా దాద్యం కర్మపరమాణుష్వితి తత్తి
తః- తథాచ తదదృష్టం కిం జీవనిష్ఠంవా పరమాణునిష్ఠంవా ఉభయథాపి నక
దృష్టస్యాచేతనస్య స్వతః కర్మాభిముఖ్యాయోగాత్ తథాత్వే సర్వదా సృష్టి

గాత్- నచ జీవోఽదృష్టస్య ప్రేరకః తదానీం తస్య జ్ఞానవత్త్వాభావాత్ - నచవైశేషికాభిమత ఈశ్వరః ప్రేరకఇతి వక్ష్యతే - అత స్సర్గాభావఇత్యర్థః - యద్వా పరమాణ్వో స్సంయోగోత్పత్త్యా సృష్టిః విభాగోత్పత్త్యాచ ప్రళయ స్తయోశ్చ సంయోగవిభాగయోః కర్మైవహేతురితి తత్సిద్ధాంతః - తథాచ - సంయోగహేతుః కర్మ నాస్తీత్యుక్తం-ఏవంవిభాగహేతురపి కర్మనాస్తి - నిమిత్తస్యాదృష్టస్య నోదనాదేరసంభవాత్ అదృష్టంచ భోగార్థమేవ నప్రళయార్థమితి- ఉభయథాపి నకర్మ - అతః సంయోగ విభాగహేతు కర్మాభావా త్తదభావ స్తయో స్సృష్టి ప్రళయయో రభావఇత్యర్థః- తస్మా దనుపపన్నః పరమాణుకారణవాదః॥

సూ॥ ౧౩॥ సమవాయాభ్యుపగమాచ్చ సామ్యాదనవస్థితేః॥

వృ॥ తదభావఇత్యనుషంగః తస్యపరమాణుకారణవాదస్యాసంభవ ఇత్యర్థః- కుతః- పరమాణు ద్వ్యణుకయో స్సమవాయాభ్యుపగమాత్-అభ్యుపగమే కోదోష స్తత్రాహ- సామ్యాదనవస్థితేరితి- యథా ద్వ్యణుకం పరమాణుభ్యా మత్యంతభిన్నం సత్సమవాయమపేక్షతే ఏవం సమవాయోపి సమవాయిభ్యా మత్యంత భిన్నస్సన్న స్వేన సమవాయేన సమవాయిభ్యాం సంబధ్యేతభిన్నత్వసామ్యాత్- అసంబద్ధస్య సంబద్ధత్వాదర్శనాత్ తథాచ తస్యాపి భిన్నత్వసామ్యా త్సమవాయాంతర మిత్యనవస్థా స్స్యా దిత్యర్థః - తథాచ సమవాయాసిద్ధౌ సమవేత ద్వ్యణుకాది సృష్ట్యసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౪॥ నిత్యమేవచభావాత్॥

వృ॥ పరమాణూనాం ప్రవృత్తిస్వభావత్వే ప్రవృత్తేర్నిత్యమేవ భావా త్ప్రళయాభావప్రసంగః- నివృత్తిస్వభావత్వే నివృత్తే ర్నిత్యమేవ భావాత్ సృష్ట్యభావప్రసంగఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౫॥ రూపాదిమత్త్వాచ్చ విపర్యయోదర్శనాత్॥

వృ॥ చతుర్విధాః పరమాణవో రూపస్పర్శాదిమంతో నిత్యా అణవశ్చేతి వైశేషికసిద్ధాంతః- సనోపపద్యతే-తథాహి- పరమాణవో అనిత్యాః స్థూలాశ్చ భవితుమర్హంతి-రూపాదిమత్త్వా త్పటాదివత్- పటోహి రూపాదిమత్త్వాత్ స్వకారణ తంత్వపేక్షయా స్థూలోఽనిత్యశ్చ- తద్వ జ్జగత్కారణస్యాపి రూపాదిమత్త్వే అనిత్యత్వప్రసక్త్యా స్వకారణాపేక్షయా స్థూలత్వం స్యాదితి నజగత్కారణస్య రూపాదిమత్త్వమితి తాత్పర్యం- సూత్రార్థస్తు భవన్మతే జగత్కారణస్య రూపాదిమత్త్వా దణుత్వ నిత్యత్వ

విపర్యయః స్థూలత్వ మనిత్యత్వంచ ప్రసజ్యేత - లోకే రూపాదిమతః - పటాదె థా త్వదర్శనాదితి॥

సూ॥ ౧౬॥ ఉభయథాచ దోషాత్॥

వృ॥ రూప రస గంధ స్పర్శాత్మికా పృథివీ స్థూలా దృశ్యతే - రూప రస స్ప ర్శాత్మికా ఆప స్సూక్ష్మాః-రూపస్పర్శాత్మకం తేజః-సూక్ష్మతరం స్పర్శాత్మకో వాయుః సూక్ష్మతమ ఇత్యనుభవాగమ సిద్ధాఽత్ర ప్రక్రియా తత్ర పృథివ్యాదివత్- పరమాణ వో ప్యుపచితానుపచిత గుణాత్మకాః కల్ప్యంతే నవా ఆద్యే అణుత్వవ్యాఘాతః చితా నుపచిత గుణాత్మక పృథివ్యాదేః స్వరూపోపచయ దర్శనాత్ గుణా ద్రవ్యాతిరిక్తత్వేపి తాదృశ గుణవత్త్వేన పృథివ్యాదీనా ముపచయదర్శనా దణ వ్యాఘాతఏవ- నహి గుణగుణినో ర్భేద స్సంభవతి భేదే గవాశ్వవత్ గుణగుణిభా నుపపత్తేః ద్వితీయే తత్కార్యపృథివ్యాదిషు రూపాద్యనుపలంభ ప్రసంగ ఇత యథాపి దోషా దనుపపన్నః పరమాణు కారణవాదః॥

సూ॥ ౧౭॥ అపరిగ్రహాచ్చాత్యంతమనపేక్షా॥

వృ॥ ప్రధానవాదోహి సత్కార్యత్వాద్యంశేన మన్వాదిభి శ్శిష్టైః పరిగృహీ పరమాణు కారణవాదస్తు కేనచి దప్యంశేన కైశ్చిదపి శిష్టై ర్నపరిగృహీతఇతి పరిగ్రహా చ్చాత్యంత మనపేక్షా పరమాణుకారణవాదే కర్తవ్యా వేదవిద్భి ర్థః- సూత్రే చశబ్దేన వైశేషికాభిమత షట్పదార్థా సంభవస్సూచితః సచా భవః ప్రతిపాదితో భగవతా భాష్యకృతా తస్మా ద్భ్రాంత్యేకమూలవైశేషిక మతేన నసమన్వయస్య విరోధఇతిసిద్ధం॥

సూ॥ ౧౮॥ సముదాయఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ వైశేషికస్తావ త్పరిణామభేదేన దేహాదే రాశుతర వినాశిత్వాంగీకారా త్మనః స్థాయిత్వాంగీకారా చ్చార్ధవైనాశికః- సర్వక్షణికవాదినస్తు పూర్ణవైనాశి ఇత్యర్థవైనాశిక వైశేషిక మత నిరాకరణానంతరం పూర్ణవైనాశికమతం బుద్ధ మిదానీం నిరాక్రియత ఇత్యవాంతరసంగతి ర్ద్రష్టవ్యా- తత్ర తావ ద్బుద్ధముని ఆగమ ఉపదిష్టః సచాగమో వైభాషిక సౌత్రాంతిక విజ్ఞానవాది సర్వశూన్య ద్వ్యాఖ్యా చతుర్విధ శిష్యప్రతిపత్తి వైచిత్ర్యా చ్చతుర్విధోభవతి- తత్ర వైభాషిక సౌ త్రాంతికయో ర్జ్ఞానం తదతిరిక్త పదార్థాశ్చ సర్వే క్షణికా స్సత్యభూతా స్స ఇయాన్పరం భేదః వైభాషికస్య ఘటాదిపదార్థాః ప్రత్యక్షాః సౌత్రాంతికస్య

జ్ఞానే ఘటాద్యాకారే ఉత్పన్నే తేనాకారేణ ప్రత్యక్షేణాప్రత్యక్షా ఘటాదయో ఽవగమ్యంతఇతి- తత్రైతౌ వైభాషిక సౌత్రాంతికయోః బాహ్యార్థా స్తిత్వావిశేషా త్తయో ర్మత మేకీకృత్య నిరాక్రియతే-తత్ర తన్మతం ప్రమాణమూలం భ్రాంతిమూలం వేతి సందేహే ప్రమాణమూలమితి ప్రాప్తం- తథాహి-పృథివ్యప్తేజో వాయవ శ్చత్వా రిభూతాని చతుర్విధ పరమాణు పుంజ స్వరూపాణి- ఏవం భౌతికాని రూపాది విష యేంద్రియాణి పరమాణుపుంజ స్వరూపాణి- నహి పరమాణుసమూహ వ్యతిరేకేణ అవయవిభూతం కించిత్కార్య మస్తి పరమాణు హేతుకఏవ పృథివ్యాది సముదా యో బాహ్యః- ఆధ్యాత్మికశ్చ సముదాయః స్కంధహేతుకః- తథాహి- రూపవిజ్ఞాన వేదనాసంజ్ఞా సంస్కారాః పంచైతే స్కంధాః - తత్ర రూపస్కంధః సవిషయేం ద్రియాణి విషయాణాం రూపాదీనా మాధ్యాత్మికత్వం ఆధ్యాత్మికేంద్రియసంబం ధాద్ద్రష్టవ్యం- అహమిత్యాలయ విజ్ఞాన ప్రవాహో విజ్ఞానస్కంధః సుఖాదిప్రత్య యో వేదనాస్కంధః గౌ రశ్వఇత్యాది శబ్దాదివిశిష్ట వస్తువిషయక సవికల్పక ప్రత్య య స్సంజ్ఞాస్కంధః రాగద్వేష మోహ ధర్మాధర్మా స్సంస్కారస్కంధః తత్రచ వి జ్ఞానస్కంధ శ్చిత్తమిత్యాత్మేతిచ గీయతే- ఇతరే స్కంధాశ్చైత్తాః-ఏతేషాం చిత్త చై త్తానాం స్కంధానాం సముదాయ స్సర్వవ్యవహారాస్పదః-ఆధ్యాత్మికః స్కంధహే తుకశ్చేతి సర్వక్షణికత్వవాదినో వైభాషిక సౌత్రాంతికయో ర్మతం-తన్నిరాకరో తి-సముదాయ ఉభయహేతుకేపి తదప్రాప్తిరితి- ఉభయహేతుకేపి సముదాయే-పర మాణుహేతుక బాహ్యసముదాయే స్కంధహేతుకే ఆధ్యాత్మిక సముదాయేచ తద ప్రాప్తిః- తస్య సముదాయస్యాప్రాప్తిరిత్యర్థః - అచేతనానాం పరమాణూనాం స్కంధానాంచ స్వత స్సముదాయయోగా దన్యస్యచ స్థిరస్య చేతనస్య సముదా యకర్తు రనభ్యుపగమాదితి సూత్రవాక్యశేషః॥

సూ॥ ౧౯॥ ఇతరేతరప్రత్యయత్వాదితి చేన్నోత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాత్॥

వృ॥ నను సంహంతు శ్చేతనస్యాభావేపి సంఘాత ఉపపద్యతే-తథాహి-అవిద్యా-సం స్కారో విజ్ఞానం నామరూపం షడాయతనం స్పర్శో వేదనే త్యేవం జాతీయకానాం అవిద్యాదీనాం ఇతరేతర ప్రత్యయత్వాత్ ఇతరేతర కారణత్వాత్ ఘటీయంత్రవ ద నిశ మావర్తమానే ష్వవిద్యాది ష్వర్థాక్షిప్త స్సంఘాత ఉపపద్యతఇతి శంకా ర్థః- కార్యం ప్రత్యయతే జనకత్వేన గచ్ఛతీతి వ్యుత్పత్త్యా ప్రత్యయశబ్దః కారణవా చకః- అవిద్యాదీనా మయమర్థః- క్షణికేషు స్థిరత్వ నిత్యత్వాది భ్రాంతి రవిద్యా సాచవిషయేషు రాగాద్యాత్మక సంస్కారహేతుః సచ సంస్కారో గర్భస్థస్యాద్యం విజ్ఞానం జనయతి- తస్మాచ్చాలయ విజ్ఞానాత్ పృథివ్యాది చతుష్టయం శరీరస్య స

ముదాయస్య కారణభూతం జాయతే-తదేవ నామాశ్రయత్వాత్ నామేత్యుచ్యతే-త
చ్చ నామ సితాద్య రూపవచ్ఛరీరం జనయతి- గర్భభూతస్య దేహస్య కలల బుద్బు
దాద్యవస్థా నామ రూప శబ్దార్థ-ఇతి పర్యవసన్నం పృథివ్యాది చతుష్టయం నామ
రూపం శరీరం విజ్ఞాన ధాతుశ్చేతి షడాయతనాని యస్య ఇంద్రియజాతస్య తత్ ష
డాయతనం - నామరూపేంద్రియాణాం మిథస్సంబంధః స్పర్శః - తతస్సుఖాదికా
వేదనా- తతః పున రవిద్యాదయ ఇతి-నిరాకరోతి-నేతి- కుతః ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వా
త్-అయమర్థః- ద్వివిధోహి కార్యోత్పాద స్తవాభిమతః హేత్వధీనః కారణ సము
దాయాధీనశ్చేతి- తత్ర హేత్వధీనో యథా- బీజాదంకురః అంకురాత్పత్రం పత్రా
త్కాండ మిత్యాదౌ- కారణసముదాయాధీనో యథా- పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశ
కాలవిశేషాణాం మేళనేసతి తేభ్య ఉపకృతాద్బీజా దంకురోజాయతే-ఏవ మాధ్యా
త్మిక కార్యోత్పాదోపి పూర్వవద్ద్వివిధః-తత్రాద్యో హేత్వధీనః-కార్యోత్పాదో౽
విద్యాదీనాం- ద్వితీయస్తు పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశా లయ విజ్ఞానానాం సముదా
యాత్కార్యోత్పత్తిరితి- కార్యే అంకురాదౌ కాఠిన్య స్నేహ పాకాదీనాం దర్శ
నాత్ పృథివ్యాదీనాం కారణత్వ మూహ్యతే-ఉభయవిధేపి కార్యోత్పాదే న చేతనా
పేక్షేతి- తత్రాద్య మంగీకృత్య ద్వితీయం కార్యోత్పాదం హేతుసముదాయాధీనం
దూషయతి- ఉత్పత్తిమాత్రనిమిత్తత్వాదితి-అవిద్యాదీనా మితరేతర కారణత్వేపి ఉత్ప
త్తిమాత్రే నిమిత్తత్వా న్నహేతుసంఘాతాధీనః కార్యోత్పాద స్సంభవతి- సంహం
తుః స్థిరస్య చేతనస్యానంగీకారాదిత్యర్థః॥

అవ॥ సర్వక్షణికత్వవాదినాం హేత్వధీనోపి కార్యోత్పాదో న సంభవతీత్యాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ ఉత్తరోత్పాదేచ పూర్వనిరోధాత్॥

వృ॥ కార్యకాలే విద్యమానస్యైవ మృదాదేః కారణత్వం దృశ్యతే-నతు- నష్టస్య
భవన్మతే తూత్తరస్య కార్యక్షణస్యోత్పాదే పూర్వస్య కారణక్షణస్య నిరోధాత్
నాశాంగీకారాత్ నహేత్వధీనోపి కార్యోత్పాద స్సంభవతీత్యర్థః॥

అవ॥ నను నిర్హేతుక ఏవ కార్యోత్పాదోస్తు-తథాచ నోక్తదోష ఇత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౨౧॥అసతి ప్రతిజ్ఞోపరోధో యౌగపద్యమన్యథా॥

వృ॥ అసతి హేతౌ కార్యోత్పత్త్యంగీకారే పూర్వజ్ఞాన చక్షురాలోకవిషయేషు
చతుర్షు హేతుషు సత్సుకార్యం నీలాదివిజ్ఞానం జాయత ఇత్యస్యాః ప్రతిజ్ఞాయాః వి
రోధః స్యాత్- అన్యథా కార్యం సహేతుక మిత్యంగీకృత్య కార్యపర్యంతం హేతోః

క్షణికత్వాంగీకారే హేతుఫలయో ర్యౌగపద్యం ఏకస్మిన్ కాలే స్థితిః స్యాదిత్యర్థః తథాచ క్షణికత్వ ప్రతిజ్ఞాహానిరితి భావః॥

సూ॥ ౨౨॥ ప్రతిసంఖ్యాఽప్రతిసంఖ్యానిరోధాప్రాప్తిరవిచ్ఛేదాత్॥

వృ॥ వైనాశికాః ఖలు బుద్ధిపూర్వక నాశో భావానాం అబుద్ధిపూర్వక నాశ ఆకాశంచేతి త్రితయమ ప్యవస్తు సన్నిరుపాఖ్యం నిర్హేతుకం తుచ్ఛమితి వదంతి - తత్రా కాశస్య నిరుపాఖ్యత్వ ముత్తరసూత్రే నిరసిష్యతే-అత్రతు బుద్ధిపూర్వక నాశాబుద్ధిపూర్వక నాశరూప నిరోధద్వయం నిరాక్రియతే-ప్రతిపా ప్రతికూలాసంతం ఘట మసంతం కరోమీత్యేవమాకారికా సంఖ్యాబుద్ధిః ప్రతిసంఖ్యా తత్పూర్వకో నిరోధో నాశః ప్రతిసంఖ్యానిరోధః అతత్పూర్వకో నాశోఽ ప్రతిసంఖ్యానిరోధః తయో ర్నిరోధ యో స్సంతానిషు సంతానే ష్వప్రాప్తిరసంభవ ఇత్యర్థః-కుతః- అవిచ్ఛేదా న్నతావన్నిరోధద్వయస్య సంతానగోచరత్వం సంతానస్యావిచ్ఛేదాత్ సంతానవిచ్ఛేదో హి చరమ సంతాని విచ్ఛేదాద్వక్తవ్యః- సనయుక్తః- చరమసంతానినః కార్యాంతర జనకత్వే సంతానస్యావిచ్ఛేదఏవ - అజనకత్వే చరమసంతానినోఽర్థక్రియాకారిత్వ రూప సత్త్వాభావేన అత్యంతాసత్త్వాత్ పూర్వసంతానినాం సర్వేషాం శూన్యతాప రిశేషాపత్తేః అర్థక్రియాయా అభావాత్ నాపి సంతానిప్రతియోగికత్వం నిరోధ ద్వయస్య సంతానినాం ఘటాదీనాం క్షణికత్వేన బుద్ధిపూర్వక నాశాయోగాత్- నాప్యబుద్ధిపూర్వ సమూలనాశ స్త్వదభ్యుపగతః సంభవతి- మూలస్య మృదాదేః ప్రత్యభిజ్ఞాయ మానత్వాత్ తస్మాన్నిరోధద్వయస్యానుపపత్తిః॥

సూ॥ ౨౩॥ ఉభయథాచ దోషాత్॥

వృ॥ స్థిరత్వాది భ్రాంతిరూపావిద్యాయాః కిం సమ్యగ్జ్ఞానాద్వా నాశః ఉత స్వతో వా నాద్యః నిర్హేతుక నాశా భ్యుపగమ హానిప్రసంగః- ద్వితీయే సమ్యగ్జ్ఞానోపదేశానర్థక్యమితి ఉభయథాపి దోషాదసంగతం సౌగతంమతమిత్యర్థః॥

అవ॥ ఆకాశస్య నిరుపాఖ్యత్వం దూషయతి॥

సూ॥ ౨౪॥ ఆకాశేచావిశేషాత్॥

వృ॥ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతఇతి శ్రుత్యా శబ్దగుణత్వేన చాకాశేపి పృథివ్యాదివ ద్వస్తుత్వ ప్రతిపత్తే రవిశేషా న్ననిరుపాఖ్యత్వమిత్యర్థః॥

అవ॥ ఆత్మనః క్షణికత్వం దూషయతి॥

సూ॥ ౨౫॥ అనుస్మృతేశ్చ॥

వృ॥ అనుభవ మను అనంతరముత్పాద్య మానా స్మృతిరనుస్మృతిః తద్బలా దా త్మనోనుభవితు ర్నక్షణికత్వ మిత్యర్థః - అన్యానుభూతేన్యస్య స్మరణాయోగా దితిభావః॥

సూ॥ ౨౬॥ నాసతో దృష్టత్వాత్॥

వృ॥ క్షణికా త్కార్యోత్పత్తిమిచ్ఛతాఽర్థా దభావా న్నిరుపాఖ్యాదేవ కార్యో త్పత్తి రంగీకృతేతి ప్రతిభాతి-పూర్వక్షణ వినాశం వినా కార్యక్షణోత్పత్తేరయోగాత్-సాక్షా దభావా ద్భావోత్పత్తిః స్వగ్రంథేనచ దర్శితా - తథాచ అసత అభావా న్నిస్స్వరూపా త్కార్యోత్పత్తి ర్నయుక్తా- కుతః- అదృష్టత్వా న్నిరుపాఖ్యా న్న రవిషాణాదేః కార్యోత్పత్తే రదృష్టత్వాదిత్యర్థః- దృష్టత్వాదితివా పదచ్ఛేదః సత ఏవ మృదాదేః కార్యోత్పత్తే దృష్టత్వాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౭॥ ఉదాసీనానామపిచైవంసిద్ధిః॥

వృ॥ కించైవం అభావా ద్భావోత్పత్త్యంగికారే ఉదాసీనానాం తత్తత్కార్యసాధ నేషు కృష్యాదిష్వప్రవర్తమానానాం స్వగృహే తూష్ణీముపవిష్టానామపి పుంసాం స్వస్వాభిమతకార్యసిద్ధిః స్యాదిత్యర్థః- తస్మాద్భ్రాంత్యేకమూలేన వైభాషిక సౌ త్రాంతికయో బాహ్యార్థవాదినో ర్మతేన సమన్వయస్య నవిరోధఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౮॥ నాభావఉపలబ్ధేః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ ఏవం క్షణికబాహ్యార్థవాది నిరాకరణం కృతం - తన్నిరాకరణముపజీ వ్య క్షణికవిజ్ఞానమాత్రవాదీ ప్రత్యవతిష్ఠత ఇత్యనయో రుపజీవ్యోపజీవకభావ స్సంగతిః- విజ్ఞానవాదినో బౌద్ధస్య యోఽయం సిద్ధాంతః-"విజ్ఞానాతిరిక్త బాహ్యపదార్థ స్య అభావఇతి సోస్యాధికరణస్య విషయః సకిం మానమూలో భ్రాంతిమూలోవేతి సందేహే మానమూలఇతి ప్రాప్తం- తథాహి- నీలాదివిజ్ఞానస్య స్వరూపతః సర్వా న్ప్రత్యవిశిష్టత్వా ద్బాహ్యార్థవాదినాపి తస్య నీలాది విజ్ఞానత్వ సిద్ధయే నీలాద్యా కారత్వ మంగీకరణీయం-తథాచ తేనైవాకారేణ సర్వవ్యవహారోపపత్తౌ కింబాహ్యేన నీలాదినా వంధ్యాపుత్రప్రాయమాణేన తథాచ స్వప్రకాశ నీలాది విజ్ఞానస్య క్షణికత్వా త్సాకారత్వాచ్చ స్థాయి నిరాకార విజ్ఞానా ద్భిన్నస్య జగత్సర్గం బ్రువతః స మన్వయో నసిద్ధ్యతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః- విజ్ఞానవ్యతిరిక్తానా ఘటాదీనా మభావో

నసంభవతి- కుతః- ఉపలబ్ధేః- విజ్ఞానాతిరిక్తానా మర్థానాం ఘటః పట ఇత్యాద్య నుభవసిద్ధత్వాదిత్యర్థః-నచ విజ్ఞానాకారేణానుభవస్య అన్యథాసిద్ధిః- బాహ్యార్థంవి నా తత్సారూప్యాత్మకాకారస్య జ్ఞానే అసిద్ధేః- ఏవంచ ప్రతీయమానో బాహ్యార్థ ఏవేతి నజ్ఞానస్య సాకారత్వం నాపి క్షణికత్వం మానాభావాత్ అనుమానస్య పక్షా ద్యనేకజ్ఞానసాధ్యతయా స్థాయిన మనుమాతారం వినానుదయాత్-ఇతి స్థాయిని నిరా కార బ్రహ్మణి సమన్వయో నవిరుధ్యత ఇతి॥

అవ॥ నను జాగ్రదవస్థాయా ముత్పన్నా స్సర్వే ప్రత్యయా నిరాలంబనాః ప్ర త్యయత్వాత్ - స్వప్న గంధర్వనగర మాయావినిర్మిత మాయాదివదిత్యాశంక్య దృష్టాంతే బాధిత విషయత్వ ముపాధిరిత్యాహ॥

సూ॥ ౨౯॥ వైధర్మ్యాచ్చ నస్వప్నాదివత్॥

వృ॥ స్వప్నాది ప్రత్యయస్య జాగ్రత్ప్రత్యయస్యచ బాధిత విషయత్వాబా ధితవిషయత్వ రూప వైధర్మ్యా న్నస్వప్నాది దృష్టాంతేన నిరాలంబనత్వం జాగ్ర త్ప్రత్యయస్యేత్యర్థః- చశబ్దేన దృష్టాంతే సాధ్యవైకల్యం సూచితం-స్వప్నే ప్రాతి భాసికవిషయాణాం సత్త్వాదితి॥

అవ॥ కించ బాహ్యార్థానా మభావే ఘటజ్ఞానం పటజ్ఞానమితి జ్ఞానేవైచిత్ర్యం నస్యాత్- నచ పూర్వపూర్వవాసనాది విచిత్రవాసనాబలా ద్వైచిత్ర్యం స్యాదితి వా చ్యం- బాహ్యార్థాభావే వాసనానా మప్యభావాదిత్యాహ॥

సూ॥ ౩౦॥ నభావోనుపలబ్ధేః॥

వృ॥ వాసనానాం నభావో నసంభవ ఇత్యర్థః- కస్మా దనుపలబ్ధేః - త్వత్పక్షే బాహ్యార్థానా మనుపలబ్ధేరిత్యర్థః వాసనానాం బాహ్యార్థానుభవ వ్యాప్యత్వా త్ వ్యాపకాభావే వ్యాప్యాభావ ఇతి- బాహ్యార్థానుభవస్య వాసనాంప్రతి కరణ త్వా త్కారణాభావే కార్యాభావ ఇతి వా తాత్పర్యం- కించ వాసనానాం సంస్కారా భిధానానాం త్వత్పక్షే ఆశ్రయాసంభవా దనుపపత్తిః॥

అవ॥ నన్వహమి త్యాలయప్రత్యయ ఏవాశ్రయ ఇత్యత్రాహ॥

సూ॥ ౩౧॥ క్షణికత్వాచ్చ॥

వృ॥ ఆలయవిజ్ఞానస్య క్షణికత్వాంగీకారా న్నాశ్రయత్వం సంస్కారాశ్రయత్వే వా నక్షణికత్వం సంస్కారసమాన కాలీనస్య వా సంస్కారకాలే అసత్వోవా ఆశ్ర యత్వాయోగాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౩౨॥ సర్వథానుపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ పశ్యనేతితిష్ఠనేత్యాద్యపశబ్దప్రయోగాద్గ్రంథతోనుపపన్నమిదం మతం ఉక్తక్రమేణార్థతోనుపపన్నమేవేతి సర్వథానుపపత్తే ర్నాదరణీయం శ్రేయోర్థిభిస్సుగతం మతమిత్యర్థః-దర్శనమితి వక్తవ్యే పశ్యనేత్యపశబ్దః- స్థానమితి వక్తవ్యే తిష్ఠనేత్యపశబ్దః- దృశేస్తిష్ఠతేశ్చ ధాతోశ్శితిప్రత్యయే పశ్య తిష్ఠావాదేశౌ భవతః నయిన్ప్రత్యయే తస్యాశిత్వాదితి బోధ్యం- నను బాహ్యార్థవాదస్య కేవల విజ్ఞానవాదస్య చోక్తరీత్యా అసంభవా చ్ఛూన్యం నిస్స్వరూపమేవ ప్రపంచతత్త్వం కిం నస్యాదిత్యాశంకాయాం పునర్నాభావ ఉపలబ్ధేరిత్యాది సూత్రాణి శూన్యమత నిరాసపరత్వేన యోజ్యంతే- ప్రపంచశూన్యత్వస్య సర్వప్రమాణబాధితత్వేన తన్నిరాసాయ పృథక్ప్రయత్నానపేక్షణాత్- తథాహి- జ్ఞానార్థయో ర్నాభావః ప్రమాణై రుపలబ్ధేరిత్యర్థః- వైధర్మ్యాచ్చేతి సూత్రం పూర్వవద్వ్యాఖ్యేయం ప్రపంచస్య బాధ్యత్వే బాధాధిష్ఠానం సత్యం కించిద్వక్తవ్యం నిరధిష్ఠాన బాధాయోగాత్ తస్య చాధిష్ఠానస్య త్వన్మతే నభావః నసత్త్వం ప్రమాణతః తదనుపలబ్ధేరితి నభావోనుపలబ్ధేరితి సూత్రార్థః-క్షణికత్వాచ్చేతి సూత్రే విభక్తేః పూర్వముపదేశేత్యధ్యాహారః- తథాచ క్వచిత్పదార్థానంగీకృత్య తేషాం క్షణికత్వోపదేశాత్- శూన్యోపదేశాచ్చ వ్యాహతార్థ బోధక స్సుగత ఇత్యర్థః- అంత్యంతు సూత్రం వ్యాకృత వ్యాఖ్యానం తస్మాద్భ్రాంత్యేక శరణ బౌద్ధమతేన నసమన్వయస్య విరోధ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౩॥ నైకస్మిన్నసంభవాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ ఏవం ముక్తకచ్ఛానాం బౌద్ధానాం మతే నిరస్తే వివసనానాం జైనానాం మతం బుద్ధిస్థం బుద్ధిసన్నిధి లక్షణసంగత్యా నిరాక్రియతే -తత్ర సంశయః కిం దిగంబరమతం మానమూల ముతభ్రాంతిమూల మితి- భ్రాంతిమూలమితి ప్రాప్తం- స్యాదస్తి- స్యాన్నాస్తి - స్యాదస్తిచనాస్తిచ - స్యాదవక్తవ్యః - స్యాదస్తిచావక్తవ్యః- స్యాన్నాస్తిచావక్తవ్యః - స్యాదస్తినాస్తి చావక్తవ్యశ్చేత్యేవం రూపసప్తభంగీనయ మస్తిత్వ నాస్తిత్వాది విరుద్ధధర్మ ద్వయ మాదాయసర్వేషు పదార్థేషు యోజయంతో వివసనాః పదార్థమాత్రస్యానేక రూపత్వమాచక్షతే - ఉపాదానాది వ్యవహారసిద్ధయే - అన్యథా వస్తున ఏకరూపత్వేన సర్వాత్మనాస్తిత్వం నాస్తిత్వం వావక్తవ్యమితి ప్రాప్త్యాత్మనాపి సత్త్వాత్ వస్తుప్రాప్త్యర్థముపాదానాది వ్యవహారోనస్యాత్- అతః కేనచి ద్ఘటాదిరూపేణాస్తి కేనచిత్ప్రాప్త్యాదిరూపేణ నాస్తీత్యనేకరూపత్వమేవ వస్తునః- సప్తభంగీ నయోనామ సప్తస్వస్తీత్యాదిషు వస్తున్యేకత్ర విరోధః- భంగః- అత్ర యోనయోయుక్తిః స ఇత్యర్థః.

స్యాదస్తీత్యాదేరయమర్థః- స్యాత్పదం కథంచిదిత్యర్థే కథంచి ద్వస్తునో౾స్తిత్వ వివక్షాయా మాద్యోభంగః- అసత్త్వ వివక్షాయాం ద్వితీయోభంగః- క్రమేణోభయ వాంఛాయాం తృతీయోభంగః - యుగప దుభయవాంఛాయాం అస్తిత్వ నాస్తిత్వ యో ర్యుగపద్వాచా వక్తు మశక్యత్వా దవక్తవ్యత్వం వస్తునఇతి చతుర్థోభంగః- ఆద్యచతుర్థయో ర్భంగయోః క్రమేణ వాంఛాయాం పంచమో భంగః- ద్వితీయ చతుర్థయో ర్వివక్షాయాం షష్ఠోభంగః- ఆద్య ద్వితీయ చతుర్థానాం వాంఛాయాం సప్తమోభంగఇతి-ఏవ మేకత్వానేకత్వ నిత్యత్వానిత్యత్వాది విరుద్ధ ధర్మ ద్వయ మాదాయో క్తనయో యోజనీయ ఇతి- తస్మా ద్వస్తుమాత్రస్య సత్త్వ మసత్త్వం చే త్యేవమాది విరుద్ధానేక ధర్మవత్త్వ మేవేత్యేకరూప బ్రహ్మసమన్వయో నసిద్ధ్యతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః- నైకస్మి న్నసంభవాదితి - ఏకస్మి న్పరమార్థరూపే వస్తుని విరుద్ధధర్మాణా మసంభవాత్ వస్తునో౾నేకరూపత్వం నాస్తీత్యర్థః- యదస్తి తదస్త్యేవ ననాస్తి- యన్నిత్యం తన్నిత్యమేవ నానిత్యం యథా ప్రత్యగాత్మా వస్తుభూతః ఏవం ప్రపంచస్యాపి త్వన్మతే వస్తుభూతత్వా న్నానేకరూపత్వ సంభవః - అస్మన్మతే ప్రపంచో నసన్ నాప్యసన్ కింత్వనిర్వచనీయఏవేతి సర్వవ్యవహార సంభవ ఇతి భావః ॥

అవ॥ ఏతేషా మార్హతానాం దేహపరిమాణఏవాత్మేతి మతం తద్దూషయతి॥

సూ॥ ౩౪॥ ఏవంచాత్మాకార్త్స్న్యం॥

వృ॥ యథా ఏకత్ర విరుద్ధధర్మాసంభవో దోషః శేషా మార్హతానాం మతే- ఏవమాత్మనో కార్త్స్న్యం పరిచ్ఛిన్నత్వం దోషాంతరం స్యాత్-జీవస్య దేహపరిమాణత్వాంగీకారాదిత్యర్థః- తథాచ పరిచ్ఛిన్నత్వా దాత్మనో ఘటాదివ దనిత్యత్వం స్యాదిత్యర్థః- కించాత్మనో దేహపరిమాణత్వే మనుష్యాత్మనః కర్మవశా ద్గజశరీరే కృత్స్న ప్రవేశో నస్యాత్- పుత్తికాశరీరే వా కృత్స్నస్యాత్మనః ప్రవేశోనస్యాత్॥

అవ॥ నను జీవస్య సావయవత్వాంగీకారా త్పర్యాయేణ గజాదిశరీరప్రాప్తౌ కేచి దవయవా ఆగచ్ఛంతి- పుత్తికాశరీరప్రాప్తౌ కేచిదపగచ్ఛంతీతి నమనుష్యాత్మనః స్థూలసూక్ష్మశరీరప్రాప్తి విరోధఇత్యాశంక్య నిరాకరోతి॥

సూ॥ ౩౫॥ నచపర్యాయాదప్యవిరోధో వికారాదిభ్యః॥

వృ॥ పర్యాయాదపి అవయవ గమనాగమనాభ్యామపి తత్తత్స్థూల సూక్ష్మ శరీర పరిమాణత్వ స్యాత్మన్యవిరోధఇతి నచేత్యర్థః-కుతః- వికారాదిభ్యః- ఆత్మనః సావయవత్వేన తత్తచ్ఛరీరప్రాప్త్యా వృద్ధిహ్రాసవత్త్వాంగీకారే వికారవత్త్వప్రసక్త్యా ప్ర

దీపాదివ దనిత్యత్వం స్యాత్ - అనిత్యత్వేచ బంధమోక్షాభ్యుపగమో బాధ్యేత-జలతుంబికా న్యాయేన సంసార సాగరే నిమగ్నస్య బంధవిచ్ఛేదా త్సంతతోర్ధ్వగమనం ముక్తిర్భవతీతి త్వయాభ్యుపగమాదితి-యద్వా పూర్వసూత్రే పరిచ్ఛిన్నత్వాదాత్మనోఽనిత్యత్వం స్యాదిత్యుక్తం- తదయుక్తం- అనిత్యత్వేపి పటవ త్సంతాననిత్యత్వోపపత్తే రిత్యాశంక్యాహ- న చేత్యాది సూత్రం పర్యాయాదపి సంతానరూపేణ నిత్యత్వస్యాత్మన్యవిరోధ ఇతి న చేత్యర్థః- కుతః- వికారాదిభ్యః- సంతానస్య సంతాన్యతిరిక్తస్య సత్త్వే తస్యచ సంతానిజన్యత్వా ద్వికారవత్త్వం స్యాదేవ అసత్త్వే నైరాత్మ్యవాద ప్రసంగ ఇత్యర్థః॥

కించ॥

సూ॥ ౩౬॥ అంత్యావస్థితేశ్చోభయనిత్యత్వాదవిశేషః॥

వృ॥ ముక్తాత్మనో యత్పరిమాణం తదంత్యం తచ్చ నిత్యం పరమాణుత్వాద్యన్యతమ పరిమాణత్వేన వ్యవస్థితం చేతి జైనసిద్ధాంతః-తథా చాంత్యస్య పరిమాణస్య నిత్యత్వేన అవస్థితే స్తద్దృష్టాంతే నాత్మపరిమాణత్వేన హేతునోభయో రాద్య మధ్యమ పరిమాణయో ర్నిత్యత్వ ప్రసంగా త్త్రయాణా మాద్య మధ్యమాంత్య పరిమాణానా మవిశేషః సామ్యం స్యాదిత్యర్థః-నిత్యపరిమాణానాం త్రయాణా మేకత్రాసంభవా న్నిత్యత్వ మాపాద్యతే న సామ్యమాపాదితమితి ద్రష్టవ్యం- పరిమాణసామ్యే స్థూలసూక్ష్మ శరీరప్రాప్తౌ పరిమాణ వైషమ్యం న స్యాదితి భావః-యద్వా- సర్వదైకరూపమేవ పరిమాణం స్యాదితి వక్తవ్యం- తథాహి- అంత్యపరిమాణస్య జన్యత్వే నిత్యత్వవిరోధాత్ ఆద్యమధ్యమ కాలావస్థానం వక్తవ్యమితి యదంత్యపరిమాణం అణుర్మహద్వా తదేవైకం సర్వదా స్యాన్నాన్యత్- తథాచాంత్యస్య పరిమాణస్యావస్థితే రణుత్వాద్యన్యతమవత్త్వేన నియతత్వాత్ ఆద్యమధ్యమకాలయో రుభయో స్తస్య పరిమాణస్య నిత్యత్వాత్ ఏకత్వాదవిశేషః- జీవోఽణుశ్చే దణురేవ మహాంశ్చే న్మహానేవ స్యాదిత్యర్థః-తథాచ న శరీర పరిమాణత్వ నియమ ఇతి భావః-తస్మాదయుక్త వివసనమతేన న సమన్వయస్య విరోధ ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఇదానీం కేవల నిమిత్తకారణమేవేశ్వరో నోపాదానమితి యేషాం సేశ్వర సాంఖ్య పతంజలి శైవ కణభుగాదీనాం మతం తద్దూషయతి॥

సూ॥ ౩౭॥ పత్యురసామంజస్యాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వం సత్త్వాసత్త్వయో రేకత్ర విరోధాదసంభవ ఇత్యుక్తం-తద్వత్ తద్వదుపాదానత్వకర్తృత్వయో రేకత్ర విరోధా దసంభవ ఇతి దృష్టాంత సంగత్యా నిమి

త్త్రోపాదానోభయాత్మకే బ్రహ్మణి సమన్వయమాక్షేపే సిద్ధాంతః- పత్యురీశ్వరస్య జగదుపాదాన ప్రధానాదిప్రేరకత్వేన జగన్నిమిత్తత్వ మాత్రం నసంభవతి- కుతః-అసామంజస్యాత్- ఈశ్వరస్య జగత్సర్జనే ప్రవృత్తౌ రాగాదిప్రసంగాదసామంజస్యం స్యాత్- ప్రవృత్తేః రాగద్వేషాది పూర్వకత్వేన లోకదృష్టత్వాత్ దృష్టానుసారిత్వాత్కల్పనాయాః-అస్మాకంతు శ్రుత్యనుసారిత్వా దనిర్వచనీయ వాదిత్వాచ్చ నదోషఇతిభావః॥

సూ॥ ౩౮॥ సంబంధానుపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ ప్రేర్యప్రధానాదిభిః ప్రేరకస్యేశ్వరస్య సంబంధోవాచ్యః- అసంబంధస్య ప్రేరకత్వాయోగాత్- నచ సంబంధస్సంభవతి- నిరవయత్వాద్యుత సిద్ధత్వాచ్చ సంయోగ సమవాయయో రనుపపత్తిరిత్యర్థః - సిద్ధాంతే త్వవిద్యాప్రేరకత్వం కల్పితతాదాత్మ్యేనోప పద్యతఇతి భావః॥

అవ॥ కించ- కుంభకారస్య మృదాదిప్రేరకత్వం దృష్ట్వా తద్దృష్టాంతేనేశ్వరస్య ప్రధానాది ప్రేరకత్వం కల్పనీయం- నహి తత్సంభవతి ప్రధానస్య రూపాది హీనత్వేన దృష్ట మృదాది వైలక్షణ్యాత్ ప్రధానాది విషయక ప్రేరణాయా ఈశ్వరస్యానుపపత్తేరిత్యాహ॥

సూ॥ ౩౯॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ అధిష్ఠానం ప్రేరణా సిద్ధాంతేతు నదృష్టాపేక్షా శ్రుత్యేకశరణత్వాదితిభావః॥

సూ॥ ౪౦॥ కరణవచ్చేన్నభోగాదిభ్యః॥

వృ॥ నను కరణానీంద్రియాణి అప్రత్యక్షాణ్యపి యథాజీవేన ప్రేర్యంతే-ఏవం ప్రధానాదిక మప్రత్యక్షమపి ఈశ్వరేణ ప్రేర్యతఇతి చేన్న- కుతః - భోగాదిభ్యోదోషేభ్యః- జీవోహి ఇంద్రియగ్రామం భోగార్థం ప్రేరయతి తద్దృష్టాంతేనేశ్వరస్య ప్రేరకత్వే తద్వద్భోగాదయః ప్రసజ్యేరన్నిత్యర్థః॥

అవ॥ యద్వా సశరీరస్యైవ ప్రేరకత్వ దర్శనా దీశ్వరస్యచ శరీరానుపపత్తేర్న ప్రేరకత్వమిత్యాహ॥

సూ॥ అధిష్ఠానానుపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ భోగాధిష్ఠానం శరీరమధిష్ఠానశబ్దార్థః॥

సూ॥ కరణవచ్చేన్న భోగాదిభ్యః॥

వృ॥ కరణవ దింద్రియాధిష్ఠానం శరీరమిత్యర్థః- తదీశ్వరే అంగీక్రియత ఏవేతి చేత్ నశరీరిత్వే భోగాది ప్రసంగా దనీశ్వరత్వమేవ స్యాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౪౧॥ అంతవత్త్వమసర్వజ్ఞతా వా॥

వృ॥ కించ ప్రధానజీవేశ్వరాణాం యా సంఖ్యా యచ్చ పరిమాణం తదుభయ మీశ్వరేణ పరిచ్ఛిద్యతే నవా ఆద్యే పరిచ్ఛిన్న సంఖ్యావత్త్వా త్పరిచ్ఛిన్న పరిమాణవత్త్వాచ్చ త్రయాణాం ప్రధానజీవేశ్వరాణాం ఘటాదివ దంతవత్త్వం వినాశిత్వం స్యాత్- ద్వితీయే ఈశ్వరస్యాసర్వజ్ఞత్వం స్యాదిత్యర్థః- తస్మా దసంగతేన తార్కిక పరికల్పితేశ్వర కారణవాదేన నిమిత్తోపాదాన బ్రహ్మసమన్వయా విరోధ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౨॥ ఉత్పత్త్యసంభవాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ ఏవం కేవలాధిష్ఠాత్రైవేశ్వర ఇతి వేదాసంగతమతే నిరస్తే నిమిత్తం ప్రకృతిశ్చేశ్వర ఇతి భాగవతమతస్య వేదసంగతార్థత్వా త్తదంగీకృత్య జీవోత్పత్త్యంశే ప్రమాణమూలత్వం స్యాదితి ప్రత్యుదాహరణసంగత్యాస్యారంభః-తద్భాగవతమతం ప్రమాణమూలం వా భ్రాంతిమూలం వేతి సందేహే ప్రమాణమూలమితి తావత్ప్రాప్తం- తథాహి- వాసుదేవః ఖలు పరమాత్మా పరమార్థతత్త్వం జగదుపాదానం నిమిత్తంచ-తస్మా ద్వాసుదేవా త్సంకర్షణాఖ్యో జీవ ఉదేతి-తస్మా జ్జీవా త్ప్రద్యుమ్నాఖ్యం మనో జాయతే- మనసశ్చానిరుద్ధాఖ్యోహంకార ఇతి- తథాచ జీవాభిన్నా ద్బ్రహ్మణో జగత్సర్గం బ్రువత స్సమన్వయస్యాసంభవ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- వేదావిరుద్ధాంశమంగీకృత్య వేదవిరుద్ధ జీవాద్యుత్పత్త్యంశం దూషయతి-ఉత్పత్త్యసంభవాదితి-పరమాత్మనో వాసుదేవా జ్జీవస్యోత్పత్త్యసంభవా న్న- తన్మతం సాధ్విత్యర్థః- అన్యథా జీవస్యోత్పత్త్యంగీకారే ఘటాదివ దనిత్యత్వాపత్త్యా భగవత్ప్రాప్తిరూప మోక్షస్తదభ్యుపగతః కస్య స్యాదితి భావః॥

సూ॥ ౪౩॥ నచకర్తుః కరణం॥

వృ॥ లోకే కర్తుర్దేవదత్తాదేః సకాశాత్కరణస్య కుఠారాదే రుత్పత్త్యదర్శనాత్- జీవాత్కర్తుః కరణం మనో జన్యత ఇత్యేత న్నయుక్తమిత్యతశ్చ తన్మతమసంగతమిత్యర్థః- అయంభావః- కింజీవో మనః కరణాంతర మాసాద్య జనయతి అనాసాద్యవా ఆద్యే తత్కరణాంతరం జీవజన్యం - నవా ఆద్యే అనవస్థా ఆద్యవిక

ల్పావతారసంభవాత్- ద్వితీయే తదేవ మనోస్త్వితి నమనసో జీవజన్యత్వం ఆద్యద్వితీయే కరణరహితస్యైవ జీవస్యకార్యజననసామర్థ్యాంగీకారే కిం మనఃకల్పనయేతి॥

అవ॥ నను సంకర్షణాదయ స్త్రయో నజీవాదిరూపాః కింతు వాసుదేవవ ద్విజ్ఞానస్వరూపాః ఈశ్వరా ఏవేత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౪౪॥ విజ్ఞానాదిభావేవా తదప్రతిషేధః॥

వృ॥ సంకర్షణాదీనాం త్రయాణాం వాసుదేవవ ద్విజ్ఞానాదిభావేవా విజ్ఞానైశ్వర్య బలవ న్నిర్దోష నిరవద్య స్వరూపత్వేపి తదప్రతిషేధః- తస్య ఉత్పత్త్యసంభవ రూప దోషస్య ప్రకారాంతరేణ అప్రతిషేధ ఇత్యర్థః- తథాహి - నతావ చ్చతుర్ణాం వాసుదేవాదీనా మీశ్వరాణాం కించి త్ప్రయోజనమస్తి ఏకైకేనైవ కార్యసిద్ధే ర్భగవానేవైకో వాసుదేవః పరమార్థతత్త్వమితి తత్సిద్ధాంతహానేశ్చ నస్వీశ్వరాణాం సంకర్షణాదీనాం త్రయాణాం వాసుదేవ తుల్యానా మేవ వాసుదేవాదుత్పత్తి రభ్యుపగమ్యతఇతి నోక్తదోషఇతి చేత్ తర్హ్యగత ఉత్పత్త్యసంభవో దోషః సంకర్షణాదీనా మీశ్వరత్వావిశేషే వాసుదేవస్య తతోతిశయాభావేన త్రయాణాం వాసుదేవజన్యత్వానుపపత్తేః॥

సూ॥ ౪౫॥ విప్రతిషేధాచ్చ॥

వృ॥ క్వచిజ్జ్ఞానైశ్వర్య శక్తి బల వీర్య తేజాంసి వాసుదేవ గుణాఇతి ప్రతిపాదయంతి- క్వచిచ్చ ఉక్తగుణా ఏవాత్మానో వాసుదేవాః భగవంత ఇత్యభేదం గుణగుణినో ర్వర్ణయంతి- తథాచ పరస్పరం విప్రతిషేధా చ్చాసంగతమిదం భాగవతమతమిత్యర్థః- తస్మా న్నిరవద్యేబ్రహ్మణి వేదాంతానాం సమన్వయఇతి సిద్ధం॥

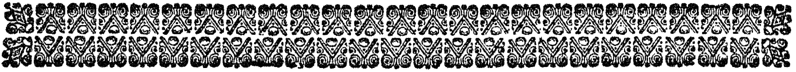
ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః.

అస్మిన్ పాదే అష్టాధికరణాని పంచచత్వారింశత్సూత్రాణి॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

వియదధికరణమ్.

సూ॥ ౧॥ నవియదశ్రుతేః॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్ పాదే శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్ పరపక్షాణా మనపేక్షత్వ ముక్తం- తర్హి-శ్రుతీనా మప్యన్యోన్య విరుద్ధత్వాత్ బ్రహ్మకారణవాదస్యాప్యనపేక్షత్వం స్యాదితి శంకా నిరాసార్థం పరం పాదద్వయ మారభ్యతే- పాదద్వయస్యాపి శ్రుతీనా మన్యోన్య విరోధనిరాసేన సమన్వయదృఢీకరణా చ్ఛ్రిత్యధ్యాయసంగతిః - పూర్వ పాదేనాస్య ప్రాసంగికీ సంగతిః శంకావ్యాజేన దర్శితా- తత్ర తావదాదౌ సృష్టి వాక్యానా మవిరోధం ప్రతిపాదయితు మాకాశమాశ్రిత్య విచార్యతే - ఆకాశస్య కి ముత్పత్తిరస్తి ఉతనాస్తీతి- యద్యస్తి తర్హి విరోధః - తథాహి- ఛాందోగ్యే- ఆకాశ వాయూవినా తత్తేజోఽసృజతేతి తేజఆదికాసృష్టిః శ్రూయతే- తైత్తిరీయకేతు- ఆత్మన ఆకాశస్సంభూతఇతి ఆకాశాదికా-తథాచానయో ర్విరోధఇతి పూర్వః పక్షః- అఽ ధ్యాయా త్పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం మిథో విరోధా దప్రామాణ్యంఫలం - సిద్ధాంతే వి రోధాభావా త్ప్రామాణ్యమితి బోధ్యం- ఏవం ప్రాప్తే ఏకదేశిమతేన సమాధత్తే- నవియదశ్రుతేరితి- వియన్నోత్పద్యతే- కుతః- అశ్రుతేః- వియత ఉత్పత్తిప్రతిపాదక వాక్యస్యాశ్రవణాదిత్యర్థః- యద్యప్యాత్మన ఆకాశస్సంభూతఇతి శ్రుతిరస్తి- తథాపి- సా గౌణీతి గూఢోఽభిసంధిః॥

అవ॥ ఆకాశస్యోత్పత్తే రనభ్యుపగమాదేవ నవిరోధఇతి గూఢాభిసంధి మజానాన శ్శంకతే॥

సూ॥ ౨॥ అస్తితు॥

వృ॥ తుశబ్దః పక్షాంతరపరిగ్రహే- ఛాందోగ్యే ఆకాశోత్పత్తి శ్రుత్యభావేపి సా శ్రుతి స్తైత్తిరీయకే స్తీత్యర్థః- తథాచ విరోధ స్తదవస్థ ఇతి శంకితు రభిప్రాయః॥

అవ॥ ఏకదేశీ స్వాభిప్రాయం ప్రకటయతి॥

సూ॥ ౩॥ గౌణ్యసంభవాత్॥

వృ॥ నహ్యాకాశోత్పత్తి శ్రుతిర్ముఖ్యా కింతు గౌణీ- కుతః- అసంభవాత్- ఆకాశోత్పత్తౌ సమవాయికారణాది సామగ్ర్యభావా ద్విభుత్వేన నిత్యత్వానుమానా చ్చాకాశోత్పత్తే రసంభవా దిత్యర్థః॥

సూ॥ ౪॥ శబ్దాచ్చ॥

వృ॥ వాయుశ్చాంతరిక్షం చైతదమృత మిత్యాకాశే అమృతశబ్దదర్శనాత్ నాకాశస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వాత్మన ఆకాశస్సంభూతఇత్యాది వాక్యే సంభూతశబ్దస్యాకాశే గౌణత్వం- తేజ ఆదౌతు ముఖ్యత్వ మిత్యేత ద్విరుద్ధం- ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య శబ్దస్య గౌణముఖ్యత్వాదర్శనాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౫॥ స్యాచ్చైకస్య బ్రహ్మశబ్దవత్॥

వృ॥ యథా ఏకస్మిన్నేవ ప్రకరణే అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాదిత్యాదౌ అన్నాదిషు బ్రహ్మశబ్దో గౌణః-ఆనందో బ్రహ్మేత్యత్ర ముఖ్యః- విషయభేదాత్ ఏవం ప్రకృతేపి విషయభేదా దేకస్య సంభూతశబ్దస్య గౌణత్వం ముఖ్యత్వంచ స్యాదిత్యర్థః॥

అవ॥ ఇద మేకదేశిమతం దూషయన్ సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౬॥ ప్రతిజ్ఞాహాని రవ్యతిరేకాచ్ఛబ్దేభ్యః॥

వృ॥ వేదజ్ఞేయా ద్బ్రహ్మణః కృత్స్నస్య వస్తుజాతస్య అవ్యతిరేకా దేకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాయా అహాని ర్భవతి- బ్రహ్మాభిన్న సత్తాకస్య నిత్యస్యాకాశస్య అభ్యుపగమేతు సా ప్రతిజ్ఞా బాధ్యేత- తస్మా దాకాశస్యోత్పత్తి మంగీకృత్య బ్రహ్మాధీన సత్తాకత్వాత్ బ్రహ్మణి జ్ఞాతే సర్వమాకాశాదికం విజ్ఞాతం భవతీతి సా ప్రతిజ్ఞాసమర్థనీయే త్యస్త్యాకాశస్యోత్పత్తిరిత్యర్థః - కించ - ప్రతిజ్ఞాయాః సమర్థనం కార్యకారణాభేద పరేభ్యః శబ్దేభ్యో భవతి - తథాహి - కార్యకా

రణాభేద ప్రతిపాదనపరైః మృదాది దృష్టాంతైః ప్రతిజ్ఞాం సంసాధ్య తత్సాధనాయైవ-సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేక మేవాద్వితీయం-తదైక్షత తత్తేజోఽసృజత ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదిశబ్దాః కార్యజాతం ప్రదర్శ్య తస్య బ్రహ్మావ్యతిరేకం దర్శయంతి- ఇదం సర్వ మాకాశస్యాకార్యత్వే బాధితం స్యాదితి- నన్వేవ ముత్పత్తిమత్త్వే సిద్ధే పూర్వోక్త విరోధపరిహారః కథమితిచే దుచ్యతే-ఛాందోగ్యేహి తేజస ఉత్పత్తిమాత్రం శ్రూయతే- నాద్యత్వమపి- తైత్తిరీయకేతు-ఆకాశాద్వాయుః- వాయో రగ్నిరితి తేజస స్తృతీయత్వం శ్రూయతే- తథాచ తయోర్వాక్యయో రేకవాక్యత్వాదనవకాశే తైత్తిరీయక శ్రుత్యనుసారేణ ఆకాశం వాయుంచ సృష్ట్వా తద్బ్రహ్మ తేజోఽసృజతేతి ఛాందోగ్యశ్రుతిః పరిణమ్యతఇతి నానయో ర్వాక్యయో ర్విరోధఇతి॥

అవ॥ యదుక్తం తైత్తిరీయకే వియదుత్పత్తిశ్రుతి ర్గౌణీ సామగ్ర్యభావాత్ విభుత్వేన నిత్యత్వానుమానాచ్చేతి-తన్న- శ్రౌతస్య బ్రహ్మణఏవ వియత్సామగ్రిత్వాదిత్యభిప్రేత్య తదీయానుమాన మనుమానేనైవ దూషయతి॥

సూ॥ ౭॥ యావద్వికారంతు విభాగో లోకవత్॥

వృ॥ తుశబ్ద ఆకాశోత్పత్త్యసంభవాశంకా వ్యావృత్త్యర్థః- యతో యావద్వికారజాతం విభాగో దృశ్యతే నత్వవికారే బ్రహ్మణి విభాగాదర్శనాత్ - లోకే ఘటాదే ర్వికారస్యైవ విభక్తత్వ దర్శనాదిత్యర్థః- తథాచాయం ప్రయోగః- ఆకాశ దిక్కాల మనః పరమాణవః పరాధీన సత్తాకాః స్వసమానసత్తాక విభాగవత్త్వాత్ ఘట శరావాదివదితి- ఆకాశోత్పత్తివాదినం ప్రతి విభుత్వహేతోః పరోక్తస్యాసిద్ధిరపి బోధ్యా- ఆకాశే అమృతశబ్ద ప్రయోగస్త్వాపేక్షికః- అమృతా దేవాఇతి వదితిసిద్ధం బ్రహ్మకార్యం వియదితి॥

అవ॥ నను ఛాందోగ్యే వాయో రుత్పత్తి ర్నశ్రూయతే- తైత్తిరీయకేతు శ్రూయతే- తథాచ- పూర్వవ దనయో ర్వాక్యయో ర్విరోధపరిహారార్థం వాయూత్పత్తి ర్గౌణీతి వాచ్యం- కించ నైషా నస్తమితా దేవతా యద్వాయురితి వాయో ర్లయప్రతిషేధాచ్చ నిత్యత్వమిత్యాశంకా మతిదేశేన నిరాకరోతి॥

సూ॥ ౮॥ ఏతేన మాతరిశ్వావ్యాఖ్యాతః॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ ఏతేన వియత ఉత్పత్తిమత్త్వ వ్యాఖ్యానేన వాయురపి వియదవచ్ఛిన్న బ్రహ్మజన్యత్వేన వ్యాఖ్యాతఇత్యర్థః-వాయోర్నిత్యత్వే ఏకవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాహాన్యాదే స్సమానత్వాదితి భావః- వాయో ర్లయప్రతిషేధశ్చాపేక్షికః అతిదేశత్వా న్నపృథక్సంగత్యపేక్షేతి మంతవ్యం॥

౧౪౪ బ్రహ్మసృతవర్షిణ్యాం, అబ-పృథివ్య- తదభిధ్యానాధికరణమ్.

సూ॥ ౧౧॥ ఆపః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ అత స్తథాహ్యాహేత్యనువర్తతే తేజోఽనంతరభావిత్వాదప్పృథివ్యోరితి తేజసో వాయుజన్యత్వ కథనానంతరం తయోరప్పృథివ్యోః క్రమేణ బుద్ధిస్థత్వాత్ బుద్ధిసన్నిధిలక్షణసంగత్యా క్రమేణాధికరణద్వయ మారభ్యతే- తదపోఽసృజతేత్యాది వాక్యస్యాపాం బ్రహ్మజన్యత్వ ప్రతిపాదకస్య అగ్నేరాపఇతి వాక్యేన విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే- పూర్వవద్విరోధోఽస్తీతి పూర్వపక్షే- అపామగ్ని దాహ్యత్వా త్తజ్జన్యత్వం నాస్త్యేవేత్యవిరోధ ఇత్యేకదేశి సిద్ధాంతం దూషయతి- ఆపఇతి- ఆపోఽతస్తేజసో జాయంతే హియస్మా త్తథా తేజోజన్యత్వ మగ్నేరాపఇతి శ్రుతిరాహేత్యర్థః- త్రివృత్కృతయో రప్తేజసో ర్దాహ్య దాహక భావేప్యత్రివృత్కృతయో ర్నవిరోధఇతిపూర్వవ ద్విరోధపరిహారోబోధ్యః॥

అవ॥ అనంతరభావి పృథివీమాశ్రిత్య విచారయతి॥

సూ॥ ౧౨॥ పృథివ్యధికారరూప శబ్దాంతరేభ్యః॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ తా ఆప ఐక్షంత బహ్వ్యః స్యామప్రజాయేమహీతి తా అన్నమసృజంతేతి శ్రూయతే- తత్ర సంశయః- కిమన్నశబ్దే నౌదనాదిక ముచ్యతే కింవా పృథివీతి - తత్రాన్నశబ్దస్యౌదనాదౌ ప్రసిద్ధత్వా దోదనాదిక మేవాన్నశబ్దేనోచ్యతే- తథాచ-వ్రీహి యవాదే స్తజ్జన్యౌదనస్యచ యోగేన రూఢ్యా చాన్నశబ్దవాచ్యస్య క్వచిదబ్జన్యత్వం-క్వచిత్తు- పృథివ్యా ఓషధయః ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యత్ర పృథివ్యాదిజన్యత్వ మిత్యనయో శ్శ్రుత్యో ర్విరోధఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- పృథివ్యేవాత్రాన్నశబ్దేనోచ్యతే నవ్రీహ్యాదికం- కుతః - అధికారరూప శబ్దాంతరేభ్యః - తత్తేజోఽసృజతేతి మహాభూతోత్పత్త్యధికారాత్ యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి కృష్ణరూపస్యాన్నశబ్దవాచ్యస్య పృథివీత్వ జ్ఞాపకస్య శ్రవణాచ్చ సమాన ప్రకరణే అద్భ్యః పృథివీతి చ-తద్యదపాంశరఆసీ త్తత్సమహన్యత సా పృథివ్యభవదితిచ పృథివ్యా ఏతజ్జన్యత్వ ప్రతిపాదక శబ్దాంతర సత్త్వాచ్చేత్యర్థః- తత్ తత్ర సృష్టికాలే యదపాం శరో ఘనీభావ ఆసీ త్తత్సమహన్యతస ఘనీభావ స్సంఘాతాత్మనా పరిణత ఆసీ త్తైస్సవాపాం కఠినాకార పరిణామరూపా పృథివ్యభవదితి శ్రుత్యర్థః-తథాచ వ్రీహ్యాద్యన్నస్య నాంబూపాదానకత్వం కింతు పృథివ్యాద్యుపాదానకత్వమేవేత్యవిరోధఇతి సిద్ధం-ఏవం తావత్సృష్టిక్రమే మహాభూత శ్రుతీనా మవిరోధః ప్రతిపాదితః॥

సూ॥ ౧౩॥ తదభిధ్యానాదేవతు తల్లింగాత్సః॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ ఇదానీం తాని భూతాన్యాశ్రిత్య ఆశ్రయాశ్రయి భావ సంగత్యాన్యద్విచా

సూ॥ ౯॥ అసంభవస్తుసతోఽనుపపత్తేః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వ మసంభావితోత్పత్తికయోరపి వియత్పవనయో రుత్పత్తి రస్తి- శ్రుతిబలాదిత్యుక్తం- తద్వదేవ బ్రహ్మణోపి బ్రహ్మాంతర కార్యమస్తు కార్యకారిత్వాత్-వియదాదివ దిత్యనుమానానుగృహీతయా- జాతోభవసి విశ్వతోముఖఇత్యాది బ్రహ్మజన్మ శ్రుత్యా బ్రహ్మణోఽప్యుత్పత్తి రస్త్వితి - దృష్టాంతసంగత్యేద మారభ్యతే- తత్ర బ్రహ్మణో నిత్యత్వ ప్రతిపాదకశ్రుతీనాం ఉక్తానుమానానుగృహీత శ్రుత్యా విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే అగ్నేర్విస్ఫులింగోత్పత్తివత్ బ్రహ్మాంతరా ద్బ్రహ్మోత్పత్తియుక్త శ్రుతిబలా దస్త్యేవేతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సత స్సదాత్మకస్య బ్రహ్మణ ఉత్పత్త్యసంభవః- కుతః- అనుపపత్తేః- సత్సామాన్యాత్ సత్సామాన్యస్యోత్పత్త్యనుపపత్తేః విశేషస్యైవ ఘటాదేః మృత్సామాన్య జన్యత్వ దర్శనాత్ - బ్రహ్మణశ్చ విశేషత్వే సజన్యత్వే య త్తజ్జనకం సామాన్యం తదేవ నోబ్రహ్మ-బ్రహ్మణః కార్యత్వేఽధ్యస్తత్వేన జగదధిష్ఠానత్వానుపపత్తేశ్చే త్యర్థః- జన్మశ్రుతి శ్చోపాధికవిషయా- నచాస్య కశ్చిజ్జనితేత్యాది బహుశ్రుతివిరోధాదిత్యవిరోధః॥

సూ॥ ౧౦॥ తేజోఽత స్తథాహ్యాహ॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ తత్తేజోస్సృజతేతి ఛాందోగ్యే బ్రహ్మజన్యత్వం తేజసః శ్రూయతే . తైత్తిరీయకేతు వాయోరగ్నిరితివాయు జన్యత్వ మిత్యనయోర్వాక్యయోర్విరోధోస్తి నవేతి సందేహే సామాన్యా త్సామాన్యస్యోత్పత్తి స్సంభూ త్సామాన్యా ద్వాయోర్విశేషస్య తేజస ఉత్పత్తి స్సంభవతి - ఏవం శ్రుతిబలా త్సర్వోపాదాన బ్రహ్మజన్యత్వ మపీత్యస్తి విరోధఇతి ప్రత్యుదాహరణ సంగత్యా పూర్వపక్షే- పూర్వం బ్రహ్మణః కార్యత్వే జగదుపాదానత్వం నసంభవతీత్యుక్తం- తద్వ ద్వాయోరపి కార్యత్వా త్తేజః ప్రత్యుపాదానత్వం నాస్త్యేవేతి బ్రహ్మమాత్రజన్యత్వం తేజస ఇత్యవిరోధః- వాయో రగ్నిరితి పంచమీక్రమార్థా- నతుహేత్వర్థే త్యేకదేశినా సిద్ధాంతః కృతః- తం దూషయతి- తేజోఽత స్తథాహ్యాహేతి- అతో మాతరిశ్వన స్సకాశాత్ తేజోజాయతఏవ - హి యతః తథా వాయుజన్యత్వం వాయో రగ్నిరితి శ్రుతిరాహ- నచేయం పంచమీ క్రమార్థా- వాయ్వనంతరం తేజఇతి పదాంతరకల్పనాప్రసంగాత్- కించ ఆత్మన ఆకాశస్సంభూత ఇత్యాదౌ పృథివ్యా ఓషధయ ఇత్యంతేచ హేతుపంచమ్యా దర్శనాన్మధ్యే అకస్మా త్క్రమార్థే పంచమీత్యసంగత మేవ- నచైవం క్వచిద్బ్రహ్మజన్యత్వం క్వచిద్వాయుజన్యత్వమితి విరోధః- వాయోర్బ్రహ్మజన్యత్వేన వాయుభావాపన్న బ్రహ్మజన్యత్వస్య ఛాందోగ్య వాక్యార్థస్యైవ వాయో రగ్నిరితి వాక్య స్యాప్యర్థ త్వేనావిరోధాదితి॥

ర్యతే- కిం మహాభూతాభిమానిన్యో దేవతాః స్వతంత్రా ఏవ భౌతికోత్పాదనే ప్రవర్తంతే-ఉతేశ్వరాధిష్ఠితా ఇతి విశయే-ఆకాశాద్వాయురిత్యాదినా స్వస్వకార్యోత్పత్తౌ స్వాతంత్ర్యశ్రవణాత్ స్వతంత్రా ఏవేతి బ్రహ్మణః సర్వసృష్టికర్తృత్వ ప్రతిపాదక శ్రుత్యా భూతసృష్టిశ్రుతీనాం విరోధ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సపరమాత్మా తత్తత్కార్యగోచరేక్షణాత్మకాభిధ్యానాదేవేక్షితా తత్తత్కారణాధిష్ఠాతా సర్వంకార్యం సృజతి- కస్మాత్- తల్లింగాత్- తస్య పరమాత్మన స్సర్వనియంతృత్వరూప లింగస్య యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్నిత్యాదినా శ్రుతత్వాదిత్యర్థః- పృథివ్యాం తదభిమానిదేవతాయాం - అయం భావః- ఆకాశాది పదానాం భూతమాత్రే రూఢత్వాత్ దేవతాపరత్వే లక్షణాపత్తేః- న భూతాభిమానిదేవతానాం స్వాతంత్ర్య మాకాశాద్వాయురిత్యాదౌ శ్రుతం - నచ తా ఆప ఐక్షంతేత్యేత దబాది పదానాం దేవతాపరత్వే లింగం తస్యేక్షణస్య తదనచ్ఛిన్నబ్రహ్మనిష్ఠత్వాదితి నదేవతానాం స్వాతంత్ర్యే కించిన్మానమితి॥

సూ॥ ౧౪॥ విపర్యయేణతు క్రమోఽత ఉపపద్యతేచ॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ ఏవం భూతానా ముత్పత్తిక్రమే చింతితే లయక్రమో బుద్ధిస్థః ప్రసంగ సంగత్యా విచార్యతే - ఏతస్య విచారస్య ప్రయోజన మద్వైతబ్రహ్మధ్యానంప్రాసంగికత్వాదేవ - నాస్మిన్పాదే అసంగతి రాశంకనీయా- తత్రకిం భూతానాం శ్రుతోత్పత్తిక్రమేణైవ లయక్రమః- ఉత సోపాన పరంపరారూఢస్య వ్యుత్క్రమేణావరోహణవత్ వ్యుత్క్రమేణైవ లయక్రమ ఇతి సందేహే శ్రుతోత్పత్తి క్రమేణైవేతి ప్రాప్తే బ్రూమః- అత ఉత్పత్తిక్రమా ద్విపర్యయేణైవ లయక్రమః స్వకారణే కార్యాణాం లయస్య దర్శనాత్- ఆకాశాదీనాం చోత్తరభూతం ప్రతి కారణత్వ స్యోక్తత్వాత్- కించ వ్యుత్క్రమేణైవ లయక్రమ ఉపపద్యతే- అన్యథా ఉత్పత్తిక్రమేణైవ లయాంగీకారే సతి కార్యే కారణస్య నాశ ఇతి స్యాత్తచ్చాయుక్తమిత్యర్థః॥

అవ॥ భూతోత్పత్తిలయ విచారస్య యత్ప్రయోజన మద్వైతబ్రహ్మధ్యానం తత్ప్రయోజనకం కరణోత్పత్తిక్రమ మేకప్రయోజనకత్వ సంగత్యా విచారయతి॥

సూ॥ ౧౫॥ అంతరావిజ్ఞానమనసీక్రమేణతల్లింగాదితిచేన్నావిశేషాత్॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ పూర్వోక్త భూతోత్పత్తి క్రమ ఇంద్రియోత్పత్తిక్రమేణ విరుధ్యతే నవేతి సందేహే- విరుధ్యత ఇత్యాహ- అంతరేతి- ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేంద్రియాణిచ- ఖం వాయుర్జ్యోతి రాపః పృథివీ విశ్వస్య ధారిణీతి వాక్యం తల్లింగశబ్దేనోచ్యతే- విజ్ఞాయతే నేనేతి వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞానశబ్దేన బుద్ధీంద్రియాణిచ గృహ్యం

తే- నిశ్చయాత్మక మంతఃకరణం బుద్ధిః సంశయాత్మకం మన ఇతి భేదః - తానీంద్రియ బుద్ధి మనాంసి భూతానా మాత్మన శ్చాంతరాళే తల్లింగా త్తస్యాః సృష్టేః సమకా ద్వాక్యా దనుక్రమ్యంతే- తథాచ- ఆత్మన ఇంద్రియ బుద్ధి మనాంసి తేభ్యశ్చ భూతానీత్యేవేన క్రమేణ ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాది క్రమస్య బాధ ఇత్యనయో ర్వాక్యయో ర్విరోధ ఇతి చేన్న- అవిశేషాత్- ఇంద్రియ మనో బుద్ధీనాం భౌతికత్వేన భూతోత్పత్తిక్రమా దింద్రియాద్యుత్పత్తి క్రమస్యావిశేషా ద్యేన క్రమేణ భూతోత్పత్తి స్తేనైవ క్రమేణ భౌతికోత్పత్తి రిత్యవిరోధ ఇత్యర్థః- ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యాది శ్రుతిశ్చ సర్వేషా మాత్మన స్సకాశా దుత్పత్తిమాత్రం బ్రూతే- న క్రమమితిభావః- అతో నకేనాపి వాక్యేన భూతసృష్టి వాక్యానాం విరోధ ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం తత్పదార్థ సర్వోపాదాన బ్రహ్మసిద్ధ్యై ఉపాదేయభూత కరణశ్రుతివిరోధో నిరస్తః - ఇదానీం త్వంపదార్థసిద్ధ్యై జీవవిషయశ్రుతివిరోధో నిరస్యతే పాదసమాప్తిపర్యంతం - తత్ర జీవోత్పత్తినాశ నిమిత్తక జాతేష్ట్యాది శాస్త్రాణాం జీవనిత్యత్వ వాది శాస్త్రస్యచ విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే- దేవదత్తో జాతో మృతశ్చేతి లౌకికవ్యపదేశానుగృహీత జాతకర్మాది శాస్త్రవిరోధోఽస్త్యేవ- యథాకరణోత్పత్తి శ్రుత్యా భూతశ్రుతే ర్నవిరోధః-తథా జీవోత్పత్తావపి భూతశ్రుతివిరోధస్యాభావో వాచ్యః- స నసంభవతి ఉక్తయుక్త్యా జీవోత్పత్తౌ ఉక్త భూతోత్పత్తిక్రమభంగస్య ఆవశ్యకత్వాదితి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షే రాద్ధాంతః॥

సూ॥ ౧౬॥ చరాచరవ్యపాశ్రయస్తు స్యాత్తద్వ్యపదేశో భాక్త స్తద్భావభావిత్వాత్॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ యోఽయం లౌకిక స్తయో ర్జన్మమరణయో ర్వ్యపదేశః-దేవదత్తో జాతో మృతశ్చేతి-సచరాచర వ్యపాశ్రయః స్థావర జంగమ దేహవిషయో ముఖ్యః జీవేతు భాక్తో గౌణః స్యాత్- కుతః- జన్మ మరణ వ్యపదేశస్య -తద్భావ భావిత్వాత్ - దేహోత్పత్తి నాశానువిధాయిత్వాదిత్యర్థః- దేహ ప్రాదుర్భావాద్యపేక్షయైవ జాతకర్మాది విధానమితి న తేన శాస్త్రేణ జీవనిత్యత్వ శాస్త్రస్య విరోధ ఇతి భావః॥

అవ॥ ఏవం దేహోత్పత్తినాశయో ర్జీవస్య జన్మవినాశౌ మాభూతాం- కల్పాద్యంతయో ర్జీవస్య జన్మనాశౌ కింన స్యాతాం- స్వర్గాది ఫల కర్మశాస్త్రవిరోధాభావాదితి - ప్రత్యుదాహరణేన విస్ఫులింగ దృష్టాంతేన ఏతస్మా దాత్మన స్సర్వ ఏత ఆత్మానో వ్యుచ్చరంతీత్యాదే ర్జీవాత్మనః పరస్మా ద్బ్రహ్మణ ఉత్పత్తివాక్యస్యావి

కృతస్యైవ బ్రహ్మణో జీవభావేన ప్రవేశవాక్యస్యచ విరోధసందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥

సూ॥ ౧౭॥ నాత్మా శ్రుతేర్నిత్యత్వాచ్చ తాభ్యః॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ ఆత్మా జీవో నోత్పద్యతే- కుతః- అశ్రుతేః- ఉత్పత్తి ప్రకరణేషు జీవోత్పత్తేరశ్రుతేః తాభ్యః శ్రుతిభ్యో జీవస్య నిత్యత్వావగమాచ్చ నజీవో మ్రియతే- సవా ఏష మహానజఆత్మాజరోఽమరోఽమృతఇత్యాది శ్రుతయో జీవనిత్యత్వ వాదిన్యో ద్రష్టవ్యాః- యత్తు క్వచి ద్విస్ఫులింగ దృష్టాంతేన పరస్మాద్బ్రహ్మణో జీవోత్పత్తిశ్రవణం తత్కార్యకరణ సంఘాత నిమిత్తమితి శ్రుత్యైవ స్ఫుటీకృతం- విజ్ఞానఘన ఏవాయం జీవ ఏతేభ్యః కార్యకరణ సంఘాతాపన్న భూతేభ్య ఉత్పత్తి మద్భ్యః సామ్యే నోత్థాయ తాని భూతాని వినశ్యంతి సంతి స్వయ మనుసృత్య వినశ్యతి వినాశానంతరం సంజ్ఞానాస్తీతి యాజ్ఞవల్క్యేనోక్తే- మైత్రేయీ పప్రచ్ఛ- అత్రైవ మాభగవా న్మోహాంత మాపీపిప న్నవా అహ మిమం నవిజానామి నప్రేత్య సంజ్ఞాస్తీతి- అద్య మాంప్రతి మోహాంతం మోహమాపీపిపత్ ఆపాదిత వానసీత్యర్థః- ప్రేత్య నాశానంతరం సంజ్ఞానాస్తీతి- తమిమమహం నవిజానామి త్వంతు ప్రేత్య సంజ్ఞానాస్తీతి వదన్ మాం మోహయసీతి ప్రశ్నార్థః- తతోత్తరం- నవా అరేఽహం మోహం బ్రవీమ్యవినాశీవా అరేఽయ మాత్మానుచ్ఛిత్తిధర్మేతి అవినాశిత్వ మపరిణామిత్వం తత్ర హేతు రనుచ్ఛిత్తిధర్మేతి- మోహం మోహకరం వాక్యంసంజ్ఞా ఘటాదివిశేష విజ్ఞానంనాస్తీతి మయోక్తం న స్వరూపాభావఇతి నాహం మోహవాదీ భూతమాత్ర ప్రయుక్తమేవాస్యోత్పత్త్యాదికం నస్వాభావికమితితాత్పర్యం॥

సూ॥ ౧౮॥ జ్ఞోఽతఏవ॥ అ॥ ౧౨॥

వృ॥అత్రాయం పురుషః స్వయంజ్యోతి ర్భవతీత్యాది స్వప్రకాశత్వబోధక శ్రుతిః- పశ్యం శ్చక్షుః శృణ్వన్ శ్రోత్రమిత్యాద్యాగంతుక జ్ఞానవత్త్వ వాదిశ్రుతిభి ర్విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే- అస్తీతి పూర్వపక్షే పూర్వాధికరణసిద్ధ జీవానుత్పత్తి ముపజీవ్య సిద్ధాంతయతి- జ్ఞోఽతఏవేతి- జీవోజ్ఞః స్వయంప్రకాశస్వరూపః అతఏవానుత్పత్తిమత్త్వాదేవేత్యర్థః -అనుత్పత్త్యా హి స్వయంప్రకాశం బ్రహ్మైవోపహిత జీవ ఇత్యాయాతి- తథాచ బ్రహ్మాభిన్న జీవోఽపి స్వయంప్రకాశ ఇతిభావః- పశ్యం శ్చక్షురిత్యాది శ్రుతయః ఆగంతుక వృత్త్యభిప్రాయేణ స్వప్రకాశత్వావిరోధేన నేతవ్యా ఇత్యవిరోధఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౯॥ ఉత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ ఆత్మనో బ్రహ్మాభేద యోగ్యత్వాయ నిత్యత్వం స్వప్రకాశత్వం చోక్త్వా ఇదానీం స్వప్రకాశత్వాత్ బహిష్ఠ మనవచ్ఛిన్నస్వరూపత్వ మణుత్వనిరాసేన సాధయతీత్యాంతరబహిర్భావసంగతిః- ఏతదనంతరభావ్యధికరణ త్రయేణానవచ్ఛిన్నత్వాదపి బహిష్ఠం కర్తృత్వం అధ్యస్త మాత్మనీతి ప్రతిపాద్యతే- తతో బ్రహ్మాభేద యోగ్యస్య జీవస్య అంశఇత్యధికరణే బ్రహ్మైక్యం వక్ష్యతఇత్యాపాద మవాంతర సంగతయః- తత్రానవచ్ఛిన్నత్వ శ్రుతీనామేషోఽణు రాత్మా చేతసావేదితవ్య ఇత్యాద్యణుత్వ శ్రుతిభి ర్విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే- అస్తీత్యాహ-ఉత్క్రాంతీతి-అస్య జీవస్యోత్క్రాంతిగత్యాగతీనాం శ్రవణా దణుర్జీవః-సయదాస్మాచ్ఛరీరా దుత్క్రామతి తదా వాగాదిభిః ప్రాణైస్సహోత్క్రామతీతి మరణసమయేఉత్క్రాంతిః శ్రూయతే -యేకేచాస్మా ల్లోకాత్ప్రయంతి చంద్రమస మేవతే సర్వే గచ్ఛంతీతి తస్మాల్లోకా త్పునరేత్యస్మైలోకాయ కర్మణఇతి గత్యాగతీ శ్రూయతే - ఇదం చాత్మనో విభుత్వే నసంభవతీత్యణుత్వం పరిశిష్యతే-శరీరపరిమాణస్యాత్మనో నిత్యత్వ విరుద్ధత్వేనాసంభవాదితి॥

సూ॥ ౨౦॥ స్వాత్మనాచోత్తరయోః॥

వృ॥ యద్యప్యుత్క్రాంతి ర్దేహస్వామ్యనివృత్త్యాది రూపా విభుత్వే సంభవతి తథాప్యుత్తరయో ర్గత్యాగత్యోః స్వాత్మనా జీవాత్మనా సంబంధత్వాత్ - అణుత్వమిత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౧॥ నాణురతచ్ఛ్రుతేరితిచే న్నేతరాధికారాత్॥

వృ॥ నను నాయం జీవోఽణుః అతచ్ఛ్రుతేః అనణుత్వశ్రుతేః - సవాఏషమహానజఆత్మా సత్యం జ్ఞాన మనంతం బ్రహ్మేత్యాదినా మహత్త్వశ్రుతేరితిచేత్ న - ఇతరాధికారాత్- ఇతరస్య బ్రహ్మణ స్సర్వేషు వేదాంతేషు ప్రధానతయా జ్ఞేయత్వేన ప్రకృతత్వాత్ తస్యైవమహత్త్వ శ్రుతిరిత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౨॥ స్వశబ్దోన్మానాభ్యాం చ॥

వృ॥ ఏషోఽణురాత్మా చేతసావేదితవ్యఇతి- స్వస్య అణుత్వస్య వాచక తచ్ఛబ్దా జ్జీవోఽణురేవ- వాలాగ్ర శతభాగస్య శతధా కల్పితస్య చ- భాగో జీవస్స విజ్ఞేయ ఇత్యున్మానాచ్చ సర్వేభ్యః స్థూలపరిమాణేభ్యః ఉద్ధృత్య మానం ఉన్మానం అత్యంతాపకృష్ట పరిమాణమితి యావత్- తస్మాదిత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వాత్మనోఽణుత్వే జాహ్నవీతోయ నిమగ్నస్య దేహవ్యాపి శైత్యోపలబ్ధి విరోధ ఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౩॥ అవిరోధశ్చందనవత్॥

వృ॥ యథా చందనబిందుః శరీరైకదేశస్థః శరీరవ్యాపి సుఖం జనయతి- తథా జీవోఽపి దేహవ్యాపినం శైత్యాద్యుపలంభం కరిష్యతీత్యవిరోధ ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౪॥ అవస్థితివైషమ్యాదితి చేన్నాభ్యుపగమాద్ధృది హి॥

వృ॥ నను నాత్ర చందనం దృష్టాంతః- అవస్థితివైషమ్యాత్- ప్రత్యక్షేణ చందనబిందోరేకదేశే అవస్థితిర్జ్ఞాయతే- జీవస్య తు నైవమిత్యతుల్యత్వాదిత్యర్థః - తథాచ వ్యాపి శైత్యాద్యుపలంభరూప కార్యేణ మహత్త్వ కల్పనం యుక్తమితి శంకాభిప్రాయః- నిరాకరోతి- నేతి- కుతః - అభ్యుపగమాత్ జీవాణుత్వస్య- కథమభ్యుపగమ్యతేత్యత్రాహ- హృదిహీతి- యతోఽల్పపరిమాణే హృది జీవః పఠ్యతే-యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష ఇత్యాదౌ తస్మాజ్జీవస్యాణుత్వం శ్రుత్యాభ్యుపగమ్యత ఇత్యర్థః- అతో న దృష్టాంతవైషమ్యమితి భావః॥

సూ॥ ౨౫॥ గుణాద్వా లోకవత్॥

వృ॥ ఆత్మనోఽణుత్వేపి తన్నిష్ఠస్య జ్ఞానస్య వ్యాపకత్వాంగీకారాత్ వ్యాపకగుణాద్వా వ్యాపి కార్యం భవిష్యతి- లోకవత్ వ్యాపి ప్రభాగుణక ప్రదీపవత్- గృహస్థ ప్రదీపస్యాల్పత్వేపి ప్రభాత్మక గుణవశాద్యథా గృహవ్యాపి ప్రకాశాది కార్యం జాయతే తద్వదిత్యర్థః॥

అవ॥ నను జ్ఞానస్య వ్యాపకత్వే అణుజీవ వ్యతిరేకేణావస్థానం వక్తవ్యం - తదయుక్తం- గుణివ్యతిరిక్త దేశే గుణస్యావస్థానాదర్శనాత్- నచ దీపప్రభాన్యాయః- ప్రభాయాః దీపసంయుక్త ద్రవ్యాంతరత్వాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౬॥ వ్యతిరేకో గంధవత్॥

వృ॥ యథా గుణస్యాపి గంధస్య గుణివ్యతిరేకేణ వృత్తిః- పుష్పపేటికాతో దూరస్థితస్య పుంసః గంధోపలంభదర్శనాత్ తద్వద్గుణివ్యతిరేకో జ్ఞానస్యేత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౭॥ పృథగుపదేశాత్॥

వృ॥ ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్యేత్యాత్మజ్ఞానయోః కర్తృకరణభావేన- పృథ

గుపదేశాత్- వ్యాపి గుణద్వారాస్య జీవస్య శరీరవ్యాపిత్వం గమ్యతే- తథాచ వ్యాపకం జ్ఞానం జీవ స్త్వణురితి మహత్త్వశ్రుతీనాం బాధఇతి ప్రాప్తే।

అవ॥ జీవాణుత్వస్యోపాధికత్వా న్నవా స్తవాపరిచ్ఛిన్నత్వ శ్రుతిబాధఇతి సిద్ధాంతయతి॥

౨౯॥ తద్గుణసారత్వాత్తు తద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవత్॥

వృ॥ తుశబ్దః కృతపూర్వపక్ష నిరాసకః- అణుర్జీవః కిం తత్త్వాంతరం ఉత వికారః ఆహోస్విద్బ్రహ్మాభిన్నః- నాద్యః- ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞాబాధాత్- నద్వితీయ ఇత్యుక్తం-తస్మా త్సర్వశ్రుత్యనుసారీ తృతీయః పక్షః పరిశిష్యతే-తథాచ బ్రహ్మణోఽ నవధిక మహత్త్వావగమాజ్జీవోఽప్యనవధిక మహత్త్వవాన్ - సవా ఏష మహానజఆత్మా యోఽయం విజ్ఞానమయఇతి విజ్ఞానమయస్య జీవస్య స్వతో మహత్త్వావగమాచ్చ ఏషోఽణురాత్మా చేతసా వేదితవ్య ఇత్యేత న్నజీవవిషయం- వేదితవ్యత్వ శ్రవణా త్కింతు చక్షురాద్యగోచరత్వేన దుర్విజ్ఞేయ బ్రహ్మవిషయం- వాలాగ్ర శతభాగస్యేతి వాక్యంతు జీవస్యోపాధిక మణుత్వ మనూద్య సచానంత్యాయ కల్పత ఇతి వాక్యశేషేణానంత్యత్వ మపరిచ్ఛిన్నత్వం బోధయతి - కించాత్మనోఽణుత్వే దేహవ్యాప్యుపలంభో నస్యాత్- నచ చందనబిందు దృష్టాంతః - తస్య సావయవత్వేనావయవ ద్వారా దేహవ్యాపిత్వ సంభవాత్- నాపి వ్యాపిజ్ఞానాత్ వ్యాపికార్య సంభవః గుణివ్యతిరేకేణ గుణస్యావస్థానాయోగేన వ్యాపిజ్ఞానస్యాసంభవాత్- నచ గంధన్యాయేన గుణస్య జ్ఞానస్య గుణవ్యతిరేక సంభవః - గంధస్యాపి గుణత్వేన సాశ్రయస్యైవగమనాంగీకారాత్ అన్యథా గుణత్వ వ్యాహతేర్గంధస్య ద్రవ్యత్వే నతవ దృష్టాంతోభవేత్ - ప్రజ్ఞయా శరీరం సమారుహ్యే త్యేతదపి ప్రజ్ఞయా బుద్ధ్యాఖ్యాంతఃకరణేనేతి వ్యాఖ్యేయం - కథం తర్హి జీవేఽణుత్వ వ్యపదేశః తద్గుణసారత్వాదితి బ్రూమః- తస్యాః బుద్ధేః గుణాః అణుత్వోత్క్రాంతి గత్యాగతి సుఖదుఃఖాదయ స్తేగుణాః సారం ప్రధానం యస్య జీవస్య స తథా తస్య భావ స్తత్త్వం తస్మా త్తద్వ్యపదేశః నస్వాభావికః- ప్రాజ్ఞవత్-ప్రాజ్ఞస్య పరమాత్మనః సగుణేషూపాసనేషు దహరోఽస్మి న్నంతరాకాశః అణీయాన్ వ్రీహేర్వా యవాద్వేత్యాదిషూపాధివశా ద్యథా ణుత్వాదికం వ్యపదిశ్యతే తద్వదిత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వాత్మ న్యణుత్వాది సంసారస్య బుద్ధ్యుపాధికత్వే కదాచి దాత్మనో బుద్ధ్యాదివియోగే సంసారో నస్యాదిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౩౦॥ యావదాత్మభావిత్వాచ్చ నదోష స్తద్దర్శనాత్॥

వృ॥ బుద్ధిసంయోగస్య యావత్సంసార్యాత్మభావిత్వా న్న పూర్వోక్తదోషః-సం

యోగస్య యావదాత్మభావిత్వం కుత ఇత్యత ఆహ - తద్దర్శనాదితి - దేహవియోగేపి బుద్ధిసంయోగస్య శ్రుతౌ దర్శనాత్ యావదాత్మభావిత్వ మిత్యర్థః- యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుషః స సమానస్స న్నుభౌ లోకావనుసంచరతి ధ్యాయతీవ లేలాయతీవేత్యాదికా శ్రుతిః- విజ్ఞానమయో బుద్ధిప్రధానో జీవః బుద్ధ్యా సమానస్స న్నిమమముంచ లోక మనుసంచరతి తదేవాహ- ధ్యాయతీవేతి- బుద్ధౌ ధ్యాయంత్యాం స్వయం ధ్యాయతీవ చలంత్యాం చలతీవ- న వస్తుతో ధ్యానాదిరస్తీత్యర్థః - భ్రమమూలకస్య బుద్ధిసంయోగస్య తత్త్వసాక్షాత్కార పర్యంత మవస్థానా ద్యావదాత్మభావిత్వ మిత్యపి ద్రష్టవ్యం॥

అవ॥ నను సుప్తౌ బ్రహ్మసంపత్తి కార్యనాశయో రభ్యుపగమా న్నబుద్ధిసంయోగస్య యావదాత్మభావిత్వమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ 30॥ పుంస్త్వాదివ త్త్వస్య సతోఽభివ్యక్తియోగాత్॥

వృ॥ యథా బాల్యే పుంస్త్వాదే స్సత ఏవ యౌవనేఽభివ్యక్తిరేవం బుద్ధిసంయోగాదే స్సుషుప్తౌ సూక్ష్మాత్మనా సత ఏవాభివ్యక్తి సంభవా ద్యావదాత్మభావిత్వం న విరుధ్యత ఇత్యర్థః॥

అవ॥ నను బుద్ధ్యపరపర్యాయాంతఃకరణే కింప్రమాణం యత్ప్రయుక్తః సంసారః స్యాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ 3౧॥ నిత్యోపలబ్ధ్యనుపలబ్ధి ప్రసంగోఽన్యతరనియమో వాఽన్యథా॥

వృ॥ ఇద మంతఃకరణ మవశ్య మభ్యుపగంతవ్యం- అన్యథా మనసోఽనభ్యుపగమే సర్వేషా మింద్రియాణాం స్వస్వవిషయ సన్నిధాన దశాయాం నిత్యోపలబ్ధి ప్రసంగః యుగప త్సర్వవిషయోపలబ్ధి ప్రసంగః మనోవ్యతిరిక్త జ్ఞానసామగ్రీ సత్త్వాత్ యది సత్యామపి జ్ఞానసామగ్ర్యాం ఫలాభావః తదా నిత్యానుపలబ్ధిప్రసంగః ఏకస్యాప్యుపలబ్ధి ర్న స్యాదిత్యర్థః - అథవా - ఏకస్యోపలబ్ధి మితరేషా మనుపలబ్ధిమిచ్ఛతా జ్ఞానసామగ్రీమధ్యే అన్యతరస్యాత్మన ఇంద్రియస్య వా నియమః శక్తిప్రతిబంధోఽంగీకర్తవ్యః స నసంభవతి నిర్ధర్మకే ఆత్మని శక్తే రభావాత్ నాపీంద్రియస్య శక్తిప్రతిబంధః ప్రతిబంధకాభావాత్ తస్మాత్ వ్యాసంగస్థలే ఇచ్ఛైవనియామికేతి వక్తవ్యం- ఇచ్ఛా నాత్మనః నిర్గుణబ్రహ్మాభిన్నత్వస్య శ్రుతిశతేభ్యః ప్రతిపాదనాత్- కామ స్సంకల్పఇత్యాది శ్రుత్యా మనోధర్మత్వస్యేచ్ఛాదా వవగతత్వాచ్చ- తస్మాత్ వ్యాసంగ నియామికేచ్ఛాన్యథానుపపత్త్యా శ్రుత్యాచ సిద్ధ మంతఃకరణం తత్ప్రయుక్తశ్చాత్మని సంసార ఇతి॥

అవ॥ తద్గుణసారత్వమేవాత్మనః కర్తృత్వసాధనేన ప్రపంచయతి॥

సూ॥ ౩౨॥ కర్తా శాస్త్రార్థవత్త్వాత్॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ ఆత్మనో సంగత్వ శ్రుతీనాం కర్తు రిష్టసాధన బోధక విధివాక్యై ర్విరోధ సందేహే సాంఖ్యోక్త బుద్ధికర్తృత్వ వ్యావర్తనే నాత్మన ఏవ కర్తృత్వ మత్ర సాధ్యతే- తచ్చ కర్తృత్వ మౌపాధిక మిత్యుత్తరాధికరణే వక్ష్యత ఇతి నవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణ సిద్ధాంతయతి- కర్తేతి- ఆత్మైవ కర్తా నబుద్ధిః కర్తురపేక్షితోపాయబోధక విధిశాస్త్రస్యార్థవత్త్వాత్- ఆత్మనః కర్తృత్వే విధిశాస్త్ర మర్థవద్భవతి అన్యథా బుద్ధిః కర్త్రీ ఆత్మా ఫలభోక్తేతి కర్తురపేక్షితోపాయ బోధకం శాస్త్రం అనర్థకమేవ స్యాత్- తస్మా న్న కేవలబుద్ధేః కర్తృత్వం కింత్వాత్మన ఇతి॥

సూ॥ ౩౩॥ విహారోపదేశాత్॥

వృ॥ స ఈయతేఽ మృతో యత్ర కామమితి స్వే శరీరే యథా కామం పరివర్తత ఇతి చ జీవప్రకరణే స్వప్నావస్థాయాం విహారస్య సంచరణస్యోపదేశా జ్జీవస్య కర్తృత్వమిత్యర్థః- అకర్తు స్సంచరణాయోగాదితి భావః- యత్ర స్వప్నే అమృత స్సజీవః కామం విషయా నీయతే- గచ్ఛతీత్యర్థః- పరివర్తతే విహరతి॥

కించ॥

సూ॥ ౩౪॥ ఉపాదానాత్॥

వృ॥ ప్రాణానాం విజ్ఞానేన విజ్ఞానమాదాయేత్యాత్మనో గ్రహణశక్త్యుపాదాన శ్రవణాత్- అకర్తు రుపాదానయోగా దాత్మనః కర్తృత్వ మిత్యర్థః- ప్రాణానా మింద్రియాణాం విజ్ఞానేన తజ్జన్యబుద్ధ్యా విజ్ఞానం గ్రహణశక్తిమాదాయ స్వాపే హృదయంగచ్ఛతీతి యోజనా॥

సూ॥ ౩౫॥ వ్యపదేశాచ్చ క్రియాయాం నచేన్నిర్దేశ విపర్యయః॥

వృ॥ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే- కర్మాణి తనుతేఽపిచేతి లౌకిక వైదిక క్రియాయాం విజ్ఞానశబ్దవాచ్యస్యాత్మనః కర్తృత్వ వ్యపదేశా చ్చాత్మనః కర్తృత్వ మిత్యర్థః- యజ్ఞం సంకల్పం- నను విజ్ఞానశబ్దో బుద్ధిపరః న జీవపర ఇత్యత ఆహ నచేదితి- విజ్ఞానశబ్దో జీవపరో నచే త్తర్హి నిర్దేశ విపర్యయః స్యాత్- బుద్ధేః కరణత్వేన కర్తృత్వ వ్యపదేశో విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి నస్యాత్- కింతు విజ్ఞానేనేతి స్యాదిత్యర్థః॥

అవ॥ నను స్వతంత్రస్యాత్మనః కర్తృత్వేఽనిష్టం నకుర్యాత్- కింతు స్వస్యేష్టమేవ కుర్యా దిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩౭॥ ఉపలబ్ధివదనియమః॥

వృ॥ యథా ఉపలబ్ధౌ స్వతంత్రోఽప్యాత్మా ఇష్ట మనిష్టం చోపలభతే- తద్వ దిష్ట మనిష్టంచ సంపాదయతీత్యనియమ ఇత్యర్థః- అయంభావః- స్వాతిరిక్త కారకా నపేక్షత్వరూపం స్వాతంత్ర్యం నసంభవతి- ఈశ్వరస్యాపి తదభావాత్- కింతు సకల కారక ప్రేరకత్వం - తథాచ తేషు కారకేష్విష్ట సాధనత్వ భ్రమా దనిష్టమపి ప్రాప్నోతి॥

సూ॥ ౩౮॥ శక్తివిపర్యయాత్॥

వృ॥ ఇతశ్చ బుద్ధి వ్యతిరిక్తో జీవః కర్తా- నబుద్ధిః- అన్యథా బుద్ధేః కర్తృత్వే కరణశక్తి విపర్యయాత్ కరణశక్తి ర్హీయేతేతి యావత్- న చేష్టాపత్తిః - కరణ సహితస్యైవ కర్తు ర్లోకే కార్యకారిత్వ దర్శనాత్ బుద్ధేరపి కరణాంతరం కల్పనీయం స్యాత్ - తథాచ నామమాత్రే వివాదో నవస్తుని కరణవ్యతిరిక్తస్యైవ త్వయాపి కర్తృత్వాభ్యుపగమాదితి॥

సూ॥ ౩౯॥ సమాధ్యభావాచ్చ॥

వృ॥ ఆత్మాకార వృత్తి ర్విద్యమానా ప్యసతీవ యత్ర భవతి స సమాధిశబ్దేనోచ్యతే- తస్య సమాధేరాత్మనోఽకర్తృత్వే అభావ ప్రసంగాత్ సమాధ్యన్యథానుపపత్త్యా ప్యాత్మనః కర్తృత్వ మిత్యర్థః- సమాధిగ్రహణం శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానా ముపలక్షణం॥

అవ॥ ఏవం బుద్ధివ్యతిరిక్తాత్మన స్సిద్ధం కర్తృత్వం తచ్చ నస్వాభావికం కిం త్వౌపాధిక మిత్యాహ॥

సూ॥ ౪౦॥ యథాచ తక్షోభయథా॥అ॥ ౧౫॥

వృ॥ పూర్వం సాంఖ్యాభిమత బుద్ధి కర్తృత్వ నిరాసే నాత్మనః కర్తృత్వం సమర్థితం- తత్కిం స్వాభావిక ముపాధికం వేతి సందేహే పూర్వోక్త శాస్త్రార్థవత్త్వాదిభిరేవ హేతుభిః స్వాభావిక మిత్యసత్యసంగత్వ శ్రుతివిధి శాస్త్రయో ర్విరోధ ఇత్యస్యాధికరణస్య పూర్వః పక్షః - న న్వేతస్య పూర్వపక్షస్యైతత దధికరణ నిరస్యత్వేన పూర్వాధికరణం వ్యర్థమితి చే న్న తస్య బుద్ధికర్తృత్వ నిరాసేనైతత దధికరణ

విషయ కర్తృత్వ ప్రతిపాదకత్వాత్ నవ్యర్థాశ్చేతి తత్రేద ముత్తరం - నతావత్క ర్తృత్వం స్వాభావికం శ్రుతా వౌపాధికత్వేన కర్తృత్వస్య స్ఫుటీకృతత్వాత్- తథా హి ఆకాశే విపరిపతతః శ్యేనస్యేవాత్మనః ఉపాధికృతం శ్రమం స్వప్నజాగరితయోః శ్రావయిత్వా సుషుప్తౌ లీనోపాధికస్య తస్యాత్మనః పరమాత్మానందేన సంపరిష్వక్త స్య శ్రమాభావం శ్రావయతి - తద్వా అస్యై తదాత్మకామ మాప్తకామ మకామం రూపం శోకాంతరమిత్యారభ్య ఏషాస్య పరమాగతి రేషాస్య పరమా సంప దే షోఽస్య పరమోలోక ఏషోఽస్య పరమ ఆనందఇత్యంతేన తదేతత్ప్రాప్తం బ్రహ్మ అస్య జీవస్యాత్మకామం కామశబ్దః కామయితవ్యపరః సర్వత్ర స్వస్వరూపేణ కా మయితవ్య మిత్యర్థః- తత్ర హేతుః- ఆప్తకామమితి- ఆప్తకామత్వే హేతు రకా మమితి- యతః కామ్యం నాస్తి తదకామం అశేషశోక సంసర్గ శూన్యత్వా దప్యా ప్తకామత్వ మిత్యాహ- శోకాంతరమితి- శోకాదంతరం భిన్నమిత్యర్థః- ఉక్తస్య సుషుప్తాత్మస్వరూపస్య పరమాత్మ పురుషార్థత్వ మాహ- ఏషేత్యాదినా- తదేతదభి సంధాయ భగవాన్ సూత్రకారో దృష్టాంతేనౌపాధికం కర్తృత్వ మిత్యాహ - య థాచ తక్షోభయథేతి- యథా ఉభయథా లోకే తక్షా వాశ్యాదీని కరణాన్యపేక్ష్య కర్తాసన్ దుఃఖీభవతి - అనపేక్ష్యతు స్వరూపేణాకర్తా సుఖీభవతి తథాఽత్మాపి బు ద్ధ్యాదీని కరణాన్యపేక్ష్య కర్తా సంసరతి అనపేక్ష్యతు స్వభావతోఽ కర్తా పరమా నందఏవ- చశబ్ద స్త్వర్థః- స్వాభావిక కర్తృత్వ నిరాసం బ్రూతే- శాస్త్రార్థ వత్త్వాది హేతవశ్చ కర్తృత్వం వినానుపపన్నాః తత్సాధయంతి నతు కర్తృత్వస్య స్వాభావికత్వమపి తద్వినానుపపత్తే రభావాత్-యదుక్తం-విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇతి బుద్ధ్యతిరిక్తాత్మనః కర్తృత్వ వ్యపదేశఇతి తన్న- విజ్ఞానశబ్దస్య చిదధ్యస్త బుద్ధా రూఢత్వాత్ సఏష వాచశ్చిత్తస్యోత్తరోత్తర క్రమో యద్యజ్ఞ ఇతి శ్రుత్యంతరే య జ్ఞస్య వాగ్బుద్ధిజన్యత్వావగమాత్ తత్రాపి యజ్ఞసాధనం విజ్ఞానం బుద్ధిరేవే త్యవ ధారణాచ్చ చిత్తేన ధ్యాత్వా వాచా మంత్రోక్త్యా యజ్ఞో జాయతే తేన చిత్తస్య వాచశ్చ పూర్వోత్తరభావో యజ్ఞస్యేతి శ్రుత్యర్థః- తస్మా దౌపాధిక మాత్మనః కర్తృత్వమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౦॥ పరాత్తుతచ్ఛ్రుతేః॥ అ॥ ౧౬॥

వృ॥ యత్పునరౌపాధికం జీవస్య కర్తృత్వముక్తం తత్కిమీశ్వరాయత్తం నవేతి సందేహే జీవస్య కరణాది పౌష్కల్యాదేవ కర్తృత్వసిద్ధే స్తస్యేశ్వరాయత్తత్వం నేతి ప్రాప్తం- నచైషహ్యేవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్ని నీషతే- ఏషహ్యేవ సాధుకర్మ కారయతి తం యమధోనినీషత ఇతి- శ్రుత్యా ఈ

శ్వరాయత్తం కర్తృత్వ మస్యేతి వాచ్యం- తథాత్వే విధినిషేధస్థానే ఈశ్వరఏ వాభిషిక్తఇతి విధినిషేధ శాస్త్రవైయర్థ్యం స్యాదితి ప్రాప్తే- తుశబ్దేన పూర్వపక్షం నిరస్య ప్రతిజానీతే పరాత్తితి- పరమేశ్వరాదేవ జీవస్య కర్తృత్వాది సంసారస్య మోక్షస్యచ సిద్ధి ర్భవితుమర్హతి- కుతః - తచ్ఛ్రుతేః- కర్తృత్వాదే రీశ్వరాయత్తత్వశ్రుతేః- ఏషహ్యేవా సాధుకర్మకారయతి య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మాన మంతరో యమయతీత్యాద్యాయా ఇత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వీశ్వరస్య కారయితృత్వే ధర్మమేవ కారయేత్ నాధర్మం- అన్యథా కేనచిత్పుంసా ధర్మం కేనచిదధర్మంకారయతో వైషమ్యనిర్దయత్వేస్యాతా మిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౪౧॥ కృతప్రయత్నాపేక్షస్తు విహితప్రతిషిద్ధావైయర్థ్యాదిభ్యః॥

వృ॥ తు రుక్తశంకా నిరాసార్థః- జీవేన కృతో యః ప్రయత్నో ధర్మాధర్మలక్షణః తదపేక్షయైవేశ్వరోఽ న్యస్మిన్నపి జన్మని ధర్మాదికం కారయతి తదపేక్షశ్చ సుఖాదిఫలం దదాతీతి న వైషమ్య నైర్ఘృణ్యే ప్రసజ్యేతే- అనాదిత్వా త్సంసారస్య పూర్వజన్మకృత ధర్మాద్యపేక్షా యుక్తైవ- నన్వీశ్వరస్య కృత ప్రయత్నాపేక్షత్వం కుతఇత్యతఆహ- విహిత ప్రతిషిద్ధా వైయర్థ్యాదిభ్య ఇతి-ఈశ్వరస్య కర్మసాపేక్షత్వే ఖలు జ్యోతిష్టోమేన స్వర్గకామో యజేత బ్రాహ్మణో నహంతవ్యఇతి ద్వయో ర్విహిత ప్రతిషిద్ధయో రవైయర్థ్యంభవతి- అన్యథా విధినిషేధ శాస్త్ర మనర్థకమేవ స్యాత్- ధర్మకృతో దుఃఖ మధర్మకృతశ్చ సుఖం సంపాదయేదిత్యాది దోషఆదిశబ్దార్థః- తస్మా దీశ్వరఏవ పూర్వకృత సుకృతాద్యనుసారేణ ధర్మాది కారయితా తదనుసారేణ ఫలదాతా చేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౨ ॥ అంశో నానావ్యపదేశాదన్యథాచాపి దాశకితవాదిత్వమధీయతఏకే॥ అ॥ ౧౭॥

వృ॥ ఏవం తావ న్నిత్య స్వప్రకాశోఽ కర్తాత్మేత్యుక్తం- తస్య సిద్ధాభేద యోగ్యత్వస్య అత్ర బ్రహ్మాభేద స్సాధ్యతే- అత్ర య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాది భేదశ్రుతిజాతస్య తత్త్వ మసీత్యాద్యభేదశ్రుతిజాతస్య చ విరోధసందేహే సమబలత్వా దస్తి విరోధఇతి ప్రాప్తం- భేదం వినా పూర్వోక్తస్య జీవేశ్వరయో రుపకార్యోపకారకీభావస్య స్వామిభృత్యవ త్సంబంధ సాపేక్షస్యానుపపత్తేః-అభేదం వినా తత్త్వమ స్యాదే రనుపపత్తేరిత్యనయో స్సమబలత్వం - నచోభయ శ్రుతిభ్యా మంశాంశి భావాంగీకారా న్నవిరోధఇతి వాచ్యం -ఈశ్వరస్య నిరంశత్వాదిత్యస్తి విరోధఇతి ప్రా

ప్రేబ్రూమః- అంశఇత్యాది- జీవ ఈశ్వరస్యాంశఇవాంశః నతు స్వాభావికోంశ ఈశ్వరస్య నిష్కళమిత్యాది నిరంశశ్రుతివిరోధాత్ అత ఈశ్వరస్య కల్పితాంశో జీవః- కుతః- పున జీవేశ్వరయో రంశాంశిభావః భేదాభేద శ్రుతిభ్యామిత్యాహ - నానేత్యాది నైకఇత్యంతేన సూత్రేణ య ఆత్మని తిష్ఠన్నిత్యాదినాజీవేశ్వరయోః నానాత్వ వ్యపదేశాత్- అన్యథా చాపి అనానాత్వస్యాపి వ్యపదేశాదిత్యర్థః- తథాహ్యేకే శాఖిన ఆథర్వణికాః బ్రహ్మదాశాబ్రహ్మదాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో దాశకితవాది భావ మామనంతి- తస్మా దనానాత్వస్యాభేదస్య వ్యపదేశ ఇత్యర్థః-దాశాః కైవర్తాః దాసాభృత్యాః కితవాః ద్యూతకృతః ధృష్టాః తస్మాత్ప్రత్యక్షసిద్ధ భేదానువాదేన శ్రుతీనా మభేదపరత్వా త్కల్పిత భేదవా నంశోజీవఇతి॥

అవ॥ కుత శ్చాంశత్వావగమః॥

సూ॥ ౪౩॥ మంత్రవర్ణాచ్చ॥

వృ॥ మంత్రవర్ణ శ్చైతమర్థం గమయతి - ఏతావా నస్యమహిమా అతోజ్యాయాగంశ్చ పూరుషః పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతందివీతి- అత్ర భూతశబ్దేన జీవప్రధానాని స్థావర జంగమాని నిర్దిశ్యంతే- అహింస్యం త్సర్వభూతాన్యన్యత్ర తీర్థేభ్యఇతి ప్రయోగాత్ - అంశః పాదో భాగఇతి చానర్థాంతరం తస్మా దప్యంశత్వావగమః॥

అవ॥ కుతశ్చాంశత్వావగమః॥

సూ॥ ౪౪॥ అపిచస్మర్యతే॥

వృ॥ కించేశ్వరాంశత్వం భగవద్గీతాసు మమైవాంశో జీవలోకే జీవభూత స్సనాతనఇతి స్మర్యతే- తస్మా దీశ్వరాంశో జీవః॥

అవ॥ నను జీవస్యేశ్వరాంశత్వే జీవగత దుఃఖేనేశ్వరస్య దుఃఖిత్వం స్యాత్ పాదాదిగత దుఃఖేనాంగినో దేవదత్తస్య దుఃఖిత్వ దర్శనాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౪౫॥ ప్రకాశాదివన్నైవంపరః॥

వృ॥ యథా జీవో దుఃఖీ నైవం- పరమాత్మా దుఃఖీ ప్రకాశాదివత్- యథా సౌర శ్చాంద్రమసోవా ప్రకాశో నభోవ్యాప్య వర్తమానో వక్ర కాష్ఠాద్యుపాధికృత వక్రభావమాపన్నోఽపి న వస్తుతో వక్రభావం ప్రతిపద్యతే- యథా చాకాశో ఘటాదిషు గచ్ఛత్సు గచ్ఛన్నివ న వస్తుతో గచ్ఛతి తద్వదిత్యర్థః- బింబ ప్రతిబింబ

యో రీశ్వరజీవయో ర్భేదస్య సత్త్వా న్న జీవదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వం ఉపాధే రుపహిత పక్షపాతిత్వాదితి భావః॥

అవ॥ జీవదుఃఖే నేశ్వరస్య దుఃఖిత్వాభావే స్మృతిమప్యాహ॥

సూ॥ ౪౬॥ స్మరంతిచ॥

వృ॥ తత్ర యః పరమాత్మా సౌ స నిత్యో నిర్గుణస్మృతః- నలిప్యతే ఫలైశ్చాపి పద్మపత్రమివాంభసా- కర్మాత్మా త్వపరో యోఽసౌ మోక్షబంధై స్సయుజ్యత ఇత్యాది- వ్యాసాదయో జీవదుఃఖే నాదుఃఖిత్వమీశ్వరస్య స్మరంతీత్యర్థః - చశబ్దేన తయో రన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీత్యాద్యా శ్రుతిస్సూచితా॥

అవ॥ నను నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టా- మృత్యో స్సమృత్యుమాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీత్యాదినా జీవేశ్వర భేద మాత్ర ప్రతిషేధా త్సర్వభూతేషు చైతన్య స్యాఖండైక రసత్వా త్కథం మిత్రం సేవితవ్యం శత్రవః పరిహర్తవ్యా ఇత్యాది లౌకికానుజ్ఞా పరిహారౌ స్యాతాం- కథంవా ఋతౌ భార్యా ముపేయాత్ గుర్వంగనాం నోపగచ్ఛే దిత్యాది వైదికానుజ్ఞా పరిహారౌ సంగచ్ఛేతే - గ్రాహ్య త్యాజ్యభేదాభావా దిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౪౭॥ అనుజ్ఞాపరిహారౌ దేహసంబంధా జ్జ్యోతిరాదివత్॥

వృ॥ ఉక్తౌ లౌకికౌ వైదికౌ చానుజ్ఞాపరిహారౌ సర్వత్రాత్మన ఏకత్వేపి శరీరసంబంధాత్సంగచ్ఛేతే-దేహసంబంధ స్తాదాత్మ్యం తత్తద్దేహవిశిష్టత్వే నాత్మ భేదా దస్తి గ్రాహ్య త్యాజ్యాదిభేదః జ్యోతిరాదివత్ యథా జ్యోతిషో వహ్నే రేకత్వేపి శ్మశానసంబంధీ వహ్నిః పరిహార్యః నేతరః- యథా సౌరప్రకాశ ఏకోఽ ప్యమేధ్యాది సంయుక్తః పరిహార్యో నేతరః- ఏవ మాత్మాపీత్యర్థః॥

అవ॥ నను తథాపి సర్వశరీరేషు కర్మకర్తు శ్చేతనస్యైకత్వా దేక దేవదత్తశరీరావచ్ఛేదేన కర్మకరణే ధర్మాదికంయజ్ఞదత్త శరీరావచ్ఛేదేనాపిజాయే తేత్యతఆహ॥

సూ॥ ౪౮॥ అసంతతేశ్చావ్యతికరః॥

వృ॥ పరిచ్ఛిన్నాంతః కరణో పాధికస్య కర్తుః పరిచ్ఛిన్నస్య దేవదత్తాత్మనో యజ్ఞదత్త శరీరేణాసంతతేః- అసంబంధా ద్ధర్మాదే రవ్యతికరః దేవదత్తస్య యజ్ఞదత్తశరీరావచ్ఛేదేనాపి ధర్మాది ప్రసంగో నాస్తీత్యర్థః॥

సూ॥ ౪౯॥ ఆభాసఏవచ॥

వృ॥ యథాఽనేకజల ఘటప్రతిబింబితానాం సూర్యాభాసానాం మధ్యే ఏకస్మిన్

సూర్యాభాసే కంపమానే సూర్యాభాసాంతరం నకంపతే - ఏవ మీశ్వరాభాసఏవా యం జీవఇతి నైకస్మిన్ జీవే ధర్మాదిసంబంధే జీవాంతరస్య ధర్మాదిసంబంధఇత్యర్థః కించయేషాం సాంఖ్యాదీనాంబహవో విభవశ్చాత్మాన స్సర్వశరీర సంబంధినః తేషా మేవ ధర్మాది సాంకర్యంప్రాప్నోతి-తథాహి-సాంఖ్యమతే తావ ద్భోగసాధన సన్ని ధానస్య సర్వాత్మనా మవిశిష్టత్వా దేకస్యాత్మన స్సుఖాది సంబంధే సర్వాత్మనాం సుఖాది సంబంధః స్యాత్-ఏవం న్యాయమతేపి దేవదత్తాత్మనః సుఖాదిహేతు మన స్సంయోగస్య సర్వాత్మనా మవిశిష్టత్వా త్ఫలానియమః స్యాదేవ॥

అవ॥ నన్వదృష్టనియమాత్ ఫలనియమఇతి చే త్తత్రాహ॥

సూ॥ ౫౦॥ అదృష్టానియమాత్॥

వృ॥ సాంఖ్యమతే ప్రధాన సమవేత మదృష్టం తతశ్చ సర్వసాధారణ్యా దోష స్తదవస్థః- న్యాయమతేపి అదృష్టహేతు మనస్సంయోగస్య సర్వాత్మా విశేషా దిదమ స్యాదృష్ట మస్యనేత్యేవం రూపస్యాదృష్ట నియమస్యాభావా త్ఫలానియమఇత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వహమిదం ఫలం ప్రాప్నువానీతి ఇదంహరిష్యామి ఇదంకరిష్యే ఇదంనక రిష్య ఇత్యేవం రూపాభిసంధ్యాదయః ప్రత్యాత్మం నియతాస్సంతః స్వప్రయోజ్యా దృష్టనియమ హేతవో భవిష్యంతీ త్యతఆహ॥

సూ॥ ౫౧॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిచైవం॥

వృ॥ అభిసంధ్యాదిష్వపిసాధారణ మనస్సంగసాధ్యే ష్వదృష్టవదనియమ ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౫౨॥ ప్రదేశాదితిచే న్నాంతర్భావాత్॥

వృ॥ నన్వాత్మనాం విభుత్వేపి స్వస్వ శరీరావచ్ఛిన్న ఏవాత్మప్రదేశే అభిసంధ్యాది హేతు మనస్సంయోగఇతి భవత్యభిసంధ్యాదినియమ ఇతి చేన్న- సర్వాత్మనాం సర్వ శరీరేష్వంతర్భావా దస్యాత్మన ఇదం శరీర మిత్యత్ర నియామకాభావా దస్యాత్మ నోఽస్మిన్ శరీరే ప్రదేశకల్పనా నసంభవతీత్యర్థః - తస్మా దస్మత్పక్షఏవ సకల దోషాభావ ఇతి సిద్ధం॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య
తృతీయః పాదః.

అస్మిపాదే సప్తదశాధికరణాని ద్విపంచాశత్సూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

ప్రాణోత్పత్త్యధికరణమ్.

అవ॥ ఏవం మహాభూత జీవవిషయ శ్రుతివిరోధం పరిహృత్య లింగశరీరవిషయ శ్రుతివిరోధం పరిహర్తుం పాదాంతరం కరిష్యమాణః పూర్వాధికరణే కర్తృస్వరూపావధారణేన బుద్ధిస్థానాం కర్త్రుపకరణానామింద్రియాణా ముత్పత్తిం సాధయతి॥

సూ॥ ౧॥ తథా ప్రాణాః॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ అస్మిన్నపి పాదే పూర్వపక్షే శ్రుతీనాం మిథో విరోధేనా ప్రామాణ్యాత్ బ్రహ్మసమన్వయా సిద్ధిః ఫలం - సిద్ధాంతే తాసామవిరోధేన ప్రామాణ్యాత్ సమన్వయసిద్ధిరితి బోధ్యం - తత్ర తాన దాత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాద్యుత్పత్తి ప్రకరణే ష్వింద్రియాణా ముత్పత్తి ర్నశ్రూయతే - క్వచిచ్చ ఋషయో వావ తేఽగ్రే సదాసన్ కతమేత ఋషయ ఇతి ప్రాణావావ ఋషయ ఇత్యత్ర సృష్టేః ప్రూర్వం ప్రాణేంద్రియాణాం సద్భావశ్రవణాత్ అనుత్పత్తిరితి భాతి- క్వచిత్తు ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేంద్రియాణిచ- ఖం వాయు ర్జ్యోతి రాపః పృథివీ త్యాదా వుత్పత్తి రింద్రియాణాం శ్రూయతే- ఏతాసాం శ్రుతీనాం మిథో విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే వినిగమకాభావా దస్తి విరోధ ఇతి ప్రాప్తే- సృష్టేః పూర్వ మింద్రియసద్భావ శ్రవణాత్ ఉత్పత్తిశ్రుతి ర్గౌణీ త్యవిరోధ ఇత్యేకదేశినా సిద్ధాంతితం తద్దూషయతి - తథా ప్రాణా ఇతి- తథా ఏతస్మా జ్జాయత ఇత్యాద్యుదాహృత వాక్యస్థాకాశాదివత్ ప్రాణా ఇంద్రియాణి జాయంతే ఉత్పత్తిశ్రుతే రవిశేషాదిత్యర్థః॥

అవ॥ యదుక్తం సృష్టేః ప్రాగింద్రియసద్భావ శ్రవణా దుత్పత్తిశ్రుతిర్గౌణీతి తత్రాహ॥

సూ॥ ౨॥ గౌణ్యసంభవాత్॥

వృ॥ గౌణ్యా ఉత్పత్తిశ్రుతే రసంభవో గౌణ్యసంభవః తస్మా చ్చైకదేశ్యుక్త మయుక్త మిత్యర్థః- ప్రాణానాం నిత్యత్వే ఏకవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా బాధ్యేతేతి భావః- సద్భావ శ్రుతిస్తు హిరణ్యగర్భాత్మికావాంతర ప్రకృతేః ప్రాణానాం స్వవికారాపేక్షయా ప్రాక్సద్భావం బోధయతి- అవాంతరప్రళయే హిరణ్యగర్భేంద్రియాణాం లయాభావాదితి బోద్ధవ్యం॥

అవ॥ ఇంద్రియాణాం ముఖ్యం జన్మేత్యత్ర హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౩॥ తత్ప్రాక్ఛ్రుతేశ్చ॥

వృ॥ తత్ తత్ర ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణఇత్యాదివాక్యే- జాయతఇతి జన్మవాచి పదస్య ఖవాయ్వాదిషు ముఖ్యస్య భాద్యపేక్షయా ప్రాచీనేషు ప్రాణేంద్రియాదిషు శ్రుతేశ్చ ఇంద్రియాణాం ముఖ్యం జన్మేత్యర్థః- ఏకస్మిన్వాక్యే ఏకస్య క్వచిద్గౌణత్వం కచిన్ముఖ్యత్వ మిత్యస్యాసంభవాదితిభావః॥

అవ॥ ఉత్పత్తిప్రకరణేష్వింద్రియాణా ముత్పత్తి ర్నశ్రూయతఇతి యదుక్తం తన్న-ఛాందోగ్యే ఉత్పత్తేః శ్రుతత్వాదిత్యాహ॥

సూ॥ ౪॥ తత్పూర్వకత్వాద్వాచః॥

వృ॥ బ్రహ్మప్రకృతికాని తేజో౽బన్నాని తచ్ఛబ్దేనోచ్యంతే యథాచ ప్రాణేన మనసాచ సహితాయా వాచః అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగిత్యనేన తేజోబన్నజన్యత్వాభిధానా దస్త్యుత్పత్తి శ్రుతిరిత్యర్థః - తస్మా దుత్పత్తి శ్రుతిసద్భావాత్ సృష్టేః ప్రాక్సద్భావశ్రుతేశ్చాన్యవిషయత్వా దస్తి శ్రుతీనా మవిరోధఇతి సిద్ధం- బ్రహ్మవికారత్వ మింద్రియాణామితి॥

అవ॥ ఏవ మింద్రియాణా ముత్పత్తిం ప్రసాధ్య తేభ్యో జీవస్య వివేకార్థం తదాశ్రిత సంఖ్యాం నిర్ణేతుకామ ఆశ్రయాశ్రయిభావ సంగత్యా పూర్వపక్షయతి॥

సూ॥ ౫॥ సప్తగతేర్విశేషితత్వాచ్చ॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ సప్తప్రాణాః ప్రభవంతి తస్మాదితి సప్తేంద్రియాణి శ్రూయంతే - క్వచిదష్టౌ గ్రహా అష్టావతిగ్రహా ఇత్యత్రాష్టౌ గ్రహాః పురుషపశు బంధకా ఇంద్రియాణి రాగాద్యుత్పాదనద్వారేంద్రియాకర్షకావిషయా అతిగ్రహా ఇత్యర్థః - సప్తవై

ర్షణ్యాః ప్రాణా ద్వావవాంచౌ- ఇత్యత్ర నవ అవాంచౌ సాయూపస్థౌ- నవవై పురుషే ప్రాణాః నాభిర్దశమిత్యత్ర దశ-దశమే పురుషే ప్రాణా ఆత్మైకాదశ ఇత్యత్రైకాదశ ఆత్మా మనః ఏవం క్వచి ద్ద్వాదశ క్వచిత్త్రయోదశేంద్రియాణి శ్రూయంతే- తస్మాచ్ఛ్రుతీనాం విరోధ సందేహే విరోధోఽస్తీతి ప్రాప్తే- ఏకదేశిమతం సప్తైవేంద్రియాణీతి- కుతః- గతేః శ్రుత్యా సప్తత్వావగతేరిత్యర్థః- కించ సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణా ఇతీంద్రియాణాం శీర్షణ్యత్వేన విశేషితత్వాత్సప్తేంద్రియాణి- యే శీర్షణ్యాః సప్త ద్వేశ్రోత్రే ద్వేనేత్రే ద్వే నాసికే ఏకా వాగితి సప్తానామేవేంద్రియత్వావగమాత్- అష్టత్వాది సంఖ్యాశ్రవణంతు ఏకస్యైవాంతఃకరణస్య సంశయ నిశ్చయ గర్వ స్మరణ రూప వృత్తిభేదేన మనో బుద్ధ్యహంకారచిత్తానీతి చతుష్ట్వవత్సప్తానామేవ వృత్తిభేదేనోపపద్యత ఇత్యవిరోధః శ్రుతీనామితి ప్రాప్తం॥

అవ॥ తద్దూషయతి॥

సూ॥ ౬॥ హస్తాదయస్తుస్థితేఽతో నైవం॥

వృ॥ తుశబ్దేన సప్తత్వనిరాసః- యతో హస్తోవై గ్రహఇత్యాదినా హస్తాదయో వ్యతిరిక్తాః ప్రాణాః శ్రూయంతే- సప్తత్వ సంఖ్యాయా మసంభావితాంతర్భావే సప్తత్వాతిరేకే స్థితే సప్తత్వ సంఖ్యా ఇంద్రియనిష్ఠైకాదశత్వ సంఖ్యాయా మప్యంతర్భావయితుం శక్యతే- న్యూనసంఖ్యాయా అధికసంఖ్యాయా మంతర్భావ సంభవాత్- అతో నైవం మంతవ్యం సప్తైవ ప్రాణాఇతి సూత్రార్థః- యద్యపి జ్ఞానేంద్రియ పంచకం కర్మేంద్రియపంచకంమనశ్చేత్యేకాదశేంద్రియాణి విహాయ హృదయాహంకారా ప్రాణానాం ద్వాదశ త్రయోదశ సంఖ్యాపాదకా శ్రూయంతే- తథాపి తయో రంతః కరణ ప్రభేదత్వా న్నాధిక సంఖ్యాపాదకత్వ మిత్యేకాదశైవేంద్రియాణీతి నిరవద్యం- సప్తవై శీర్షణ్యాః ప్రాణాఇత్యత్ర న సప్తోద్దేశేనేంద్రియత్వ విధానం కింతు ప్రాణోద్దేశేనస్థానభేద మాత్రేణ చతుర్ణామేవేంద్రియాణాం సప్తత్వమితి- నవవై పురుషే ప్రాణాః నాభిర్దశమితి వాక్యం పురుషాకార దేహచ్ఛిద్రాభిప్రాయం నప్రాణాభిప్రాయ మిత్యవిరోధఇతి సిద్ధం॥

నన్విదంసూత్రద్వయవ్యాఖ్యాన మసంగతం సప్తప్రాణాః ప్రభవంతీతి ఘ్రాణ రసన చక్షుఃశ్రోత్ర త్వ ఙ్మనో వాచాం సప్తత్వావగతేః శీర్షణ్యానాం విశేషితత్వాదితి హేతుద్వయ వైయధికరణ్యేన సూత్రే చకారానుపపత్తేః - యేశీర్షణ్యాస్సప్తతే ప్రాణా నేతర ఇత్యత్ర పరిసంఖ్యాపత్తేశ్చ-అతఏవ తదుత్తరం ద్వితీయసూత్ర వ్యాఖ్యానమప్యసంగతమితిచే త్తర్హ్యన్యథా సూత్రద్వయం వ్యాఖ్యాస్యామః - మరణసమయేషాం సహగమనం తేషామేవ భోగసాధనత్వాత్ - ఇంద్రియత్వం తథాచ తే ము

ఖ్యం ప్రాణ మనూత్క్రామంతం సర్వేప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి ఘ్రాణాదీనాం సప్తానామేవ గతేః సహగమనస్య శ్రవణాత్ సప్తైవేంద్రియాణి- నను సర్వశబ్దశ్రవణాత్కథం సప్తానామేవ గతిశ్రవణంతత్రాహ-విశేషితత్వాచ్చేతి- సయత్రైషచాక్షుషః పురుషః పరాఙ్పర్యావర్తతే- అథారూపజ్ఞో భవతి ఏకీభవతి-నపశ్యతీత్యాహురేకీభవతి నజిఘ్రతి నరసయతే నవదతి నశృణోతి నమనుతే నస్పృశతీత్యాహురితి చక్షురాదీనాం సప్తానాం ప్రకృతానాం విశేషితత్వాత్సర్వశబ్దః ప్రకృతగామీ సర్వే బ్రాహ్మణాః భోజయితవ్యా ఇత్యత్ర సర్వశబ్దో యథా నిమంత్రిత ప్రకృత బ్రాహ్మణపరః తద్వదితి శంకా సూత్రార్థః- యతోత్క్రాంత్యవస్థాయాం చక్షురధిష్ఠాతృదేవః సఏష చాక్షుషశబ్దవాచ్యః పురుషో రూపాదివిషయవ్యాప్తిం విహాయవర్తతే- తదానీమయ మరూపజ్ఞోభవతి హృదయే చక్షురేకీభవతి- పార్శ్వస్థాశ్చ నాయం పశ్యతీత్యాహురితి శ్రుత్యర్థః- సిద్ధాంత సూత్రార్థస్తు- సప్తభ్యోఽతిరిక్తా హస్తాదయోఽపి బంధకత్వేన శ్రూయంతే హస్తోవై గ్రహఇత్యాదినా- గ్రహత్వం బంధకత్వం హస్తాదీనాం సహగమనం వినానసంభవతి- సర్వేప్రాణా అనూత్క్రామంతీత్యవిశేషేణ సర్వేంద్రియాణాం ఉత్క్రాంతి శ్రవణాచ్చ భవంత్యేకాదశోత్క్రాంతిమంతః సంతః ప్రాణాః నచ సర్వశబ్దస్య ప్రకృతవిశేషిత సప్తప్రాణపరత్వం ప్రకరణాత్ శ్రుతేర్బలీయస్త్వాత్ సర్వే బ్రాహ్మణా భోజయితవ్యా ఇత్యత్ర త్వనన్యగత్యా ప్రకృతపరత్వం సర్వశబ్ద శ్రుతేరితి- శిష్టసూత్రాక్షరార్థః- పూర్వవదితి తస్మాదేకాదశైవోత్క్రాంతిమంతః ప్రాణా ఇతిసిద్ధం॥

అవ॥ నన్వింద్రియాణా ముత్క్రాంతి ర్న సంభవతి తేషా మపరిచ్ఛిన్నాహంకారజన్యత్వేన విభుత్వాదిత్యాక్షేపసంగత్యా సాంఖ్యమతందూషయతి॥

సూ॥ ౭॥ అణవశ్చ॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ ఇమేప్రాణా అణవః పరిచ్ఛిన్నా ఇంద్రియాగ్రాహ్యత్వేన సూక్ష్మాశ్చేత్యర్థః- నతు పరమాణవఇతి సూత్రార్థః- తథాత్వే అణ్వాత్మపక్షోక్తానాం శరీరవ్యాపి సుఖాదికం నస్యాదిత్యాది దోషాణాం ప్రసంగాదితి- ఇంద్రియాణాం విభుత్వే కాశీస్థవిశ్వేశ్వరదర్శనస్పర్శనే సేతువాసినామపి స్యాతాం- ఉత్క్రాంతిగత్యాగతి శ్రుతివిరోధశ్చస్యాదిత్యాది దోషా ద్రష్టవ్యాః - తస్మాత్పరిచ్ఛిన్నాః సూక్ష్మాః ప్రాణా ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఇంద్రియాణా ముత్పత్త్యాదిక ముక్త్వా ముఖ్యప్రాణోత్పత్తి సందేహే ఆద్యాధికరణన్యాయమతిదిశతి॥

సూ॥ ౮॥ శ్రేష్ఠశ్చ॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ ఇంద్రియస్వరూపే ప్రాణేజ్ఞాతే తద్వ్యాపారాన్ముఖ్యప్రాణస్య భేదచింతా కరిష్యమాణాసుకరేతి మధ్యేఽయ మతిదేశః కృతః-నమృత్యురాసీదమృతం నతర్హినరాత్ర్యాఅహ్న ఆసీత్ప్రకేతః - ఆనీదవాతగ్గ్ స్వధయా తదేకం తస్మాద్ధాన్యన్నపరం కించ నాసేత్యత్ర ఆసీత్పదేన ప్రాణసంచారస్య మహాప్రళయే శ్రుతత్వాత్సంచారవతః ప్రాణస్య స్థితిరితి నప్రాణస్యోత్పత్తిరితి అభ్యధికా శంకాయా మయమతిదేశః-ఇంద్రియవచ్ఛ్రేష్ఠోఽపి ప్రాణోబ్రహ్మవికారః ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణ ఇత్యుత్పత్తిశ్రవణస్యావిశేషాదిత్యర్థః - శ్రుత్యర్థస్తు - తర్హి మహాప్రళయే మృత్యుర్మృత్యుమద్వా నాసీత్- అమృతందేవభోగ్యంచ నాసీత్- తథారాత్రేరహ్నశ్చ ప్రకేతః చిహ్నభూతశ్చంద్రః సవితాచ నాస్తాం స్వధయా సహేతిసంబంధః- స్వధాశబ్దేన పితృభ్యో దీయమానమన్నం తదర్చనం చోచ్యతే- తర్హిశూన్యవాదః స్యాదిత్యత ఆహ- ఆసీదితి- తదేవైకం మూలకారణం పరబ్రహ్మ అవాతం వాయ్వాది ప్రపంచరహితమాసీత్ ఆసీదితియావత్- తస్మాదాత్మనోఽన్యత్కించిదపి నాసహ నబభూవకిలేతి హకారస్యాన్వయ ఇతి॥

అవ॥ ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిచింతానంతరం తత్స్వరూపం నిరూపయతి॥

సూ॥ ౯॥ నవాయుక్రియే పృథగుపదేశాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ యః ప్రాణస్సవాయురితి మహాన్వాయురేవ ప్రాణఇతిశ్రూయతే తథాచ మహాన్వాయురేవ ప్రాణఇత్యేకః పూర్వః పక్షః- నన్వయం పూర్వపక్షోఽసంగతః ఛాందోగ్యే మనోబ్రహ్మేత్యుపాసీతేత్యుపక్రమ్య మనోరూపబ్రహ్మణో వాక్ప్రాణచక్షుః శ్రోత్రైశ్చతుష్పాత్త్వం వదన్ ప్రాణఏవ బ్రహ్మణశ్చతుర్థః పాదః - సవాయునా జ్యోతిషాభాతిచ తపతిచేతి-భాతి అభివ్యక్తో భవతి తపతి స్వవ్యాపారే ఉద్యచ్ఛతీతి వాయ్వపేక్షయాప్రాణస్య భిన్నత్వ కథనేన నిర్ధారణాభావాదితిచేత్తర్హితిష్ఠతు శ్రుతిద్వయం మిథోవిరుద్ధం- సాంఖ్యమతరీత్యా ఇంద్రియవ్యాపారఏవ ప్రాణోఽస్త్వితి ప్రాప్తే బ్రూమః- ప్రాణోనవాయుక్రియే నవాయుర్నాపీంద్రియ వ్యాపారఇత్యర్థః- కుతః- ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణఇత్యాదౌ తత్ర తత్ర వాయో రింద్రియేభ్యశ్చ ప్రాణస్య పృథగుపదేశాదిత్యర్థః - నన్వింద్రియేభ్యః పృథగుపదేశేఽపీంద్రియ వ్యాపారాత్మనాస్తీతిచేత్- న- వృత్తివృత్తిమతో రభేదాత్- తర్హి యః ప్రాణ స్సవాయురితి శ్రుతివిరోధః కథం పరిహరణీయఇతిచేత్ ఉచ్యతే- మహావాయురేవహి ప్రాణాపానాది పంచాత్మనావతిష్ఠమానః ప్రాణఇత్యుచ్యతే- తథాచ వికార వికారిణో

ణ్యాస్తథాభేద కాల్పనికభేదయోస్సత్త్వాన్న భేదాభేద శ్రుత్యోర్విరోధఇతి సిద్ధం- అత్ర పూర్వపక్షే వాయ్వింద్రియ వ్యాపారాభ్యాం జీవస్య వివేకః ఫలం- సిద్ధాంతే తూభయాతిరిక్త ప్రాణాదపీతి విశేషః॥

అవ॥ నసూభయాతిరిక్తస్య శ్రుత్యవగత స్వతంత్రభావస్య ప్రాణస్య దేహేఽభ్యుపగమే జీవప్రాణయో రుభయోః స్వతంత్రయో రేకవాక్యత్వాభావాత్ సద్యశ్శరీరోన్మథన ప్రసంగ ఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౦॥ చక్షురాదివత్తు తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః॥

వృ॥ తు రుక్తశంకా నివారణార్థః- ప్రాణస్య న జీవవ త్స్వాతంత్ర్యం- కింతు రాజాపేక్షయా మంత్రిణఇవ గుణభావ ఏవ స్వాతంత్ర్యం త్వస్య ప్రాణస్య ప్రజాపేక్షయా మంత్రిణామివేంద్రియాపేక్షయా- తథాచ నోక్తదోషఇతి తాత్పర్యార్థః- సూత్రాక్షరార్థస్తు- చక్షురాదివ త్ప్రాణోఽపి జీవం ప్రతి కరణభూతః- కుతః - తత్సహశిష్ట్యాదిభ్యః- తైశ్చక్షురాదిభిః ప్రాణసంవాదాదిషు ప్రాణస్య శిష్టి శ్శాసనం తదాదిభ్యః సమాన జాతీయానా మేవ సహ శాసనస్య యుక్తత్వాత్ ఆదిశబ్దేనాచేతనత్వ భౌతికత్వాది హేతుసంగ్రహః॥

అవ॥ నను ప్రాణస్య చక్షురాదివ త్కరణత్వం నయుక్తం అసాధారణ విషయాభావాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౧॥ అకరణత్వాచ్చ నదోష స్తథాహి దర్శయతి॥

వృ॥ నచోక్తదోషః ప్రాణస్యాకరణత్వాదేవ కథం తస్యాత్మానంప్రతి కరణభావః ఇంద్రియాంతరేష్వసంభావితస్యాసాధారణస్య దేహధారణాఖ్య కార్యస్య నిర్వాహకత్వాదితి బ్రూమః- తథాహి శ్రుతిరుక్తం కార్యం ప్రాణస్యాసాధారణం దర్శయతి- ప్రాణసంవాదే ముఖ్యస్య ప్రాణస్య శ్రేష్ఠత్వం నిర్ధార్యతాన్వరిష్ఠః ప్రాణ ఉవాచ- మామోహ మాపద్యథాహ మేవైత త్పంచధాత్మానం ప్రవిభజ్యైత ద్బాణ మవష్టభ్య విధారయామీతి - బాణం శరీరం- ప్రాణేన రక్షన్నవరం కులాయమితి శ్రుతిరపి దేహస్థితిః ప్రాణనిమిత్తేత్యాహ- అవరం అనేకాశుచినిధం కులాయం దేహాఖ్యం గృహం ప్రాణస్థిత్యా రక్షన్ జీవస్స్వపితీయాతీతి యోజనా॥

అవ॥ న కేవలం దేహధారణమేవాస్యాసాధారణం కార్యం కింత్వన్యదపీత్యాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ పంచవృత్తిర్మనోవద్వ్యపదిశ్యతే॥

వృ॥ యథా మనోఽనేకవృత్త్యాఖ్యాసాధారణకార్యాపేక్షయాఽనేకధా వ్య

పదిశ్యతే ఏవ ముచ్ఛ్వాస నిశ్వాస సర్వశరీరక్రియోత్క్రాంత్యాఖ్యాని చత్వారి కార్యాణి పంచమంచ కార్యం భక్షితాన్నాది రసానాం సమత్వేన సర్వాంగేషు నయన మపేత్య పంచవృత్తిః ప్రాణో వ్యపదిశ్యతే క్రమేణ ప్రాణో పానో వ్యాన ఉదాన స్సమానఇతి తదసాధారణ కార్యాపేక్షయా జీవోపకరణత్వం మనోవదితిసిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం ముఖ్యప్రాణస్యోత్పత్తిం స్వరూపం చోక్త్వా పరిమాణ విశేష విషయ ప్రాణాణుత్వ నిర్వాహ్యోత్క్రాంత్యాది శ్రుతేః సమఏభి స్త్రిభి ర్లోకై స్సమోఽనేన సర్వేణ ప్రాణఇతి శ్రుతేః ప్రాణవిభుత్వ విషయాయాశ్చ మిథో విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే అణవశ్చేత్యధికరణన్యాయాతిదేశేన సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౧౩॥ అణుశ్చ॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ చక్షురాదివత్ప్రాణోఽపి పరిచ్ఛిన్నస్సూక్ష్మశ్చేత్యర్థః- సమ ఏభి స్త్రిభి ర్లోకై రితి శ్రుతిశ్చ సకల వాయుపరా నాధ్యాత్మిక ప్రాణమాత్రపరేత్యవిరోధఇతి అంతరంగ స్వరూప కథనానంతరం ప్రాణస్య బహిరంగ పరిమాణ మతిదిశ్యతఇతి సంగతి ర్బోధ్యా॥

సూ॥ ౧౪॥ జ్యోతిరాద్యధిష్ఠానంతు తదామననాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వ మాధ్యాత్మిక ప్రాణస్యాణుత్వ మాధిదైవిక నామో స్సమఏభిరితి శ్రుత్యా వ్యాపిత్వ ముక్తం తత్ప్రసంగేనాధ్యాత్మికానాం ప్రాణానాం ఆధిదైవిక దేవతాధీన చేష్టావత్త్వ మస్తి నవేతి విచార్యతఇతి- ప్రసంగ సంగతిః- అత్ర చక్షుషా హి రూపాణి పశ్యతీతి శ్రుత్యా చక్షురాదే ర్దేవతానిరపేక్షచేష్టావత్త్వం ప్రతీయతే- ఆదిత్యశ్చక్షుర్భూత్వాక్షిణీ ప్రావిశ దిత్యాది శ్రుత్యా సూర్యాది దేవతాధీన చేష్టావత్త్వం ప్రతీయతే- అనయో ర్మిథో విరోధోఽస్తి నవేతి సందేహే అస్తి విరోధఇతి చ ప్రాప్తే ఏకదేశి సిద్ధాంతః- దేవతానాం కరణాధిష్ఠాతృత్వే తాసామేవ భోక్తృత్వ ప్రసక్త్యా జీవస్య భోక్తృత్వం నస్యాదితి యుక్తిసహకృతాయా శ్చక్షుషాహీతి శ్రుతే ర్బలీయస్త్వా దాదిత్యశ్చక్షురిత్యాదిశ్రుతే ర్గౌణార్థత్వేన నవిరోధఇతి తం దూషయతి- జ్యోతిరిత్యాదినా- తు రుక్తసిద్ధాంత నిరాసార్థః- అధిష్ఠీయతే ప్రేర్యత ఇత్యధిష్ఠాన మధిష్ఠితమిత్యర్థః- జ్యోతిరాదిభి రగ్న్యాద్యభిమానిభి ర్దేవతాభి రధిష్ఠితమేవ వాక్చక్షురాదికం చేష్టతే తదామననాత్ తస్య దేవతాధిష్ఠితత్వ స్యాదిత్య శ్చక్షురిత్యాది శ్రుత్యుక్తత్వాదిత్యర్థః- అచేతనానాం స్వత శ్చేష్టానుపపత్తేరితి యుక్తి రపి ద్రష్టవ్యా- అక్షిణీ ప్రావిశత్ ప్రేర్యప్రేరకభావేనేతి శ్రుత్యర్థః- నచ దేవతానామేవ భోక్తృత్వం తస్యాశ్రవణాత్ యో యదధిష్ఠాతా స తత్సాధ్యఫలభోక్తే

తి వ్యాప్తేశ్చ సారథౌ వ్యభిచారః- నచ దేవతా ఇంద్రియసాధ్య ఫలభోగిన్యః ఇం
ద్రియాధిష్ఠాతృత్వా జ్జీవవదితి వాచ్యం నరకృత పాపఫల భోగస్యేంద్రియసాధ్యస్య
నహవై దేవాన్పాపం గచ్ఛతీత్యాదినా దేవేషు బాధితత్వాత్ నచ చక్షుషేత్యాది శ్రు
తివిరోధః తత్ర దేవతానపేక్షత్వస్యా శ్రవణాదితి సిద్ధం దేవతాధిష్ఠితత్వం ప్రాణా
నామితి- కించ శ్రుత్యంతరమపి ప్రాణదేవతయో రధిష్ఠాత్రధిష్ఠేయ భావం ద్యోత
యతి- సవై వాచమేవ ప్రథమా మత్యవహ త్సా యదా మృత్యుమత్యముచ్యత సోఽ
గ్ని రభవదిత్యాదినా వాగాదీనా మగ్న్యాదిభావాపత్తి కథనాత్ అగ్న్యాది భా
వశ్చ తదధిష్ఠాతృకత్వ మేనాన్యస్యాసంభవాత్ సప్రాణో వాచమేవ ప్రథమా ము
ద్గీథకర్మణి ప్రధానా మత్యవహత్ మృత్యుమతీత్య నిరాకృత్య ప్రాపయత్ ఇంద్రియా
ణాం ప్రాణాధీనస్థితికత్వాత్ ప్రాణస్య వాగాదిస్థితి సంపాదనద్వారా తన్మృత్యుని
రాకర్తృత్వం బోధ్యం- కిం ప్రాపయదిత్యాశంక్య ప్రాణో వాచః స్థితిం సంపాద్య
అగ్నిదేవతయా సాక మధిష్ఠాత్రధిష్ఠే యభావం ప్రాపయ దిత్యాహ-సాయదేతి-సా
వాక్ప్రాణేన యదా ముక్త మృత్యురభవత్ తదా లబ్ధస్థితికాసతీ స్వయమగ్నిరభవ
త్ తద్దేవతా కాఽభవదితి శ్రుత్యర్థః॥

అవ॥ యదుక్తం దేవతానామేవ భోక్తృత్వ ప్రసంగ ఇతి తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ ప్రాణవతాశబ్దాత్॥

వృ॥ ప్రాణవతా జీవేనైవ ఇంద్రియాణాం స్వస్వామిభావః సంబంధః- ఇంద్రియ
సాధ్యభోగభాగీ జీవ ఏవేతి యావత్- కుతః- శబ్దాత్- అథ యత్ర తదాకాశ మను
విషణ్ణం చక్షు స్సచాక్షుషః పురుషో దర్శనాయ చక్షురిత్యాది శ్రుతే రిత్యర్థః
అథ దేహే ప్రాణ ప్రవేశానంతరం యత్ర కృష్ణతారే ఛిద్రభూత మాకాశం అను
విషణ్ణం అనుగతం చక్షుః తత్ర స ఆత్మా చక్షుర్వ్యాప్త శ్చాక్షుషః తస్య రూపా
ది దర్శనాయ వృత్తిరూపాయ రూపాకార సిద్ధయే చక్షుః నచైతన్యాయేతి శ్రుత్య
ర్థః- ఏతత్సూత్రతాత్పర్యార్థో నచ దేవతానా మేవ భోక్తృత్వ మిత్యాదినోక్తః॥

సూ॥ ౧౬॥ తస్యచ నిత్యత్వాత్॥

వృ॥ తస్య జీవస్య స్వకర్మార్జితే దేహే కర్తృత్వేన భోక్తృత్వేన నిత్యత్వా
చ్చ నదేవతానాం భోక్తృత్వ మస్మిన్ శరీర ఇత్యర్థః- తస్మా ద్దేవతానాం ప్రా
ణాధిష్ఠాతృత్వే నకించి ద్బాధకమితి సిద్ధం॥

అవ॥ నను సత్స్వింద్రియేషు తదధిష్ఠాతృ దేవతాచింతా తానేవ ప్రాణవ్యాప
ర వ్యతిరేకేణ నసంతీత్యాక్షేపే సమాధత్తే॥

సూ॥ ౧౭॥ త ఇంద్రియాణి తద్వ్యపదేశా దన్యత్ర శ్రేష్ఠాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ ఏతస్మాజ్జాయతే ప్రాణో మన స్సర్వేంద్రియాణీతి శ్రుతౌ ముఖ్యప్రాణాదిం ద్రియాణాం తత్త్వాంతరత్వం ప్రతీయతే- హంతాస్యైవ సర్వే రూప మసామేతి తత ఏతస్యైవసర్వే రూప మభవన్నితి శ్రుతౌ ముఖ్యప్రాణాత్మకత్వ మింద్రియాణాం బోధ్యతే- హంత ఇదానీ మస్యైవముఖ్యప్రాణస్యైవ సర్వే వాగాదయో వయం రూప మసామేత్యశేషం రూపం దత్వా తేవాగాదయ ఏతస్యైవ ప్రాణస్య రూపం బభూవురిత్యర్థః- తథాచానయో ర్విరోధ సందేహే నియామకాభావా దస్తి వి రోధఇతి ప్రాప్తే ఏతస్మా జ్జాయతఇతి వాక్యే మనసః ఇంద్రియేభ్యః పృథఙ్నిర్దిష్టత్వే పి సేంద్రియేభ్య స్తత్త్వాంతరత్వం కిం త్వింద్రియత్వమేవేతి- యథా తద్వత్ప్రాణా దింద్రియాణాం పృథఙ్నిర్దిష్టత్వేపి నప్రాణా త్తత్త్వాంతరత్వమితి నానేన వాక్యేన హంతాస్యేతి వాక్యస్య విరోధ ఇత్యేకదేశి సమాధానం దూషయతి- ఇంద్రియాణీ తి - ప్రాణా త్తత్త్వాంతరాణీంద్రియాణీతి బహిరేవ ప్రతిజ్ఞా తత్రహేతుః తద్వ్యపదే శాదితి భేదస్య వ్యపదేశాదిత్యర్థః- ఉక్తహేతు మితరేణ సూత్రభాగేన వివృణో తి తఇతి- శ్రేష్ఠా న్ముఖ్యప్రాణా దన్యేతే ప్రకృతా వాగాదయః ప్రాణా ఇంద్రియా ణీత్యుచ్యంతే నప్రాణః ఏతస్మాజ్జాయతేప్రాణఇత్యాదౌ వ్యపదేశభేద దర్శనాత్-న న్వయంభేదవ్యపదేశ ఇంద్రియమనసోరపి సమానఇత్యుక్తమితి చేన్న- మనః షష్ఠానీం ద్రియాణీతి స్మృత్యా మనస ఇంద్రియేభ్య స్తత్త్వాంతరత్వాభావాభ్యుపగమాత్ న హీంద్రియేభ్య స్తత్త్వాంతరే చక్షుషీంద్రియశబ్దో లాక్షణికో దృష్టః- తస్మాత్తస్యై తస్యైవ సర్వే రూప మభవన్నిత్యనేన ప్రాణాధీన చేష్టావత్త్వ మింద్రియాణా ము చ్యతే- నతద్వ్యాపారత్వం॥

కించ॥

సూ॥ ౧౮॥ భేదశ్రుతేః॥

వృ॥ వాగాదీంద్రియ ప్రకరణ ముపసంహృత్యాథ హేయ మాసన్యం ప్రాణమూ చురితి భిన్నప్రకరణే ప్రాణస్యేంద్రియేభ్యో భేదేన శ్రుతే ర్నప్రాణవ్యాపారత్వ మిం ద్రియాణా మిత్యర్థః- ఆస్యేభవ మాసన్యం ప్రాణంవాగాదయఃఊచురితిశ్రుత్యర్థః॥

అవ॥ ఇతశ్చ ప్రాణాదింద్రియాణి తత్త్వాంతరాణీత్యాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ వైలక్షణ్యాచ్చ॥

వృ॥ సుషుప్త్యవస్థాయాం ప్రాణస్య స్థితి ర్నేంద్రియాణామిత్యాది బహువైలక్ష ణ్యా త్తత్త్వాంతరాణీత్యర్థః- తస్మా న్నోదాహృతవాక్యయో ర్విరోధఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం న వియదశ్రుతేరిత్యారభ్య భూతాద్యుత్పాద్య వ్యాపారభూతోత్పత్తి విషయ శ్రుతివిరోధో నిరస్తః- ఇదానీ ముత్పాదక వ్యాపారభూతోత్పాదన విషయ శ్రుతివిరోధో నిరస్యతే- తత్ర అత్రివృత్కృత భూతోత్పాదనం పారమేశ్వర మేవేతి శ్రుతిషు నిశ్శంక మవగతం - త్రివృత్కృత భౌతికోత్పాదనే తు శ్రుతిషు విప్రతిపత్తి ర్దృశ్యతే- తథాహి- సదాత్మకా ద్బ్రహ్మణ స్తేజోబన్నానాం పరోక్షత్వేన దేవతా పద యోగ్యానాం సృష్టిముక్త్వా ఉపదిశ్యతే- సేయం దేవ తైక్షత హంతాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణీతి- తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకాం కరవాణీతి- సా సద్బ్రహ్మాఖ్యా దేవతా పూర్వమీక్షణం కృత్వా వ్యవహారాయోగ్య సూక్ష్మభూతా న్యుత్పాదయిత్వా తేన వ్యవహారాలాభా ద్వ్యవహారయోగ్య భౌతికోత్పాదనార్థం పునరైక్షత- ఈక్షణప్రకారమాహ- హంతేత్యాది కరవాణీత్యంతం అనేనేతి పదాత్పూర్వం వ్యవహారాపేక్షాయామితి శేషః- తత్ర సంశయః- కిం జీవకర్తృకం త్రివృత్కృత భౌతికోత్పాదనం ఉత పరదేవతా కర్తృకమితి- సంగతిస్తు పూర్వం నామరూపభేదా త్ప్రాణేంద్రియయో ర్భేద ఇత్యుక్తం- తత్ప్రసంగేన నామరూప వ్యాకరణం కింకర్తృకమితి విచార్యత ఇతి ప్రసంగలక్షణా బోధ్యా- తత్ర లోకే చారేణ పరసైన్యం ప్రవిశ్య సంకలయానీత్యాదౌ న రాజ్ఞ స్సాక్షా త్సంకలన కర్తృత్వం కింతు చారస్యైవేతి యథా తద్వదనేన జీవేనేతి విశేషణా జ్జీవకర్తృక మేవ భౌతికోత్పాదనమితి భవత్యస్య వాక్యస్య ఆకాశో హవై నామరూపయో ర్నిర్వహితేతి వాక్యేన విరోధ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥

సూ॥ ౨౦॥ సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ తు శబ్దేన జీవకర్తృకత్వ నిరాసః- త్రివృత్కుర్వతః పరమేశ్వరస్యైవ సంజ్ఞా మూర్తి క్లృప్తిః నామరూప వ్యాకరణం కార్యం భవితుమర్హతి - కస్మాత్ - సేయం దేవ తేత్యుపక్రమ్య వ్యాకరవాణీతి వ్యాకరణస్య పరదేవతా కర్తృకత్వోపదేశాత్- నచానేన జీవేనేతి విశేషణాత్ జీవకర్తృకత్వం మేరుసముద్రాది నామరూప వ్యాకరణే సామర్థ్యాభావాత్- నామరూప లింగ సహకృత సన్నిధేర్బలీయస్త్వేన అనేన జీవేనేత్యస్య సన్నిహితాను ప్రవిశ్యేత్యనేన సంబంధాదనేన జీవేనేత్యస్య గుణభూతస్య వ్యాకరవాణీత్యనేన ప్రధానేనాన్వయయోగ్యతా లక్షణ లింగస్యోక్త సన్నిధ్యపేక్షయా దుర్బలత్వాత్- తస్మా త్సర్వత్ర ఈశ్వరకర్తృకమేవ నామరూప వ్యాకరణ మిత్యవిరోధ ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం యత్త్వవిజ్ఞాత మివాభూ దిత్యేతాసామేవ దేవతానాం సమాన ఇత్యంతేన శ్రుతిప్రబంధేన తేజోఽబన్నానాం త్రివృత్కరణ ముక్త్వా తాసామేవ దేవ

తానాం బహిః త్రివృత్కృతానా మధ్యాత్మ మపరం త్రివృత్కరణ ముక్తం ఇమా స్తి స్రోదేవతాః పురుషం ప్రాప్య త్రివృత్త్రివృదేకైకా భవతీతి అవిజ్ఞాతం విశేషశబ్ద రూపేణాదృష్టమివాభూదితి యావత్ - సఏతాసాం తిసృణాం దేవతానాం సమాన స్సముదాయఇతి యావదితి శ్రుత్యర్థః - ఇమా స్తిస్రస్త్రివృత్కృతా దేవతాః పురుషం శరీరం ప్రాప్య త్రివృత్కార్యత్రయ రూపేణైకైకా దేవతా తేజ ఆది లక్షణా వర్తత ఇతి ద్వితీయ శ్రుత్యర్థః - తథాహి పృథివ్యాః వ్రీహియవాది రూపాయాః పురుషేణాశితాయాః కార్యత్రయం శరీరే వర్తతే-పురీషంమాంసం మనశ్చేతి- ఏవం పీతానా మపాం మూత్రం లోహితం ప్రాణశ్చేతి కార్యత్రయం తేజసోఽగ్న్యాది దీపకస్య ఘృతాది రూపస్య కార్యత్రయం అస్థి మజ్జా వాక్చేతి- ప్రాణస్య జలాధీనస్థితికత్వ మాత్రేణ జలకార్యత్వవ్యపదేశః - తస్యవాయు కార్యత్వ ప్రసిద్ధేః- ఏవం మనసోఽప్యన్నభక్షణే స్వాస్థ్యమాత్రేణ తత్కార్యత్వం- వాచోపి జ్ఞానానుకూలత్వ సామ్యేన తేజసః కార్యత్వ వ్యపదేశ ఇతి బోధ్యం- ఏవం దేహే కార్యత్రయ రూపేణ వర్తన మేవాధ్యాత్మికం త్రివృత్కరణమితి తదిద మాహ సూత్రకారః॥

సూ॥ ౨౧॥ మాంసాదిభౌమంయథాశబ్ద మితరయోశ్చ॥

వృ॥ మాంసాదీతి- భూమే రన్నాత్మికాయాః కార్యం భౌమం మాంసాది - ఆది పదేన పురీషమనసీ గృహ్యేతే- ఏవ మితరయో రప్తేజసోః కార్యత్రయం యథా శబ్ద మవగంతవ్యమిత్యర్థః॥

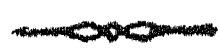
అవ॥ ఏవ మనేన సూత్రేణ త్రివృత్కరణ మేత దధికరణ విషయః ప్రదర్శితః- తత్రేయం శంకాభవతి - సర్వేషాం త్రివృత్కరణే విశేషాభావా దియం పృథివీ ఇమా ఆపః ఇదం తేజ ఇత్యసాధారణః పృథగ్వ్యవహారః కథం సంగచ్ఛతే కథంవా ఆధ్యాత్మిక వ్యవహారః- ఇదంచ మాంసాది పృథివీకార్యం ఇదం జలస్యేతి తత్రాహ॥

సూ॥ ౨౨॥ వైశేష్యాత్తు తద్వాద స్తద్వాదః॥

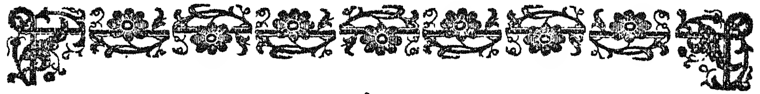
వృ॥ తు రుక్తశంకానిరాసార్థః-సర్వాసాం పృథివ్యాదీనాం త్రివృత్కరణావిశేషేపి వైశేష్యాత్ స్వభాగాధిక్యాత్ తద్వాదః పృథివ్యాదివాద స్సంగచ్ఛత ఇత్యర్థః- అధ్యాయసమాప్త్యర్థం ... అధ్యాయపరిసమాప్త్యర్థః-తస్మాత్సిద్ధః శ్రుతీనామవిరుద్ధానాంబ్రహ్మణిసమన్వయః॥

ఇతి బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ ద్వితీయస్యాధ్యాయస్య చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

అస్మిన్ పాదే నవాధికరణాని ద్వావింశత్సూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

తృతీయస్యాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః.

తదంతరప్రతిపత్త్యధికరణం.

అవ॥ పూర్వస్మిన్పాదే జీవోపకరణ భూత భౌతికాని బ్రహ్మణో జాయంత ఇత్యుక్తం- తదుపజీవ్య తదుపహితస్య జీవస్య సంసారప్రకారం వైరాగ్యార్థం నిరూపయితుం దేహాంతరారంభక భూత సూక్ష్మసంపరిష్వక్తస్యైవ లోకాంతర గమనమిత్యాహ॥

సూ॥ ౧॥ తదంతరప్రతిపత్తౌ రంహతిసంపరిష్వక్తః ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం॥ అ॥౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే బ్రహ్మణి సమన్వయస్య స్మృతిన్యాయ శ్రుతివిరోధ నిరాసేనానధ్యవసాయ లక్షణా ప్రామాణ్య నిరాసే తాత్త్రియో విచారో భవతీత్యనయోరధ్యాయయోః శ్చైతుహేతుమద్భావ స్సంగతిః - అత్ర ప్రథమపాదే జీవస్య పరలోకగమనాగమన విచారేణ వైరాగ్యం నిరూప్యతే- తస్మాజ్జుగుప్సేతేతి శ్రుతేః- ద్వితీయపాదే త్వంపదార్థ తత్పదార్థయోః పరిశోధనం క్రియతే- తృతీయపాదే సగుణ విద్యాసు గుణోపసంహారః- చతుర్థే పాదే నిర్గుణబ్రహ్మజ్ఞానస్య బహిరంగాని యజ్ఞాదీని అంతరంగాణి శమాదీనిచ నిరూప్యంతే॥ తత్ర శ్లోకః॥ తృతీయే విరతి స్తత్త్వం పదార్థపరిశోధనం । గుణోపసంహృతి ర్జ్ఞాన బహిరంగాది సాధనం ॥ ఇతి- తథాచ తత్త ద్విచారాత్మకత్వేన తత్తదధికరణానాం తత్తత్పాదసంగతి ర్బోధ్యా- తత్ర జీవో ముఖ్యప్రాణేంద్రియ సహకృతో మూలావిద్యా ధర్మాధర్మ పూర్వప్రజ్ఞాజన్య సంస్కారాత్మకపూర్వ ప్రజ్ఞాసహితః పూర్వదేహం విహాయ దేహాంతరం గచ్ఛతీతి శ్రుతిసిద్ధం- తాదృశో జీవః కిం దేహాంతరారంభకైః పంచీకృతభూతభాగై రేతద్దేహా

వ న్ముఖ్యప్రాణాదీనా మాధారభూతై రసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతి ఉత సంపరిష్వక్త ఇతి- సందేహే- మానాభావాత్ అసంపరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి పూర్వః పక్షః - తథాచ నిరాధార ప్రాణాది గమనాసంభవా న్నవైరాగ్యమితి ఫలం- సిద్ధాంతేతు తత్సంభవా ద్వైరాగ్యమితి బోధ్యం- తత్రాయం సిద్ధాంతః- తదంతర ప్రతిపత్తౌ దేహాంతర ప్రతిపత్తౌ తదారంభక భూతై స్సంపరిష్వక్తో రంహతి గచ్ఛతి- కుతః- ప్రశ్ననిరూపణాభ్యాం- తథాహి- ద్యులోక పర్జన్యపృథివీపురుష యోషిత్సు పంచసు అగ్నిదృష్ట్యోపాసనాఖ్య పంచాగ్నివిద్యా ప్రస్తావే ప్రవాహణాఖ్యస్య రాజ్ఞః సభాం ప్రవిష్టం శ్వేతకేతుం రాజా పప్రచ్ఛ- వేత్థ యథా పంచమ్యా మాహుతా వాపః పురుషవచసో భవంతీతి- అయమర్థః- అస్మిన్ లోకే జలమయ దధిపయః ప్రభృతి ద్రవ్యక హోమే శ్రద్ధా పూర్వకం కృతేసతి తద్ధుతం జలం యజమానం ప్రాప్య తద్ద్వారా ద్యులోకాఖ్యాగ్నిం గచ్ఛతి- శ్రద్ధాఖ్యాహుతిత్వ మాపన్నం యజమానేంద్రియాధిష్ఠాతృదేవా స్తస్మిన్నగ్నౌ జుహ్వతి తచ్చ హుతం జలం సోమాఖ్య దేహాత్మనా పరిణమతే- సచ జలమయో దేహః పర్జన్యాగ్నౌ వృష్ట్యభిమాని దేవతావిశేషే హుతస్సన్ వృష్టిర్భవతి- తదేవ జలం సోమాఖ్య దేహభావం వృష్టిభావం చాపన్నం- పృథివ్యామగ్నౌ హుతం సత్ వ్రీహి యవా ద్యన్నభావ మాప్నోతి- తత శ్చాన్నభావమాపన్నా ఆపః పురుషాగ్నౌ హుతాస్సత్యో రేతోభావమాప్నువంతి- తాశ్చ రేతోభావమాపన్నాః పంచమాహుతిరూపా ఆపో యోషిదగ్నౌ హుతాః గర్భాత్మనా స్థితాః పురుష ఇతి సంజ్ఞాం లభంత ఇతి- పురుషవచ స్త్వమపామితి వస్తుగతిః - తాం వస్తుగతిం జానన్నేవ రాజా పంచమ్యా మాహుతౌ హుతాయాం యథా పురుషశబ్దవాచ్యా ఆపః పురుషాకారేణ పరిణమంతే - తథా కింత్వం వేత్థేతి పప్రచ్ఛ- ఏవం పృష్టః శ్వేతకేతుః పితరం గౌతమ మాగత్యోవాచ- ఏవమహం రాజ్ఞా పృష్టోస్మి తస్యోత్తరం న జానామీతి- సచ గౌతమః స్వయమ ప్యజ్ఞస్సన్ రాజసమీపంగత్వా తాం విద్యాం బ్రూహీత్యువాచ- ఏవ ముక్తస్య రాజ్ఞో గౌతమం ప్రతి నిరూపణం పంచాగ్నివిద్యోపదేశ స్తత్రాపాం పురుషవచ స్త్వప్రకారః స్ఫుటీకృతః- ఏవం ప్రశ్ననిరూపణాభ్యామబాదిభూత సంపరిష్వక్తో రంహతీతి గమ్యతే॥

అవ॥ ననూక్తప్రశ్న నిరూపణాభ్యాం అద్భి స్సంపరిష్వక్తో గచ్ఛతీతి గమ్యతే- తథాచ కథ మబితర భూతపరిష్వంగసిద్ధి స్తత్రాహ॥

సూ॥ ౨॥ త్ర్యాత్మకత్వాత్తు భూయస్త్వాత్॥

వృ॥ తు రుక్తచోద్య నిరాసార్థః- అపాం త్రివృత్కరణ శ్రుత్యా త్ర్యాత్మకత్వా ద్దేహస్య యజమానద్వారా నిర్గతా జ్జలా జ్జన్యత్వే సిద్ధే ఇతరభూత జన్యత్వం

తత్పరిష్వంగశ్చ సిధ్యతి- యద్వా వాత పిత్త శ్లేష్మభి స్త్రిభిః శరీరస్య త్ర్యాత్మకత్వా జ్జలమాత్రజన్యత్వం న సంభవతి వాత పిత్తయో ర్వాయు తేజః కార్యత్వాత్ - తథా చాబితర భూతచతుష్టయజన్యత్వమపి గంధ స్వేద పాక ప్రాణావకాశానాం పంచభూతకార్యాణాం దర్శనాత్- తర్హి శ్రుతా వబ్గ్రహణం కథం తత్రాహ- భూయస్త్వాదితి- యద్యపి దేహే పృథివీ భూయస్త్వమేవ తథాపి తేజ ఆద్యపేక్షయా ఽపాం భూయస్త్వం బోధ్యం॥

సూ॥ ౩॥ ప్రాణగతేశ్చ॥

వృ॥ ప్రాణానాంముఖ్యప్రాణ చక్షురాదీనాం జీవద్దశాయాం దేహాత్మనా స్థిత భూతాశ్రితానాం గమనదర్శనాత్ - తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతి ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి శ్రుత్యా మరణకాలే ఇంద్రియాణాం గతిశ్రవణాత్ భూతాశ్రితా ఏవ ప్రాణా గచ్ఛంతీతి వక్తవ్యం- తథాచ భూతసంపరిష్వక్తస్య రంహణమిత్యర్థః॥

సూ॥ ౪॥ అగ్న్యాది గతిశ్రుతేరితి చేన్న భాక్తత్వాత్॥

వృ॥ నను యత్రాస్య పురుషస్య మృతస్యాగ్నిం వాగప్యేతి వాతం ప్రాణ శ్చక్షు రాదిత్య మిత్యాదినా వాగాదీనాం ప్రాణానా మగ్న్యాది దేవేషు గతేః లయస్య శ్రవణాత్- న తేషాం లోకాంతరం ప్రతి గతిః యయా భూతపరిష్వంగ సిద్ధిః స్యా దితి చేత్ న- ప్రాణమనూత్క్రామంతం సర్వే ప్రాణా అనూత్క్రామంతీతి శ్రుతి విరోధేన యత్రాస్యేత్యాది శ్రుతే రోషధీర్లోమాని వనస్పతీ న్కేశా ఇతి సహపాఠే న భాక్తత్వావగమాత్- నహి మృతస్య లోమాని కేశాశ్చ ప్రత్యక్షేణ దృశ్యమానా ఓషధి వనస్పతిషు లయం గచ్ఛంతో దృశ్యంతే- అత స్తత్సహపాఠా దగ్న్యాదిషు వాగాదిలయ ఔపచారిక ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౫॥ ప్రథమే శ్రవణాదితి చేన్న తా ఏవ హ్యుపపత్తేః॥

వృ॥ నను ద్యులోకాదిషు పంచాగ్నిష్వపా మాహుతిత్వే సిద్ధే పంచమ్యా మాహుతావపాం పురుషవచస్త్వ ప్రకారో నిశ్చేతుం శక్యతే-తదేవ నాస్తి ప్రథమేద్యులోకాఖ్యాగ్నా అపా మాహుతిత్వ స్యాశ్రవణాత్ కింతు తస్మిన్నేతస్మి న్నగ్నౌ దేవాః శ్రద్ధాం జుహ్వతీతి ప్రథమే గ్నౌ శ్రద్ధైవాహుతిత్వేన శ్రూయత ఇతి చేత్ న-హి- యత స్తా ఏవాపః శ్రద్ధాశబ్దేనోచ్యంతే- కుతః- ఉపపత్తేః- అపాంహి హోమద్రవ్యత్వే నాహుతిత్వం సంభవతి మనోవృత్తివిశేష రూప శ్రద్ధాయా మనస స్సకాశాత్ పృథక్క

త్వ హోమాయోపాదాతుం నశక్యతే - తదాహుతిజన్య సోమాఖ్య శరీరాదే రబ్బా హుత్యాను పపత్తేశ్చ- తస్మా చ్ఛ్రద్ధాపూర్వ మస్మిన్ లోకే అబ్బహుళ దధిపయఃప్ర భృతి ద్రవ్యస్య హుతస్య ద్యులోకే గ్నౌ ఆహుతిత్వేన పర్యవసానాత్ అప్సు శ్ర ద్ధాశబ్దో లాక్షణిక ఇత్యర్థః- ఆపోహాస్మై శ్రద్ధాం సన్నమంతే పుణ్యాయకర్మణఇ తి శ్రుతా వపాం శ్రద్ధాజనకత్వ శ్రవణాత్ తేన సంబంధేన వాప్సు శ్రద్ధా శబ్దస్య లక్షణా అస్మై పుంసే ఆపోదర్శనమాత్రేణస్నానాది పుణ్యకర్మ సిద్ధ్యర్థం శ్రద్ధాం సన్నమంతే జనయంతీతి శ్రుత్యర్థః॥

సూ॥ ౬॥ అశ్రుతత్వాదితిచేన్నేష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః॥

వృ॥ నను భవతు సోమవృష్ట్యాది క్రమేణ పంచమ్యా మాహుతా వపాం పురుష వచ స్త్వ ప్రకారః- తథా ప్యబాది భూత సంపరిష్వక్తో జీవో రంహతీత్యయు క్తమేవ అబాదివ జ్జీవస్య రంహణ కర్తృత్వస్యాశ్రుతత్వాదితి చేన్న- కుతః- ఇష్టాదికారిణాం ప్రతీతేః- అథయ ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమ మభిసంభ వంతీత్యాదినా గార్హస్థ్యే స్థిత్వా ఇష్టాపూర్తాద కర్మకారిణాం ధూమమార్గేణ చంద్ర లోకప్రాప్తి ముక్త్వా తానిష్టాదికారిణ శ్చంద్రలోకస్థాన్ సోమరాజ శబ్దేన నిర్దిశ తి- ఏష సోమో రాజేతి- ఇహాపి పంచాగ్నివిద్యాయాం తస్మిన్నేతస్మి న్నగ్నౌ దే వాః శ్రద్ధాం జుహ్వతి తస్యా ఆహుతే స్సోమో రాజా సంభవతీతి సోమరాజశబ్ద శ్రవణాత్- త ఏవేష్టాదికారిణః ప్రతీయంతే తతో భూతసంపరిష్వక్త జీవానాం రం హణమిత్యర్థః॥

అవ॥ నన్విష్టాదికారిణాం భూతసంపరిష్వక్తానాం చంద్రలోకం ప్రతి రంహణం కర్మఫలభోగాయేత్యే తదసంగతం- తే చంద్రంప్రాప్యాన్నం భవంతి తాం స్తత్ర దే వా యథాసోమగ్ంరాజాన మాప్యాయస్వాపక్షీయస్వే త్యేవమేనాం స్తత్రభక్షయం తీతి శ్రుతా చంద్రలోకం గతానా మిష్టాదికారిణాం అన్నత్వేన భక్ష్యత్వ శ్రవణాత్- యథాయజ్ఞే సోమం రాజానం చమసస్థం ఋత్విజః ఆప్యాయస్వ పునఃపున రాప్యా య్యాప్యాయ్య అపక్షీయస్వ పునః పునరపక్షయ్యాపక్షయ్య భక్షయంత్యేవ మే నాన్ కర్మిణో దేవా భక్షయంతీతి శ్రుత్యర్థః- తత్రోత్తరమాహ॥

సూ॥ ౭॥ భాక్తంవానాత్మవిత్త్వాత్తథాహి దర్శయతి॥

వృ॥ వా శబ్ద శ్చోదిత దోషనిరాసార్థః- తేషా మిష్టాదికారిణా మన్నత్వం భా క్తమేవ నముఖ్యం- అన్యథా స్వర్గకామో యజేతేతి శ్రుతిబాధప్రసంగాత్- అతః క ర్మిణాం దేవాన్ప్రతి పుత్ర భార్యాదివత్ భోగోపకరణత్వ మాత్రేణాన్నత్వ వ్యప

వేశః కర్మిణామనాత్మవిత్త్వాచ్చ దేవాన్నమితి గుణభావేన భోగ్యత్వం- తథాహి శ్రుతి రనాత్మవిదాం దేవభోగ్యత్వం దర్శయతి - అథ యోఽన్యాం దేవతా ముపాస్తే అన్యోఽసా వన్యోఽహమస్మీతి న స వేద- యథా పశురేవం స దేవానామితి- భేదదృష్టిమతో నాత్మవిత్త్వా త్స పశువ ద్దేవానా ముపకరోతి హవిరాదివిధానేనేతి దేవోపభోగ్య ఇతి శ్రుతితాత్పర్యం- యద్వా అనాత్మవిత్త్వాదిత్యాది సూత్రభాగస్యాయ మర్థః-పంచాగ్నివిద్యావి దత్రాత్మవిచ్ఛబ్దేనోచ్యతే- తథా చాత్మవి త్త్వంపంచాగ్నివిద్యావి త్స న భవతీత్యనాత్మవిత్ తస్య భావ స్తత్త్వం తస్మా దిత్యర్థః- కేవలేష్టాదికారిణాం పంచాగ్నివిద్యానభిజ్ఞానాం దేవాన్నమిత్యన్నభావేన భోగ్యత్వం పంచాగ్నివిద్యాప్రశంసార్థం గౌణమేవ- శ్రుతా వుక్తమితి భావః- నన్వన్నత్వస్య ముఖ్యత్వేపి ప్రశంసా సంభవతీత్యత ఆహ- తథాహీతి యథాన్నత్వస్య గౌణత్వం తథాహి శ్రుతిర్దర్శయతి- స సోమలోకే విభూతి మనుభూయ పునరావర్తత ఇతి- తస్యేష్టాదికారిణః సోమలోకే విభూత్యనుభవో న్నత్వస్య ముఖ్యత్వే న సంభవతి తస్మా దన్నత్వస్య గౌణత్వా త్పరలోకభోగార్థం భూత సంపరిష్వక్తస్య రంహణమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౮॥ కృతాత్యయేనుశయవాన్ దృష్టస్మృతిభ్యాం యథేతమ నేవంచ॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వకర్మ సమవేతానా మపాం పంచమాహుతౌ పురుషాత్మనా పరిణామ శ్రవణం హేతుమాశ్రిత్యాబాదిభూతపరిష్వక్తస్య రంహణ ముక్తం తదయుక్తం- స్వర్గాదవరోహతాం జీవానాం కర్మాభావేన తత్సమవేతానా మప్యభావాదిత్యాక్షేపస్సంగతిః- పూర్వపక్షే చంద్రలోకభోగానంతరం తస్మా దవరోహతాం కర్మాభావేన తదనుగుణ తిర్యగాది యోనిప్రాప్త్యయోగా న్నకర్మఫలేషు వైరాగ్యమితి ఫలం- సిద్ధాంతేతు కర్మణ స్సత్త్వాత్ వైరాగ్యమితి వివేకః- ఏవంహి స్వర్గిణా మవరోహణం శ్రూయతే- తస్మి న్యావ త్సంపాతముషిత్వా థైత మేవాధ్వానం పునర్నివర్తంత ఇత్యారభ్య- రమణీయ చరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్- కపూయచరణాః కపూయాం యోనిమితి- తస్మిన్ చంద్రలోకే యావద్భోక్తవ్య కర్మోషిత్వా భోక్తవ్య కర్మ సమాప్త్యనంతరం ఏతమేవ వక్ష్యమాణ మధ్వాన మాకాశ వాయు ధూమాభ్రాదిరూపం ప్రతి పునరాగచ్ఛంతి తే చాగంతారో రమణీయచరణాః పుణ్యకర్మాణః బ్రాహ్మణాది పుణ్యాం యోనిం ప్రవిశంతి- కపూయచరణాః కుత్సితకర్మాణః తిర్యగాదియోనౌ జాయంత ఇతి- తత్ర సంశయః-కిం స్వర్గాదవరోహంతః సానుశయా ఉత నిరనుశయా ఇతి- అనుశయ శబ్దేనాముష్మికఫలప్రాపక కర్మాతిరిక్తం కర్మోచ్యతే- తత్ర యావ త్సంపాతముషిత్వేతి సర్వకర్మ నాశానంతరం అవరోహణ శ్రవ

ణాత్ నిరనుశయా ఏవావరోహంతీతి ప్రాప్తే బ్రూమః- కృతస్య స్వర్గసుఖ ప్రాపక కర్మజాతస్య భోగేనాత్యయే నాశే అనుశయవానేవావరోహతి - కుతః - దృష్టస్మృతిభ్యాం- తథాహి దృష్టా ప్రత్యక్షా శ్రుతిః- తద్య ఇహ రమణీయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే రమణీయాం యోనిమాపద్యేరన్- బ్రాహ్మణయోనిం వా క్షత్రియయోనిం వా - అథయ ఇహ కపూయచరణా అభ్యాశో హ యత్తే కపూయాం యోని మాపద్యేరన్- శ్వయోనిం వా సూకరయోనింవా చండాలయోనింవేతి- తేషాం కర్మిణాం మధ్యే యేకేచి దిహ కర్మభూమౌ పుణ్యం కృతవంతః తేస్వర్గాదవరోహంతః రమణీయాం బ్రాహ్మణాదియోని మాపద్యేరన్నితి యత్త దభ్యాశోహక్షిప్రంహి అవశ్యమేవేత్యర్థః- యోనిశబ్దః స్థాన వచనః శరీరం బ్రూతే- యద్వా లోకేజన్మనైవ ప్రతిప్రాణ్యుచ్చావచ మధ్యమరూప ఉపభోగో దృష్టః సచ నిరనుశయానా మవరోహణాంగికారే ఆకస్మికఏవ స్యాదితి సూత్రస్థ దృష్టశబ్దార్థః- స్మృతిరపి వర్ణా ఆశ్రమాశ్చ స్వకర్మ నిష్ఠితాః ప్రేత్య కర్మఫల మనుభూయ తతః శేషేణ విశిష్టదేశ జాతి కుల రూపాయు శ్శ్రుత విత్తవృత్త సుఖమేధసో జన్మప్రతిపద్యంతఇతి సానుశయానామేవావరోహణం దర్శయతి- వర్ణాః వర్ణినః ఆశ్రమాః ఆశ్రమిణః ప్రేత్య అస్మాల్లోకా త్సముత్థాయ చంద్రలోకమధిరుహ్యేత్యర్థః- తతః శేషేణ భుక్తఫలాదన్యేన కర్మణా నుశయాఖ్యేన జన్మప్రతిపద్యంతఇతి సంబంధః- శ్రుతం జ్ఞానం వృత్తమాచారః దేశాదయో విశిష్టాయేషాంతే తథోక్తాఇతి - యత్తు యావత్సంపాతముషిత్వేతి సకలకర్మనాశానంతరమవరోహణ శ్రవణమితి తన్న- యావత్ప్రదస్య స్వర్గే భోక్తవ్యాశేషకర్మ పరత్వేన సకలకర్మ పరత్వా భావాదితి- తస్మా త్సిద్ధం సానుశయానా మవరోహణం-తేచ కర్మిణో యేన మార్గేణచంద్రలోక మారూఢాః తేనైవమార్గేణావరోహంతి- ఉతమార్గాంతరేణేతి ప్రశ్నే ఉత్తరమాహ - యథేత మనేవంచేతి- ధూమాకాశయో రారోహణమార్గే శ్రుతయోరవరోహణ మార్గేపి శ్రుతత్వాత్ యథేతం యథాగత మవరోహంతీతి గమ్యతే పూర్వం శ్రుతానాం రాత్ర్యాదీనాం అశ్రవణా దభ్రాద్యధిక శ్రవణా చ్చానేవం పూర్వ మార్గవిపరీతమార్గేణావరోహంతి న యథాశ్రుతపూర్వమార్గే ణేత్యర్థః॥

సూ॥ ౯॥ చరణాదితి చేన్నోపలక్షణార్థేతి కార్ష్ణాజినిః॥

వృ॥ నను రమణీయచరణా రమణీయాం యోనిమాపద్యే రన్నితి శ్రుతిబలాత్ సానుశయానాం అవరోహణమిత్యే తదసంగతం- తస్యాం శ్రుతౌ చరణాద్యోన్యాపత్తి శ్రవణాత్ చరణస్యాచారాత్మకస్య కర్మణోఽను శయాత్ భిన్నత్వాదితిచేత్ నాయం దోషః యతః కార్ష్ణాజినిరాచార్యః ఇయం చరణ శ్రుతిరనుశయోపలక్షణార్థేతి మన్యతే॥

సూ॥ ౧౦॥ ఆనర్థక్యమితిచేన్నతదపేక్షత్వాత్॥

వృ॥ నను చరణశ్రుతి రనుశయోపలక్షణార్థేత్యసంగతం - చరణస్యైవ సదాచార దురాచారాత్మకస్య సదసద్యోని ప్రాపకత్వ సంభవాత్ - అన్యథా కర్మణ ఏవానుశయాఖ్యస్య సదసద్యోని ప్రాపకత్వే చరణస్యానర్థక్యం స్యాదితి చేన్న- ఇష్టాదికర్మణాం చరణాఖ్యాచార నిర్వర్త్యత్వేన చరణాపేక్షత్వాత్- తత్ర చరణస్యార్థవత్త్వాది త్యర్థః॥

అవ॥ వస్తుతః కర్మచరణయోర్న భేద ఇత్యాహ॥

సూ॥ ౧౧॥ సుకృతదుష్కృతేఏవేతితుబాదరిః॥

వృ॥ బాదరిస్త్వాచార్యః సుకృత దుష్కృతేఏవ చరణశబ్దేనోచ్యేతేఇతి మన్యతే- లోకేఇష్టాదికారిణి ధర్మంచరత్యేష మహాత్మాఇతి కర్మ చరణయో రభేదేన ప్రయోగ దర్శనాదిత్యర్థః - తస్మాదిష్టా కారిణాం చంద్రలోకం గతానాం పునరవరోహతాం అనుశయోఽస్తీతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవమిష్టాది కారిణాం గతిం విచార్య తేభ్యో నికృష్టానా మనిష్టాది కారిణాం గత్యాగతీ విచారయితుం ఇష్టాదికారిణ ఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యేత దాక్షిపతి॥

సూ॥ ౧౨॥ అనిష్టాదికారిణామపిచ శ్రుతం॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ అత్ర పాపినాం శుభమార్గేణ గమనమపి నాస్తీతి సిద్ధాంతోక్త్యా వైరాగ్యస్య దృఢీ కరణా త్పాదసంగతిః- పూర్వపక్షే ఇష్టా నిష్టాది కారిణా మవిశేషేణ చంద్రలోకగతే రిష్టాది కరణం వ్యర్థమితిఫలం - సిద్ధాంతే పాపినాం చంద్రలోక గత్యభావా త్తదర్థం యజ్ఞాదికరణం సార్థకమితి వివేకః- అత్ర పాపినాం చంద్రలోక గతి రస్తి నవేతి సందేహే- అస్తీత్యాహ- అనిష్టేతి - ఇష్టాది కారిణామివానిష్టాదికారిణామపి చంద్రలోకగమనం- యేవైకేచాస్మాల్లోకా త్ప్రయంతి - చంద్రమసమేవ తేసర్వే గచ్ఛంతీతి శ్రుత్యా శ్రుతం- అతోధర్మిణఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీత్యేత దసంగతమిత్యర్థః॥

అవ॥ నను ధర్మిణా మధర్మిణాంచ చంద్రలోకగమనం పాపినాం నరకప్రాప్తిబోధక శాస్త్రవిరుద్ధమితి చేన్న-పాపినాం చంద్రలోకగమనాంగీకారేపి తత్ర భోగానంగీకారాత్- కింతు చంద్రలోకగమనమాత్రం కృత్వా తతోఽవరోహతాం పాపినాం నరకేష్వేవానుభవఇతి ప్రాప్తే బ్రూతే॥

సూ॥ ౧౩॥ సంయమనేత్వనుభూయేతరేషా మారోహావరోహౌ తద్గతి దర్శనాత్॥

వృ॥ తుః పూర్వపక్ష నిరాసార్థః. భోగార్థంహి చంద్రలోకగమనం తత్ర పాపి నాం భోగాసంభవాత్ తద్గమనం వ్యర్థమేవ- అతః చంద్రమసమేవ తే సర్వే గ చ్ఛంతీతి శ్రుతి రిష్టాదికారిమాత్రవిషయా సర్వే సుకృతినఏవ చంద్రలోకం గచ్ఛంతీతి పాపినస్తు యమలోకమారుహ్య సంయమనే యమాలయే స్వ పాపానురూపా యా మీర్యాతనా అనుభూయ పునరిమం లోకం ప్రత్యవరోహంతీతి- ఏవం భూతావేవ తే షాం పాపినా మారోహావరోహౌ భవతః. కుతః. తద్గతిదర్శనాత్ - యమలోకగ తేః- దర్శనాత్ నసాంపరాయః ప్రతిభాతి-బాలం ప్రమాద్యంతం విత్తమోహేన మూ ఢం-అయం లోకో నా స్తి పరఇతిమానీ పునః పున ర్వశమాపద్యతే మ ఇతి- వైవస్వతం సంగమనం జనానాం ఇత్యాదికం పాపినాం యమగతౌ లింగం. సమ్యగవశ్యంభావే న పరః పరస్తాత్ దేహపాతా దూర్ధ్వం- అయతే గమ్యతఇతి వ్యుత్పత్త్యా సంపరా యః పరలోకః తత్సాధనభూత కర్మవిశేషః సాంపరాయః సబాలం అవివేకినం వి శేషతో విత్తమోహేన మూఢం ఛన్నదృష్టిం అతఏవ ప్రమాద్యంతం ప్రమాదం వి షయాసక్తిం కుర్వంతం ప్రతి నభాతి- సచ బాలో న కేవల మజ్ఞఏవ కింతు విపరీత దర్శ్యపి- యతోఽ యమేవ లోకోఽ న్నపానాదిర స్తి నపరఇతి మానీ మానశీల స్త స్మా త్తదనురూపం పాప మాచరన్ పునఃపున ర్జన్మ మరణ ప్రాప్త్యా మే మమ వశ మాపద్యతఇతి- మృత్యో ర్నచికేతసం ప్రతి వచనం- జనానాం పరలోకం గతానాం పాపినాం సంగమనం తస్య సమ్యగ్గమ్యం వైవస్వతం యమం రాజానం హవిషా ప్రీ ణీయేత ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౪॥ స్మరంతిచ॥

వృ॥ మన్వాదయః శిష్టాః పాపినాం నరకభోగం స్మరంతిచ- అతశ్చ ధర్మిణామేవ చంద్రలోకగమనం నాన్యేషామిత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౫॥ అపిచసప్త॥

వృ॥ అపిచ సప్త రౌరవాదయో నరకాః పాపఫల భూమిత్వేన స్మర్యంతే పౌరా ణికైః- తాన్ పాపినః ప్రాప్నువంతీతి న తేషాంచంద్రప్రాప్తిరితి భావః॥

అవ॥ నను పాపినో యమసంబంధినీ ర్యాతనా అనుభవంతీతి యదుక్తం తదసం గతం- రౌరవాదౌ చిత్రగుప్తాదీనాం అధిష్ఠాతృత్వ స్మరణాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౬॥ తత్రాపి తద్వ్యాపారాదవిరోధః॥

వృ॥ తత్రాపి రౌరవాదిషు తస్యైవ యమస్యాధిష్ఠాతుః వ్యాపారా దవిరోధః- చిత్రగుప్తాదీనాం యమప్రయుక్తత్వాదితిభావః॥

అవ॥ ఉపాసకానా మర్చిరాదిమార్గః కేవలకర్మిణాం ధూమాదిమార్గ ఇతి శ్రుతిస్మృత్యాదిషు వ్యవస్థా - తథాచ ఏతన్మార్గద్వయ భ్రష్టానాం పాపినాం తృతీయమార్గోక్తేరపి నతేషాం చంద్రప్రాప్తి రిత్యాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ విద్యాకర్మణోరితితు ప్రకృతత్వాత్॥

వృ॥ పంచాగ్నివిద్యాయాం ప్రవాహణాఖ్యేన రాజ్ఞా మృతైర్జనై ర్బహుభిః కథం చంద్రలోకో నపూర్యతే- తత్ప్రకారం త్వం కింవిజానాసీతి శ్వేతకేతుః పృష్టః తస్య ప్రశ్నస్య శ్వేతకేతోః పితరం గౌతమంప్రతి రాజ్ఞఏవ ప్రతివచనం శ్రూయతే- అథైతయోః పథో ర్నకతరేణచ నతానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవంతి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేత త్తృతీయంస్థానం తేనాసౌ లోకో నసంపూర్యతఇతి - తత్రైతయోరితి పదస్యార్థమాహ సూత్రకారః- విద్యాకర్మణోరితీతి- అర్థఇతి శేషః- కుతః- విద్యాకర్మణో రేవ దేవయాన పితృయాణాత్మక మార్గద్వయసాధనత్వేన ప్రకృతత్వాత్ ప్రకృత వాచకత్వ మేతచ్ఛబ్దస్య యుక్తమిత్యర్థః- ఏతదుక్తంభవతి- ఏతయోః విద్యాకర్మణోః పథోః మార్గసాధనయో రన్యతరసాధనేన విద్యయా కర్మణావాఽ న్యతరస్మిన్ పథి నాధికృతాఃపాపినః తేషాం క్షుద్రజంతు లక్షణోఽ సకృదావృత్తి జన్మ మరణ బాహుళ్యయుక్త స్తృతీయః పంథాఇతి న చంద్రప్రాప్తిరితి శ్రుతౌ జాయస్వ మ్రియస్వేత్యనేన జన్మమరణ బాహుళ్యముక్తం- స్థానశబ్దో మార్గద్వయోపక్రమానురోధాత్ తృతీయం మార్గం లక్షయతి- సూత్రే తుశబ్దేన చంద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛంతీతి శ్రుతిప్రయుక్త శంకానిరాసః కృతః- సర్వశబ్దస్య పుణ్యపురుషమాత్ర పరత్వాదితిభావః॥

అవ॥ నను పాపినా మస్మిన్ లోకే దేహప్రాప్త్యర్థం చంద్రలోకగమనమంగీకర్తవ్యం-పంచమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి-ఆహుతిసంఖ్యా నియమేన దేహప్రాప్త్యభిధానాత్ అన్యథా సంఖ్యానియమాభావ ప్రసంగ ఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౮॥ నతృతీయే తథోపలబ్ధేః॥

వృ॥ తృతీయే మార్గే ప్రవిష్టానాం పాపినాం దేహప్రాప్త్యర్థం ఆహుతిసంఖ్యా నియమో నాదర్తవ్యః-కుతః-తథోపలబ్ధేః - సంఖ్యానియమం వినైవ జాయస్వ మ్రియ

స్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానమితి శ్రుతౌ తృతీయేమార్గే దేహప్రాప్తే రుపలబ్ధేరిత్యర్థః- ఇష్టాదికారిణామేవాయం సంఖ్యానియమఇతి భావః- కించ పంచమ్యా మాహుతావాపః పురుషవచసో భవంతీతి పంచమ్యా మాహుతావపాం పురుషవచస్త్వం ప్రతిపాద్యతే - నాపంచమ్యా మాహుతౌ పురుషవచస్త్వం నిషిధ్యతే వాక్యభేద ప్రసంగాత్- తథాచ యే చంద్రం గతాః తేషాం సంఖ్యానియమః ఇతరేషాంతు వినైవ సంఖ్యానియమం భూతాంతరప్రవిష్టాభి రద్భిః దేహఆరభ్యతఇత్యనియమః॥

సూ॥ ౧౯॥ స్మర్యతేపిచ లోకే॥

వృ॥ అపిచ లోకే భారతాదౌ ద్రోణధృష్టద్యుమ్నాదీనాం సీతాద్రౌపద్యాదీనాం చాయోనిజత్వం స్మర్యతే- తత్ర ద్రోణాదీనాం యోషిదాహుతిరేకా నాస్తి- ధృష్టద్యుమ్నాదీనాం యోషిత్పురుషవిషయే ద్వే ఆహుతీ నస్త ఇత్యాహుతి సంఖ్యానియమోనాస్తి- ఏవ మన్యత్రాపీతి భావః॥

సూ॥ ౨౦॥ దర్శనాచ్చ॥

వృ॥ కించలోకే జరాయుజాండజస్వేదజోద్భిజ్జేషు చతుర్విధేషు దేహేషు స్వేదజోద్భిజ్జయోః స్త్రీపుంవ్యక్తిసంయోగం వినోత్పత్తిదర్శనాత్ నాహుతిసంఖ్యానియమ ఇత్యర్థః- జరాయుజం మనుష్యాదిశరీరం అండజం పక్ష్యాదికం స్వేదజం యూకాదికం ఉద్భిజ్జం వృక్షాదికం॥

అవ॥ నను తేషాం ఖల్వేతేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవంతి - అండజం జీవజ ముద్భిజ్జమితిశ్రుతౌ శరీర త్రైవిధ్యంశ్రూయతే-అతః కథంచాతుర్విధ్యమతఆహ॥

సూ॥ ౨౧॥ తృతీయశబ్దావరోధస్సంశోకజస్య॥

వృ॥ శ్రుతావండజం జీవజమిత్యత్ర తృతీయశబ్దేన ఉద్భిజ్జ శబ్దేన అవరోధః సంగ్రహః సంశోకజస్య స్వేదజస్య వృక్షాదికం పృథివీ ముద్భిద్య జాయతే స్వేదజంతు జలముద్భిద్యే త్యుభయో రవయవార్థత్వావిశేషాత్ కృతః- నహ్యేతావతా చాతుర్విధ్యహానిర్భవతి - స్థావరజంగమాత్మకత్వేనోభయోర్భేదస్య దురపహ్నవత్వాదితి భావః- తస్మా దనిష్టాదికారిణాం న చంద్రలోక ప్రాప్తిః కిం త్విష్టాదికారిణామేవేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౨॥ తత్స్వాభావ్యాపత్తి రుపపత్తేః॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ పూర్వమిష్టాదికారిణః చంద్రంగతాః కర్మఫలభోగానంతరం సానుశయా

అవరోహంతీత్యుక్తం-అత్ర చైషా మవరోహ ప్రకారశ్చింత్యతే-తత్రావరోహశ్రుతిః ప ఠ్యతే-అథైతమేవా ధ్వానం పునర్నివర్తంతే యథేతమాకాశ మాకాశా ద్వాయుం వాయుర్భూత్వా ధూమోభవతి - ధూమోభూత్వాఽభ్రంభవతి- అభ్రం భూత్వా మేఘోభవతి-మేఘోభూత్వా ప్రవర్షతీతి-అథభోక్తవ్య కర్మస మాప్త్యనంతరం అ ధ్వానమేవాహ- యథేతమితి- యథాగతమిత్యర్థః- ఇదముపలక్షణం అనేవమిత్యపి ద్రష్టవ్యం- యాః ఖల్వాపశ్చంద్రలోకే దేహమారబ్ధవత్యః తాః కర్మక్షయే ద్రుతా ఆకాశం గతా స్తత్సమా యథాభవంతి తథా తదుపహితా అనుశయినో జీవా అప్యా కాశ సమా భవంతీత్యాహ- ఆకాశమితి ఏవం- వాయ్వాదావపి యోజనీయం- వా యుర్భూత్వా వాయుసమోభూత్వా ఏవమగ్రేపీతి సిద్ధాంతార్థః - పూర్వాధికరణే జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్ తృతీయం స్థానమిత్యత్ర స్థానశబ్దస్య మార్గద్వయో పక్రమ సామర్థ్యా త్తృతీయమార్గాలక్షకత్వ ముక్తం తత్ యుక్తం- ఇమౌద్వౌ బ్రా హ్మణా విత్యుపక్రమ్యాయం తృతీయ ఇత్యాదౌ-తృతీయస్యోపక్రాంత సజాతీయస్యై వ దర్శనాత్- ఇహతుభవతి శ్రుతే ర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగే మానాభావ ఇతి ప్రత్యుదాహ రణసంగతిః- పూర్వపక్షే భవతి శ్రుతే ర్ముఖ్యత్వసిద్ధిః ఫలం- సిద్ధాంతే గౌణత్వసిద్ధి రితి వివేకః- తత్ర సంశయః- కిం స్వర్గాదవరోహంతో జీవా ఆకాశాది స్వరూపం ప్ర తిపద్యంతే ఉతతత్సామ్యమితి- తత్ర భవతిశ్రుతే ర్ముఖ్యత్వానురోధాదాకాశాపత్తిరే వ జీవానామితి ప్రాప్తే బ్రూమః- జీవానాం త్వాకాశాదిభిః-సాభావ్యాపత్తిః సా మ్యాపత్తిరేవ - కుతః- ఉపపత్తేః- లోకే క్షీరస్య దధిభావోయుక్తః క్షీరకాలే ద ధ్యభావాత్- ఇహతు పూర్వం విద్యమానాకాశాదిభావో జీవస్య దురుపపాదః-కించ జీవస్యాకాశ స్వరూపాపత్తౌ వాయ్వాది క్రమేణావరోహాభావ ప్రసంగ ఇత్యాది యుక్తివశాత్ భవతిశ్రుతేర్గౌణత్వ మంగీకర్తవ్య మిత్యాకాశాది సంబంధమాత్రమే వ జీవానాం సంబంధశ్చ సాదృశ్యాతిరిక్తో న సంభవతీతి సాదృశ్యమేవేతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవ మాకాశాదిషు వర్షాంతేషు పూర్వపూర్వ సాదృశ్యానంతర ముత్తరో త్తర సాదృశ్య మిత్యుక్తం- తదుపజీవ్య విచార్యతే- కిం జీవశ్చిరకాలమేవ సాదృశ్యే నావస్థాయాపర సాదృశ్యం గచ్ఛతి ఉతాల్పకాలమితి విశయే నియామక శాస్త్రా భావా దనియమ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౨౩॥ నాతిచిరేణ విశేషాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ జీవో నాతిచిరేణ అల్ప మల్పంకాలమేవ ఆకాశాది వర్షాంతై స్సాదృశ్యేనా వస్థాయ వర్షధారా ద్వారా పృథివీం ప్రవిశతి - కుతః- విశేషాత్ - పృథివ్యనంతరం వ్రీహ్యాదౌ ప్రవేశముక్త్వా వ్రీహ్యాదిభ్యో జీవస్య నిస్సరణ సమయే వ్రీహ్యాదిషు చిర

కాలావస్థాన రూపం విశేషం దర్శయిత్వా నిస్సరణం దర్శయతి శ్రుతిః - అతోవై ఖలుదుర్నిష్ప్రపతరమితి- ఏక తకారలోప శ్ఛాందసః- అతోస్మాత్ వ్రీహ్యాదిభావాత్ దుర్నిష్ప్రపతరం దుఃఖతరం జీవ నాం నిస్సరణంభవతీత్యర్థః - వ్రీహ్యాదిభ్యో జీవస్య దుఃఖనిస్సరణం భవతీత్యుక్తే ఆకాశాదిభ్య స్సుఖం నిస్సరణం జాతమితిప్రతీయతే - యథాలోకే కశ్చిత్పండితోఽనేక రాజసభాసుచరిత్వా కస్యాంచిద్గ్రామసభాయాం మాండలిక ప్రతిష్ఠామవిందతే త్యుక్తే ఇతరాసు సభాస్వాందోలికాం వానితి ప్రతీయతే తద్వత్ వ్రీహ్యకాశాదిషు సుఖదుఃఖే జీవస్య దీర్ఘకాలావస్థానాల్పకాలావస్థానే భవతః తదానీం స్థూలశరీరాభావేన ముఖ్య సుఖదుఃఖయోరభావాత్ - తస్మాత్ వ్రీహ్యాది ప్రవేశాత్పూర్వం అల్పమల్పమేవ కాలం తత్తత్సాదృశ్యేనావస్థానమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౪॥ అన్యాధిష్ఠితేపూర్వవదభిలాపాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ తస్మిన్నేవావరోహే జీవానాం వర్ష ధారా ద్వారా పృథివీ ప్రవేశానంతరం పఠ్యతే - తఇహవ్రీహియవా ఓషధి వనస్పతయ స్తిలామాషాఇతి జాయంతఇతి- తేఽనుశయినో జీవాఇత్యర్థః- తత్ర సంశయః- కిం వ్రీహ్యాదిభావేన జీవానాం జన్మశ్రుతిర్ముఖ్యా ఉతజీవాంతరాధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ తేషాం సంసర్గమాత్రమితి - తత్రపూర్వం దుర్నిష్ప్రపతరశబ్దస్య పూర్వోక్తయుక్తిబలాత్ చిరకాలావస్థాన లక్షకత్వేపి ప్రకృతే క్షీరస్య దధిభావేనేవాబాదిభూత సంపరిష్వక్త జీవానా మబాదిద్వారా వ్రీహ్యాదిభావేన ముఖ్యస్యైవ జన్మనస్సంభవాత్ వ్రీహ్యాది స్థావరశరీరేషు సుఖదుఃఖభాజోఽనుశయినో జీవాఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః - అన్యైర్జీవైరధిష్ఠితే వ్రీహ్యాదౌ సంసర్గమాత్ర మనుశయినాం భవతి పూర్వవత్- యథాకాశాదౌ సంసర్గమాత్రం తద్వత్- కుతః- పూర్వవదభిలాపాత్- యథాకాశాదిషు వర్షాంతేషు కర్మపరామర్శమంతరేణైవ ప్రవేశ ఉక్తః- ఏవం వ్రీహ్యాదిష్వపి కర్మపరామర్శం వినైవ ప్రవేశాభిలాపాదిత్యర్థః- పూర్వవదితి పదం సూత్రే అర్థద్వయాభిప్రాయేణ ప్రయుక్తమితి పునరుపాదాయవ్యాఖ్యాతం- తస్మాత్కర్మపరామర్శాభావాత్ నవ్రీహ్యాదిష్వనుశయినాం సుఖదుఃఖభోక్తృత్వం యత్రత్వనుశయినాం సుఖదుఃఖభాక్త్వం తత్రకర్మపరామర్శో రమణీయ చరణా ఇత్యాదినా దృశ్యతఇతి- జాయంతఇతి శ్రుతిస్సంసర్గమాత్రాభిప్రాయా న ముఖ్యేతిబోధ్యం॥

సూ॥ ౨౫॥ అశుద్ధమితిచేన్న శబ్దాత్॥

వృ॥ నను జ్యోతిష్టోమాదికంకర్మ పశుహింసాయోగాదశుద్ధం తత్కారిణా మనుశ

యినాం వ్రీహ్యాదిషు స్థావరేషు దుఃఖానుభవార్థం ముఖ్యమేవ జన్మాస్త్వితి చేత్ జ్యోతిష్టోమాదేః శబ్దాత్ విధిశాస్త్రాత్ ధర్మత్వేనా వగతత్వాన్న దుఃఖహేతుత్వ మిత్యర్థః॥

కించ॥

సూ॥ ౨౬॥ రేతస్సిగ్యోగోఽథ॥

వృ॥ అథ వ్రీహ్యాదిభావానంతర మనుశయినాం రేతస్సించతీతి రేతస్సిక్ తద్యోగః తద్భావః శ్రుతావామ్నాయతే- యో రేతస్సించతి తద్భూయఏవ భవతీతి అనుశయీ వ్రీహ్యాద్యన్నద్వారా పురుషం ప్రవిష్ట స్తద్భూయో భవతి తద్భావం గచ్ఛతీత్యర్థః- న హ్యత్రానుశయినో రేతస్సిగ్భావో ముఖ్య స్సంభవతి-ఇదానీం పురుషం ప్రవిష్టత్వేనా ప్రాప్తయౌవనత్వాత్-అత స్తద్భావ స్తత్సంసర్గః వక్తవ్యః తథాచ వ్రీహ్యాదావపి సంసర్గఏవ ఆకాశాదావపి సంసర్గస్యైవావగతత్వేన సందంశ న్యాయాదితి భావః॥

అవ॥ నన్వనుశయినాం సర్వత్ర సంసర్గస్యైవాంగీకారే ముఖ్యం జన్మ క్వాపి న స్యాత్ తథాచ రమణీయాం యోని మాపద్యేరన్నితి శ్రుతేః గౌణత్వ ప్రసంగ ఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౨౭॥ యోనేశ్శరీరం॥

వృ॥ యోనౌ రేతసి ప్రవిష్టే తతశ్శరీర మనుశయినాం అనుశయాఖ్య కర్మభోగాయ జాయత ఇత్యత్రాహ శాస్త్రం తద్య ఇహ రమణీయచరణా ఇత్యాది తస్మాత్ బ్రాహ్మణాది యోనావేవానుశయినాం ముఖ్యం జన్మ న వ్రీహ్యాదావితి గత్యాగతివివేకకృతం వైరాగ్యం జ్ఞానసాధన మిత్యనవద్యం॥

ఇతి బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య
ప్రథమః పాదః.

అస్మిన్ పాదే సప్తవింశతిసూత్రాణి షడధికరణానిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

సంధ్యధి కరణం.

అవ॥ ఏవం గత్యాగతినిరూపణేన కర్మఫలేభ్యో విరక్తస్య మహావాక్యార్థజ్ఞానాయ తత్త్వంపదార్థౌ శోధయితుం పాదమారభమాణో గత్యాగతి నిరూపణేనైవ జాగ్రదవస్థా నిరూపితేత్యభిసంధాయాత్మనః స్వయంప్రకాశత్వ సిద్ధయే స్వప్నావస్థాం వక్తుం పూర్వపక్షయతి- సంధ్యేత్యాదినా- తథాచానయోః పాదయోః హేతుహేతుమద్భావ స్సంగతిః సిద్ధేవిరక్తే అస్య పాదస్య ప్రవృత్తేః తత్త్వం పదార్థయో ర్మధ్యే త్వంపదార్థస్యోద్దేశ్యత్వా న్నస్థానతో౽పీత్యతః ప్రాక్తస్యావస్థా వినిర్ముక్తత్వం ప్రతిపాద్యతే - తదనంతరం చాపాదసమాప్తేస్తత్పదార్థో విచార్యతే తత్ర స్వప్నావస్థాయాః జాగ్రదానంతర్యాత్ స్వయం జ్యోతిష్ట్వసిద్ధౌ స్పష్టసాధనత్వాచ్చ ఆదౌ విచారః జాగ్రదవస్థాయాం సూర్యాదిప్రకాశ సత్త్వేన ఆత్మనః స్వప్రకాశత్వం దుర్గ్రహం- స్వప్నే తు సూర్యాద్యభావేపి ప్రత్యక్షతయా దృశ్యభానాత్సుగ్రహమితి స్వప్నస్య స్వయంజ్యోతిష్ట్వసిద్ధౌ స్పష్టసాధనత్వం మంతవ్యం ఏవంహి స్వప్నమధికృత్య శ్రూయతే- నతత్ర రథా నరథయోగా నపంథానో భవంత్యథరథాన్రథయోగా న్పథస్సృజత ఇత్యాది- తత్ర సంశయః కిం స్వప్నసృష్టిర్వ్యావహారికీఘటాదివత్-ఉత శుక్తిరజతవ న్మాయామాత్రమితి పూర్వపక్షే ఘటాదివత్ సత్య స్వప్నావస్థాతో జీవస్య పృథక్కరణాయోగాత్ బ్రహ్మాభేదరూప వాక్యార్థాన్వయాసిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి భేదః తత్రేదం పూర్వపక్షసూత్రం॥

సూ॥ ౧॥ సంధ్యేసృష్టిరాహహి॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ జాగ్రత్సుషుప్త్యోస్సంధౌ భవేస్వప్నే సృష్టిర్వ్యావహారికీ సత్యైవహి యతః శ్రుతిరేవమాహ అథరథాన్రథయోగా న్పథస్సృజత ఇతి॥

సూ॥ ౨॥ నిర్మాతారంచైకే పుత్రాదయశ్చ॥

వృ॥ కించైకే శాఖినో స్మిన్నేవ స్వప్నే కామానాం నిర్మాతారం పరమాత్మాన మామనంతి యఏషు సుప్తేషు జాగర్తి కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణఇతి - ఏష చక్షురాదికరణేషు సుప్తేషు నిర్వ్యాపారేష్విత్యర్థః - నను శ్రుతౌ కామానాం బుద్ధివృత్తి విశేషాణాం నిర్మాతా పరమాత్మేతి ప్రతీయతే నార్థనిర్మాతేత్యత ఆహ పుత్రాదయశ్చేతి కామ్యంతఇతివ్యుత్పత్త్యాపుత్రాదయఏవ కామాఇత్యర్థః-తన్నిర్మాతృత్వం పరమాత్మన ఇత్యర్థః- తథాచస్వాప్న సృష్టి స్సత్యా ఈశ్వరకర్తృకత్వాత్ క్షిత్యాదివ దిత్యనేన సూత్రేణోక్తం॥

అవ॥ తస్మాచ్ఛ్రుత్యనుమానాభ్యాం స్వప్న సృష్టి స్సత్యేతి ప్రాప్తే ప్రత్యాహ

సూ॥ ౩॥ మాయామాత్రంతు కార్త్స్న్యేనానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్

వృ॥ తుః పూర్వపక్ష నిరాసార్థః స్వప్నసృష్టి ర్మాయామాత్రం శుక్తిరజతవత్- కుతః- కార్త్స్న్యేన ఉచిత దేశకాలాది సంపత్త్యా బాధాభావేన చానభివ్యక్త స్వరూపత్వాత్ నహి రథాదీనా ముచితోదేశః స్వప్నే సంభవతి దేహావచ్ఛిన్న సాక్షినిష్ఠత్వాత్ నాప్యుచితః కాలోస్తి ఘటికామాత్ర వర్తిని స్వప్నే బహు సంవత్సర సాధ్య సంసరణస్య దర్శనాత్ తస్మాత్ప్రాతిభాసికఏవ స్వాప్నప్రపంచః యదుక్తం అథ రథా న్రథయోగా న్పథస్సృజతఇతి జీవకర్తృకాం సృష్టిం ప్రతిపాద్య స్వాప్నసృష్టే స్సత్యత్వమితి తచ్ఛ్రుత్యైవ న తత్ర రథాన రథయోగా నపంథాన ఇత్యాదికయా స్వప్నే రథాద్యభావ బోధికయా పరిహృతం అనుమానే చోచిత దేశాదిజన్యత్వ ముపాధిః-హేత్వసిద్ధిశ్చ శ్రుత్యంత రేణ సహికర్త్రేతి స్వయం నిహత్య స్వయం నిర్మాయ స్వేన భాసా స్వేన జ్యోతిషా ప్రస్వపితీతి సృష్టేః జీవకర్తృకత్వ శ్రవణాత్ స్వయం నిహత్య పూర్వదేహం నిశ్చేష్టం కృత్వా స్వయం నిర్మాయ అపూర్వం స్వాప్నం దేహం సంపాద్య స్వేన భాసా స్వీయాంతఃకరణ వృత్త్యా స్వేన జ్యోతిషా స్వరూప చైతన్యేన చేత్యర్థః- తథాచ కామం కామం పురుషో నిర్మిమాణ ఇత్యత్రాపి జీవఏవ నిర్మాతా జ్ఞేయః॥

అవ ॥ ననుస్వప్నస్య మిథ్యాత్వేసత్య శుభాశుభ సూచకత్వం నస్యాదిత్యత ఆహ

సూ॥ ౪॥ సూచకశ్చహి శ్రుతేరాచక్షతేచ తద్విదః॥

వృ॥ స్వప్నే గజాదిప్రకాశ స్సత్యఏవ వస్తుతః సచ సూచకః సత్యస్య సాధ్వసాధు సూచనస్య హేతుః- తథాహి యదా కర్మసు కామ్యేషు స్త్రియం స్వప్నే

పశ్యతి సమృద్ధిం తత్ర జానీయాత్తస్మిం త్స్వప్న నిదర్శనఇత్యాది శ్రుతేరవగమ్యతే- ఆచక్షతేచ స్వప్నాధ్యాయవిదః శుభాశుభసూచకత్వం స్వప్నస్యేత్యర్థః - యద్యపి ప్రకాశస్యార్థో నపరాగేణైవ సూచకత్వమితి వస్తుత స్సత్యత్వ మప్రయోజకం తథాపి రజతస్య సత్యహర్షాది జనకత్వచ ఉసత్యసూచకత్వ మవిరుద్ధమితి తాత్పర్యం॥

అవ॥ నను యథా ఈశ్వర స్సంకల్పమాత్రేణ జగత్సృజతి ఏవం తదంశో జీవోపి సంకల్పమాత్రేణ నిమిత్తేన స్వాప్నం జగత్సృజతు - తథాచోచిత నిమిత్తాభావా న్మిథ్యాస్వాప్న సృష్టిరిత్యసంగత మిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౫॥ పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతోహ్యస్యబంధ విపర్యయౌ॥

వృ॥ జీవేశ్వరయో రభేదేపి మాయయేశ్వరత్వస్య తిరోహితత్వాత్ నజీవస్య సంకల్పమాత్రేణ స్రష్టృత్వమిత్యాశయః జీవస్య తిరోహిత మీశ్వరత్వం పరస్యాత్మనోభిధ్యానాత్ అభేదాభ్యాసరూప ధ్యాన ప్రాప్తా దీశ్వరప్రసాదా దభివ్యక్తం భవతి- కుతః- తత ఈశ్వరా దజ్ఞాతాద్బంధః జ్ఞాతా ద్విపర్యయో మోక్షఇతి శ్రుతిదర్శయతి - తస్మా దీశ్వరప్రసాద రహితానాం నేశ్వరత్వాభివ్యక్తి రిత్యర్థః- శ్రుతిస్తు పఠ్యతే- జ్ఞాత్వాదేవం సర్వ పాశాపహానిః క్షీణైః క్లేశై ర్జన్మ మృత్యు ప్రహాణిః- తస్యాభిధ్యానా త్తృతీయం దేహ భేదే విశ్వైశ్వర్యం కేవల ఆప్తకామ ఇతి - దేవం స్వప్రకాశ మీశ్వరం అహంత్వేన సాక్షాత్కృత్య సర్వపాశానాం మిథ్యాజ్ఞాన రాగాదీనాం క్లేశానా మపహానిః క్షయోభవతి-ఏవం హి క్షీణైః క్లేశైః తత్కార్య జన్మ మరణ క్షయోభవతి- నిర్గుణవిద్యాఫల ముక్త్వా సగుణవిద్యాఫల మాహ- తస్యేతి- తస్యేశ్వరస్య ఆభిముఖ్యేన ధ్యానా దుక్తహానిద్వయాపేక్షయా తృతీయమణిమాద్యైశ్వర్యం దేహభేదే దేహవిశేషే సిద్ధదేహే ప్రాప్తం భుక్త్వా నిర్గుణ విద్యోదయే కేవలోఽ ద్వితీయ ఆప్తకామో నిరతిశయానందాత్మనైవావతిష్ఠతఇతి క్రమముక్తి వాక్యార్థః॥

అవ॥ నను జీవస్యేశ్వరత్వ తిరోభావే కోహేతురిత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౬॥ దేహయోగాద్వాసోపి॥

వృ॥ సోపి జీవస్యేశ్వరత్వ తిరోభావః దేహేంద్రియాది యోగాత్ - యథ ఘటస్యయోగా ద్వహ్నేః ప్రకాశనశక్తి తిరోభావ స్తద్వదిత్యర్థః- నను జీవస్యేశ్వరత్వాభావ ఏవా స్త్విత్యా శంకాం వారితుమేవ నిరస్యతి అభేదస్య శ్రుతిసహస్ర సిద్ధత్వాది

తి భావః తస్మాదుచిత సామగ్ర్యభావాత్ జాగ్రదవసరే బాధితత్వాచ్చ శుక్తిరూప్య
వ న్మాయామాత్రం స్వప్నదర్శనమితి తదవస్థా వినిర్ముక్తోయ మాత్మేతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం బాహ్యకరణోపరమ రూపం స్వప్న మాత్మనః స్వప్రకాశత్వార్థం
పరీక్ష్యాంతఃకరణోపరమ రూపాం సుషుప్తిం స్వప్నానంతరభావినీం తస్య బ్రహ్మత్వా
య నిరూపయతి॥

సూ॥ ౭॥ తదభావో నాడీషు తచ్ఛ్రుతేరాత్మని చ॥అ॥౨॥

వృ॥ సుషుప్తేః స్వప్ననాశరూపత్వాత్ తదానంతర్యాచ్చ హేతుహేతుమద్భావః
ఆనంతర్యం వా సంగతిః తత్ర సుషుప్తివాక్యాని విప్రతిపన్నాని దృశ్యంతే- తద్యత్రైత
త్సుషుప్త స్సంప్రసన్నః స్వప్నం నవిజానాత్యాసు తదా నాడీషు సృప్తో భవతీతి- తత్
తాసు స్వప్నావస్థాసు యత్రావస్థాయా మేత ద్బాహ్యేంద్రియోపరమణం యథా
స్యా త్తథా సుషుప్తస్సంహృత బాహ్యేంద్రియ ఇతి యావత్ - సంప్రసన్నః సంహృ
తాంతఃకరణశ్చ యదా స్వప్నం నవిజానాతి తదా నాడీషు సుప్త ఇత్యర్థః - క్వచి
న్నాడీభి స్సంసరణానంతరం పురీతతి సుషుప్తిః శ్రూయతే- తాభిః ప్రత్యవసృప్య పురీ
తతి శేత ఇతి క్వచి త్పరమాత్మని సుషుప్తిః శ్రూయతే- య ఏషోఽంతర్హృదయ ఆకా
శ స్తస్మిం ఛ్ఛేతే- సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీత్యాదిభిః తత్ర సంశయః- కిం జీ
వస్య నాడీపురీత త్పరమాత్మనాం మధ్యే యత్ర కుత్రచిత్ సుషుప్తిః ఉత నాడీపురీ
త త్ప్రవేశానంతరం పరమాత్మన్యేవేతి- అత్ర పూర్వపక్షే సుషుప్తిస్థాన వికల్పా జ్జీ
వస్య బ్రహ్మైక్యానియమః సుషుప్తౌ భ్రమనివృత్తావపి తద్బ్రహ్మైక్యప్రాప్తే రనియ
మాదితి ఫలం- సిద్ధాంతే తన్నియమ ఇతి భేదః తత్రైకయాగ నిష్పాదకత్వేన శ్రుత వ్రీ
హి యవవత్ ఏకశయన నిష్పాదక నాడ్యాదీనాం వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- తద
భావ స్సుషుప్తిః నాడీష్వాత్మని చేతి నాడ్యాదీనాం సముచ్చయ ఏవ నవికల్ప ఇత్యర్థః-
సముచ్చయశ్చ నాడీపురీత త్ప్రవేశం వినా సత్సంపత్తే రభావాత్ తయో నాడీ
పురీతతో గుణత్వేన పరమాత్మనః ప్రధానత్వేన జ్ఞేయః-కుతః-తచ్ఛ్రుతేః-తస్య నా
డ్యాదీనాం సుషుప్తిస్థానత్వస్య శ్రుతత్వాత్ ఉక్త సముచ్చయానంగీకారే శ్రుతీనాం
సంగ్రహో న స్యాదితి భావః- కించ- విభోర్జీవస్య స్వప్నావస్థాయాం నాడీపురీ
తతో స్సంచారః అంతఃకరణాద్యుపాధే స్సత్త్వాత్సంభవతి ఉపాధిసంచారం వినా
స్వసంచారాభావాత్ సుషుప్తావుపాధ్యభావాన్నాడీ పురీతతో శ్శయనం జీవస్య న
సంభవతీత్యపి ద్రష్టవ్యం॥

సూ॥ ౮॥ అతః ప్రబోధోస్మాత్॥

వృ॥ యతః పరమాత్మైవ సుషుప్తిస్థానం అత ఏవ హేతో రస్మా త్పరమాత్మనో

జీవస్య ప్రబోధ ఉపదిశ్యతే ప్రబోధకాలే కస్మాజ్జీవాత్మాన స్సముత్తిష్ఠంతీతి ప్రశ్నే పరమాత్మన స్సకాశా దుత్తిష్ఠంతీతి శ్రవణాత్ ఆత్మాన్యస్య సుషుప్తిస్థానత్వే ఇదం శ్రవణం బాధ్యేత- అన్యత్ర సుప్తస్యాన్యస్మాత్సముత్థానాయోగాదితి భావః- తస్మాత్సుషుప్తౌ మిథ్యాజ్ఞానాభావ మాత్రేణైవ బ్రహ్మసంపత్తే స్సత్త్వా న్మూలాజ్ఞాన నివృత్త్యా సాకల్యేన బ్రహ్మసంపత్తి రవిరుద్ధేత్యస్తి జీవస్య బ్రహ్మత్వ నియమ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౯॥ సఏవతు కర్మానుస్మృతిశబ్దవిధిభ్యః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ సుషుప్త్యంతే పరమాత్మన స్సకాశాత్ జీవ ఉత్తిష్ఠతీతి పరమాత్మైవ సుషుప్తిస్థానమిత్యుక్తం- తదయుక్తం- సుప్తాదన్యస్య ప్రబోధసంభవేన సుప్తస్య నాడ్యాదిస్థానత్వే నాప్యవిరోధాదిత్యాక్షేపా త్సంగతిః పూర్వవదేవ ఫలం- తత్ర యస్సుప్తో జీవ స్సఏవోత్తిష్ఠతి ఉత సవాన్యోవే త్యనియమ ఇతి సంశయే అనియమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః-యస్సుప్తో జీవ స్సఏవోత్తిష్ఠతి నాన్యః-కుతః- కర్మానుస్మృతి శబ్ద విధిభ్యః పంచభ్యో హేతుభ్యః దినద్వయ సాధ్యకర్మణోఽర్ధంకృత్వా సుప్తః పునరుత్థాయావశిష్టమర్ధం కర్మ కరోతి అనుశబ్దేన ప్రత్యభిజ్ఞా యోహం పూర్వదినే కాశీనాథ మద్రాక్షం సోహమిదానీం మణికర్ణికాయాం స్థితోస్మీత్యాద్యాకారా సూచ్యతే- పశ్చాత్సేతుం గతస్య స తాదృశః కాశీనాథ ఇత్యాది స్మరణం స్మృతిశబ్దేనోచ్యతే- పునః ప్రతిన్యాయం ప్రతి యోన్యాద్రవతే బుద్ధాంతాయైవేత్యాది శ్రుతిజాతం శబ్దః- అయనం గమన మాయః ప్రతినియత గమనం ప్రతిన్యాయః స యథాభవతి తథా యోనిం శరీరం ప్రతి సుప్తః పునరాగచ్ఛతి జాగరాయేత్యర్థః - కర్మవిద్యావిధయో విధిశబ్దేనోచ్యంతే యది సుప్తస్య పునర్నోత్థానం తదా ఉక్తహేతవో బాధ్యేరన్నిత్యర్థః- తస్మాత్సుప్తఏవ ఉత్తిష్ఠతీతిసిద్ధం॥

అవ॥ ఏవ మవస్థాత్రయ వినిర్ముక్తత్వ మాత్మన ఉక్త్వా మూర్ఛావస్థా కిం సుషుప్తావేవాంతర్భవతి ఉతాతిరిక్తావేతి సందేహే అతిరేకే ప్రమాణాభావాత్ సుషుప్తిరేవ మూర్ఛేత్యుపజీవ్యోపజీవక భావేన పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః॥

సూ॥ ౧౦॥ ముగ్ధేఽర్ధసంపత్తిః పరిశేషాత్॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వపక్షే మూర్ఛావస్థా వివేకార్థం యత్నో న కార్య ఇతి ఫలం - సిద్ధాంతే తు యత్నః కర్తవ్య ఇతి బోధ్యం - న తావత్స్వప్నజాగరితే మూర్ఛావస్థా జ్ఞానాభావాత్ నాపి మరణావస్థా ప్రాణోష్మణో స్సత్త్వాత్ నాపి సుషుప్తిః వైలక్షణ్యాత్ ముగ్ధస్య శరీరకంపో భయకరం వదనం నిశ్చలే ఉన్మీలితే నేత్రే నిశ్చలశ్చ ప్రాణోవతిష్ఠతే నైవం సుషుప్తౌ భవతి తస్మాత్పరిశేషా దర్ధసంపత్తి ముగ్ధావస్థా

అతిరిక్తైవ- నను మూర్ఛాపి బాహ్యాంతఃకరణానామభావేన సత్సంపత్తే స్సుషుప్తా దవిశేషాత్కథ మర్థసంపత్తిరితి చేత్సత్యం- నహి బ్రహ్మణా అర్థసంపత్తిం మూర్ఛస్య బ్రూమః- కింతు సుషుప్త్యవస్థాయాం యేధర్మాః ప్రసన్నవదనత్వ నిమీలిత నేత్రత్వ ప్రాణోచ్ఛ్వాస విశేష విజ్ఞానరాహిత్యాదయః - తత్రవిశేష విజ్ఞానరాహిత్యాదినా౽ర్థేన ధర్మజాతేన మూర్ఛావస్థాయా స్సంపన్నత్వాదర్థేన మరణావస్థా ధర్మజాతేన కంపాదినాచ యుక్తత్వా దర్థ సంపత్తిః మూర్ఛేత్యనవద్యం॥

అవ॥ ఏవ ముద్దేశ్యత్వేన ప్రథమం జిజ్ఞాస్యత్వం పదార్థం స్వప్రకాశం సర్వావస్థా వినిర్ముక్తం నిర్విశేషం సంశోధ్య తజ్జిజ్ఞాసోపరమానంతరం జిజ్ఞాస్యం విధేయం తత్పదార్థ మవసరసంగత్యా శోధయితుం తస్య నిర్విశేషత్వమాహ॥

సూ॥ ౧౧॥ నస్థానతోపిపరస్యోభయ లింగం సర్వత్రహి॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ సర్వకామ స్సర్వగంధ స్సర్వరస ఇత్యాదినా బ్రహ్మణ స్సవిశేషత్వం శ్రూయతే- అస్థూల మనణ్విత్యాదినా నిర్విశేషత్వం తత్ర సంశయః- కి ముభయ శ్రుత్యనుసారా దుభయరూపం బ్రహ్మ ఉతైకరూపం ఏకరూప మిత్యత్రాపి సవిశేషం నిర్విశేషంవేతి పూర్వపక్షే ద్విరూపం బ్రహ్మధ్యేయం- సిద్ధాంతే నిర్విశేష మేవేతి ఫలభేదః- తత్ర యథా మూర్ఛావస్థాయాః విరుద్ధ సుషుప్తి మరణావస్థో భయ ధర్మవత్త్వం తథాబ్రహ్మణో ప్యుభయరూపత్వం భవతు- శ్రుతత్వాచ్చేతి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః- నతావ త్పరబ్రహ్మణ ఉభయలింగం ఉభయరూపత్వం సంభవతి-సత్యస్య వస్తునోద్వైరూప్యా యోగాత్ నహ్యేకమేవ వస్త్వేకదా తద్వ త్తదభావచ్చ దృష్టం- ఏతేన మూర్ఛా దృష్టాంతో నిరస్తః- వైలక్షణ్యాత్ - నాపిస్థానతః ఉపాధిత ఉభయరూపత్వం తాత్వికం యుక్తం- అగ్నిసంయోగ మాత్రేణ జలస్యోష్ణ స్వభావత్వ దర్శనాత్ తస్మాదేకరూపం బ్రహ్మ తదప్యేక రూపత్వం నిర్విశేషత్వమేవహి యతః సర్వ వేదాంతేషు బ్రహ్మపరేషు అశబ్ద మస్పర్శమరూప మిత్యాదిషు సవిశేషత్వ నిరాసేన బ్రహ్మోపదిశ్యతే- తస్మా న్నిర్విశేష మేవైకరూపంబ్రహ్మ॥

సూ॥ ౧౨॥ నభేదాదితిచేన్న ప్రత్యేకమతద్వచనాత్॥

వృ॥ నను న నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మ కుతః- భేదాత్- ప్రతివిద్యం బ్రహ్మణ ఆకారభేదేన భేదాత్ కస్యాంచి ద్విద్యాయాం చతుష్పాద్బ్రహ్మోపదిశ్యతే- కస్యాంచిత్ షోడశకళం కస్యాంచి త్త్రైలోక్య శరీరం వైశ్వానరాఖ్యం తస్మాత్సవిశేషమపి శ్రుతిసామర్థ్యా దంగీకర్తవ్యమితి చేన్న - ప్రత్యేకం ప్రత్యుపాధి అతద్వచనాత్ బ్రహ్మణః పరస్యా భేద శ్రవణాదిత్యర్థః - యశ్చాయ మస్యాం పృథివ్యాం తేజోమ

యోమృతమయః పురుషో యశ్చాయ మధ్యాత్మగ్ం శారీర స్తేజోమయోమృతమయః పురుషోయమేవ సయోయ మాత్మేత్యాది శ్రుతౌ బ్రహ్మణ స్సర్వోపాధిషు పృథివ్యాదిషు అభేదః శ్రూయతే - అస్యాం పృథివ్యాం తేజోమయః స్వప్రకాశో నాశరహితోయః పురుషః యశ్చాత్మానం దేహమధి కృత్య వర్తమానః శారీరోజీవ స్తావుభౌ సర్వేషాం భూతానాం ఉపకారపరౌ సంతౌ మధు సః శరీర పృథివ్యవచ్ఛిన్న పురుషః అయమేవయోయమాత్మా సర్వకారణ భూతఇతి శ్రుత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౩॥ అపిచైవమేకే॥

వృ॥ కించైకే శాఖినః ఏవం భేదనిందా పూర్వకం అభేదమేవ పరబ్రహ్మణ స్సమామనంతి - మనసైవేద మాప్తవ్యం నేహనానాస్తి కించన మృత్యో స్సమృత్యు మాప్నోతి య ఇహ నానేవ పశ్యతీతి శాస్త్రాచార్య సంస్కృతమనసై వేదం బ్రహ్మజ్ఞాతవ్యం జ్ఞాత్వేహ బ్రహ్మణి కించిదపి భేదజాతం నాస్తి య స్త్వవిద్యాకృతం నానారూపం సదివి పశ్యతి సమరణాన్మరణం పునఃపునః ప్రాప్నోతీత్యర్థః॥

అవ॥ నను సగుణ నిర్గుణపర శ్రుతిద్వయేసతి కథం నిర్గుణే బ్రహ్మణి పక్షపాత స్తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౪॥ అరూపవదేవహి తత్ప్రధానత్వాత్॥

వృ॥ రూపాదిహీనం నిర్విశేషమేవ బ్రహ్మావధారయితవ్యం న సవిశేషం- కుతః - అస్థూలమిత్యాది నిషేధ శాస్త్రస్య నిర్గుణ బ్రహ్మ ప్రధానత్వాదిత్యర్థః- ఉపాసనావాక్యానాం సవిశేషత్వే తాత్పర్యాభావాత్ తాత్పర్యాంగీకారే వాక్యభేదాపత్తే రితరేషాం సవిశేషవాక్యానాం ప్రత్యక్షాది సిద్ధ ప్రపంచానువాదకత్వేన నిర్విశేషపరత్వాత్తదనన్యత్వ మిత్యాదినా ప్రపంచ మిథ్యాత్వ సాధనాచ్చ న సవిశేషత్వం బ్రహ్మణః ప్రామాణికమితిభావః॥

అవ॥ నను తర్హి సవిశేషశ్రుతీనాం కాగతి రతఆహ॥

సూ॥ ౧౫॥ ప్రకాశవచ్చావైయర్థ్యాత్॥

వృ॥ యథా సూర్యాదిప్రకాశో వక్రవంశా ద్యుపాధినా వక్రఇవ దీర్ఘఇవ ఋజురివ భవతి తద్వ ద్బ్రహ్మాపి పృథివ్యా ద్యుపాధివశాత్ తత్తదాకారమివ భవతి తాదృశౌపాధికాకార స్సవిశేష శ్రుతీనాం గతిరితి తాసాం మప్యై యర్థ్యా న్నిరర్థకత్వాభావాత్ న విరోధ ఇత్యర్థః॥

అవ॥ నను కీదృశం నిర్విశేషం బ్రహ్మేత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౬॥ ఆహచతన్మాత్రం॥

వృ॥ తన్మాత్రం చైతన్యైకరసం నిర్విశేషం శ్రుతిరాహ - స యథా సైంధవఘనో నంతరో బాహ్యః కృత్స్నో రసఘన ఏవ ఏవం వా అరేయ మాత్మానంతరో బాహ్యః కృత్స్నః ప్రజ్ఞానఘన ఏవేతి ఏకరసే దృష్టాంతః - యథాలోకే సైంధవ ఘనో లవణ మూర్తిర్విశేషోంతర్బహిశ్చ విలక్షణరసశూన్యః సర్వో లవణైకరసః తథాయ మాత్మాంతర్బహిర్భేద రహితః స్వప్రకాశ చిదేకతాన స్తిష్ఠతీతి శ్రుత్యర్థః॥

అవ॥ కించ ప్రపంచ నిషేధ ముఖేన బ్రహ్మణ ఉపదేశాత్ బ్రహ్మాపి నిర్విశేషం సవిశేషత్వే విశేషణాన్యైరేవ తత్సిద్ధే నిషేధోపదేశానర్థక్యం స్యాదిత్యాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ దర్శయతిచాథో అపిస్మర్యతే॥

వృ॥ అథాత ఆదేశో నేతినేతీత్యాది శ్రుతిర్నిషేధ ముఖేనైవ బ్రహ్మదర్శయతి- పంచభూతోక్త్యా నంతర్య మథ శబ్దార్థః తస్యాః పరబ్రహ్మ ధీహేతుత్వ మత శ్శబ్దార్థః- ఇతిశబ్దః పూర్వోక్త పంచభూత పరామర్శీ- తన్నిషేధావధిభూతః పర మాత్మేత్యాదేశ ఉపదేశ ఇత్యర్థః- సూత్రగతాథో శబ్ద స్తథార్థః- తథా స్మర్యతేచ నిషేధముఖేన బ్రహ్మేత్యర్థః- జ్ఞేయం యత్తత్ప్రవక్ష్యామి యజ్ఞాత్వామృత మశ్నుతే - అనాదిమత్పరం బ్రహ్మ న సత్తన్నాస దుచ్యత ఇతి భగవద్గీతా - ఆదిమ త్కార్య మస్య న విద్యత ఇత్యనాదిమత్ కార్యరహిత మిత్యర్థః- న సత్ న కారణం కస్యచిత్ నాసత్ న కార్యం స్వయం కస్యచిదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౮॥ అతఏవ చోపమాసూర్యకాదివత్॥

వృ॥ యతఏవ పరప్రతిషేధోపదేశో నిర్విశేషోయ మాత్మా అతఏవోపాధికం సవిశేషత్వమాదాయ జల సూర్యకాదివదిత్యుపమా గృహ్యతే - యథాహ్యయం జ్యోతి రాత్మా వివస్వా నపో భిన్నా బహుధైకోను గచ్ఛన్ ఉపాధినా క్రియతే భేదరూపో దేవః క్షేత్రేష్వేవమజోయ మాత్మేతి- ఏకఏవహి భూతాత్మా భూతే భూతే వ్యవస్థితః ఏకధాబహుధా చైవదృశ్యతే జల చంద్రవదితి - జ్యోతిః స్వభావో వివస్వానేకోపి తత్తత్పాత్రగతాభిన్నా ఆపోనుగచ్ఛన్ బహుధాక్రియతే - ఏవమయమాత్మాదేవః స్వప్రకాశః అజః కూటస్థః నిత్యః ఏకోపిభిన్నేషు క్షేత్రేష్వనుగచ్ఛన్ ఉపాధినా భేదరూపః క్రియతఇతియోజనా తథా చైతద్దృష్టాంత బలాదపి బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వ మితి సూత్ర కృత్తాత్పర్యం॥

అవ॥ దృష్టాంతవైషమ్యం శంకతే॥

సూ॥ ౧౯॥ అంబువదగ్రహణాత్తు నతథాత్వం॥

వృ॥ సూర్యాదిభ్యో మూర్తేభ్యో భిన్నం దూరస్థం ప్రతిబింబోపాధిభూతం యద్వజ్జల ముపలభ్యతే తద్వత్ వ్యాపకాదాత్మనో దూరస్థోపాధే రగ్రహణాదాత్మనో మూర్తత్వాభావాచ్చ విషమో దృష్టాంతః న తథాత్వం న సూర్యాది తుల్యత్వమితి శంకార్థః॥

అవ॥ తత్రోత్తరమాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ వృద్ధిహ్రాసభాక్త్వమంతర్భావాదుభయసామంజస్యాదేవం॥

వృ॥ యథా సూర్యప్రతిబింబస్య జలాంతర్భూతస్య జలగతవృద్ధి హ్రాస చలనాది భాక్త్వం న వాస్తవం ఏవ మవికృతస్య పరమాత్మనో దేహా ద్యుపాధ్యంతర్భావా ద్దేహగత వృద్ధిహ్రాసాది భాక్త్వం న స్వాభావిక మిత్యేతావతాంశేన ఉభయో ర్దృష్టాంత దార్ష్టాంతికయో స్సామంజస్యాత్ - భవతి సూర్యాది దృష్టాంతః - నహి సర్వాత్మనా సామ్యం దృష్టాంత దార్ష్టాంతికయో శ్శక్యతే వక్తుం దృష్టాంత దార్ష్టాంతిక భావ విరోధాదితి భావః॥

అవ॥ కించాగమసమధిగమ్యేర్థేన చోద్యమిత్యాహ॥

సూ॥ ౨౧॥ దర్శనాచ్చ॥

వృ॥ పరస్యైవ బ్రహ్మణో దేహాంతరాను ప్రవేశస్య ప్రతిబింబభావ రూపస్య శ్రుతౌ దర్శనాదిత్యర్థః- పురశ్చక్రే ద్విపదః పురశ్చక్రే చతుష్పదః పురస్స పక్షీ భూత్వా పురః పురుష ఆవిశదితి శ్రుతిః- పురశ్శరీరాణి ద్విపాదయుక్తాని చతుష్పాదయుక్తానిచ చక్రే- కృత్వా పురశ్చక్షురాద్యభివ్యక్తేః పూర్వం స పురుష ఈశ్వరః పక్షీ లింగశరీరం తదభిమానీ భూత్వా పురశ్శరీరాణి సృష్టాన్యావిశదిత్యర్థః - తస్మాన్నిర్విశేషమేవ చైతన్యైకరసం బ్రహ్మేతి సిద్ధం॥

అవ॥ నను నిషేధశ్రుతిభి ర్బ్రహ్మనిర్విశేషం సిద్ధ్యతీతి యదుక్తం తదయుక్తం - తాభి ర్బ్రహ్మణోపి నిషిద్ధత్వాదిత్యాక్షేప సంగత్యాధికరణ మారభ్యతే॥

సూ॥ ౨౨॥ ప్రకృతైతావత్త్వంహి ప్రతిషేధతి తతో బ్రవీతి చ భూయః॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ తత్ర పూర్వపక్షే బ్రహ్మ సిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం- ద్వేవావ బ్రహ్మణో రూపే మూర్తం చైవా మూర్తంచేత్యుపక్రమ్య పంచభూతాత్మకం రూ

పద్వయం తేజోబన్నాత్మకం భూతత్రయం మూర్తం స్థూలావయవం ప్రత్యక్షం వాయ్వాకాశాత్మకం భూతద్వయం పరోక్ష మమూర్తమితి ద్వేధావిభజ్య తత్ర మూర్తస్య సూర్య శ్చక్షుర్గోళకం కార్యం సారః అమూర్తస్య సూర్యాంతర్వర్తి కరణాత్మకో హిరణ్యగర్భ శ్చక్షుర్గోళకే దక్షిణే చక్షూరూపేణ వర్తమాన స్సార ఇతి చోక్త్వా తస్య కరణాత్మకలింగశరీరరూపస్య హిరణ్యగర్భస్య పురుషశబ్దవాచ్యస్య వాసనామయాని స్వాప్నరూపాణి మాయామయాని దర్శయిత్వా రూపద్వయవతో బ్రహ్మణః స్వరూపం బోధయితుం ఇదమారభ్యతే- అథాత ఆదేశో నేతి నేతీతి నహ్యేతస్మాదితి నేత్యన్యత్పరమస్తి అథ నామధేయం సత్యస్య సత్యమితి ప్రాణావై సత్యం తేషామేష సత్యమితి ఉపక్రమే వావ శబ్ద ఏవకారార్థః- సపరికరరూపద్వయోపన్యాసానంతర్య మథశబ్దార్థః- రూపద్వయోపన్యాసస్య బ్రహ్మజ్ఞానహేతుత్వం బ్రహ్మణో వక్తవ్యత్వేన పరిశేషో వా అతశ్శబ్దార్థః ఇతి శబ్దేన బ్రహ్మణో రూపద్వయం సపరికరం యదుపన్యస్తం తత్పరామృశ్యతే ఇతిశబ్దేన పరామృష్టం నఞ్ వీప్సయా నిషిధ్యతే నేతి నేతీతి వీప్సయా విషయజాతస్య సర్వస్య నిషేధస్య విషయః ప్రత్యగాత్మా నిషేధావధిభూత ఇతి నిర్విచికిత్సం జ్ఞానం భవతి ఏవం నేతి నేతీతి బ్రహ్మోపదేశం కృత్వా నేతి నేతీత్యుపదేశస్య కోర్థ ఇత్యాకాంక్షాయాం తమేవోపదేశం నిర్వక్తి- నహ్యేతస్మాదితి- హియస్మా దేతస్మాన్నేతి నేత్యాదిష్టాద్బ్రహ్మణోన్య ద్వ్యతిరిక్తం నాస్తి- బ్రహ్మైవ తు పరమస్తి తస్మాన్నేతి నేతీత్యుచ్యత ఇతి నిర్వచన వాక్యస్యార్థః- యద్వా నేతినేతీతి యః ప్రపంచ నిషేధరూప ఆదేశః కృతః స ఏతస్మాదిత్యనేన పరామృశ్యతే తస్మాన్నేతి నేతి- ప్రపంచరూపా ద్బ్రహ్మోపదేశనాదన్యత్పర ముపదేశనం నహ్యస్తీత్యర్థః బ్రహ్మణో నామధేయ కథన వ్యాజేనాపి స్వరూపమాహ- అథేతి- నేతి నేతీతి నిషేధస్య బ్రహ్మవిషయత్వాభావసూచనార్థో థశబ్దః నామధేయమాహ- సత్యస్య సత్యమితి తద్వ్యాచష్టే శ్రుతిః ప్రాణా ఇతి ప్రాణశబ్దేన లింగశరీరముచ్యతే తస్య సత్యత్వం స్థూలశరీరాపేక్షయా స్థాయిత్వం ద్రష్టవ్యం- ఏష పరమాత్మా సత్యస్యాపి పరం సత్యమితి వస్తుగతిః అత్ర నేతినేతీతి నిషేధస్య కో వా విషయ ఇతి సంశయ్యతే- కిం ప్రపంచో బ్రహ్మేత్యుభయమపి నిషిధ్యతే- ఉతైకం తత్రాపి ప్రపంచో నిషిధ్యతే- ఉత బ్రహ్మేతి తత్ర నియామకాభావాత్ ఉభయమపి ప్రతిషిధ్యత ఇతి ప్రాప్తం- యద్వా నిరధిష్ఠాన నిషేధా యోగా దేకం బ్రహ్మైవ నిషిధ్యతే - ప్రపంచస్య ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వేన నిషేధాయోగాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః- బ్రహ్మణో యద్రూపద్వయం సపరికరం ప్రకృతం ప్రధానం ఏతావత్త్వమియత్తా పరిచ్ఛిన్నం తత్ప్రకృతైతావత్త్వం తదేవ ప్రతిషేధతి నేతినేతీత్యాది శ్రుతిః- ఇతిశబ్దస్య ప్రధానత్వేన ప్రకృత పరామర్శిత్వాత్- బ్రహ్మతు న ప్రధానత్వే

న ప్రకృతం ద్వేవావబ్రహ్మణో రూపేఇతి రూపద్వయాత్మక జగదుపసర్జనత్వే నైవోక్తత్వాత్ ఇతశ్చ బ్రహ్మణో న నిషేధః-యస్మాత్తతః ప్రపంచ నిషేధానంతరం భూయో బ్రహ్మ స్తీతి బ్రవీతి నహీత్యాది పరమ స్తీత్యంతం నిర్వచనవాక్యం తస్మాది త్యర్థః-బ్రహ్మణోపి నిషేధే కి మస్తీతి బ్రూయాదితిభావః-నిర్వచన వాక్యస్య ద్వితీయ వ్యాఖ్యాయాంతు తతః ప్రపంచ నిషేధస్య పరస్తా దథ నామధేయమిత్యాది వాక్యం బ్రహ్మ బ్రవీతి తతో నేతీత్యాది వాక్యేన నిషేధమాత్రం నజ్ఞేయం- కింతు తేన నిషేధేన భావరూపం బ్రహ్మ జిజ్ఞాసితవ్యమితి సూత్రభాగస్యార్థః- నచ ప్రపంచనిషేధే ప్రత్యక్షు విరోధః తస్య వ్యావహారిక ప్రామాణ్యాదిత్యవనవద్యం॥

అవ॥ నను యది బ్రహ్మాస్తి తర్హ్యుపలభ్యేత తత్రాహ॥

సూ॥ ౨౩॥ తదవ్యక్తమాహహి॥

వృ॥ తద్బ్రహ్మావ్యక్తం ప్రత్యతిరిక్త మానాగోచరంహి యతః- శ్రుతిరాహ న చక్షుషా గృహ్యతే నాపివాచా నాన్యైర్దేవైస్తపసా కర్మణావా స ఏష నేతి నేత్యాత్మా- అగృహ్యోనహి గృహ్యత ఇత్యాదినా బ్రహ్మణః ప్రత్యక్షాద్యగోచరత్వం అన్యైర్దేవై రింద్రియాంతరై రిత్యర్థః-నేతి నేతీతి య ఆత్మా వ్యాఖ్యాతః సఏషోఽగృహ్యః అగ్రాహ్యః యస్మా న్న గృహ్యతే గ్రహణాద్యయోగ్యఇత్యర్థః॥

అవ॥ తర్హి సర్వథా బ్రహ్మ గ్రహణాభావే మోక్షో నస్యాదిత్యా శంక్యాహ॥

సూ॥ ౨౪॥ అపిసంరాధనే ప్రత్యక్షానుమానాభ్యాం॥

వృ॥ అపిచైన మాత్మానం సంరాధనే సమాధ్యవస్థాయాం కృతార్థాః పశ్యంతీతి ప్రత్యక్షాను మానాభ్యాం శ్రుతిస్మృతిభ్యా మవగమ్యతే- తథాచ శ్రుతిః- పరాంచిఖాని వ్యతృణత్స్వయంభూ స్తస్మాత్పరాజ్ప పశ్యతినాంతరాత్మన్- కశ్చిద్ధీరః ప్రత్యగాత్మాన మైక్ష దావృత్తచక్షు రమృతత్వమిచ్ఛన్నితి- జ్ఞాన ప్రసాదేన విశుద్ధ సత్వస్తతస్తు తం పశ్యతే నిష్కలం ధ్యాయమానఇతి- స్వయంభూః పరమాత్మా ఖాని శ్రోత్రాద్యాత్మకాకాశోపలక్షితానీంద్రియాణి పరాంచి అనాత్మవిషయాణి వ్యతృణత్ హింసితవాన్-ఇంద్రియాణాం హింసా అనాత్మ విషయతయా సర్జనమేవ- తథాసర్జనే గమకమాహ- తస్మాదితి- నను య దీంద్రియైః పరాంచమేవార్థం పశ్యంతి నాత్మానం కథం తర్హ్యాత్మజ్ఞానం తత్రాహ-కశ్చిదితి- కశ్చిద్ధీరో వివేకీ ఆవృత్త చక్షుస్సంయతేంద్రియో మోక్షమిచ్ఛన్ ప్రత్యగాత్మానం సమాధౌ వీక్షితవానిత్యర్థః- జ్ఞానస్య కరణ వృత్తిత్వాత్ అంతఃకరణస్య ప్రసాదేన రాగాది రాహిత్యేన విశుద్ధసత్వః ప్రత్యక్ప్రవణాంతఃకరణః తతస్తు విశుద్ధసత్వత్వాద్ధేతోః తమాత్మానం నిష్కలం ని

రవయవం ధ్యాయమానః పశ్యతే సాక్షాత్కారోతీత్యర్థః-స్మృతిరపి- యంవినిద్రా
జితశ్వాసాః సంతుష్టాస్సంయతేంద్రియాః జ్యోతిః పశ్యంతి - యుంజానాః తస్మై
యోగాత్మనే నమఇతి- జితశ్వాసాః ప్రాణాయామపరాః యోగాత్మకత్వం ధ్యాన
త్మకయోగ గమ్యత్వం॥

అవ॥ నను జీవేశ్వరయోః ధ్యాతృధ్యేయభావాంగీకారే భేదః స్యాదిత్యాశంక్యాహ

సూ॥ ౨౫॥ ప్రకాశవచ్చావైశేష్యం ప్రకాశశ్చకర్మణ్యభ్యాసాత్॥

వృ॥ యథా సౌరప్రకాశోంగుళ్యాద్యుపాధౌ కర్మణి భిన్నఇవ వక్రఇవ భాతి
వస్తుతస్త్వేకరూపః తద్వత్ప్రకాశ ఆత్మాపి ధ్యానజ్ఞానాదౌ కర్మణ్యుపాధౌ భిన్న
ఇవభాతి-వస్తుతస్త్వవైశేష్య మేకరూపత్వమేవాత్మనః - కుతః- అభ్యాసాత్ - తత్త్వ
మసీత్యాద్యభేద శ్రుత్యభ్యాసాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౨౬॥ అతోఽనంతేన తథాహిలింగం॥

వృ॥ అతో భేదస్యౌపాధికత్వా ద్విద్యయా భేదంనిరస్య జీవోఽనంతేన పరమాత్మ
నా ఏకతాంగచ్ఛతి- తథాహి-లింగం అపూర్వార్థజ్ఞాపకం శ్రుతిజాతం బ్రహ్మైవసన్
బ్రహ్మాప్యేతీత్యాది॥

అవ॥ ఏవం జీవ బ్రహ్మణోః పారమార్థికాభేద ముక్త్వా స్వమతశుద్ధ్యర్థం భేద
భేదపక్ష ముపన్యస్యతి॥

సూ॥ ౨౭॥ ఉభయవ్యపదేశాత్త్వహికుండలవత్॥

వృ॥ ధ్యాతృధ్యేయభావాదినా భేదస్యాభేదస్యచ శ్రుతౌ వ్యపదేశాత్ జీవేశ్వ
యోః భేదాభేదౌ భవతః- తు శబ్దస్సిద్ధాంత వైషమ్యద్యోతనార్థః- అహి కుం
లవత్- అహి కుండల మహేస్సంస్థాన విశేషః- యథాఽహి కుండలయో రహిత్వే
నాభేదః కుండలత్వేనభేదః తద్వ దిత్యర్థః॥

అవ॥ ధర్మభేదేన భేదాభేదావితి పక్షముక్త్వా ఏకధర్మావచ్ఛేదేనైవ భేదాభేద
వితి పక్షమాహ॥

సూ॥ ౨౮॥ ప్రకాశాశ్రయవద్వా తేజస్త్వాత్॥

వృ॥ యథా ప్రకాశస్సౌర స్తదాశ్రయశ్చ సవితా తయో నాత్యంతచ్ఛేదః-
జస్త్వావిశేషాత్- తథాపి భిన్నత్వేన ప్రతీయతే- తథా చైకతేజస్త్వావచ్ఛేదేనైవ
మాణబలాత్ భేదాభేదౌ యథాతద్వచ్చ జీవేశ్వరయోః భేదాభేదా విత్యర్థః

అవ॥ నను భేదస్య పారమార్థికత్వే జ్ఞానాన్నివృత్తేరసంభవాన్మోక్షో నస్యాత్ ఏకావచ్ఛేదేన తయో రేకత్వాంగికారే లోకే విరోధకస్త్యైవ నస్యాదిత్యాదిదోషం పరమతే మత్వా సిద్ధాంతమాహ॥

సూ॥ ౨౯॥ పూర్వవద్వా॥

వృ॥ ప్రకాశవచ్చావైశేష్యమిత్యత్ర పూర్వం భేద ఔపాధికః అభేదః పారమార్థికఇతి యదుక్తం స ఏవ సిద్ధాంతోభ్యుపేయః॥

సూ॥ ౩౦॥ ప్రతిషేధాచ్చ॥

వృ॥ నాన్యోతోస్తి ద్రష్టేత్యాది శాస్త్రేణ పరమాత్మారిక్తస్య చేతనస్య నేతి నేతీత్యాది వాక్యైః ప్రపంచస్యచ ప్రతిషేధాత్ బ్రహ్మాద్వితీయ మిత్యయమేవ సిద్ధాంత ఇత్యర్థః- తస్మాచ్ఛ్రుతి బలాన్నిర్విశేష ఏకః పరమాత్మేతి సిద్ధం॥

అవ॥ నను నేతి నేతీతి బ్రహ్మాతిరిక్తం వస్తు నిషేధ్య మిత్యుక్తం తదయుక్తం- బ్రహ్మాణ స్సేతుత్వో న్మానాది వ్యపదేశేన వస్త్వంతర సత్త్వావగమాత్ ద్యుభ్వాద్యధికరణే సేతుత్వస్య గౌణత్వేన నీతత్వేపి ఉన్మానాదీనాం గతేరదర్శనాదిత్యాక్షిపతి॥

సూ॥ ౩౧॥ పరమతస్సేతూన్మాన సంబంధభేదవ్యపదేశేభ్యః॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ అత్ర పూర్వపక్షే పూర్వాధికరణ సిద్ధాంతాసిద్ధిః ఫలం- సిద్ధాంతేతు తత్సిద్ధిరితిబోధ్యం- అత్రబ్రహ్మాతిరిక్తం వస్త్వస్తి నవేతి సంశయే అస్తీత్యాహ- పరమితి- అతో బ్రహ్మణః పరం వస్త్వస్తి- అథయ ఆత్మాససేతురితి బ్రహ్మణ స్సేతుత్వవ్యపదేశాత్- తథాచ బ్రహ్మ స ద్వితీయం సేతుత్వాత్ దారుసేతువ దిత్యనుమాన ముక్తం- బ్రహ్మ చతుష్పాదితి శ్రుతా వున్మాన వ్యపదేశాత్ ఏతావదిదమితి పరిచ్ఛిన్నత్వ వ్యపదేశాత్ వైశ్య సమీపస్థ క్రయ సాధన ద్రోణాదివ త్సద్వితీయం బ్రహ్మేతి ఉన్మానశబ్దార్థః- చతస్రోదిశః ఏకః పాదః- పృథివ్యంతరిక్షం ద్యౌస్సముద్రఇతి ద్వితీయః పాదః- అగ్నిస్సూర్యశ్చంద్రమావి ద్యుదితి తృతీయః పాదః- చక్షుఃశ్రోత్రం ప్రాణో మనఇతి చతుర్థః పాదః- ఇతి శ్రుతా వుపాసనార్థం చతుష్పాద్బ్రహ్మేత్యుక్తమితి మంతవ్యం- సుషుప్తౌ ప్రాజ్ఞేనాత్మనా శారీర స్సంపరిష్వక్త ఇత్యాదినా బ్రహ్మణ స్సంబంధ వ్యపదేశా త్సంబంధత్వేన హేతునా ఘటాదివత్ సద్వితీయత్వమితి సంబంధశబ్దార్థః- ఆదిత్యే హిరణ్మయం పురుషమీశ్వరం వ్యపదిశ్య తతో భేదేనాక్షిపురుషస్య వ్యపదేశా త్పరమాత్మా సద్వితీయ ఇతి॥

అవ॥ ఏవం ప్రాప్తే సేతుత్వాదిహేతో రసిద్ధిమాహ॥

సూ॥ ౩౨॥ సామాన్యాత్తు॥

వృ॥ మృద్దార్వాదిమయే హి సేతుశబ్దో రూఢో నహి బ్రహ్మణి స్తాదృశం సేతుత్వమస్తి- కింతు యథా సేతు జలస్య వ్యవస్థాపకః ఏవం బ్రహ్మణోపి జగన్మర్యాదా వ్యవస్థాపకత్వేన ప్రసిద్ధసేతుసామ్యా త్సేతుత్వ వ్యపదేశ ఇత్యర్థః- తు శబ్దః పూర్వపక్ష నిరాసార్థః- ఏకవిజ్ఞానా త్సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞా విరోధ స్సర్వేషా మనుమానానాం బోధ్యః॥

అవ॥ ఉన్మాన వ్యపదేశోపి నముఖ్యఇతి ద్వితీయంహేతుమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి॥

సూ॥ ౩౩॥ బుద్ధ్యర్థః పాదవత్॥

వృ॥ బ్రహ్మ చతుష్పాదితి శ్రుతా వున్మాన వ్యపదేశో బుద్ధ్యర్థః ఉపాసనార్థః- నిర్విశేషస్య బుద్ధిస్థత్వాయోగా దుపాసనాద్వారా బుద్ధిస్థత్వాయోన్మాన వ్యపదేశః న ముఖ్య ఇత్యర్థః- పాదవత్- యథా బ్రహ్మ ప్రతీకస్య మనసో వాక్ప్రాణ చక్షుః శ్రోత్రాణ్యుపాసనార్థం పాదత్వేన వ్యపదిశ్యంతే తద్వ దిత్యర్థః॥

అవ॥ అవశిష్ట హేతుద్వయమప్యసిద్ధ్యా దూషయతి॥

సూ॥ ౩౪॥ స్థానవిశేషాత్ప్రకాశాదివత్॥

వృ॥ సుషుప్తౌ బ్రహ్మణో జీవేన ఘటస్య ఘటేనేవ నసంబంధః- కింతు స్థానవిశేషాత్- బుద్ధ్యా ద్యుపాధి విశేషాత్ ప్రాప్తస్య విశేష విజ్ఞాన స్యోపాధ్యుపశమా దుపశమే అభివ్యక్తోపాధిప్రయుక్త భేదాభావఏవ జీవ పరయో స్సుషుప్తౌ సంబంధఇతి వ్యపదిశ్యతే- అక్ష్యాదిత్యపురుషయో ర్భేదవ్యపదేశో ప్యక్ష్యాదిత్యరూప స్థానవిశేషాపేక్షయాభేద వ్యపదేశః- ప్రకాశాదివత్-యథా సౌరః ప్రకాశ ఆకాశోవా అంగుళియోగాత్ ఘట సూచీపాశా ద్యుపాధివిశేషా దసంబంధఇవ భిన్నఇవ భాతి ఉపాధి విగమేతు తదానీం సంబద్ధఇవాభిన్నఇవ వ్యపదిశ్యతే తద్వదిత్యర్థః- తస్మాజ్జీవపరయో స్సంబంధో భేద శ్చోపాధినిమిత్తో న స్వాభావికః॥

అవ॥ నను ముఖ్యఏవాస్తు తత్రాహ॥

సూ॥ ౩౫॥ ఉపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ న ముఖ్యసంబంధో జీవ పరయో స్సుషుప్తౌ సంభవతి - స్వమపీతో భవతీతి

స్వరూపస్యైవ సంబంధత్వ వ్యపదేశాత్ స్వరూపస్యచ సదాతనత్వా త్సుషుప్తౌ గౌణసంబంధత్వమేవ- ఏవం భేదోపి న ముఖ్యః శ్రుతిసహస్ర విరోధా ద్యుపపత్తి వశా న్నైమిత్తికఏవేత్యర్థః॥

అవ॥ ఏవం సేతుత్వాదీన్ హేతూన్ నిరాకృత్య బ్రహ్మణోఽ ద్వితీయత్వం హే త్వంతరేణాహ॥

సూ॥ ౩౬॥ తథాన్యప్రతిషేధాత్॥

వృ॥ యథా సేతుత్వాది హేతుభ్యో న వస్త్వంతర ప్రమా-తథా అహమేవాధస్తా దాత్మైవాధస్తా దిత్యాదివాక్యై రన్యస్య వస్తునః ప్రతిషేధా దద్వితీయమేవ బ్రహ్మే త్యర్థః॥

అవ॥ నను బ్రహ్మణోఽద్వితీయత్వే సర్వగతత్వం కథమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩౭॥ అనేన సర్వగతత్వ మాయామశబ్దాదిభ్యః॥

వృ॥ అనేన సేతుత్వాది వ్యపదేశ ముఖ్యత్వస్య వస్త్వంతరస్యచ ప్రతిషేధేన బ్రహ్మణః సర్వగతత్వం సిద్ధం- అప్రతిషేధే ప్రసిద్ధసేతువత్ బ్రహ్మణో సర్వగతత్వం ప్రసజ్యేత- సర్వగతత్వే మానమాహ - ఆయామేతి - ఆయామశబ్దో వ్యాపకత్వవాచకః-ఆకాశవ త్సర్వ గతశ్చ నిత్య ఇత్యాదిశబ్దః ఆదిశబ్దేన నిత్యః సర్వగతః స్థాణు రిత్యాదిరుక్తా- తస్మా దద్వితీయస్య బ్రహ్మణో అవిద్యకం సర్వమాదాయ శ్రుతి స్మృతిభ్యాం సర్వగతత్వ ముక్తం॥

అవ॥ నను బ్రహ్మా తిరిక్తస్య వస్తునో నిషేధే బ్రహ్మణో నిర్విశేషత్వేన కర్మ ఫల దాతృత్వం నస్యాదిత్యాక్షేపే వ్యావహారికం ఫల దాతృత్వ మవిరుద్ధమిత్యాహ॥

సూ॥ ౩౮॥ ఫలమత ఉపపత్తేః॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ పూర్వం నిర్విశేషం తత్పదలక్ష్యం బ్రహ్మోక్త మిదానీం తత్పదవాచ్యం విచార్యత ఇతి పాదసంగతిః - పూర్వపక్షే కర్మణఏవ ఫల దాతృత్వాత్ బ్రహ్మణోఽకించిత్కరత్వ సిద్ధిః ఫలం- సిద్ధాంతే ఈశ్వరస్య ఫలదాతృత్వ సిద్ధిరితి భేదః - కిం సర్వస్య జంతోః కర్మణఏవ ఫలం భవతి ఉతేశ్వరాదితి సందేహే అగ్రే పూర్వపక్షం నిరాకరిష్యన్ సిద్ధాంతమాహ- ఫలమితి- అతః పరమాత్మనః ఫలం సర్వస్య లోకస్య భవితు మర్హతి - క్షణికా త్కర్మణః ఫలాసంభవేన ఈశ్వరస్యైవ ఫల దాతృత్వోపపత్తే రిత్యర్థః॥

సూ॥ ౩౯॥ శ్రుతత్వాచ్చ॥

వృ॥ సవా ఏష మహా నజ ఆత్మా న్నాదో వసుదాన ఇతీశ్వరే ఫల హేతుత్వస్య శ్రుతత్వాచ్చేశ్వరః ఫల దా తేత్యర్థః - అన్న మాసమంతా త్ప్రాణిభ్యో దదా తీ త్యన్నాదః వసుదానో ధనదాతా॥

శంకతే॥

సూ॥ ౪౦॥ ధర్మంజైమినిరతఏవ॥

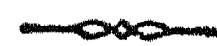
వృ॥ యతః శ్రుత్యుపపత్తిభ్యా మీశ్వరం ఫల దాతారం మన్యతే- సిద్ధాంతే అతఏవ శ్రుత్యుపపత్తిభ్యాం ధర్మం ఫల దాతారం జైమిని రాచార్యో మన్యతే- తథాహి స్వ ర్గకామో యజేతేతి- విధి విషయస్య యాగస్య స్వర్గసాధనత్వం శ్రుతం తన్ని ర్వాహాయ శ్రుతిప్రమాణకై రపూర్వాఖ్యో వ్యాపారో యాగస్యోత్తరావస్థా రూపః కల్పనీయఇతి యాగాది ధర్మఏవ ఫలదాతా ఈశ్వరస్య సర్వసాధారణస్య విచిత్ర ఫలదాతృత్వా నుపపత్తేరితి॥

సమాధత్తే॥

సూ॥ ౪౧॥ పూర్వంతుబాదరాయణో హేతు వ్యపదేశాత్॥

వృ॥ బాదరాయణస్త్వాచార్యః పూర్వోక్త మీశ్వరం ఫల దాతారం మన్యతే-తు రు క్తశంకా నిరాసకః- కర్మా పూర్వంవా స్వ స్వరూపస్య వినియోగ సాక్షాత్కార వదధిష్ఠితం భవితు మర్హతి అచేతనత్వా న్మృదాదివ దిత్యనుమానేన సంభావితేర్థే శ్రుతి స్మృతీ ప్రమాణయతి-హేతు వ్యపదేశాదితి- ఏష ఏవసాధు కర్మకారయతి అ న్నాదో వసుదానఇతి శ్రుత్యా- లభతేచ తతః కామాన్మయైవ విహితాన్ హితా నితి స్మృత్యాచేశ్వరస్య ధర్మాధర్మయోః తత్ఫలేచ హేతుత్వేన వ్యపదిష్టత్వాది త్యర్థః- తస్మాత్తత్తత్కర్మసాపేక్షాదీశ్వరాదేవ సర్వేషాం ఫలసిద్ధిరితిసిద్ధం॥

ఇతి ధర్మాభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
తృతీయస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

అస్మిన్ పాదే ష్టాధికరణాని ఏకచత్వారింశత్సూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ తృతీయస్యాధ్యాయస్య తృతీయః పాదః.

సర్వవేదాంతప్రత్యయాధికరణం.

అవ॥ ఏవం తత్పదలక్ష్యవాచ్యాత్మకం నిర్గుణ సగుణ బ్రహ్మజ్ఞేయం వ్యాఖ్యాతం-ఇదానీం తజ్జ్ఞానం కిం ప్రకారకమిత్యపేక్షాయాం తద్విచారాయపాదాంతరమారభ్యతే॥

సూ॥ ౧॥ సర్వవేదాంతప్రత్యయం చోదనాద్యవిశేషాత్॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వపాదే వాక్యార్థజ్ఞాన కారణీభూతత్వం పదార్థ నిరూపణం కృతం- అస్మిన్పాదే వాక్యార్థో నిర్ధార్యతఇతి అనయోః పాదయోః హేతు హేతుమద్భావ స్సంగతిః సగుణ విద్యాయా స్సత్వశుద్ధి ద్వారా వాక్యార్థ జ్ఞానోపయోగిత్వా త్తద్వాక్యార్థ చింతా క్రియతఇతి మంతవ్యం-తత్రతావ త్సగుణ బ్రహ్మప్రాణపంచాగ్న్యాది విషయేషూపాసనేషు భేదాభేద చింతాఽరభ్యతే- కిం ప్రతివేదాంతం ప్రాణోపాసనం పంచాగ్న్యుపాసన మిత్యేవం జాతీయకం ఉపాసనం భిద్యతి నవేతి సందేహే పూర్వపక్షే ఉపాసనానాం భేదాత్ ఏక వేదాంతోక్తోపాసన స్థగుణానాం వేదాంతాంతరోక్తోపాసనేఽనుపసంహారఇతి- సిద్ధాంతే ఉపాసనైక్యాత్ గుణోపసంహారే తదుపాసనాత్ సత్వశుద్ధిద్వారా వాక్యార్థజ్ఞానే ముక్తిరితి భవిష్యతి- ద్రవ్యదేవతే యథా యాగస్య రూపం తథా ఉపాసనస్యోపాస్యం రూపం తథాచ యథా ఆమిక్షావాజిన యాగయోః ద్రవ్యరూపభేదాద్భేదః ఏవముపాసనానాముపాస్యరూప భేదాద్భేదో న్యాయ్యః- తథాహి - క్వచి త్పంచాగ్ని విద్యాయాం షష్ఠోగ్ని రుపాస్యః శ్రూయతే- క్వచిత్తు శాఖాయాం పంచైవాగ్నయః ఇత్యేవం రూపేణ తత్రోపాసనే రూపభేదా వగమా దుపాసనం భిద్యతఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సర్వై ర్వేదాంతైః ప్రత్యయం ప్రతీయమానా న్యుపాసనాని న భిద్యంతే- కుతః- చోదనాద్య విశేషాత్- ఆదిపదేన కర్మ్మ భేద హేతుత్వే నోపన్యస్తా స్సంయోగ రూప

సమాఖ్యా గృహ్యంతే-చోదనా సంయోగరూప సమాఖ్యానా మవిశేషా దిత్యర్థః- యథా సర్వశాఖాస్వగ్నిహోత్రం జుహుయాదితి చోదనాయా అవిశేషాన్నిత్యాగ్నిహోత్ర మేకం- తథా య ఇహవై జ్యేష్ఠంచ శ్రేష్ఠంచ ప్రాణం వేదేత్యాది చోదనాయాః ఛందోగానాం వాజసనేయినాం చావిశిష్టత్వా దేకైవప్రాణవిద్యా సర్వేషాం శాఖినామితి గమ్యతే- యః ప్రాణోపాసకః సజ్యేష్ఠశ్చ శ్రేష్ఠశ్చ స్వానాం భవతీతి ఫలసంయోగస్య సర్వత్రా విశిష్టత్వాచ్చ న విద్యాయా భేదః జ్యేష్ఠత్వాది గుణక ప్రాణస్యోపాస్య రూపస్య సర్వత్రా విశిష్టత్వాచ్చ తథా ప్రాణ విద్యేతి సమాఖ్యాయా స్సర్వత్రా విశిష్టత్వాచ్చ విద్యైక్యమితి॥

సూ॥ ౨॥ భేదాన్నేతిచేన్నైకస్యామపి॥

వృ॥ నను వాజసనేయినః పంచాగ్ని విద్యాయాం షష్ఠం ప్రసిద్ధాగ్నిం ఉపాస్యత్వేనామనంతి- తస్య మృతస్య యజమానస్య ఋత్విగ్భి రరణ్యాంప్రాపితస్య ప్రసిద్ధాగ్నిరేవాగ్ని ర్భవతీతి- ఛందోగాస్తు పంచాగ్నిత్వేనైవా మనంతి నతు షష్ఠమగ్నిం తథా చరూపభేదా దామిక్షావాజిన యాగయో రివ శాఖాద్వయే పంచాగ్ని విద్యాయాః భేదో న్యాయ్య ఇత్యుక్తమితి చేత్-న-యత ఏకస్యామపి విద్యాయా మయం రూపభేద ఉపపద్యతే - తథాచ యే హి ద్యులోకాదయః పంచాగ్నయో వాజసనేయశాఖాయాముక్తాః తేఏవ ఛాందోగ్యే ప్రత్యభిజ్ఞాయంతే తథాచ న విద్యాభేదో యుక్తః నచ షష్ఠాగ్ని తద భావాభ్యాం భేదః- ఏకస్మిన్నేవాతి రాత్రే షోడశిగ్రహణ తద భావయోర్దర్శనాత్ యద్వా అనేక గుణ ప్రత్యభిజ్ఞానానురోధాచ్ఛాందోగ్యే షష్ఠాగ్నే రుపసంహారః కర్తవ్యః నచాగ్నిషు పంచత్వ సంఖ్యా శ్రవణ విరోధః తస్య స్వబుద్ధ్యా సంపాదితాగ్ని పరత్వాదితి భావః॥

అవ॥ ననుబ్రహ్మవిద్యా ప్రతిపాదక ముండకాధ్యయనే శిరస్యంగార పాత్ర ధారణరూప శిరోవ్రతం కర్తవ్యత్వేనోపదిశ్యతే- ఇతరోపనిష దధ్యయనకాలే శిరోవ్రతం నాపేక్ష్యతే- తథా ముండకస్థ విద్యాపేక్షయా ఇతరోపనిషన్నిష్ఠ విద్యాయాః భేదోయుక్తః- నహ్యేకైవ విద్యా శిరోవ్రతరూపధర్మ మపేక్షతే నాపేక్షతే చేతియుక్తం- అతో ధర్మభేదా ద్విద్యాభేద ఇత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౩॥ స్వాధ్యాయస్య తథాత్వే నహి సమాచారేధికారాచ్చసవవచ్చ తన్నియమః॥

వృ॥ స్వాధ్యాయస్యైవైష శిరోవ్రతాఖ్య ధర్మోంగం నవిద్యాయాః - కుతః- హి యతః తథాత్వేన స్వాధ్యాయాంగత్వేన సమాచారే వేద వ్రతోపదేశపరే గ్రంథే

[illegible]మపి వేదవ్రతత్వే నాథర్వణికా స్సమామనంతి-తథాచ యథా గోదాన రూ[illegible]వ్రతం వేదాధ్యయనాంగం- ఏవం శిరోవ్రతమపి ముండకాధ్యయనాంగమేవ-[illegible]క్త విద్యాంగమిత్యర్థః - అధికారాచ్చ నైత దచీర్ణవ్రతోఽధీత ఇత్య[illegible] దధికృత ముండక గ్రంథజాతపరా దేతచ్ఛబ్దాత్ చకారా దధీత ఇత్యధ్యయ[illegible], శిరోవ్రత మధ్యయన స్యైవాంగమిత్యర్థః- అననుష్ఠిత శిరోవ్రతః అకృ[illegible]స్య శిరోవ్రతస్య ముండకాధ్యయనే నియమ ఇత్యత్ర దృష్టాంతః- సవవచ్చే[illegible] సవాస్సప్తసౌర్యాదయః శతౌదనాంతాః శాఖాంతరోక్తత్రేతాగ్న్య[illegible] దథర్వణోక్తైకాగ్నిసంబంధా చ్చైకాగ్నినా మాథర్వణికానామేవ నియమ్యంతే- తద్వదేతై తచ్ఛబ్దా దధీత ఇతి శబ్దాచ్చ ముండకాధ్యయన ఏవ శిరోవ్రతస్య నియమ ఇత్యర్థః- తస్మా త్సర్వత్ర విద్యైక్యమితి॥

సూ॥ ౪॥ దర్శయతిచ॥

వృ॥ సర్వే వేదా యత్పదమామనంతీతి వాక్యం నిర్గుణస్య బ్రహ్మణో వేద్యస్య సర్వవేదాంతేష్వేకత్వేన తద్విద్యాయా స్సర్వత్రైకత్వం దర్శయతి-తథా వాజసనేయకే సగుణస్య బ్రహ్మణో వైశ్వానరస్య ప్రాదేశమాత్రత్వేన సంపాదితస్య ఛాందోగ్యే సిద్ధవదుపాదానం యస్త్వేతమేవం ప్రాదేశమాత్రం వైశ్వానరముపాస్త ఇతి- తదపి సర్వత్ర వైశ్వానర విద్యాయా ఏకత్వం దర్శయతి-తథాచ యథా సగుణస్య నిర్గుణస్యవా బ్రహ్మణ ఏకత్వేన సర్వత్ర శ్రూయమాణత్వాత్ తత్తద్విద్యాయా ఏకత్వం- తథా శత్రువిశేషరూపోక్థాదీనాం సర్వత్రశ్రూయమాణత్వా దిదమవగమ్యతే సర్వతోఽపి ప్రాస్త్యర్థం తేషాం శ్రవణమితి - తతశ్చోపాస్యోక్థాదీనామేకత్వా త్తదుపాసనానా మప్యైక్యమితి తత్సమభివ్యాహారా దితరేషా మప్యుపాసనానా మభేదసిద్ధిరిత్యర్థః॥

అవ॥ ఉపాసనైక్య విచారస్య ప్రయోజనమాహ॥

సూ॥ ౫॥ ఉపసంహారోఽర్థాభేదాద్విధిశేషవత్సమానేచ॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ సర్వత్ర ఉపాసనానామేకత్వేపి ఏకశాఖాస్థ విద్యాయాం కతిపయగుణయుక్తాయాం శాఖాంతరస్థాధికగుణానా ముపసంహారోఽస్తినవేతి సందేహే- యత్రయావంతో గుణాః శ్రుతాః తైరేవాకాంక్షా శాంతే నోపసంహార ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సమానే ఉపాసనే గుణోపసంహారో యుక్తః- కుతః-అర్థాఽభేదాత్- ఉపాస్య గుణైర్విశిష్టస్య ఉపాసన రూపార్థస్య సర్వశాఖా స్వభిన్నత్వాత్ నహ్యేకమేవోపాసనం గుణాంతర మపేక్షతే నాపేక్షతే చేతియుక్తం- విధిశేషవత్- యథాఽ

స్మిహైహాత్రస్య సర్వత్రైక్యాత్ తచ్ఛేషాణా ముపసంహారః తద్వదిత్యర్థః పూర్వపక్షే పూర్వాధికరణ ప్రయోజనస్య గుణోపసంహారస్యాసిద్ధిః ఫలం- తే తత్సిద్ధిరితిబోధ్యం- తస్మాచ్చోదనా ద్యవిశేషేణ హేతునాకృత స్యోపాస చారస్య సఫలత్వం సిద్ధం॥

అవ॥ ఇదానీం చోదనాద్యవిశేషస్య ఉపాసనైక్య సాధకత్వాపవాదార్థ

సూ॥ ౬॥ అన్యథాత్వం శబ్దాదితిచేన్నావిశేషాత్॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే- ఉద్గీథ బ్రాహ్మణే క్షేత్రజ్ఞస్య యాః తామసవృత్తయః తే అసురాః యాశ్చ సాత్త్విక వృత్తయః తే దేవాః తేషాం దేవాసురాణా మన్యోన్యం స్పర్థాయాం తామస వృత్త్యుద్భవే సాత్త్విక వృత్త్యనుద్భవః సాత్త్విక వృత్త్యుద్భవేచ తామస వృత్త్యనుద్భవ ఇత్యేవం రూపం శ్రావయిత్వా తత్ర దేవాః సామభక్తిరూపేణోద్గీథేనోద్గాతృకర్మణా అసురజయం కరిష్యామ ఇతి వాచం ఘ్రాణం చక్షుః శ్రోత్రం మనశ్చోచుః త్వమస్మాక మౌద్గాత్రం కర్మోద్గీథం కుర్వితి తేచ వాగాదయః తథేత్యుక్తవంతః కర్మణి ప్రవృత్తానుద్గాతౄనసురాః ఏభిరుద్గాతృభి దేవాః అస్మజ్జయం కరిష్యంతీతి బుద్ధ్వా తాడితవంతః తేచ వాగాదయః తాడితా ఇతివాగాదీన్నిందిత్వా ముఖ్యప్రాణ ముద్గాతృత్వేన శ్రావయతి - అథహేమం ముఖ్యం ప్రాణందేవా ఊచు స్త్వ ముద్గాతా భవేతి- స ప్రాణ స్తథా స్త్వి త్యుక్త్వా కర్మణి ప్రవృత్తః తంచోద్గాతారం ప్రాణం ప్రాప్య హంతుకామా అసురాః పాషాణంప్రాప్య వేగవాన్ లోష్ఠ ఇవ విశీర్ణా వ్యనశ్యన్నితి ప్రాణస్తుతిం కృత్వా ఉద్గీథకర్తారం ప్రాణముపాస్యం దర్శయతి- ఏవమేవ ఛాందోగ్యేపి శ్రూయతే- తద్ధదేవా ఉద్గీథమాజహ్రురనేనైనా నభిభవిష్యామ ఇతితత్ తత్ర పూర్వవత్ దేవాసుర స్పర్థాయాం దేవా ఉద్గీథో పలక్షిత మౌద్గాత్రం కర్మాహృతవంతోఽనేన కర్మణైనాన్ తామసవృత్తిలక్షణాన్ అసురాన్ అభిభవిష్యామ ఇత్యుపక్రమ్య పూర్వవదేవ వాగాదినిందాంకృత్వా అథహయఏవాయం ముఖ్యప్రాణః తముద్గీథ ముపాసాంచక్రిరే దేవాఇతి- సర్వత్ర వాగాదిశబ్దాః తదభిమాని దేవతా పరాబోధ్యాః- తత్ర సంశయః కిమనయోర్విద్యయోరభేదః ఉత భేద ఇతి- తత్ర పూర్వపక్షే గుణోపసంహారః ఫలం- సిద్ధాంతే విద్యయో ర్భేదాన్నోప సంహారఇతి భేదః చోదనాద్య విశేషాదిత్యత్ర సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్యమిత్యుక్తం- తథ్యాత్రాప్యుద్గీథ విద్యేతి సమాఖ్యాయా అవిశేషాద్విద్యైక్య మేవేతి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తం తదాక్షిపతి సిద్ధాంతీ- అన్యథాత్వంచ శబ్దాదితిచేదితి- ఛాందోగ్య బృహదారణ్యక వాక్యాభ్యాం ప్రాణస్యాన్యథాత్వం భిన్నాకారత్వం బృహదారణ్యకే ఉద్గీథ కర్తృత్వం ఛాందోగ్యే ఉ

[illegible]కమిత్యేవరూపం గమ్యతే తథాచ కర్తృ కర్మణో ర్భేదేన ఉపాస్యభే[illegible]ం విద్యైక్యం స్యాదితిచే న్నైషదోషః- నహ్యేతావతా విశేషేణ విద్యై[illegible]తి అవిశేషస్యాపి బహుతరస్య ప్రతీయమానత్వాత్- తథాహి- దేవా[illegible] మోపక్రమత్వ మసురాత్యయాభిప్రాయ ఉద్గీథోపన్యాసః వాగాది[illegible]న్నిందయా ముఖ్యప్రాణ వ్యపాశ్రయః తద్వీర్యా చ్చాసురవిధ్వంసన[illegible] నిదర్శన మిత్యేవం బహవోర్థాః ఉభయత్రాప్య విశిష్టాః ప్రతీయంతే [illegible]యకే చోద్గీథ సామానాధికరణ్యం ప్రాణస్య శ్రుతం- ఏషహ్యేవ ఉ[illegible]చ్ఛాందోగ్యవాక్యమపి లక్షణయా ఉద్గీథ కర్తృత్వేనైవ వ్యాఖ్యేయమితి విద్యైక్యం॥

అవ॥ ఇతిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౭॥ నవాప్రకరణభేదాత్పరోవరీయస్త్వాదివత్॥

వృ॥ నైవాత్ర విద్యైక్యం యుక్తం ప్రకరణభేదాత్ ఉపక్రమభేదాదిత్యర్థః - తథాహి - ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యోంకారా ద్యనేక వర్ణరూపావయవ విశిష్టస్య సామభక్తి విశేషస్యోద్గీథస్యావయవ భూత మోంకార ముపాస్య ముపక్రమ్య తస్యైవోంకారస్య పృథివ్యాదిభ్యః సారతమత్వాది గుణానుక్త్వా పునరుద్గీథావయవ మోంకార మనువర్త్య దేవాసురాఖ్యాయికా రూపేణ ప్రాణముద్గీథ ముపాసాం చక్రిరే దేవాఇత్యాహ-తత్రత్యో ద్గీథశబ్దేన ఉద్గీథావయవ ఓంకారఏవ స్వీకర్తవ్యః ఉపక్రమే ఉద్గీథ శబ్దేన తస్యైవోక్తత్వాత్ - అన్యథా ఉద్గీథ పదేన సకలసామ భక్తి గ్రహణే ఉద్గీథ కర్తృ లక్షణాయాం చోపక్రమోబాధ్యేత- తస్మాత్ తత్రోద్గీథావయవ ఓంకారే ప్రాణ ఉపాస్యః బృహదారణ్యకే తూద్గీథ కర్తా ప్రాణ ఉపాస్య ఇత్యనయో ర్విద్యయో ర్భేదఇతి పరోవరీయస్త్వాదితివత్ యథా ఉద్గీథోపాస్తిత్వ సామ్యేప్యేకత్రోద్గీథే పరమాత్మాధ్యాసేన ప్రాణాద్యపేక్షయా పరత్వ వరీయస్త్వాది గుణక ముపాసనం సఏష పరోవరీయా నుద్గీథఇత్యాదివాక్యవిహిత మక్ష్యాదిత్యపురుషగత హిరణ్యశ్మశ్రుత్వాది గుణవిశిష్టోద్గీథోపాసనా ద్భిద్యతే తద్వదిత్యర్థః॥

సూ ॥ ౮॥ సంజ్ఞాతశ్చేత్తదుక్తమస్తితుతదపి॥

వృ॥ నన్వూద్గీథవిద్యేతి సంజ్ఞాయా ఏకత్వాచ్ఛాఖాద్వయే విద్యైక్య మిత్యుక్తమితి చేత్ తత్రోత్తరముక్తం- నవాప్రకరణ భేదాదితి సూత్రే సంజ్ఞాకరణస్య పౌరుషేయత్వాన్న విద్యైక్య సంపాదకత్వమితి- కించ తత్సంజ్ఞైక్యత్వం పరోవరీయస్త్వా ద్యు

పాసనయో ర్భిన్నయోరప్యస్తి ఉద్గీథ విద్యేతి - సూత్రస్థాపిశబ్దేనాన్యోపి ... స్సూచ్యతే- యథాఏకస్మిన్ కాఠక గ్రంథే చోదితానాం భిన్నానాం కర్మణాం ... తశ్చైక సంజ్ఞత్వమస్తి అతః పౌరుషేయ సంజ్ఞైక్యం విద్యైక్యే అప్రయోజకమి... వః - తస్మాచ్ఛందోగ వాజసనేయిశాఖయోః ప్రకృతవిద్యయో ర్భేదఇతిసిద్ధం

అవ॥ నను ఓమిత్యేత దక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేత్యుపక్రమే ఉద్గీథ పద స్యోంకా ర పరత్వ నిర్ధారణేన సిద్ధాంతఃకృతః- తదయుక్తం- ఉపక్రమవాక్యస్యా న్యథాని యోజనాసంభవేన నిర్ధారణా యోగా దిత్యాక్షేపే సమాధత్తే।

సూ॥ ౯॥ వ్యాప్తేశ్చసమంజసం॥ అ॥ ౪॥

వృ ॥ ఓమిత్యేతదక్షర ముద్గీథమిత్యోంకారత్వో ద్గీథత్వయో స్సామానాధికర ణ్య ప్రతిభాసోస్తి సకిం నామ్ని బ్రహ్మ దృష్టివ దధ్యాసః ఉత యద్రజతం సా శు క్తిరితివ దపవాదః- కిం వా భూసురో బ్రాహ్మణఇతి వత్తుల్య ధర్మావభాసః ఆహో స్విన్నీల ముత్పలమితివ దుద్గీథోంకారయో ర్విశేషణ విశేష్యభావో వభాసత ఇతి సంశయః తత్ర పూర్వపక్షే నిర్ధారణే కారణాభావాత్ అనిర్ధారితార్థకమిద ముపక్రమవాక్య మప్రామాణ్యమితి తన్మూలకస్య పూర్వాధికరణ సిద్ధాంతస్యా సిద్ధిః ఫలం- సిద్ధాంతేతు ఓంకారస్య ప్రత్యృచం ప్రత్యనువాకం ప్రతిసామచాద్యంతేషు వ్యాప్తేః వ్యాపిత్వాత్ కోవా ఓంకార ఉపాస్య ఇత్యాకాంక్షాయాం ఉద్గీథా వయవత్వే నోంకారో విశేష్యతే- ఓమిత్యే తదక్షర ముద్గీథ ముపాసీతేతి తథాచోద్గీథమిత్యోంకారస్య విశేషణ మిత్యేవ సమంజసం ఉత్పలస్య నీలత్వమివ నత్వధ్యాసాది పక్షగ్రహణం యుక్త మిత్యుపక్రమవాక్యస్య నిర్ధారితార్థత్వా త్తన్మూలకస్య సిద్ధాంతస్య సిద్ధిరితిబోధ్యం-సూత్రేచ శబ్దేన అధ్యాసాది పక్షాణా మసంభవస్సూచితః- తథాహి- ఉద్గీథే ఓంకారస్య ఓంకారే వోద్గీథస్యాధ్యాసే నోపాస్యత్వే ఉత్తరత్ర విధీయమానాదోంకారే ప్రాణ దృష్టిరూపా దుపాసనాద్భిన్న మిద ముపాసనం వక్తవ్యం తథాచ పృథక్ఫల కల్పనా ప్రసంగః- సిద్ధాంతేతు ప్రాణాశ్రయ ఓంకారోత్ర విశిష్య సమర్ప్యత ఇతి నాయం దోషః నాపి ద్వితీయః పక్షః- ఓంకారోద్గీథయో రన్యతర జ్ఞానస్యాన్యతరజ్ఞాన బాధకత్వా దర్శనాత్ నాపి తృతీయః పక్షః - ఓంకారో ద్గీథ శబ్దయోః పర్యాయత్వా భావాదితి తస్మా త్పటైక దేశే దగ్ధే పటో దగ్ధఇత్యాదివత్ ఉద్గీథపదంస్వా వయవ మోంకారం లక్షయతీతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౦॥ సర్వాభేదాదన్యత్రేమే॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ వాజసనేయకే ఛాందోగ్యేచ ప్రాణసంవాదే ముఖ్యప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్య

గుణకస్యోపాస్యత్వముక్తం - వాక్చక్షుః శ్రోత్ర మనో రేతాంసి క్రమేణ వసిష్ఠత్వ ప్రతిష్ఠాత్వ సంపత్త్వాయతనత్వ జనిమత్త్వ రూప గుణ యుక్తాని సంకీర్త్యంతే వాగాదయః ప్రాణాధీన స్థితికత్వం స్వేషు నిశ్చిత్య స్వనిష్ఠాన్వసిష్ఠత్వాది గుణాన్ ప్రాణే సమర్పితవంత ఇత్యుక్తం వాచో వాహి వసిష్ఠత్వం వాగ్మినో లోకే సుఖేన వాసదర్శనాత్ చక్షుషః ప్రతిష్ఠాత్వం చక్షుష్మత స్సుఖేన పాదప్రతిష్ఠా దర్శనాత్ శ్రోత్రస్య సంపత్త్వం శ్రుతాత్మ నిర్ధారణేన పరమసంపత్తి దర్శనాత్ మనోహి భోగ్యాకారవృత్తి ద్వారా భోగ్యానామాయతనం పురుషాద్యాకారేణ పరిణమమానం రేతో జనిమదితిమంతవ్యం ఏవం కౌషీతక్యాది శాఖా స్వపి ప్రాణసంవాదేషు అథాతో నిశ్రేయసాదానం ఏతాహవై దేవతా అహంశ్రేయసే వివదమానా ఇత్యాదినా ప్రాణస్య శ్రైష్ఠ్యముక్తం వసిష్ఠత్వాది గుణాస్తు నోక్తాః నిశ్రేయసం శ్రైష్ఠ్యం తస్యాధానం నిర్ధారణం తద్విషోపాస్తేరయోగా త్తదారభ్యత ఇత్యాహ- అథేతి ఏతావాగా ద్యభిమానిన్యో దేవతాః అహం శ్రేయసే స్వకీయశ్రేష్ఠత్వాయేత్యర్థః-తత్ర కిం వసిష్ఠత్వాది గుణానాం క్వచిదుక్తానా మన్యత్రాపి సంహారో స్తి నవేతి సందేహే పూర్వ మోంకారస్య సమీపస్థగుణై రేవోపాస్యత్వ వదత్రాపి యత్ర యే గుణాః శ్రుతాః తైరేవోపాస్యత్వం ప్రాణస్యేతి నోపసంహారఇతి దృష్టాంతే న ప్రాప్తే బ్రూమః- అన్యత్ర వసిష్ఠత్వాది గుణానాం అశ్రవణస్థలే ఇమే వసిష్ఠత్వాదయోగుణా ఉపసంహర్తవ్యాః- కుతః- సర్వాభేదాత్ సర్వాసుశాఖాసుప్రాణోపాసనస్య ప్రాణసంవాదస్థస్యాభిన్నత్వాదిత్యర్థః - ఏకస్యామేవ విద్యాయాం వసిష్ఠత్వా ద్యపేక్షా తదభావయో ర్వ్యాహో ధాదితి భావః॥

అవ॥ నను ప్రాణస్య స విశేషత్వాత్ భవతు శాఖాంతరీయ గుణోప సంహారః బ్రహ్మణస్తు నిర్విశేషత్వే స్వ శాఖాగత ధర్మైరేవ జ్ఞానసంభవాత్ నాన్య శాఖా శ్రుతానామానందాదీనా ముపసంహారఇతి ప్రత్యుదాహరణే నాక్షిప్య సమాధత్తే॥

సూ॥ ౧౧॥ ఆనందాదయః ప్రధానస్య॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ నిర్గుణ బ్రహ్మ పరాసుశ్రుతిషు ఆనందస్వరూపత్వ విజ్ఞాన ఘనత్వా పరిచ్ఛిన్నత్వా ద్వితీయత్వా దయో ధర్మాః క్వచిత్క్వచి చ్ఛ్రూయంతే-తత్ర సంశయః కిం యత్ర ధర్మాః శ్రుతాస్తే ఏవ తత్ర జ్ఞేయాః ఉతసర్వేధర్మా స్సర్వత్రాపి సంహర్తవ్యాఇతి అత్ర పూర్వపక్షే కేషాంచి ద్ధర్మాణా మనుపసంహారా ద్యావత్తత్త్వ స్వరూప జ్ఞానాసిద్ధిః ఫలం- సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితిబోధ్యం తత్రానందాదీనాం నోపసంహార ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రధానస్య బ్రహ్మణ ఆనందస్వరూపత్వాదయో ధర్మా స్సర్వత్రాపి సంహర్తవ్యాః వేద్యైక్యేన విద్యైక్యాద్యాదితి పూర్వసూత్రోక్తహేతోరిత్యర్థః॥

అవ॥ నను తైత్తిరీయకే ఆనందమయం పరమాత్మానం ప్రస్తుత్య తస్య ప్రియమేవ శిరః మోదో దక్షిణః పక్షః ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః ఆనంద ఆత్మేతి ప్రియ శిరస్త్వా దయో ధర్మాః శ్రూయంతే తేషామప్యానంద స్వరూపత్వాది ధర్మాణామివ సర్వతోఽపసంహారః స్యాత్- బ్రహ్మధర్మత్వా విశేషాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౨॥ ప్రియశిరస్త్వాద్యప్రాప్తిరుపచయాపచయౌ హి భేదే॥

వృ॥ ప్రియశిరస్త్వాది ధర్మాణాం న సర్వత్ర ప్రాప్తిః హియతః ప్రియమోద ప్రమోదానందాః పరస్పరాపేక్షయా ఉపచితాపచితరూపాః ఉపచితాపచయ వంతౌ హి ధర్మౌ ధర్మిణిభేదే సత్యేవ స్వాభావికౌ భవతః బ్రహ్మణస్త్వ ద్వితీయత్వాన్నో పచితాపచిత ప్రియాది ధర్మ స్వభావత్వం అస్వభావ ధర్మాణాం బ్రహ్మజ్ఞానార్థం నోపసంహార ఇత్యర్థః- చందనజం సుఖం ప్రియం పుత్రప్రాప్తి జం మోదః స ఏవ ప్రకృష్టః ప్రమోదః సుఖ సామాన్యమానందఇతి తేషాం తారతమ్యం బోధ్యం- భగవద్భి స్సూత్రకారై రానందమయస్య బ్రహ్మత్వం ప్రియాదీనాం తద్ధర్మత్వంచ కృత్వేయం చింతాకృతా- తస్యాన్య త్ఫలం బోధ్యం- తథాహి వేద్యైక్యే విద్యైక్యాద్దానందాది ధర్మాణాం సర్వతోఽపి సంహారః సగుణ బ్రహ్మోపాసనేషు భిన్నేష్వపి వేద్యస్య సగుణస్య బ్రహ్మణ ఏకత్వేనోపాస నైక్యాపత్తౌ అన్యోన్యం గుణోపసంహారః స్యాదితి శంకా నిరాసః ఫలం-ఉపాసనానాం విధిపారతంత్ర్యాద్యత్ర యావద్గుణ విశిష్ట ముపాసనం విధీయతే తత్ర తావద్గుణ విశిష్టమేవ కర్తవ్యం తత్ఫలస్య తే నైవ సిద్ధే వస్తు పరతంత్ర నిర్గుణవిద్యా ఫలస్యా విద్యానివృత్తేర్యావ త్స్వరూపజ్ఞానమంతరేణాసంభవాత్ సర్వత్రానందాదిగుణానాముపసంహారఇతి శంకానిరాసప్రకారః॥

అవ॥ ఉపాస్య బ్రహ్మ ధర్మాణాం సర్వత్ర న ప్రాప్తి రిత్యుక్తం తదపేక్షయా జ్ఞేయధర్మాణాం ఆనందాదీనాం సర్వత్రప్రాప్తిరితి విశేషమాహ॥

సూ॥ ౧౩॥ ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్॥

వృ॥ ఉపాస్యధర్మాపేక్షయా ఇతరే త్వానందాదయో ధర్మాజ్ఞానైకఫలకాః సర్వతోఽప సంహ్రియంతే- అర్థస్య ప్రతిపాద్యస్య బ్రహ్మణ స్సామాన్యత ఏకత్వాదిత్యర్థః- ఉపసంహారంవినా యథావత్స్వరూప విషయక మహావాక్యార్థజ్ఞాన సాధ్యావిద్యా నివృత్తే రసంభవాదితిభావః॥

సూ॥ ౧౪॥ ఆధ్యానాయప్రయోజనాభావాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ కఠవల్లీషు పఠ్యంతే ఇంద్రియేభ్యః పరాహ్యర్థా ఇత్యారభ్య పురుషాన్నప

రం కించి త్సాకాష్ఠా సాపరాగతిరితి తత్రసంశయః కిమిమాని వాక్యాని భిన్నాని ఉతాత్మపరమేక మేవవాక్యమితి పూర్వపక్షే ఇంద్రియాదిపరత్వ విశిష్టస్యార్థాదేరుపాస్యస్య ప్రతివాక్యం భేదాద్విద్యాయాభేదః ఫలం సిద్ధాంతే నిర్విశేషాత్మ ప్రదర్శనపరమేక మేవ వాక్యమితి విద్యైక్యమేవఫలం- అతఏవ పూర్వోత్తర పక్షయో ర్విద్యాభేదాభేదయోః పర్యవసానాదస్యాధి కరణస్య పాదసంగతిః పూర్వం బ్రహ్మ సర్వరూపాణ్యా మానందాదీనా ముపసంహార్యాణాం బ్రహ్మజ్ఞానోపాయత్వం చింతితం- ఇదానీ మబ్రహ్మస్వరూపస్యా నుపసంహార్యస్యార్థాది పరత్వరూప ధర్మస్య బ్రహ్మజ్ఞానోపాయత్వ ముచ్యత ఇత్యేక ఫలకత్వ మవాంతరసంగతిః-తత్రేమాని వాక్యాని భిన్నానీతి ప్రాప్తే బ్రూమః-ఆధ్యానాయ ధ్యానసాధ్య సాక్షాత్కారాయ పురుష ఏవ అర్థాదిభ్యః సర్వేభ్యః పరత్వేన ప్రతిపాద్యత ఇత్యేకమేవవాక్యం నత్వింద్రియాది పరత్వేన అర్థాదయః ప్రతిపాద్యాః ప్రయోజనాభావాత్ న హీంద్రియపరత్వేనార్థజ్ఞానం స్వతః కించి త్ప్రయోజనం సాధయతి- అతః ప్రతిపాద్యవస్తు భేదాభావాన్న వాక్యభేదః పురుషజ్ఞానం ఫలహేతురితి తత్రైవోక్తం నిచాయ్య తం మృత్యుముఖా త్ప్రముచ్యత ఇతి॥

అవ॥ ఏవం వాక్యస్యాత్మపరత్వే ఫలవత్త్వం లింగ ముక్త్వా అపూర్వత్వమపి లింగమాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ ఆత్మశబ్దాచ్చ॥

వృ॥ ఏష సర్వేషు భూతేషు గూఢోత్మా న ప్రకాశతే దృశ్యతే త్వగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి- ప్రకృతపురుషే ఆత్మశబ్దాచ్చాత్మ పరమే వేదం వాక్యం తస్యాత్మనః శ్రుత్యామానాంతరా వేద్యత్వ రూపా పూర్వత్వ ప్రతిపాదనా దితిభావః॥

సూ॥ ౧౬॥ ఆత్మగృహీతిరితరవదుత్తరాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ ఐతరేయకే శ్రూయతే ఆత్మావా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్య త్కించన మిషత్స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకాన సృజతాం భో మరీచీ ర్మర మాపోదోంభః పరేణదివం ద్యౌః ప్రతిష్ఠాంతరిక్షం మరీచయః పృథివీ మరోయా అధస్తాత్తా ఆపఇతి- లోకానేవాహ అంభ ఇతి తద్వ్యాచష్టే- శ్రుతి రదోంభ ఇతి తదంభః యత్పరేణదివందివః పరస్తా ద్వర్తతే తస్యాచ పరస్తాత్తస్య ద్యౌః ప్రతిష్ఠా ఆశ్రయః సాప్యంభశ్శబ్ద వాచ్యా దివ మారభ్యో పరితనలోకా శ్చాంద్రమసై రంభోభిర్వ్యాప్తత్వా దంభ ఇత్యుచ్యంత ఇత్యర్థః- అంతరిక్ష లోకః సవిత్ర మరీచివ్యాప్త

త్వాన్మరీచయః స్థానభేదాపేక్షయా బహువచనం- ప్రియుందేస్మిన్ భూతానీతి పృథివీ లోకో మరః యాని పృథివ్యా అథస్తాత్తాన్యాపాంస్యబ్బహులానీతి తా ఆప ఇత్యర్థః- అత్ర సంశయః కిమాత్మపదేన హిరణ్యగర్భ ఉచ్యతే ఉత పరమాత్మేతి పూర్వపక్షే ఆత్మపదస్య పరమాత్మపరత్వాభావాత్తత్ప్రాప్తిమిత్యర్థః నానందాది ధర్మాణామత్రాపి సంహార ఇతి మంతవ్యం- తత్ర పూర్వం వాక్యభేదభియా అర్థాదీనాం పృథక్ప్రతిపాద్యత్వం నాస్తీత్యుక్తం- తథాహి ప్రజాపతే రేతః ధార్యం దేవా ఇత్యాది పూర్వవాక్యే హిరణ్యగర్భస్య ప్రకృతత్వాత్ స ఏవాత్మశబ్దే నోచ్యత ఇతి యుక్తం- అన్యథా వాక్యభేద ప్రసంగాదితి దృష్టాంత సంగత్యా ప్రాప్తే బ్రూమః- అస్మిన్ సృష్టివాక్యే ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గృహీతిః నాన్యస్య ఇతరవత్- యథా ఇతరేషు సృష్టివాక్యేషు ఆత్మన ఆకాశ స్సంభూత ఇత్యాదిషు ఆత్మశబ్దేన పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం తద్వదత్రాపి- కుతః- ఉత్తరాత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాంల్లోకానసృజతేతి ఈక్షణపూర్వక స్రష్టృత్వరూపోత్తర విశేషణాదిత్యర్థః-తచ్చ విశేషణం పరమాత్మన్యేవ ముఖ్యత్వేన శ్రుత్యంతరేషు అవగతమితి భావః॥

సూ॥ ౧౭॥ అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్॥

వృ॥ పూర్వవాక్యాది పర్యాలోచనయా ప్రజాపతావేవ వాక్యస్యాన్వయదర్శనాన్న పరమాత్మగ్రహణం యుక్తమితి చేత్ అత్రోచ్యతే- స్యాదవధారణాదితి అత్ర పరమాత్మన ఏవ గ్రహణం యుక్తం స్యాత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదితి సృష్టేః ప్రాగేకత్వావధారణస్య పరమాత్మన్యేవాంజసత్వాదిత్యర్థః - నచాస్మిన్వాక్యే లోకస్రష్టృత్వం శ్రూయమాణం హిరణ్యగర్భమేవ గమయతి - అన్యథా పరమాత్మగ్రహణే మహాభూత సృష్టిః శ్రూయేతేతి వాచ్యం- ఛాందోగ్యే తత్తేజో సృజతేతి తేజ ఆది సృష్టిశ్రవణేపి యథా ఆకాశవాయు సృష్ట్యుపసంహారః తద్వదత్రాపి మహాభూత సృష్టేరుపసంహారాత్ తస్మాదస్మిన్వాక్యే ఆత్మనః పరస్యైవ గ్రహణమితి సిద్ధం-సూత్రద్వయస్య పరా వ్యాఖ్యా-ఆత్మ గృహీతిరితరవదుత్తరాత్- బృహదారణ్యకే కతమ ఆత్మేతి ప్రశ్నే యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యంతర్జ్యోతిః పురుష ఇత్యాత్మశబ్దేనోపక్రమ్య తస్యైవాత్మనో సంగత్వాదిక ముక్త్వా సవా ఏష మహానజ ఆత్మేతి బ్రహ్మాత్మతా ముపసంహరతి- ఛాందోగ్యేతు సదేవసోమ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమేవా ద్వితీయమితి వినైవాత్మశబ్దం సన్మాత్ర ముపక్రమ్యాంతే స ఆత్మా తత్త్వమసీతి బ్రహ్మాత్మత్వ ముపసంహరతి- తత్ర సంశయః- కిమనయోర్వాక్యయోస్తుల్యార్థత్వం-ఉత భిన్నార్థత్వమితి పూర్వపక్షే అనయోర్వాక్యయో రుపక్రమ వైషమ్యాదర్థభేదేన విద్యయోర్భేదాన్నాన్యోన్య గుణోపసంహారః-కింతు బృహదారణ్యకే నిర్గుణ విద్యా ఛాందోగ్యే పర్యాప్తింత సత్తా సామాన్య బ్రహ్మాత్మోపాసనేతి ఫలం- సిద్ధాంతే

ఛాందోగ్యే సత్పదే నాత్మనఏవ గృహీతిః ఇతరవత్ - బృహదారణ్యకే ఆత్మపదే నాత్మగ్రహణవత్ - ఉత్తరాత్ తత్త్వమసీత్యుపసంహారబలాదిత్యుభయత్ర విద్యైక్యాత్ అస్త్వన్యోన్య గుణోపసంహారఇతి - పూర్వాధికరణే వాక్యైక్యబలాదథాదిపరత్వం పరిత్యజ్య విద్యైక్యముక్తం- తస్మిన్ ప్రకృతే ఉపక్రమభేదేన వాక్యభేదాద్విద్యైక్యం నస్యాదితి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః అస్యాధికరణస్యబోధ్యా॥ అన్వయాదితిచేత్స్యాదవధారణాత్॥ ననూపసంహారబలాత్ సత్పదే నాత్మగృహీతిరిత్యసంగతం ఉపసంహారస్యోపక్రమాన్వయాత్ ఉపక్రమ పరతంత్రత్వాదిత్యాక్షేపాంశార్థః- పరిహరతి-స్యాదవధారణాదితి- సత్పదేనాత్మన ఏవ గృహీతి ర్వ్యక్తాస్యాత్ సదేవేత్యద్వితీయత్వావధారణాత్ సత్తాసామాన్యస్యచ సద్వితీయత్వాత్ అద్వితీయత్వావధారణానుపపత్తే రిత్యర్థః - అయంభావః ఆరంభణాధికరణే బ్రహ్మాతిరిక్త వస్తుజాతస్య మిథ్యాత్వ సాధనాత్ ఆత్మాన్యస్య సత్పదార్థత్వానుపపత్తే స్సత్పదేనాత్మనఏవోపక్రమః సదుపక్రమస్య బ్రహ్మ సత్సామాన్యపరత్వ సందేహేపి తత్త్వమసీతి వాక్యశేషాత్ బ్రహ్మపరత్వ నిర్ణయః-నచశాఖాద్వయే ఆత్మసచ్ఛబ్దాభ్యాం జీవబ్రహ్మణోరుపక్రమాత్- వైషమ్యం ఉభయో ర్జీవైక్యేనావైషమ్యాదితి తస్మాదనయో ర్వాక్యయో రేకార్థత్వమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౮॥ కార్యాఖ్యానాదపూర్వం॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ వాజసనేయకే ప్రాణసంవాదే ప్రాణోవాగాదీన్ పప్రచ్ఛ - మమ కిమన్నం కిం వాసఇతి తే ప్రత్యూచుః- యదిదం కిం చాశ్వభ్య ఆక్రిమిభ్య ఆకీటపతంగేభ్యోన్నం తత్తేన్నం ఆపోవాసఇతి తదనంతరం శ్రూయతే - తద్విద్వాగ్ంసశ్శ్రోత్రియా అశిష్యంత ఆచామంత్యశిత్వాచాచామం త్యేతమేవ తదన మనగ్నం కుర్వంతో మన్యంతే- తస్మాదేవంవిదశిష్యన్నాచామేదశిత్వాచాచామే దేతమేవ తదనమనగ్నం కుర్వంతఇతి యస్మాత్ప్రాణస్యాపోవాసః తస్మాదిత్యస్మిన్నర్థే తచ్ఛబ్దః విద్వాంసః ప్రాణవిద్వాంసః శ్రోత్రియాః యథేష్టచేష్టాశూన్యాః భోజనాత్పూర్వోత్తరకాలయో రాచమనం కుర్వంతి తత్తేనాచమనసంబంధినా జలరూపవాససైతమేవాన్నం ప్రాణమనగ్నం ఆచ్ఛాదితం కుర్వంతో మన్యంతే చింతయంతి- పూర్వేజనాః తస్మాదిదానీంతనోపి ప్రాణవిదేవం కుర్యాదిత్యర్థః-ఛాందోగ్యేప్యేవమేవ శ్రూయతే-తస్మాద్వా ఏతదశిష్యంతః పురస్తాచ్చోపరిష్టాచ్చాద్భిః పరిదధతి తస్మాత్ప్రాణంప్రత్యాపోంవాసస్స్యాదిత్యర్థః- అన్నమశిష్యంతః ప్రాణవిద ఆచమనం కుర్వంత ఏతత్కుర్వంతి కి మేతత్ యద్భోజనాత్పూర్వ మూర్ధ్వం చాద్భిః ప్రాణం పరిదధతి ఆచ్ఛాదయంతీత్యర్థః - తత్రాచమనీయాస్వప్సు ప్రాణవాసస్త్వధ్యాన మాచమనంచ ప్ర

తీయతే- తతోఽభయవిధానే వాక్యభేదభయా దేకమేవ విధేయం తదేకం కిమాచమనం విధేయం ఉతవాసస్త్వధ్యానమితి సంశయః పూర్వపక్షే ప్రాణవిద్యాంగత్వేనాపూర్వస్యాచమనస్య విధేయత్వా త్తస్యాచమనస్యాన్యత్ర ప్రాణవిద్యాయా ముపసంహారః ఫలం- సిద్ధాంతే త్వనుపసంహార ఇతి మంతవ్యం- తత్ర సందిగ్ధ సముపక్రమస్య వాక్యశేషా న్నిర్ణయవ దాచామంతీతి వర్తమానాపదేశస్య విధిత్వ సందేహే అచామేదితి వాక్యశేషా ద్విధిత్వ నిర్ణయ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా ప్రాప్తే బ్రూమః- వాసస్త్వధ్యానమేవాపూర్వం ప్రాణవిద్యాంగత్వేన విధేయం- యథా ప్రాణవిద్యాంగత్వేన శ్వాది మర్యాదస్యాన్నస్య ప్రాణంప్రత్యన్నత్వేన ధ్యానం విధీయతే తద్వత్ నత్వాచమనమత్ర విధేయం- కుతః- కార్యాఖ్యానాత్- ద్విజో నిత్య ముపస్పృశేదిత్యాదినా స్మార్తవిధినా సకలానుష్ఠానాంగత్వేన శుద్ధ్యర్థం కార్యస్యాచమనస్య ప్రాణవిద్యాయామపి విధిప్రాప్తస్యాఖ్యానాత్ తదీయాస్వప్సు వాసస్త్వవిధానార్థ మనువాదాదిత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౯॥ సమానఏవంచాభేదాత్॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ వాజసనేయ శాఖాయా మగ్నిరహస్యే శాండిల్యవిద్యా శ్రుతా- తత్ర గుణాః శ్రూయంతే స ఆత్మాన ముపాసీత మనోమయం ప్రాణశరీరం భారూపమిత్యాదినా తస్యామేవ శాఖాయాం బృహదారణ్యకే పునశ్శ్రూయతే-శాండిల్యేన దృష్టా విద్యా మనోమయో యః పురుషో భాస్సత్య స్తస్మిన్నంతః హృదయే యథా వ్రీహిర్వాయవో వాస ఏష సర్వస్యేశానః సర్వస్యాధిపతిః సర్వమిదం ప్రశాస్తి యదిదం కించేతి భాః ప్రకాశాత్మకః సత్యః పరమార్థః తస్మి న్మనోమయ ప్రకృతిభూత మనశ్శబ్దేన ప్రస్తుతే హృదయే అంతః యథా వ్రీహ్యాదిః తథా తత్పరిమాణః పురుషోఽస్తి సఏష సర్వస్యేశాన ఇత్యాది గుణక ఇత్యర్థః- తత్ర సంశయః- కి మగ్నిరహస్య బృహదారణ్యకస్థయో రనయో ర్విద్యయో ర్భేదః ఉతైక్యమితి- పూర్వపక్షే విద్యయో ర్భేదాత్ గుణానుపసంహారః ఫలం-సిద్ధాంతే విద్యైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇతి బోధ్యం- పూర్వంప్రాప్తాచమనానువాదేన వాసస్త్వధ్యానం విధేయమిత్యుక్తం - ఇహతూక్తవాక్యయో రేకస్యానువాదకత్వం ఏకస్య విధాయకత్వ మిత్యత్ర నియామకాభావా దుభయోరపి స్వనికటస్థ గుణవిశిష్ట విద్యావిధాయకత్వమిత్యనయో ర్విద్యయో ర్భేదఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే బ్రూమః- యథా భిన్నాసు శాఖాసు విద్యైక్యం గుణోపసంహారశ్చ భవతి- ఏవం సమానే ఏకస్యామపి శాఖాయాం భవితుం యుక్తం- కుతః- అభేదాత్-ఉపాస్యస్య మనోమయత్వాది గుణకస్యోభయత్రాప్యభేదేన ప్రత్యభిజ్ఞానాదిత్యర్థః- యత్తు ఏకస్యానువాదకత్వ మేకస్య విధాయకత్వ మిత్యత్ర ని

యామకాభావఇతి- తన్న- అగ్నిరహస్యే బహూనాం గుణానాం శ్రవణేన తత్రైవ విద్యోత్పత్తి విధికల్పనాత్ బృహదారణ్యకేతు విద్యైక్య ప్రత్యభిజ్ఞానార్థం తత్రోక్త మనోమయత్వా ద్యల్పగుణానువాదేన సర్వేశానత్వాదయో గుణా విధీయంతఇతి నకించిద్బాధకం- తస్మా దుభయత్ర శాండిల్యవిద్యైక్యమితిసిద్ధం॥

సూ॥ ౨౦॥ సబంధాదేవ మన్యత్రాపి॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే సత్యం బ్రహ్మ హిరణ్యగర్భాఖ్యం సత్యం మహదిత్యుపక్రమ్య తద్యత్తత్సత్య మసౌ సఆదిత్యో యఏష ఏతస్మి న్మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణే ఽక్షన్పురుషఇతి తత్- తత్రైవం సతి యత్సత్యం హిరణ్యగర్భాఖ్యం సోఽసావాదిత్యఇత్యర్థః- కిం మండలమేవాదిత్యః నేత్యాహ - యఏషఇతి- అక్షణ్ అక్షిణి తస్య సత్యస్య స్థానభేదేనాదిత్య చాక్షుష పురుషాత్మనా వస్థానముక్త్వా ఆదిత్య పురుషస్య సత్యస్య భూరితి శిరః భువఇతి బాహూ స్వరితి ప్రతిష్ఠా పాదావితి వ్యాహృతిదేహత్వం సంపాద్య తస్యోపనిషదహరితి అహర్నామత్వముక్తం - తదనంతరం చాక్షుష పురుషస్య సత్యస్య పూర్వవత్ వ్యాహృతిదేహత్వం సంపాద్య తస్యోపనిషదహమి త్యహంకారనామత్వముక్తం - ఉపనిషచ్ఛబ్దేన దేవతాప్రకాశకం రహస్యం నామోచ్యతే - అహశ్శబ్దః ప్రకాశవాచీ అహం శబ్దః ప్రత్యగాత్మవాచీ తావహరహం శబ్దౌ క్రమేణాదిత్య చాక్షుషపురుషయో ర్నామనీఇతి స్థితిః - తత్ర సంశయః- కిమస్యాం సత్యవిద్యాయాం నామ్నో ర్వ్యవస్థయా ధ్యానం కర్తవ్యం- ఉత నామద్వయస్య పురుషద్వయే ప్యుపసంహారఇతి- పూర్వపక్షే ఉపసంహారః ఫలం సిద్ధాంతే త్వనుపసంహారఇతి- తత్ర దృష్టాంతసంగత్యా పూర్వపక్షయతి- సంబంధాదేవ మన్యత్రాపీతి- యథా శాండిల్యవిద్యాయాం ఏకశాఖాయాం విభాగేనాధీతాయాం ఏకవిద్యాత్వ సంబంధా దన్యోన్యం గుణోపసంహారః పూర్వముక్తః ఏవ మన్యత్రాపి సత్యవిద్యాయాం భవితుం యుక్తం-ఏకవిద్యాత్వ సంబంధాదిత్యర్థః॥

అవ॥ సమాధత్తే॥

సూ॥ ౨౧॥ నవావిశేషాత్॥

వృ॥ నైవ నామద్వయస్య పురుషద్వయే ఉపసంహారః విద్యైక్యేప్యక్ష్యాదిత్యరూపస్థానవిశేషాదిత్యర్థః- తథాహి- యఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషః తస్యాహరితి నామేత్యుక్తే తస్యేతి తచ్ఛబ్దేన ఆదిత్యమండలావచ్ఛిన్నస్యైవ పరామర్శాత్ తస్యైవాహర్నామత్వం యుక్తం- ఏవ మహంనామత్వం చాక్షుషపురుషస్యైవ చక్షూరూపస్థానవిశేషావచ్ఛిన్నస్యైవ తచ్ఛబ్దేన పరామర్శాదితి - తస్మాదనయో ర్నామ్నో ర్వ్యవస్థైవ॥

సూ॥ ౨౨॥ దర్శయతిచ॥

వృ॥ కించ విద్యాంతరే హిరణ్యశ్మశ్రు రిత్యాదినాదిత్యపురుషస్య రూపముక్త్వా తద్రూప మక్షిపురుషేతిదిశతి- తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపమితి అయమతిదేశః- ఇతరత్ర సత్యవిద్యాస్థలే స్థానభేదాత్ నోపసంహారఇతి దర్శయతి - అన్యథా స్థానభేదేపి గుణోపసంహారాంగీకారే అయ మతిదేశో నిరర్థకఏవ స్యాదితి తస్మా న్నామ్నోః వ్యవస్థేతిసిద్ధం॥

సూ॥ ౨౩॥ సంభృతిద్యువ్యాప్త్యపిచాతః॥ అ॥ ౧౨॥

వృ॥ పరిశిష్టోపదేశాత్మక ఖిలగ్రంథేషు శ్రూయతే - బ్రహ్మజ్యేష్ఠావీర్యాసంభృతాని బ్రహ్మాగ్రే జ్యేష్ఠం దివమాతతానేతి వీర్యా వీర్యాణి పరాక్రమ విశేషరూపాణి వియదాదీని బ్రహ్మైవ జ్యేష్ఠ మనన్యాపేక్షం కారణం యేషాంతాని బ్రహ్మజ్యేష్ఠాని లౌకికేశ్వర వీర్యాణాం బలవద్భి మర్ధ్యే భంగస్సంభవతి- బ్రహ్మవీర్యాణాం తు నైవమిత్యాహ- సంభృతానీతి-సర్వాధికేన బ్రహ్మణా నిర్విఘ్నం సమృద్ధానీత్యర్థః- తచ్చ జ్యేష్ఠం బ్రహ్మ అగ్రే ఇంద్రాది జన్మనః ప్రాగేవ దివం స్వర్గ మాతతాన వ్యాప్తవత్ నిత్యమేవ సర్వవ్యాపక మిత్యర్థః- ఏవం సంభృతి ద్యువ్యాప్త్యాదయో గుణాః బ్రహ్మణః శ్రూయంతే-తత్ర సంశయః- కిం తేషాం గుణానాం తదీయోపనిషద్విహిత శాండిల్యాది బ్రహ్మవిద్యాసూపసంహారః ఉత తద్గుణవిశిష్ట బ్రహ్మోపాసనం పృథగేవాత్ర విధీయత ఇతి తత్రోపసంహారఇతి ప్రాప్తే- పూర్వోక్త న్యాయ మతిదిశతి- సంభృతీతి- సంభృతిశ్చ ద్యువ్యాప్తిశ్చ సంభృతిద్యువ్యాప్తీ యథాస్థానభేదాత్ నామ్నోః వ్యవస్థా ఏవం సంభృత్యాదయోపి శాండిల్యవిద్యాసు నోపసంహ్రియంతే - అతఏవ స్థానభేదాదేవేత్యర్థః- శాండిల్యాది విద్యాసు హృదయాయతనత్వం బ్రహ్మణః శ్రుతం నైవమత్ర తస్మాత్సంభృత్యాది గుణవిశిష్ట మూపాసనాంతరమితి సిద్ధం-అస్యాతిదేశత్వా న్నపృథక్సంగత్యపేక్షా॥

సూ॥ ౨౪॥ పురుషవిద్యాయామివచేతరేషా మనామ్నాత్॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ అస్తి తాండినాం పైంగినాం రహస్యబ్రాహ్మణే పురుషవిద్యా- తత్ర పురుషో యజ్ఞత్వేన కల్పితః తదీయ మాయు స్త్రిధావిభజ్య సవనత్రయంకల్పితం- తస్య యాని చతుర్వింశతివర్షాణి తత్ప్రాతస్సవనం - తతః పరాణి చతుశ్చత్వారింశద్వర్షాణి మాధ్యందినం సవనం - తతః పరాణ్యష్టాచత్వారింశద్వర్షాణి తృతీయం సవనం- పురుషవిద్యావిదః షోడశోత్తరశతవర్ష జీవిత్వాదితి పిపాసాదికం దీక్షాత్వేన క

ల్పితం - తైత్తిరీయకేపి - తస్యైవం విదుషో యజ్ఞస్యాత్మా యజమానః శ్రద్ధా పత్నీ శరీర మిధ్మమిత్యాదినా పురుషయజ్ఞః శ్రూయతే-తత్ర సంశయః- కిమనయో ర్విద్యయో రన్యోన్యం గుణోపసంహారో స్తినవేతి- తత్ర పూర్వం యదుక్తం-సంభృత్యాదిగుణాః శాండిల్యాదివిద్యాసు నోపసంహ్రియంతఇతి- యుక్తంహి-తత్ అసాధారణ గుణ ప్రత్యభిజ్ఞానాభావాత్ ఇహతు మరణస్యావబృధత్వేన కల్పితస్య గుణస్యోభయత్ర సత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ గుణోపసంహారో యుక్తఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే బ్రూమః- నాన్యోన్యం గుణోపసంహారః ఉపాస్యరూపభేదాత్ తథాహాచార్యః పురుషవిద్యాయామివేతి తాండ్యాదిశాఖాస్థ పురుషవిద్యాయాం యథా గుణామ్నానం తథేతరేషాం తైత్తిరీయకాణాం పురుషవిద్యాయాం గుణామ్నానాభావాదిత్యర్థః-అత్ర పురుషఏవ యజ్ఞత్వేనోపాస్యః తైత్తిరీయకేతు విదుషః పురుషస్య ప్రసిద్ధో యో యజ్ఞః తస్య పురుషాత్మాదిషు యజమానత్వాది కల్పనయోపాస్యతా-ఏవం బహుతర ఉపాస్యభేదో దృశ్యతే- తద్భేదాచ్చ విద్యాభేదాన్నాన్యోన్యం గుణోపసంహారఇతి యదవబృథగుణస్యోభయత్ర సత్త్వాత్ ప్రత్యభిజ్ఞానమితి- తన్న-బహుగుణభేదే ఏకస్య ప్రత్యభిజ్ఞాపకత్వాభావాదితి కించ తైత్తిరీయకే పూర్వ మాత్మవిద్యాముపదిశ్య తచ్ఛేషత్వేన పురుషయజ్ఞఉపదిశ్యతే- తస్యైవం విదుషఇతి తత్సన్నిధౌ శ్రవణాత్ అన్యత్ర త్వాయుర్వృద్ధిఫలకః పురుషయజ్ఞః స్వతంత్రఇతి అనయో ర్భేదఏవ న్యాయ్యఇతి॥

సూ॥ ౨౫॥ వేధాద్యర్థభేదాత్॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ అస్త్యాథర్వణికానా ముపనిషదారంభే మంత్రపరనం సర్వం ప్రవిధ్య హృదయం ప్రవిధ్య ధమనీః ప్రవృజ్య శిరోభిప్రవృజ్య త్రిధా విభక్తఇత్యాది-తాండినాం దేవసవితః ప్రసువేత్యాది-శాట్యాయనినాం శ్వేతాశ్వో హరిత. నిలోసీత్యాది- తైత్తిరీయకాణాం శన్నోమిత్రఇత్యాది. వాజసనేయినాం తూపనిషదారంభే ప్రవర్గ్యబ్రాహ్మణం పఠ్యతే- దేవాహవై సత్రం నిషేదురిత్యాది కౌషితకానాం- అగ్నిష్టోమ బ్రాహ్మణం బ్రహ్మవా అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మైవ తదహర్బ్రహ్మణైవ తే బ్రహ్మోపయంతి తే మృతత్వ మాప్నువంతి యఏత దహరుపయంతీత్యాది- అయమర్థః- అభిచారకర్మ దేవతా మభిచారకర్తా ప్రార్థయతే-హేదేవతే మద్రిపోస్సర్వమంగం ప్రవిధ్య విదారయ హృదయంచ విదారయ- ధమనీ స్సిరాః ప్రవృజ్య ఛింది శిరశ్చాభితో ఛింది ఏవం మద్రిపు స్త్రిధావిభక్తో విశ్లిష్టో భవత్విత్యర్థః- హరిత ఇంద్రనీలః తద్వన్నీలోసీతీంద్ర స్సంబోధ్యతే-మిత్ర స్సూర్యః శం సుఖకరో భూయాదితి విద్యార్థాన్యశాస్తే- అగ్నిష్టోమో బ్రహ్మ స యస్మిన్నహని క్రియతే తదహరపి బ్రహ్మ తతో యఏత దహ

రుపయంతి అహానిర్వర్త్యాం కర్మభిస్త్వంతే తే బ్రహ్మణైవ సాధనేన బ్రహ్మోపముపయంతి తే క్రమేణామృతత్వం ముక్తి మాప్నువంతీత్యర్థః- తత్ర సంశయః కిం మే సర్వం ప్రవిధ్యేత్యాదయో మంత్రాః ప్రవర్గ్యాదీనిచ కర్మాణి తత్తదుపనిషక్త విద్యాసూపసంహ్రియేరన్న వేతి- తత్ర పూర్వం యథా పురుషయజ్ఞస్యాత్మవిద్యాసన్నిధానాత్ తచ్ఛేషత్వం తథా మంత్రాణాం కర్మణాం చ తత్తద్విద్యాసన్నిధానాత్తత్తచ్ఛేషత్వే నోపసంహారోస్తీతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- నైషా ముపసంహారో విద్యాసు కుతః- వేధాద్యర్థభేదాత్- సర్వం ప్రవిధ్యేత్యాది మంత్రప్రకాశితానాం వేధాదీనా మర్థానా మభిచారకర్మాది సమవేతానాం భేదాత్ విద్యాస్వసమవేతత్వాదిత్యర్థః- తథా చాభిచారకర్మాది సమవేతార్థ ప్రకాశన సామర్థ్య లక్షణ లింగం- సన్నిధిం దుర్బలం తిరస్కృత్య మంత్రాణా మభిచారాది కర్మాంగత్వం సంపాదయతీతి నవిద్యాశేషత్వం ప్రవర్గ్యాది కర్మణాం సన్నిధే బలీయసా శ్రుత్యాదినా జ్యోతిష్టోమాదౌ వినియుక్తానాం న విద్యాశేషత్వమితి భావః॥

సూ॥ ౨౬॥ హానౌతూపాయనశబ్దశేషత్వా త్కుశాచ్ఛంద స్తుత్యుపగానవత్తదుక్తం॥ అ॥ ౧౫॥

వృ॥ తాండినాం రహస్యే శ్రూయతే- అశ్వఇవ రోమాణి విధూయ పాపం చంద్ర ఇవ రాహోర్ముఖాత్ప్రముచ్య ధూత్వా శరీర మకృతం కృతాత్మా బ్రహ్మలోకమభిసంభవామీతి- తత్రైవాథర్వణశ్రుతిః- యథా నద్య స్స్యందమానా స్సముద్రేస్తం గచ్ఛంతి నామరూపే విహాయ తథా విద్వా న్పుణ్యపాపే విధూయ నిరంజనః పరమ సామ్య ముపైతీతి- యథాశ్వో జీర్ణాని రోమాణి రజోభిస్సహ త్యక్త్వా స్వచ్ఛో భవతి ఏవ మహమపి సర్వం పాపం విధూయ నిర్మలస్సన్- యథా చంద్రో రాహోర్ముఖాత్ ప్రముచ్య భాస్వరో భవ త్యేవమకృతం ప్రవాహరూపేణానాదిసిద్ధం ధూత్వా త్యక్త్వా అతిస్వచ్ఛస్సన్ కృతాత్మా కృతకృత్యో బ్రహ్మాత్మకం లోక మభిసంభవామి ఆభిముఖ్యేన ప్రత్యక్త్వేన ప్రాప్నోమీత్యర్థః- తథా శాట్యాయనినః పఠంతి- స్యపుత్రాదాయముపయంతి సుహృదః సాధుకృత్యాం ద్విషంతః పాపకృత్యామితి స్యమృతస్య విదుష ఇత్యర్థః- తత్రైవ కౌషీతకినః పఠంతి- తత్సుకృత దుష్కృతే విధునుతే తస్య ప్రియా జ్ఞాతయ స్సుకృతముపయంతి అప్రియా దుష్కృతమితి- తత్ తే విద్యాబలేన విద్వాన్ సుకృత దుష్కృతే విధూనుతే త్యజతే త్యక్తయో స్తయో ర్ద్వయోగమాహ- తస్యేతి- తస్మా దుపాసకో నద్వేష్య ఇతి శ్రుతితాత్పర్యం- తత్ర శాట్యాయనిశ్రుతౌ ఉపాదానమాత్రం పుణ్యపాపయోః శ్రుతం తచ్చ విదుష స్త్యాగం వినా సంభవతీతి పుణ్యపాపత్యాగ ఆక్షిప్యతే- యత్రతు తాండ్యాథర్వణ వాక్యద్వయే

ణ్యపాప త్యాగమాత్రం శ్రుతం- తత్ర కిం త్యక్తయోః ఉపాదాన మన్యత్ర శ్రుతం అ
తో౽పసంహ్రియతే నవేతి సందిహ్యతే-పూర్వపక్షే విద్యాయాః స్తుతిప్రకర్షాసిద్ధిః ఫ
లం-సిద్ధాంతేతూపాదానస్యాతో౽పసంహారా ద్విద్యాస్తుతిప్రకర్ష సిద్ధిః-ఉపాసక కృత
విద్యాస్తుత్యర్థం హి-శ్రుతా వుపాసకః పుణ్యపాపే త్యజతి తేచాన్యై రుపాదీయేతే ఇ
త్యుచ్యతే-సాచ స్తుతి స్సతా గుణేన తథాచోపాస్య గుణోపసంహారప్రసంగేన స్తుత్య
ర్థంగుణోపసంహారో విచార్యఇతి ప్రాసంగికీ పాదసంగతిః-తత్ర యథాపూర్వం వి
ద్యాసన్నిధౌ శ్రుతస్యాపి మంత్రాదే ర్విద్యాయా మసామర్థ్యా దనుపసంహార ఉక్తః-
ఏవంక్వచిత్కౌషీతకీరహస్యే హానసన్నిధౌ శ్రుతస్యాప్యుపాయనస్యోపాదాన మంత
రేణాపి తూష్ణీం హానసంభవేన హానస్యోపాదానోపపాదన సామర్థ్యాభావా న్నో
పసంహారఇతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః-తుః కైవల్యవాచీ తథాచ కేవలహానౌ శ్రు
తాయాం సత్యాం తతో౽పాదానం ఉపసంహర్తవ్యం- కుతః- ఉపాయన శబ్దశేష
త్వాత్- అశ్వరోమ విధూనన దృష్టాంతేనోక్తస్య పుణ్యపాపహానస్య నాశత్వాభావా
త్ తేన విధూతయోః పుణ్యపాపయో రన్యత్రావస్థానరూపోపాయన సాపేక్షత్వా
దుపాయనం క్వచిదపి హానసన్నిధౌ శ్రూయమాణం కేవల హానశ్రవణే ఆయాతి-
పుణ్యపాపహానే నాపేక్షితస్యోపాదానాత్మక స్యోపాయనస్య తద్ధానశేషత్వాదిత్య
ర్థః- ఉపాదానంచ ఫలతో ద్రష్టవ్యం అమూర్తయోః పుణ్యపాపయోః అన్యత్ర
సంచారాత్మకోపాదానస్య ముఖ్యస్యాయోగాత్ సూత్రే శబ్దశబ్దేన హానా వుపా
యనోపసంహారస్య స్తుత్యర్థత్వం సూచితమితి బోధ్యం - శాఖాంతరస్థో విశేషః శా
ఖాంతరేప్యపేక్షిత ఉపసంహరణీయ ఇత్యత్ర దృష్టాంతమాహ- కుశాచ్ఛందేత్యాది
నా- తత్ర కుశా దృష్టాంతో యథా- కుశా వానస్పత్యా స్థేత్యావౌ భాల్లవీనాం శ్రు
తా హేకుశా స్సమి ద్రూపాః యూయం వానస్పత్యాస్థ మాం యజమానం రక్షతే
తి యజమానప్రార్థనే వనస్పతియోగిత్వేన సామాన్య సముచ్ఛ్రవణే ఔదుంబ
రాఇతి శాఖాంతరీయో విశేష ఆశ్రితః - ఔదుంబరాః కుశాఇతి ఛందోదృష్టాంతో
యథా-ఛందోభిః స్తువత ఇత్యత్ర దేవాసురఛందసా మవిశేషేణ పౌర్వాపర్యప్రసం
గే దేవఛందాంసి పూర్వాణీతి పైంగిశ్రుత్యానిర్ణయః - స్తుతిదృష్టాంతో యథా షో
డశినః పాత్రవిశేషస్య గ్రహణే అంగభూతం స్తోత్రం కదాకర్తవ్యమిత్యాకాంక్షా
యాం ఛందోగానాం కాలవిశేషప్రాప్తౌ సమయాధ్యుషితే సూర్యే షోడశినస్తోత్ర
ముపాకరోతీతి తైత్తిరీయకవాక్యాత్కాలనిర్ణయో భవతి- ఏవం భూతాయా ఆర్చానాం
శ్రుతేర్వా కాలవిశేషధీరితి-ఉపగానదృష్టాంతో యథా- ఋత్విజ ఉపగాయంతీతి సా
మాన్యవాక్యం శాఖాంతరీయం నాధ్వర్యు రుపగాయతీతి విశేషమపేక్ష్యాధ్వర్యు వర్జి
తా ఋత్విజ ఉపగాయంతీత్యేతదర్థ-పరతయా నిశ్చీయతఇతి- తథాచ- యథా కు

శాదిషు శ్రుత్యంతరగత విశేషాన్వయః తథా హానా వుపాయనాన్వయ ఇత్యర్థః-కు
శాది సామాన్యశ్రవణం శాఖాంతరీయ విశేషసాపేక్షమిత్యంగీక ర్తవ్యం- నిరపేక్షత్వే
అష్టదోష దుష్టవికల్పః స్యాత్ - ఇదంచ సామాన్యవాక్యస్య విశేషవిషయత్వం జైమి
నేరపి సమ్మతమిత్యాహ-తదుక్తమితి-పూర్వమీమాంసాయాం జైమినినా తదుక్తమిత్య
ర్థః- అథవా ఉదాహృత శ్రుతిష్వేవ కిం పుణ్యాపాపయో ర్విధూననం హానమభిప్రే
తం ఉత తయోః ఫలత శ్చాలనమితి విశయే ఫలత శ్చాలనమేవేతి న పురుషాంతరే
తయోః ఫలహేతుత్వమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- హానావేవాయం విధూనన శబ్దో వర్తిత
తు మర్హతి- కుతః- ఉపాయనశబ్దశేషత్వాత్- ఉపాయనశబ్దసన్నిధౌ విధూననశబ్దస్య
శ్రుతత్వాదిత్యర్థః ఉపాదానాత్మకోపాయనస్య హానంవినా అసంభవాత్ విధూనన
శబ్దేన ధూఞ్ కంపనఇతి ధాతుజన్యత్వేన చలనవాచకేనాపి హానమేవ లక్ష్యమితి భా
వః-నమూపాయనశబ్దసన్నిధౌ శ్రూయమాణ విధూననశబ్దస్య హానలక్షకత్వేపి కేవ
విధూననశబ్దస్య నహానలక్షకత్వమితి శంకాం నిరాకరోతి-యథా కుశాదిస్థలే శాఖా
తరీయ విశేషశబ్దశ్రవణం నిర్ణాయకం తథేహాపి క్వచి ద్విధూనన సన్నిధౌ శ్రూ
యమాణ ముపాయనం సర్వత్ర విధూననస్య నిర్ణాయకమిత్యర్థః - తదుక్తమితిపూర్వ
వద్వ్యాఖ్యేయం॥

సూ॥ ౨౭॥ సాంపరాయేతర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే॥ అ॥ ౧౮॥

వృ॥ పూర్వం విద్యాయాః కర్మహానిహేతుత్వం కృత్వా కేవల హానశ్రవణే ఉపా
యనస్యోపసంహారఉక్తః-ఇదానీం విద్యాయాః కర్మహాని హేతుత్వం నాస్తీత్యాక్షేప
త్సంగతిః- పర్యంకస్థ బ్రహ్మోపాసకస్య దేహత్యాగానంతరం దేవమార్గేణ బ్రహ్మ
లోకం ప్రతి పర్యంకస్థ బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థం గచ్ఛతో మార్గమధ్యే విరజానదీ
రణానంతరం కర్మహానిః శ్రూయతే-విరజానదీం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృత దుష్కృ
విధూనుతఇతి- తత్రసంశయః కిం విరజానదీతరణానంతరం కర్మహానిః ఉత దేహత్యా
గాత్ ప్రాక్కాలఇతి. పూర్వపక్షే మరణ ప్రాక్కాలీన విద్యాం వినా నదీతరణస్యై
వ కర్మహాని హేతుత్వమితి విద్యాయాః కర్మహానిహేతుత్వాసిద్ధిః- ఫలం సిద్ధాంతే
ద్యాసామర్థ్యా జ్జీవతఏవ కర్మహానిరితి తత్సిద్ధిరితి భేదః తత్ర తత్సుకృతేత్యత్ర తే
న తదితి సర్వనామ్నా తస్మాదర్థకత్వేన హేతుత్వవాచినా నదీతరణస్యైవావ్య
హితస్య కర్మహాని హేతుత్వమితి గమ్యతే-తథాచ నదీతరణానంతరమేవ కర్మహానిరి
ప్రాప్తే బ్రూమః- సాంపరాయే పరలోకసాధనీభూత విద్యాకాలఏవ కర్మహానిరు
క్తా- కుతః- తర్తవ్యాభావాత్- నదీతరణానంతరం పుణ్యపాపకర్మణా తర్తవ్య
ఫలస్యాభావాదిత్యర్థః- అత్రాయం వికల్పః కిం నదీతరణానంతరం కర్మణా తర్త

ఫల సత్త్వా త్తావత్పర్యంత మక్షీణత్వం కర్మణ ఉచ్యతే - ఉత నదీతరణం వినా క ర్మక్షయహేతో రభావా ద్వా ఆద్యే సూత్రే శైషోక్తో హేతుర్బోధ్యః - ద్వితీయ స్త్వసిద్ధః-కర్మక్షయహేతో ర్విద్యాయాః సత్త్వాత్ కర్మక్షయం వినా నదీతరణానుప పత్తేశ్చ- నచ సర్వనామ్నా నదీతరణస్య హేతుత్వ ప్రతీతిర్యుక్తా- సర్వనామ్నః ప్రా ధాన్యేన ప్రకృత విద్యాపరామర్శిత్వాదితి - తస్మా త్పూర్వంజాత ఏవకర్మక్షయో న దీతరణానంతరం పర్యతఇతి మంతవ్యం. త థా హ్యేకేశాఖిన స్తాండ్యాదయో జీవద్ద శాయా మేవ కర్మక్షయ మశ్వఇవ రోమాణీత్యాదావధీయతే. అతశ్చ జీవతఏవ వి ద్యాసామర్థ్యా త్కర్మక్షయఇతి॥

అవ॥ నను కర్మక్షయస్య విద్యాఫలత్వే బ్రహ్మప్రాప్తేరివ దేహత్యాగో త్తరకాలీ నత్వం స్యా దతఆహ॥

సూ॥ ౨౮॥ ఛందతఉభయావిరోధాత్॥

వృ॥ ఛందతః స్వేచ్ఛయా విద్యానుష్ఠానం జీవతఏవేతి తద్ధేతుకః కర్మక్షయోపి జీవ తఏవ యుక్తః- సతి హేతౌ కార్యవిలంబాయోగాత్- ఏవంసతి విద్యాకర్మక్షయ యో ర్నిమిత్త నైమిత్తిక భావే తాండ్యాది శ్రుత్యో రుభయో రవిరోధో భవతీత్య ర్థః-బ్రహ్మప్రాప్తే ర్దేహత్యాగం వినా నుపపత్తేః ప్రకృతే చానుపపత్త్యభావా త్ జీవతఏవ కర్మక్షయఇతి భావః తస్మా ద్విద్యాఫలత్వం కర్మక్షయస్యేతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం ప్రసంగాగతం విద్యోదయానంతర మేవ కర్మహానమితి నిరూప్య య థా హానసన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రూయమాణ ముపాయనం సర్వత్రోపసంహ్రియతే-తథా హానసన్నిధౌ క్వచిచ్ఛ్రూయమాణో దేవయానః పంథాః- ఉపసంహర్తవ్యఇతి దృ ష్టాంతేన ప్రాప్తేబ్రూమః॥

సూ॥ ౨౯॥ గతేరర్థవత్త్వముభయథాఽన్యథాహి విరోధః॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ కర్మహానిసన్నిధౌ క్వచిద్దేవయానః పంథాః శ్రుతః క్వచిన్నశ్రుతో నిర్గు ణవిద్యాస్థలే తత్ర కిం దేవయానోపసంహారోస్తి నవేతి- సందేహే అస్తీతి ప్రాప్తే బ్రూమః- గతే ర్దేవయానస్యార్థవత్త్వం ఉభయథా విభాగేన భవితుమర్హతి క్వచి త్సగుణవిద్యాయాం దేవయానమార్గోస్తి క్వచిన్నిర్గుణవిద్యాయాం నేతి- అన్యథా సర్వత్ర దేవయాన మార్గోపసంహారాంగీకారే విద్వా న్పుణ్యపాపే వి ధూయ నిరంజనః పరమంసామ్యం ప్రత్యగభిన్న బ్రహ్మలక్షణం నిత్యశుద్ధ ముపైతీతి శ్రుతివిరోధః స్యాదిత్యర్థః॥

సూ॥ 30॥ ఉపపన్న స్తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేర్లోకవత్॥

వృ॥ క్వచిద్విద్యాయాం గతిరస్తి క్వచిన్నాస్తీతి గతే రుభయథా భావః- ఉపపన్నః తల్లక్షణార్థోపలబ్ధేః సా గతి ర్లక్షణం కారణం యస్య సగుణవిద్యాఫలస్య పర్యంకస్థ బ్రహ్మప్రాప్తి రూపస్య లోకాంతరవర్తినో ర్థస్య తస్య శ్రుతిషూపలబ్ధే రిత్యర్థః- నిర్గుణవిద్యాయాం మార్గసాధ్య ఫలాభావాత్ న తస్యోపసంహారః- లోకవత్ యథా లోకే సేతువాసినాం గంగాప్రాప్త్యర్థం పంథా అపేక్షితః న గంగాస్థానాం తద్వ దిత్యర్థః- తస్మాన్న నిర్గుణ విద్యాయాం మార్గోప సంహార ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ 3౧॥ అనియమ స్సర్వేషామవిరోధ శ్శబ్దానుమానాభ్యాం॥అ॥౧౮॥

వృ॥ సగుణవిద్యాసు క్వచిత్పంచాగ్ని విద్యాదిషు మార్గః- శ్రూయతే క్వచిత్తు వైశ్వానర విద్యాదిషు న శ్రూయతే- తత్ర కిం క్వచిచ్ఛ్రుత మార్గస్యాన్యత్రోపసంహారోస్తి న వేతి సందేహే యద్విద్యాప్రకరణే మార్గః శ్రుతః- సతత్రైవేతి ప్రకరణబలాన్నియమ ఏవ నోపసంహార ఇతి పూర్వాధికరణ దృష్టాంతేన ప్రాప్తే ఉచ్యతే - సర్వేషాం సగుణోపాసనానాం మార్గస్యానియమః క్వచిచ్ఛ్రుతస్య సర్వత్రోపసంహార ఇతి యావత్ నను ప్రకరణ బలాన్నియమో యుక్తః- అన్యథా ప్రకరణ విరోధ ఇతి చేత్ ఉచ్యతే- ప్రకరణేనా విరోధ ఏవా నియమస్య కుతః- శబ్దానుమానాభ్యాం శ్రుతి స్మృతిభ్యా మిత్యర్థః- యఏవ మేత ద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్య ముపాసతే తే ర్చి రభిసంభవంతీ త్యాద్యా శ్రుతిః- యేఽధికృతాః ఏతద్ద్యులోకాది పంచక మేవ మగ్నిత్వేన విదుస్తే ర్చి రభిసంభవంతి తద్వ ద్యేప్యమీ ఆరణ్యే సత్యం బ్రహ్మ శ్రద్ధాతపః పూర్వ ముపాసతే తేప్యర్చి రభిసంభవంతీ త్యర్థః- తథా చ పంచాగ్ని విదామివ విద్యాంతరశీలానాం వాక్యేనైవ ప్రకరణాద్బలీయసా దేవయానమార్గా వగతేః ప్రకరణం బాధ్యమితి భావః - శుక్లకృష్ణే గతీహ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే- ఏకయాయా త్యనావృత్తి మన్యయా వర్తతే పునరిత్యాద్యా స్మృతి రప్యుపాసకస్య విశేషేణ మార్గం దర్శయతి జగతః- విద్యాయాం కర్మణి చాధికృతస్య జనస్యే త్యర్థః॥

సూ॥ 3౨॥ యావదధికారమవస్థితి రాధికారికాణాం॥ అ॥ ౧౯॥

వృ॥ పూర్వం నిర్గుణవిద్యాయాం న మార్గః సగుణవిద్యాయాం తు సర్వత్ర మార్గ ఇతి వ్యవస్థాకృతా ఇదానీం నిర్గుణవిద్యాయా మోక్షహేతుత్వా నుపపత్తే రైశ్వర్యాది ఫలకత్వం వక్తవ్యం తచ్చాముష్మికం ఫలం మార్గ మంతరేణ న సంభ

వతీతి కృత వ్యవస్థాయా ఆక్షేపా త్సంగతిః- అపాంతర తమో వసిష్ఠ సనత్కుమారాదీనాం నిర్గుణ బ్రహ్మవిదుషాం పునః పునరుత్పత్తిః స్మర్యతే అవాంతరతమాః కలి ద్వాపారయో స్సంధౌ విష్ణునియోగాత్ కృష్ణద్వైపాయన స్సంబభూవేత్యాది నాత త్ర సంశయః విదుషో వర్తమాన దేహపాతానంతరం దేహాంతరప్రాప్తిరస్తి-న వేతి అత్ర పూర్వపక్షే వసిష్ఠాది నిష్ఠబ్రహ్మవిద్యాయా ఇవేతర విద్వన్నిష్ఠ బ్రహ్మవిద్యాయా అపి మోక్షహేతుత్వాభావే నైశ్వర్యఫలప్రాప్త్యర్థం దేహాంతర ప్రాప్తిరస్త్యేవేతి- నిర్గుణవిద్యాయా మపి మార్గోపసంహార ఇతి ఫలం- సిద్ధాంతే త్వవాంతర తమః ప్రభృతీనా మాధికారికాణాం వేదప్రవర్తనాదిషు లోకవ్యవస్థాహేతుష్వధికారేషు పరమాత్మనా నియుక్తానాం యావదధికార మవస్థితిః యావత్ప్రారబ్ధకర్మావస్థితిః- తస్య ప్రారబ్ధస్య కర్మణః ప్రతిబంధక స్యానేక శరీరభోగ్యఫలహేతో స్తస్య ఫలస్య భోగేన నాశే ప్రతిబంధకాంత రాభావా దనాదౌ సంసారే సంచితకర్మణాం జ్ఞాననాశ్యత్వే నా ప్రతిబంధకత్వా దప్రతిబద్ధ సాక్షాత్కారో వర్తమాన దేహపాతానంతరం కైవల్యం సంపాదయతీతి న దేహాంతర ప్రాప్తిర ప్రతిబద్ధ సాక్షాత్కారవతః తత్రైవ శ్రుతిః తస్య తావ దేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి అప్రతిబద్ధ సాక్షాత్కారవతో వర్తమాన దేహపాతావధిం కైవల్యస్య శ్రావయతి తథాచ విదుషో నమార్గాపేక్షేతి నమార్గస్య నిర్గుణవిద్యాయా ముపసంహార ఇతి ఫలం సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౩॥ అక్షరధియాం త్వవరోధ స్సామాన్యత ద్భావాభ్యా మౌపసదవ త్తదుక్తం॥ అ॥ ౨౦॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే యాజ్ఞవల్క్యస్య గార్గీం స్త్రియం ప్రత్యుత్తరం ఏతద్వైతదక్షరం గార్గి బ్రాహ్మణా అభివదంత్య స్థూల మనణ్వహ్రస్వమదీర్ఘ మిత్యాది ఏవమాథర్వణే య్యక్షర మధిగమ్యత ఇత్యక్షరం బ్రహ్మోపక్రమ్య శ్రావయతి యత్త దద్రేశ్య మగ్రాహ్య మగోత్ర మవర్ణ మచక్షు రిత్యాది ఏవం తత్ర నిర్గుణప్రమిత్యర్థాః- నిషేధాః శ్రూయంతే తత్ర సంశయః- క్వచి న్నిషేధశ్రుతావశ్రుత నిషేధానాం శ్రుత్యంతరాదుపసంహారోస్తి నవేతి తత్ర యథాపూర్వ మాధికారికాణాం వసిష్ఠాదీనాం ప్రారబ్ధ కర్మణ ఏవ దేహాంతర సంబంధ సిద్ధేన సంచిత కర్మణో దేహాంతర సంబంధ హేతుత్వ మిత్యుక్తం తథేహాపి తత్ర ద్వాక్యోక్తైరేవ నిషేధై రుపలక్షణ తయా సర్వద్వైత నిషేధ సిద్ధేః నశాఖాంతరీయనిషేధానాం తత్ర బ్రహ్మప్రమితి హేతుత్వ మిత్యనుపసంహార ఇతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే-బ్రూమః- అక్షరే బ్రహ్మణి ద్వైతనిషేధ ధియో క్షరధియః-తాసాం సర్వత్ర నిషేధ ప్రకరణే ష్వే

వావరోధ ఉపసంహారో న్యాయ్యః- కుతః- సామాన్య తద్భావాభ్యాం ద్వైతప్రపం
చ నిరాసేన బ్రహ్మప్రతిపాదనస్య సర్వత్ర సమానత్వా త్తస్య బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్య
స్య సర్వత్రభావాత్ ఏకత్వేన ప్రత్యభిజ్ఞాయమానత్వా చ్చతచ్ఛేషాణాం నిషేధశబ్ద
ప్రత్యయానాం సర్వత్రోపసంహార ఇత్యర్థః జౌపసదవత్- తథాహి- యజుర్వే
దే జమదగ్నిః పుష్టికామ శ్చతూరాత్రే ణాయజతే త్యుత్పన్నే జామదగ్న్యహీనే పు
రోడాశిన్య ఉపసదోభవంతీతి పురోడాశ యుక్తా సూపసత్స్విష్టిషూపదిష్టాసు పు
రోడాశప్రదానక మంత్రాణాముద్గాతృవేదోత్పన్నానామగ్నే ర్వేహోత్రంవే రధ్వ
రమిత్యాదీనాం ఉద్గాత్ర ప్రయోగే ప్రాప్తే అధ్వర్యు కర్తృకే పురోడాశప్రదా
నే తేషాం మంత్రాణాం వినియోగాత్- వినియోగ విధేశ్చ సాఫల్య సంపాదకస్య
స్వరూపమాత్ర బోధకోత్పత్తి విధ్యపేక్షయా ముఖ్యత్వా న్ముఖ్యానురోధే నాధ్వ
ర్యవైవ ప్రయోగో న గౌణోత్పత్తి విధ్యనురోధే నోద్గాత్రప్రయోగ ఇతియథా
ధ్వర్యు కర్తృక పురోడాశ శేషాణాం యత్ర కుత్ర చిచ్ఛ్రుతానా మప్యధ్వ
ర్యుణా సంబంధః ఏవ మక్షరప్రమితి శేషాణాం నిషేధానాం యత్రక్వచి చ్ఛ్రు
తానా మప్యక్షరేణ సర్వత్ర సంబంధ ఇత్యర్థః అస్మిన్నేవార్థే ఉదాహరణాం
తర వివక్షయా జైమినిసూత్ర ముదాహరతి తదుక్త మితి గుణముఖ్య వ్యతిక్ర
మే తదర్థత్వా న్ముఖ్యేన వేదసంయోగ ఇతి యఏవం విద్వానగ్నిమాధత్తఇతియ
జుర్వేద విహితాధానే అంగత్వేన యఏవం విద్వా న్వారవంతీ యంగాయతి య
ఏవం విద్వాన్యజ్ఞా యజ్ఞీయం గాయతి య ఏవం విద్వా న్వా మదేవ్యం గాయతీతి
యజుర్వేద ఏవ సామాని విహితాని విషయః- వారవంతి పదయుక్తం సామవారవం
తీయం ఏవ మగ్రేపి ఉచ్చైస్సామ్నోపాంశు యాజుషేతి సామయజుషోః స్వరభేదోస్తి
తత్ర సంశయః కిమేతాని సామాని సామవేదోత్పన్నత్వా త్తదీయే నోచ్చ స్వరేణా
ధానే ప్రయోక్తవ్యాని ఉతయేన యజుర్వేదేన వినియుజ్యంతే తదీయే నోపాంశు స్వ
రేణేతి తత్రోత్పత్తి విధిబలా దుచ్చైస్స్వరేణ ప్రయోగే ప్రాప్తే రాద్ధాంతః గుణము
ఖ్యేతి గుణముఖ్యయో రుత్పత్తి వినియోగ విధ్యోర్వ్యతిక్రమే స్వరవిషయ విరోధే
ముఖ్యేన వినియోగవిధినా వారవంతీ యాదే ర్వేదస్య సంయోగో గ్రాహ్యః- సా
మ్నాం వినియోజక వేద స్వరసంయోగ ఇతి యావత్- కుతః-తదర్థత్వాత్ ఉత్ప
త్తివిధే ర్వినియోగార్థత్వా దిత్యర్థః-ఏతత్సమాన న్యాయత్వే నౌపసద మంత్రాః
పూర్వ ముదాహృతా ఇతిమంతవ్యం॥

సూ॥ ౩౪॥ ఇయ దామననాత్॥ అ॥ ౨౨॥

వృ॥ ద్వాసుపర్ణా సయుజేత్యాది ర్మంత్ర ఆథర్వణే శ్రూయతే కాఠకేపి
ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్య లోకే గుహాం ప్రవిష్టౌ పరమే పరార్ధ్యే ఇత్యాది శ్రూ

యతే తత్ర సంశయః-కిమనయో ర్మంత్రయో ర్విద్యాభేదః ఉతవిద్యైక్యమితి పూర్వపక్షే విద్యాభేదా దన్యోన్యం గుణానుపసంహారః ఫలం సిద్ధాంతే విద్యైక్యా దుపసంహార ఇతి-తత్ర పూర్వం వేద్యస్యాక్షరస్యాభిన్నత్వేన విద్యైక్యా దక్షరధియా ముపసంహార ఉక్తః- తద్వత్ ప్రకృతే ద్వాసుపర్ణేత్యాది వాక్యే ఏకస్యైవ భోక్తృత్వం ఋతం పిబంతా విత్యత్ర ఉభయో రపిభోక్తృత్వం శ్రూయత ఇత్యుభయత్ర వేద్యభేదా ద్విద్యాభేద ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే- బ్రూమః- మంత్రద్వయే విద్యైక్యమేవ-కుతః- ఇయ త్తానవచ్ఛిన్నస్యద్విత్వా వచ్ఛిన్న స్యోభయత్రాప్యభిన్నత్వే నామననాది త్యర్థః- అత్ర హి మంత్రద్వయే భోక్తృజీవానువాదేన పరమాత్మాభేదః ప్రతిపాద్యః పిబంతావితి ప్రయోగస్తు భోక్తృజీవ సాహచర్యా దభోక్తురీశ్వరేఛత్రిణోగచ్ఛంతీతి వదుపపద్యత ఇత్యుక్తం గుహాధికరణేతథాచ ప్రతిపాద్యైక్యా న్నిగుణవిద్యైక్య మిత్యవిరోధః॥

సూ॥ ౩౫॥ అంతరాభూత గ్రామవత్స్వాత్మనః॥ అ॥ ౨౨॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే ఉషస్తిః యాజ్ఞవల్క్యం పప్రచ్ఛయ త్సాక్షా దపరోక్షాద్బ్రహ్మయ ఆత్మాసర్వాంతర స్తం మే వ్యాచక్ష్వేతి స్వతోపరోక్షం బ్రహ్మైవ ప్రత్యగాత్మే త్యాహయ ఆత్మేతి ఏతత్ప్రశ్నోత్తరే యః ప్రాణేనప్రాణితిసత ఆత్మా సర్వాంతరఇత్యాది నా కార్యకారణరహిత ఆత్మాప్రతిపాదితః ఏవమేత దనంతర బ్రాహ్మణే పూర్వవత్కహోళప్రశ్నే యోశనా యా పిపాసే శోకం మోహం జరాంమృత్యు మత్యే తీత్యశనా యాద్యతీత ఆత్మాప్రతిపాదితః తత్ర సంశయః కిమనయో బ్రాహ్మణయోర్విద్యాభేదః ఉతవిద్యైక్య మితి ఫలం పూర్వవత్ పూర్వం పిబంతావిత్యస్య పదస్య లాక్షణికత్వేన వేద్యాభేదాత్ విద్యైకత్వ ముక్తం ఇహతు వేద్యైక్యేపి నవిద్యైక్యం సమిధో యజతీత్యాదౌ యజ త్యభ్యాసవత్ ప్రకృతే ఆత్మాభ్యాసాత్ విద్యాయాభేద సిద్ధిరితి ముఖ్యః పూర్వపక్షః- ఏకత్ర కార్యాదిరహితాత్మన ఉపాస్యత్వా దన్యత్రాశనాయా ద్యతీతాత్మన ఉపాస్యత్వా దుభయత్ర వేద్యభేదా ద్విద్యాభేద ఇతిగౌణః పూర్వపక్షః తత్ర గౌణం పక్షం దూషయతి అంతరేతి పూర్వసూత్ర స్థస్యా మననాదితి పదస్యానుషంగః - బ్రాహ్మణద్వయేపి స్వాత్మన స్సర్వాంతరత్వా మననాద్వే ద్యస్యాత్మన ఏకత్వమేవ ఉభయోరేకస్మిన్ దేహే సర్వాంతరత్వా యోగాత్ భూతగ్రామవత్ యథాభూత సమూహాత్మకే స్థూలదేహే పృథివ్యపేక్షయా జలమాంతరం జలాపేక్షయా తేజఇత్యాది క్రమేణాపేక్షికం భూతానామాంతరత్వం నముఖ్యం సర్వాంతరత్వం తద్వద్బ్రాహ్మణద్వయే వేద్య భేదాంగీకారే వేద్యాత్మద్వయస్యాపి స్యాదిత్యర్థః యద్వా భూత

గ్రాహుపవదితి శ్రుత్యంతర దృష్టాంతార్థం యథా ఏకో దేవ స్సర్వభూతేషుగూఢ ఇత్యాది శ్రుత్యంతరే సర్వేషు భూతగ్రామేషు సర్వాంతర ఏక ఏవాత్మామ్నాయ తే తద్వదనయో బ్రాహ్మణయో రిత్యర్థః - తథా చవేద్యైక్యా ద్విద్యైక్యంసిద్ధం॥

అవ॥ ముఖ్యపూర్వపక్షమనూద్యదూషయతి॥

సూ॥ ౩౮॥ అన్యథా భేదా నుపపత్తిరితి చేన్నోపదేశాంతరవత్॥

వృ॥ అన్యథా విద్యాభేదా నంగీకారే ఆమ్నానభేద స్యాభ్యాసస్యా నుపపత్తిః-ప్రయోజ నాభావ ఇతి చేత్ న ఉపదేశాంతరవ దభ్యాస స్యోపపత్తే రిత్యర్థః తథాహి యథా ఛాందోగ్యే తత్త్వమసీ త్యుపదేశే నవకృత్వోభ్యస్య మానేపి నవిద్యాభిద్యతే- ఉపక్రమోపసంహారయో రవిశేషాత్ తద్వద్బ్రాహ్మణద్వయేపి ప్రశ్నరూపేణోపక్రమస్యాతో న్యదార్త మిత్యుపసంహారస్య చావిశేషాత్ ద్వితీయే ప్రశ్నే య దేవ సాక్షాదపరోక్షా ద్బ్రహ్మే త్యేవకారేణ విద్యాభేదనిరాసా చ్చ నవిద్యాభేదః అభ్యాసస్యాదరార్థత్వే నాశనాయా ద్యతీతత్వాది విశేష ప్రతిపాదనార్థత్వేనోపపత్తే రితి॥

సూ॥ ౩౯॥ వ్యతిహారో విశింషంతిహీతరవత్॥ అ॥ ౨౩॥

వృ॥ ఐతరేయిణః ఆదిత్యపురుష మధికృత్య సమామనంతి తద్యోహం సోసౌ యోసౌ సోహమితి తథైవ జాబాలా అపి త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహం వై త్వమసీతి తత్ర సంశయః-కిమాత్మన ఈశ్వరేణైకత్వ విషయ మేకరూపమేవ చింతనం విధీయతే ఉతజీవేశ్వరయో రన్యోన్యానువాదే నాన్యోన్యాత్మకత్వ రూపవ్యతిహారేణోభయవిషయం చింతనమితి అత్రపూర్వపక్షే మతే రేకరూపత్వా ల్లాఘవం సిద్ధాంతే మతే రుభయరూప త్వాంగీకారేణ వ్యతిహార సార్థక్యమితి భేదః తత్రాభ్యాసస్యా దరార్థత్వవత్ వ్యతిహారోపదేశస్యా ప్యాదరార్థత్వా న్న త దనురోధేన చింతన స్యోభయరూపత్వం కిం త్వేకరూపత్వ మేవేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- వ్యతిహార ఏవాత్రోపాస్యత్వే నోపదిశ్యతే నత్వాత్మన ఈశ్వరేణైక త్వమాత్రం ఇతరవత్ యథా ఇతరే సర్వాత్మత్వా దయోగుణాః ఉపాస్యత్వే నోపదిశ్యంతే తద్వత్ ప్రతిజ్ఞాతార్థే హేతుః విశమంతి హీతి సమామ్నాతారో జీవపరాత్మానౌ వ్యతిహారేణ విశింషంతి తద్యోహమితీత్యాదినా తచ్చ వ్యతిహారేణ విశేషణం వ్యతిహారస్య ఉపాస్యత్వే సార్థకంస్యాత్ అన్యథా జీవస్యేశ్వరేణైక త్వ మాత్రస్యో పాస్యత్వే తత్ప్రతిపాదక శ్రుత్యంశ స్యైవార్థవత్త్వం నత్వీశ్వరస్య జీవే నైకత్వ ప్రతిపాదకాంశస్యేతి తస్మా దుభయాంశసార్థక్యా యోభయరూపం చింతనం విధేయమి

తి సిద్ధం పూర్వసూత్రే ఉపదేశాంతరవ దితి దృష్టాంతత్వేన తత్త్వమసీత్యేకత్వ వాక్య కథన ప్రసంగేన ఏకత్వవాక్యస్య తదోఽహమిత్యాదే ర్విచారా త్ప్రాసంగిక పాద సంగతి బోధ్యా యద్వా అస్యామహంగ్రహోపాస్తౌ వ్యతిహారస్యాను పాస్యత్వా న్న సర్వత్రాహం గ్రహోపాస్తౌ తస్య వ్యతిహార స్యోపసంహార ఇతిపూర్వపక్షే ఫ లం సిద్ధాంతే తస్యోపాస్యత్వా త్సర్వత్రోపసంహార ఇతి సాక్షా దేవ పాదసంగతిః॥

సూ॥ ౩౮॥ సైవహిసత్యాదయః॥ అ॥ ౨౪॥

వృ॥ వాజసనేయకే హృదయాఖ్యం హిరణ్యగర్భం ప్రస్తుత్య సయోహ వైతన్మ హద్యక్షం ప్రథమజం వేదసత్యం బ్రహ్మేతిజయతీ మాఁల్లోకా నితి సత్యవిద్యాం విధాయ తదంగత్వేన తదేత త్త్ర్యక్షరగ్ం సత్యమితి స ఇత్యేకమక్షరం తీత్యేక మక్ష రం యమిత్యేకమక్షరం ప్రథమోత్తరే అక్షరే సత్త్యం మధ్యతోఽనృతం తదే తదనృత ముభయత స్సత్యేన పరిగృహీతం సత్యభూయమేవ భవతీతి సత్యనామాక్షరాణా ముపాసన ముక్త్వానంతరం శ్రావయతి - తద్య త్తత్సత్యమసౌ స ఆదిత్యో య ఏష ఏతస్మిన్ మండలే పురుషో యశ్చాయం దక్షిణేఽక్ష న్పురుషఇత్యాది అయమర్థః హ శబ్ద ఉపాస్య ప్రసిద్ధ్యర్థః-ఏత దితి హిరణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మోపాస్యం పరామృ శతి మహత్ వ్యాపకం యక్షం పూజ్యం ప్రథమజంభాతి కాపేక్షయేతి శేషః - వేద నా ప్రకారమాహ సత్యం బ్రంహ్మేతి సచ్చత్యచ్చేతి సత్యం పంచభూతాత్మకం హి రణ్యగర్భాఖ్యం బ్రహ్మ యో వేదఉపాస్తే స ఇమాన్ లోకాన్ జయతీత్యర్థః- తీత్యేక మక్షరమిత్యత్ర తకారోపరితన ఇకార ఉచ్చారణార్థః- నిరచ్క స్తకారో బోధ్యః- అత్ర హి ప్రథమోత్తరే అక్షరే సత్యం మృత్యుసామ్యాభావాత్ మధ్యతోమ ధ్యస్థ మక్షర మనృతం మృత్య్వనృతయో స్తకారసామ్యాత్ తదేత దనృతం మృ త్యురూపముభయత స్స త్యేన పరిగృహీత మంతర్భావిత మతోఽకించి త్కరం తత్స త్యభూయం సత్యబహుళమేవ భవతీత్యర్థః- తత్ర హృదయాత్మకత్వే నిత్యాత్మక త్వేచ బ్రహ్మణ స్సిద్ధఇత్యర్థః-యత్తత్సత్య మిత్యాదికం సంబంధాదేవ మన్యత్రాపీ త్య ధికరణే వ్యాఖ్యాతంతత్ర సంశయః కిం తద్యత్సత్యమసౌస ఆదిత్య ఇత్యాది నాశ్రుతా విద్యాపూర్వ సత్యవిద్యాతోభిద్యతే నవేతి పూర్వపక్షే విద్యాభేదాత్ గుణానుప సం హారః సిద్ధాంతే తదుపసంహార ఇతి బోధ్యం- తత్ర పూర్వం జీవబ్రహ్మణోః వ్యతిహా రో క్తి భేదాద్విద్యాయోఃయథాద్విరూపత్వంతద్వది హాపిసత్యవిద్యాయాం లోకజయ స్య ఫలత్వా దనంతర విద్యాయాం చ హంతి పాప్మాన మిత్యా దినా పాపనివృత్తేః ఫలత్వాత్ ఫలోక్తి భేదాద్విద్యాభేద ఇతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- ఇయ మ నంతర విద్యాసైవ సత్యవిద్యైవ న తతోభిద్యతే- కుతః- తద్యత్త త్సత్యమితి ప్రకృ

తస్యైవోపాస్యస్య హిరణ్యగర్భస్యాకర్షణా దితి హిశబ్దసూచితో హేతుర్బోధ్యః నహి వేద్యాభేదే విద్యాభేదో యుక్తః న చ ఫలభేదా ద్విద్యాభేదో యుక్తః సత్యవిద్యాప్రకరణే పఠితస్య ఫలస్య సర్వస్యాపి సత్యవిద్యాఫలత్వా దితి తస్మాద్విద్యైక్యాత్ పూర్వాపర వాక్యస్థా స్సర్వే సత్యాదయో గుణాః ఉపసంహర్తవ్యా ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౯॥ కామాదీతరత్ర తత్ర చాయతనాదిభ్యః॥ అ॥ ౨౫॥

వృ॥ దహరవిద్యాయాం దహరాకాశ మాత్మానం ప్రకృత్య ఛందోగా ఆమనంతి ఏష ఆత్మా అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామ స్సత్య సంకల్ప ఇత్యాది తథా వాజసనేయినోపి సవా ఏష మహానజ ఆత్మా యోయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు య ఏషోంతర్హృదయ ఆకాశ స్తస్మిం ఛేతే సర్వస్య వశీసర్వస్యేశాన ఇత్యాది తత్ర సంశయః కిమన్యోన్యం గుణోపసంహారోస్తి నవేతి తత్ర పూర్వం వేద్యాభేదేన విద్యైక్యాత్ గుణోపసంహార ఇత్యుక్తం తర్హి ప్రకృతే ఛాందోగ్యే దహరాకాశస్యైవోపాస్యత్వా ద్వాజసనేయకే ఆకాశనిష్ఠస్యాత్మనో జ్ఞేయత్వా ద్వేద్యభేదేన సగుణనిర్గుణ విద్యయో ర్భేదాన్నోపసంహార ఇతి- ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే బ్రూమః కామాది సత్యకామత్వాదిగుణ జాతం ఇతరత్ర వాజసనేయకే ఉపసంహర్తవ్యం యచ్చ సర్వవశిత్వాది కంత దపి తత్ర ఛాందోగ్యే ఉపసంహర్తవ్యం- కుతః- ఆయతనాదిభ్యః హృదయస్యాయతనస్య బ్రహ్మణశ్చోపాస్యస్య బ్రహ్మణస్సేతుత్వ వ్యపదేశస్య చోభయత్ర అవిశేషా దిత్యర్థః- అయం భావః దహరాధికరణే దహరాకాశస్య బ్రహ్మత్వ సమర్థనాత్ న వేద్యభేదః- నను తథాపి- సగుణ నిర్గుణ విద్యయో రనయో ర్భేదో దుర్వార ఇతి చేత్ సత్య మస్తిభేదః కథం తర్హి గుణోపసంహార ఇతిచేత్ నహ్యత్రోపాసనార్థం గుణోపసంహారం బ్రూమః- కింతు విద్యాస్తుత్యర్థం స్తుత్యర్థ గుణోపసంహారశ్చ విద్యాభేదేపి సంభవతి స్తుతే రుభయత్ర విశేషాదితి॥

సూ॥ ౪౦॥ ఆదరాదలోపః॥ అ॥ ౨౬॥

వృ॥ ఛాందోగ్యే వైశ్వానర విద్యాయాం ప్రాణాగ్నిహోత్రం శ్రూయతే తద్యద్భక్తం ప్రథమమాగచ్ఛే త్తద్ధోమీయం సయాం ప్రథమా మాహుతిం జుహుయా త్తాం జుహుయా త్ప్రాణాయ స్వాహేత్యాది నా భక్తమన్నం జాబాల శ్రుతౌ పూర్వో తిథిభ్యో శ్నీయాదితి వైశ్వానరోపాసకస్యాతిథిభ్యః - పూర్వం భోజనం విధాయాతిథిభోజనప్రాథమ్య నిందయా పూర్వభోజనం స్తౌతి యథా వైస్వ

యమహుత్వాగ్నిహోత్రం పరస్యాగ్నిహోత్రం జుహు యాదేవం తదితి- యథా స్వాగ్నిహోత్రాకరణేన పరాగ్నిహోత్రకరణ మయుక్తమేవం తత్- అతిథిభ్యః పూర్వం భోజనదాన మిత్యర్థః- తత్ర సంశయః కిం భోజనలోపే ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య లోపః- ఉతా లోపఇతి అలోపసిద్ధిః పూర్వపక్షేఫలం సిద్ధాంతేతు లోపసిద్ధిరితి ఉపాస్తి విచారప్రసంగేన తదంగపూర్వ భోజనాశ్రిత ప్రాణాగ్నిహోత్ర విచారా దస్తి పాదసంగతిః - ఉపాస్తిభేదేపి స్తుత్యర్థత్వేన గుణోపసంహారవత్ భోజనలోపే పి పూర్వభోజనస్తుత్యుపపత్త్యర్థం ప్రాణాగ్నిహోత్రా లోప ఇత్యవాంతరసంగతిః తత్ర పూర్వపక్షసూత్రం ఆదరాదలోప ఇతిభోజనలోపే ప్యగ్నిహోత్రస్యా లోపః పూర్వభోజనస్య ప్రాథమ్య రూపధర్మలోప మసహమానయా జాబాల శ్రుత్యా ప్రాణాగ్నిహోత్రే ఆదరకరణాత్. నహి ధర్మలోప మసహమానా శ్రుతిః ప్రాణాగ్నిహోత్రస్య ధర్మిణో లోపం సహతె తస్మాద్భోజనలోపే ప్యన్యేన భక్ష్యద్రవ్యేణ ప్రాణాగ్నిహోత్రం కర్తవ్యమితి॥

అవ॥ ఏవం ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౪౧॥ ఉపస్థితేఽత స్తద్వచనాత్॥

వృ॥ భోజనే ఉపస్థితే అతః- అస్మాదేవభోజన ద్రవ్యాత్ ప్రాణాగ్నిహోత్రం కర్తవ్యం అనుపస్థితే భోజనే ప్రాణాగ్నిహోత్రం న కర్తవ్యమేవ కుతః - తద్వచనాత్ తద్ధోమీయమితి వచనాత్ సన్నిహితసాకాంక్షాత్ - తద్వ్యాఖ్యాతం ప్రథమమాగచ్ఛే దిత్యనేన సంనిహితస్య భోజనార్థం ప్రాప్త ద్రవ్య స్యహోమ సాధనత్వ ప్రతీతే రిత్యర్థః- తథాచ భక్తాగమనస్య భోజన ప్రయుక్తస్య భోజనలోపే లోపాత్ ద్రవ్యలోపా దగ్నిహోత్రస్య లోప ఏవ ఆదరవచనం తు భోజన ప్రసక్తి దశాయాం ద్రష్టవ్యం॥

సూ॥ ౪౨॥ తన్నిర్ధారణా నియమ స్తద్దృష్టేః పృథగ్ఘ్యప్రతిబంధః ఫలం॥ అ॥ ౨౬॥

వృ॥ సంతి కర్మాంగే షూద్గీథాదిషు ప్రాణా ద్యుపాసనాని తాని కిం పర్ణతావ త్కర్మాంగాని నిత్య వదనుష్ఠేయాని ఉత గోదోహనవత్ స్వతంత్రఫలసాధనా న్యనిత్యా నీతి తత్ర సంశయః పూర్వోత్తరకోటి సిద్ధిరేవ పూర్వోత్తరపక్షయోః ఫలం ఉపాసనా విచారాత్మకత్వా దస్యపాదసంగతిః అనిత్యభోజనాంగాశ్రిత ప్రాణాగ్నిహోత్రస్యా నిత్యత్వవత్ నిత్యకర్మాంగోపాశ్రితోపాసనానాం నిత్యత్వ మి

౨౨౬ బ్రహ్మామృతవర్షిణ్యాం, తన్నిర్ధారణాధికరణమ్.

త్యవాంతరసంగతిః- తత్ర యస్యపర్ణమయీ జుహూర్భవతీతి కించి త్క్రతుమనార భ్యాధీ తస్య పర్ణమయత్వ స్యావ్యభిచరిత క్రతుసంబంధి జుహూద్వారాక్రత్వం గత్వవత్ అనారభ్యా ధీ తానా మద్గీథా ద్యుపాసనానామ ప్యుద్గీథా దిద్వారాక్రత్వం గత్వమితి ప్రాప్తే- బ్రూమః- తన్నిర్ధారణానియమ ఇతి - ఖేషాం కర్మాంగాశ్రితా నాం నిర్ధారణానా ముపాసనానాం అనియమః నిత్య వ దనుష్ఠానాభావః - కుతః- తద్దృష్టేః తస్యా నియమస్య శ్రుతౌ దర్శనా దిత్యర్థః- తథాహి- తేనో భౌ కర్మ కురుతో యశ్చై తదేవం వేదయశ్చ నవేదే త్యనుపాసకస్యాపి కర్మణికర్తృత్వం వదంతీశ్రుతి రుపాసనస్యా నియతత్వం దర్శయతి ఉపాసనస్య పృథక్ఫల శ్రవణా ద పి పశు ప్రాప్తి ఫలక గోదోహనవన్న కర్మాంగత్వ మిత్యాహ పృథగ్ఘ్యతి హి య తః పృథ గప్రతిబంధః కర్మణో వీర్యవత్తర త్వాత్మకసమృద్ధి రూపః ఫల ముపలభ్య తే అతోపి నకర్మాంగత్వ ముపాసనస్యే త్యర్థః-తథా హ్యుపాసనస్య పృథక్ఫలత్వే శ్రుతిః- తే నోభౌకర్మ కురుతోయశ్చై తదేవం వేదయశ్చ నవేదనానాతు విద్యాచా విద్యా చయ దేవవిద్యయా కరోతి శ్రద్ధయో పనిషదా తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి తేనోంకారేణ ఉభావపి కర్మకురుతః యశ్చై తదోంకారాత్మక మక్షరమేవం రసత మ త్వాప్త్యాది గుణకం వేదయశ్చ నవేదతా వుభా వితి సంబంధః-ఏవ మనభి ప్రేత పక్ష ముక్త్వా స్వాభిప్రేతమాహ శ్రుతిః నానా త్వితి తుః పూర్వపక్ష నిరాసార్థః- కర్మాంగోంకారజ్ఞాన మాత్రాపేక్షయా రసతమత్వాదిగుణకోంకార జ్ఞానం నా నైవ పృథక్ఫలకం దృష్టో హి మణివిక్రయే శబరవణిజో స్సామాన్య విశేషజ్ఞా నా భ్యాం ఫలభేదః- తస్మా ద్యదేవ కర్మవిద్యయో ద్గీథాది విషయ యా శ్రద్ధయా ఆ స్తిక్య బుద్ధ్యా ఉపనిషదా తత్త ద్దైవతాధ్యానేన యుక్తః కరోతి తదేవ కర్మ వీర్య వత్తరంభవతీ త్యర్థః-అనేన విద్యావిహీనం కర్మవీర్యవ న్మాత్రం విద్యాసహితం తు వీర్యవత్తర మితి గమ్యతేన హీదం విద్యాయాః కర్మాంగత్వే సంభవతి అంగహీనస్య కర్మణో వీర్యవ న్మాత్రస్య ఫలజనకత్వ లక్షణస్యానుపపత్తేః-తస్మా త్పర్ణతాయా అక్రియాత్మకత్వేన క్రతు సంబంధం వినా స్వాతంత్ర్యేణ ఫలసాధన త్వాభావేన విషమత్వాత్ విద్యాయాః క్రియాత్మకత్వేన స్వాతంత్ర్యేణ ఫలసాధనత్వ సంభవా త్- గోదో హ నవ త్స్వాతం త్ర్యమేవేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౪౩॥ ప్రదానవ దేవతదుక్తం॥ అ॥ ౨౮॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే ఛాందోగ్యే చ సంవర్గ విద్యాయాం వాగాదిభ్యః ప్రా ణః శ్రేష్ఠః అగ్న్యదిత్యాది దేవతాభ్యః శ్రేష్ఠో వాయు రిత్యవధారితం తత్ర సంశయః కిమస్యాం విద్యాయాం వాయుప్రాణయోః ప్రయోగైక్యం ఉతప్రయోగభేద ఇతి

ఫలపాద సంగతీ పూర్వవత్ -పూర్వం ఫలభేదా త్కర్మాంగానాం తదాశ్రితోపాస నానాం చ నిత్యత్వా నిత్యత్వ లక్షణః- ప్రయోగభేద ఉక్తః- తర్హి ప్రకృతే వాయు ప్రాప్తి లక్షణఫలైక్యా ద్వాయుప్రాణయోః స్వరూపత ఏకత్వేన వేద్యాభేదేన వి ద్యైక్యా చ్చ ప్రయోగైక్య మితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే- బ్రూమః-యథై కస్మి న్న గ్నిహోత్రే దధి తండులాదిభి గుణైః ప్రయోగభేదః- ఏవ మేకస్యా మపి విద్యా యాం వాయు ప్రాణయోః స్వరూపాభేదేప్యాధ్యాత్మి కాధిదైవిక త్వరూ పావ స్థాభేదేన గుణభేదాత్ ప్రయోగభేద ఇతి ప్రదానవదేవేదం ద్రష్టవ్యం తథా హి ఇం ద్రాయ రాజ్ఞే పురోడాశ మేకాదశకపాల మింద్రాయాధిరాజా యేంద్రాయస్వ రాజ్ఞ ఇతి పురోడాశత్రయ వత్యామిష్టౌ శ్రుతాయాం త్రయాణాం పురోడాశా నాం సహ ప్రదానం ఉత ప్రదానభేద ఇతి విశయే దేవతైక్యాత్ - సహప్రదానే ప్రాప్తే రాజాధిరాజస్వ రాజగుణభేదేన తద్విశిష్ట దేవతాభేదాత్ పురోడాశానాం ప్రదానస్య ప్రక్షేపస్య భేద ఇతి యథా తద్వత్ప్రకృతేపి వేద్యభేదా త్ప్రయోగభే ద ఇత్యర్థః- తదుక్తం దేవతా కాండే నానావా దేవతా పృథఙ్జ్ఞానా దితి వాశబ్దో దేవతైక్య నిరాసార్థః- నానాదేవతే త్యత్ర హేతు మాహ పృథగితి ఉత్పత్తివాక్య ఏవ రాజాధిరాజస్వ రాజగుణానాం పృథక్ జ్ఞానా త్తద్విశిష్ట దేవతానాం నానా త్వం యుక్త మిత్యర్థః॥

సూ॥ ౪౪॥లింగభూయస్త్వా త్తద్ధిబలీయ స్తదపి॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ వాజసనేయి నోగ్ని రహస్యే నైవ వా ఇదమగ్రే సదాసీన్నాస్య స దిత్యుపక్ర మ్య మనసః ప్రాదుర్భావ ముక్త్వా తన్మన ఆత్మనో గ్నిన పశ్యదితి - మనోధికృత్య ప రంతి షట్త్రింశతమ్ సహస్రాణ్య పశ్యదాత్మనో గ్నిన కాన్ మనో మయాన్మనశ్చిత ఇత్యాది తథైవాగ్రే వాక్చితః ప్రాణచిత శ్చక్షుశ్చిత శ్శ్రోత్రచితః కర్మచితో గ్నిచి త ఇత్యన్యా నగ్నీనామనంతి అయమర్థః- పురుష స్యాయుష్ట్వేన క్లృప్త శతవర్షా ణాం అహోరాత్రాణి షట్త్రింశ త్సహస్రాణి తైరేవ భిన్నా మనోవృత్తయోపి ష ట్త్రింశ త్సహస్రాణి భవంతీతి ఏకస్మి న్నహోరాత్రే ఉత్పన్న సర్వమనోవృత్తి ష్వ హోరాత్రగతైకత్వారోపాత్ తావ త్సంఖ్యా కామనో వృత్తయ ఇష్టకా త్వేనాగ్ని త్వేన చ సంపాద్యంతే షట్త్రింశ త్సహస్రాణీ త్యాది నామ న ఏవస్వవృత్తిరూపా నగ్నీనర్కాన చ్యాన తఏవ మనోవికారాన్ మనశ్చితః మనసా చియ్యంతే సంపా ద్యంత ఇతి మనశ్చితః- తానపశ్య దిత్యర్థః - ఏవమేవ వాగాదయోపి స్వస్వవృ త్తీ రగ్నిత్వేనా పశ్య న్నితి ప్రతీంద్రియ వృత్త్యైకైక మగ్నిచయనం సంపాద్యం ప్రా ణోఘ్రాణం కర్మపద మనుక్తకర్మేంద్రియపరం ఏతేగ్నయః కర్మప్రకరణే సరి

తా॥- తత్ర సంశయః కిమేతే మనశ్చిదాదయోఽగ్నయః కర్మాంగభూతా ఉత స్వతంత్రా ఇతి పాదసంగతి ఫలే పూర్వవ దేవపూర్వ మేకప్రయోగాత్ వాయుప్రాణయోః ప్రయోగభేద ఇత్యుక్తం తథేహ మనశ్చిదాదీనాం ప్రకరణా త్కర్మాంగత్వేనైక ప్రయోగసంభవాత్- ప్రయోగైక్య మితి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే సిద్ధాంత ముపక్రమతే లింగేతి మనశ్చిదాదయోఽగ్నయః స్వతంత్రా ఏవ-కుతః- లింగభూయస్త్వాత్ స్వాతంత్ర్య జ్ఞాపక లింగానాం భూయసాం సత్త్వా దిత్యర్థః- తథాహి- యత్కించే మానిభూతాని మనసా సంకల్పయంతీతి తేషామేవ అగ్నీనాం సాకృతి రితి తా॥ హైతా నేవం విదే సర్వదా సర్వాణిభూతాని విచిన్వం త్యపి స్వపత ఇత్యాదీని లింగాని సంతి- అయ మర్థః- సర్వా ణ్యపి భూతాని జంతవో యత్కిమపి మనసా సంకల్పయంతి తేషామేవాగ్నీనాం సాకృతి స్సంపాదనం సర్వజంతు మన ఆదివృత్తీనా మగ్నిత్వే నధ్యేయత్వా దిత్యేకం లింగం నహి యత్కించి త్కరణం సర్వాంగం సంభవతి ఏవం విదే స్వపతే జాగ్రతేపి సర్వదా సర్వాణి భూతాని తా నేతా నగ్నీ౯ చిన్వంతీతి లింగాంతరం నహి కర్మాంగం సర్వదానుష్ఠీయ మానం దృష్టం కాలవిశేష ఏవ తద్విధానా దితి తద్ధిలింగం- ప్రకరణా ద్బలీయః తదపి బలీయ స్త్వముక్తం పూర్వకాండే శ్రుతి లింగవాక్య ప్రకరణ స్థాన సమాఖ్యానాం సమవాయే పార దౌర్బల్యమర్థవిప్రకర్షా దితి ఏత త్సూత్రార్థో విస్తరేణ వాచస్పతిమిశ్రై రేత త్పాదాదౌ వర్ణిత ఇతీహ విస్తరభయా న్నోచ్యత ఇతి॥

అవ॥ ఏవం సిద్ధాంత ముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి॥

సూ॥ ౪౫॥ పూర్వ వికల్పః ప్రకరణా త్స్యాత్క్రియామానసవత్ ॥

వృ॥ సంకల్పాత్మకాః-మనశ్చిదాదయో గ్నయో నస్వతంత్రాః కిం త్విష్టకాభి రగ్నిం చిన్వత ఇతి ప్రకృతస్య పూర్వస్య క్రియామయస్యాగ్నే రయం వికల్పః సంకల్పాత్మకోఽగ్నిః ప్రకరణా త్స్యాత్ న చ లింగా దగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యం ప్రకృతే ఉక్త లింగ స్యార్థవాదికార్థ దర్శన లక్ష స్యార్థవాదస్థ త్వేన విహితమానసికాగ్ని స్తుతి పరత్వేన విధ్యేక వాక్యతయా స్వార్థపరత్వా భావాత్ సిద్ధే హి స్వార్థే తద్దర్శనం లింగమగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యం గమయేత్ న హ్యస్తి స్వార్థసిద్ధిః- తస్మాత్క్రియానుప్రవేశినఏతే మానసికాగ్నయః ఏతేన సూత్రం క్రియాపదం వ్యాఖ్యాతం మానసవత్ తథాహి ద్వాదశాహే శ్రూయతే అనయా త్వా పాత్రేణ సముద్రం రసయా ప్రాజాపత్యం మనోగ్రహం గృహ్ణామీతిత్వా త్వాం సముద్ర మనయా పృథివ్యా పాత్రేణ ప్రజాపతి దేవతాకం మనోగ్రహం ధ్యానమయం గ్రహమాపాద్య గృహ్ణామీ త్యర్థః- తత్ర కిమిదం మానసం ద్వాదశాహాదహరంతరం ఉత తన్మధ్యపా

తినో దశ మస్యాహ్నాం గమితి సందేహే ద్వాదశాహే మనోమానసమితి భేద వ్యపదేశా దహరంతరమితి ప్రాప్తే మానసస్యా హరంతరత్వే మానాభావాత్ భేదవ్యపదేశస్యాం గాంగిభావే నాప్యుపపత్తేః- అహరంతరత్వే ద్వాదశాహ సంజ్ఞా యా గౌణత్వ ప్రసంగాన్ముఖ్యే సంభవతి గౌణత్వా యోగాత్ ద్వాదశాహ మధ్యపాతినో దశమస్యాహ్నాంగం మానసమితి యథా తథై మే మానసికాగ్నయః- ప్రకృతకర్మ శేషా ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౪౬॥ అతిదేశాచ్చ॥

వృ॥ మానసికాగ్నీనాం మధ్యే ఏకోగ్ని స్తావాన సాపూర్వ ఇతి పూర్వేణేష్టకాచితేనాగ్నినా మానసికాగ్నీనాం సాదృశ్యోపదేశాచ్చ తచ్ఛేషత్వం ఏకక్రియాను ప్రవేశనాతిరిక్త సాదృశ్యాభావా దిత్యర్థః॥

అవ॥ సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౪౭॥ విద్యైవతు నిర్ధారణాత్॥

వృ॥ తురుక్తపక్ష నిరాసార్థః విద్యాత్మకా ఏతే మనశ్చిదాదయః- స్వతంత్రా ఏవ నకర్మానుప్రవేశినః- కుతః- తే హైతే విద్యాచిత ఏవే త్యవధారణా దిత్యర్థః-ఏవకారాగశ్రుత్యా కర్మప్రకరణం బాధ్యమితిభావః॥

అవ॥ లింగా దప్యేత ద్బాధ్య మిత్యాహ॥

సూ॥ ౪౮॥ దర్శనాచ్చ॥

వృ॥ మానసికాగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యజ్ఞాపక లింగస్య దర్శనా చ్చ ప్రకరణంబాధ్య మిత్యర్థః- లింగం పూర్వం దర్శితం॥

అవ॥ నన్విదం లింగం న సాధక మిత్యుక్త మిత్యతఆహ॥

సూ॥ ౪౯॥ శ్రుత్యాది బలీయస్త్వా చ్చ న బాధః॥

వృ॥ శ్రుతిరేవకారః ఆదిపదేన లింగవాక్యయోః గ్రహణం లింగ ముక్త మేవ విద్యయా హైవైత ఏవం విదశ్చితో భవంతీ త్యేతేషాం మానసికాగ్నీనాం పురుష సంబంధ మాచక్షాణం వాక్యం స్వాతంత్ర్య బోధకం తథా చై తేషాం శ్రుతిలింగ వాక్యానాం బలీయస్త్వాత్ దుర్బలే నకర్మ ప్రకరణే నాగ్నీనాం న స్వాతంత్ర్యబాధ ఇత్యర్థః- న చ లింగస్యా ర్థవాదస్థత్వేనా సాధకత్వం లింగ ప్రదర్శనార్థ ము

చాహృత వాక్యానాం విధిప్రత్యయ సామీప్యాభావాత్ అపూర్వార్థ బోధకత్వాచ్చ విధాయకత్వే నార్థవాద త్వాభావాదితి భావః॥

అవ॥ ఇతోఽపి మనశ్చిదా ద్యగ్నీనాం స్వాతంత్ర్య మిత్యాహ॥

సూ॥ ౫౦॥ అనుబంధాదిభ్యః ప్రజ్ఞాంతర పృథక్త్వవద్దృష్టశ్చ తదుక్తం॥

వృ॥ తే మనసై వాధీయంత మనసై వాచీయంత మనసైవ గ్రహా అగృహ్యంత మనసాఽస్తువన్ మనసా శంసన్ యత్కించ యజ్ఞీయం కర్మమనసైవ తన్మనో మయేషు మనశ్చి త్సుమనోమయ మక్రియత ఇత్యాది నామన ఆదిషు వృత్తిషు కర్మాంగానా మనుబంధా త్సంపాదనా దగ్నీనాం స్వాతంత్ర్యం కర్మాంగత్వే అంగానాం ప్రత్యక్ష సిద్ధత్వేన సంపాదన్తై యథార్థ్యాత్ ఆదిశబ్దే నాతిదేశో గృహ్యతే అతిదేశో హి క్రియామయ స్యాగ్నే ర్మాహాత్మ్య మేకైకస్య మానసికాగ్నే ర్దర్శయన్ స్వాతంత్ర్య మేషాం దర్శయతి యత్త్వయమతి దేశః పూర్వపక్షానుకూల ఇతి తన్న అగ్నిత్వసాదృశ్యే నాతిదేశస్య సిద్ధాంతే వ్యుపపత్తేః- సూత్రే బహువచనసిద్ధమర్థం ప్రాగ్వ్యోక్తం శ్రుతిలింగాదికం బోధ్యం ఉక్త శ్రుత్యర్థ స్తుతే గ్నయో మనసై వాధీయంత ఆధానకర్మణా సంపాదితాః అచీయంత చితాః- ఏష్వగ్నిషు గ్రహాః పాత్రాణ్యగృహ్యంత గృహీతాః అస్తువన్ స్తోత్రం కృతవంతః ఉద్గాతారః అశంసన్ శంసనం కృతవంతో హోతారః కిం బహునా యత్కించ కర్మారా దుపకారకం యత్కించ యజ్ఞీయం యజ్ఞనిష్ప త్త్యర్థం సం నిపత్యోపకారకం చక్రియతే తద్విదుషో మనసై వా క్రియతకృతమితి ఏవ మనుబంధాదిభ్యో హేతుభ్యః- స్వాతంత్ర్యం మనశ్చిదాదీనాం ప్రజ్ఞాంతర పృథక్త్వవత్ యథాహి ప్రజ్ఞాంతరాణాం శాండిల్యాది విద్యానాం స్వాతంత్ర్యం తద్వత్ నన్వగ్నీనాం స్వాతంత్ర్య కర్మప్రకరణా దుత్కర్షః- క్వాప్యదృష్టః కల్పితః స్యాదత ఆహ దృష్టశ్చేతి రాజా స్వారాజ్యకామో రాజసూయేన యజేతేతి రాజసూయం ప్రకృ త్యాగ్నే యోష్టాకపాలో హిరణ్యం దక్షిణేత్యాదినా శ్రుతాయా అవేష్టే బ్రాహ్మణాది కర్తృకాయాః- రాజమాత్ర కర్తృక రాజసూయ ప్రకరణా దుత్కర్షో దృష్టః- తద్విదిహా ప్యగ్నీనాం కర్మప్రకరణా దుత్కర్ష ఇత్యర్థః- ఇదం సర్వం ప్రథమతంత్రే ఉక్తమిత్యాహ తదుక్తమితి॥

అవ॥ యదుక్తం మానసవదగ్నీనాం క్రియాశేషత్వ మితి తద్దూషయతి॥

సూ॥ ౫౧॥ నసామాన్యా దప్యుపలబ్ధే మృత్యువన్నహి లోకాపత్తిః॥

వృ॥ మనశ్చిదాదీనాం మానసేన మానసికత్వ సామాన్యా దపి క్రియావిశేషత్వం

నకల్ప్యం ఉక్త శ్రుత్యాదిభ్యః- స్వాతంత్ర్యోపలబ్ధేః- మృత్యువత్ యథాసఏవ మృత్యుర్య ఏష ఏతస్మిన్మండలే పురుషఇతి అగ్ని రైవ మృత్యు రితి చా దిత్య పురుషస్యాగ్నేశ్చ మృత్యుశబ్దత్వ సామ్యేపి పరస్పర వైషమ్యం యథావా ద్యులోకాగ్నే స్తస్యాదిత్య స్సమిదిత్యాదౌ సమిదాది సామ్యన్నహి ద్యులోక స్యాగ్నిత్వాపత్తిః కింతు పరస్పర వైషమ్యం తద్వ న్మానస మానసికాగ్న్యో ర్మానసికత్వ సామ్యేపి పరస్పర వైషమ్య మిత్యర్థః॥

సూ॥ ౫౨॥ పరేణచశబ్దస్య తాద్విధ్యం భూయస్త్వాత్త్వనుబంధః॥

వృ॥ మానసికాగ్ని బ్రాహ్మణా త్పరస్మి న్బ్రాహ్మణే అయం వావలోక ఏషోగ్నిశ్చిత ఇత్యాది శబ్దస్య తాద్విధ్యం చిత్యాగ్నే పృథివీ దృష్టిరూపత్వ స్వతంత్ర విద్యావిధిత్వ మేవ లక్ష్యతేన కర్మాంగ విద్యావిధిత్వం తథా ఏతన్మండలం తపతీతి పూర్వస్మిన్నపి బ్రాహ్మణే విద్యాప్రాధాన్యం దృశ్యతఇతి చకారార్థః- తథాచ తత్సమభివ్యాహారాదస్మి న్నపి బ్రాహ్మణే విద్యాయాః ప్రాధాన్యమితి భావః నన్వస్మిన్ బ్రాహ్మణే మానసికాగ్ని విద్యాయాః ప్రధానత్వే కిమర్థం కర్మోపక్రమ స్తత్రాహ భూయస్త్వా దితి కర్మాంగానాం మానసికాగ్ని విద్యాయాం సంపాద్యానాం బహుత్వాత్ విద్యాయా స్తదుపక్రమే ణాను బంధః- ప్రతిపాదన మిత్యర్థః-తస్మాదియం మానసికాగ్నివిద్యా స్వతంత్ర పురుషార్థ హేతురితి సిద్ధం॥

అవ॥ నను విద్యాయాః పురుషార్థ హేతుత్వ మయుక్తం దేహాది వ్యతిరిక్తస్య పురుషస్యాభావా దిత్యా క్షిపతి॥

సూ॥ ౫౩॥ ఏక ఆత్మన శ్శరీరే భావాత్॥ అ॥ ౩౦॥

వృ॥ ప్రసంగాదస్య పాదసంగతిర్బోధ్యా తత్ర కిమాత్మా దేహ ఏవ ఉత తదతిరిక్త ఇతిసంశయః- పూర్వపక్షే దేహాతిరిక్తా త్మాభావాత్ స్వర్గాపవర్గాది శాస్త్ర వైయర్థ్యం సిద్ధాంతే తత్సార్థక్యమితి భావః- తత్రఏకే దేహాత్మవాదినో లోకాయతికాః- దేహాతిరిక్త స్యాత్మనోఽసత్వం మన్యమానాః దేహ ఏవాత్మేతి వదంతి- కుతః- శరీరే సతి చైతన్య సుఖాదీనాం భావాత్ తదభావేఽభావా దిత్యన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం తేషాం దేహధర్మత్వేనాతిరిక్తాత్మసిద్ధ్యభావాత్ ఇతిప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౫౪॥ వ్యతిరేక స్త ద్భావాభావిత్వాన్నతూప లబ్ధివత్॥

వృ॥ నత్వాత్మనో దేహాదవ్యతిరేకః కింతు వ్యతిరేక ఏవ న్యాయ్యః- కుతః - చైతన్యాదీనా మాత్మధర్మాణాం తస్య శరీరస్య మరణావస్థాయాం భావే ప్యభావిత్వా

ద్దేహధర్మత్వా సంభవాత్ యథా దేహభావా ద్దేహధర్మత్వం తథా దేహాభావే ప్య భావా ద దేహధర్మత్వ మేవ కుతో న స్యా దిత్యర్థః- కించ నిశ్చితాన్వయ వ్యతిరేకాభ్యాం దేహధర్మత్వం వక్తవ్యం న చాత్ర దేహాభావే అభావ ఇతి వ్యతిరేక నిశ్చయ స్సంభవతీతి ఏత ద్దేహాభావేపి దేహాంతరావచ్ఛేదేన తద్ధర్మన త్త్వసంభవాదితి ఉపలబ్ధివత్ అస్తి తావద్ఘటా ద్యుపలబ్ధిః సాచన దేహ ధర్మ ఇత్యుక్తం కించ దేహ ధర్మత్వే తస్యాః ప్రకాశక త్వానుపపత్తిః- దేహరూపా దివ దితి యథా దేహాది విషయాయా ఉపలబ్ధే స్సత్త్వమంగీక్రియ తే తథా తస్యాః- దేహవ్యతిరేకో ప్యంగీకార్యః సైవచోపలబ్ధి రాత్మేతి తస్మా ద్దేహాతిరిక్త స్యాత్మనో స్తిత్వమితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౫౫॥ అంగావ బద్ధాస్తు నశాఖా సుహి ప్రతివేదం॥ అ॥ ౩౧॥

వృ॥ సంతి కర్మాంగాశ్రితాః- ఉపాసనా ఉద్గీథావయవోంకారే ప్రాణదృష్టిః- ఉద్గీథే పృథివీదృష్టిః- లోకేషు పంచవిధం సామోపాసీ తేతి చ లోకశబ్దః- పృథివ్యగ్న్యంతరిక్షా దిత్యద్యు లోకపరః పృథివ్యాది విషయక దృష్ట్యా పంచవిధం సామోపాసీతే త్యర్థః- పృథివీహింకారః అగ్నిః ప్రస్తావః - అంతరిక్షముద్గీథః- ఆదిత్యః- ప్రతిహారః- ద్యౌర్నిధన మితి హింకారాది పంచవిధే సామ్ని పృథివ్యాది దృష్టిరితి విభాగః- తత్ర సంశయః- కిమేతా ఉపాసనాః యత్ర శాఖాయాం విహితాః తచ్ఛాఖాగతో ద్గీథా ద్యాలంబనా ఉత సర్వశాఖాగతో ద్గీథాద్యాలంబనా ఇతి పూర్వోత్తరపక్షయోః పూర్వోత్తర కోటిసిద్ధిః ఫలం- ఉపాసనా విచారాత్మకత్వాత్ సాక్షాదస్య పాదసంగతిః- తత్ర యథా శరీరాత్మనో ర్భేదా దాత్మ ధర్మాణాం శరీరే న సంభవః- తద్వదేక శాఖాగతో ద్గీథాద్యపేక్షయా శాఖాంతరగతో ద్గీథాదేః- స్వరభేదేన భేదాదేక శాఖా గతోద్గీథాది ధర్మాణా ముపాసనానాం శాఖాంతర గతోద్గీథాదౌ నసంభవ ఇతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- అంగావబద్ధా స్త్వితి తుః పక్షనిరాసార్థః ఏతా అంగాశ్రితా ఉపాసనాః- ప్రతివేదం స్వశాఖాసు విద్యమానో ద్గీథా ద్యాలంబనా ఏవ న భవంతి కింతు శాఖాంతరీయో ద్గీథాద్యాలంబనా అపి- కుతః- ఉద్గీథముపాసీ తేత్యాదౌ ఉద్గీథాది శ్రుతే ర విశేషా దితి హి శబ్దసూచితో హేతుర్బోధ్యః॥

అవ॥ ఇమ మర్థం దృష్టాంత ముఖేనాపి సాధయతి॥

సూ॥ ౫౬॥ మంత్రాదివద్వాఽవిరోధః॥

వృ॥ ఏకశాఖావిహితోపాసనానాం శాఖాంతరగతో ద్గీథాదిషు ప్రాప్తే రవిరోధః మంత్రాదివత్ తథాహి తండులపేషణార్థమశ్మాదాన మంత్రః కుటరురసీ

స్యైకత్రామ్నాతః శాఖాంతరేపి ప్రాప్నోతి యథా హి ప్రయాజా ఏకత్రామ్నా
తాః - శాఖాంతరేపి ప్రాప్నువంతి తద్వదత్రాప్యవిరోధః- వాశబ్దో దృష్టాంత
ప్రదర్శనరూపహేత్వంతరసూచనార్థః- తస్మాదేకత్ర విహితానా ముపాసనా
నాం శాఖాంతరీయోద్గీథాదిషు ప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౫౭॥ భూమ్నః క్రతువజ్జ్యాయస్త్వం తథాహి దర్శయతి॥ అ॥ ౩౨॥

వృ॥ వైశ్వానరవిద్యాఖ్యాయికాయాం ప్రాచీనశాలాదిషడృషీణాం రాజ్ఞా స
హప్రశ్న ప్రతివచనాభ్యాం ద్యులోక సూర్యవాయ్వాదిషు వ్యస్తేషు వైశ్వానరో
పాస్తిః శ్రుతా తథా సమస్తేష్వపి వైశ్వానరాధికరణే విలిఖితాఖ్యాయికా
త్రాప్యనుసంధేయా తత్ర సంశయః కిమిహోభయథా ఉపాస్తిర్వివక్షితా ఉత స
మస్తోపాస్తిరేవేతి అత్ర పూర్వపక్షే వాక్యభేదః సిద్ధాంతే తదైక్యమితి బోధ్యం త
త్రోద్గీథాది శ్రుత్యాసన్నిధి ప్రాప్తవ్యవస్థాం బాధిత్వా ఉద్గీథాద్యుపాస్తీనాం సర్వ
శాఖాస్వపి వ్యవస్థావదత్రాపి వ్యస్తోపాస్తీనాం విధి శ్రుత్యా సమస్తోపాస్తి సన్నిధి
ప్రాప్త స్తుత్యర్థత్వం బాధిత్వా విధేయత్వం యుక్తమితి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే
బ్రూమః- భూమ్నః సమస్తోపాసనస్యైవాస్మిన్వాక్యే జ్యాయస్త్వం ప్రాధాన్యేన ప్రతి
పాద్యత్వం న వ్యస్తోపాస్తీనామపి క్రతువత్- యథా దర్శపూర్ణమాసాదేః క్రతోః
సాంగప్రధానస్యైకస్యైవ ప్రయోగో వివక్ష్యతే న వ్యస్తానామపి ప్రయాజాదీ
నాం తద్వత్ నను భూమ్న ఏవ జ్యాయస్త్వం కుత ఇత్యత ఆహ తథాహీతి ప్రాచీన
శాలాదిభిరుక్తాని వ్యస్తోపాసనాని నిందిత్వా కైకయేన రాజ్ఞా సమస్తోపాసనస్యో
క్తత్వాత్ ఏకవాక్యతా శ్రుతేరవగమ్యతే తథా చైకవాక్యతామాపన్నేయం శ్రుతి
ర్భూమ్న ఏవ జ్యాయస్త్వం దర్శయతీత్యర్థః- నను తర్హి రాజ్ఞః ప్రాచీనశా
లాదీన్ప్రతి హే ఔపమన్యవ కంత్వ మాత్మానం వైశ్వానర ముపాస్స ఇతి ప్రశ్నే
హోరాజన్ సుతేజో ద్యులోకో వైశ్వానరో యః తం వైశ్వానర ముపాస్య ఇత్యా
దౌ వ్యస్తోపాస్తిషు విధిశ్రుతీనాం కాగతిరితి చేత్ ప్రాచీన శాలాదిభిరవగత
వ్యస్తోపాస్త్యనువాదేన సమస్తోపాసనస్య విధేయత్వాత్- అనువాదత్వం విధిశ్రుతీ
నాం గతిరితి బ్రూమః తస్మాత్సమస్తోపాసనమేవ జ్యాయ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౫౮॥ నానాశబ్దాదిభేదాత్॥ అ॥ ౩౩॥

వృ॥ ఏకసగుణబ్రహ్మోపాస్యకాః శాండిల్యదహరాది విద్యాస్సంతి ఏవమేవ
ముఖ్యప్రాణవిద్యా అపి సంతి తత్ర సంశయః- కిమేకోపాస్యక విద్యానాం భేదో
స్తి న వేతి పాదసంగతిఫలే పూర్వవత్ తత్ర వ్యస్తోపాస్తిషు విధిశ్రుతీనాం సత్త్వేపి స

మస్తోపాస్తే రేవజ్యాయ స్త్వవదేకోపాస్యకోపాస్తిషు ప్రత్యేకం విధీనాం సత్త్వేపి సమస్తోపాస్తే రేవ జ్యాయస్త్వమితి నాస్తి విద్యానాం భేద ఇతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- ఏకోపాస్యక విద్యానాం నైవ- కుతః- శబ్దాదిభేదాత్ వేద ఉపాసీత స క్రతుం సంకల్పం కుర్వీతేత్యాది శబ్దభేదాత్- ఆదిశబ్దేనోపాస్యగుణభేదాచ్చేత్యర్థః- యథా యాగదానహోమానాం కర్మణాం యజేత జుహుయాత్ దద్యాదితి శబ్దభేదాత్ భేదః తద్వదితి ద్రష్టవ్యం॥

సూ॥ ౫౯॥ వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్॥ అ॥ ౩౪॥

వృ॥ యాస్సగుణ బ్రహ్మవిద్యా ఉపాస్య సాక్షాత్కారణేన ఫలహేతవః తాసాం కిం స్వేచ్ఛయా వికల్ప సముచ్చయాఖ్యా మనుష్ఠానం ఉత వికల్ప ఏవేతి సంశయః పూర్వపక్షే స్వేచ్ఛయా విద్యాసు ప్రవృత్తే యాఙ్కాచిదేకైవ విద్యా ఽమానవజ్జీవ మనుష్ఠేయేతి నాస్తి ద్విత్ర్యాదయో విద్యాస్సముచ్చయత్వే నానుష్ఠేయా ఇత్యపి నాస్తీత్యనియమః ఫలం - సిద్ధాంతే వికల్ప ఏవేతి నియమ ఇతి భేదః - పూర్వాధికరణేన విద్యా నానాత్వే సిద్ధే అయం విచారః - ప్రవర్తతే నోచేన్నాస్తీతి హేతుహేతుమద్భావః సంగతిః-తత్రానుష్ఠాననియమే హేత్వభావా ద్యథేచ్ఛమేవ అనుష్ఠానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- వికల్ప ఏవాసాం విద్యానాం యుక్తః- కుతః- అవిశిష్టఫలత్వాత్ అవిశిష్టం హ్యాసాం విద్యానాముపాస్య సాక్షాత్కారాఖ్యం ఫలం- తత్రైకయా విద్యయోపాస్యే సాక్షాత్కృతే విద్యాంతరమఫలం విరుద్ధోపాస్య ద్వయ సాక్షాత్కారస్య యుగపదయోగాచ్చ విద్యాంతరం వ్యర్థం - తంతమేవైతి కౌంతేయ సదా తద్భావ భావిత ఇతి భగవద్గీతా స్పష్టమేకవిద్యాయా ఏవానుష్ఠేయత్వం దర్శయతి తస్మాదుపాస్య సాక్షాత్కారద్వారా ఫలహేతుభూతా విద్యా ఏకైవానుష్ఠేయేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౬౦॥ కామ్యాస్తు యథాకామం సముచ్చీయేరన్నవా పూర్వ హేత్వభావాత్॥ అ॥ ౩౫॥

వృ॥ యాశ్చ ప్రతీకోపాస్తయో నామ బ్రహ్మేత్యుపాసీత తస్య యథా కామచారో భవతీత్యాద్యాః- కామ్యా ఉపాస్య సాక్షాత్కారానపేక్షా ఏవ అదృష్టద్వారా ఫలహేతవః- తాసు పూర్వవత్సందేహే ఉపాస్తిత్వావిశేషాత్ పూర్వవద్వికల్ప నియమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రవీతి కామ్యాస్త్వితి కామ్యాస్త్వదృష్ట ద్వారా ఫలహేతవో విద్యాః - యథా కామం సముచ్చీయేరన్నవా సముచ్చీయేరన్ పూర్వహేతోరవిశిష్ట ఫలత్వస్య వికల్ప ప్రయోజకస్యాత్రాభావాదిత్యర్థః - తథా

చ ప్రతీకోపాస్తయో ర్వికల్పే నైవానుష్ఠేయాః- ఉపాస్తిత్వాత్ పూర్వోక్త విద్యావదిత్యనుమాన ఉపాస్య సాక్షాత్కార హేతుత్వముపాధి రితిభావః॥

సూ॥ ౬౧॥ అంగేషుయథాశ్రయభావః॥ అ॥ ౩౬॥

వృ॥ కర్మాంగే షూద్గీథా దిషు యా ఆశ్రితా విద్యాస్తాసాం కిం సముచ్చయే నైవాంగవ దనుష్ఠానం ఉత యథాకామ మితి సంశయః- పూర్వపక్షే సముచ్చయే నానుష్ఠానా త్ఫల బాహుళ్యం సిద్ధాంతే యథాకామ మనుష్ఠానా త్ప్రయోగ సౌకర్య మితి బోధ్యం తథాచ ప్రతీకోపాస్తీనాం స్వతంత్రత్వా ద్యథాకామ మనుష్ఠానం యుక్తం- అంగాశ్రితోపాస్తీనా మంగతంత్రత్వా ద్యథాశ్రయ భావః- యథాశ్రయాణా మంగానాం అనుష్ఠానస్య భావః- తద్వ దనుష్ఠానస్యభావ ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన పూర్వపక్షః॥

సూ॥ ౬౨॥ శిష్టేశ్చ॥

వృ॥ శిష్టిః శాసనం విధాన మిత్యర్థః-యథాంగానాం ప్రతివేదం సముచ్చయ విధానం తథా తదాశ్రితోపాస్తీనాం విధానావిశేషాచ్చాంగవత్స ముచ్చయనియమ ఇత్యర్థః॥

అవ॥ ఇత శ్చైవ మేవేత్యాహ॥

సూ॥ ౬౩॥ సమాహారాత్॥

వృ॥ ఋగ్వేదోక్త ప్రణవస్య సామవేదోక్తోద్గీథస్య చైక్యోపాసనే ఉద్గాత్రా కృతే ఫలమాహ శ్రుతిః-హౌతృష దనాద్ధైవాపి దురుద్గీథ మనుసమాహరతీతి హౌతృషదన శబ్దేన హౌతృ శంసనస్థాన వాచినా హౌతృ కృతంశం సనాఖ్యం కర్మలక్ష్యతే ఉద్గాతా ప్రణవోద్గీథయో రైక్యజ్ఞాన మాహాత్మ్యాత్- స్వేనకృతం దురుద్గీథ మపి స్వరాది ప్రమాదాత్ దుష్టమప్యుద్గానం హౌత్రా సమ్యక్కృతశస్త్ర శంసనా దనుసమాహరత్యేవహ ప్రతిసమాదధాత్యేవ ఖలు హౌతృకర్మ సంబంధ్యోంకారస్యర్గ్వేదోక్తస్య స్వవేదోక్తో ద్గీథస్య చైక్యేన చింతితత్వా దిత్యర్థః- తథాచ వేదద్వయోక్త ప్రణవోద్గీథయో రైక్యజ్ఞానస్యై దృశం ఫలం బ్రువద్వాక్యం సర్వవేదోక్తానామప్యం గాశ్రితోపాసనానాం సముచ్చయం సూచయతి సర్వోపాసనేషు వేదాంతరోక్తోపాసనస్య వేదాంతరోక్తో ద్గీథాదినా సంబంధస్య సమానత్వా దితి సూత్రకృత్తాత్పర్యం॥

సూ॥ ౬౪॥ గుణసాధారణ్య శ్రుతేశ్చ॥

వృ॥ ఉద్గీథోపాసనాయాం గుణభూత స్యోపాస్య స్యోంకారస్య తే నేయంత్ర

యీావిద్యా వర్తతే తేనోంకారేణ వేదత్రయోక్తం కర్మభవతీతి సర్వకర్మణి సాధారణ్యస్య శ్రవణాత్- తదాశ్రితోపాసనాయా మపి సాధారణ్యం సముచ్చిత్యాను ష్ఠాన మిత్యర్థః- యద్వా కర్మగుణానా ముద్గీథాదీనాం సర్వేషాం చ సముచ్చిత్యానుష్ఠానాత్మక సాధారణాభావేహి తదాశ్రితోపాసనానాం సముచ్చయో నభవేత్ నైతదస్తి ప్రయోగవచనేన సర్వాంగగ్రాహిణా తేషాం సాధారణ్య శ్రుతేః తథా చ తదాశ్రితానా ముపాసనానా మపి సముచ్చయ ఇత్యర్థః॥

అవ॥ ఏవం ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౬౫॥ నవాతత్సహభావాశ్రుతేః॥

వృ॥ హి శబ్దస్త్వర్థః- పక్ష వ్యావర్తనార్థః- నాంగాశ్రితోపాసనానా మంగవత్సముచ్చయ నియమః తత్సహభావా శ్రుతేః యథాంగానాం సహభావః శ్రూయతే గ్రహం వాగృహీత్వా చ మసంవాన్నియ స్తోత్ర ముపాకుర్యా దిత్యాది తథా తేషా ముపాసనానాం సహభావస్యా శ్రుతే రిత్యర్థః - నచాంగతంత్రత్వా దుపాసనానాం సముచ్చయ నియమః - అంగ తంత్రస్యాపి గోదోహనస్యానుష్ఠానా నియమాత్ యదుక్తం శిష్టేశ్చేతి సూత్రే అంగవద్విధానా విశేషా త్సముచ్చయ ఇతి తన్న తేనహీద మనుమానం లభ్యతే ఉపాసనాని సముచ్చిత్యానుష్ఠేయాని విహితత్వాత్ అంగవదితి తత్ర చక్రత్వర్థత్వ ముపాధిః- పరంచ సూత్రద్వయోక్త లింగద్వయ మప్రయోజకత్వేన దూషణీయం॥

సూ॥ ౬౬॥ దర్శనాచ్చ॥

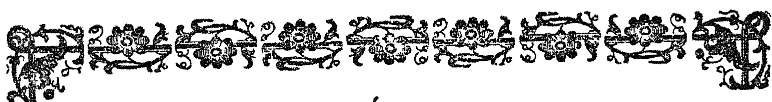
వృ॥దర్శయతి చ శ్రుతిరంగాశ్రితోపాసనానామ సముచ్చయం ఏవం విద్ధవై బ్రహ్మయజ్ఞం యజమానం సర్వాశ్చ ఋత్విజోభిరక్షతీతి ఋగ్వేద విహితాంగలోపే వ్యాహృతి హోమప్రాయశ్చిత్తాభిజ్ఞత్వం బ్రహ్మణ ఏవం విత్త్వం సర్వోపాసనానాం సముచ్చయే హి విజ్ఞానవతా బ్రహ్మణా పరిపాల్యత్వ మితరేషా మృత్విజాం నస్యాత్ సర్వేషాం సర్వవిత్త్వాత్- అస్తి చ పరిపాల్యత్వ కీర్తనం తస్మా న్నసర్వోపాసనానాం సముచ్చయ ఇతి సిద్ధం॥

ఇతి ధర్మాభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

తృతీయస్యాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

అస్మిన్ పాదే షట్త్రింశదధికరణాని షట్షష్టిః సూత్రాణి॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

తృతీయస్యాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

పురుషార్థాధికరణమ్॥

సూ॥ ౧॥ ఓం పురుషార్థో౽త శ్శబ్దా దితి బాదరాయణః అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్పాదే పరాపర బ్రహ్మవిద్యానాం గుణోపసంహారోక్త్యా పరిమాణ మవధారితం ఇహతు తాసాం కర్మానపేక్షాణా మేవ పురుషార్థ సాధనత్వం నిరూప్యతే తత్ర కర్మా నపేక్షాణా మాసాం విద్యానాం కాన్యంగానీ త్యాకాంక్షాయాం యజ్ఞాదీని బహిరంగాని శమాదీ న్యంతరంగాని చ నిరూప్యంత ఇత్యేకవిద్యా విషయత్వ మనయోః పాదయోస్సంగతిః తత్ర పరబ్రహ్మవిద్యా మాశ్రిత్య విచార్యతే కిమౌపనిష దాత్మవిద్యా కర్మకర్తృద్వారా క్రత్వనుప్రవేశినీ ఉత స్వతంత్రైవ పురుషార్థసాధన మితి అత్ర పూర్వోత్తరపక్షయోః పూర్వోత్తరకోటి సిద్ధిః ఫలం పూర్వపాదాంత్యాధికరణే కర్మాంగ విద్యోక్తి ప్రసంగాత్ బ్రహ్మజ్ఞానస్య కర్మాంగత్వ మాశంక్య సిద్ధాంత ముపక్రమతే పురుషార్థ ఇతి అతోస్మాదౌపనిష దాత్మజ్ఞానా త్స్వతంత్రా త్పురుషార్థో మోక్షః సిధ్యతీతి బాదరాయణాచార్యో మన్యతే కుతః- తరతిశోక మాత్మవిత్ బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదేః కేవల విద్యాయాః మోక్షహేతుత్వ బోధకశబ్దా దిత్యర్థః ఇద ముపలక్షణం సగుణవిద్యానా మపి స్వాతంత్ర్యేణ ఫలహేతుత్వం తత్త త్ఫలశ్రుతే రితి బోధ్యం॥

అవ॥ ఏవం సిద్ధాంత ముపక్రమ్య పూర్వపక్షయతి॥

సూ॥ ౨॥ శేషత్వా త్పురుషార్థవాదో యథాన్యేష్వితి జైమినిః॥

వృ॥ కర్తృత్వే నాత్మనః కర్మశేషత్వా త్తజ్జ్ఞాన మపి పర్ణతావ త్కర్మశేషా

త్మద్వారా క్రత్వంగం అతోఽయం ప్రయోగః- తత్త్వజ్ఞానం కర్మాంగం ఫలశూన్య
త్వే సతి కర్మాంగాశ్రయత్వాత్ పర్ణతాదివత్ ననువిశేషణాసిద్ధో హేతుః - తర
తి శోకమాత్మవిదిత్యాది ఫలశ్రుతేస్సత్త్వాదిత్యత ఆహ పురుషేతి యథాన్యేషు ద్ర
వ్యసంస్కార కర్మసు పర్ణమయద్రవ్య యజమానస్థాంజనాది సంస్కార ప్రయా
జాది రూపేషు అపాపశ్లోక శ్రవణాది ఫలశ్రుతి రర్థవాదః తథాఽత్రాపి పురుషా
ర్థ శ్రుతిరర్థవాద ఇతి జైమిని రాచార్యో మన్యతే తథాచ నహేతో ర్విశేషణా
సిద్ధిరితి భావః॥

సూ॥ ౩॥ ఆచారదర్శనాత్॥

వృ॥ జనకో హ వైదేహో బహుదక్షిణేన యజ్ఞేనేజ ఇత్యాదౌ బ్రహ్మవిద్యావతాం
జనకాదీనాం విద్యయా సహ కర్మాచార దర్శనాల్లింగాత్ విద్యాయాః స్వాతం
త్ర్యాభావేన కర్మాంగత్వ మిత్యర్థః- విదేహానా మధిపతి ర్జనకో నామ రాజా
బహుదక్షిణసంజ్ఞకేనాశ్వమేధేన బహుదక్షిణాయుక్తేనేజే యాగం కృతవా నిత్య
ర్థః॥

అవ॥ కించ॥

సూ॥ ౪॥ తచ్ఛ్రుతేః॥

వృ॥ యదేవ కర్మ విద్యయా కరోతి తదేవ వీర్యవత్తరం భవతీతి తృతీయా శ్రు
త్యా విద్యాయాస్తస్య కర్మశేషత్వస్య శ్రవణాత్- నస్వాతంత్ర్యేణ ముక్తి ఫల
త్వ మిత్యర్థః॥

సూ॥ ౫॥ సమన్వారంభణాత్॥

వృ॥ తం విద్యా కర్మణీ సమన్వారభేతే ఇతి ఫలారంభే విద్యాకర్మణోః సాహి
త్య దర్శనాదపి నముక్తిఫలత్వం విద్యాయాః కింతు కర్మాంగత్వమేవే త్యర్థః -
తం పరలోకం వ్రజంతం విద్యాకర్మణీ సమనుగచ్ఛత ఇతి శ్రుత్యర్థః॥

సూ॥ ౬॥ తద్వతో విధానాత్॥

వృ॥ ఆచార్యకులాద్వేద మధీత్య యథావిధానం గురోః కర్మాతిశేషేణాభిస
మావృత్య కుటుంబే శుచౌదేశే స్వాధ్యాయ మధీయాన ఇతి శ్రుత్యా సకలవేదార్థ
జ్ఞానవతః కర్మవిధానా దపి లింగాత్కర్మాంగత్వం వేదార్థ బ్రహ్మవిద్యాయా
ఇత్యర్థః- యద్యపి వేదమధీత్యే త్యధ్యయనమాత్రం శ్రుతం నార్థబోధః తథాపి
ఫలవ దర్థావబోధ పర్యంత మధ్యయన మితి బోధ్యం- ఆచార్యకులం గృహం ము

పనయనం కృత్వా తదనంతరం గురోః శుశ్రూషణ రూపం కర్మవిధా యాతిశేషేణ
శిష్టకాలేన యథావిధానం పవిత్రపాణిత్వ ప్రాఙ్ముఖత్వాది విధాన మనతిక్రమ్య వే
దమధీత్యానంతర మభిసమావృత్య నృతవిసర్గం కృత్వా కుటుంబే గార్హస్థ్యే స్థి
త్వా శుచౌ దేశే స్వాధ్యా యాధ్యయనం కుర్వన్ కర్మాంతరాణి చ విహితాని య
థాశక్తి కుర్వాణో బ్రహ్మలోక మభిసంపద్యత ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౭॥ నియమాచ్చ॥

వృ॥ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణి జిజీవిషే చ్ఛతగ్ం సమాః ఏవం త్వయి నాన్యథే
తోఽస్తి న కర్మలిప్యతే నర ఇత్యాది వాక్యాద్యావజ్జీవం కర్మాచార నియమాత్ వి
ద్యాయాః కర్మశేషత్వ మేవేత్యర్థః ఇహదేహే శతం సమాః శతం సంవత్సరాన్
జీవితు మిచ్ఛే దితి యత్ తత్కర్మాణి కుర్వన్నేవేతి నియమవిధిః ఏవం త్వయి నరే
వర్తమానే సతి అశుభం కర్మ నలిప్యతే నత్వం లిప్యస ఇత్యర్థః ఇతః ప్రకారా
దన్యథా ప్రకారాంతరం నాస్తి యతః కర్మలేపో నస్యా దిత్యర్థః- తస్మాద్బ్రహ్మ
విద్యా కర్మాంగ మేవ॥

అవ॥ ఇతి ప్రాప్తే సమాధత్తే॥

సూ॥ ౮॥ అధికోపదేశాత్తు బాదరాయణస్యైవం తద్దర్శనాత్॥

వృ॥ తుః పక్షనిరాసార్థః యదుక్తం తత్త్వజ్ఞానం కర్మాంగం ఫలశూన్యత్వే స
తికర్మాంగాశ్రయత్వా దితితన్న హేతో ర్విశేష్యాసిద్ధేః కుతో విశేష్యాసిద్ధిః- అధికోప
దేశాత్- కర్మ కర్తుః సంసారిణః కర్మాంగా దధికస్యేతరస్య సంసారిణ శ్చి
న్మాత్రస్య వేదాంతే షూపదేశాత్ తథా చ తత్త్వజ్ఞానం చిన్మాత్రాశ్రయ మేవేతి
భవతి విశేష్యా సిద్ధిః- ఏవం చ తత్త్వజ్ఞాన ఫలశ్రుతే రపి నార్థవాదత్వం తస్మా
త్పురుషార్థో తచ్ఛబ్దా దితియన్మతం బాదరాయణస్య తదేవం తథైవే త్యర్థః- అ
ధికోపదేశా సిద్ధిమాశంక్యాహ తద్దర్శనా దితి తస్యాధికస్యాత్మనో యస్సర్వజ్ఞ
స్సర్వవిదిత్యాది శ్రుతి సహస్రేషు దర్శనాదిత్యర్థః॥

అవ॥ యదుక్తమాచార దర్శనా దితి తత్రాహ॥

సూ॥ ౯॥ తుల్యం తు దర్శనం॥

వృ॥ విద్యాయాః కర్మశేషత్వాభావే ప్యాచారదర్శనం తుల్యమేవ తథాహి ఏ
తద్ధస్మవైతత్ పూర్వే విద్వాంసోఽగ్నిహోత్రం నజుహువాం చక్రిర ఇత్యాదికా శ్రు

తిర్విదుషః కర్మాచారాభావం దర్శయతి తు శబ్దేనా కర్మాంగత్వ లింగదర్శన
స్య ప్రాబల్యం సూచితం నహి బ్రహ్మవిద్యావతాం జనకాదీనాం కర్మాచారదర్శ
నం విద్యాయాః కర్మశేషత్వే లింగం తేషా మహమభిమానా భావే నచోదనాప్ర
వృత్త్య సంభవాత్ తత్కృత కర్మణశ్చోదనాలక్షణ త్వాభావే నాకర్మతయా తదా
చార దర్శనస్య విద్యాయాః కర్మశేషత్వబోధనే దుర్బలత్వా దితి ॥

అవ॥ యదుక్తం తచ్ఛ్రుతేరితి తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౦॥ అసార్వత్రికీ॥

వృ॥ యదేవ విద్యయా కరోతీతి శ్రుతి రసార్వత్రికీ సర్వవిద్యా విషయా నభవ
తి ప్రకృతోద్గీథ విద్యామాత్ర పరత్వాత్ తథాచ నశ్రుతిబలాద్బ్రహ్మవిద్యాయాః
కర్మాంగత్వ సిద్ధి రిత్యర్థః॥

అవ॥ యదుక్తం సమన్వారంభణా దితి తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౧॥ విభాగ శ్శతవత్॥

వృ॥ తంవిద్యాకర్మణీ సమన్వారభేతే ఇత్యత్ర విభాగో బోధ్యః విద్యాన్యం పురు
షమారభతే కర్మాన్యమితి శతవత్ యథాశతమాభ్యాం దీయతా మిత్యుక్తే విభ
జ్యదీయతే పంచాశదేకస్మై పంచాశదపరస్మై తద్వదిత్యర్థః వస్తుతోస్య సమ
న్వారంభణ వాక్యస్య ముముక్షు విషయత్వాభావా ద్విద్యాశబ్దేన విహితోద్గీథ వి
ద్యా ప్రతిషిద్ధాచ నగ్న స్త్రీదర్శనాది రూపా గృహ్యతే తాదృశ విద్యాయాః ఫ
లారంభే కర్మసాహిత్యే పి నక్షతిరితి మంతవ్యం॥

అవ॥ యత్పునరుక్తం తద్వతో విధానా దితి తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ అధ్యయనమాత్రవతః॥

ఆచార్య కులా ద్వేదమధీత్యేతి వాక్యే వేదాధ్యయన మాత్రవతః - కర్మవిధీయ
తే నాత్మజ్ఞానవత ఇత్యర్థః- మాత్రపదే నౌపనిషదాత్మజ్ఞాన మేవ వ్యావర్త్య
తేన కర్మకాండార్థా వబోధః- కర్మజ్ఞానం వినా అనుష్ఠానా సంభవాదితి॥

అవ॥ యచ్చోక్తం నియమాచ్చేతి తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౩॥ నావిశేషాత్॥

వృ॥ కుర్వన్నేవేహ కర్మాణీతి నియమవాక్యం నజ్ఞానివిషయం విద్వానితి విశేషా
భావా దిత్యర్థః।

అవ॥ అస్య నియమవాక్యస్య జ్ఞానివిషయత్వే ప్యవిరోధః జ్ఞానస్తుత్యర్థత్వా దిత్యాహ॥

సూ॥ ౧౪॥ స్తుతయేనుమతిర్వా॥

వృ॥ ఇయం విదుషః కర్మానుమతిః కర్మానుజ్ఞా బ్రహ్మవిద్యాస్తుతయే జ్ఞాతవ్యా స్తుతిశ్చైవం యావజ్జీవం కర్మకుర్వత్యపి త్వయి విదుషి నకర్మలేపాయ భవతి విద్యాసామర్థ్యా దితి అస్మిన్పక్షే నాన్యథేతోస్తీ త్యస్యాయమర్థః ఏవం కర్మకుర్వత్యపి త్వయ్యతో బ్రహ్మభావా ద్విద్యాలభ్యా దన్యథా సంసారాపత్తి ర్నాస్తి యతో నకర్మలిప్యత ఇతి॥

అవ॥ అపిచ బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రత్యక్షం ఫలం దర్శయంతీ శ్రుతిః కాలాంతరభావిఫలక కర్మాంగత్వం వారయతీ త్యాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ కామకారేణ చైకే॥

వృ॥ ఏకే విద్వాంసః ప్రత్యక్షీకృత విద్యాఫలాః పరోక్షఫల కర్మసాధనం ప్రజాదికం కామకారేణ స్వేచ్ఛయా త్యక్తవంత ఇతి శ్రూయతే ఏతద్ధస్మవై తత్పూర్వే విద్వాంసో ప్రజాం నకామయంతే కిం ప్రజయా కరిష్యామో యేషాం నోయమాత్మాయం లోక ఇతి- విద్యాయాః కర్మాంగత్వాభావే విదుషః స్వేచ్ఛయా కర్మసాధన ప్రజాదిత్యాగో లింగమనేన సూత్రేణ సూచ్యత ఇతి వా బోధ్యం విద్యాయాః కర్మాంగత్వే హి కర్మసాధన ప్రజాదిత్యాగోనస్స్యా దితి శ్రుత్యర్థస్తు- యేషాం నోస్మాకమయం మహానేష ఆత్మా అయం లోకః ప్రత్యక్షం ఫలం తే వయం ప్రజయా కింకరిష్యామ ఇతి నిశ్చిత్యాగ్నిహోత్రాది కర్మనకృతవంత ఇతి॥

సూ॥ ౧౬॥ ఉపమర్దం చ॥

వృ॥ కించ కర్మానుష్ఠాన హేతోః క్రియాకారకఫల విభాగస్య సమస్తస్యావిద్యాకృతస్య విద్యాసామర్థ్యా దుపమర్దమభావమామనంతి యత్రత్వస్య సర్వమాత్మైవాభూత్తత్కేన కం పశ్యే దిత్యాదినా తథాచ బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మవిరోధిత్వాన్నకర్మాంగత్వ మితిభావః॥

అవ॥ విద్యాయాః అకర్మాంగత్వే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౧౭॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు చ శబ్దేహి॥

వృ॥ ఊర్ధ్వరేతస్సు యతిషు బ్రహ్మవిద్యావగతాస హితస్యాః- కర్మాంగత్వం సం

భవతి యతీనా మగ్నిహోత్రాది కర్మాభావాత్ తథాచాయం ప్రయోగః విద్యాకర్మణీనాం గాంగీభూతే మిథో వ్యభిచారిత్వాత్ ఋతుగమన నైష్ఠికవ్రతవ దితి నను యత్యాశ్రమ సద్భావే కింమానమిత్యత ఆహ- శబ్దేహీతి వేదే హ్యూర్ధ్వరేత సామాశ్రమాః శ్రూయంతే త్రయో ధర్మస్కంధా యజ్ఞో ధ్యయనం దాన మితి ప్రథమ స్తప ఏవ ద్వితీయః బ్రహ్మచార్యా చార్య కులవాసీ తృతీయోత్యంత మాత్మాన మాచార్యకులేవ సాదయన్ సర్వఏతే పుణ్యలోకాభవంతి బ్రహ్మసంస్థోమృతత్వ మేతీతి బ్రహ్మచర్యాదేవ ప్రవ్రజే దిత్యాదౌ శ్రుత్యర్థస్తు స్కంధశబ్ద ఆశ్రమపరః - యజ్ఞాదిధర్మప్రధానో గార్హస్థ్యాశ్రమ ఏకః తపః ప్రధానో వాన ప్రస్థాశ్రమోద్వితీయః- తృతీయః స్పష్టః- ఏతేషా మాశ్రమిణా మనిత్యఫల భాక్త్వముక్త్వా బ్రహ్మసంస్థస్య సంన్యాసినో నిత్యఫలత్వ మాహ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి బ్రహ్మణి ప్రత్యగ్రూపే సమ్యఙ్నిష్ఠా యస్య స బ్రహ్మ సంస్థః- పరివ్రాడిత్యర్థః- తస్మా ద్బ్రహ్మవిద్యా నకర్మాంగం కింతు స్వతంత్ర ముక్తిఫలేతి సిద్ధం॥

అవ॥ త్రయోధర్మస్కంధా ఇత్యాదిశ్రుతి రాశ్రమ సద్భావే ప్రమాణ మిత్యుక్తం తదా క్షిపతి॥

సూ॥ ౧౮॥ పరామర్శం జైమిని రచోదనాచాపవదతి హి॥ అధి-౨-

వృ॥ తత్త్వజ్ఞానస్యాంతరంగ సాధనం పారివ్రాజ్య మత్ర నిరూప్యత ఇతి స్ఫుటే సాధనాధ్యాయపాద సంగతీ అత్ర సంశయః కిం పారివ్రాజ్య మనుష్ఠేయం నవేతి పూర్వపక్షే పారివ్రాజ్య స్యాభావాత్ విద్యాయాః కర్మావ్యభిచారేణ కర్మాంగత్వ మితి ఫలం సిద్ధాంతే తత్సత్త్వా ద్విద్యాయాః స్వాతంత్ర్య మితి బోధ్యం తత్ర పారివ్రాజ్యే ప్రమాణాభావాత్త న్నానుష్ఠేయ మిత్యాహ పరామర్శ మితి - త్రయ ఇత్యాది శ్రుతౌ చతుర్ణా మాశ్రమాణాం పరామర్శం అనువాదమాత్రం జైమినిరాచార్యో మన్యతే నవిధిం-యత ఇయం శ్రుతిరచోదనాలిఙ్గాది శూన్యా అస్యాః శ్రుతేః బ్రహ్మసంస్థతాస్తుతి పరత్వం చేతి చకారార్థః తథాచాన్యపరా ద్వాక్యాదనువాద మాత్రేణ నాశ్రమసిద్ధి రితిభావః తపశ్శబ్దే నైవ వానప్రస్థయత్యాశ్రమయో రనువాద ఇతి ద్రష్టవ్యం నింద్యమానత్వా చ్చ పారివ్రాజ్యం నానుష్ఠేయ మిత్యాహ అపవదతి హీతి వీరహావా ఏష దేవానాం యోగ్నిముద్వాస యత ఇత్యాద్యా శ్రుతిరగ్న్యుద్వాసన ప్రధానం పారివ్రాజ్య మపవదతీత్యర్థః యత్యాశ్రమాతిరిక్తాశ్రమాంతర మగ్నిహోత్రాది విధానసామర్థ్యా త్ప్రామాణికమేవ త్రయఇత్యాది శ్రుతావనూద్యతే యత్యాశ్రమస్తు నశ్రుతి సిద్ధః- కింతు స్మృతిసిద్ధ ఏవానూద్యతే స్మృతిశ్చ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహుయా దిత్యాది ప్రత్యక్ష శ్రుతి విరోధాత్ అప్రమాణ

మితి పూర్వపక్ష్యభిమానః- యద్యపి బ్రహ్మచర్యా దేవ ప్రవ్రజే దితి ప్రత్యక్షా శ్రుతి రస్తితథా పీయం శ్రుతిః నాస్తీతి కృత్వా చింతేయ మితి మంతవ్యం॥

అవ॥ సమాధత్తే॥

సూ॥ ౧౯॥ అనుష్ఠేయం బాదరాయణ స్సామ్యశ్రుతేః॥

వృ॥ పారివ్రాజ్య మనుష్ఠేయం భగవా న్బాదరాయణో మన్యతే- కుతః- త్రయ ఇత్యాది శ్రుతౌ ప్రామాణిక గార్హస్థ్యేన సామ్య శ్రవణాదిత్యర్థః - అయం భావః తపశ్శబ్దేన వానప్రస్థాశ్రమ స్యైవానువాదః- సన్యాసినాం తపశ్శూన్యత్వాత్ బ్రహ్మసంస్థ ఇత్యనేనైవ యత్యాశ్రమానువాదః ఆశ్రమ చతుష్టయానువాదేన బ్రహ్మసంస్థతా స్తుతి పరత్వమేవ వాక్యస్య తథా చాన్యపరాదపి వాక్యా త్ప్రతీయమానాశ్రమా స్సిధ్యంతి దేవతాధికరణన్యాయాత్ న చ వీరహేత్యాది శ్రుతివిరోధః తస్యాః శ్రుతే రజ్ఞానా దగ్న్యుద్వాసనో ద్యుక్తా హి తాగ్ని విషయత్వాదితి॥

అవ॥ ఏవమస్య వాక్యస్యానువాదకత్వ మంగీకృత్యానువాదస్య ప్రమాణాంతరసాపేక్షత్వా దాశ్రమాణాం ప్రామాణికత్వ ముక్తం ఇదానీ మస్మిన్నేవ వాక్యే ఆశ్రమాణాం విధికల్పనం అన్యథా అస్యానువాదకత్వే ఆశ్రమవిధాయక వాక్యాంతరకల్పనాయాం గౌరవప్రసంగాత్ సిద్ధేవాక్యేవిధిమాత్రకల్పనాయాశ్చ లఘుత్వాదిత్యాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ విధిర్వా ధారణవత్॥

వృ॥ అస్మి న్వాక్యే ఆశ్రమాణాం విధిరేవ నానువాదః న చానేకాశ్రమ విధానే వాక్యభేదః స్యా దితి వాచ్యం అపూర్వత్వే నాశ్రమాణాం విధే రావశ్యకత్వేన వాక్యభేదస్యే ష్టత్వాత్- ఏకవాక్యతా ప్రతీతావపి తత్త్యాగే నాపూర్వార్థ విధౌ దృష్టాంత మాహ ధారణవ దితి మహాపితృయజ్ఞే స్రుచి ప్రసక్తం హవిరాహవనీయం ప్రతియదాఽనీయతే తత్ర శ్రూయతే అధస్తా త్సమిధం ధారయ న్ననుద్రవే దుపరి హి దేవేభ్యో ధారయతీతి తత్ర స్రుగ్దండాదధస్తా త్సమిద్ధారణ విధ్యేక వాక్యస్య ఉపరిహిత్యాదే రనువాదతయా ప్రతీతావపి స్రుచ్యుపరి సమిద్ధారణస్య అపూర్వత్వా దేకవాక్యతా భంగేన విధ్యన్యథా కల్పితః తథేహాపి ఇత్యర్థః- వస్తుతస్తు బ్రహ్మసంస్థత్వమేవ పారివ్రాజ్య లక్షణ మత్రైవ [illegible] విధీయతే ఆశ్రమత్రయానువాదే నానిత్యఫలత్వేనాశ్రమత్రయ నిందయా బ్రహ్మసంస్థస్యైవ నిత్యఫలత్వేన స్తూయమానత్వాత్ యత్ స్తూయతే తద్విధేయ మితి న్యాయాత్-న చ బ్రహ్మసంస్థత్వ స్యామోగికాగ్నికస్య గృహస్థాదే రపి సంభవాత్ [illegible] బ్రహ్మసంస్థత్వం పారివ్రాజ్యమేవ [illegible]

వాచ్యం గృహస్థాదీనాం స్వకర్మాసక్తతయా బ్రహ్మసంస్థత్వాయోగాత్ పరిశేష్య మాణః పరివ్రాడేవ బ్రహ్మసంస్థ ఇతి తథాచ నాస్మిన్పక్షే వాక్యభేద ఇతి తస్మాత్పారివ్రాజ్యస్య ప్రామాణికత్వాత్తేషాం చ కర్మాభావాత్సిద్ధం బ్రహ్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం॥

సూ॥ ౨౧॥ స్తుతిమాత్రముపాదానాదితి చేన్నాపూర్వత్వాత్॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ ఉద్గీథాదివిద్యాసు శ్రూయతే సఏష ఉద్గీథో రసానాం రసతమః పరమ ఇత్యాది తత్ర సంశయః. కిమిదం కర్మాంగోద్గీథస్తుతిమాత్రం ఉతోద్గీథోపాసనాయాం గుణవిధాయకమితి- పూర్వపక్షే ఉద్గీథముపాసీతేత్యాదేస్సర్వస్యాపి స్తుతిమాత్రత్వాత్కర్మాంగాశ్రితోపాసనానామనుష్ఠానాసిద్ధిః- ఫలం సిద్ధాంతే కర్మాంగాశ్రితోపాసనానాం విధేయత్వాదనుష్ఠానసిద్ధిరితి ఏవం చాంగపరతంత్రాణామపి విద్యానామనుష్ఠానసమర్థనేన పురుషార్థహేతుత్వోక్త్యా అంగానాశ్రిత బ్రహ్మవిద్యాయాః పురుషార్థహేతుత్వం కిము వక్తవ్యమితి సిద్ధాపాదసంగతిః- తత్రానుష్ఠేయాశ్రమసామ్యశ్రుతేః- పారివ్రాజ్యస్యానుష్ఠేయత్వవదియమేవ జుహూరాదిత్య ఇత్యాదికర్మాంగస్తుత్యా రసతమాది వాక్యస్య సామ్యాత్- స్తుతిమాత్రత్వమితిదృష్టాంతేన పూర్వపక్షయతి స్తుతిమాత్రమితి రసతమత్వాది వాక్యం సర్వమపి కర్మాంగవిధిస్తుతిమాత్రం కర్మాంగోద్గీథాద్యుపాదానాదితిచేత్ న కుతః- అపూర్వత్వాత్ కర్మాంగోద్గీథాద్యుపాసనానాం రసతమత్వాది గుణానాం చాపూర్వత్వాత్ మానాంతరాప్రాప్తత్వాత్ యాగాదివద్విధేయత్వమేవేత్యర్థః- ప్రకృతఏవ విధి సంభవే ప్రకరణాంతరగతోద్గీథాదివిధిస్తుతి లక్షణాకల్పనమన్యాయ్యతరమితిభావః

సూ॥ ౨౨॥ భావశబ్దాచ్చ॥

వృ॥ ఉద్గీథముపాసీత సామోపాసీతేత్యాది విధిశబ్దాచ్చ విధేయత్వమేవే త్యర్థః॥

సూ॥ ౨౩॥ పారిప్లవార్థా ఇతిచేన్న విశేషితత్వాత్॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ వేదాంతేషు తత్ర తత్రాథహ యాజ్ఞవల్క్యస్య ద్వేభార్యే బభూవతుః మైత్రేయీ చ కాత్యాయనీచేత్యాద్యా ఆఖ్యాయికాః శ్రూయంతే తత్ర సంశయః- కిమేతాః పారిప్లవార్థాః- ఉత సన్నిహిత విద్యాస్తుత్యర్థా ఇతి పూర్వపక్షే కథానామాసాం పారిప్లవప్రయోగశేషత్వాత్తదేక వాక్యతాపన్న.శబ్దబోధ్య విద్యాయాః ప్రాధాన్యాభావేన పురుషార్థహేతుత్వాసిద్ధిః- సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మంతవ్యం ఏవం ఫల పర్యవసానాదేవాస్య పాదసంగతి బోధ్యా తత్ర రసతమత్వాదే

రుద్గీథాది స్తుత్యర్థత్వాపేక్షయా ఉపాస్య విషయ సమర్పకత్వస్య జ్యాయ స్త్వవ త్కథానా మపి విద్యా స్తుత్యర్థ త్వాపేక్షయా పారిప్లవ శేషత్వం జ్యాయ ఇతి దృష్ట్వా, తేన పూర్వపక్షయతి పారిప్లవార్థా ఇతి చే దితి- అశ్వమేధే పుత్రాది పరివృతాయ రాజ్ఞేయ స్సానాదికథా కథనం తత్పారిప్లవ శబ్దే నోచ్యతే తదర్థా ఏవౌపనిషద కథా అపీత్యర్థః - సమాధత్తే నేతి కుతః - విశేషితత్వాత్ పారిప్లవమాచక్షీతేత్యుపక్రమ్య మనుర్వైవస్వతో రాజేత్యాది వాక్యశేషే కాసాంచి దేవకథానాం పారిప్లవశేషత్వేన విశేషితత్వా దిత్యర్థః- తస్మా దౌపనిషద కథానాం న పారిప్లవ శేషత్వం॥

అవ॥ నను తర్హి- కిమర్థా ఇమాః కథా ఇత్యాశంక్య సంనిధిబలాత్ విద్యార్థా ఇత్యాహ॥

సూ॥ ౨౪॥ తథాచైకవాక్య తోపబంధాత్॥

వృ॥ తథాచ ఉక్తయుక్త్యా పారిప్లవార్థ త్వాభావే సతి సంనిధిబలా ద్విద్యాశేషత్వం కథానాం యుక్తం ఏకవాక్య తోపబంధాత్ సంనిహితత్వా త్తద్విద్యైకవాక్యతాదర్శనా దిత్యర్థః- కథానాం విద్యాస్తుతి లక్షకత్వేన విద్యాజ్ఞాన సౌకర్యార్థత్వేన చ విద్యైక వాకత్వం బోధ్యం తస్మా త్సన్నిహిత విద్యాశేషత్వమేవ కథానా మితి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం పురుషార్థాధికరణే బ్రహ్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యం ప్రతిపాద్య తత్ప్రసక్త్యా ప్రాప్తవిచారం పరిసమాప్య పురుషార్థాధికరణస్య ఫలమాహ॥

సూ॥ ౨౫॥ అతఏవ చాగ్నీంధనా ద్యనపేక్షా॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ కిం బ్రహ్మవిద్యాయాః స్వ ఫలే మోక్షే శేషత్వేన కర్మాపేక్షా అస్తి న వేతి సంశయే కథానాం విద్యాశేషత్వే నాపేక్షావ త్కర్మణా మపి ఫలే విద్యాశేషత్వే నాపేక్షా న్యాయ్యా యజ్ఞాది శ్రుత్యా వివిదిషాయాం వినియుక్త యజ్ఞాదీనాం విషయ సౌందర్య లబ్ధాయాం తస్యా మనస్యయా విద్యావిషయజ్ఞాన సాధ్యే మోక్షే స్వయస్య సంభావ దపేక్షత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- అత్యధికరణే బ్రహ్మవిద్యాయాః కర్మశేషత్వ నిరాసేన యస్పృతసాధన హేతుత్వ ముక్తం తద [illegible] పదాన్వయ్యతే అత ఏవ బ్రహ్మవిద్యాయాః స్వాతంత్ర్యేణ పురుషార్థ హేతుత్వా [illegible] అగ్నీంధన శబ్దేన స్వాశ్రమవిహితాని కర్మాణి లక్ష్యంతే విద్యాఫలే మోక్షే కర్మాపేక్షా నాస్తి తు [illegible] రచిత [illegible] ఇత్యర్థః- అయం [illegible] యజ్ఞాది శ్రుత్యా

వి విదిషాయా మేవ కర్మణాం వినియోగ శ్రవణాత్ న మోక్షే కర్మాపేక్షా న చ
విషయ సౌందర్య లభ్యాయాం తస్యా మనన్వయః కర్మణా మితి వాచ్యం బ్రహ్మ
జ్ఞానే చోత్పత్తి ప్రతిబంధక కల్మష నివృత్తి ద్వారా ఇచ్ఛాయా మన్వయ సంభవా
దితి అస్యా ద్యాధికరణ ఫలపరత్వా న్నపృథక్త్వాద సంగత్యా ద్యపేక్షా॥

సూ॥ ౨౬॥ సర్వాపేక్షాచ యజ్ఞాది శ్రుతే రశ్వవత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ బ్రహ్మవిద్యా కిం స్వోత్పత్తౌ కర్మా ణ్యపేక్షతే న వేతి సందేహః - పూర్వప
క్షే జ్ఞానార్థానాం యజ్ఞాద్యనుష్ఠానాభావః సిద్ధాంతే తదనుష్ఠానావశ్యం భావః తత్ర
యజ్ఞాదీనాం శమాదీనాం జ్ఞానసాధనానాం నిరూపణా దస్తి పాదసంగతిః- తత్ర య
థా బ్రహ్మవిద్యాయాః ప్రమాణత్వా చ్ఛుక్తిజ్ఞానస్యేవ స్వఫలే కర్మానపేక్షా తథా
స్వోత్పత్తా వపి నకర్మాపేక్షా ప్రమాత్వాదేవేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః - వి
ద్యాయాః స్వోత్పత్తౌ సర్వేషా మాశ్రమ కర్మణా మపేక్షా స్తి- కుతః- యజ్ఞాది శ్రు
తేః తమే తం వేదానువచనేన బ్రాహ్మణా వివిదిషంతియజ్ఞేన దానేన తపసా ఽనా
శకేనేత్యేవం రూపాయాః కర్మణాం సర్వేషాం జ్ఞానసాధనత్వ బోధికాయాః- శ్రు
తే రిత్యర్థః- యద్య ప్యత్రవివిదిషంతీతి వర్తమానాపదేశః ప్రతిభాతినవిధిః తథాపి
యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసంయోగస్యా పూర్వత్వా ద్విధిః కల్ప్యః బ్రహ్మానుభవ కామో
యజ్ఞాదీ న్కుర్యా దితి నచానుభవస్య ప్రమాణా ధీనత్వా న్నయజ్ఞాద్యపేక్షేతి వా
చ్యం మలినాంతః కరణస్యసత్యపి ప్రమాణే అనుభవా నుత్పత్తేః - అనుభవోత్ప
త్తి ప్రతిబంధకాంతఃకరణ మాలిన్య నివృత్త్యాది పరంపర యాజ్ఞానస్య యజ్ఞాది జ
న్యత్వేన తదపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వా దితి ననుపరంపర యాజ్ఞానోత్పత్తౌ కర్మాపే
క్షావ న్మోక్షేపి అపేక్షాఽస్తు తత్రాహ అశ్వవ దితి యథాశ్వో యోగ్యతాబలాద్రథ
చర్యాయాం వినియుజ్యతేన లాంగలాకర్షణే తద్వత్కర్మణాం మోక్షే యోగ్య
త్వాభావాత్ నాపేక్షే త్యర్థః॥

అవ॥ జ్ఞానోత్పత్తౌ బహిరంగ ముక్త్వాంతరంగ మాహ॥

సూ॥ ౨౭॥ శమదమాద్యుపేతస్స్యా త్తథాపితుతద్విధే స్తదంగ
తయా తేషా మవశ్యానుష్ఠేయత్వాత్॥

వృ॥ యదికశ్చి ద్యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే విధ్యభావాత్ బ్రహ్మవిద్యార్థినా
ఽననుష్ఠేయత్వం మన్యేత తథాపి శమదమాద్యుపేతస్తు బ్రహ్మవిద్యార్థీ స్యాదేవ కుతః-
తద్విధేః తస్మా దేవం విచ్ఛాంతో దాంత ఉపరత స్తితిక్షు స్సమాహితో భూత్వా

ఆత్మన్యేవాత్మానం పశ్యతీతి తదంగతయా విద్యాహేతుత్వేన శేషాంశమదమాదీనాం విధానాత్ విహితానాంచ శేషా మవశ్యానుష్ఠేయత్వా దిత్యర్థః- యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వే విధిర్నాస్తీతి పరభ్రాంతి మభ్యుపేత్యైవ ముక్తం భగవతా సూత్రకృతా తథాపి త్వితి వస్తుతో విధిరస్తీ త్యుక్తమేవేతి బోధ్యం హి యస్మా దేవమాత్మానం విదిత్వా పాపే న కర్మణా నలిప్యతే తస్మా దేవం విచ్ఛమా ద్యుపేతో భూత్వా విచారయే దితి శ్రుత్యర్థః- అతఏవైవం విదితి విద్యాసంనిధానా చ్ఛమాదీనా మంతరంగత్వం వివిదిషా సంనిధానా ద్యజ్ఞాదీనాం బహిరంగత్వ మితిబోధ్యం॥

సూ॥ ౨౮॥ సర్వాన్నానుమతి శ్చ ప్రాణాత్యయే తద్దర్శనాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే ప్రాణ సంవాదే నహవా అస్యా నన్నం జగ్ధం భవతీతి అస్య ప్రాణోపాసకస్య యజ్జం తు మాత్ర స్య జగ్ధం భక్ష్యం త త్సర్వమన్నం నభవతీతిహ అదనీయమేన భవతీత్యర్థః - తత్ర సంశయః కిమియం ప్రాణోపాసకస్య సర్వాన్నానుమతిః శమదమా దివ ద్విద్యాంగం విధీయతే ఉతస్తుత్యర్థం సంకీర్త్యత ఇతి పూర్వపక్షే ప్రాణవిదో భక్ష్యాభక్ష్య విభాగా సిద్ధిః- సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి అత్ర బ్రహ్మవిద్యా సాధనస్య ప్రాణవిద్యాయాః స్వతంత్ర పురుషార్థహేతో స్తుత్యర్థం సర్వా న్నానుమతిజ్ఞాన మితి నిరూపణా త్పాదసంగతిః-తత్ర విద్యా సన్నిధానా చ్ఛ మాదివ ద్విద్యాంగమేవ సర్వా న్నానుమతిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః- న సర్వా న్నానుజ్ఞానం విద్యాంగం విధీయతే విధ్యభావాత్ శ్వాదిమర్యాదస్యా న్నస్య ప్రాణోపాసకే నాత్తు మశక్యత్వా చ్చ నహ్యశక్యే విధిస్సంభవతి తస్మా త్ప్రాణవిద్యాయాం ప్రాణస్యా న్నమిదం సర్వమితి యచ్చింతనంవిహితం తత్ప్రశంసార్థో యమర్థవాదః ఇద మభిప్రేత్యాహ సూత్రకారః - సర్వాన్నానుమతి శ్చ ప్రాణాత్యయ ఇతి సాధారణ మిదం సూత్రం ప్రాణాత్యయ ఏవ హి పరస్యామాపది సర్వ మన్నం సువర్ణజం విద్వాంస మవిద్వాంసం ప్ర త్యదనీయత్వేనానుమతం న స్వస్థం ప్రతితద్దర్శనాత్ అభక్ష్య భక్షణ స్యా పత్కాల ఏవ శ్రుతౌ దర్శనాది త్యర్థః -తథాహి మటచీ హతేషు కురుష్వాట్యా తస్మిన్ బ్రాహ్మణో చాక్రాయణః కీలషిః కురుదేశేషు దుర్భిక్షే జాతే క్షుత్పీడితో దేశాంతరమాగతః కదాచి ద్ధస్తి పాలకదేశం నిఖ ష్టస్తేన హస్తిపాలకే నార్ధభక్షితాన్ కుల్మాషాన్ కుత్సితాన్మాషాన్ భక్షితవాన్ తేనోదపానం గృహాణే త్యుక్తే సత్యుచ్ఛిష్టం మే పీతం స్యా దితి ప్రతిషిధ్య కిమేతే మాషా ఉచ్ఛిష్టా నేతి హస్తిపాల కేనోక్తే సత్యత్ర హేతుమాహ చాక్రాయణః - కుల్మాషభక్షణం యద్యహం నకుర్యాం తర్హి మె జీవనమేవ నస్యాత్ -ఉదపానం తు తటాకాదిషు స్వేచ్ఛయా భవిష్యతి ఏవ మి

భోజ్యభిష్టా న్యాపాక్ష ఖాదిత్వా శిష్టైః జాయాయార్థం దదౌ తదుపా భక్ష
ణావ జ్ఞతయోని హిత్వా న్యరదినే పి భక్షితవా నితి శ్రుతం ఏవం స్వాపద్యోచ్ఛి
ష్టభక్షితాన్న భక్షణం దర్శయం త్యాః శ్రుతేః అయమం భావః పరస్యానాపద
ణనిర్వాహార్థం అభక్ష్య మపిభక్షణీయం స్వస్థావస్థాయాం పునస్తాపి తన్నక
ర్త్య మితి పుటంబీశబ్దేన ప్రాణాత్యయో రత్నవర్జాః శ్రుతిగతి విశేషావా
హ్యాః - తస్మాత్సర్వా న్నానుజ్ఞాన మథఃవాదమాత్రమ్॥

సూ॥ ౨౯॥ అబాధాచ్చ॥

వృ॥ భక్ష్యాభక్ష్య విభాగశాస్త్రస్య బాధాచ్చాథః వాదమాత్ర మిత్యర్థః
న్యథా సామాన్యశాస్త్రం విశేషపరతయా నియమ్య మానం బాధితం స్యా దితిభా

సూ॥ ౩౦॥ అపిచ స్మర్యతే॥

వృ॥ అపిచ పరస్యాపా పదివిషయే విదుషశ్చ సర్వా న్నభక్షణం స్మర్యతే
తాత్యయ మాపన్నో యోన్నమత్తి యతస్తతః - లిప్యతే నసపాపెన పద్మపత్ర
మివాంభసేతి తథా మద్యం నిత్యం బ్రాహ్మణో వర్జయే దితి తస్మాత్స్వస్థేన
పాపి నాభక్ష్యం భక్ష యితవ్యం॥

అవ॥ స్మృతిమూలభూతాం శ్రుతిమప్యాహ॥

సూ॥ ౩౧॥ శబ్దశ్చాతో కామకారే॥

వృ॥ అస్యాభక్ష్యభక్షణస్య ప్రతిషేధకః తస్మా ద్బ్రాహ్మణ స్సురాం నపి
బేదేవం రూపశబ్ద శ్చా కామకారే స్వేచ్ఛాకృత ప్రవృత్తి నిరోధే వర్తతే ఇత్య
ర్థః- తస్మాత్ప్రాణవిదస్సర్వా న్నానుజ్ఞాన మథఃవాద మాత్ర మితి సిద్ధం
తౌ తస్మా దితిసురాపస్య బ్రాహ్మణస్యా త్యుష్ణసురాసేకస్య మరణాంతిక ప్రా
యశ్చిత్తస్య దర్శనా దిత్యర్థః॥

సూ॥ ౩౨॥ విహితత్వాచ్చాశ్రమకర్మాపి॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ సర్వాపేక్షే త్యత్ర స్వస్వాశ్రమ నిత్యకర్మణాం తత్త్వజ్ఞాన సాధనత్వ
ముక్తం తాని నిత్యకర్మాణ్య ముముక్షుణా కర్తవ్యాని నవేతి సందేహః -
తమేతం వేదానువచనే నేత్యాదినా విద్యాసాధనత్వ నియమా న్న కర్తవ్య
నీతి ప్రాప్తం యద్వా సర్వాన్నానుమతే ర్న్యాసస్తా [illegible] ప్రాప్తే [illegible] సూత్రకృ

యావజ్జీవ మిత్యాది కర్మనిత్యత్వ శాస్త్రవిరోధాత్ యజ్ఞాదీనాం జ్ఞానసాధనత్వ శ్రుతిః స్తుతిమాత్రం అన్యథా నిత్యత్వే నావశ్యానుష్ఠేయత్వం జ్ఞానార్థత్వేన కామ్యతయాఽవశ్యానుష్ఠేయ త్వాభావశ్చే త్యేకస్మిన్ కర్మణి విరుద్ధద్వయం స్యాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః - అముముక్షుణాపి ఆశ్రమ కర్మావ శ్యానుష్ఠేయ మేవ యావజ్జీవ మగ్నిహోత్రం జుహు యాదిత్యాది నావిహితత్వా దిత్యర్థః॥

అవ॥ నన్వేవం సతి విద్యాసాధనత్వం కర్మణాం నయుక్తం విరుద్ధద్వయాపత్తే రిత్యుక్త మిత్యత ఆహ॥

సూ॥ 33॥ సహకారిత్వేన చ॥

వృ॥ విద్యా సహకారిత్వే నాపిసత్త్వ శుద్ధ్యాది ద్వారావిద్యాసాధనత్వేనాపి నిత్యకర్మా ణ్యనుష్ఠేయాని యజ్ఞాది శ్రుత్యావిద్యార్థత్వేన విహితత్వా దేవేత్యర్థః యథైకస్య ఖాదిరత్వస్య ఖాదిరో యూపో భవతి ఖాదిరం వీర్యకామస్యేతి శాస్త్రద్వయా త్క్రత్వర్థత్వేన నిత్యత్వం పురుషార్థత్వేన చానిత్యత్వమ విరుద్ధం తద్వదిహాపి శాస్త్రద్వయబలా త్కర్మణాం నిత్యత్వం కామ్యత్వం చావిరుద్ధం సిద్ధేహి వస్తునివిరుద్ధ ధర్మద్వయ యోగో బాధకః- న తు సాధ్యే కర్మణి ఉభయథా ప్యనుష్ఠాన సంభవాత్ న చ కామ్యత్వే యావజ్జీవ మితి నిత్యత్వ శ్రుతివిరోధః- కామ్యానుష్ఠానే నైవ నిత్యత్వసిద్ధే రితి తాత్పర్యం - తత్ర పూర్వపక్షే యజ్ఞాది శ్రుతేః స్తుతిపరత్వం ఫలం సిద్ధాంతే విధాయకత్వ మితి బోధ్యం॥

అవ॥ నను జ్ఞానకాండస్థ యజ్ఞాది శ్రుత్యా కర్మకాండస్థ యజ్ఞా ద్యనువాదేన జ్ఞానసాధనత్వ విధానం నయుక్తం కిం త్వపూర్వయజ్ఞాదీనామేవ ప్రకరణభేదేన కర్మభేదస్యావశ్యకత్వా దిత్యతఆహ॥

సూ॥ 34॥ సర్వథాపి త ఏవోభయ లింగాత్॥

వృ॥ సర్వథాపి నిత్యత్వేన జ్ఞానార్థత్వేన చానుష్ఠేయాః యజ్ఞాదయో ధర్మాస్త ఏవనకర్మభేదోస్తి కుతః- ఉభయలింగాత్ శ్రుతిలింగా త్స్మృతిలింగాచ్చే త్యర్థః- తథా హి శ్రుతిలింగం యజ్ఞేన వివిదిషంతీతి యజ్ఞాదిశబ్దేన ప్రసిద్ధయజ్ఞా ద్యనువాదేన విద్యా సాధనత్వం విధీయతేన తు మాస మగ్నిహోత్రం జుహ్వతీత్యత్రేవ ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రా త్కర్మాంతరం తత్ర హి జుహ్వతీతి విధాయ కాఖ్యాత ప్రకృతిభూతస్య జుహోతే రర్థోఽగ్నిహోత్ర మితియుక్త స్తస్య ప్రసిద్ధాగ్నిహోత్రా ద్భేదః జుహోతే స్సాధ్యహోమ వ్యక్తి వచనత్వేన సిద్ధాగ్నిహోత్ర పరామర్శానుపపత్తేః- అత ఏవ తదేకార్థ మగ్నిహోత్రశబ్దస్య ననిత్యాగ్నిహోత్రాను వాదకత్వం వ్యక్తేన

చనత్వా దేవ ప్రకృతేషు నయజ్ఞాదిః విధాయకాఖ్యాత ప్రకృత్యర్థః - వివిదిషా
యా ఏవ తదర్థత్వాత్ తస్మాత్ ఆఖ్యాత ప్రకృత్యర్థాత్ భిన్నార్థకై ర్యజ్ఞాది శ
బ్దైః ప్రసిద్ధయజ్ఞా ద్యనువాదేన విద్యాసంయోగ మాత్రమపూర్వం విధీయత ఇతి నక
ర్మభేదః- స్మృతిలింగ మపి అనాశ్రితః కర్మఫలం కార్యం కర్మ కరోతి య ఇతి ప్రసిద్ధ
మేవ కర్మజ్ఞానార్థం దర్శయతి తస్మా న్న కర్మభేదః॥

సూ॥ ౩౫॥ అనభిభవంచ దర్శయతి॥

వృ॥ రాగాదిభిః క్లేశై రేష హ్యాత్మా న నశ్యతి యం బ్రహ్మచర్యేణానువిందత ఇ
త్యాద్యా శ్రుతిః బ్రహ్మచర్యాదే రాశ్రమకర్మణో మనశ్శుద్ధిద్వారా జ్ఞానసాధనత్వే
ఆత్మా నభిభవం లింగం దర్శయతీ త్యర్థః తస్మా త్సర్వేషా మాశ్రమనిత్య కర్మ
ణాం జ్ఞానార్థత్వ మితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౩౬॥ అంతరా చాపి తు తద్దృష్టేః॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ ఆశ్రమాంతరాళే వర్తమానో విధురః- తస్య కిం బ్రహ్మవిద్యాయాం అధి
కారోస్తి నవేతి సందేహే యజ్ఞాది శ్రుత్యాఽశ్రమకర్మణా మేవ జ్ఞాన సాధనత్వ వి
ధానా దాశ్రమిణా మధికారేపి విధుర కృతకర్మణాం జ్ఞానహేతుత్వాభావా న్నా
స్త్యధికార ఇతి ప్రత్యుదాహరణేన ప్రాప్తే బ్రూమః- అంతరా చాపి ఆశ్రమ సం
తరావర్తమానస్యా ప్యస్త్యధికారః తద్దృష్టేః తస్య బ్రహ్మవిద్యాధికారస్యా నా
శ్రమిణో రైక్వాదేః శ్రుతౌ దర్శనా దిత్యర్థః- పూర్వపక్షే అనాశ్రమి కర్మ
ణాం జపాదీనాం విద్యాహేతుత్వ సిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తు తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం॥

అవ॥ నను రైక్వాదీనాం జన్మాంతరకృతా దపి కర్మణో విద్యా సంభవా న్న తే
షాం విద్యాదర్శన మాధునికా నాశ్రమిణో విద్యాధికారే లింగం విద్యాధికార హే
తుభూతకర్మాభావా దిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩౭॥ విశేషానుగ్రహశ్చ॥

వృ॥ అనాశ్రమిణోపి జపోపాసనా దేవతారాధనాదిభిః కర్మవిశేషై ర్జ్ఞాన
హేతుభి రస్తి విద్యాయా మనుగ్రహ ఇత్యర్థః తథాహి జప్యేనైవ తు సంసిద్ధ్యే
ద్బ్రాహ్మణో నాత్ర సంశయ ఇతి స్మృతి ర్బ్రాహ్మణమాత్ర సంబంధిత్వం జపస్య
దర్శయంతీ విధురస్యాపి విద్యాయా మధికారం దర్శయతి తస్మా దస్త్యనాశ్ర
మిణోధికారః॥

అవ॥ నను యది విధురస్యాపి బ్రాహ్మణ వర్ణమాత్ర సంబంధి జపాదినైవ విద్యాసిద్ధి స్తర్హ్యాశ్రమిత్వం వ్యర్థమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౩౮॥ అతస్త్వితరజ్జ్యాయోలింగాచ్చ॥

వృ॥ అతస్త్వనాశ్రమిత్వా దితర దాశ్రమిత్వం బ్రహ్మజ్ఞాన సాధన సమానాధికరణం జ్యాయః శీఘ్రమేవ విద్యాహేతుః- శ్రుతిస్మృతి సిద్ధత్వాత్ తేనైతి బ్రహ్మవిత్పుణ్యకృత్తైజసశ్చేతి శ్రుతౌ పుణ్యకృత్త్వ విశేషణ రూపశ్రుతి లింగాచ్చేత్యర్థః తేన జ్ఞానేన ఏతి బ్రహ్మప్రాప్నోతి బ్రహ్మవిత్ పుణ్యకృత్ స్వాశ్రమోక్తకృత్ తేజసి పరమాత్మ న్యాత్మత్వేన వర్తత ఇతి తైజసః- తత్ర పుణ్యకృత్త్వ విశేషణాదాశ్రమిత్వం బ్రహ్మప్రాప్తి హేతు తయా జ్యాయ ఇతి గమ్యతే॥

అవ॥ నన్వనాశ్రమిణా మపి కర్మవిద్యా హేతుశ్చే దుత్తమాశ్రమా త్పూర్వాశ్రమం ప్రాప్తస్య కర్మవిద్యాహేతు రితి కిము వాచ్య మితి కైముత్యన్యాయ సంగత్యాఽక్షేపే సమాధత్తే॥

సూ॥ ౩౯॥ తద్భూతస్య తు నాతద్భావో జైమినే రపి నియమాతద్రూపాభావేభ్యః॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ కిము త్తమాశ్రమా త్పూర్వాశ్రమం ప్రాప్తస్య కర్మవిద్యాహేతు ర్వా నవేతి సందేహః- పూర్వపక్షే ఆశ్రమ ప్రచ్యుతస్యాశ్రమిణః కర్మణోపి విద్యాహేతుత్వాభావే ఆశ్రమజ్యాయ స్త్వం నస్యా దితి ఫలం సిద్ధాంతే ప్రచ్యుతే రప్రామాణికత్వా దాశ్రమజ్యాయ స్త్వమితి మంతవ్యం తత్రాశ్రమా త్ప్రచ్యుతస్యాపి కర్మజ్ఞానహేతు రితి ప్రాప్తే బ్రూమః - తద్భూతస్య ప్రాప్తోత్తమాశ్రమస్యాతద్భావః ఉత్తమాశ్రమాత్ప్రచ్యుతి ర్నకథ మపి సంభవతీతి జైమినేరప్యాచార్యస్య సంమతం అపి శబ్దేన స్వస్య బాదరాయణస్యాపి సంమతమేవేతి దర్శితం కుతః - అరణ్యమియా దితిత్యాది నియమాత్ అరణ్యశబ్దే నైకాంతోపలక్షిత ఉత్తమాశ్రమో గృహ్యతే తమియాద్గచ్ఛేదిత్యయం శాస్త్రమార్గ స్తస్మాదుత్తమాశ్రమా న్నప్రత్యవరోహే దిత్యుపనిష ద్రహస్య మిత్యర్థః- అతద్రూపశబ్దేన ప్రత్యవరోహ బోధక శ్రుత్యభావ ఉచ్యతే అభావశబ్దేన శిష్టాచారాభావః- తతోప్యాశ్రమ ప్రత్యవరోహోనాన యుక్త ఇత్యర్థః- తస్మాత్ప్రచ్యుతే రప్రామాణికత్వా న్నప్రచ్యుతస్య కర్మవిద్యా హేతు రితి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం ప్రత్యవరోహేణ శాస్త్రీయ ఇత్యుక్తం యది ప్రమాదాత్ప్రత్యవరోహో నైష్ఠిక బ్రహ్మచారిణా కృతః - తస్య కిం ప్రాయశ్చిత్త మస్తి నవేతి సందేహే నాస్తీతి పూర్వపక్షమాహ॥

సూ॥ ౪౦॥ నచాధికారిక మపి పతనానుమానా త్తదయోగాత్॥అ॥౧౦॥

వృ॥ పూర్వం ప్రచ్యుతస్య కర్మనవిద్యాహేతు రిత్యుక్తం ఇదానీం ప్రచ్యుతస్యాపి కృత ప్రాయశ్చిత్తస్య కర్మవిద్యాహేతు రితి పూర్వసిద్ధస్యోత్సర్గస్యాపవాదాత్ సంగతిః- పూర్వపక్షే ప్రచ్యుతస్యోర్ధ్వరేతసః పాతిత్యమేవేతి ఫలం సిద్ధాంతే కృత ప్రాయశ్చిత్తస్య తస్యఫలసిద్ధి రితి మంతవ్యం బ్రహ్మచార్యవకీర్ణీ నైరృతం గర్దభ మాలభేతేతి ప్రాయశ్చిత్తం శ్రుతం తదధికార లక్షణే అవకీర్ణి పశుశ్చ తద్వదాధానస్యాప్రాప్తకాలత్వా దిత్యత్ర వర్ణితం అవకీర్ణి శబ్దేన యోనౌ సిక్తస్వం రేత ఉచ్యతే తదస్యాస్తీ త్యవకీర్ణీ తస్య యః పశుః సలౌకికాగ్నౌ హోతవ్యః యద్యోపనయన కాలే లౌకికాగ్నౌ హోమ స్తద్వత్ ఆధానస్య పత్నీ పరిగ్రహోత్తర కాలీన తయా పూర్వమప్రాప్తకాలత్వా దితి తదిద మధికారిలక్షణ సిద్ధం ప్రాయశ్చిత్త మాధికారికం తదపి నైష్ఠికస్యావకీర్ణినో నైవాస్తి- కుతః- ఆరూఢో నైష్ఠికం ధర్మం యస్తు ప్రచ్యవతే పునః ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి యేన శుద్ధ్యేత్స ఆత్మహా ఇ పతనానుమానాత్ అనివర్త్య పాతిత్య ప్రత్యనుమాపక స్మరణాత్తస్య ప్రాయశ్చిత్తస్యాయోగా దిత్యర్థః॥

అవ॥ పరూధ త్తై॥

సూ॥ ౪౧॥ ఉపపూర్వ మపి త్వేకే భావమశనవ త్తదుక్తం॥

వృ॥ నేదం మహాపాతకం యేనోక్త ప్రాయశ్చిత్తాభావః స్యాత్ అపి త్వేకేఆచార్యా ఉపపదపూర్వకమేవేదం పాతకం మన్యంతే యద్గురుదారాదిభ్యో న్యత్ర గమనం తస్మాజ్జాత స్యోపపాతకత్వా దుపకుర్వాణ స్యేవ నైష్ఠికస్యా ప్యుక్తప్రాయశ్చిత్త భావ మిచ్ఛంతి ఉభయో బ్రహ్మచారిత్వే సత్యవకీర్ణిత్వా విశేషాత్ అశనవత్ యథా బ్రహ్మచారిణో మధుమాంసాశినో వ్రతలోపః- పునస్సంస్కారశ్చ తద్వత్-తస్మాత్ప్రాయశ్చిత్తాభావస్య శాస్త్ర ప్రసిద్ధ్య భావాత్ప్రాయశ్చిత్తస్య చ తత్సత్త్వాత్ప్రాయశ్చిత్తం యుక్త మభ్యుపగంతుం అస్మిన్నర్థే యవవరాహాధికరణ సంమతిమాహ తదుక్త మితి యవమయశ్చరుః వారాహే ఉపానహౌ ఉపముంచత ఇత్యత్ర యవ వరాహశబ్దాభ్యాం కిం ప్రియంగు కృష్ణశకున్యోర్గ్రహః- ఉతదీర్ఘశూక సూకరయో రితి సందేహే ఉభయత్ర ప్రయోగసామ్యా ద్వికల్ప ఇతి ప్రాప్తే

ప్రియంగు కృష్ణశకున్యోః శాస్త్రసిద్ధ్యభావాత్ దీర్ఘ శూక సూకర యోశ్చ వరాహంగావోనుధావం తీత్యాది శాస్త్రప్రసిద్ధి సత్త్వాత్తయో రేవ గ్రహణ మితి ప్రమాణలక్షణే సిద్ధాంతి తం తద్వేహా పీత్యర్థః- తస్మా త్ప్రాయశ్చిత్తాన పశ్యామీతి స్మృతిః కృతప్రాయశ్చిత్తే నాప్యవకీర్ణినాసహ వ్యవహారాభావే యత్న గౌరవంసద్భిః కర్తవ్య మిత్యేతత్పరే త్యర్థోవః॥

సూ॥ ౪౨॥ బహిస్తూభయథాపి స్మృతే రాచారాచ్చ॥ అ॥ ౧౨॥

వృ॥ కృతప్రాయశ్చిత్తేనసహకృతశ్రవణాదిరూపం కర్మ కిం విద్యాసాధనంన వేతి సందేహే ప్రాగుక్త ప్రాయశ్చిత్తేనైవ తస్య శుద్ధత్వాత్ విద్యాసాధన మితి పూర్వసిద్ధహేతు ముపజీవ్య పూర్వపక్షే సిద్ధాంతః- ఊర్ధ్వరేతసాం స్వాశ్రమా త్ప్రచ్యుతిర్మహాపాతక ముపపాతకం వాస్తు ఉభయథాపి తే కృతప్రాయశ్చిత్తా అపి శిష్టైర్బహిష్కర్తవ్యాః- ప్రాయశ్చిత్తం నపశ్యామి ఆరూఢపతితం ద్విజం దృష్ట్వా చాంద్రాయణం చరే దిత్యాది నిందాస్మృతేః శిష్టాచారా చ్చ నహ్యవకీర్ణినా సహ శిష్టానా మధ్యయనా ద్యాచారోస్తి తస్మా త్ప్రాయశ్చిత్తేన పరలోక శుద్ధే నాపి తేన సహకృత శ్రవణాదికం నవిద్యాసాధన మితి ఫలితం॥

సూ॥ ౪౩॥ స్వామినః ఫలశ్రుతే రిత్యాత్రేయః॥ అ॥ ౧౩॥

వృ॥ కిమంగాశ్రితోపాసనాని యజమాన కర్తృకాణి ఆహోస్విదృత్విక్కర్తృకాణీతి సందేహే యః కృతప్రాయశ్చిత్తః ససం వ్యవహార్య ఇత్యుత్సర్గస్య నిందాస్మృత్యా బాధవ దిహాప్యంగానుష్ఠాతురేవాంగాశ్రితోపాస్తిషుకర్తృత్వ మిత్యుత్సర్గస్య వర్షతిహాస్మైయ ఉపాస్త ఇత్యాదిఫలశ్రుత్యాయో యత్ఫలభోక్తాస ఏవ తస్మిన్ కర్మణి కర్తేతి న్యాయోపబృంహిత యా బాధేన ఫలభాజో యజమానస్యైవ కర్తృత్వ మితి దృష్టాంతేన పూర్వపక్షమాహ స్వామిన ఇతి స్వామినో యజమానస్యైవాంగాశ్రితోపాస్తిషు కర్తృత్వ మిత్యాత్రేయః ఆచార్యో మన్యతే కర్మాంగే పంచవిధసామ్ని వృష్ట్యుపాసకస్య వర్షతి హాస్మై ఇత్యాది ఫలశ్రవణా దిత్యర్థః-తస్మా త్ఫల భాజో యజమానస్యైవకర్తృత్వ మితి ప్రాప్తే.

అన॥ సమాధత్తే॥

సూ॥ ౪౪॥ ఆర్త్విజ్య మిత్యౌడులోమి స్తస్మైహి పరిక్రీయతే॥

వృ॥ అంగాశ్రితోపాసన మార్త్విజ్యం ఋత్విక్కర్తృకమేవ త్యౌడులోమి రా

చార్యో మన్యతే తస్మైహి సాంగాయ కర్మణే ఋత్విక్పరిక్రీయతే యజమానేన తథా చ యజమానగామి ఫలక మప్యంగోపాసనం యజమానేన స్వగామిఫలక కర్మార్థం పరిక్రీతత్విక్కర్తృకమేవ కర్మాంగాప్రణయనాశ్రిత గోదోహ నవ దితిన ఫల శ్రుతి విరోధః॥

అవ॥ కించ॥

సూ॥ ౪౫॥ శ్రుతేశ్చ॥

వృ॥ తంహ ప్రణవముద్గీథాఖ్యం ప్రాణదృష్ట్యా విదిత్వా బకనామా ఋషిస్సత్రిణా ముద్గాతా బభూవేతి శ్రుతివాక్యశేషా దుపాసన స్యర్త్విక్కర్తృకత్వమేవేతి-అత్ర స్వతంత్ర ఫలానా ముపాసనానా మృత్విక్కర్తృకత్వేపి యజమానగామి ఫల కత్వోక్తే రస్తి పాదసంగతిః- పూర్వపక్షే కర్తృత్వ భోక్తృత్వ యోరైకాధికరణ్యం సిద్ధాంతే ఋత్విజః కర్తృత్వం స్వామ్యధీనమితి పరంపరయైకాధికరణ్య మితి మంతవ్యం॥

సూ॥ ౪౬॥ సహకార్యంతరవిధిః పక్షేణ తృతీయం తద్వతో విధ్యాదివత్॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ బృహదారణ్యకే శ్రూయతే తస్మా బ్రాహ్మణః పాండిత్యం నిర్విద్య బాల్యేన తిష్ఠాసే ద్బాల్యం చ పాండిత్యం చ నిర్విద్యాథ మునిర మౌనం చ మౌనం చ నిర్విద్యాథ బ్రాహ్మణ ఇతి యస్మా త్పూర్వే బ్రాహ్మణా ఆత్మానం విదిత్వా పుత్రైషణాభ్యో వ్యుత్థాయ భిక్షాచర్యం చరంతి తస్మా దధునాతనోపి బ్రాహ్మణః పండా అధ్యయనజాతప్రబ్రహ్మధీః తద్వా న్పండితః తస్య కృత్యం పాండిత్యం శ్రవణం తన్నిర్విద్య నిశ్చయేన లబ్ధ్వా బాల్యేన జ్ఞానబలభావేన మననేన సిద్ధాంతః- కరణత్వేన వాస్తాతు మిచ్ఛేత్ తద్ద్వయం లబ్ధ్వా అథ శ్రవణ మననానంతరం మునిర్మననశీలో నిదిధ్యాసనపరః స్యాత్ అమౌనం శ్రవణ మననే మౌనం చ నిదిధ్యాసనం చ లబ్ధ్వా ఉక్తత్రయస్య బ్రహ్మసాక్షాత్కార హేతుత్వాత్తత్క్రియానంతరం బ్రహ్మైవ గచ్ఛతీతి బ్రాహ్మణ స్సాక్షాత్కృత బ్రహ్మా భవతీ త్యర్థః- తత్ర సంశయః కి మత్ర నిదిధ్యాసనాఖ్యం విధీయతే నవా పూర్వపక్షే మౌనస్యానుమేయత్వా సిద్ధిః సిద్ధాంతే జ్ఞానం ప్రత్యంతరంగస్య తస్యానుమేయత్వ సిద్ధిరితి బోధ్యం తత్ర తం హ బకో దాల్భ్య విదాం చకార సహ నైమిశీయానా ముద్గాతా బభూవేతి వాక్యశేషా దుద్గీథోపాసకస్య బకనామ్నః ఋత్విక్త్వబోధకా దంగోపాసనస్య ఋత్విక్కర్తృకత్వ వ దిహాప్యథ బ్రాహ్మణ ఇతి వాక్యశేషా ద్విధి విధురా దథముని రిత్యత్ర నమౌన ప

ధిరితి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః సహకార్యంతరవిధి రితి ఫలభూత సాక్షాత్కా-రే శ్రవణా ద్యపేక్షయా సహకార్యంతరస్య మౌనస్య నిదిధ్యాసనాఖ్యస్య విధిరి త్యర్థః నను గార్హస్థ్య మాచార్య కులం మౌనం వానప్రస్థ మిత్యత్ర మౌనశబ్ద స్య పారివ్రాజ్యే ప్రయోగాత్కథమత్ర మౌనం నిధ్యాసనం స్యా దిత్యత ఆహ తృతీ య మితి శ్రవణ మననద్వయాపేక్షయా తృతీయం నిదిధ్యాసన మేవహి అత్ర మౌనం విధేయ మిత్యర్థః తత్రైవ తదాశ్రమ సమభి వ్యాహారబలా న్నిదిధ్యాసన ప్రధానం పారివ్రాజ్యం మౌనశబ్దేన లక్ష్యత ఇతి భావః కస్యాయం మౌనవిధి స్తత్రాహ తద్వ త ఇతి బ్రహ్మవిదోత్పన్నజ్ఞానవతః పూర్వవాక్యే ప్రకృతస్య సంన్యాసిన ఇత్యర్థః- న ను సూత్రకృతస్తు సాక్షాత్కారే నిదిధ్యాసనస్య ప్రాప్తత్వా న్నవిధేయత్వ మత ఆ హ పక్షేణేతి యస్మి న్పక్షే భేదదర్శనేన ప్రాప్తి స్తస్మి న్పక్షే ప్రాప్త్యభావా ద్విధి రర్థవా నిత్యర్థః నను బ్రహ్మపరవాక్యే కథం మౌనవిధి రిత్యాశంక్య దృష్టాంత మాహ విధ్యాదివ దితి యథా దర్శపూర్ణమాస ప్రధానపరే వాక్యే అన్వాధా నాదే రంగజాతస్య విధిః తద్వ దిత్యర్థః- ప్రధాన మారభ్యాంగపర్యంతో విధిః త దాది ర్విధ్యాదిః ప్రధాన మితి యావత్ అతఏవ ప్రయాజాదివిధ్య తయాగ ఉచ్యతే॥

అవ॥ నను శ్రవణాది ప్రధానో యద్యస్తి సంన్యాసః కథం తర్హి ఛాందోగ్యే గృహిణోప సంహారః అభిసమావృత్య కుటుంబ ఇత్యత్ర తేన హితదతిరిక్త స్సంన్యా సో నాస్తీతి సూచ్యత ఇత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౪౮॥ కృత్స్నభావాత్తు గృహిణోపసంహారః॥

వృ॥ గృహిణః కర్మబాహుల్యా త్తేనోపసంహారో నతు సంన్యాసాభావా దిత్య ర్థః కృత్స్నస్యాశ్రమ కర్మణాం శమాదీనాం యథాసంభవం గృహిణిభావా దిత్యక్ష రార్థః॥

అవ॥ ఏవం సన్న్యాస గార్హస్థ్యాశ్రమద్వయోక్త్యా మందబుద్ధే రితరాశ్రమాభా వ శంకా స్యాత్ తన్నిరాసార్థమాహ॥

సూ॥ ౪౯॥ మౌనవ దితరేషా మప్యుపదేశాత్ ॥

వృ॥ మౌనశబ్దేన సన్న్యాస గార్హస్థ్యయోః గ్రహణే తద్వ దితరేషా మితరయో రపి బ్రహ్మచర్య వానప్రస్థయోః ఛాందోగ్యోపనిషది బ్రహ్మచార్యాచార్య కులవాసీ తృతీయ ఇత్యాదా వుపదేశా దుభయో రప్యస్తిత్వ మిత్యర్థః - బహువచనం త్వవాంతర భేదాపేక్షయా గాయత్రో బ్రాహ్మః ప్రాజాపత్యో బృహన్నితి బ్రహ్మచారిభేదాః ఫేనపా ఔదుంబరా వైఖానసా వాలఖిల్యా ఇతి వానప్రస్థభేదా ఇతి

సూ॥ ౪౯॥ అనావిష్కుర్వన్నన్వయాత్॥ అ॥౧౫॥

పూర్వోదాహృత వాక్యే మౌనం విధేయ మిత్యుక్త్వా తత్రత్య బాల్యం కిమిత్యపే క్షాయాం తత్స్వరూప మత్ర నిరూప్యత ఇతి సంగతిః తత్ర కింబాల్యశబ్దేన బాలస్య కర్మ తిష్ఠన్మూత్రత్వాదిక ముచ్యతే ఉత గర్వప్రరూఢేంద్రియత్వా ద్యభావ రూప భావ శుద్ధి రితి సంశయః- పూర్వపక్షే పూర్వస్య జ్ఞానాంగత్వే నానుష్ఠానం ఫలం సి ద్ధాంతే ఉత్తరస్యేతి బోధ్యం తత్ర ప్రసిద్ధిబలాత్ తిష్ఠన్మూత్రత్వాదికం బాల్య మితి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఉక్త భావశుద్ధిరే వాత్ర బాల్యం విద్యాంగత్వాత్ సర్వస్య బాల కర్మణో విద్యావిరోధిత్వా దితి తదిదమాహ అనావిష్కుర్వ న్నితి జ్ఞానాదిభి రా త్మానం పరార్థ మవిజ్ఞాపయ్య గర్వాదిరహితః- స్థాతు మిచ్ఛే దితి బాల్యేన తిష్ఠా సే దిత్యస్యార్థః కుతః- అన్వయాత్ అస్య వాక్యస్య విద్యాంగాన్వయస్యైవ మేవ సంభవా దిత్యర్థః॥

అవ॥ ఏవం యజ్ఞాదిక మారభ్య బాల్యాంతం విద్యాహేతు ముక్త్వా తత్ఫలస్య వి ద్యాయాః కాలమాహ॥

సూ॥ ౫౦॥ ఐహికమప్య ప్రస్తుత ప్రతిబంధే తద్దర్శనాత్॥ అ ౧౬॥

వృ॥ కిమి హైవ జన్మని విద్యోత్పత్తిః ఉదక దాచిద ముత్రాపీతి సంశయః- పూ ర్వపక్షే శ్రవణాదే ర్విద్యాహేతుత్వా న్నియమః- విద్యాయా ఐహికత్వేన క్వచి త్త ద్దర్శనాదితి సిద్ధాంతే త్వప్రతిబద్ధశ్రవణాదే స్తన్నియమ ఇతి మంతవ్యం తత్రేహై వజన్మని విద్యాజన్మాస్త్వితి కామనయా శ్రవణాదిషు ప్రవర్తే నైహికమేవ విద్యాజ న్మేతి ప్రాప్తే బ్రూమః- విద్యావిరుద్ధ ఫలకం దేశకాల విశేషాపేక్షం ఫలోన్ముఖం క ర్మాప్రస్తుతం తేన ప్రతిబంధాభావే సత్యైహికం విద్యాజన్మ సతి శ్రవణాది పౌష్క ల్యేభవత్యేవ చిత్రాఫల పశువత్ సతితు ప్రతిబంధే అముత్రాపీత్యనియమ ఏవనత్వి హైవేతి నియమః- కుతః తద్దర్శనాత్ ప్రతిబంధా ప్రతిబంధాభ్యాం అనియమస్య శ్రుతౌ దర్శనాత్ తథాహి శ్రుతిజన్మాంతరానుష్ఠిత శ్రవణాదేః ఫలం జన్మాంత రే దర్శయతి గర్భస్థ ఏవ వామదేవః ప్రతిబుబుధే బ్రహ్మభావమితి సతితు ప్ర తిబంధే విద్యా దుర్లభేత్యప్యాహ శ్రుతిః- శ్రవణాయాపి బహుభిర్యో న లభ్యః శృణ్వంతోపి బహవోయన్నవిదుః ఆశ్చర్యోవక్తా కుశలోస్య లబ్ధా ఆశ్చర్యోజ్ఞా తా కుశలానుశిష్ట ఇతి ఆత్మనః శ్రవణ మపి బహూనాం దుర్లభం కుతశ్చి ద్భా గ్యాత్ శ్రవణలాభేపి తత్ఫలం జ్ఞానం దుర్లభం తత్ర హేతుః- ఆశ్చర్య ఇతి యథార్థవా ద స్యాత్మనో వక్తా ఆశ్చర్యః- అద్భుతవత్ కశ్చి దేవ సంభవతి సమ్యగాచార్యలాభే

పి తస్మా చ్ఛ్రుత్వాపి అస్యాత్మనోలబ్ధా సాక్షాత్కర్తా ఆశ్చర్యః ప్రతితిష్ఠతు సాక్షాత్కారః కుశలే నాచార్యేణాను శిష్టోపి శాస్త్రేణా స్యాత్మనః పరోక్షత్వేన జ్ఞాతా ప్యాశ్చర్యఏవేత్యర్థః- తస్మా దనియమో విద్యాజన్మన ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౫౨ ॥ ఏవం ముక్తిఫలా నియమ స్తదవస్థావ ధృతే స్తదవస్థావ ధృతేః॥ అ॥ ౧౭॥

వృ॥ యథా విద్యాయాః శ్రవణాది సాధనోత్కర్షాపకర్షాభ్యా మైహికాముష్మికత్వ రూప ఉప చయాపచయ వత్త్వ నియమః ఏవం తత్ఫలే ముక్తావ ప్యుపచయాపచయ వత్త్వ నియమోస్తి నవేతి సందేహః - పూర్వపక్షే స్వర్గాదివత్ కర్మసాధ్యత్వం మోక్షస్యేత్యే తద్వాదాభ్యాధికరణా సిద్ధిః ఫలం సిద్ధాంతే తస్య నిర్విశేషస్య జ్ఞానైకలభ్యత్వ మితి తత్సిద్ధిరితిమంతవ్యం తత్ర పూర్వోక్త విద్యాదృష్టాంతే న ఫలత్వేన హేతునా మోక్షస్య సాతిశయత్వ నియమే ప్రాప్తే బ్రూమః- ఏవం విద్యావ న్ముక్తిరూపఫలస్యా నియమః నిర్విశేషత్వ మేవ కుతః- తదవస్థావ ధృతేః ముక్త్యవస్థాయా నిర్విశేష బ్రహ్మరూపత్వేన బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిష్వవ ధారణా దిత్యర్థః - తథాచ ఫలత్వ హేతుకానుమాన స్యాగమబాధః నహి సాక్షాత్కార రూపవిద్యాయా ముపచయాపచయ వత్త్వమస్తి నహిపూర్వోత్తర ఘావిఘట సాక్షాత్కార యోశ్చి రత్వా చిరత్వ మతిశయ ఇతికశ్చి దభ్యుపైతి తస్మాన్నిర్విశేష బ్రహ్మసాక్షాత్కారస్య ఏకరూపత్వాత్ తల్లభ్యో మోక్షో నిరతిశయానందాత్మక ఏకరూప ఏవేతి సిద్ధం అభ్యాసోధ్యాయ సమాప్తిద్యోతనార్థః॥

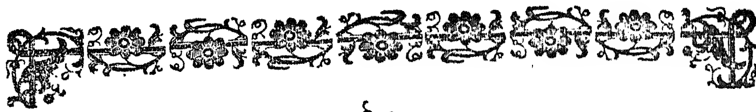
ఇతి ధర్మభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

తృతీయస్యాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

అధ్యాయశ్చ సమాప్తః.

అస్మిన్పాదే సప్తదశాధికరణాని ద్విపంచాశత్సూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

అథ చతుర్థాధ్యాయస్య

ప్రథమః పాదః.

ఆవృత్త్యధి కరణమ్॥

అవ॥ ఓం- పూర్వాధ్యాయాంత్యాధికరణే మోక్షే విశేష నియమాభావ ఉక్త స్సంప్రతి మోక్షహేతువిద్యాసాధనేషు శ్రవణాదిష్వావృత్త్యాద్యనుష్ఠాన నియమమాహ॥

సూ॥ ౧॥ ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్నధ్యాయే పరాపరవిద్యాసు సాధన విషయ విచారః అథ తత్ఫలవిచారః క్రియతే అతోఽనయోరధ్యాయయో హేతుహేతుమద్భావసంగతిః తత్ర ప్రథమపాదే శ్రవణాద్యావృత్త్యా నిర్గుణ ముపాసనయా సగుణం వా బ్రహ్మసాక్షాత్కుర్వతః ప్రారబ్ధకర్మాతిరిక్త పుణ్యపాపనివృత్తి రూపా జీవతో ముక్తిః ప్రతిపాద్యతే ద్వితీయే పాదే మ్రియమాణస్యోత్క్రాంతిః- తృతీయే పాదే సగుణ విదోఽమృతస్యోత్తరమార్గశ్చ ప్రసంగాన్నిరూప్యతే చతుర్థే పాదే పూర్వార్ధేన నిర్గుణ బ్రహ్మవిదో విదేహకైవల్యం ఉత్తరార్ధేన సగుణ విదో బ్రహ్మలోకప్రాప్తి ర్నిరూప్యత ఇతి తత్తద్వ్యాపారాత్మకాధికరణానాం తత్తత్పాదసంగతి ర్బోధ్యా అత్ర శ్లోకః- చతుర్థే జీవతో ముక్తిరుత్క్రాంతి గతిరుత్తరా బ్రహ్మప్రాప్తి బ్రహ్మలోకావితి పాదార్థసంగ్రహః ఇతి పూర్వాధ్యాయే సాక్షాద్విద్యా క్తసాధన విచారః కృతః ఇదానీం ఫలార్థాపత్తి లభ్యస్యావృత్త్యాదేర్విచార స్తృతీయశేష ఏవ అఘాశ్లేషాధికరణ పర్యంతం క్రియతే తత్ర సాక్షాత్కార సాధనస్య న శ్రుత శ్రవణాదిషు సంశయః కిం సకృదేవ శ్రవణాదికం కర్తవ్యం ఉత శ్రవణాద్యావృత్తిః కర్తవ్యేతి పూర్వపక్షే శ్రవణాదీనా మదృష్టార్థత్వం ఫలం సిద్ధాంతే యావత్ఫల మావర్తనీయత్వా దవఘాతాదివత్ దృష్టార్థత్వ మితి భేదః త

తై త్రిరైకవారమేవ శ్రవణాదికం ప్రయాజాదివత్ కర్తవ్య మితి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ శ్రవణా ద్యావృత్తిరేవ కర్తవ్యా కుతః-శ్రోతవ్యో మంతవ్య ఇత్యసకృ దుపదేశాత్ నన్వత్ర శ్రవణా ద్యావృత్తి ర్న శ్రూయత ఇతి చేత్ న సాక్షాత్కారస్యైవా విద్యా నివర్తన క్షమత్వే నాభిప్రాయాదౌ దృష్టత్వా త్సత్కృతస్తు సాక్షాత్కారస్య చా వృత్తి విశిష్టశ్రవణాది సాధ్యత్వ స్యుపజ్ఞాది స్వరస్థలే దృష్టత్వా ద్దుర్విజ్ఞేయాత్మ శ్రవణాదా వపి సంసారా నర్థమూలా విద్యానివర్తన క్షమ సాక్షాత్కారా యా వృత్తిః కర్తవ్యా దృష్టే సంభవ త్యదృష్టకల్ప నానుపపత్తే రితి తాత్పర్యం- ఏవ ముపాస్య సాక్షాత్కార ద్వారా ఫలహేతూపాసనే ష్వావృత్తి ర్దృష్టార్థత్వాత్ వేద ఉపాసీతే త్యావృత్తి శ్శ్రవణా చ్చ ప్రత్యయ ప్రవాహస్యైవోపాసనాత్వాత్ వేదేత్యస్యా ప్యుపాసనార్థకత్వాత్- తథాహి- సంవర్గ విద్యాయాం విదినోపక్రమ్యో పాస్తినా ఉపసంహారో దృశ్యతే యస్త ద్వేద యత్సవేద సమయైతదుక్త ఇత్యుపక్రమ్యానుమ ఏతాం భగవో దేవతాం శాధియాం దేవతాముపాస్స ఇత్యుపసంహారాత్ యత్సరైక్వో వేదప్రాణత త్త్వం సర్వం ధర్మఫలం ప్రాప్నోతి ఏవం రైక్వాదన్యోపి యస్తద్రైక్వవేద్యం వేదసోపి తత్రైవ ఫలం ప్రాప్నోతి స ఏవం భూతో రైక్వోమయైతదుక్త ఇత్థముక్తఇతి హంసం ప్రతిహంసాంతర వచనం- హే భగవో రైక్వయాం దేవతాం త్వ ముపాస్సే తాం మేమమా నుశాధి శిక్షయ జ్ఞాపయేతి జాన శ్రుతి వచనం తస్మా త్సాక్షాత్కార సాధనేష్వా వృత్తి సిద్ధిః॥

సూ॥ ౨॥ లింగాచ్చ॥

వృ॥ తథాహి ఉద్గీథోపాసనం ప్రస్తుత్యా దిత్య ఉద్గీథ ఇత్యుపాసనమేక పుత్రతా దోషేణా పోద్యరశ్మీం స్త్వం పర్యావర్తయా దితి రశ్మి బహుత్వోపాసనం విదధ ద్వాక్యం ప్రత్యయా వృత్తిం సూచయతి తన్న్యాయేన సాక్షాత్కార సాధనేష్వా వృత్తి సిద్ధిః బహుపుత్రత్వం రశ్మీనా దిత్యం చ ప్రత్యేక పర్యావర్తయాత్ తత్కార మంతభాగస్య పర్యావర్తయతా దితి మధ్యమపురుషైకవచనం ఉపాస్త్వే త్యర్థః॥

సూ॥ ౩॥ ఆత్మేతి తూపగచ్ఛంతి గ్రాహయంతి చ॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వం శ్రవణ మనన నిదిధ్యాసనానా మావృత్తిరుక్తాతా ముపజీవ్య సందిహ్యతే కిం నిదిధ్యాసనాసమావృత్తికాలే ప్రత్యక్త్వే నేశ్వరధ్యానం కర్తవ్యం ఉతభిన్నత్వే నేతి పూర్వపక్షే శ్రుతినామభేద పరాణాం గౌణార్థత్వం సిద్ధాంతే ముఖ్యార్థత్వం యమ్యత్యభేద శ్రుతీనాం ప్రత్యక్షాది విరోధపరిహారాత్మక మిద మధికరణ మపరోక్షాధ్యాయే సంగతం తథాపి మహావాక్యార్థ విరోధ పరిహారస్య సమాధానాంతరంగత్వా దత్రాపి సంగతి ప్రాభేదస్య ప్రత్యక్షేణ సర్వజ్ఞత్వ కంని

ద్జ్ఞత్వాది విరుద్ధ ధర్మత్వలింగకానుమానేన చ విరోధాత్ భిన్నత్వేన ధ్యానమితి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆత్మేత్యే వేశ్వరోధ్యేయః తథాహి జాబాలా ఆత్మత్వే నేశ్వర మభ్యుపగచ్ఛంతి త్వం వా అహమస్మి భగవో దేవతే అహంవై త్వమసీతి తథాగ్రాహయంతి చేశ్వర మాత్మత్వేన తత్త్వమసీత్యాది వాక్యాని-న చ తేషాం నామ బ్రహ్మేత్యాదివత్ గౌణార్థత్వం సతి ముఖ్యార్థత్వ సంభవే గౌణత్వాయోగాత్ న చ ప్రత్యక్షాది విరోధాద సంభవః- తేషాం మిథ్యాభేద గోచరత్వేన పారమార్థికాభేదా విరోధిత్వా దితిభావః॥

సూ॥ ౪॥ నప్రతీకే నహి సః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ మనోబ్రహ్మే త్యుపాసీతనా మబ్రహ్మే త్యుపాసీతేత్యాదిషు ప్రతీకోపాసనేషు సంశయః కిం ప్రతీకే మన ఆదౌ స్వాత్మత్వ బుద్ధిః కర్తవ్యానవేతి పూర్వపక్షే ప్రతీకోపాస్తీనాం అహం గ్రహోపాస్తిభ్యో విశేషాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తు విశేష సిద్ధిరితి బోధ్యం ఏత దారభ్య అధికరణ త్రయస్య ప్రాసంగికీపాద సంగతిః తత్ర బ్రహ్మణః స్వాభిన్నత్వాత్ యథా స్వాత్మత్వేన బుద్ధిః ఏవం ప్రతీకస్య బ్రహ్మవికారత్వేన జీవాభిన్న బ్రహ్మాభిన్నత్వా దుపాసక జీవాత్మ బుద్ధిః కార్యేతి దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- నప్రతీకే స్వాత్మత్వబుద్ధిః కార్యానవాస ఉపాసక ఆత్మత్వేన ప్రతీక మనుభవతి తత్రాయం వికల్పః కిమనుభవబలాత్ ప్రతీకస్యాత్మత్వేన బుద్ధిః కర్తవ్యా ఉత శ్రుతత్వాత్ అహోస్విత్స్వాభిన్న బ్రహ్మాభిన్నత్వా ద్వానాద్య ఇత్యుక్తం నహి స ఇతి నద్వితీయః- అశ్రవణాత్ న తృతీయః- ప్రతీకస్య స్వరూపేణ బ్రహ్మాభిన్నత్వాయోగాత్ ప్రతీకస్య పృథక్సత్త్వబాధే చోపాసనావిధ్యభావ ప్రసంగా దితిభావః॥

సూ॥ ౫॥ బ్రహ్మదృష్టి రుత్కర్షాత్॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ కిం పూర్వోక్త ప్రతీకోపాసనేషు బ్రహ్మణి మన ఆదిదృష్టిః- కర్తవ్యా ఉత మన ఆదౌ బ్రహ్మదృష్టి రితి సంశయః పూర్వపక్షే నికృష్టే ఉత్కృష్ట బుద్ధిః కర్తవ్యేతి లౌకికన్యాయాన పేక్షా సిద్ధాంతే తదపేక్షేతి మంతవ్యం ఏకవిషయత్వ మవాంతర సంగతిః-తత్ర బ్రహ్మణ్యేవ మన ఆదిదృష్టిః బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యే నోపాస్యత్వ నిర్ధా రణేకర్తవ్యేతి ప్రాప్తే బ్రూమః- మన ఆదావేవ బ్రహ్మదృష్టిః కార్యా బ్రహ్మణః ఉత్కర్షాత్ ఉత్కృష్ట దృష్టౌ హి నికృష్టే కృతాయాం నికృష్టస్యోత్కృష్టతా భవతి నహి రాజ్ఞ్యమాత్య బుద్ధిః- ఫలాయ భవతి కిం త్వమాత్యే నికృష్ట ఉత్కృష్టరాజ బుద్ధిః- న చైవం బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యాలాభః ఇష్టాపత్తే రితి భావః॥

సూ॥ ౬॥ ఆదిత్యాది మతయ శ్చాంగఉపపత్తేః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ య ఏవా సౌ తపతిత ముద్గీథ ముపాసీతేత్యాదీ న్యంగాశ్రితోపాసనాని సంతితత్ర సంశయః-కి మాదిత్యాది షూద్గీథాది దృష్టిఃకర్తవ్యా ఉతోద్గీథా దిష్వా దిత్యాది దృష్టిరితి తత్రోద్గీథాదీనాం కర్మరూపాణాం ఫలహేతుత్వే నోత్కృష్టత్వాత్ ఆదిత్యాదీనాం సిద్ధ రూపాణాం తదభావేన నికృష్టత్వాత్ పూర్వన్యాయే నాదిత్యాది షూద్గీథాదిదృష్టి రితిదృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- ఉద్గీథా దౌ కర్మాంగేఆదిత్యాది మతయ ఏవకర్తవ్యాః- కుతః- ఉపపత్తేః యథాప్రోక్షణాదినా వ్రీహ్యాదిషు సంస్కృతేషు ప్రకృతకర్మా పూర్వముత్పద్యతే తథాకర్మాంగే షూద్గీథాది ష్వాదిత్యాది మతిభిః సంస్కృతేషు ప్రకృతస్య కర్మణః ఫలాధిక్య లక్షణా సమృద్ధి ర్భవతి ఆదిత్యాదీనా మనంగత్వాత్ తథా చ కర్మ సమృద్ధిరూపఫలోపపత్తే రంగే ష్వనంగ మతిరిత్యర్థః- ఆదిత్యా దావుద్గీథాది మతి ప్రక్షేపే ఫలాసిద్ధే నోద్గీథాదీనా ముత్కర్ష ఇతి భావః॥

సూ॥ ౭॥ ఆసీన స్సంభవాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ కిం కర్మాంగా నాశ్రితా న్యుపాసనాని తిష్ఠ న్నాసీనశ్శయానో వా కుర్యాదిత్యనియమః ఉత ఆసీన ఏవేతి నియమ ఇతి సంశయః పూర్వోత్తరపక్షయోః పూర్వోత్తర కోటిసిద్ధిరేవ ఫలం అత్ర నిదిధ్యాసనాదౌ విద్యాసాధనే ఆసన నియమోక్తేః పాదసంగతి ర్బోద్ధ్యా తత్ర పూర్వోక్త కర్మాంగోపాసనేష్వి వా నియమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆసీన ఏవ కర్మాంగా నాశ్రితోపాసనాని కుర్వీత కుతః- సమాన ప్రత్యయ ప్రవాహాత్మ కోపాసనస్య ఆసీన ఏవ ఉపాసకే సంభవాత్ నహి తిష్ఠతః పుంస ఉపాసనం సంభవతి శరీరధారణే యత్నాపేక్షాయాం చిత్త విక్షేపాత్ నాపి శయానస్య నిద్రాప్రసంగాత్ అంగోపాసనానాం త్వంగపార తంత్ర్యాత్ యుక్త స్తత్ర నియమ ఇతి॥

సూ॥ ౮॥ ధ్యానాచ్చ॥

వృ॥ ఉపాసనస్య ధ్యాయత్యర్థధ్యాన రూపత్వాత్ ధ్యాయతే శ్చాసీనేషు బకాది ష్వేకవిషయ దృష్టిషు ప్రయోగాదాసీన ఏవోపాసీతే త్యర్థః॥

సూ॥ ౯॥ అచలత్వం చాపేక్ష్య॥

వృ॥ ధ్యాయతీవ పృథివీ త్యత్ర పృథివ్యా అచలత్వ మపేక్ష్య ధ్యానోపచార దర్శనాదప్యాసీన ఏవోపాసీత॥

సూ॥ ౧౦॥ స్మరంతిచ॥

వృ॥ శుచౌ దేశే ప్రతిష్ఠాప్య స్థిరమాసన మాత్మన ఇత్యాది నా బాహ్యాసనవిధాన స్మరణా చ్చ ఆసీన ఏవో పాసీత యద్వా యోగశాస్త్రే పద్మకాదీనాం శారీరాస నానాం స్మరణా దాసీన ఏవోపాసీతే త్యర్థః॥

సూ॥ ౧౧॥ యత్రైకాగ్రతా తత్రా విశేషాత్॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ దిగ్దేశకాలేషు సంశయః కిమంగా నాశ్రితో పాసనేషు దిగాది నియమో స్తి నవేతి శేష్వాసన నియమ వద స్తినియమఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ప్రాచ్యాది దిఙ్నియమః ప్రదోషాదికాల నియమో నదీతీరాది దేశనియమోవా నాస్తి కింతు యత్ర దిశిదేశేవా చిత్తస్యైకాగ్రతా ప్రత్యయ ప్రవాహాన్ముఖ్యం తత్రోపాసీతదిగాది విశేషాశ్రవణా దిత్యర్థః - యద్వా ఉపాసనే ఇష్టాయా ఏకాగ్రతాయా స్సర్వత్రా విశేషాదిత్య ర్థః- సమే శుచౌ శర్కరా వహ్నివాలుకా వివర్జితే శబ్దజలాశ్రయాదిభిః మ నోనుకూలేన తు చక్షుః పీడనే గుహానివాతాశ్రయణె ప్రయోజయే దితి శ్రుతిరపి చి త్తస్యైకాగ్ర్య సంపాదక దేశే ఉపాసీతే తిదర్శయతి శర్కరా స్స్వాత్మపాషాణాః జలాశ్రయ వర్జనం శీత నివృత్యర్థం చక్షుః పీడనం మశకాదికం తస్మా దుపా సనే దిగాది నియమో నాస్తీతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౨॥ ఆప్రాయణాత్తత్రాపి హి దృష్టం॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ ఉపాస్య సాక్షాత్కార ద్వారాఫలహేతుషూపాసనేష్వహంగ్రహోపా స్తి నామకేషు సంశయః కిం కదాచి దుపాసనం కృత్వో పరమేత్ ఉత యావజ్జీవ ము పాసీతేతి పూర్వపక్షే కదాచి త్కృతప్రత్యయా వృత్తే రదృష్టద్వారా మృతికాలే ధ్యేయ బుద్ధిహేతుత్వం సిద్ధాంతే ధారావాహి కోపాసనస్య సాక్షా దేవతద్ధేతు త్వ మితి విభాగః- తత్ర దేశాది నియమాశ్రవణా త్తదభావవత్ యావజ్జీవ ముపాసనా శ్రవణా త్తదభావఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆప్రాయణా ద్దేహపాతపర్యంత ముపాసీత హి యతః తత్రాపి మరణకాలేపి సయావత్క్రతురస్మాల్లోకాత్ప్రైతీతి శ్రుత్యా ధ్యే య ప్రత్యయానువర్తనం దృష్టం న చ తదదృష్టసాధ్యః దృష్టే సంభవత్య దృష్టక ల్ప నానుపపత్తేః- శ్రుతౌ సర్వనామార్థ ఉపాసకః క్రతురుపాసనం సదా తద్భా వభావిత ఇతి స్మృతి శ్చ యావజ్జీవ ముపాసనందర్శయతి తస్మా దహంగ్రహో పాస్తయో యావజ్జీవ మనుష్ఠేయా ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం జ్ఞానసాధ నానుష్ఠానేయత్తానిర్ధా ర్యాయార్థం ఫలాధ్యాయేపి సాధనా నుష్ఠానక్రమంవిచార్య ఫలాధ్యాయస్థాం ఫల చింతాముపక్రమతే॥

సూ॥ ౧౩॥ తదధిగమ ఉత్తరపూర్వాఘయో రశ్లేషవినాశౌ తద్వ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౯॥

వృ॥ తథా చాస్యఫల విచార ప్రతిబంధక సాధన జిజ్ఞాసాఽభావాత్సంగతి లక్షణకం బ్రహ్మవిద్యాయా ముత్పన్నాయాం విదుషో భవిష్యత్పాపా సంబంధ పూర్వపాప నాశౌ భవతః- ఉత న వేతి సందేహః పూర్వపక్షే సత్యామపి విద్యాయాం పాపఫలభోగానంతరం విద్యాతో ముక్తిః- సిద్ధాంతే విద్యోత్పత్త్యనంతరమేవ ముక్తి రితి బోధ్యం తత్ర ఫలభోగం వినా నాస్తి విద్యయా పాపనాశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- తదధిగమే బ్రహ్మసాక్షాత్కారే సత్యుత్తర పూర్వాఘయో రశ్లేష వినాశౌ భవత ఏవ కుతః- తయో రుత్తర పాపాసంబంధ పూర్వపాప నాశయో ర్విదుషి శ్రుత్యా వ్యపదేశాత్ యథా పుష్కరపలాశ ఆపో నశ్లిష్యంత ఏవ మేవం విది పాపం కర్మ నశ్లిష్యత ఇతి శ్రుతి ర్విద్యావత ఉత్తరస్య పాపస్యాశ్లేషం దర్శయతి తద్యథేషీకాతూల మగ్నౌ ప్రోతం ప్రదూయత ఏవం హాస్య సర్వే పాప్మానః ప్రదూయంత ఇతి శ్రుతి ర్విద్యావతః పూర్వస్య పాపస్య వినాశం వ్యపదిశతి ఏవం నిర్గుణ బ్రహ్మవిదోఽపి పాపక్షయం వ్యపదిశతి క్షీయంతే చాస్య కర్మాణి తస్మిన్ దృష్టే పరావర ఇత్యాది కా శ్రుతిః తస్మాద్ బ్రహ్మవిద్యావతః పూర్వోత్తర పాపాసంబంధ ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౪॥ ఇతరస్యాప్యేవ మసంశ్లేషః పాతేతు॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ పూర్వం బ్రహ్మవిద్యావతః పాపనాశా సంబంధా వుక్తౌ తద్వత్పుణ్యస్యాపి నాశాసంబంధౌ భవతో వా నవేతి సందేహే తత్త్వజ్ఞాన పుణ్యయో శ్శాస్త్రీయత్వేనాగ్నిహోత్ర దర్శయో రివ విరోధాభావా న్నభవత ఇత్యబాధకాశంకాయాం పూర్వన్యాయమతిదిశతి ఇతరస్యాపీతి పాపాదితరస్యాపి పుణ్యస్య ఏవమఘవదసంశ్లేషో నాశశ్చ జ్ఞానవతః ఉభే ఉ హైవైష ఏతే తరతీత్యాదిషు పాపాసంబంధవ త్పుణ్యాసంబంధస్యాపి వ్యపదేశాత్ శ్రుతావుభయత్ర బోధ్యత్వాత్ ఏవ బ్రహ్మసాక్షాత్కారవాన్ సుకృతదుష్కృతే విధూనోతీత్యాదిభిః ఏవం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవతః పురుషశ్రేష్ఠస్య పుణ్యపాపయో ర్బంధహేత్వో రభావాత్ దేహపాతే ముక్తి రవశ్యం భవతీతి తత్త్వజ్ఞానపుణ్యయో స్తస్య ఫల ముక్తం అగ్నిహోత్ర దర్శయో రవిరుద్ధఫలత్వ మవిరోధః అస్య తు విరోధ స్సుకృతదుష్కృతయో ర్వ్యవస్థా॥

సూ॥ ౧౫॥ అనారబ్ధకార్యే ఏవతు పూర్వే తదవధేః॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ పూర్వం జ్ఞానాత్కర్మక్షయ ఉక్తః తస్య ప్రారబ్ధకర్మవ్యతిరిక్త విషయత్వే

నాపవాదా త్సంగతిః జ్ఞానజన్య కర్మక్షయః కిమవిశేషేణ కర్మమాత్రస్య భవతి ఉత ప్రారబ్ధకర్మ వ్యతిరిక్తస్యేతి సంశయః పూర్వపక్షే జీవన్ముక్త్యసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధి రితి బోధ్యం- తత్ర క్షీయంతే చాస్యకర్మాణి త్యవిశేష శ్రవణా త్కర్మణ మాత్ర క్షయ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- యేపుణ్యాపాపే ఏతద్దేహావచ్ఛే దేనసుఖదుఃఖానుభవా ర్థం ప్రవృత్తేతె ఆరబ్ధకర్మకార్యే తద్వ్యతిరిక్తే అనారబ్ధకార్యే పూర్వే అనాదిభ వపరం పరాయాం జ్ఞానోత్పత్తిపర్యంతం సంచితే తే ఏవ పుణ్యాపాపే జ్ఞానాత్ క్షీయేతే కుతః- తదవధేః తస్య తావదేవచిరం యావన్న విమోక్ష్యేథ సంపత్స్య ఇతి దేహపాతావధి శ్రవణా దిత్యర్థః- తథా చ విశేష శ్రుత్యనుసారాద విశేష శ్రుతి నేతవ్యేతిభావః బ్రహ్మాత్మత్వ సాక్షాత్కారవాన్ యావ న్నవిమోక్ష్యతే త స్యతావదేవ చిరంతా వా నేవ దేహపాత రూపో విలంబః అథా రబ్ధకార్యభోగాద్దే హ పాతా నంతరం సంపత్స్యే బ్రహ్మసంపత్స్యత ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౬॥అగ్నిహోత్రాదితు తత్కార్యాయైవ తద్దర్శనాత్॥అ॥ ౧౨॥

వృ॥ పూర్వ మనారబ్ధ కార్యాణాం కర్మణాం జ్ఞానాత్క్షయ ఉక్తః తస్య నిత్య నైమిత్తికాతిరిక్తా నారబ్ధకార్య కర్మ విషయత్వేనా త్రాపవాదా త్సంగతిః - కిం ని త్యనైమిత్తిక కర్మ జాతం ప్రారబ్ధకర్మాతి రిక్తకర్మజాతవత్ జ్ఞానాత్ క్షీయతే న వేతి సందేహః పూర్వపక్షే కామ్య కర్మణ ఇవ ముముక్షుణా నిత్యనైమిత్తిక యోరప్య న నుష్ఠానం పంకప్రక్షాళన న్యాయాత్ సిద్ధాంతేతదనుష్ఠానమితి బోధ్యం తత్రా నారబ్ధ కర్మత్వా విశేషాత్ నిత్యనైమిత్తిక కర్మజాతంజ్ఞానాత్ క్షీయతఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః అగ్నిహోత్రాది నిత్యనైమిత్తికం తత్కార్యాయైవ తస్య జ్ఞానస్య యత్కార్యం ముక్తిరూపం తస్మా ఏవ సత్త్వ శుద్ధ్యాది పరంపరయా కుతః - తద్దర్శనాత్ య జ్ఞాది శ్రుతౌ జ్ఞానహేతుత్వ దర్శనా దిత్యర్థఃతథాచ జ్ఞానరూప ఫలైక నాశ్యత్వం నిత్యనైమిత్తిక కర్మ జాతస్య నచాత్ర పంకప్రక్షాళనన్యాయః జ్ఞానార్థత్వే నాను ష్ఠాన స్యార్థ వత్త్వా దితిభావః॥

అవ॥ నను నిత్యాదే ర్జ్ఞానార్థత్వే తస్య పుత్రాదాయ ముపయంతి సుహృద స్సాధు కృత్యాంద్విషంతఃపాపకృత్యా మితివినియోగ వాక్యం కిం విషయమిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౭॥ అతోన్యాపి హ్యేకేషాముభయోః॥

వృ॥ అతోగ్నిహోత్రాదే ర్నిత్యాది రూపా దన్యాప్యస్తి కామ్య రూపా సాధు కృత్యా తద్విషయ మిదమేకేషాం శాఖినా మిదం వినియోగవాక్యం తస్యజ్ఞానా నుప

కారకత్వాత్ తచ్చ కామ్య సాధుకృత్యయోః జ్ఞానా నుపకారకత్వ ముభయో ర్జైమిని బాదరాయణయో రాచార్యయో స్సం మత మిత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౮॥ యదేవవిద్యయేతిహి॥ అ॥ ౧౩॥

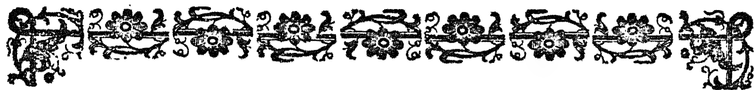
వృ॥ పూర్వం ముముక్షుణా జ్ఞానార్థం నిత్యాదిక మనుష్ఠేయ మిత్యుక్తం తత్ర్క మంగోపాస్తిసహితమేవ జ్ఞానార్థ మనుష్ఠేయమితి నియమః ఉతాంగాశ్రితోపాస్తిసహితం కేవలంవా ముముక్షుణానుష్ఠేయ మిత్యనియమ ఇతిసంశయః ఏక విషయత్వం సంగతిః పాదసంగతిస్తు ప్రాసంగికీ బోధ్యా పూర్వపక్షే కేవలస్య నిత్యాదేర్జ్ఞానహేతుత్వా సిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి మంతవ్యం తత్ర నియమేప్రాప్తే బ్రూమః నియమోనయుక్త ఇతి తథాహి యదేవ విద్యయా కరోతి తదేవ కర్మవీర్యవత్తరం భవతీతి శ్రుతిః విద్యాసహితస్య కర్మణో వీర్యవత్తరత్వం బ్రువంతీ విద్యాహీనస్య కేవలస్య కర్మణో వీర్యవత్త్వం ఫలహేతుత్వ రూపం దర్శయతి తచ్చ కేవలస్య కర్మణో జ్ఞానరూప ఫలహేతుత్వాభావే నయుక్తం స్యాత్ తస్మాత్కేవల మపి జ్ఞానహేతురి త్యనియమ ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవ మనియమే నాగ్నిహోత్రాది కర్మణో జ్ఞానార్థత్వా న్నజ్ఞానేన క్షయ ఇత్యుక్తం ఇదానీం ప్రారబ్ధకర్మణాం అనారబ్ధకార్యే ఏవ త్విత్యత్ర జ్ఞానాని వర్త్యత్వేనోక్తానాం నివృత్తి ప్రకారమాహ॥

సూ॥ ౧౯॥ భోగేన త్వితరే క్షపయిత్వా సంపద్యతే॥ అ॥ ౧౪॥

వృ॥ కిం బ్రహ్మసాక్షాత్కారవాన్ దేహపాతానంతర మపి సంసారీ నవేతి సందేహః - పూర్వపక్షే సాక్షాత్కారస్య ముక్తిహేతుత్వా సిద్ధిః - సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం తత్ర దేహపాతాత్పూర్వం యథా సాక్షాత్కారేపి సంసారానువృత్తి రేవం దేహపాతానంతర మపీ త్యనారబ్ధాధికరణ దృష్టాంతేన ప్రాప్తే బ్రూమః- సంచితకర్మణాం జ్ఞానా న్నాశ ఉక్తః- ఇతరే త్వారబ్ధకార్యే పుణ్యపాపే భోగేన క్షపయిత్వా విద్వాన్ సంపద్యతే అథ సంపత్స్యే బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతీత్యాది శ్రుతిభ్యః దేహపాతా త్పూర్వం ప్రారబ్ధ కర్మణాం సత్త్వాత్ కులాలచక్ర భ్రమణన్యాయేన మిథ్యా జ్ఞానరూప నిమిత్త నాశే ప్యనువృత్తి రుక్తాత ద్భోగానంతరం కస్య చిదపి కర్మణో జన్మమరణ లక్షణ సంసారహేతో రభావా న్నసంసారః తస్మాద్భోగేన ప్రారబ్ధకర్మనాశానంతరం విద్వాన్ స్వరూపానందాత్మ నావస్థా నలక్షణం స్వాస్థ్యం మోక్షాఖ్యం లభత ఇతి సిద్ధం॥

ఇతి ధర్మాభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః.
అస్మిన్ పాదే చతుర్దశాధికరణాని ఏకోనవింశత్సూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

చతుర్థాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః.

వాగధికరణం.

వృ॥ పూర్వపాదాంత్యాధికరణే ఉత్క్రాంత్యనపేక్ష నిర్గుణప్రాప్తి రుక్తా ఇదానీం సగుణ విద్యాఫలభూతస్య బ్రహ్మలోకస్య ఉత్క్రాంతిం వినా ప్రాప్త్యయోగా త్తత్ఫలం నిరూపయిష్య న్నేవ తద్ధేతు భూతా ముత్క్రాంతిం నిర్గుణ బ్రహ్మవిద్వ్యతిరిక్త సర్వజన సమానాం నిరూపయితుం పాదమారభతే॥

సూ॥ ౧॥ వాఙ్మనసి దర్శనా చ్ఛబ్దా చ్చ॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ అస్త్యుత్క్రాంతిక్రమబోధికా శ్రుతిః అస్య సౌమ్యపురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణ స్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయా మితి ప్రయతః మ్రియమాణస్యే త్యర్థః తత్ర వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యత్ర సంశయః కిం వృత్తిమత్యా వాచ ఏవ మనసి లయాత్మక సంపత్తి రుచ్యతె ఉత వాగ్వృత్తే రేవే తి పూర్వపక్షే స్వోపాదానే స్వస్య లయ ఇతి న్యాయాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం తత్ర శ్రుతిబలాత్ వాచఏవ మనసి లయఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః ఉక్తిర్వాగితి భావ వ్యుత్పత్త్యావా క్ఛబ్దేన వాగ్వృత్తి రుచ్యతే మనో వృత్తౌ సత్యామేవ మనసి వాగ్వృత్తి స్సంప్రలీయతే కుతః - దర్శనాత్ మనోవృత్తౌ సత్యా మేవ లోకే వాగ్వృత్తి లయస్య దర్శనాత్ ననుతర్హి వాఙ్మనసీతి శ్రుతేః కాగతి రత ఆహ శబ్దాచ్చేతి స్వోపాదానే స్వస్య లయ ఇత్యా ద్యబాధితన్యా యానుసారేణ వాక్ఛబ్దో వృత్తి వృత్తిమతో రభేదోపచారేణ భావ వ్యుత్పత్త్యావానేయ ఇత్యర్థః- నన్వనుపాదానే వృత్తి లయో వాకథమితి చేత్ న అగ్నివృత్తి లయస్యానుపాదానా స్వదప్సుదర్శనా దితి॥

అవ॥ ఉక్త శ్రుతౌ వాచఏవ శ్రవణా దింద్రియాంతరాణాం చక్షురాదీనాం మ నసి వృత్తిలయో నాస్తీతి భ్రమం వారయతి॥

సూ॥ ౨॥ అత ఏవ చ సర్వాణ్యను॥

వృ॥ యత ఏవ మనసో వాగుపాదాన త్వాభావా న్మనసివాచో వృత్తి లయమా త్రమత ఏవ సర్వాణి చ క్షురాదీన్యపి స్వానుపాదానే మనసి సవృత్తికే స్వస్వ వృత్తిలయమాత్రేణానువర్తంతే నతు స్వరూపేణ లీయంత ఇత్యర్థః- తస్మా దు పశాంత తేజాః పునర్భవ మింద్రియై ర్మనసి సంపద్యమానై రితి శ్రుతిస్సర్వే షా మింద్రియాణాం మనసి వృత్తిలయబోధికా ద్రష్టవ్యా తస్మా దుత్క్రమణా దూర్ధ్వం ఉపశాంత తేజాః ఉపశాంత దేహశాఖ్ణ్యః పునర్జన్మ మనసి స్థితైరింద్రి యైః ప్రాప్నో తీత్యర్థః ॥

అవ॥ ఏవం వాఙ్మనసీతి వాక్యం విచార్యమనః ప్రాణ ఇత్యుత్తర వాక్యే కిం స ర్వేంద్రియ వృత్తిలయాధారస్య మనసః ప్రాణే స్వరూపలయో వృత్తిలయో వేతి సందేహే అన్నమయం హి సోమ్యమనః ఆపో మయః ప్రాణ ఇతి శ్రుతౌ ప్రాణ మనసో రబన్న వికారత్వ శ్రవణా దబన్నయో శ్చోపాదానోపాదే యభావాత్ స్వరూపలయ ఇతి ప్రాప్తే సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౩॥ తన్మనః ప్రాణఉత్తరాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ స్వోపాదానే ఇత్యాది న్యాయాభావాత్ భవ త్వింద్రియాణాం మనసి వృ త్తిలయః ఇహతు న్యాయసత్త్వాత్ స్వరూపలయఇతి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః అతిదే శత్వా త్సంగత్య నపేక్షా వా తత్సర్వేంద్రియ వృత్తి లయాధికరణం మనోపి ప్రాణే స్వవృత్తిలయ నైవలీయతే నస్వరూపేణేతి మనః ప్రాణ ఇత్యుత్తరా ద్వాక్యాదవగం తవ్యం సుషుప్తి మృత్యవస్థయో స్సవృత్తికే ప్రాణే సత్యేవ మనోవృత్తి లయ దర్శ నాదితి హేత్వనుషంగః నహ్యబన్నయో రుపాదానోపాదే యత్వ మాత్రేణ తద్వి కారయో రప్యుపాదానో పాదేయ భావోయుక్తః హిమ ఘటయో స్తదదర్శ నాదితిభావః ॥

అవ॥ ఏవం మనః ప్రాణఇతి వాక్యం విచార్య ప్రాణస్తేజసీ త్యుత్తర వాక్యే కిం ప్రాణస్య లయస్తేజసి ఉపపద్యతి సందేహే శ్రుతిబలా త్తేజస్యేవేతి ప్రాప్తే సిద్ధాం తయతి।

సూ॥ ౪॥ సోఽధ్యక్షే తదుపగమాదిభ్యః॥ అ॥ ౩॥

వృ॥ వాక్యక్రమా దర్థక్రమా చ్చాధికరణక్రమో బోధ్యః సప్రాణోఽధ్యక్షే కా ర్యకరణసంఘాత సాక్షిణి జీవే నివృత్త వృత్తి స్సన్నవతిష్ఠతే కుతః- తం జీవం ప్రత్యు పగమానుగమావస్థా నేభ్యః యథా రాజానం యాత్రే చ్ఛావంతం సంతః భృత్యా అభిముఖ్యే నాగచ్ఛంతి ఏవ మేవే మమాత్మాన మంతకాలే సర్వే ప్రాణా అభిస మాయంతీతి శ్రుతి రింద్రియాణాం ముఖ్యప్రాణసహితానాం జీవం ప్రత్యాభిముఖ్యే నాగమనం దర్శయతి తముత్క్రామంతం ప్రాణోఽనూత్క్రామతీతి శ్రుతి గచ్ఛం తం జీవం ప్రత్యనుగమనం ప్రాణస్య దర్శయతి స విజ్ఞానో భవతీతి శ్రుతిః కరణ వ్యుత్పత్త్యా విజ్ఞాన శబ్దవాచ్యేంద్రియ జాతస్య ప్రాణసహితస్య ప్రాప్తవ్య కర్మఫల జ్ఞానవతి జీవేఽవస్థానం దర్శయతి తస్మా జ్జీవ ఏవ ప్రాణస్య వృత్తిలయ ఇతి॥

ఇవ॥ కథం తర్హి ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతిరత ఆహ॥

సూ॥ ౫॥ భూతేషు తచ్ఛ్రుతేః॥

వృ॥ ప్రాణస్తేజసీతి శ్రుతే స్సూక్ష్మాత్మనా విద్యమానేషు తేజస్సహితే షూత్తర దేహారంభకేషు పంచభూతే షూపాధి షూపహిత త్వేన విద్యమానే జీవే ప్రాణ స్య వృత్తి లయ ఇత్యవగంతవ్యం ఉపగమాది శ్రుత్యనుసారాత్ తథా చోపహిత జీ వప్రాప్తౌ ప్రాణస్యోపాధి తేజ ఆదిభూత ప్రాప్తేః స్వతస్సిద్ధత్వా త్ప్రాణస్తేజ సీతి శ్రుత్యుపపత్తి రిత్యర్థః॥

అవ॥ నను ప్రాణ స్తేజసీ త్యేకస్యైవ తేజసః శ్రవణా త్కథం తేజస్సహచరితే షు భూతే ష్విత్యుక్త మిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౬॥ నైకస్మిన్ దర్శయతో హి॥

వృ॥ ఏకస్మి న్నేవ తేజసి జీవ ఉత్క్రాంతి సమయే నావతిష్ఠతే ఉత్తరదేహస్య పాంచభౌతికత్వేన పంచసుభూతేషు స్థితే రావశ్యకత్వాత్ దర్శయతో హి మమ ర్థం ర౦హ త్యధికరణే వ్యాఖ్యాతె ప్రశ్ననిరూపణే యద్వా శ్రుతిస్మృతీ ఇమ మ ర్థం దర్శయతః పృథివీమయ ఆపోమయో వాయుమయ ఆకాశమయ స్తేజోమయ ఇత్యాద్యా శ్రుతిః- అణ్వ్యో మాత్రా వినాశిన్యో దశార్థానాం తు యాః స్మృతాః తాభి స్సార్థ మిదం సర్వం సంభవ త్యనుపూర్వశ ఇతి స్మృతిః - అణ్వ్యస్సూక్ష్మాః మిద్యంత ఇతి మాత్రాః ప్రాజ్ఞోక్తా దవినాశిన్యః దశార్థానాం పంచానాం భూ తానా మిత్యర్థః- ననుజీవ స్యోత్క్రాంతి కాలే భూతాశ్రయత్వం తావదయుక్తమ

చతుః కర్మమైవతదా చతురితికర్మాశ్రయత్వ బోధక శ్రుత్యంతర విరుద్ధ మితి చేత్ కర్మణో బంధనిమిత్తత్వే నాశ్రయత్వం భూతానాం దేహోపాదా నాశ్రయత్వ మిత్యవిరోధాత్ తా యాజ్ఞ్యవల్క్యోక్త ఖాగో య జ్జీవాధారభూతం॥

సూ॥ ౭॥ స మానాచా సృత్యుపక్రమా దమృతత్వం చానుపోష్య॥అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వోక్తోత్క్రాంతి ముక్తజీవ్య సందిహ్యతే కిముత్క్రాంతి రవిదుష ఏవ ఉత దహరాది సగుణబ్రహ్మోపాసకస్యాపీతి తత్ర తయోర్ధ్వ మాయ న్నమృతత్వ మేతీతి దహరోపాసకస్య మోక్షశ్రవణా దవిదుష ఏవోత్క్రాంతిరితి ప్రాప్తే బ్రూమః సృతి స్సరణానుకూలో దేవయాన మార్గః తదుపక్రమాత్ పూర్వభావిని ఉత్క్రాంతి స్సగుణ బ్రహ్మవిద విదుషో స్సమానైవ అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యత ఇత్యాది సామాన్య శ్రవణాత్ నను కథం తర్హి సగుణ విద్యాయా మమృతత్వ శ్రవణమితి తత్రాహ అమృతత్వం చేతి ఉపవిదాహ ఇతి ధాతో రిదం రూపమనుపోష్యేతి రాగాదిక్లేశాన దగ్ధ్వే వేదమాపేక్షిక మమృతత్వం బ్రహ్మలోకప్రాప్తి లక్షణం న ముఖ్యోమోక్షః అత ఏవ తయో ర్ధ్వమాయన్నితి మూర్ధన్య నాడీద్వా రోత్క్రాంతి పూర్వకత్వ మమృతత్వ స్యదర్శితం తస్మా ద్విద్వదవిదుషో స్సమానోత్క్రాంతి రితి సిద్ధం॥

అవ॥ ననూత్క్రాంతి స్సమానేత్య యుక్తం మృతస్య స్వరూపత ఏవాత్యంతం బ్రహ్మసంపత్తే రిత్యాపేక్షే ఇద మారభ్యతే॥

సూ॥ ౮॥ తదాపీతే స్సంసార వ్యపదేశాత్॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ తేజః పరస్యాం దేవతాయా మిత్యత్ర తేజ స్సజీవం సేంద్రియజాతం సప్రాణం మనస్సహితం భూతాంతర సహితం పరమాత్మని సంపద్యత ఇతి సూక్ష్మశరీరస్య లయః శ్రూయతే స లయః కిమాత్యంతికః- ఉతానాత్యంతిక ఇతి పూర్వపక్షే మృతమాత్రస్య ముక్తిః సిద్ధాంతే తదభావ ఇతి బోధ్యం తత్ర బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వాదాత్యంతిక ఏవ బ్రహ్మణి లయ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- తత్ ఉక్తవిశేషణకం సూక్ష్మం తేజః ఆపీతే రామోక్షాదవ తిష్ఠతే యోనిమన్యే ప్రపద్యంతే శరీరత్వా యదేహినః స్థాణు మన్యేను సంయంతి యథా కర్మయధా శ్రుత మితి సంసారవ్యపదేశాత్ విధిత త్త్వ జ్ఞానశాస్త్రయో వైదృతమాత్రస్య ముక్తావా నర్థక్యం చ ప్రసజ్యేత తస్మా త్సుషుప్తా వివనాత్యంతికో లయః॥

అవ॥ నసూక్తలక్షణం తేజో యద్యస్తి తర్హి నిర్గచ్ఛత్పార్శ్వస్థైరుపలభ్యేత ప్రతిహన్యేత చేష్ట్వాదివస్త్వంతరేణేత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౯॥ సూక్ష్మం ప్రమాణతశ్చ తథోపలబ్ధేః॥

వృ॥ చకారః స్వరూపసౌక్ష్మ్యసముచ్చయార్థః ఉక్తం తేజః పరిమాణతః స్వరూపతశ్చ సూక్ష్మం త్రసరేణువచ్చక్షుర్వచ్చ తచ్చ నాడీద్వారా నిష్క్రమణశ్రుత్యా తథా సౌక్ష్మ్యస్యోపలబ్ధేః తత్ర సూక్ష్మపదేనైవ స్వచ్ఛత్వాం ఉపలక్ష్యతే తథా చ అనుద్భూతరూపవత్త్వేన సూక్ష్మత్వాచ్చక్షుర్వన్నోపలభ్యతే స్వచ్ఛత్వాన్నమూర్తాంతరేణ ప్రతిహన్యతే స్వల్పత్వాన్నాడ్యాదౌ సంచారోపపత్తేరితి॥

సూ॥ ౧౦॥ నోపమర్దేనాతః॥

వృ॥ అతఏవ స్వచ్ఛత్వలక్షణాత్సౌక్ష్మ్యాదల్పస్వరూపాదస్య సూక్ష్మశరీరస్య దాహఛేదాదినిమిత్తే నోపమర్దేన నోపమర్ద ఇత్యర్థః॥

అవ॥ సూక్ష్మదేహసద్భావే చౌష్ణ్యలింగకమనుమానమాహ॥

సూ॥ ౧౧॥ అస్యైవ చోపపత్తేరూష్మా॥

వృ॥ స్థూలదేహ ఉపలభ్యమాన ఊష్మాస్యైవ సూక్ష్మదేహస్య ధర్మః సత్యేవ సూక్ష్మదేహే తదుపలబ్ధేః తదభావే మృతదేహే తదనుపలబ్ధేరిత్యన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం తద్ధర్మత్వస్యైవోపపత్తేరిత్యర్థః॥

అవ॥ స్మృత్యుపక్రమాధికరణే ముఖ్యామృతత్వే ఉత్క్రాంత్యభావోవగతః స నయుక్త ఇత్యాక్షిపతి॥

సూ॥ ౧౨॥ ప్రతిషేధాదితి చేన్న శారీరాత్॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ వ్యవహితాధికరణే నాస్య సగతిః కిం నిర్గుణబ్రహ్మవిద ఉత్క్రాంతిరస్తి న వేతి సందేహే అస్తీతి ప్రాప్తం నన్వథాకామయమానో యోకామో నిష్కామ ఆప్తకామ ఆత్మకామో న తస్య ప్రాణా ఉత్క్రామంతీతి పరబ్రహ్మవిదః శరీరాత్ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధాన్నాస్త్యుత్క్రాంతిరితి చేన్న శారీరాత్ వాదయం ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధః న శరీరాత్ న తస్మాత్ప్రాణా ఉత్క్రామంతీతి మాధ్యందినశాఖాయాం జీవాదేవ ప్రాణోత్క్రాంతిప్రతిషేధస్య ప్రతీతత్వాత్ తస్మాత్ప్రాణాదిసహితస్య జీవస్య పరబ్రహ్మవిదోప్యుత్క్రాంతిరం

పూర్వపక్షే శ్రుత్యర్థస్తు ఉత్క్రమాద్యర్థ శబ్దః- బాహ్య విషయకామనా శూన్యత్వ మకామత్వం మానసిక విషయ కామనాశూన్యత్వం నిష్కామత్వం ప్రాప్త స్వరూపానంద తృప్తత్వ మాప్తకామత్వం తత్ర హేతురాత్మకామ మితి॥

అవ॥ సిద్ధాంతయతి॥

సూ॥ ౧౩॥ స్పష్టో హ్యేకేషాం ॥

వృ॥ ఏకేషాం కాణ్వానాం శాఖాయాం ప్రాణానాం పరబ్రహ్మవిద్దేహా దుత్క్రాంతి ప్రతిషేధః స్పష్టో హి యతః ఉపలభ్యతే అతో న తస్యోత్క్రాంతి రిత్యర్థః - తథాహి యత్రాయం పురుషో మ్రియత ఉదస్మాత్ప్రాణా క్రామన్త్యాహో నేత్యార్తభాగ ప్రశ్నే ద్వితీయ మనుత్క్రాంతిపక్ష మాశ్రిత్య యాజ్ఞవల్క్యేన నోత్క్రామంతీ త్యుక్త్వా తర్హి ప్రాణోత్క్రాంత్యభావే మృతో న భవే దిత్యా శంక్యా త్రైవ సమవలీయంత ఇతి ప్రాణ విలయం ప్రతిజ్ఞాయ తత్సిద్ధయే స ఉచ్ఛ్వయత్యాధ్మాయత్యాధ్మాతో మృతః శేత ఇత్యుత్క్రాం త్యవధేర్దేహ స్యోచ్ఛ్వయ నాదికమాహ ఏత త్సామాన్యా న్మాధ్యందిన శాఖాయా మపి తస్మా దిత్యనేన దేహ స్యైవ గ్రహణం బోధ్యం ఉత్పన్నాత్మ సాక్షాత్కారస్య యత్ర యదా అయం స్థూలః ప్రత్యక్షః పురుషో దేహో మ్రియతే సర్వచేష్టా శూన్యః శేతే భూమౌ శేతే తదా అస్మాద్దేహా త్ప్రాణా ఉత్క్రామంతి వా ఆహోస్విత్ పక్షాంతరేణ అత్రైవ నాశం యాంతీతి ప్రశ్నార్థః అత్ర ప్రాణశబ్దేన సూక్ష్మదేహోక్తిః స దేహ ఉచ్ఛ్వయతి ఉచ్ఛూనో భవతి నన్వయం రోగః కశ్చిదిత్యత ఆహ ఆధ్మాయతీతి బాహ్యేన వాయునా పూరితో ఏవి ధాతు శబ్దా నాప్తి శ్రేపణ క్కరోతి యతః ఆధ్మాతః శబ్దవానతో మృతో విలీన సూక్ష్మదేహకస్సన్ భూమౌ శేత ఇత్యర్థః తస్మాత్ జీవాత్ప్రాణోత్క్రాంతేర ప్రాప్త్యైవ నిషేధా యోగాత్ విద్వద్దేహా దేవ ప్రాణోత్క్రాంతి ప్రతిషేధ ఇతి నవిముష్ఠో మార్గేణ క్రాంతిః॥

సూ॥ ౧౪॥ స్మర్యతేచ॥

వృ॥ స్మర్యతేచ మహాభారతే మార్గోత్క్రాంత్యో రభావః సర్వభూతాత్మభూతస్య సమ్యగ్భూతాని పశ్యతః దేవా అపి మార్గేముహ్యంతి హ్యపదస్య పదైషిణ ఇతి పదశబ్దః ప్రాప్యవాచి స్థానవాచకః అపదస్య బ్రహ్మవిదః పదైషిణో దేవా అపి మార్గే ముహ్యంతి మార్గం న జానంతి తదభావా దిత్యర్థః తస్మా ద్విదుషః స్వరూపే బ్రహ్మణ్యేవ ప్రాణానాం లయో నోత్క్రాంతిరితి సిద్ధం॥

అవ॥ ననుబ్రహ్మవిదః ప్రాణానాం క్తస్య పృథివ్యాదిషు లయశ్రుతేరిత్యాశంకే ఇదమాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ తాని పరే తథా హ్యాహ॥ అ ౭॥

వృ॥ కిం విదుషః ప్రాణశబ్దాభిధేయ సూక్ష్మదేహలయః పృథివ్యాదిషు ఉత పరబ్రహ్మణీతి సందేహే గతాః కలాః పంచదశ ప్రతిష్ఠా ఇతి విద్వద్విషయ శ్రుత్యైవ పృథివ్యాదిషు లయావగమాత్ తేష్వేవ లయ ఇతి పూర్వపక్షః యద్యపి మనస్సహితాని దశేంద్రియాణి పంచ సూక్ష్మభూత సహితాని పంచప్రాణసహితాని వా షోడశకళా స్సంతి తథాపి ప్రాణమనసో రేక పృథివీ వికారత్వే నైక్య వివక్షయా శ్రుతౌ పంచదశే త్యుక్తం ప్రతిష్ఠాశబ్దేన తత్తత్కళోపాదానాని పృథివ్యాదీ న్యుచ్యంతే తాని కళాగతా నితత్ర ప్రలీనా ఇతి యావత్ తత్ర సిద్ధాంతః తాన్యుక్త విశేషణానీంద్రియాణి షోడశకళాత్మక సూక్ష్మదేహ రూపాణి పరే బ్రహ్మణి లీయంతే తథాహ్యాహ శ్రుతిః ఏవ మేవాస్య పరిద్రష్టు రిమాః షోడశకళాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛంతీతి యథానద్యస్స ముద్రం ప్రాప్యలీయంతే ఏవ మేవాస్య పరితః సర్వతో నవచ్ఛిన్నం ప్రత్యగ్రూపం బ్రహ్మద్రష్టు రిమాః స్వానుభవగమ్యాః కళాః పురుషాశ్రయాః తం ప్రాప్యలయం యాంతీత్యర్థః స్వోపాదానే స్వస్యలయ ఇతి వ్యాప్తిమూలక వ్యావహారిక ప్రమాణానుమా నాపేక్షయా పూర్వశ్రుతౌ పృథివ్యాదిషు లింగశరీర లయ ఉక్తః తత్త్వావేదక శ్రుత్యపేక్షయా బ్రహ్మవిదస్తస్య సర్వస్య బ్రహ్మణి లయో ద్వితీయశ్రుతా వుక్త ఇత్యవిరోధః స్వోపాదానేషు ప్రలీనాః కళాః స్వోపాదానై స్సహ బ్రహ్మణి వినశ్యంతీతి శ్రుతిద్వయ తాత్పర్యం॥

సూ॥ ౧౬॥ అవిభాగో వచనాత్॥ అ॥ ౮॥

వృ॥ సోయం విద్వత్కళా విలయః కిమవిదుష ఇవానాత్యంతిక ఉతాత్యంతిక ఇతి సందేహః ఏకవిషయత్వం సంగతిః పూర్వపక్షే మోక్షాసిద్ధిః సిద్ధాంతే తత్సిద్ధిరితి బోధ్యం యత్ర ఫలం నోచ్యతే తత్ర పూర్వోత్తరపక్ష సిద్ధిః ఫలమితి మంతవ్యం తత్రానాత్యంతికో లయ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః విదుషః కళానాం బ్రహ్మణా సహాత్యంత మవిభాగః నసావశేషో లయః కళానాం కుతః కళానాం లయోక్త్యనంతరం భిద్యేతే చాసాం నామరూపే ఇతి కళానాం శక్త్యాత్మక నామరూపయోః పురుషే లయ ముక్త్వా సఏషో కలో మృతో భవతీతి వచనా దిత్యర్థః॥

అవ॥ పరవిద్యాచింతాం ప్రాసంగికీం సమాప్య ప్రకృతా మపరవిద్యాచింతా మనుస్మరతి॥

సూ॥ ౧౭॥ తదోకోఽగ్రజ్వలనం తత్ప్రకాశిత ద్వారో విద్యా సామర్థ్యా త్తచ్ఛేషగ త్యనుస్మృతి యోగాచ్చ హార్దానుగృహీతః శతాధికయా॥ అ ౯॥

వృ॥ ఆసృ త్యుపక్రమాధికరణే సగుణ బ్రహ్మవిదుషా మవిదుషాంచ సమానో

తాంక్రాంతి రిత్యుక్తం తత్ర విద్వదుత్క్రాంతౌ విశేషోనోచ్యతే తస్య వీలీన వృత్తిక వాగాది సమూహస్యోత్క్రమిష్యతో జీవస్యైక ఆయతనం హృదయం తస్య యదగ్రం తస్య జ్వలనం ప్రాప్తవ్య కర్మఫల జ్ఞానరూపం ప్రద్యోతాఖ్య మాదౌ భవతి తేన ప్రద్యోతేన ప్రకాశిత ద్వారో విద్వా నవిద్వాంశ్చ భవతి తథాహి శ్రుతిః తస్యహైతస్య హృదయస్యాగ్రం ప్రద్యోతతే తేన ప్రద్యోతేన ఏష ఆత్మా నిష్క్రామతి చక్షుష్టో వామూర్ధ్నో వాన్యేభ్యోవా శరీరదేశేభ్య ఇతి తత్ర సంశయః కిమ విదుష ఇవ విదుషో ప్యనియతేన కేన చిద్ద్వారే ణోత్క్రాంతిః ఉత మూర్ధన్య నాడీద్వారేణ నియతే నవేతి తత్ర విద్వత్క్రళానాం వచనాత్ అవిభాగవ చ్చక్షుష్ట ఇత్యా ద్యనియమ వచనా దనియతే నేతి ప్రాప్తే బ్రూమః దహరాది సగుణ బ్రహ్మోపాసకస్య మూర్ధన్య స్థానాదేవ నిష్క్రమణం విద్యా సామర్థ్యాత్ అన్యథా ద్వారనియమాభావే విద్యాత ఉత్కృష్టఫల ప్రాప్తి ర్నస్యాత్ నను ద్వారా నియమేప్యుత్కృష్ట ఫలప్రాప్తి ర్భవిష్యతీ త్యత ఆహ- తచ్ఛేషగ త్యనుస్మృతియోగాచ్చేతి తస్యాః సగుణవిద్యాయాః శేషభూతాయా గతి ర్మూర్ధన్యనాడీ ప్రభృతి ర్మార్గ స్తస్యా అనుస్మృతిర్ధ్యానం తద్విధానాచ్చ తే నైవ ధ్యాతే నమార్గేణ నిష్క్రమణం యుక్తం అన్యథా ద్వారానియమేపి ఫల ప్రాప్తౌ మార్గధ్యాన విధివైయర్థ్యంస్యాత్ తస్మాత్ బ్రహ్మనిష్ఠేన బ్రహ్మణా సూపాసితేనానుగృహీత స్తద్భావమాపన్నో విద్వాన్మూర్ధన్యయైవ శతనాడి భ్యోధికయానిష్క్రామతి అవిద్వాం సస్త్వితరాభిర్నాడీభిః తథాచ శ్రుతిర్హార్ద బ్రహ్మవిద్యాయాం శతంచైకాచ హృదయస్య నాడ్య స్తాసాం మూర్ధానమభినిస్సృతైకా తయోర్ధ్వమాయ న్నమృతత్వమేతి విష్వఙ్ఙన్యా ఉత్క్రమణే భవంతీతి విష్వక్ నానాగతయః తస్మాత్ హృదయా దుద్గతయా భాసురయా మూర్ధానం గతయా సూర్యరశ్మిభి రేకీకృతయా బ్రహ్మనాడ్యావిద్వా న్నిష్క్రామతీతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౮॥ రశ్మ్యనుసారీ॥ అ॥ ౧౦॥

వృ॥ దహరవిద్యాయామేవ బ్రహ్మనాడీ రశ్మిసంబంధ ముక్త్వా అస్మాచ్ఛరీరాదుత్క్రమ త్యథైతైరేవ రశ్మిభి రూర్ధ్వ ఆక్రమత ఇతి - పూర్వోక్తరీత్యా బ్రహ్మనాడ్యా నిష్క్రమతో రశ్మ్యనుసారిత్వ ముక్తం తదాశ్రిత్య సందిహ్యతే కిం రశ్మ్యనుసారిత్వం అహర్మృతస్యైవ భవతి ఉతరాత్రావపి పూర్వపక్షే రాత్రౌ మృతస్య సూర్యోదయాపేక్షా సిద్ధాంతే తదనపేక్షయైవ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిరితి ఫలం॥

అ॥ తత్రాహ నిరాత్రౌ వామృతో రశ్మ్యనుసారీతి సిద్ధాంత ప్రతిజ్ఞా గామూఢిస్య సమాధత్తే।

సూ॥ ౧౯॥ నిశినేతి చేన్నసంబంధస్యయావద్దేహభావిత్వా ద్దర్శయతి చ॥

వృ॥ అహ నిసూర్యరశ్మి నాడీసంబంధస్య సత్త్వాత్తత్రైవ మృతోర శ్మ్యనుసారీ నిశితు నభవతి తదసత్త్వా దితి చేన్న నాడీరశ్మి సంబంధస్య యావద్దేహభావిత్వాత్ యావద్దేహభావిత్వం చ శ్రుతిదర్శయతి- అముష్మా దాదిత్యా త్ప్రతాయంతే తా ఆసు తదా నాడీషు సృప్తా ఆభ్యో నాడీభ్యః ప్రతాయంతే తేఽముష్మిన్నాదిత్యే సృప్తా ఇతి ప్రతాయంతే విస్తృతా భవంతి రశ్మయః సృప్తాః సంబంధాః నన్వత్ర సంబంధః శ్రుతో నతస్య యావద్దేహభావిత్వ మిత్యాశంక్య ప్రమాణాంతర సూచక స్సాత్రశ్చకారః ప్రయుక్తః రాత్రావప్యూష్మణ్యస్య దేహే దర్శనాద్రశ్మి సంబంధో నుమేయ ఇతి తస్మా దహని రాత్రౌవా మృతోవిద్వా నవిలంబేనైవ రశ్మ్యనుసారీతి నతస్య రాత్రౌ మృతస్య కాలాంతర ప్రతీక్షేతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౨౦॥ అతశ్చాయనే పిహిదక్షిణే॥ అ॥ ౧౧॥

వృ॥ కిం దక్షిణాయనే మృతో విద్వా న్విద్యాఫలం ప్రాప్నోతి నవేతి సందేహే ఉత్తరాయణ ప్రాశస్త్య ప్రసిద్ధేః భీష్మస్య తత్ప్రతీక్షా స్మరణాచ్చన ప్రాప్నోతీతి ప్రాప్తే పూర్వన్యాయ మతి దిశతి అతశ్చేతి అత ఏవ కాలాంతర ప్రతీక్షానుపపత్తేః విద్యాయా నిత్యవత్ఫలసంబంధ శ్రవణా చ్చ దక్షిణే ప్యయనే మృతోవిద్వా న్ఫల మాప్నో త్యేవేత్యర్థః అవిదుషా ముత్తరాయణం ప్రశస్త మిత్యభివదన రూపప్రవృత్త్యర్థం పితృప్రసాదలబ్ధస్వే చ్ఛా మరణజ్ఞాపనార్థం చ వా భీష్మస్య విదుషః ఉత్తరాయణ ప్రతీక్షేతి భావః॥

అవ॥ నను భగవద్గీతాసు యత్రకాలే త్వనావృత్తి మావృత్తిం చైవ యోగినః ప్రయాతా యాంతి తం కాలం వక్ష్యామి భరతర్షభేతి కాలమేవ ప్రతిజ్ఞాయా హరాది కాలవిశేషస్య అనావృత్తయే నియతత్వోపదేశాత్ కథం రాత్రౌ దక్షిణాయనేవా మృతో విద్వా ననావృత్తిమాప్నుయా దత ఆహ॥

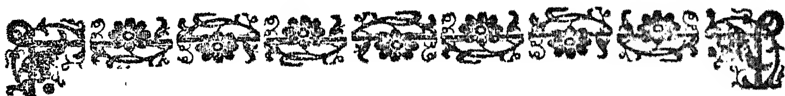
సూ॥ ౨౧॥ యోగినః ప్రతిస్మర్యతే స్మార్తే చైతే॥

వృ॥ యోగినః స్మార్తవిద్యోపాసకా న్ప్రత్యయ మహరాదికాల విశేషః స్మర్యతే స్మార్తత్వ ప్రత్యాసత్తేః నశ్రౌత దహరా ద్యుపాసకా న్ప్రతినన్వత్ర యోగో దహరాద్యుపాసనమే వాస్తు తత్రాహ స్మార్తే చైతే ఇతి బ్రహ్మార్పణ బుద్ధ్యాకృత నిత్యాగ్నిహోత్రాదిః కర్మయోగః అనాశ్రితః కర్మఫలమిత్యాది స్మృతేః ధారణా పూర్వకా కర్తృత్వానుభవ స్సాంఖ్యం ఇంద్రియా ణీంద్రియార్థేషు వర్తంత

ఇతి ధారయన్నితి స్మృతేః తథాచైతే యోగసాంఖ్యే స్మార్తే ఏవ నశ్రౌతవిద్యారూపే తథాచ శ్రుతిస్మృత్యో రర్థభేదాన్న శ్రౌతోపాసనేషు కాలనియమః యదిచ శ్రుత్యుక్త దేవయాన పితృయాణయో రత్ర స్మృతావపి ప్రత్యభిజ్ఞానాత్ స్మృతౌ కాలశబ్దేన తదభిమాని దేవతాగ్రహణం శ్రుతి సమానార్థత్వాయ క్రియతే తదాఽహరాదికాలాభిమాని దేవతానాం సర్వదా సత్త్వాన్న విదుషోమృతౌ కాలనియమాపేక్షే త్యనవద్యం తస్మా ద్యదా కదాచి న్మృతో విద్వా న్విద్యాఫలమాప్నోతీతి సిద్ధం॥

ఇతి ధర్మాభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ
చతుర్థస్యాధ్యాయస్య
ద్వితీయః పాదః.

అస్మిన్ పాదే ఏకాదశాధికరణాని ఏకవింశతిసూత్రాణిచ॥

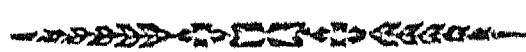

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

చతుర్థాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

అర్చిరాద్యధికరణమ్.

అవ॥ ఏవం సగుణవిద్యాఫలప్రాప్తయే దేవయానమార్గం వక్తుం తదేవం గోత్రాప్తిరితి చింతాకృతా సంప్రత్యంగినం దేవయాన మార్గం వక్తుమయంపాద ఆరభ్యతే॥

సూ॥ ౧॥ అర్చిరాది నాతత్ప్రథితేః॥

వృ॥ అస్తి బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతౌ మార్గే శ్రుతీనాం విప్రతిపత్తిః నాడీసంబంధరశ్మిరూపో మార్గః క్వచిచ్ఛ్రూయతే క్వచిత్తు తేఽర్చిషమభిసంభవంత్యర్చిషో హరిత్యాదావగ్న్యాదిరూపః అన్యత్ర తు సూర్యద్వారేణ తే విరజాః ప్రయాంతీతి విరజాః విరజసః మార్గతత్ప్రాప్త్యఫలవిరోధివిధురా ఇత్యర్థః- తత్ర శ్రుతివిప్రతిపత్త్యా సంశయః కిం పరస్పరం భిన్నా ఏవైతే మార్గా ఉతానేకవిశేషణయుక్త ఏక ఏవేతి పూర్వపక్షే యేనకేనచిన్మార్గేణ గమనమితి వికల్పః సిద్ధాంతే మార్గైక్యాత్ వికల్పాభావ ఇతి బోధ్యం తత్ర ప్రకరణభేదాన్మార్గభేదః తథాచ విదుషో మృతికాలానియమవన్మార్గానియమ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- సర్వోఽపి హి బ్రహ్మలోకప్రేప్సురర్చిరాదినైకేన మార్గేణ గంతుమర్హతీతి కుతః- తత్ప్రథితేః తస్యార్చిరాది మార్గస్య పంచాగ్నివిద్యాప్రకరణే యే చామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవంతీతి పంచాగ్న్యుపాసకస్యేవేతరస్యాపి సగుణోపాసకస్య శ్రుతత్వాదిత్యర్థః- న చ ప్రకరణభేదాన్మార్గభేదః సర్వత్రార్చిరాద్యేకదేశప్రత్యభిజ్ఞానాత్ గంతవ్యబ్రహ్మలోకాభేదాచ్చ సర్వత్ర సర్వవిశేషణోపసంహారేణానేకవిశేషణయుక్తమార్గస్యాగమాత్ తస్మాత్ బ్రహ్మలోకప్రాప్తిహేతుర్మార్గః సర్వేషామేకఏవేతి సిద్ధం।

సూ|| ౨|| వాయుమబ్దాద విశేష విశేషాభ్యాం|| అ|| ౩||

వృ|| సర్వేషాం మార్గవిశేషణానాం గ్రథన ప్రకారః కథ్యతే సఏతం దేవయానం పంథాన మాసాద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతి స వాయులోకం సవరుణలోకం స ఇంద్రలోకం స ప్రజాపతిలోకం సబ్రహ్మలోక మితి కౌషితకినో దేవ యానమార్గమామనంతి సవిద్వాన్ తత్తల్లోకస్వామినాఽగ్న్యాదినానీయత ఇత్యర్థః- ఛందోగాస్త్వేవ మసేయతే తేర్చిషమే వాభిసంవిశం త్యర్చిషో హరహ్న ఆపూర్యమాణపక్ష మాపూర్యమాణ పక్షాద్యాన్ షడుదఙ్ఙేతి మాసాన్ తాన్ మాసేభ్యః సంవత్సరం సంవత్సరా దాదిత్యమితి ఉదఙ్ఙా దిత్యోయాన్ షణ్మాసానేతి తానితి యోజనా అత్ర శ్రుతిద్వయే ప్యగ్నిరాదౌ పఠితః అనంతరం చ కౌషితకి శ్రుతౌ వాయుః శ్రుతః సోర్చిరాది మార్గే కస్యానంతరం గ్రథితవ్య ఇతి సందేహే సర్వత్రార్చిరా ద్యేకదేశ ప్రత్యభిజ్ఞానా త్కౌషీతక్య వదగ్న్యనంతరం వాయోః ప్రత్యభిజ్ఞానా త్తత్రైవ తస్య ప్రవేశ ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః- అబ్దా త్సంవత్సరా దనంతర మాదిత్యా త్పూర్వం వాయుమభి సంవిశంతి కుతః - అవిశేష విశేషాభ్యాం కౌషితకి శ్రుతౌ వాయోః కుత్రచి దానంతర్యం పూర్వత్వం వా విశేషో నజ్ఞాయతే తద్వాచక పదాభావాత్ బృహదారణ్యకే త్వాదిత్యా త్పూర్వత్వం విశేషో దృశ్యతే యదా పురుషో స్మాల్లోకాత్ప్రైతి సవాయు మాగచ్ఛతి తస్మై సతత్ర విజిహీతే యథారథ చక్రస్య ఖంతేన స ఊర్ధ్వ ఆక్రమతే స ఆదిత్య మాగచ్ఛతీతి పురుషోఽస్మాత్ లోకాద్దేహః ప్రైతి తదేతి శేషః తస్మై ప్రాప్తా యథ్వాత్రి సవాయు స్తత్ర స్వాత్మని విజిహీతే ఛిద్రం కరోతి యథా రథచక్రస్య ఛిద్రం తేన వాయుదత్తేన ఛిద్రేణ ద్వారేణోర్ధ్వ ఆక్రమతే సథ్యాతాక ఊర్ధ్వ స్త మాహాదిత్యమితి తథాచ తేనేతి శ్రుత్యా ఆదిత్య గమనహేతు ద్వారహేతో ర్వాయోః పూర్వత్వ మాదిత్యా దవగమా దగ్న్యనంతర పాఠస్య బాధః అత్రైవం క్రమో నిష్పన్నః నాడీరశ్మి ప్రవేశానంతర మర్చిరాది సంవత్సరాంతం గచ్ఛతి విద్వాన్ ఛాందోగ్య శ్రుత్యనుసారాత్ బృహదారణ్యకే మాసానంతరం దేవలోకశ్రవణేపి ఛాందోగ్య శ్రుత్యామాసానంతరం సంవత్సరస్యైవ ప్రవేశః తస్యమాసావయవిత్వేన యోగ్యత్వాత్ సంవత్సరానంతరం దేవలోకస్య దేవలోకాద్వాయో ర్వాయో రాదిత్యస్య ఆదిత్యా చ్చంద్రమసః చంద్రాత్తటిల్లోకస్య ప్రవేశః తథాచ సూత్రే వాయుపదం దేవలోకోపలక్షకం అబ్దానంతరం దేవలోక సహిత వాయుమాగచ్ఛతి విద్వానితి సూత్రార్థః||

అప|| ఏవ మగ్న్యనంతర శ్రుతవాయోః స్థానముక్త్వా తత్రైవ కౌషితకి శ్రుతౌ వాయ్వనంతర శ్రుతవరుణాదీనా మర్చిరాది మార్గే స్థానమాహ||

సూ॥ ౩॥ తటితోఽధివరుణ స్సంబంధాత్॥ ౩॥

వ్యా॥ కింకౌషితకిశాఖ్యే శ్రుతో వరుణోఽర్చిరాది మార్గే సంబధ్యతే నవేతి సందేహః స్థానబోధక మానాభావా న్నసంబధ్యత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః తటితో విద్యుల్లోకా దధి ఉపరిష్టాత్ వరుణస్సంబధ్యతే కుతః- సంబంధాత్ తటిత ఉపరిహి స జలామేఘూన్తర్గతం తే జలాధిపతిశ్చ వరుణ ఇతి తటిద్వరుణయో స్సంబంధాదిత్యర్థః- వరుణానంతర మింద్రాదేః ప్రవేశః కౌషితకి శ్రుతిపాఠక్రమే బాధ కాభావాదితి॥

అవ॥ ఏవమర్చిరాదీనాం క్రమం నిరూప్య తేషామేవ స్వరూపం నిరూపయతి॥

సూ॥ ౪॥ ఆతివాహికా స్తల్లింగాత్॥ అ॥ ౪॥

వ్యా॥ కిమే తేఽర్చిరాదయో మార్గచిహ్నభూతా ఉత గంతౄణాం విదుషాం భోగభూమయః ఆహోస్విత్ అతి వాహికా ఇతి సంశయః తత్రార్చిరాదీనాం పృథునద్యాదివన్మార్గ చిహ్నత్వం అగ్నిలోకం వాయులోక మిత్యాది లోకశబ్దశ్రవణాత్ భోగభూమిత్వం వేతి ప్రాప్తే బ్రూమః తేఽర్చిరాదయ ఆతివాహికాః కార్య బ్రహ్మగంతౄణాం విదుషాం గమయితారః కుతః- తల్లింగాత్ అమానవ స్సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ త్యమానవపురుషస్య విద్యుల్లోకం ప్రాప్తా నుపాసకా న్ప్రతిగమయితృత్వ శ్రవణాదిత్యర్థః నచ యస్య గమయితృత్వం తస్యైవ తదితి వాచ్యంతస్య వాక్యస్యార్చిరాది మానవ పురుష సమభివ్యాహార ప్రాప్తమానవ త్వనివృత్తి పరత్వేన సిద్ధవద్గమయితృ త్వానువాదక త్వాత్ అతస్సిద్ధ వద్గమయితృత్వదర్శనా ల్లింగాత్పూర్వేషా మర్చిరాదీనాం పురుషాణాం నేతృత్వం నచ లోకశబ్దాత్తేషాం భోగభూమి త్వమితి వాచ్యం లీనేంద్రియాణాం విదుషాం భోగాభావాత్ తస్మా దగ్నిస్వామికం లోకం ప్రాప్యతే నాగ్ని నాఽతివాహికేనాహ మేవం ప్రాప్నోతి తేన దేవ తాంతరమిత్యేవం యోజ్యం॥

అవ॥ నను లింగమాత్రేణ పూర్వేషాం నేతృత్వంగమకం న్యాయాభావాదిత్యత ఆహ

సూ॥ ౫॥ ఉభయవ్యామోహా త్తత్సిద్ధేః॥

వ్యా॥ యద్యర్చిరాదయోఽచేతనాః తదా విదుషామపి నిర్దేహానాం లీనేంద్రియాణాం జ్ఞానాభావా న్నోభయోర్విద్వదర్చిరాద్యోర్వ్యామోహా దజ్ఞత్వా త్కార్యబ్రహ్మప్రాప్తి ర్నస్యాత్ లోకేహి మూర్ఛితో యత్నహీనో యత్నవద్భిశ్చేతనాంతరై ర్నీయతే నాచేతనైః అతో యత్నహీన శ్చేతనశ్చేతనాంతరై ర్నీయత ఇతిన్యాయసహితా ల్లింగాత్పూర్వేషా మర్చిరాదీనాం దేవానాం తత్సిద్ధే ర్నేతృత్వ సిద్ధేర్నా న్యా

యహీనం లింగం అర్చిరాదీనాం దేవత్వే దక్షిణాయనే రాత్రౌ వామృతే తస్య విదుషో బ్రహ్మలోకగతి ర్వ్యక్తతరా భవతి దేవానాం సర్వదా సత్త్వాదితి॥

అవ॥ నను నార్చిరాదీనాం నేతృత్వం విద్యుల్లోకా దమానవ పురుషస్యైవ నేతృత్వ శ్రవణేన వరుణాదీనాం నేతృత్వాయోగా దిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౬॥ వైద్యుతే నైవతత స్తచ్ఛ్రుతేః॥

వృ॥ అమానవః పురుషో విద్యుల్లోకమాగతో వైద్యుతః తేనైవ తతో విద్యుత్ప్రాప్తే రూర్ధ్వం నీయమానాః విద్వాంసః కార్యం బ్రహ్మప్రాప్నువంతి అమానవ ఏవ బ్రహ్మలోకా న్గమయతి విద్యుల్లోకస్థా నిత్యమానవస్యైవ గమయితృత్వ శ్రవణాత్ అమానవోప సర్జనత్వేన తు వరుణాదీనాం నేతృత్వం న ప్రాధాన్యేన అర్చిరాది విద్యుదంతానాం చ ప్రాధాన్యే నైవ తస్మాదర్చిరాదయో నేతార ఇతి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవం గంతవ్య ప్రాప్తిహేతుం మార్గం నిరూప్య ఫలభూతం గంతవ్యం నిరూపయతి॥

సూ॥ ౭॥ కార్యం బాదరిరస్య గత్యుపపత్తేః॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీత్యత్ర సంశయః కిం పరం నిర్గుణం బ్రహ్మగమయత్యమానవః ఉత కార్యం సగుణం బ్రహ్మేతి పూర్వపక్షేఽర్చిరాదిగత్యా బ్రహ్మలోక ప్రాప్త్యనంతరం విదుషోలింగశరీరలయేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిః సిద్ధాంతే కార్యబ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమేవ గతిఃనపరబ్రహ్మప్రాప్త్యర్థ మితి మంతవ్యం ఉత్తరత్ర పూర్వపక్ష యిష్యన్నాదౌ సిద్ధాంతమాహ కార్యమితి కార్యమేవ బ్రహ్మగమయతీతి బాదరిరాచార్యో మన్యతే యతః అస్య కార్య బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నస్య గత్యుపపత్తేః గంతవ్యత్వోపపత్తేః ప్రత్యగ్రూపస్య అపరిచ్ఛిన్నస్య పరస్య తదనుపపత్తే రితి॥

సూ॥ ౮॥ విశేషితత్వాచ్చ॥

వృ॥ బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీతి శ్రుత్యంతరే బహువచనేన గంతవ్య బ్రహ్మణో విశేషితత్వాత్ సావయవస్యావయవభేదే నభిన్నబ్రహ్మణఏవ గంతవ్యత్వం ననిర్విశేష బ్రహ్మణః- లోకశబ్దాచ్చ భోగభూమేరేవ ప్రాప్యత్వం నపరస్యేతి చకారార్థః॥

అవ॥ నను నపుంసక బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వా త్కథంకార్య బ్రహ్మణి బ్రహ్మగమయతీతి వ్యపదేశ స్తత్రాహ॥

సూ॥ ౯॥ సామీప్యాత్తు తద్వ్యపదేశః॥

వృ॥ తుశ్చోద్యనిరాసార్థః పరమేవ బ్రహ్మసత్యకామత్వాది యుక్తం కార్యబ్ర

హ్మేత్యుచ్యతే తథాచ కార్యబ్రహ్మణః కారణ పరబ్రహ్మసామీప్యాత్ కారణే ముఖ్యస్య బ్రహ్మశబ్దస్య కార్యే వ్యపదేశః లక్షణయా ప్రయోగ ఇత్యర్థః ముఖ్యాసంభవాదితి భావః॥

అవ॥ నను కార్య బ్రహ్మప్రాప్తాతేషాం న పునరావృత్తిరితి శ్రుతివిరోధః తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౦॥ కార్యాత్యయే తదధ్యక్షేణ సహాతః పరమభిధానాత్॥

వృ॥ కార్యబ్రహ్మలోకస్యాత్యయే నాశే సతి తదధ్యక్షేణ తల్లోకస్వామినా హిరణ్యగర్భేణ సహాతః కార్యాద్బ్రహ్మణః పరబ్రహ్మ ప్రాప్నువంత్యుత్పన్నాత్మ సాక్షాత్కారా విద్వాంస ఇత్యనావృత్తి శ్రుత్యభిధానాదవగంతవ్య మిత్యవిరోధః॥

సూ॥ ౧౧॥ స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ బ్రహ్మణా సహ తే సర్వే సంప్రాప్తే ప్రతిసంచరే పరస్యాంతే కృతాత్మానః ప్రవిశంతి పరంపదమితి స్మృతిరపి బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తానాం క్రమముక్తిం దర్శయతి అతోఽపి నానావృత్తిశ్రుతివిరోధః ప్రతిసంచరో మహాప్రళయః తస్మిన్ ప్రాప్తే పరస్య హిరణ్యగర్భస్యాంతోధికారసమాప్తిః తదా కృతాత్మానః శుద్ధధియో బ్రహ్మలోకనివాసినః పరంపదం ప్రాప్నువంతీతి యోజనా తస్మాత్కార్యబ్రహ్మప్రాప్త్యర్థమేవార్చిరాదిగతిః న ప్రత్యగ్రూప పరబ్రహ్మ ప్రాప్త్యర్థం ఘటాకాశస్యేవ మహాకాశప్రాప్త్యర్థం గతేరఫలత్వాదితి సిద్ధం॥

అవ॥ సిద్ధాంతముక్త్వా పూర్వపక్షమాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ పరంజైమినిర్ముఖ్యత్వాత్॥

వృ॥ నపుంసక బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ ముఖ్యత్వాత్పరమేవ బ్రహ్మగమయత్యమానవ ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే॥

సూ॥ ౧౩॥ దర్శనాచ్చ॥

వృ॥ తేషాం న పునరావృత్తిః తయోర్ధ్వమాయన్నమృతత్వమేతీతి చ ముక్తేర్గతి పూర్వకత్వ దర్శనాచ్చ పరమేవ గంతవ్య మిత్యర్థః॥

అవ॥ నను ప్రజాపతేస్సభాం వేశ్మ ప్రపద్యే ప్రాప్నుయామీతి మరణకాలే ఉపాసకస్య కార్య బ్రహ్మప్రాప్తి సంకల్ప శ్రవణాన్న పరంగంతవ్య మిత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౧౪॥ నచ కార్యే ప్రతిపత్త్యభిసంధిః॥

వృ॥ అయం ప్రతిపత్త్యభిసంధిః ప్రాప్తిసంకల్పః కార్య బ్రహ్మణి నచ కార్య బ్రహ్మ

ప్రాప్తివిషయకో న భవతీతి యావత్ కింతు పరబ్రహ్మప్రాప్తి విషయక ఏవ తేయ ద్‌. తదాత ద్ప్రతిపత్స్యతి పరస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ నను ప్రకరణబలాత్ వేశ్మప్రాప్తిసంకల్పస్య పరవిషయకత్వేపి తస్యాః ప్రాప్తేః గతిపూర్వకత్వం కథమితిచేత్ ఉచ్యతే తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితం హిరణ్మయం వేశ్మప్రతిపద్య ఇతి దహరవిద్యాయాం హిరణ్యగర్భ వేశ్మప్రాప్తే గతిపూర్వకత్వావగమా దస్యా అపి పరబ్రహ్మవేశ్మప్రాప్తే గతిపూర్వకత్వ మనుమీయతే వేశ్మ ప్రతిపత్తిత్వ సామాన్యాత్ యద్వా ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మప్రతిపద్య ఇత్యత్ర ప్రతిపదేగత్యర్థత్వావగమాచ్చ మార్గసాధ్యత్వా న్మార్గసాధ్యగతిపూర్వకత్వం పరవేశ్మప్రాప్తే రితి పూర్వపక్షః శ్రుత్యర్థస్తు తత్ తత్ర బ్రహ్మలోకేనాకే నాప్యవిదుషాపరాజీయత ఇత్యపరాజితా పూరస్తి బ్రహ్మణో హిరణ్యగర్భస్యతేనైవ ప్రభుణా నిర్మితం హిరణ్మయం వేశ్మచాస్తి తత్ప్రతిపద్యతే విద్వానితి అత్ర పూర్వపక్షే ముఖ్యత్వా ద్దర్శనాచ్చేతి హేతుద్వయం పూర్వమేవ దూషితం యత్తు ప్రకరణాత్ వేశ్మప్రాప్తి సంకల్పః పరవిషయ ఇతి తన్న ప్రజాపతే స్సభాం వేశ్మప్రతిపద్య ఇతి వాక్యశ్రుతిభ్యాం దుర్బలప్రకరణవిచ్ఛేదేన వేశ్మప్రాప్తి సంకల్పస్య కార్యబ్రహ్మసభా విషయకత్వావగమాత్ స్తుత్యర్థత్వేన వాక్యప్రకరణే కీర్తనం సగుణవిద్యాహి గతి మపేక్ష్య ప్రజాపతి సభాదిప్రాప్తిఫలహేతుః ఇయం తు పరవిద్యా నిరపేక్షైవ నిరతిశయ ఫలహేతురతో మహాపీతిస్తుతిః తస్మా త్కార్యబ్రహ్మప్రాప్త్యర్థైవ గతిరితి సిద్ధం॥

అవ॥ ఏవ మర్చిరాదిగత్యా గంతవ్యంనిరూప్య గంతౄన్నిరూపయతి॥

సూ॥ ౧౫॥ అప్రతీకాలం బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దోషా త్తత్క్రతుశ్చ॥ అ॥ ౬॥

వ్యా॥ కిమమానవః పురుషః సర్వానుపాసకాన్ బ్రహ్మలోకం ప్రాపయతి ఉత ప్రతీకోపాసక భిన్నానితి తత్ర నియామకాభావా త్సర్వా నితిప్రాప్తే బ్రూమః-ప్రతీకోపాసక భిన్నాం స్సర్వానుపాసకా న్నయత్య మానవ ఇతి బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే ననుతత్ర నియమ స్స్యాదిహ మిత్యత్ర సర్వోపాసనేషు మార్గోపసంహార విరోధ స్తత్రాహ ఉభయథా అదోషాదితి కాంశ్చి దుపాసకా న్నయతి కాంశ్చిన్నే త్యుభయథాప్యుపగమే దోషాభావా దిత్యర్థః అనయమన్యాయస్య ప్రతీకభిన్నవిషయత్వా దితి భావః నియామకమాహ తత్క్రతుశ్చేతి క్రతుముపాసనం కార్యబ్రహ్మవిషయం ప్రతుర్య స్యోపాసనస్య సతత్క్రతుః తథాచ యోయదుపాసకస్సతత్ప్రాప్నోతి శ్రుతిస్మృతిసిద్ధత్వా త్తదుపాసకానా మేవ కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిర్యుక్తా ప్రతీకోపాసనేషు నామబ్రహ్మేత్యాదిషు బ్రహ్మణః ప్రతీకం ప్రతిషేధే

షణత్వేన ప్రతీకస్యైవ ప్రాధాన్యాన్నత ముపాసకానాం బ్రహ్మోపాసకత్వం పం చాగ్న్యుపాసకానాం త్వబ్రహ్మోపాసకత్వేపి శ్రుతిబలాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరితి॥

సూ॥ ౧౬॥ విశేషం చ దర్శయతి॥

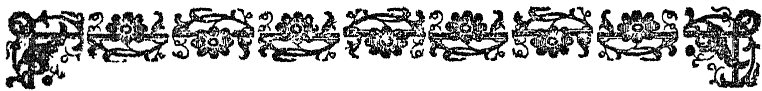
వృ॥ యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీతి నామప్రతీ కోపాసనబలా దుత్తరోత్తర వాగాద్యుపాసనానా ముత్కృష్టం ఫలవిశేషం దర్శ యతి శ్రుతిర్వాగ్వావ నామ్నో భూయసీ త్యాద్యా అయం చ ఫలవిశేషః ప్రతీకానా ముత్కర్షాపకర్షవతా ముపాస్యత్వే యుజ్యతే నతు సర్వత్రైకరూపస్య బ్రహ్మ ణః ఉపాస్యత్వే తస్మా దబ్రహ్మోపాసకానా మేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః న ప్రతీకోపా సకానా మితి సిద్ధం॥

ఇతి ధర్మభట్టకృతౌ బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

చతుర్థస్యాధ్యాయస్య

తృతీయః పాదః.

అస్మిన్ పాదే షడధికరణాని షోడశసూత్రాణిచ॥

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

చతుర్థాధ్యాయస్య

చతుర్థః పాదః.

ఆవిర్భావాధికరణమ్.

అవ॥ ఏవం సగుణబ్రహ్మవిదాం ప్రాప్యముక్త్వా నిర్గుణ బ్రహ్మవిదాం ప్రాప్యమాహ।

సూ॥ ౧॥ సంపద్యావిర్భావః స్వేన శబ్దాత్॥ అ॥ ౧॥

వృ॥ ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరంజ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి శ్రూయతే తత్ర సంశయః యథా సుకృతినః పుంసః స్వర్గాదౌ స్వీయేనరూపాంతరేణాభినిష్పత్తిస్తథా నిర్గుణవిదోఽభినిష్పత్తిః ఉతాత్మమాత్రేణాభినిష్పత్తిరితి పూర్వపక్షే స్వర్గమోక్షయోరవిశేష స్సిద్ధాంతే విశేష ఇతి అత్ర ఫలనిరూపణాదధ్యాయపాదసంగత్యోః స్ఫుటత్వం తత్ర స్వర్గవన్మోక్షస్యాభినిష్పత్తిః ఫలత్వావిశేషాదితి ప్రాప్తే బ్రూమః సంపద్య స్వప్రకాశమాత్మానం సాక్షాదనుభూయతేనైవాత్మమాత్రేణావిర్భావోఽవస్థానవాన్ భవతి ముక్తః కుతః స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యత ఇతి స్వశబ్దాదిత్యర్థః ఫలత్వసామ్యానుమానం మోక్షనిత్యత్వశ్రుతిబాధితమితి।

అవ॥ నను స్వరూపాత్మక మోక్షస్య సదా సత్త్వాత్కః పునః పూర్వావస్థాతో విశేషోఽత ఆహ॥

సూ॥ ౨॥ ముక్తః ప్రతిజ్ఞానాత్॥

వృ॥ యః స్వరూపేణాభినిష్పద్యతే స సర్వావరణవినిర్ముక్తః స్వప్రకాశ నిరతిశయానందాత్మనావతిష్ఠతే పూర్వత్ర త్వవస్థాత్రయ తత్సంసారీవేతి విశేషః నను స్వరూపాభినిష్పన్నో ముక్త ఇతి కుతోఽవగమ్యతే తత్రాహ ప్రతిజ్ఞానాదితి ఏతం

త్యేవ తే భూయోనువ్యాఖ్యాస్యామీతి సకలదోషముక్తస్యైవాత్మనో వ్యాఖ్యేయత్వే న ప్రతిజ్ఞానా దిత్యర్థః॥

అవ॥ ననుకార్య జ్యోతిరుపసంపన్నస్య కథం ముక్తత్వ మత ఆహ॥

సూ॥ ౩॥ ఆత్మాప్రకరణాత్॥

వృ॥ అత్ర జ్యోతిరాత్మైవ నభౌతికం తేజః య ఆత్మాపహత పాప్మేత్యాత్మప్రకరణా దిత్యర్థః॥

సూ॥ ౪॥ అవిభాగేన దృష్టత్వాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పరంజ్యోతి రుపసంపద్య ముక్తో బ్రహ్మభిన్నత్వే నావతిష్ఠతే ఉత బ్రహ్మావిభాగేనేతి తత్ర భిన్నత్వే నేతి భ్రాంతిం వారయతి అవిభాగేనేతి నిరతిశయానంద బ్రహ్మాత్మనైవావ తిష్ఠతే ముక్తః కుతః దృష్టత్వాత్ బ్రహ్మైవసన్ బ్రహ్మాప్యేతి తత్త్వమసీత్యాది శ్రుతిష్వ భేదస్య దృష్టత్వా దిత్యర్థః॥

సూ॥ ౫॥ బ్రాహ్మేణ జైమినిరుపన్యాసా దిభ్యః॥ అ॥ ౩ ॥

వృ॥ పూర్వసిద్ధం బ్రహ్మభిన్నం ముక్త ముపజీవ్య సందిహ్యతే సముక్తో బ్రహ్మాత్మకః కిం సత్యేన సర్వజ్ఞత్వాది ప్రపంచేన సహావతిష్ఠతే ఉత శశవిషాణ వదసన్నేవ సర్వజ్ఞత్వాది రితి సచ్చిన్మాత్రేణావతిష్ఠతే ఆహోస్వి ద్వ్యస్తుతోసిప్రపంచోపి వ్యావహారిక సర్వజ్ఞత్వాదిమానితి తత్రాద్యపూర్వపక్ష మాహ బ్రాహ్మేణేతి బ్రహ్మసంబంధినా సర్వజ్ఞత్వాదినా సహావతిష్ఠతే బ్రహ్మాత్మకో ముక్త ఇతి జైమినిరాచార్యో మన్యతే కుతః ఉపన్యాస విధివ్యపదేశేభ్యః ఉపన్యాస ఉద్దేశః స చ సోన్వేష్టవ్య ఇత్యాది విధానార్థ మాగమోయ ఆత్మాఅపహత పాప్మేత్యాది రూపః విధిరజ్ఞాతజ్ఞాపనం తస్య సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతీత్యాది రూపః ఉద్దేశ విధిలక్షణో వ్యపదేశః సచ సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వర ఇత్యాది రూపః అయంహి నోద్దేశః విధ్యభావాత్ నాపివిధిః సిద్ధవన్నిర్దేశాత్ అతఏభ్యో హేతుభ్య స్స్వరూపం చ ఏవాత్మేతి॥

అవ॥ ద్వితీయం పూర్వపక్ష మాహ॥

సూ॥ ౬॥ చితి తన్మాత్రేణ తదాత్మకత్వా దిత్యౌడులోమిః॥

వృ॥ జీవాత్మన స్తజ్ఞాత్మకత్వా చ్చిదేకరసత్వా చ్చితితన్మాత్రేణ చైతన్యాత్మనా ఽవస్థితే ముక్తే బ్రహ్మణి సర్వజ్ఞ ఇత్యాది శబ్దాః నిరర్థకా ఏవ ప్రయుజ్యంత ఇత్యౌడు

లోమి రాచార్యో మన్యతే సర్వజ్ఞత్వాదీనాం ధర్మాణా మస భవాత్ ధర్మిస్వ రూపా దత్యంతభిన్నత్వేఽత్యంతాభిన్నత్వే వా తేషాంగవాశ్వవ ద్ధర్మివచ్చధర్మత్వా నుపపత్తి రితిప్రాప్తే సిద్ధాంత యతి॥

సూ॥ ౭॥ ఏవ మప్యుపన్యాసా త్పూర్వభావా దవిరోధం బాదరాయణః॥

వృ॥ ఏవ మపి పారమార్థిక చైతన్యమాత్ర స్వరూపా భ్యుపగమేపి పూర్వో క్తోపన్యాసా దిభ్యః పూర్వస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య సర్వజ్ఞత్వాదే ర్వ్యావహారికస్య భావాత్ప్రాప్తస్యాణో ముక్తాత్మన స్స ప్రపంచత్వ నిష్ప్రపంచత్వ యోరవిరోధం బా దరాయణ ఆచార్యో మన్యతే అవిద్యక ధర్మాణాం సర్వజ్ఞత్వాదీనాం ఉపపత్తే న త్వేపాం తుచ్ఛత్వమితి భావః॥

ఏవమేవం పరవిద్యాఫల మభిధాయాపరవిద్యాఫలం ప్రపంచయితుముపక్రమతే॥

సూ॥ ౮॥ సంకల్పాదేవ తు తచ్ఛ్రుతేః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ దహరవిద్యాయాం శ్రూయతే సయది పితృలోకకామో భవతి సంకల్పాదే వాస్య పితర స్సముత్తిష్ఠంతీతి తత్ర సంశయః కిం బ్రహ్మలోకస్థస్య విదుషో భోగ హేతవః పిత్రాదయః సంకల్పాదేవ సిధ్యంతి ఉతయత్నాంతర సహకృతా త్సంక ల్పాదితి తత్ర లోకే భోగసాధనస్య ప్రయత్న సాధ్యత్వ దర్శనా దత్రాపి య త్నసాపేక్షా చ్ఛ్రుత ఏవబ్రహ్మీభూత స్య విదుషో విభూతిసిద్ధిః న కేవలేచ్ఛాత ఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః సంకల్పాదేవాస్య విదుషః పిత్రాది విభూతిప్రాప్తిః కుతః సాధ నాంతర నిరపేక్షతయైవకార శ్రుతేః శ్రుత్యాచ లౌకికానుమానస్య బాధ ఇతి కించ యదిసంకల్పస్సాధనాంతరసాపేక్షః తర్హి తదభావేవిదుషోవంధ్య సంకల్పత్వాత్ తత్సత్య సంకల్పత్వం నస్యాత్ సంకల్పానుగుణసాధనాంతరంత్విష్టమేవేతి॥

సూ॥ ౯॥ అతఏవ చానన్యాధిపతిః॥

వృ॥ అతఏవ సత్యసంకల్పత్వా దేవవిద్వా ననన్యాధిపతి ర్భవతియది విదు షః కశ్చనాధిపతిః స్యాత్ తర్హి తదధీనభోగస్య సంకల్పమాత్ర సాధ్యత్వాభా వా త్తస్య సంకల్పత్వం నస్యాత్ తస్మాదీశ్వరాత్మకస్య విదుషః సంకల్పాదేవ సర్వైశ్వర్యప్రాప్తిరితి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౦॥ అభావం బాదరిరాహ హ్యేవం॥ అ॥ ౫॥

వృ॥ సంకల్పాదేవేతి శ్రుత్యా విదుషః తావన్మనో స్తీత్యవగతం శరీరేంద్రియాణి తు సంతి ఉతసంతి అహో స్విత్సంతి నసంతి చేతి సందేహే యథా సంకల్పాదేవే

త్యవధారణ శ్రుత్యా సాధనాంతరాభావ స్తథా బాదరిరాచార్యః శరీరేంద్రియాణా మభావం మన్యతే ఆహ హ్యేవ మభావమామ్నాయః మనసైతా న్పశ్య న్రమతే య ఏతే బ్రహ్మలోక ఇతి యది విదుషః శరీరాదికం స్యాత్ తదా మనసేతి విశేషణ మన్యయోగ వ్యవచ్ఛేదక మవధారణపరం పీడ్యేతే త్యేకః పూర్వపక్షః॥

అవ॥ పూర్వపక్షాంతర మాహ॥

సూ॥ ౧౧॥ భావం జైమిని ర్వికల్పామననాత్॥

వృ॥ శరీరేంద్రియాణాం మనసఇవ భావం సత్త్వం జైమినిరాచార్యో మన్యతే సఏకధాభవతి త్రిధా భవతీ త్యాదినా విదుషో నేకధాభావ వికల్పామననాత్ నహి శరీరభేదం వినా కదాచి దేకధాభావః కదాచి త్త్రిధాభావ ఇత్యా ద్యనేకధాభావ వికల్ప స్సంభవతీతి భావః॥

అవ॥ సిద్ధాంత మాహ॥

సూ॥ ౧౨॥ ద్వాదశాహ వ దుభయవిధం బాదరాయణోతః॥

వృ॥ అత ఏవమనసేతి విశేషణాత్ వికల్పామననాచ్చేతి లింగద్వయా ద్యదా శరీరాది సంకల్పః తదాస శరీరేంద్రియత్వం యదాతు తత్సంకల్పాభావః తదాశరీరేంద్రియ రాహిత్య మితి ఉభయవిధం విదుష ఐశ్వర్యం బాదరాయణ ఆచార్యో మన్యతే ద్వాదశాహవత్ యథా ద్వాదశాహ మృద్ధికామా ఉపేయురిత్యుపేయుచోదనాగమ్యత్వాత్ ద్వాదశాహస్య సత్రత్వం ద్వాదశాహేన ప్రజాకామం యాజయే దిత్యాహర్గణత్వే సతి యజతి చోదనాగమ్యత్వా దహీనత్వం చేత్యుభయవిధత్వం తద్వది త్యర్థః॥

అవ॥ నను విదుషః శరీరాద్యభావే కథం భోగ స్తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౩॥ తన్వభావే సంధ్యవ దుపపత్తేః॥

వృ॥ తనోః సేంద్రియస్య దేహస్యాభావకాలే సంధ్యవత్ యథా స్వప్నే మానసికవిషయభోగో జాగ్రద్భోగవిలక్షణః తద్వద్భోగః కుతః మనసైతా న్పశ్య న్రమత ఇతి శ్రుతి ర్భోగే సాధనాంతరం వారయంత్యా ఏవ మేవోపపత్తే రిత్యర్థః॥

అవ॥ నను దేహాద్యభావేపి భోగసత్త్వే సశరీరత్వాంగీకారో వ్యర్థ స్తత్రాహ॥

సూ॥ ౧౪॥ భావే జాగ్రద్వత్॥

వృ॥ దేహాదిభావకాలే జాగ్రద్వద్భోగః స్వప్నభోగ విలక్షణో భవతీ త్యర్థః

అవ॥ ననువికల్పామనన లింగేనవిదుషో ఽనేక శరీరాణి సంతీత్యుక్తం తద్వ్యర్థం నిరాత్మకేషు తేషు భోగాయోగా దిత్యాక్షేపే ఇదమాహ॥

సూ॥ ౧౫॥ ప్రదీపవదావేశస్తథాహి దర్శయతి॥ అ॥ ౬॥

వృ॥ కిం విదుషా సృజ్యమానాని శరీరాణి దారుయంత్రవన్నిరాత్మకాని ఉతాత్మవాది దేహవత్సాత్మకానీతి సందేహః పూర్వపక్షే విదుష ఏకస్మిన్నేవ దేహే భోగస్సిద్ధాంతే సర్వేష్వితి బోధ్యం తత్రానాద్యంతః కరణ పరిచ్ఛిన్నస్య భోక్తుర్విదుషః శరీరాంతరేషు ప్రవేశాయోగాత్ నిరాత్మకానీతి ప్రాప్తే బ్రూమః విదుషా సృజ్యమానేషు సేంద్రియాంతః కరణేషు బహుషు విదుష ఆవేశోభివ్యక్తిర్విద్యాసామర్థ్యా దుపపద్యతే పూర్వతనాంతః కరణపరిచ్ఛేదస్య విద్వాంసం యోగసామర్థ్యా ద్వ్యాపకం ప్రత్యప్రతిబంధకత్వాత్ ప్రదీపవత్ యథా ప్రదీపఏకోనేక వర్తిషు ప్రవిశతి తద్వద్విద్వాననేకా గంతుకాంతః కరణ ద్వారా దేహేషు ప్రవిశతి తథాహి దర్శయతి శాస్త్రం ఏకధాభవతి త్రిధాభవతి పంచధాభవతీత్యాదౌ యద్యపి విదుష స్సర్వేషు దేహేషు ఏకత్వం దేహానాంతు భిన్నత్వ మితి వైషమ్య మస్తి తథా ఉత్పాదక దీపగతైక్య సాదృశ్యా దుత్పన్నదీపే ష్వపవర్యత ఇతి సామ్యం బోధ్యం తస్మాత్సర్వాణి శరీరాణి సాత్మకాన్యేవ॥

అవ॥ ననువిదుషో నశరీరవత్త్వం యుక్తం తత్కేన కంపశ్యే దితి నతు తద్ద్వితీయ మస్తి తతోన్యద్విభక్తం యత్పశ్యే దితి చ విశేషజ్ఞానాభావ శ్రవణాదిత్యత ఆహ॥

సూ॥ ౧౬॥ స్వాప్యయ సంపత్త్యో రన్యతరాపేక్షమావిష్కృతం హి॥

వృ॥ సుషుప్తి పరమముక్త్యో రన్యతరాపేక్షయేదం విశేష విజ్ఞానాభావ శ్రవణం హి యతః ప్రకరణాదేవ మావిష్కృతం సుషుప్తి ప్రకరణే తతోన్యదిత్యాది శ్రుతం పరమముక్త్యపేక్షయాచ తత్కేనేత్యాది తస్మాన్నేదం సగుణవిదః శరీరాంగీకారే బాధకమితి తత్తత్ర సుషుప్తౌ ద్వితీయం విభక్తం నత్వస్తీత్యర్థః॥

సూ॥ ౧౭॥ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా దసంనిహితత్వాచ్చ॥ అ॥ ౭॥

వృ॥ పూర్వం సంకల్పమాత్రేణ దేహాది సర్గాయ దైశ్వర్య ముక్తం విదుష స్తస్య జగదుత్పత్త్యా దావపవాదోత్ర క్రియతే కిం విదుష ఐశ్వర్య మీశ్వరస్యేవ నిరంకుశం ఉత సాతిశయమితి పూర్వపక్షే ఈశ్వరనానాత్వం సిద్ధాంతే తదైక్యమితి తత్ర విదుషో నిరంకుశ మైశ్వర్యమితి ప్రాప్తే బ్రూమః జగదుత్పత్త్యాది వ్యాపార వర్జం సాతిశయమేవాణి మాద్యైశ్వర్యం విదుషః జగద్వ్యాపారస్తు పరమేశ్వరస్యైవ

సృష్టివాక్యేషు సర్వత్ర తస్యైవ ప్రకృతత్వాత్ విభుశ్చ తత్ప్రాప్తిసన్నిహితత్వాత్ నిత్యసిద్ధం హి పరమేశ్వరస్య నిరంకుశమైశ్వర్యం కథం వా విభుః ఈశ్వరప్రసాదాయత్తమాగంతుకమైశ్వర్యం నిరంకుశమితి వక్తుం శక్యం తస్మాత్ సాతిశయమైశ్వర్యం విభుః॥

సూ॥ ౧౮॥ ప్రత్యక్షోపదేశాదితి చేన్నాధికారికమండలస్థోక్తేః॥

వృ॥ స న్వాప్నోతి స్వారాజ్యమితి ప్రత్యక్షశ్రుత్యా ఐశ్వర్యోపదేశాన్నిరంకుశం విభుఐశ్వర్యమితి చేత్ - న అధికారికమండలస్థోక్తేః అధికారే తత్తద్వ్యాపారే నియోజయత్యాదిత్యాదీనిత్యాధికారికస్సూర్యాదిమండలస్థః పరమాత్మా తస్యోత్తరవాక్యే ఆప్నోతి మనసస్పతిమిత్యత్ర ప్రాప్యత్వేనోక్తేః విభుః సాతిశయమైశ్వర్యమితి గమ్యతే యది పూర్వవాక్య ఏవ నిరతిశయమైశ్వర్యముక్తం తర్హి తదీశ్వరప్రాప్తివచనమనర్థకం స్యాత్ అతస్సాతిశయం విభుఐశ్వర్యం।

సూ॥ ౧౯॥ వికారావర్తి చ తథా హి స్థితిమాహ॥

వృ॥ సగుణే బ్రహ్మణి వికారావర్తి చ నిర్గుణం స్వరూపమస్తి తథాహి బ్రహ్మణి సగుణత్వనిర్గుణత్వయోః స్థితిమాహ శ్రుతిః ఏతావానస్య మహిమేతి సగుణత్వముక్త్వా - అతో జ్యాయాగ్ంశ్చ పూరుష ఇతి నిర్గుణత్వమాహ ఏవం వాక్ సహస్రశీర్షేత్యాదిరస్య పరస్య మహిమా విభూతిరిత్యర్థః అయం భావః యథా సగుణే స్థితం నిర్గుణం స్వరూపముపాసకో న ప్రాప్నోతి తదుపాసకత్వాభావాత్ తథా తద్గతం జగత్స్రష్టృత్వాదికమైశ్వర్యం న ప్రాప్నోతి తదుపాస్త్యభావాత్ ఉపాస్త్యభావశ్చ శ్రుత్యభావాదితి।

అవ॥ అత్ర దృష్టాంతార్థం యన్నిర్గుణస్వరూపముక్తం తత్ర ప్రమాణాంతరమాహ॥

సూ॥ ౨౦॥ దర్శయతశ్చైవం ప్రత్యక్షానుమానే॥

వృ॥ ఏవం బ్రహ్మణో నిర్గుణత్వం శ్రుతిస్మృతీ దర్శయతః "న తత్ర సూర్యో భాతి న చంద్రతారకమిత్యాద్యా శ్రుతిః న తద్భాసయతే సూర్యో న శశాంక ఇత్యాద్యా స్మృతిరితి॥

సూ॥ ౨౧॥ భోగమాత్రసామ్యలింగాచ్చ॥

వృ॥ కిం చోపాసకస్యోపాస్యదేవతయా సహ భోగమాత్రేణ సామ్యం శ్రూయతే న జగద్వ్యాపారేణ తమాహాపో వై ఖలు మీయంతే లోకో సావితి తస్మాత్ [illegible]

ల్లింగాద్విదుష స్సాతిశయమైశ్వర్యం గమ్యత ఇత్యర్థః తంబ్రహ్మలోకస్థ ముపాసకం హిరణ్యగర్భః ఆహ అపో వై ఖల్వ మృతమ యోఽనుయామీయం తే దశ్యం తే భుజ్యంతే నను తవాప్య సావమృతరూపోదక లక్షణో లోకో భోగ్య ఇత్యర్థః॥

అవ॥ నను యదీశ్వరైశ్వర్యేణ అతిశయేన సహితం విదుష ఐశ్వర్యం సాతిశయం తర్హి లౌకికైశ్వర్యవత్ అనిత్యం స్యాత్ తథాచ విదుషామావృత్తిః ప్రసజ్యేతే త్యాశంక్య దయాసింధుర్భగవాన్ బాదరాయణ స్సమాధత్తే॥

సూ॥ ౨౨॥ అనావృత్తి శ్శబ్దాదనావృత్తి శ్శబ్దాత్॥

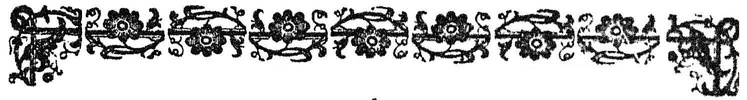
వృ॥ అర్చిరాది మార్గేణ బ్రహ్మలోకం ప్రాప్తాః తేషా మనావృత్తి రేవ తేషాం న పునరావృత్తిః క్రమ ముక్త్యభిధాయక శబ్దాదిత్యర్థః నిర్గుణ బ్రహ్మవిదాం త్వావృత్తి శంకైవ నాస్తితిభావః యత స్సగుణ విదామపి నిర్గుణాశ్రయణే నైవానావృత్తిః నాన్యథా తస్మాద్బ్రహ్మవిదాం నిరస్తానర్థవ్రాతస్వయం ప్రభ నిరతిశయానందాత్మనా వస్థితిరితి సిద్ధం -సూత్రావృత్తిశ్శాస్త్ర సమాప్తి ద్యోతనార్థా॥

శ్లో॥ య స్సర్వశ్రుతి నందినం దిత తనుమాయాత్మ నిద్రాంగతః।
సుప్తోస్మిన్భవ పట్టణే కరిమిశేకల్పాంత తల్పాంతరే।
యస్సర్వాపరిపంథి సాంగన యజప్రజ్ఞా ప్రవాహోంతజ।
ప్రజ్ఞాలభ్య సుఖాకృతిః కృతిమిమాం రామస్సగృహ్ణాతునః॥

అత్రాధ్యాయుచ తుష్టయార్థ స్సూచితః।
విదుషాం శంగభూషేయం మయా వృత్తిః కృతా ప్రభో।
వ్యాసవాక్యాణి సందృభ్యా ప్రీతయే తేస్తు సర్వదా॥

ఇతిశ్రీ మత్పరమహంస పరివ్రాజకాచార్య శ్రీముకుందాశ్రమ శ్రీచరణ
శిక్షితస్య శ్రీమదుపాధ్యాయ శ్రీరామచంద్రార్య ప్రేమాస్పద
శిష్యస్య తిరుమలాచార్య తనూజస్య ధర్మభట్టస్య
కృతా బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ బ్రహ్మామృతవర్షి
ణ్యాం చ తు ర్థా ధ్యా
యస్య చతుర్థః పాదః
స మా ప్తం
శాస్త్రం.

ఓం

బ్రహ్మామృతవర్షిణీనామక బ్రహ్మసూత్రవృత్తౌ

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య

ద్వితీయః పాదః.

అవ॥ ఏవం ప్రథమపాదే స్పష్టబ్రహ్మలింగాని వాక్యాని సర్వజ్ఞ సర్వశక్తిజగత్పత్తిస్థితిలయకారణ బ్రహ్మపరతయా నీతాని కానిచి ద్వాక్యాన్యస్పష్ట బ్రహ్మలింగాని సందిహ్యమానాని ద్వితీయ తృతీయ పాదాభ్యాం బ్రహ్మపరతయా నీయంతే తత్ర ద్వితీయపాదే ప్రాయశ ఉపాస్యపరాణి విచార్యంతే తృతీయే జ్ఞేయపరాణీతి విభాగః॥

సూ॥ ౧॥ ఓం- సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్॥ అ॥౧॥

వృ॥ పూర్వస్మిన్పాదే సర్వజ్ఞత్వాది గుణస్య బ్రహ్మణ స్సిద్ధత్వా త్తమపజీవ్యోత్తరస్యోత్థానా ద్ధేతుహేతుమద్భావ సంగతిః పూర్వోత్తరయోః - పూర్వాధికరణినాస్యాధికరణస్యావాంతర సంగతిస్తు యథాపూర్వం జీవాది లింగబాధయా బ్రహ్మపరత్వముక్తం- బ్రహ్మలింగవశాత్ - నతథేహ బ్రహ్మలింగమస్తి కింతు బ్రహ్మణః ప్రకరణిత్వమేవ తథాచ ప్రకరణాపేక్షయా లింగస్య బలవత్త్వాత్ జీవస్య మనోమయత్వాది లింగమస్తీతి తత్పరత్వమేవాస్త్వితి ప్రత్యుదాహరణ సంగతిః యద్వా పాదాంతరత్వా న్నావాంతరసంగత్యపేక్షేతి సర్వత్రాధికరణే సవిశేషవాక్యవిచారరూపే పూర్వోత్తర పక్షయో రుపాస్తిరేవ ఫలం- యత్రతు నిర్విశేషవాక్య విచార స్తత్ర పూర్వపక్షే ఉపాస్తిః సిద్ధాంతే ప్రమితిరితి భేదః - ఛాందోగ్యే శ్రూయతే- సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మ తజ్జలానితి శాంతఉపాసీతా థఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతి సక్రతుం కుర్వీత మనోమయః ప్రాణశరీర ఇత్యాది- అస్యార్థః-సర్వం జగద్బ్రహ్మైత్యత్ర హేతుమాహ తజ్జేతి-తస్మాజ్జాయతఇతి తజ్జం తస్మింల్లీయతఇతి తల్లం తేన అనితి చేష్టతఇతి తదనం- తజ్జంచ తల్లంచ తదనంచ తజ్జలాన్ అవయవలోపశ్ఛాందసఃఇతి శబ్దోహే

తా యస్మాదేవం తస్మాత్సర్వం జగద్బ్రహ్మైవేత్యర్థః స క్రతుం కుర్వీతేత్యత్ర విహిత ముపాసనమనూద్య శాంతిరూపగుణం విదధాతి శాంతిఇతి యతో బ్రహ్మాతిరిక్తం కించిన్నాస్తి అతో ద్వేష్యాదీనా మభావా చ్ఛాంతస్స న్నుపాసీతేత్యర్థః - గుణం విధాయ గుణివిధిత్సయా పుంప్రయత్న సాధ్యోపాసనాయాః ఫలమాహ అథేతి పురుషోధికృత ఉపాసకః క్రతుమయ స్సంకల్పమయః తత్ర హేతుః యథేతి జ్ఞానం కర్మవాయథా యస్మిన్ దేహేస్థితః సంకల్పయతి తథా తదనుసారేణ ఫలం పరత్ర లభేత్- తేనసోధికృతః క్రతుం ధ్యానం కుర్వీత కింధ్యాయే దిత్యాకాంక్షాయా మాహ- మనోమయ ఇతి- విభక్తి వ్యత్యయేన మనోమయం ప్రాణశరీరం పరమాత్మానం ధ్యాయే దిత్యర్థః అత్రమనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మసాపేక్షత్వ నిరపేక్షత్వాభ్యాం సంశయః కిమయమత్ర మనోమయత్వాది గుణకః శారీర ఉపాస్యత్వేన గృహ్యాతే కింవా పరమాత్మేతి కిమత్ర యుక్తం శారీరఇతి కుతః-అప్రాణోహ్యమనా శ్శుభ్ర ఇత్యాదినా బ్రహ్మణో మనఆది సంబంధ నిరాసాత్ జీవస్య మనఆది సంబంధస్య సర్వసిద్ధత్వాత్ తస్మాన్మనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మ నిరపేక్షత్వాత్తద్గుణకః శారీరఏవోపాస్యఇతి ప్రాప్తే బ్రూమః॥ సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశాత్॥ అత్ర పరమేవ బ్రహ్మ ఉపాస్యత్వేన పరిగృహ్యతే కుతః సర్వత్ర ప్రసిద్ధోపదేశా త్సర్వేషు వేదాంతేషు యత్ప్రసిద్ధం బ్రహ్మ జగత్కారణం తస్యైవాత్ర సర్వం ఖల్విత్యాదినా ఉపదేశాదిత్యర్థః- యదుక్తం మనోమయత్వాదేః ప్రకృత బ్రహ్మ సంబంధఇతి తన్న మనోమయత్వాదే ర్విశేష్యాకాంక్షాయాం యత్సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి ప్రకృతం తదేవాన్వేతి నాప్రకృతో జీవః అన్యథా ప్రకృత హానప్రసంగాత్ నచ తదసంభవః సర్వాత్మకత్వేన సర్వస్యాప్యుపపత్తేరితి॥

కించ॥

సూ॥ ౨॥ వివక్షితగుణోపపత్తేశ్చ॥

వృ॥ వివక్షితాఃఉపాసనాయా ముపాదేయత్వే నోపదిష్టా యే గుణాః సత్యసంకల్పాదయః తేషాం బ్రహ్మణ్యేవోపపత్తేరిత్యర్థః మనోమయః ప్రాణశరీరో భారూపః సత్యసంకల్ప ఆకాశాత్మా సర్వకర్మా సర్వకామ ఇత్యాదినా ఉపదిష్టాః యద్యపి మనోమయత్వాది జీవస్యాసాధారణం లింగంతథాపి సత్యసంకల్పాద్యనురోధేన సర్వాత్మకే బ్రహ్మణి మనోమయత్వాద్యుపపత్తేః జీవధర్మాన్ బ్రహ్మణి దర్శయతి చ శ్రుతిః- త్వం స్త్రీత్వం పుమానసి త్వం కుమార ఉత వా కుమారీత్వం జీర్ణో దండేన వంచసి త్వం జాతో భవసి విశ్వతోముఖఇతి. జీర్ణః స్థవిరోభూత్వా యోదండేన వంచసి గచ్ఛసి సోపి త్వమేవేత్యర్థః- అప్రాణఇత్యాది శ్రుతిస్తు నిర్గుణబ్రహ్మ విషయే త్యవిరోధః॥

అవ॥ ఏవంసత్యసంకల్పాదీనాంబ్రహ్మణ్యుపపత్తిముక్త్వాజీవే తేషామనుపపత్తిమాహ॥

సూ॥ ౩॥ అనుపపత్తేస్తు నశారీరః॥

వృ॥ తుశబ్దో వధారణార్థః అత్ర మనోమయత్వాది గుణం బ్రహ్మైవోపాస్యం నశారీరః కుతః అనుపపత్తేః సత్యసంకల్పాదీనాం జీవే అంజస్యేనానుపపత్తేరిత్యర్థః॥

అవ॥ శారీరస్య మనోమయత్వాది గుణకత్వాభావే హేత్వంతరమాహ॥

సూ॥ ౪॥ కర్మకర్తృవ్యపదేశాచ్చ॥

వృ॥ నశారీర ఇత్యనుషంగః - నశారీరో మనోమయత్వాది గుణక ఇహోపాస్యః కుతః-కర్మకర్తృవ్యపదేశాత్ ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి ఏతమితి ప్రకృతం మనోమయత్వాది గుణక ముపాస్యం కర్మత్వేన వ్యపదిశతి- అభిసంభవితాస్మీతి ప్రాప్తోస్మీతిశారీర ముపాసకం కర్తృత్వేన వ్యపదిశతి నచ సత్యాంగతౌ ఏకస్మిన్ శారీరే కర్మకర్తృభావ అంజస్యేనోపపద్యతే తస్మాన్నశారీర ఉపాస్యః॥

కించ॥

సూ॥ ౫॥ శబ్దవిశేషాత్॥

వృ॥ మనోమయత్వాది గుణకః పరమాత్మైవ- నశారీరః కుతః శబ్దవిశేషాత్ మనోమయత్వాది విశిష్ట పరమాత్మాభిధాయకస్య ప్రథమాంతశబ్దస్య సత్త్వాదిత్యర్థః తథా హి సమాన ప్రకరణే వ్రీహిర్వాయవోవా శ్యామాకోవా శ్యామాక తండులోవా ఏవ మయమంతరాత్మన్ పురుషో హిరణ్మయ ఇత్యాదౌ పురుషో హిరణ్మయ ఇతి ప్రథమాంతశబ్దేన పరమాత్మాభిధానం అంతరాత్మన్నితి సప్తమ్యంతేన శారీరాభిధానం దృష్టమితి- ఇహాపి ప్రథమాంతత్వేన శ్రుతో మనోమయఇత్యాది శబ్దః పరమాత్మ పరఏవేతి॥

అవ॥ నను కర్మకర్తృవ్యపదేశోనసంభవతిజీవబ్రహ్మణోరభేదాదిత్యాశంక్యాహ॥

సూ॥ ౬॥ స్మృతేశ్చ॥

వృ॥ స్మృతివశా జ్జీవపరమాత్మనోః భేదఇత్యర్థః- ఈశ్వర స్సర్వభూతానాం హృద్దేశేర్జునతిష్ఠతి। భ్రామయన్ సర్వభూతాని యంత్రారూఢాని మాయయా। ఇత్యాది స్మృతిః కల్పితం భేదం దర్శయతి అతః కర్మకర్తృ వ్యపదేశ ఉపపద్యత ఇత్యర్థః॥

సూ॥ ౭॥ అర్భకౌకస్త్వాత్తద్వ్యపదేశాచ్చనేతిచేన్న నిచాయ్యత్వాదేవం వ్యోమవచ్చ॥

వృ॥ నను నాత్ర పరమాత్మోపాస్యః కుతః అర్భకౌకస్త్వాత్ అర్భకం అల్పం ఓకః స్థానం యస్యాసౌ అర్భకౌకాః తస్యభావ స్తత్త్వం తస్మాదిత్యర్థః సహ మ

ఆత్మాంతర్హృదయ ఇతి హృదయరూప పరిచ్ఛిన్నాయతనత్వాదిత్యర్థః - కించ తద్వ్యపదేశాచ్చ - తస్యస్వశబ్దేనైవ అణీయాన్వ్రీహే ర్వాయవాద్వే త్యణీయస్త్వస్య వ్యపదేశాత్ - ఆరాగ్రమాత్రో జీవ ఇహోపాస్యః న సర్వగతః పరమాత్మేతిచేత్ - న - నిచాయ్యత్వాదేవం ఏవం అర్భకౌకస్త్వాది విశిష్టత్వేన రూపేణ పరమాత్మన ఇహాపి నిచాయ్యత్వాత్ ఉపాస్యత్వాదిత్యర్థః - సర్వగతస్య హ్యల్పదేశగతత్వం కయాచిద్వ్యపేక్షయా సంగచ్ఛతే - యథా సకలలోకాధిపః పరమాత్మా శ్రీరామచంద్రః అయోధ్యాధీశ ఇతి వ్యపదిశ్యతే ఏవం సాలగ్రామేపి విష్ణుబుద్ధివత్ - హృదయపుండరీకే పరమాత్మా అర్భకౌకస్త్వాది గుణక ఉపాసనాపేక్షయా - నైతావతా సర్వగతత్వ హానిః తత్రదృష్టాంతః వ్యోమవదితి యథా సర్వగతమపి వ్యోమ సూచీపాశాద్యవచ్ఛేదే అర్భకౌకోఽణీయోపి వ్యపదిశ్యతే తద్వద్బ్రహ్మాపీత్యర్థః॥

సూ॥ ౮॥ సంభోగప్రాప్తిరితిచేన్న వైశేష్యాత్॥

వృ॥ నన్వీశ్వరస్య వ్యోమవత్సర్వగతత్వే చేతనత్వాఽవిశేషాజ్జీవవత్సుఖదుఃఖానుభవరూప సంభోగప్రాప్తిరితి చేన్న వైశేష్యాత్ జీవపరమాత్మనో రత్యంతవిశేషాదిత్యర్థః జీవః కర్తా భోక్తా ధర్మాదిమాంశ్చేతి తస్య సుఖదుఃఖ సంబంధో యుక్తః పరమాత్మాతు తద్విలక్షణ ఇతి నతస్య సంభోగప్రాప్తిరితి విశేష ఏవ - వైశేష్యం స్వార్థే ష్యఞ్ - విశేషాతిశయ ద్యోతనార్థో వా నచ జీవపరమాత్మనో రభేదాద్భోక్తృత్వాది వైలక్షణ్యమపి నస్యాదితి వాచ్యం బింబప్రతిబింబయోః పరస్పర ధర్మాసాంకర్యస్యాబాలం సిద్ధత్వాదితి తస్మాన్మనోమయత్వాది గుణకః పరమాత్మైవోపాస్యః నశారీర ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౯॥ అత్తా చరాచరగ్రహణాత్॥ అ॥ ౨॥

వృ॥ పూర్వం బ్రహ్మణో భోక్తృత్వాభావ ఉక్తే తర్హి తద్వత్తదత్తృత్వమపి జీవస్యైవ నబ్రహ్మణ ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా ఇద మారభ్యతే - అత్ర పూర్వపక్షే ఉపాస్తిః ఫలం - సిద్ధాంతే నిర్విశేషబ్రహ్మ ప్రమితిరితి విశేషః కఠవల్లీషు శ్రూయతే - యస్య బ్రహ్మచ క్షత్రంచోభే భవత ఓదనః - మృత్యుర్యస్యోపసేచనం క ఇత్థా వేదయత్ర స ఇతి - అస్యార్థః యస్య పరమాత్మనో బ్రహ్మచ క్షత్రం చోభే జాత్యా ప్రసిద్ధే భిన్నవర్ణౌ ఓదనః యస్య చ మృత్యుస్సర్వమారకః ఉపసేచనం ఓదన మిశ్ర ఘృతం భవతి - ఇత్థం సర్వస్యాత్తా సపరమాత్మా కారణాత్మనా వర్తతే - తం నిర్విశేషమాత్మానం నావిరతో దుశ్చరితాదితి మంత్రోక్తోపాయవాన్ యథావేద ఇత్థం అన్యః ఉపాయరహితః నవేద ఇతి కావ్యార్థః - అత్రతోఽప్యుపసేచన సూచితః కశ్చిదత్తా ప్రతీయతే - కిమగ్నిరత్తా ఉత జీవః అహోస్విత్ పరమాత్మేతి సంశయః త్రయాణామప్యస్మి

న్గ్రంధే ప్రశ్నోపన్యాసః సంశయబీజం కింతావత్ప్రాప్తం అగ్నిరితి కుతః అగ్నిరన్నాదఇతి శ్రుతి ప్రసిద్ధిభ్యాం జీవోవా స్యాత్- తయోరన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్తీతి శ్రుతేః నపరమాత్మేతి అత్రబ్రూమః - అత్తా చరాచర గ్రహణాత్- అత్తా ఈశ్వరో భవితుమర్హతి కుతః చరాచర గ్రహణాత్ చరాచరయోః స్థావరజంగమయోః రద్యత్వేన గ్రహణాత్ శ్రవణాదిత్యర్థః మృత్యోరుపసేచనత్వేన సర్వస్య ప్రాణిమాత్రస్యాద్యత్వేన ప్రతీయమానత్వాత్ బ్రహ్మక్షత్రగ్రహణ ముపలక్షణార్థం నహి సర్వసంహర్తుః పరమాత్మనోన్యస్య జీవాదేః చరాచరాత్తృత్వం తస్మాదీశ్వరఏవాత్తా॥

అవ॥ ఇతశ్చేశ్వరఏవ అత్తా కుతః॥

సూ॥ ౧౦॥ ప్రకరణాత్॥

వృ॥ పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాదిత్యర్థః నజాయతేమ్రియతేవా విపశ్చిదిత్యాదినా పరమాత్మనః ప్రకృతత్వాత్ కఇత్థావేద యత్ర సఇతి చ దుర్విజ్ఞేయత్వం బ్రహ్మణోఽసాధారణం లింగం ద్రష్టవ్యం॥

సూ॥ ౧౧॥ గుహాంప్రవిష్టావాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్॥అ॥ ౩॥

వృ॥ పూర్వం బ్రహ్మక్షత్రశబ్దస్య మృత్యూపసేచన సాన్నిధ్యాదనిత్యవస్తు పరత్వవదిహ పిబచ్ఛబ్దస్య సన్నిహిత గుహాప్రవేశాదినా బుద్ధిక్షేత్రజ్ఞ పరత్వమస్తీతి దృష్టాంతసంగత్యా అస్యారంభః - పూర్వపక్షే బుద్ధిభిన్నజీవజ్ఞానం ఫలం- సిద్ధాంతే తు నిర్గుణ బ్రహ్మజ్ఞానమితివిభాగః- అత్తృవాక్యానంతరం కఠవల్లీషు శ్రూయతే- ఋతం పిబంతౌ సుకృతస్యలోకే గుహాంప్రవిష్టౌ పరమేపరార్ధ్యే- ఛాయాతపౌ బ్రహ్మవిదో వదంతి పంచాగ్నయో యేచ త్రిణాచికేతాఇతి- అస్యార్థః ఋతం అవశ్యకం కర్మఫలం పిబంతౌ భుంజానౌ జీవపరమాత్మానౌ- ఛత్రిణోగచ్ఛంతీతివత్- ఏకస్య జీవస్య భోక్తృత్వేన బ్రహ్మణోపి భోక్తృత్వ వ్యపదేశః సుకృతస్య ధర్మస్య కార్యే దేహరూప లోకే వర్తమానౌ. పరార్ధ్యే పరస్య బ్రహ్మణః అర్ధం స్థానమర్హతీతి పరార్ధ్యం హృదయం తస్మిన్పరమే శ్రేష్ఠే యాగుహా నభోలక్షణా తాం ప్రవిశ్యస్థితౌ- ఛాయాతపవన్మిథో విరుద్ధౌ కర్తృత్వాత్వాది తద్వైలక్షణ్యాభ్యాం- తౌ బ్రహ్మవిదః పంచాగ్నయః కర్మిణశ్చ వదంతి త్రిర్నాచికేతోగ్నిశ్చితో యైస్త్రినాచికేతాస్తేపి వదంతీత్యర్థః- తత్ర సంశయః కిమిహ వాక్యే బుద్ధిజీవౌ నిర్దిష్టౌ ఉత జీవపరమాత్మానావితి తత్ర బుద్ధిజీవావితి ప్రాప్తం కుతః జీవస్య బుద్ధిభిన్నత్వేన జ్ఞానార్థం ప్రశ్నదర్శనాత్ యేయం ప్రేతే విచికిత్సా మనుష్యే అస్తీత్యేకే నాయమస్తీతి చైకే- ఏతద్విద్యామనుశిష్టస్త్వయాహం వరాణామేషవరస్తృతీయ ఇతి- మనుష్యే ప్రేతే మృతేసతి యేయం విచికిత్సా సంశయఃపరలోకగామీ భోక్తా

ఏవో౽స్తీత్యేకే నాస్తీతి చాన్యే - అత స్త్వయోపదిష్టో౽హం ఏతన్నిర్విచికిత్సం తత్త్వం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీతి మృత్యుంప్రతి నచికేతసో వచనమితి వరాణాం నచికేతాః మృత్యుం వరత్రయం పృష్టవాన్ -స్వపితుః స్సౌమనస్యం అగ్నివిద్యా ఆత్మవిద్యాచేతి- తేషాం వరాణాం మధ్యే ఏష తృతీయోవర ఇత్యర్థః- ఏవంచ బుద్ధిజీవయోః పృష్టత్వా త్తావేవాత్ర నిర్దిశ్యేతే - కించ గుహాప్రవేశస్య బ్రహ్మణో౽సంభవాత్ - ఋతపానాసంభవాచ్చ- బుద్ధిజీవావితి ప్రాప్తే బ్రూమః- గుహాంప్రవిష్టా వాత్మానౌ హి తద్దర్శనాత్- గుహాంప్రవిష్టా విహ జీవపరమాత్మానావేవ కుతః ఆత్మానౌ హియస్మాదాత్మానౌ తస్మాదిత్యర్థః-ఋతం పిబంతావితి కర్మఫలభోగ శ్రవణేన ఏకస్తావదాత్మేతి ద్వితీయోప్యాత్మైవ న్యాయ్యః-అత్ర హేతుమాహ- తద్దర్శనాదితి-సంఖ్యాశ్రవణే సంఖ్యావతో రేకరూపత్వస్య లోకేదర్శనాదిత్యర్థః - తద్యథా తస్య గో ర్ద్వితీయో న్వేష్టవ్య ఇత్యత్ర గౌరేవ ద్వితీయః అన్వేష్టవ్యః నాశ్వో నవా మనుష్యః- ఏవ మిహాపి చేతనత్వసామాన్యా జ్జీవపరమాత్మానావేవ- బుద్ధివిలక్షణ జీవప్రశ్నస్యాన్యదేవ ఉత్తరం నైతద్వాక్యం- నాపి గుహాప్రవేశానుపపత్తి ర్బ్రహ్మణః- యోవేద నిహితంగుహాయా మిత్యాదౌ బహులం గుహాప్రవేశ శ్రవణాత్ నచ ఋతపానానుపపత్తిః ఛత్రిన్యాయస్య దర్శితత్వాదితి- తస్మా జ్జీవపరమాత్మానావేవ గుహాంప్రవిష్టౌ॥

కించ॥

సూ॥ ౧౨॥ విశేషణాచ్చ॥

వృ ॥ జీవపరమాత్మనో రేవాస్మిన్ ప్రకరణే గంతృగంతవ్యభావేన మంతృమంతవ్యభావేనచ విశేషితత్వాదిత్యర్థః - ఆత్మానం రథినంవిద్ధి శరీరం రథమేవచ - ఇత్యాదినాహిపరేణ గ్రంథేన రథాదికల్పనయా విజ్ఞానాత్మానం రథినం సంసారమోక్షయోర్గంతారం కల్పయతి సో౽ధ్వనః పారమాప్నోతి తద్విష్ణోః పరమం పదమితి పరమాత్మానం గంతవ్యం కల్పయతి- తథా తం దుర్దర్శం గూఢమనుప్రవిష్టం గుహాహితం గహ్వరేష్ఠం పురాణం అధ్యాత్మయోగాధిగమేన దేవం మత్వా ధీరో హర్షశోకౌ జహాతీతి పూర్వస్మిన్ గ్రంథే మంతృమంతవ్యత్వేన తావేవ విశేషితౌ స జీవః అధ్వనః సంసారమార్గస్య పారం పారమేవ విశినష్టి తదితి వ్యాపనశీలస్య బ్రహ్మణః స్వరూపం పరమం కార్యకారణాతీతం పద్యతఇతి పదం తదేవ పరమం స్థానం నాన్యదిత్యర్థః- దుర్దర్శం సూక్ష్మత్వా ద్దుర్విజ్ఞానం అతఏవ గూఢమనుప్రవిష్టం అధ్యాత్మయోగేనవిద్యమానం కుత్రేత్యతఆహ- గుహేతి- గుహాయాం బుద్ధావాహితం నిక్షిప్తం గహ్వరే బహువిధానర్థసంకటే దేహేస్థితం పురాణం చి

రంతనం తమీశ్వరం అధ్యాత్మయోగః ప్రత్యగాత్మన్యేవ చిత్తసమాధానం తత్ప్రసా
త్తా ద్వాక్యా దధిగమః సాక్షాత్కారః తేన సోహమేవేతి నిశ్చిత్య ధీరో విద్వాన్ హ
ర్షాద్యుపలక్షితం సంసారం జహాతీత్యర్థః తథా సమానే వృక్షే పురుషో నిమగ్నః- అనీ
శయా శోచతి ముహ్యమానః- జుష్టం యదా పశ్యత్యన్యమీశ మస్య మహిమానమితి
వీతశోకఇతి మంత్రాంతరేపి జీవపరమాత్మానావేవ విశినష్టి మంత్రమంత్రస్యాభావేన ఆ
త్మేశ్వరయోః సమాన స్తుల్యో వృక్షః దేహః తస్మిన్ పురుషో జీవః నిమగ్నః మను
ష్యోహమిత్యభినివేశవాన్ అనీశయా అవిద్యయా ముహ్యమానః తత్త్వమజానన్ అ
నిశం శోచతి సంసారమనుభవతి జుష్టం ధ్యానాదినా సేవితం యదా తత్ప్రసాద
దశాయాం అన్యం బింబభూత మీశ్వరం ప్రత్యక్త్వేన పశ్యతి తదా అస్యైవ ఆత్మ
త్వేన దృష్టస్య మహిమానం స్వరూపం ప్రాప్నోతి తతశ్చ విగతశోకో భవతి. అత్ర
హేతుః ఇతిశబ్దేనోక్తః- బంధహేతో రవిద్యాయా దగ్ధత్వాదిత్యర్థః నహ్యవిద్యాధ్వం
సానంతరం బంధకల్పనం యుక్తం- నహవా ఏవం విది కించన రజ ఆధ్వంసత ఇతి
శ్రుతేః- రజః అవిద్యావిదుషి కించన ఈషదపి స్వకల్పితం నాధ్వంసతే నసంపాదయతి
స్వస్యాపివాభావాదిత్యర్థః తస్మాత్పూర్వస్మిన్ పరస్మింశ్చ గ్రంథే జీవపరయోరేవ
విశేషితత్వాత్తావేవ గుహాం ప్రవిష్టావితి జీవత్వాది ధర్మనిర్ముక్తః పరమాత్మైవ
ఇతి సిద్ధం॥

సూ॥ ౧౩॥ అంతర ఉపపత్తేః॥ అ॥ ౪॥

వృ॥ పూర్వం పిబంతావితి ప్రాథమిక ద్విత్వశ్రుత్యా చేతనత్వేన తుల్యజీవపరదృ
ష్ట్యనుసారా చ్చరమశ్రుతాః గుహాప్రవేశాదయో నీతాః తద్వజ్జీవ దృశ్యే
త ఇతి ప్రాథమిక ప్రత్యక్షతోక్త్యా అక్షిప్రతిబింబాత్మావగత్యనురోధా చ్చరమశ్రుతా
మృతత్వాదయ స్తుత్యర్థత్వేన కథంచి న్నేయా ఇతి దృష్టాంతసంగత్యా అస్యారం
భః- పూర్వపక్షే అక్షిప్రతిబింబోపాస్తిః ఫలం సిద్ధాంతే బ్రహ్మోపాస్తిరితి- ఉపకో
సలవిద్యాయాం ఛాందోగ్యే శ్రూయతే-య ఏషోక్షిణి పురుషో దృశ్యత ఏష ఆత్మేతి
హోవాచైతదమృతమేతదభయ మేతద్బ్రహ్మేతి-తద్యద్యప్యస్మిన్ సర్పిర్వోదకం
వా సించతి వర్త్మనీ ఏవ గచ్ఛతీత్యాది-అస్యార్థః- యః పురుషః పరమాత్మా దృశ్య
తే శాస్త్రతః ఏష ఆత్మేతి ఉపకోసలం ప్రతి ఆచార్యః ఉవాచ- ప్రతిబింబాత్మర ఛా
యావ్యావృత్త్యర్థమాహ - ఏతదితి - ఇత్యువాచేత్యన్వయః అక్షిమాత్రస్థానస్య బ్ర
హ్మసారూప్యమాహ-తదితి-వర్త్మనీ పక్ష్మస్థానే ఇతి ద్వితీయాద్వివచనం బ్రహ్మణో
నిర్లేపత్వా చ్చక్షుషో నిర్లేపత్వా త్సారూప్యమిత్యర్థః తత్రాక్షిణి అంతరుపది
శ్యమానః పరమాత్మా ఉత ప్రతిబింబాదిరితి సంశయే దృశ్యత ఇతి వచనా త్స్వగత